OBDOBJA 34

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

Obdobja 34

SLOVNICA IN SLOVAR – AKTUALNI JEZIKOVNI OPIS

1. del

Ljubljana 2015

Obdobja 34
SLOVNICA IN SLOVAR – AKTUALNI JEZIKOVNI OPIS, 1. del

ISSN: 1408-211X

Urednica: Mojca Smolej

Recenzenti: Kozma Ahačič, Agnieszka Będkowska Kopczyk, Aleksander Bjelčevič, Karmen Bizjak Merzel, Tatjana Balažic Bulc, Helena Dobrovoljc, Ina Ferbežar, Vojko Gorjanc, Matej Hriberšek, Damjan Huber, Nataša Jakop, Marko Jesenšek, Mira Krajnc Ivič, Simona Kranjc, Erika Kržišnik, Tina Lengar Verovnik, Nataša Logar, Mojca Nidorfer Šiškovič, Irena Orel Martina Ožbot, Gregor Perko, Nataša Pirih Svetina, Tadeja Rozman, Vera Smole, Mojca Smolej, Anita Srebnik, Marko Stabej, Saška Štumberger, Hotimir Tivadar, Darinka Verdonik, Primož Vitez, Andreja Žele

Lektorji izvlečkov in prispevkov v tujem jeziku: Barbara Buršić, Tatjana Komarova, David Limon, Petra Stankovska

Tehnični uredniki: Mateja Lutar, Damjan Huber, Petra Likar Stanovnik, Nataša Hribar

Korekture: avtorji, Mateja Lutar, Petra Likar Stanovnik, Nina Tramšek

Prelom: Miro Pečar

Oblikovanje ovitka: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2015. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko

Za založbo: Branka Kalenić Ramšak, dekanja Filozofske fakultete

Ljubljana, 2015

Prvi natis

Naklada: 500 izvodov

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.

Cena: 12 EUR

Izdajo monografije sta omogočila Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

81'374(082)
81'36(082)

SLOVNICA in slovar - aktualni jezikovni opis / [urednica Mojca Smolej]. - 1. natis. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015. - (Obdobja. Simpozij = Symposium, ISSN 1408-211X ; 34)

ISBN 978-961-237-787-8 (zv. 1)
ISBN 978-961-237-788-5 (zv. 2)
1. Smolej, Mojca, 1973-
281920512

VSEBINA

1. del

Mojca Smolej
SLOVNICA IN SLOVAR – AKTUALNI JEZIKOVNI OPIS 11

Kozma Ahačič
TIPOLOGIJA SLOVENSKIH SLOVNIC 15

Simona Kranjc
SLOVNICA ZA VSAK DAN. 31

Martina Ožbot
JEZIKOVNI PRIROČNIKI – MED NAVIDEZNO IN DEJANSKO FUNKCIONALNOSTJO . . . 39

Primož Vitez
VPRAŠANJE IZBIRE V JEZIKOSLOVJU 47

Kozma Ahačič, Nina Ledinek, Andrej Perdih
PORTAL FRAN – NASTANEK IN TRENUTNO STANJE 57

Špela Arhar Holdt, Tadeja Rozman
MOŽNOSTI UPORABE PODATKOV IZ KORPUSA ŠOLAR ZA PRIPRAVO SLOVARSKIH PRIROČNIKOV 67

Lidija Arizankovska
SLOVNICA SLOVENSKEGA JEZIKA KOT TUJEGA JEZIKA ZA GOVORCE MAKEDONŠČINE 75

Magdalena Baer
ISTRAŽIVANJA HRVATSKO-POLJSKIH KOLOKACIJA KAO MOGUĆNOST ZA MODERNIZIRANJE (FORMIRANJE) ALATA ZA PREVODITELJE HRVATSKOG JEZIKA . . 85

Agnieszka Będkowska-Kopczyk
GLAGOL *ČUTITI* V SLOVENŠČINI: MED SLOVARJEM, SKLADNJO IN RABO 93

Katarzyna Bednarska
JEZIKOVNI KORPUS KOT POMOČ PRI UČENJU SLOVENSKE SLOVNICE IN LEKSIKE PRI GOVORCIH POLJŠČINE 101

Maria Bidovec Sinković
PRIMERJAVA PRIROČNIKOV SLOVENSKEGA JEZIKA ZA ITALIJANE V ZADNJIH DVAJSETIH LETIH 107

Karmen Bizjak Merzel
KAKO RAZMIŠLJAJO O SLOVENSKI SLOVNICI NAŠI OSNOVNOŠOLCI? 115

David Blažek
NOVO BESEDJE V LUČI PRIMERJAVE *SLOVARJA NOVEJŠEGA BESEDJA SLOVENSKEGA JEZIKA* IN SLOVARJA *NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ. SLOVNÍK NEOLOGIZMŮ* 127

Milena Mileva Blažić
RAZVIJANJE LITERARNE USTVARJALNOSTI S SSKJ 2 137

Jure Cvetek
PEDAGOŠKA SLOVNICA V KOMUNIKACIJSKEM PRISTOPU K UČENJU IN POUČEVANJU DRUGEGA ALI TUJEGA JEZIKA 147

Nina Ditmajer
VPLIV SLOVNIC SLOVENSKEGA JEZIKA NA SODOBNE PREVODE *SVETEGA PISMA* V SLOVENŠČINO 155

Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik
SLOVAR PRAVOPISNIH TEŽAV KOT SOPOTNIK PRAVOPISNIH PRAVIL IN POMENSKORAZLAGALNEGA SLOVARJA 163

Ursula Doleschal, Gerald Robatsch
USING QUANTITATIVE LINGUISTICS TO ASSESS PUPILS' LANGUAGE PROFICIENCY IN A BILINGUAL CONTEXT: THE CASE OF SLOVENE IN CARINTHIA 173

Rok Dovjak
STANJE SLOVENSKE BIOTERMINOLOGIJE IN NJEN ODSEV V SLOVARJU 185

Tomaž Erjavec, Jaka Čibej, Darja Fišer
PRAVNA PODLAGA ZA ZAGOTAVLJANJE PROSTEGA DOSTOPA KORPUSOV SPLETNIH BESEDIL 193

Tomaž Erjavec, Katja Zupan
KORPUS STAREJŠE GAJIČNE SLOVENŠČINE 201

Tanja Fajfar, Mojca Žagar Karer
POJMOVNI PRISTOP K IZDELAVI TERMINOLOŠKEGA SLOVARJA 209

Darja Fišer, Tomaž Erjavec, Jaka Čibej, Nikola Ljubešić
GRADNJA IN ANALIZA KORPUSA SPLETNE SLOVENŠČINE JANES 217

Darja Fišer, Tomaž Erjavec, Nikola Ljubešić, Maja Miličević
COMPARING THE NONSTANDARD LANGUAGE OF SLOVENE, CROATIAN AND SERBIAN TWEETS 225

Polona Gantar, Vojko Gorjanc
OBRAZILO *-EN/-NI* V SLOVARSKI OBRAVNAVI PRIDEVNIKOV 233

Lara Godec Soršak
SLOVENSKI OTROŠKI ŠOLSKI SLOVAR 243

Vojko Gorjanc
JE LEKSIKOGRAFIJA LAHKO TUDI *QUEER*? 251

Jagoda Granić
NORMA U JEZIKU: IZMEĐU KODIFIKACIJE I UPOTREBE 261

Robert Grošelj
KRITERIJI BESEDNOVRSTNOSTI V SODOBNEM SLOVENISTIČNEM JEZIKOSLOVJU . . 269

Esad Halilović
POLIKODIFIKACIJA KAO JEZIČNA ČINJENICA I NJEZIN UTJECAJ NA (NE)SASTAVLJENO PISANJE U HRVATSKOME JEZIKU 277

Mojca Horvat
GRADIVO ZA TEMATSKI SLOVAR SLOVENSKIH NAREČIJ: POMENSKO POLJE *KULTURNE RASTLINE* 283

Matej Hriberšek
NA POTI DO *GRŠKO-SLOVENSKEGA SLOVARJA* ANTONA DOKLERJA (1915) 291

Lana Hudeček, Milica Mihaljević
RELATIONS BETWEEN DESCRIPTION AND PRESCRIPTION IN CROATIAN LANGUAGE MANUALS 299

Mateja Jemec Tomazin
NORMATIVNOST TERMINOLOŠKIH SLOVARJEV 309

Elizabeta Jenko
»I FEEL S*LOVE*NSKO SLOVNICO« … Z VIDIKA UČENCEV IN UČENK SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA. 317

Marko Jesenšek
PAVLOVA *PREKMURSKA SLOVENSKA SLOVNICA/VEND NYELVTAN* MED JANEŽIČ-SKETOVO IN BREZNIKOVO NORMO 327

Vida Jesenšek
MOŽNOSTI IN OMEJITVE KOLABORATIVNE LEKSIKOGRAFIJE 335

Janik Ježovnik
PREDMET JEZIKOSLOVJA V OSPREDJU OPISA 343

Janoš Ježovnik
MODEL ZA KORPUS NAREČNEGA GRADIVA TERSKEGA NAREČJA JANA BAUDOUINA DE COURTENAYJA 353

Monika Kalin Golob
STILISTIKA V SLOVARJU: OZNAKA PUBLICISTIČNO 363

Kumiko Kanazaši Kuroda
SLOVNICA V *MALEM SLOVENSKO-JAPONSKEM SLOVARJU* 371

Boris Kern
SLOVARSKA OBRAVNAVA STOPENJSKIH TVORJENK V *SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA* 377

Simona Klemenčič
ETIMOLOŠKE OSVETLITVE V NOVEM SLOVARJU – IZZIVI IN DILEME 385

Mira Krajnc Ivič
O NEPOSREDNEM, SPONTANEM, GOVORJENEM BESEDILU Z JEZIKOVNOSTILISTIČNEGA IN JEZIKOVNOPRAGMATIČNEGA VIDIKA 393

Simon Krek
STANDARDNI IN KNJIŽNI JEZIK – DRUGI POSKUS 401

Domen Krvina
SLOVARSKE RAZLAGE: MED TREZNIM RECIKLIRANJEM STAREGA IN PREUDARNIM UVAJANJEM NOVEGA 409

Erika Kržišnik, Nataša Jakop
KONCEPTUALNA IZHODIŠČA ZA VKLJUČITEV FRAZEOLOGIJE V SPLOŠNI ENOJEZIČNI SLOVAR SLOVENSKEGA JEZIKA 417

Liubov Kurkina
СЛОВЕНСКАЯ ЛЕКСИКА В «ЭТИМОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ» (вып. 1–39–, М., 1974–2014–) 425

2. del

Andrej Leben
RABA IN ZAPIS NESTANDARDNEGA JEZIKA V SLOVENSKI KOROŠKI LITERATURI V AVSTRIJI 433

Nina Ledinek
OBRAVNAVA IZHODIŠČNO TERMINOLOŠKE LEKSIKE V NOVEM SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA 441

Andreja Legan Ravnikar
IZ SLOVAROPISNE DELAVNICE: UGOTAVLJANJE IN STRUKTURIRANJE POMENOV PRI VEČPOMENSKIH LEKSEMIH V ZGODOVINSKEM SLOVARJU 449

Marko Ljubešić, Mirjana Benjak
POLOŽAJ I PRIMJENA JEZIČNIH PRIRUČNIKA U NASTAVI MATERINSKOG JEZIKA (hrvatski primjer) 457

Nataša Logar, Kaja Dobrovoljc, Špela Arhar Holdt
GIGAFIDA: INTERPRETACIJA KORPUSNIH PODATKOV 467

Nataša Logar, Nikola Ljubešić, Tomaž Erjavec
KRES IN GIGAFIDA KOT KORPUSNA OSNOVA ZA SLOVAR: RAZLIKE IN PODOBNOSTI 479

Primož Lubej, Janja Vollmaier Lubej
UKRAJINSKO-SLOVENSKI TEMATSKI SLOVAR 487

Dafne Marko, Eneja Osrajnik
SLOVENSKA VEJICA IN STAVČNA FONETIKA – ZAKAJ NE? 493

Majda Merše
SLOVNIČNA OBVESTILNOST SLOVENSKEGA ZGODOVINSKEGA SLOVAROPISJA . . . 503

Vesna Mikolič, Maša Rolih
BESEDILNA ZVRSTNOST V NOVIH MEDIJIH KOT SLOVARSKA VSEBINA 511

Jasmina Moskovljević Popović, Maja Đukanović, Borko Kovačević
PODKATEGORIZACIJA GLAGOLOV V DESKRIPTIVNIH SLOVNICAH SRBSKEGA IN SLOVENSKEGA JEZIKA 519

Milena Nosková
SOUČASNÉ ČESKÉ SLOVNÍKY 527

Irena Orel
ČASOVNO OZNAČENO BESEDJE V NOVEM/SODOBNEM SLOVARJU SLOVENSKEGA (KNJIŽNEGA) JEZIKA 535

Martina Ozbič, Damjana Kogovšek, Jerneja Novšak Brce, Mojca Muznik, Joseph Stemberger, May Barbara Bernhardt
RAZVOJ SIČNIKOV, ŠUMNIKOV IN ZLITNIKOV PRI SLOVENSKIH PREDŠOLSKIH OTROCIH. 543

Matic Pavlič
VPLIV ZNANSTVENE SLOVNICE NA STIK SLOVENŠČINE S SLOVENSKIM ZNAKOVNIM JEZIKOM NA PRIMERU KRAJEVNIH STAVKOV 553

Andrej Perdih
OPTIMIZACIJA IZDELAVE SLOVARJA: MOŽNOSTI UPORABE OBSTOJEČIH SLOVARSKIH PODATKOV 561

Anita Peti-Stantić
HOW MUCH GRAMMAR IS NEEDED IN LEXICON? 569

Špela Petric
SAMOSTALNIŠKI VEČBESEDNI LEKSEMI S POMENOTVORNEGA VIDIKA 579

Gleb Pilipenko
ODNOS UPORABNIKA DO NORME: SLOVENCI V RUSIJI. 587

Gizela Polanc Podpečan
SEMANTIKA SVETNOSTI SVETA 595

Senja Pollak
LUŠČENJE KOLOKACIJ IZ KORPUSA UPORABNIŠKIH SPLETNIH VSEBIN 601

Damjan Popič, Darja Fišer
VEJICA JE MRTVA, ŽIVELA VEJICA 609

Damjan Popič, Nataša Logar
MED DVEMA OGNJEMA: KJE STOJI VEJICA V SLOVENSKIH GIMNAZIJAH? 619

Martina Potisk
PROBLEMATIKA IN NEKATERI VIDIKI SLOVARSKE (IZ)RABE TERMINA *INTERKULTURNOST* 629

Mojca Ramšak
SLOVENSKI ETNOLOŠKI LEKSIKON: OD BESEDNJAKA DO SINTEZE ETNOLOŠKIH PREUČEVANJ 635

Nejc Robida, Hotimir Tivadar
PROBLEMI SAMODEJNE MERITVE SAMOGLASNIKOV 643

Krištof Savski
KDO SLOVAR NE RABI IN KDO GA POTREBUJE. 655

Mojca Schlamberger Brezar
BESEDNE VRSTE V TRADICIONALNI SLOVNICI MED GRAMATIKALIZACIJO IN LEKSIKALIZACIJO 663

Mojca Smolej
ČLENEK V SODOBNEM SLOVENSKEM JEZIKOSLOVJU 671

Jerica Snoj
UBESEDITVENA VARIANTNOST V LUČI SLOVNIČNE METAFORE. 679

Anita Srebnik
OD ENOJEZIČNE K DVOJEZIČNI POMENSKI ZGRADBI GESLA 687

Petra Stankovska
OBRAVNAVA ZAIMKOV V *SLOVENSKI SLOVNICI* IN V NOVEJŠIH ČEŠKIH SLOVNICAH. 695

Marija Stanonik
LJUBITELJSKI NAREČNI SLOVARJI 703

Kamil Szafraniec
NORMA V PREVODU POLJSKEGA SLENGA V SLOVENŠČINO? 713

Matej Šekli
PRISLOVNA DOLOČILA V JEZIKU *BRIŽINSKIH SPOMENIKOV* 721

Iza Škrjanec, Damjan Popič
50 ODTENKOV JEZIKOVNE (NE)PRAVILNOSTI V SSKJ 2 731

Mojca Šorli
NOVI SLOVAR SODOBNEGA SLOVENSKEGA JEZIKA: NA PREPIHU LEKSIKOGRAFSKIH PRAKS 741

Simona Štavbar
PROBLEMI TERMINOLOGIJE V LEKSIKOGRAFSKI VEDI NA SLOVENSKEM 751

Saška Štumberger
PRIREDNE ZLOŽENKE V SLOVAROPISJU. 759

Mitja Trojar
PREGLED DEFINICIJ POJMA »SAMOSTALNIK« V IZBRANIH SLOVENSKIH SLOVNICAH 767

Jelena Tušek
GLAGOLSKE PREDPONE V SODOBNEM SLOVENSKEM IN HRVAŠKEM SLOVARJU . . . 775

Uhlik Mladen
NEKATERE ZNAČILNOSTI POVRATNIH GLAGOLOV V SLOVENŠČINI IN RUŠČINI . . . 783

Darinka Verdonik
SLOVARSKI OPIS PRAGMATIČNO-DISKURZNE RAZSEŽNOSTI LEKSIKALNE RABE . . 793

Branislava Vičar
SLOVNIČNI PRISTOP K VIZUALNI KOMUNIKACIJI: VIZUALNA ANALIZA VOJNIH FOTOGRAFIJ 801

Jernej Vičič, Karin Marc Bratina
NAREČNI FRAZEOLOŠKI SLOVAR – PRVI KORAKI 811

Jana Volk
SREDINSKI GLASOVI V SPONTANEM GOVORU GOVORCEV SLOVENSKE ISTRE 819

Alenka Vrbinc
SLOVNIČNE IN POMENSKE REŠITVE V ANGLEŠKO-SLOVENSKEM SLOVARJU ZA DEKODIRANJE NA PRIMERU PONAZARJALNEGA GRADIVA 829

Martin Vrtačnik, Hotimir Tivadar
ODRSKI GOVOR NA SLOVENSKEM Z VIDIKA PRAVOREČJA 837

Maria Wtorkowska
TIPOLOGIJA POVEDI OZ. STAVKOV V POLJŠČINI V PRIMERJAVI S SLOVENŠČINO . . . 845

Agnieszka Zatorska
NEKAJ IZSLEDKOV IZ ANALIZE KAVZATIVNIH GLAGOLOV MIŠLJENJA IN ČUSTVOVANJA 853

Jana Zidar Forte
GOVORI, KOT SE PIŠE – NEKATERE ZNAČILNOSTI GOVORA PRI SIMULTANEM TOLMAČENJU. 861

Jure Zupan, Andrej Lajovic
POMENSKA MREŽA SLOVENSKIH SAMOSTALNIKOV IN GLAGOLOV. 871

Ana Zwitter Vitez in Darja Fišer
NOVI MEDIJI IN GOVORJENA SLOVENŠČINA: ZAZNAVANJE, KODIFIKACIJA, ANALIZA 879

Recenzentke in recenzenti 889

Avtorice in avtorji 890

SLOVNICA IN SLOVAR – AKTUALNI JEZIKOVNI OPIS

Pri oblikovanju tematskih smernic 34. simpozija Obdobja je bilo kot izhodiščno izpostavljeno osredotočanje na pet medsebojno tesno povezanih področij: na temeljna teoretična izhodišča jezikovnega opisa, na vprašanje razumevanja norme, rabe in kodifikacije, na problematiko slovaropisja na Slovenskem oz. razlagalni slovar sodobne slovenščine, na področje pisanja sodobnih slovnic oz. slovnico sodobnega slovenskega jezika in na področje jezikovnotehnološkega vidika jezikovnega opisa.

Med temeljnimi cilji je bilo posebej poudarjeno področje teoretičnega izhodišča jezikovnega opisa, ki naj bi opredelilo in razložilo smisel, različne cilje in oblike jezikovnega opisa. V središče so bila postavljena vprašanja, zakaj in kako so oblikovani različni jezikovni opisi ter komu so namenjeni. Ker pa je z njimi neobhodno povezana tudi vzgojno-izobraževalna funkcija, ki pogosto nakaže, potrdi ali ovrže smiselnost, nujnost in uporabnost določenega jezikovnega opisa, je bil eden izmed ciljev simpozija tudi vključitev didaktičnega vidika v problematiko slovarskega in slovničnega opisa jezika.

Drugo področje, ki je bilo postavljeno med tematske smernice 34. simpozija Obdobja, je vprašanje jezikovne norme, rabe in kodifikacije. Sodobne sociolingvistične, funkcijske oz. pragmatične jezikoslovne teorije, nasprotujoče razumevanju norme kot zakona, ki bi moral biti brezpogojno izpolnjen, zahtevajo ponovno opredelitev knjižnega, normativnega in z njima povezane rabe. Predvsem pa bi moral biti ponovno opredeljen odnos med rabo, normo in kodifikacijo v sodobnem slovenskem jeziku.

V samo jedro tematskih smernic 34. simpozija Obdobja sta bila postavljena razlagalni slovar in opisna slovnica sodobne slovenščine. Poudarjeno je bilo predvsem vprašanje oz. razumevanje ciljev slovaropisnega in slovničnega opisa jezika/jezikov in metod za doseganje le-teh. S tem je bilo nespregledljivo povezano tudi razumevanje želja in potreb različnih naslovnikov oz. uporabnikov slovarjev in slovnic.

Sodobno slovaropisje in sodobni slovnični opis pa nujno in neobhodno vključujeta tudi jezikovno tehnološki vidik opisa slovenščine. Med cilji simpozija sta bila tudi obravnava vidika kontinuirane povezave in dopolnjevanja med različnimi metodološkimi in teoretičnimi smermi slovaropisja in slovničnih opisov ter vidika vključevanja želja, zahtev in potreb širšega družbenega spektra, ne le strokovnega.

Obravnavana tematika je namreč aktualna in pomembna ne le s stališča stroke, pač pa tudi širšega družbenega okvira. Slovar in slovnica sta deli, ki naj bi med drugim odražali predvsem sodobno stanje jezika oz. naj bi podajali aktualni jezikovni opis. Izhajajoč iz poznavanja jezikoslovne tradicije, naj bi priročnika upoštevala in ustrezno opredelila zaznane jezikovne spremembe. Upoštevala naj bi tudi metodološke, sociološke, filozofsko-teoretične, tehnološke in druge novosti, ki jih narekujeta tako stroka kot sama družba.

Temeljni cilj simpozija je bil torej osvetliti in razložiti dosedanje teoretične in metodološke slovnične in slovaropisne tokove oz. dosežke na Slovenskem, obenem pa nakazati poti, ki so že ali še bodo pripeljale do novih slovnic in novih slovarjev sodobnega slovenskega jezika.

Ali so bili cilji vsaj deloma izpolnjeni oz. ali so se raziskovalci jezikoslovci in drugi strokovnjaki, ki se ukvarjajo z jezikoslovjem in jezikom kot takim, odzvali na tematsko zastavljene smernice, priča sama vsebina zbornika. To lahko pogojno ponazori kar sama statistika. Zaradi lažje preglednosti so podatki vneseni v razpredelnico.

V zborniku je objavljen 101 prispevek.

S splošno teoretskimi vprašanji jezikovnega opisa, kamor so vključena tudi vprašanja odnosa med rabo, normo in kodifikacijo, se ukvarja 8 prispevkov. Na najrazličnejše teme, ki so povezane s slovaropisjem, se osredotoča 39 prispevkov, 39 prispevkov obravnava različna slovnična poglavja, 15 prispevkov pa se ukvarja z jezikovno tehnologijo, kjer močno prednjačijo prispevki, ki obravnavajo rabo korpusov.

Rada bi poudarila, da nekateri prispevki sodijo v več različnih, a vendarle prekrivajočih se področij. Kljub temu so vsi prispevki vključeni le v eno kategorijo, in sicer tisto, ki v prispevku tematsko najbolj izstopa oz. prevladuje.

Tema	Število prispevkov
Teoretična izhodišča jezikovnega opisa; splošna vprašanja jezikovne norme, rabe in kodifikacije	8

Teme (slovnične)	Število prispevkov
Zgodovinsko tipološka in metodološka opredelitev slovnic/e	3
Posamezna opisna slovnična poglavja sodobnega slovenskega jezika	6
Obravnava teorije besednih vrst v slovenskem jezikoslovju (izpostavljena samostojno zaradi večjega števila prispevkov)	4
Obravnava govorjenega jezika (vključeni so tudi prispevki s področja fonetike in pravorečja)	7
Pravopisna vprašanja (predvsem vejica)	3
Pedagoška oz. šolska slovnica slovenskega jezika	3
Obravnava otroškega govora (norma izgovora)	1
Priročniki slovenščine kot drugega ali tujega jezika	4
Kontrastivna in primerjalna obravnava (slovenščine in srbščine; slovenščine in ruščine; slovenščine in poljščine; slovenščine in češčine)	5
Obravnava slovničnih ali pravopisnih poglavij tujega jezika (hrvaščine, poljščine)	3
Znakovni jezik	1

Teme (slovarske)	Število prispevkov
SSKJ 1, SSKJ 2, Slovar novejšega besedja slovenskega jezika, predlogi za oblikovanje posameznih kategorij v novem slovarju	16
Kontrastivna ali primerjalna obravnava obstoječih slovarjev (češčina – slovenščina, hrvaščina – slovenščina)	2
Terminološki slovar	8
Šolski slovar	1
Slovar pravopisnih težav	1
Frazeologija v splošnem slovarju slovenskega jezika	1
Narečni slovar; frazeologija v narečnem slovarju	3
Zgodovinsko slovaropisje	2
Obravnava tujejezičnega slovarja (češčina, japonščina)	2
Dvojezični slovar (slovensko-nizozemski slovar; slovensko-angleški slovar)	3

Tema	Število prispevkov
Jezikovna tehnologija (predvsem jezikovni korpusi)	15

Najpogosteje citirani/e ali med temeljno literaturo navedeni/e avtorji oz. avtorice*	Število citatov oz. navedb
Jože Toporišič	36
Ada Vidovič Muha	19
Andreja Žele	13
Tomaž Erjavec (vedno v soavtorstvu)	10
Kozma Ahačič	8
Jana Zemljarič Miklavčič	8

* Če je bil/a avtor oz. avtorica v prispevku citiran oz. naveden večkrat, se je to štelo le za en citat oz. eno navedbo, saj je pri končnem številu citatov oz. navedb upoštevano število prispevkov, ki vsebujejo citate/navedbe določenega avtorja oz. avtorice, in ne skupno število vseh navedb oz. citatov v posameznem prispevku oz. v vseh prispevkih skupaj.

Same številke po sebi seveda ne povedo ničesar, saj bi jih morali natančneje analizirati. Vsekakor pa pričajo o aktualnosti, ponekod tudi o nepreseženosti.

Statistični in vsebinski pregled prispevkov mi je v spomin priklical besede, ki jih je leta 1999 zapisala profesorica Breda Pogorelec. Ker so zelo povedne, in čeprav zapisane pred več kot 15 leti, še vedno zelo aktualne, naj služijo kot sklep k zborniku 34. Obdobij.

Kakor se je tudi znanost o jeziku v zadnjih stoletjih sodobne znanstvene misli morala dvigniti nad urejajoči predpis, ki je stoletja spremljal razkrivanje jezika, se je pri tem – morda še bolj kot druge vede – ujela v svet strogih metod in pojmovanj odmaknjene predmetnosti in se s tem zaprla »neposvečenim«. Z novimi pogledi se je poglobilo razumevanje jezika v vsej raznovrstni pojavnosti, a zahtevna spoznanja ostajajo v ozkem krogu, velika večina pa je deležna le tistih napotkov, ki jih danes posreduje šola in še to predvsem v okviru najbolj osnovnega opismenjevanja. Zahtevna snov, ki bi morala znati povezati razum, duha in srce, se razvodeni v trivialnosti bližnjih in daljnih ciljev in odbija do te mere, da jezik, besedo, besedilo prej oddalji kot približa. (*Teorija slogovnega razvoja in slovenskega knjižnega razvoja*, 1999: 107–108)

Na koncu bi se rada zahvalila vsem, ki so sodelovali pri organizaciji simpozija in pripravi zbornika. Zahvala velja tudi financerjem, ki so omogočili izvedbo simpozija Obdobja in objavo prispevkov v zborniku. Predvsem pa hvala Mateji Lutar, Damjanu Huberju in Mojci Nidorfer Šiškovič, brez katerih simpozija zagotovo ne bi bilo.

Mojca Smolej,
predsednica 34. simpozija Obdobja

TIPOLOGIJA SLOVENSKIH SLOVNIC

Kozma Ahačič
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica

UDK 811.163.6'36–112"1584/2008"

Prispevek skuša podati tipologijo slovnic slovenskega jezika od 1584 do 2008. Slovnice razvršča glede na njihov metajezik, obseg, kraj natisa, vrsto dela, namen, njihove naslovnike ter glede na njihovo razširjenost, vplivnost in pomen.

slovničarstvo, tipologija, slovenske slovnice, zgodovina jezikoslovja

The article offers a typology of Slovene grammars from 1584 to 2008. The grammars are classified according to metalanguage, place of publication, type and purpose and intended users, and with regard to their dissemination, influence and importance.

grammar-writing, typology, Slovene grammars, history of linguistics

S tipološkega vidika slovenske slovnice doslej še niso bile opisane. Najbolj odmevna pregleda slovenskega slovničarstva, ki vsebujeta tudi nekatere tipološke opazke, sta članek Ade Vidovič Muha v *Enciklopediji Slovenije* (1998: 79–81) in prispevek *Razvoj slovenske slovnične zavesti* Brede Pogorelec (2011 (1983): 89–93), za slovenščino kot drugi/tuji jezik pa zgodovinski pregled Jane Zemljarič Miklavčič (1999: 245–260).

Junija 2015 je bil objavljen portal *Slovenske slovnice in pravopisi*, ki obsega opise slovenskih slovnic in pravopisov v knjižni ali spletni obliki iz obdobja od 1584 do danes (www.fran.si/slovnice-in-pravopisi). Gre za enega od korakov k celovitejšemu razumevanju zgodovine jezikoslovja na Slovenskem, ki je še vedno[1] precej slabo, predvsem pa metodološko zelo nesistematično raziskano področje. Pri delu za portal smo avtorji[2] v 18 celovitih in 25 osnovnih opisih pregledali in opisali 122 različnih izdaj slovenskih slovnic. Poleg tega smo pregledali še večje število drugega gradiva, ki pa (še) ni opisano.[3]

1 Prim. Toporišič (1962: 168): »Na tem področju se je doslej premalo storilo in tudi za bližnjo prihodnost izgledi niso nič kaj rožnati.«

2 Kozma Ahačič, Helena Dobrovoljc, Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Metka Furlan, Jožica Narat, Franc Marušič, Rok Žaucer, Alenka Jelovšek, Metod Čepar in Mitja Trojar. Projekt J6-4092 je financirala ARRS. Večina celovitih opisov je objavljena tudi v francoščini na strani CTLF (http://ctlf.ens-lyon.fr).

3 To so: 1. rokopisne slovnice; 2. šolske slovnice z vajami ali zgolj s kratkim povzetkom izhodiščne slovnice (izjemoma je opisanih nekaj starejših, npr. Končnik 1883) ter šolski učbeniki slovenskega jezika; 3. manjše priročne slovnice 20. in 21. stoletja; 4. slovnice več jezikov oziroma primerjalne slovnice (izjemo smo naredili pri Miklošiču 1852–1875), ki vključujejo tudi slovenščino, učbeniške slovnice

Tipologija v tem prispevku je rezultat uredniškega dela na portalu in s tem povezane dolžnosti avtorja prispevka, da prebere in pregleda vse dostopne izdaje slovnic, hkrati pa usklajuje prispevke vseh sodelujočih raziskovalcev. Kot gradivo za tipologijo so bile upoštevane vse slovenske slovnice, uvrščene na omenjeni portal.[4] S tega vidika je tipologija dovolj celovita, saj so slovenske slovnice tipološko razvrščene na podlagi okvirnega poznavanja *vseh* virov in temeljite analize *temeljnih* virov.[5] Bralec naj upošteva delno neuravnoteženost pri opisovanju gradiva do vključno 19. stoletja glede na gradivo iz 20. stoletja, saj do vključno 19. stoletja opisujemo skoraj vse slovnice, v 20. stoletju pa se zaradi velikega porasta (predvsem učbeniškega gradiva) ustrezno omejimo. Zgodovinske in primerjalno-zgodovinske slovnice obravnavamo po potrebi. Še na nekaj bi opozorili: čeprav je logično, da se jezikoslovje kot vsaka veda razvija in da poznejše slovnice črpajo iz predhodnih, bi bilo pri oblikovanju tipologije na zgodovino slovenskih slovnic napačno gledati kot na *razvoj* od slabšega k boljšemu, od manj pravilnega k bolj pravilnemu. Razvijal in spreminjal se je jezik, prav tako se je razvijal in spreminjal miselni okvir, v katerem so posamezni slovničarji opisovali slovenski jezik. Slovnice kot posamezni opisi (ali predpisi) pa so šle zelo različno pot.

1 Metajezik

Prve slovenske slovnice (npr. Bohorič 1584, Hipolit 1715, Hipolit 1755) so napisane v latinskem metajeziku, sledi pa jim vrsta slovnic, napisanih v nemškem metajeziku (Anonimni 1758, Pohlin 1768, Gutsman 1777, Kopitar 1809, Šmigoc 1812, Dajnko 1824, Metelko 1825, 1830, Murko 1832). Prvo dvojezično slovnico slovenščine s slovenskim in nemškim metajezikom dobimo konec 18. stoletja (Zagajšek 1791), prvo slovnico z izključno slovenskim metajezikom pa v začetku 19. stoletja (Vodnik 1811). Razmeroma zgodaj, v drugi polovici 18. stoletja (Pohlin 1768, 1783, Zagajšek 1791), se v slovnicah, ki sicer niso pisane (zgolj) v slovenskem metajeziku, začne oblikovati slovenska jezikoslovna terminologija: v obeh izdajah Pohlinove slovnice namreč ob nemških terminih najdemo pri temeljnem jezikoslovnem besedju tudi slovenske, Zagajšek pa v slovenščino tako ali tako prevaja celotno nemško metabesedilo. Kopitar (1809), Šmigoc (1812) in Dajnko (1824) slovenskih jezikoslovnih izrazov v svojih nemško pisanih slovnicah nimajo, nima jih tudi Weissenthurn

slovenskega jezika za tujce (z izjemo Janežič 1849, ki je bila uvrščena med opise zaradi lažjega razumevanja nastanka Janežičeve slovenske slovnice) ter tiste slovnice slovenskega jezika za tujce, ki ne prinašajo glede na sočasno slovničarstvo ničesar posebno novega (bile pa so upoštevane druge slovnice za tujce); 5. slovnice ilirskega jezika. Gradivo je natančno popisano na navedeni spletni strani.

4 Slovnic ne navajamo v seznamu na koncu prispevka, saj jih je preveč. Bralec si lahko vse podatke o njih ogleda na portalu *Slovenske slovnice in pravopisi*.

5 Brez truda sodelavcev ta prispevek ne bi bil mogoč. Analize slovnic so poleg avtorja prispevka opravili Andreja Legan Ravnikar, Majda Merše, Metka Furlan, Jožica Narat, Franc Marušič, Rok Žaucer, Alenka Jelovšek, Metod Čepar in Mitja Trojar, analize pravopisov pa Helena Dobrovoljc. Vse analize so objavljene na portalu *Slovenske slovnice in pravopisi*. Mest v slovnicah, na podlagi katerih so navedeni posamezni zaključki, ne navajamo, razen če bi jih bilo težje najti. Enako velja za ugotovitve analiz, objavljenih na portalu.

(1811) v italijansko pisani priredbi Vodnikove slovnice, pač pa jih po Vodnikovi slovnici (1811), ki je v celoti slovenska, povzame Metelko v obeh oblikah svoje slovnice, dolgi (1825) in skrajšani (1830), v prvi še zelo sramežljivo, v drugi ob naslovih.

Čeprav velikokrat poudarjamo Vodnikovo (1811) slovnico kot prvo slovnico, napisano v slovenščini (pri čemer povsem neupravičeno zapostavljamo Zagajškovo dvojezično slovnico 1791), moramo poudariti, da se z Vodnikom *tradicija* slovenskih slovnic s slovenskim metajezikom ni začela, kakor se še ni začela z Zagajškom.[6] Obe slovnici sta, kar se metajezika tiče, nekakšna osamelca pred letom 1847, ko se kontinuirano slovničarstvo v slovenskem metajeziku dejansko začne[7] (prim. Muršec 1847, Kociančičeva priredba Vodnika 1847, Malavašič 1849, Majar 1850, Janežič 1854 itn.). Po tem letu so slovenske slovnice, ki niso izrecno namenjene samo neslovenskim govorcem, v celoti napisane v slovenščini ali pa v slovenščini navajajo vsaj temeljne jezikoslovne izraze.[8] Drugo pot je od piscev slovnic po tem letu zagovarjal samo Fran Levstik (1866), ki v uvodu v svojo slovnico utemeljuje rabo nemščine kot najustreznejšega jezika za slovnice, namenjene intelektualcem: poleg slovenskih bralcev lahko namreč takšno slovnico berejo tudi neslovenski intelektualci in govorci slovenščine, ki niso vešči slovenske terminologije.

Slovnice za tujce so seveda tudi po letu 1847 nastajale v jezikih njihovih ciljnih uporabnikov.

2 Kateri jezik navajajo slovnice na naslovnicah

Poimenovanje jezika posameznih slovnic na naslovnicah nam ne more dati celovitega vpogleda v avtorjev odnos do opisovanega jezika, je pa glede na izpostavljenost vredno tipološkega pregleda.

V obsežnejših zgodnjih slovenskih slovnicah se na naslovnicah (še bolj pa seveda v slovnicah samih) srečujemo predvsem z razmerjem slovenski/slovanski ter kranjski.[9] Bohorič svojo slovnico (1584) tako poimenuje »latinskokranjska« (*Latinocarniolana literatura*), torej ʻslovnica slovenskega/slovanskega jezika (= kranjskega jezika na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem), ki se piše z latinskimi črkami (ali: ki je napisana v latinskem jeziku)ʼ, iz katere se »zlahka opazi tudi podobnost« z drugimi slovanskimi/slovenskimi jeziki. Podobno sta naslovljeni prvi dve priredbi (Hipolit 1715, Anonimni 1755), ki najprej označita metajezik in jezik primerov v slovnici: »Latinsko-nemško-slovenska slovnica«[10] (torej ʻslovnica slovenščine v latinščini

6 Že Pohlinova slovnica (1768 in 1781) prinaša temeljno jezikoslovno terminologijo tudi v slovenščini, že od 16. stoletja pa so bili v rabi različni slovenski jezikoslovni izrazi (Ahačič 2007: 242–246; 2012: 189–199, 210–213).

7 Začetek bi bil verjetno zgodnejši, ko ne bi poleg neugodnih okoliščin vmes posegla še t. i. abecedna vojna. Ko so prepovedali metelčico, so na primer s tem onemogočili izid Metelkovega rokopisa slovenske slovnice za osnovne šole (v slovenščini), ki ji je bil tisk odobren leta 1831 (Schmidt 1964: 224). Je bila pa leta 1837 izdana nemška slovnica v slovenščini za osnovne šole (A. Gollmayer; prim. Schmidt 1964: 225).

8 Izjema je Navratilova slovnica (1850) za sodne uradnike.

9 O tem izčrpno Ahačič 2007: 231–234; 2012: 169, 232.

z dodanimi nemškimi primeri'), nato pa dodata, da je slovnica prirejena po starem primerku v nov slovnični priročnik kranjskega jezika.

V jezuitski slovnici (1758) se nato prvič pojavi za slovenščino nemška oznaka »windisch«, ki se v nemško pisanih slovnicah z izjemo Kopitarjeve (1809) ohrani vse do Dajnkove slovnice (1824) (tako označujejo slovenščino še Gutsman 1777, Zagajšek 1791 in Šmigoc 1812).

Pohlin (1768) označuje svojo slovnico v slovenščini kot »kranjsko«, kot »slovensko« pa slovnico prvi v slovenščini opredeli Zagajšek (1791).

S Kopitarjem (1809) se začne nov način označevanja slovenskih slovnic: geografska zamejitev. Kopitar svojo slovnico tako poimenuje (v nemščini) kot »slovnico slovanskega jezika na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem«,[11] za njim pa podobno storijo Vodnik v rokopisu svoje *Pismenosti*,[12] Metelko (1825, 1830),[13] ki namesto *slavisch* začne rabiti *slowenisch*, in Murko (1830).[14]

Od Murška (1847) naprej so vse slovnice poimenovane kot slovenske (ali *slovenisch/slowenisch* v nemščini).

3 Obseg slovnic

Pregled fizičnega obsega posameznih slovnic nam lahko dá verodostojno informacijo samo, če hkrati upoštevamo naravo posameznih slovnic (obseg slovnice lahko povečajo npr. navajanje gradiva, dodani slovarčki, kazala, daljši odlomki iz slovenskih besedil ipd.). Poleg Miklošičeve primerjalne slovnice v več knjigah (pribl. 5.130.000 znakov)[15] ter Ramovševe zgodovinske slovnice v več knjigah (1924–1952, pribl. 2.336.000 znakov) je najobsežnejša slovenska slovnica nedvomno slovnica Jožeta Toporišiča (1976, pribl. 1.500.000 znakov, v nadaljnjih izdajah še bistveno več). Sledijo ji več kot pol krajše slovnice Lenčka (1982, pribl. 770.000 znakov), Šumana (1881, pribl. 688.000 znakov), Metelka (1825, pribl. 696.000 znakov, če od skupaj 348 upoštevamo tudi 30 strani dodatkov s primeri besedil), Herrityja (2000, pribl. 660.000 znakov), Kopitarja (1809, pribl. 658.000 znakov skupaj s spremnimi besedili in tam navajanimi daljšimi odlomki iz starejših besedil), Bajca, Kolariča, Rupla in Šolarja (1956, pribl. 633.000 znakov), Vincenota (1975, pribl. 606.000 znakov) in Janežiča (1863, pribl. 587.000 znakov). Te slovnice lahko označimo kot obsežnejše slovenske slovnice.

Med slovnice srednjega obsega lahko uvrstimo Breznikovo (1916, pribl. 500.000 znakov) in (šolsko) Šumanovo (1884, pribl. 473.000 znakov).

10 »Grammatica Latino-Germanico-Slavonica.«

11 »Grammatik der Slaviſchen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark.«

12 »Pismenoſt, Piſmena Snadnoſt ali Gramatika sa Slovenſke Shole na Krajnſkimu ino Koroſhkimu v Ilirii.« Izraz *pismenost* pomeni 'slovnica'.

13 »Lehrgebäude der slowenischen Sprache im Königreiche Illyrien und in den benachbarten Provinzen.«

14 »Theoretisch-praktische Slowenische Sprachlehre für Deutsche, nach den Volkssprecharten der Slowenen in Steiermark, Kärnten, Krain und Ungarns westlichen Distrikten.«

15 Število znakov je približno, saj je deloma pridobljeno na podlagi skenogramov slovnic, deloma pa z ročnim štetjem (prim. in-pravopisi).

Ostale slovnice so krajše in se gibljejo med 200.000 in 350.000 znaki, če ne upoštevamo dodatkov z zglednimi besedili:[16] Murko (1832, pribl. 409.590 znakov, skoraj četrtina besedila so dodatki), Šmigoc (1812, pribl. 345.000 znakov), Štrekelj (1922, pribl. 344.000 znakov objavljenega besedila), Dajnko (1824, pribl. 320.000 znakov), Greenberg (2006, pribl. 320.000 znakov), Svane (1958, pribl. 315.000 znakov), Plotnikova (1990, pribl, 310.000 znakov), Bohorič (1584, pribl. 305.000 znakov), Končnik (1883, pribl. 288.000 znakov), Malavašič (1849, pribl. 272.320 znakov), Levstik (1866, pribl. 266.400), učbeniški predhodnik Končnika (1874, pribl. 250.000 znakov), Hipolitova priredba Bohoriča (1715, pribl. 244.000 znakov), jezuitska priredba Hipolita/Bohoriča (1758, pribl. 232.000 znakov), Zagajšek (1791, pribl. 212.400 znakov – a dvojezično), Pohlin (1768, pribl. 199.000 znakov), Janežič (1849, pribl. 763.400 znakov – večino besedila obsegajo vaje in zgledna besedila), Potočnik (1849, pribl. 475.200 znakov, več kot pol je zglednih besedil), Weissenthurn (1811, pribl. 359.660 znakov, malo manj kot polovico obsega dodatek z izborom zglednih besedil).

Med najkrajšimi slovnicami velja izpostaviti Gutsmanovo (1777, pribl. 157.000 znakov) in Vodnikovo (1811, pribl. 145.000 znakov), sicer pa si sledijo skupaj z zglednimi besedili takole: Navratil (1850, pribl. 190.000 znakov skupaj z zglednimi besedili in slovarčkom), Muršec (1847, pribl. 156.000 znakov), anonimna okrajšava Hipolita/Bohoriča (1755, pribl. 131.000 znakov), Metelko (1830, pribl. 103.000 znakov), Majar (1850, pribl. 102.000 znakov), Praprotnik (1869, pribl. 99.360 znakov), Lesar (1863, preglednice s pribl. 87.000 znaki), Kociančičeva priredba Vodnika (1847, pribl. 55.500 znakov), slovnica v Megiserjevem slovarju (1592, pribl. 20.000 znakov) in slovnica v Alasijevem slovarju (1607, pribl. 8.750 znakov).

4 Kraj prvega natisa slovenskih slovnic slovenskih avtorjev

Kraji prvotiskov slovenskih slovnic slovenskih avtorjev so predvidljivi, so pa vredni omembe, saj kažejo, da je bilo slovničarstvo ves čas razpršeno po celotnem slovenskem prostoru. Le v najzgodnejšem obdobju je mesto tiska narekovala dostopnost tiskarja. Na prvem mestu po številu izdanih prvotiskov je Ljubljana (1715, 1768, 1809, 1811, 1825, 1830, 1849 (2x), 1850 (2x), 1863, 1866, 1869, 1881, 1883, 1956), sledita ji Celovec (1758, 1777, 1849, 1863, 1884, 1916) in Gradec (1812, 1824, 1832, 1847), posamezne slovnice pa so izhajale še v Wittenbergu (1584), Celju (1791), Trstu (1847), na Dunaju (1874/1870) in v Mariboru (1976).

5 Vrste slovnic

Vrstno je mnoge slovenske slovnice težko razvrstiti, saj so ne glede na osnovne značilnosti, na podlagi katerih jih lahko uvrščamo v posamezne kategorije, opravljale precej raznovrstne naloge: manj kot jih je bilo, bolj je bila njihova vloga univerzalna. Poleg tega nobena jezikoslovna šola ni bila na Slovenskem prisotna v dovolj izčiščeni

16 Navedene številke vsebujejo podatek o obsegu *celotne* slovnice z dodatki vred.

obliki, da bi bilo slovnice smiselno razvrščati glede na pripadnost eni ali drugi šoli.[17] Pri določanju vrst smo zato uporabili mednarodno metodologijo označevanja (Colombat 2007–2015; Auroux, Koerner 2000), ki omogoča lažjo primerjavo s tujimi slovnicami, je pa seveda enako interpretativna, kakor bi bil vsak drug poskus uvrščanja slovnic v posamezne vrste.

Največ slovenskih slovnic je didaktičnih.[18] Za te slovnice je značilno sistematično podajanje vsebine ter opis, ki je hkrati vsaj implicitno predpis. Nekatere didaktične slovnice so se tudi dejansko uporabljale kot šolski učbeniki, druge so bile namenjene zgolj učiteljem, tretje so predvidevale širšo rabo. Didaktična slovnica v primerjavi z znanstveno slovnico tudi ne pomeni nujno nižje kvalitete ali manj poglobljene obravnave. Bohoričeva slovnica (1584) tako na primer kot vrhunsko napisana slovnica s svojo didaktično zgradbo sledi tedanjim sodobnim tokovom pri opisovanju slovnične zgradbe ljudskih jezikov. Čeprav so didaktične slovnice že tako ali tako implicitno normativne, je želja po normiranju še posebej opazna v Pohlinovi slovnici (1768) in slovnici štirih (1956). Na podlagi večjih didaktičnih slovnic so bile večkrat izdelane manjše (npr. Vodnik 1811 > Kociančič 1847, Murko 1832/1843 > Muršec 1847), na večjih didaktičnih slovnicah pa so temeljili tudi različni šolski učbeniki slovenskega jezika z dodanimi vajami (npr. Janežič 1854 > Končnik 1883). Tako po obsegu kot po kvaliteti gre torej za izrazito neenotno skupino. Kot posebno vrsto majhne didaktične slovnice lahko označimo Lesarjevo slovnico v obliki preglednic (1863).

Pojem znanstvene slovnice[19] je v evropski klasifikaciji slovnic ljudskih jezikov (prim. CTLF 2015) razmeroma malokrat rabljen, na Slovenskem pa se je uveljavil predvsem za označevanje Kopitarjeve slovnice (1809) kot »prve znanstvene slovnice«. Gre za slovnice, ki se pri opisovanju sodobnega jezika zgledujejo po metodologiji zgodnjih primerjalnih jezikoslovcev (Bopp, Curtius, Dobrovsky). Pred Kopitarjem sta na podoben način pisala svoji slovnici tudi Blaž Kumerdej in Jurij Japelj,[20] a njuna slovnična dela so ostala v rokopisu (rokopis slovnice, ki jo je pripravljal Janez Sigismund Valentin Popovič, pa je izgubljen). Tej vrsti slovnice lahko v nadaljevanju prištejemo vsaj še Metelkovo (1825) in Šumanovo (1881) slovnico v 19. stoletju, v modernem smislu znanstvena pa je seveda tudi Vincenotova (1975) strukturalistična slovnica v 20. stoletju. Toporišičeva slovnica (1976) pomeni še en korak naprej: glede na primerljive mednarodne razvrstitve jo lahko označujemo kot *celovito*, izrazito sinhrono slovnico strukturalistične vrste, kjer je znanstveni pristop samoumeven.[21] Na mejo med znanstveno in izrazito normativno slovnico pa bi lahko uvrstili Levstikovo slovnico (1866).

17 Izjema sta strukturalistični Vincenotova (1975) in Toporišičeva (1976) slovnica, čeprav tudi Toporišičeva kaže vplive zelo različnih šol in tradicij.

18 Prve izdaje teh slovnic: Bohorič 1584, Hipolit/Bohorič 1715, Anonimni/Bohorič 1755, Anonimni/Bohorič 1758, Pohlin 1768, Gutsman 1777, Zagajšek 1791, Vodnik 1811, Dajnko 1824, Kociančič/Vodnik 1847, Muršec 1847, Potočnik 1849, Majar 1850, Praprotnik 1869, Anonimni 1874/1870, Breznik 1916, Bajec, Kolarič, Rupel, Šolar 1956.

19 Gre za oznako vrste slovnice, ne njene kvalitete.

20 Kopitar ju, kot zatrjuje v uvodu v svojo slovnico (1809), ni poznal, ju je pa dobro poznal Metelko (1825).

Precej obsežno skupino slovenskih slovnic predstavljajo slovnice za tujce,[22] ki po kvaliteti segajo od preprostih, didaktičnih (Weissenthurn 1811), do izrazito ambicioznih (npr. Murko 1832). Mnoge slovnice za tujce so se tako v 19. kot v 20. stoletju upoštevale tudi pri sodobnih raziskavah slovenščine (npr. Murko 1832, Herrity 2000).

Zgodovinske in primerjalno-zgodovinske teme lahko najdemo sicer tudi v mnogih drugih slovnicah (največ npr. pri Šumanu 1881), samostojne (primerjalno-)zgodovinske slovnice, ki jih lahko označimo kot slovenske in/ali ki so imele močan vpliv na nadaljnje slovenske slovnice, pa so Miklošičeva slovanska (1852–1875) ter slovenski Štrekljeva (1922) in Ramovševa (1924–1952).[23] Pomen Miklošičeve primerjalne slovnice je bil razvojno predvsem v dejstvu, da je na Slovenskem omogočil pojav mladogramatičnih slovnic (slovnic, ki posamezne jezikovne prvine razlagajo tako, da navajajo njihov razvoj; npr. Janežič 1863 isl., Šuman 1881, 1884, Breznik 1916).

Zanimivo je, da je velika množina raziskovalnega jezikoslovnega dela tekla mimo slovnic vse od 2. polovice 19. stoletja. S tega vidika v zgodovino slovnic na Slovenskem ne moremo uvrstiti ne Stanislava Škrabca ne kogarkoli od potoporišičevskih generacij jezikoslovcev. Deloma je to tudi posledica dejstva, da je do 1. polovice 19. stoletja slovnica skupaj s slovarjem pomenila temelj za uveljavljanje jezikovnega statusa slovenskega jezika, nato pa postopoma vse manj.

6 Naslovniki in vloga slovnice

Pregled neposrednih (torej eksplicitno navedenih) naslovnikov slovenskih slovnic in namena, ki ga imajo v odnosu do naslovnikov pisci slovnic, nam kaže zanimiv razvoj. Pri Bohoriču (1584) so v posvetilu kot naslovniki navedeni mladi veljaki in bodoči izobraženci slovenskega rodu na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, Bohorič jih razume kot posrednike, ki bodo svoje jezikovno znanje, pridobljeno tudi s pomočjo slovnice, predajali v primerni obliki svojim podložnikom in neplemenitim ljudem. Že v Hipolitovi predelavi Bohoričeve slovnice (1715) je neposredni naslovnik mnogo širši: slovnica je posvečena na eni strani kranjskim, štajerskim in koroškim stanovom, a hkrati »plemeniti in neplemeniti« mladini, doseči mora vse izobražence oziroma vse, ki znajo latinsko, »vso ukaželjno mladino«, posredno pa tudi »vsak stan«. V povezavi z vse bolj jasno začrtano in tedaj tudi po celotni Evropi moderno normativno vlogo slovnice, saj knjižnega jezika nihče ne zna »v celoti in pravilno«, gre jezuitska predelava (1758) še korak dlje. Najprej z izbiro nemščine kot metajezika, nato pa z jasnim sporočilom, da se je knjižnega jezika treba naučiti: če je tako, pa je slovnica namenjena tako rojenim govorcem slovenščine kot tujcem, skratka vsakomur, ki »se bo želel naučiti slovenskega jezika«.

21 Včasih celo preveč samoumeven, saj izvora teoretične in gradivske podlage brez študija navedenih (včasih tudi nenavedenih) virov ni moč najti.

22 Prve izdaje teh slovnic so (v okviru opisanega gradiva): Alasia 1709, Metelko 1830, Murko 1832, Šmigoc 1812, Weissenthurn 1811, Janežič 1849, Svane 1958, Vincenot 1975, Lenček 1982, Plotnikova 1990, Herrity 2000, Greenberg 2006.

23 Kot je razvidno že iz op. 3, monografije Rajka Nahtigala *Slovanski jeziki* (1938) pri pregledu nismo upoštevali, saj nastopa slovenščina v njej zgolj v stranski vlogi.

Zavest o knjižnem jeziku kot jeziku, ki se ga je treba šele naučiti, nato popolnoma jasno in neposredno definira Pohlin (1768) in v skladu s tem tudi poimenuje naslovnike svoje slovnice: to so vsi, ki se želijo naučiti ali bolje naučiti slovenščine. Pohlin kot model knjižnega jezika ponuja deželni jezik (*Landsprache*), torej jezik vojvodine Kranjske, kranjski jezik, toda ponuja ga vsem slovensko govorečim in vsem, ki bi to želeli postati.

Čeprav Gutsman (1777) zavrača Pohlinov model jezika, je njegov cilj pravzaprav enak: izdati slovnico, ki bo primerna kot model za skupni knjižni jezik in s tem namenjena čim širšemu krogu uporabnikov. Ta tok nadaljuje tudi Zagajšek (1791: naslovnica): slovnica je namenjena tako Nemcu kot Slovencu, ki se s pomočjo njegove slovnice lahko (oba!) naučita pravilno govoriti in pisati slovensko. Vloga slovnice je za Zagajška pri tem nepogrešljiva, saj »nobenni namore eno 'Sreko prav' pres bloda govoriti, all pisati, zhi se on popreid ny navuzhil to grammatiko, all 'Sreklivishe«, zato mora vsak, ki želi kaj napisati v *slovenščini*, dobro poznati *slovensko* slovnico (Zagajšek 1791: 6).

Kopitar (1809) predstavlja prvo slovnico, kjer je naslovnik splošen, saj njegova slovnica nima namena jezika učiti ali ga predpisovati, ampak ga želi predvsem opisovati.

Vodnikova slovnica (1811) ima nasprotno povsem jasnega naslovnika: slovenske mladeniče (= šolarje) ter njihove učitelje. Dotlej najjasneje definira tudi knjižni jezik kot jezik, ki se ga je treba učiti.[24]

Izročilo slovnice kot učbenika knjižnega jezika, iz katerega se tujci lahko naučijo njim tujega, rojeni govorci slovenščine pa svojega lastnega – a knjižnega – jezika, se nadaljuje tako pri Šmigocu (1812), ki svojo slovnico namenja nemško govorečim trgovcem, uradnikom in duhovnikom ter slovenskim uporabnikom, kakor pri Dajnku (1824), ki že na naslovnici namenja svojo slovnico tako Nemcem kot Slovencem.

Metelko (1825: xxvi) takšno pojmovanje postavi na mnogo višjo raven. Z besedami, ki deloma spominjajo na Hipolitov uvod v neizdani slovar (*Dictionarium trilingue*, 1711), predstavi svojo slovnico kot pripomoček za višje izobražene Slovence, ki se srečujejo z jezikovnimi zadregami. Njegova slovnica (1825) ne želi biti učbenik, pač pa pripomoček, priročnik na poti k boljšemu obvladanju jezika za intelektualce najrazličnejših poklicev (navaja državne uradnike, pravnike, duhovnike, zdravnike, oficirje, posestnike).[25] Šele okrajšano priredbo za rabo v šolah (Metelko 1830) predstavi kot učbenik, ki prinaša »v pravilo urejeno znanje slovenščine« kakor ga tudi primerljivi nemški učbeniki, in je namenjen učencem in njihovim učiteljem. Z vidika naslovnikov slovnice in samega cilja slovnice sta zato pomenili Kopitarjeva (1809) in Metelkova (1825) slovnica dober obet, da se bo tudi na Slovenskem na področju slovničarstva vzpostavilo stanje, ki je običajno najbolj produktivno:

24 »Porezheſh: zhemu pa mi bo [slovnica]? ſej snam po naſhe govorit. – Govorit snaſh, al ſpravno govoriti in piſati morebit ne. [...] Ne ſmete meniti, de she snate, kar ſhe ne snate« (Vodnik 1811: iii, v).

25 Podobno lahko beremo v Potočnikovi (1849) slovnici, ki poudari, da želi jezik opisovati in ga ne določati. (Morda prav po Metelku, ki ga Potočnik navaja poleg Murška, B(e)rlića in Vuka.)

znanstvene ali vsaj visoko kvalitetne slovnice za rabo pri intelektualcih in enostavnejše didaktične (obenem tudi normativne) slovnice za manj zahtevne uporabnike.

Žal se je razpletlo precej drugače. Od Janežičeve (1854, 1863 itn.) pa vse do Toporišičeve slovnice (1976) so na Slovenskem izdajali tako rekoč izključno didaktične (oziroma didaktično-normativne) slovnice slovenskega jezika, namenjene splošnemu uporabniku.[26] Zapletenejša vprašanja so bila prepuščena posamičnim znanstvenim razpravam ali specializiranim monografijam. Šumanova slovnica (1881) je bila kot izjema prezrta in skritizirana, podobno je bila prezrta Levstikova puristično-normativistična slovnica (1866), svojo pot pa so šle predvsem slovnice za tujce oziroma slovnice v tujem jeziku (npr. Vincenot 1975). Zavest, da je najbolje, da je trenutna slovnica ena sama,[27] je zaznamovala tudi obdobje po Toporišičevi slovnici (1976), ko mlajša generacija ni čutila potrebe ali pa ni imela znanja oziroma poguma, da bi na podlagi realnega gradiva podala nove opise slovenskega jezika v obliki (1) slovnice za znanstveno javnost ter (2) slovnice za visokošolske in pogojno srednješolske namene oziroma da bi pripravila (3) šolsko slovnico, ki bi bila zasnovana popolnoma neodvisno od znanstvene in ne bi bila zgolj njena okrajšava (kot je npr. Žagarjeva (1987) šolska slovnica okrajšava Toporišičeve).[28] Vse to je privedlo do stanja, da smo trenutno Slovenci na področju izdaje slovnic v zaostanku, ki je bil večji samo še v 17. stoletju, in da lahko nekatera novejša jezikoslovna spoznanja in opazovanja o slovenščini beremo samo v slovnicah, napisanih v angleščini (Herrity 2000, Greenberg 2006/2008).

Podobno kot Metelkova (1825) je po svoje prelomna tudi Murkova (1832, 1843, 1850) slovnica, saj gre za tipično slovnico za tujce, a na najvišji možni ravni. Slovnica je tudi izrecno namenjena »Nemcem«, podobno je »Nemcem« namenjena prva Janežičeva slovnica (1849).

Od Murščeve slovnice (1847) dalje so oznake naslovnikov – z izjemo Majarjeve »Slovnice za Slovence«, kjer so naslovniki izpostavljeni tudi v razmerju z njegovo ilirsko »slovnico« (*Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik*, 1848) – običajno različne glede na to, ali gre za preprostejšo šolsko slovnico (npr. »za prvence«, Muršec 1847; »za prve slovenske šole v mestih in na deželi«, Malavašič 1849), za specializirano slovnico (»za sodne uradnike«, Navratil 1850) ali za šolske slovnice višje stopnje (»sosebno našim učencom na gimnaziah in realnih šolah«, Janežič 1854; »za domačo in šolsko rabo«, Janežič 1863; »svojim učencem in vsem, ki se uče slovenščine«, Lesar 1863; »za srednje šole«, Šuman 1884; »za srednje šole«,

26 Obseg rabe teh slovnic najlepše naslika naslovnica Janežičeve slovnice (1863): »za domačo in šolsko rabo«.

27 O tem pojavu več Stabej 2010b: 45–56.

28 Pri tem ne mislimo na (zelo potrebne) slovnične priročnike, kakor je npr. nastajajoča pedagoška korpusna slovnica (*Pedagoški slovnični portal* na slovnica.slovenscina.eu, obdelanih je 24 tem), kjer je poudarek predvsem na slovnično problematičnih mestih, ampak na izrazito preproste slovnice s poenostavljenim opisom *celotnega* sistema slovenskega jezika (za nemščino prim. npr. Vollmer 2008), brez opozoril na manjše posebnosti.

Breznik 1916). Slovnica štirih (1956) oznake naslovnikov nima, gre pa prav tako za klasično šolsko slovnico višje stopnje, namenjeno tudi širši javnosti.

S Toporišičevo slovnico (1976) so naslovniki ostali tako rekoč isti, le perspektiva se je obrnila. Njegova slovnica je namreč v uvodu označena kot »znanstveno delo, namenjeno vsem, ki se zanimajo za podobo slovenskega jezika«.

7 Slovnica kot oblikovalka jezika : slovnica kot odraz rabe

Vloga slovnice kot ohranjevalke in oblikovalke jezika je prvič eksplicitno izražena pri Pohlinu (1768). Ta na eni strani izpostavi slovnico, ki s pomočjo pravil usmerja in zapoveduje jezikovno rabo, na drugi strani pa »drhal«, ki »govori po mili volji, kakor se ji zdi, zato kvari jezik« (Pohlin 1768). Z zgodovinskega vidika je bilo takšno Pohlinovo stališče zelo moderno – prav v 18. stoletju dobi namreč normativno jezikoslovje največji zagon in tudi močno teoretično zaledje.[29] Na Slovenskem se normativistika v tem času poveže še z željo po (ponovnem?) oblikovanju jezika višjih govornih položajev, ki se enači s knjižnim jezikom, kar se lepo vidi npr. v uvodu v Gutsmanovo slovnico (prim. Stabej 2010: 32–33).

Oblikovalni pogled na vlogo slovnice nato v 1. polovici 19. stoletja vsaj na načelni, teoretični ravni preseže več slovnic (npr. Kopitar 1809, Metelko 1825, Murko 1832, Janežič 1863 itn.), ki poudarjajo, da je njihova slovnica posneta po govoru naroda, po ljudskem govoru, na podlagi gradiva ipd. Povsem drug način razmišljanja najdemo pri Majarju (1850), katerega ilirizem že sam po sebi predpostavlja slovničarja kot oblikovalca bodoče jezikovne rabe. Njegov seznam prepovedanih (»ostudnih«, »nemškutarskih«) in dovoljenih besed je prav impresiven, saj zapoveduje previden izbor besedja celo pri dojenčkih (Majar 1850: 7–11).

Kot izrazit oblikovalec jezika nastopi v svoji slovnici tudi Levstik (1866), ki v uvodu poudarja, da je v slovenščini še marsikaj nedoločenega in da vidi namen svoje slovnice v uzakonitvi jasnih rešitev za oblike, kjer jezik niha. Temeljna podlaga za to mu je »stara slovenščina«, torej stara cerkvena slovanščina.

Čeprav je izrazito normativističnih ali purističnih pogledov v spremnih besedilih k slovenskim slovnicam razmeroma malo, pa to ne pomeni, da slovnic uporabniki niso dojemali kot močnega normativnega dejavnika. Nasprotno: bolj ko je od Janežiča (1863) naprej začela prevladovati zavest o eni sami izhodiščni slovnici slovenščine, bolj so uporabniki pravila v njej sprejemali kot splošno normo in predpis. S tega vidika so sprejemali vse nadaljnje uveljavljene slovenske slovnice slovenskih avtorjev (Breznik 1916, slovnica štirih 1956, Toporišič 1976).

8 Razširjenost, vplivnost in pomembnost slovnic

Razširjenost in v povezavi s tem vplivnost posamezne slovnice v svojem času smo ocenjevali na podlagi več kriterijev. Prvi je število ponovnih izdaj oziroma predelav

29 Prim. npr. Ivić (1990: 39), ki kot temeljni vzgib za pojav normativnih slovnic navaja mnenje posameznih slovničarjev, da se je latinščina skozi stoletja spreminjala ravno zato, ker je slovničarji niso dovolj čuvali in se je zato skvarila. Za širši pregled normativistike v 18. stol. gl. Auroux idr. 2000: 815–915, zlasti 841–851.

določene slovnice, drugi je vpliv na manjše slovnice oziroma slovnice nižjega zahtevnostnega razreda (npr. šolske slovnice, začetnice ipd.), tretji je neposredni in posredni vpliv na nadaljnji razvoj slovničarstva, četrti, najmanj merljiv, je splošna odmevnost v javnosti: s tem je mišljeno navajanje slovnice v neslovničnih (jezikoslovnih in drugih) delih oziroma sklicevanje nanjo, tudi kadar je avtor zapisa v resnici ne pozna;[30] peti pa je splošni pomen slovnice, kakor ga lahko ocenimo danes. Na podlagi naše ocene, ki je deloma številčno preverljiva, deloma pa interpretativna, izstopajo naslednje slovnice:[31]

8.1 Bohoričeva slovnica (1584)

V izvirniku in predelavah (1715, 1755, 1758) je vplivala na slovnični dodatek k Megiserjevemu slovarju (1592, 1744), posredno tudi na slovnični dodatek k Alasijevemu slovarju (1607). Prek Hipolitove predelave je vplivala na uvod v Pohlinovo slovnico (1768), prek jezuitske predelave (1758) pa na vsebino Gutsmanove slovnice. Izvirno izdajo je vzel za osnovo svojega primerjalnega (tabelarnega) slovničnega dela *Arcticae horulae A. Bohorizh … nunc redivivae seu tractatus comprehendens elementa linguarum principalium slavicae gentis* iz leta 1804 (NUK, Ms. 350) tudi Jurij Japelj. Nadaljnje slovnice Bohoriča sicer obravnavajo, a že v okviru zgodovinskih pregledov – ne neposredno. Bohoričeva slovnica pomeni mejnik v zgodovini slovenskega slovničarstva, saj je prva slovnica slovenskega jezika. Njena odlika je, da se spretno in izvirno spopada s problemi, ki jih povzroča izbira latinske slovnice kot univerzalnega modela slovnice pri opisovanju ljudskega jezika. Slovenščina je z njo postala deveti evropski ljudski jezik z moderno slovnico.

8.2 Pohlinova slovnica (1768)

V izvirni in predelani izdaji (1783) je že takoj naletela na kritiko (npr. Matija Čep v *Wiener Diarium*, 1768; Gutsman, *Anmerkungen über die windisch, und krainerische Rechtschreibung*, 1770; Kopitar 1809) in je bila v javnosti sprejeta izrazito negativno. Kljub temu kaže predvsem predelava iz leta 1783 mnoge kvalitetne rešitve. Neposredno je vplivala na dvojezično slovnico Mihaela Zagajška (1791), posredno pa tudi na obravnavo besedotvorja, skladnje in na oblikovanje pogleda na probleme vokalne redukcije pri Metelku (1825). Kljub Gutsmanovemu odklonilnemu pogledu na Pohlinovo slovnico lahko opazujemo precejšen vpliv Pohlinove izdaje iz leta 1768 na Gutsmanovo slovnico (1777). Z današnjega vidika predstavlja Pohlinova slovnica pomembno razvojno stopnjo, saj predstavlja prelom z dotedanjo tradicijo Bohoričeve slovnice in prelom z izročilom jezika slovenskih protestantskih piscev. Čeprav so bile posamične rešitve Pohlinove slovnice zavrnjene, pa se mnoge prvič v zgodovini slovenskih slovnic pojavijo prav pri Pohlinu in niso ostale brez odmeva tudi v ostalih

30 Za lažje razumevanje navajamo drastičen primer iz komentarjev pod nekim člankom na rtvslo.si (http://www.rtvslo.si/kultura/knjige/osnutek-novega-sskj-ja-pripravljen-za-javno-obravnavo/361779): »Toporišičevi slovarji so zlata vredni!«, »Težava Toporišičevega SSKJ je bila ta, da je predpisoval uporabo izrazov oz. besed.«

31 Manjših šolskih slovnic pri pregledu ne upoštevamo od 2. polovice 19. stol. dalje, saj jih razumemo zgolj kot prenašanje spoznanj večjih slovnic osnovnošolski in srednješolski mladini.

slovnicah (npr. orodnik kot poseben sklon[32] ter obširen opis sklanjatev, pomensko-razločevalna vloga samoglasnikov in zapornikov, ločevanje širokih in ozkih e-jev in o-jev, besedotvorje (še posebej v drugi izdaji slovnice), sprožitev vprašanja prenove črkopisa, natančna obravnava zaimkov itn.).

8.3 Gutsmanova slovnica (1777)

Doživela je še pet izdaj (ohranjeni sta 3. iz leta 1799 in 5. iz leta 1829 s pripombami Urbana Jarnika), ki pa se med sabo bistveno ne razlikujejo. Slovnica je vplivala samo na slovnico Mihaela Zagajška, sicer pa je bil močan njen navidezni vpliv: nadaljnji slovničarji jo hvalijo, ker je zavrnila Pohlinove inovacije, nihče pa je ne »upošteva« tako, da bi se to dalo tudi preveriti. Pomen slovnice lahko v okviru zgodovine slovenskih slovnic ocenjujemo predvsem v tem, da je kljub kritiki Pohlinove slovnice prevzela nekatere njene dobre nastavke, da je vzpostavila sodobni sistem razvrstitve slovenskih sklonov (odpravila je zvalnik in ločilnik ter Pohlinovemu orodniku dodala še mestnik) ter da je skušala podati sistem enotnega slovenskega jezika, ki bi bil manj »kranjski«, kot je bil Pohlinov. V njej se prvič pojavi tudi teoretično razmejevanje med knjižnim jezikom in narečjem: narečno je za Gutsmana tisto, »kar se sicer loči od splošnega pravila in lepega jezika, pa ne zveni tako slabo, da v večji skupnosti, ki je prevzela takšen način govora ali izgovorjave, ta ne ni mogel veljati.«

8.4 Kopitarjeva slovnica (1809)

Ponovne izdaje ni doživela. Sodbe o njej so bile deljene predvsem glede načel o črkopisu, ki so postala predmet javne razprave v abecedni vojni v 1. polovici 19. stoletja. Tedaj (morda tudi danes) so Kopitarjevo slovnico poznali in navajali mnogi, ki je verjetno niso nikoli resno brali. Prirejena je bila v manj zahtevno Weissenthurnovo slovnico za tujce (1811), manj zahtevno Šmigočevo slovnico (1812), neposredno pa je vplivala na Metelkovi veliko (1825) in malo slovnico (1830), na Murkovo slovnico (1832) ter delno tudi na manj zahtevno Dajnkovo slovnico (1824). Vprašanje je, čigavi so primeri, ki jih navajata tako Kopitarjeva kot Vodnikova slovnica (1811): Vodnikovi ali Kopitarjevi? Sicer je slovnica prelomna zaradi svoje kvalitete, zanesljivosti in preglednosti glede virov in pregledanega gradiva. Je prva natisnjena slovenska slovnica, ki je temeljila na novi metodologiji pisanja slovnic, ki jo danes označujemo kot znanstveno. Pomeni tudi izpolnitev želje po slovenski slovnici najvišje možne kvalitete, ki sta jo pred Kopitarjem snovala že Blaž Kumerdej in Jurij Japelj, katerih slovnična dela pa so ostala v rokopisu. Poglavja, ki jih Kopitar ni uspel bolj poglobljeno obdelati, je raje izpustil, kar je predstavljalo tako izziv kot spodbudo za nadaljnje slovničarje. Poleg razmišljanja o bodočem slovenskem (in slovanskem) črkopisu je bilo zelo vplivno tudi Kopitarjevo razmišljanje o jeziku »preprostih ljudi« kot »čistejšem« izhodišču za slovnični opis, kot ga je predstavljal

32 Mestnik razlaga Pohlin v ednini kot dajalnik, v množini pa kot orodnik; pri tem vztraja tudi v prenovljeni, drugi izdaji slovnice, kljub temu da Gutsman v svoji slovnici (1777) kot poseben sklon opisuje tudi mestnik.

precej germaniziran jezik intelektualcev. Kljub temu je Kopitar jezik opisoval na podlagi gradiva, zato je v njegovi slovnici opazno opisovanje (in dopuščanje) variantnosti.

8.5 Vodnikova slovnica (1811)

Izdana je bila samo enkrat, jo je pa v okrajšani in poenostavljeni izdaji pripravil Kociančič (1847, 1854). Kot učbenik je bila posamično v rabi do srede 19. stoletja. Vodnikove slovenske jezikoslovne izraze je v svojih slovnicah (manj v 1825, bolj v 1830) dopisoval nemškim Fran Metelko, po njih pa so se v svojih šolskih slovnicah zgledovali tudi Muršec (1847), Malavašič (1849), Majar (1849) in Janežič (v *slovenskih* slovnicah od 1854). Slovnica je prelomna kot prva prava slovenska šolska slovnica s slovenskim metajezikom.

8.6 Metelkova slovnica (1825)

Doživela je še šolsko predelavo (1830). Zelo pomemben je njen vpliv na Janežičevo slovnico (1863/1854). Zaradi črkopisa metelčice, ki je nastal na podlagi Kopitarjevih načel o idealnem slovenskem črkopisu, se je je v delu javnosti držal slab sloves. Pomembna je kot logično nadaljevanje Kopitarjeve slovnice, saj natančneje obdeluje prav poglavja, ki jih pri Kopitarju ni (besedotvorje, skladnja (razlagalni del povsem po Dobrovskem)). Gre za eno najkvalitetnejših slovenskih slovnic, ki tvori z zgodovinskega vidika skupaj s Kopitarjevo slovnico in Miklošičevo primerjalno slovnico obdobje, ko slovensko jezikoslovje v okviru evropskega doseže svoj vrh.

8.7 Murkova slovnica za tujce (1832)

Doživela je še dve izdaji (1843 in 1850) in predelavo (Muršec 1847). Sodobniki so njegovo delo sprejemali z naklonjenostjo, hkrati pa ga neposredno niso kaj zelo upoštevali. Njen pomen se kaže predvsem v prizadevanju po opisu skupnega slovenskega jezika na tradicionalni osrednjeslovenski podstavi z upoštevanjem tradicije slovenskega knjižnega jezika, kakor se nam najlepše kaže v Dalmatinovi *Bibliji*, ponovnih izdajah deloma popravljenih odlomkov iz nje v 17. in 18. stoletju ter iz besedila Japljevega prevoda *Svetega pisma* na prehodu iz 18. v 19. stoletje. Murkov čut za izbiro prave smeri se kaže tudi v tem, da je druga izdaja slovnice prva, ki prikazuje slovenščino v novi pisavi – gajici.

8.8 Miklošičeva primerjalna slovnica (1852–1875)

Tu jo sicer navajamo pogojno, saj Miklošičevo delo sega širše od opisa slovenščine, hkrati pa ga ne moremo prezreti, saj je neposredno vplivalo na več del – tako rekoč na vse splošne slovnice, ki so za njim obravnavale tudi zgodovino jezika. Še posebej neposreden je vpliv na Lesarjeve preglednice (1863, glasoslovje), Levstikovo slovnico (1866) ter na Šumanovo obsežnejšo (1881) in »šolsko« slovnico (1884), najpomembnejši pa je vpliv na Janežičevo slovnico (1863/1854 s ponatisi, predelavami). Gre za svetovno najodmevnejšo slovnico kakega Slovenca.

8.9 Janežičeva *nemška* slovenska slovnica (1849)

Z malenkostnimi popravki in dopolnitvami je bila ponatisnjena še trikrat (1850, 1854 in 1875), sicer pa je razvojno pomembna zgolj kot predhodnik Janežičeve *slovenske* slovenske slovnice.

8.10 Janežičeva *slovenska* slovenska slovnica (prva izdaja 1854, dopolnjena izdaja z dejanskim vplivom 1863)

V različnih predelavah (Janežičevih in Sketovih) je bila natisnjena še 1864, 1869, 1876, 1889, 1894, 1900, 1906 in 1911. Čeprav (ali: ker) je sorazmerno preprosta, je nedvomno najvplivnejša slovenska slovnica. Njen vpliv na ravni jezikoslovne terminologije sega vse do današnjih dni, saj je Janežičevo terminologijo v kar največji meri sprejel Breznik (1916), do Breznikove slovnice pa je bila tudi glavno izhodišče za vse šolske slovnice (npr. Lesarjeve preglednice 1863, Praprotnik: od 1869 še pet natisov, Končnik: od 1883 v številnih natisih; drugi učbeniki, ki jih nismo pregledovali). Za osnovo prekmurske rokopisne slovnice jo je uporabil Štefan Kühar (1811), sledil pa ji je deloma tudi Svane (1958).

8.11 Breznikova slovnica (1916)

Doživela je še tri natise (1921, 1924, 1934) ter predelavo v učbenik za tretji in četrti razred srednjih šol (1940, več natisov). Vplivala je tudi na vse sočasne manj zahtevne šolske slovnice/učbenike, pa tudi na slovnico štirih (1956), na Toporišičevo slovnico (1976) ter slovnico za tujce: Svane (1958). Še posebej na ravni fonetike in naglasa (deloma tudi oblikoslovja in skladnje) je namreč pomenila velik napredek.

8.12 Slovnica štirih (Bajec, Kolarič, Rupel, Šolar 1956)

Natisnjena je bila še štirikrat (1964, 1968, 1971, 1973), glede na to, da je nastala kot temeljita predelava učbeniške slovnice iz leta 1947, narejene po Breznikovi učbeniški slovnici iz 1940, pa z jezikoslovnega vidika ne pomeni kakega opaznejšega preskoka glede na Breznikovo slovnico. Vplivala je na vse sočasne manj zahtevne šolske slovnice/učbenike, odpor proti njej pa je bil ena od motivacij za Toporišičevo slovnico (1976). Poleg tega jo kot enega od virov večkrat navajajo tudi slovnice slovenščine za tujce. Gre za razmeroma nepomembno slovnico, kar se tiče vsebine, in hkrati za nespregledljivo, ker je bila dve desetletji temeljna.

8.13 Toporišičeva slovnica (1976)

Doživela je še štiri predelave oziroma ponovne natise (1984, 1991, 2000, 2004) ter je postala in ostala najvplivnejša slovenska slovnica. Po njej so nastajale šolske slovnice[33] in učbeniki, vplivala pa je tudi na mnoge slovnice za tujce in na razvoj slovenske jezikoslovne misli nasploh. Gre za slovnico, ki je močno razširila in izpopolnila opis slovenščine in ki je kmalu dobila status temeljne in normativne slovnice slovenskega jezika. Družbene okoliščine, njen ugled in zavedanje, kako

33 Poleg tega je bil že predhodnik te slovnice Toporišičev učbeniški komplet *Slovenski knjižni jezik* 1–4, ki je izhajal v letih 1965–1967 in 1970.

temeljit in kompetenten kritik vsake nove slovnice enakega ali podobnega obsega bi bil Jože Toporišič, so hkrati povzročile popoln zastoj v pisanju slovnic pri mlajši generaciji.

9 Sklep

Ob pogledu na bogato tipološko razvejanost slovnic slovenskega jezika v preteklosti bomo zgodovinarji slovničarstva današnji čas v prihodnosti zagotovo obravnavali kot obdobje zastoja. V tem »obdobju zastoja« na področju pisanja slovnic pa se je jezikoslovje seveda razvijalo naprej. Zgodil se je velik premik v pojmovanju in opisovanju nekaterih pojavov v jeziku, ki ga omogočajo sociolingvistika, pragmatično jezikoslovje, besediloslovje, psiholingvistika, ob mnogih drugih svetovnih tokovih pa na Slovenskem še formalno jezikoslovje, teorija naravnosti ipd. Ob strukturalnem jezikoslovju, ki se uspešno spopada s tistim, kar je v jeziku sistemskega (če le v svoji želji po strukturiranju ne gre preglоboko ali če ne zaide v preveliko teoretiziranje), nam nekatere nove veje jezikoslovja nudijo pojasnila za dogajanja v jeziku, ki so »nesistemska«, na prvi pogled nelogična in z normativnega ter zgodovinskega vidika izrazito vprašljiva. Naloge, pred katerimi stojimo, zato niso majhne.

Viri

AHAČIČ, Kozma (ur.), 2015: *Slovenske slovnice in pravopisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi (43 slovnic v 122 različnih izdajah)

Literatura

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: protestantizem*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

AHAČIČ, Kozma, 2012: *Zgodovina misli o jeziku na Slovenskem: katoliška doba (1600–1758)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

AHAČIČ, Kozma, DOBROVOLJC, Helena, LEGAN RAVNIKAR, Andreja, MERŠE, Majda, FURLAN, Metka, NARAT, Jožica, MARUŠIČ, Franc, ŽAUCER, Rok, JELOVŠEK, Alenka, ČEPAR, Metod, TROJAR, Mitja, 2015: *Slovenske slovnice in pravopisi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi

AUROUX, Sylvain idr. (ur.), 2000: *History of the Language Sciences [...]*, *vol. 1*. Berlin, New York: Walter de Gruyter.

COLOMBAT, Bernard (ur.), 2007–2015: *CTLF, Corpus de textes linguistiques fondamentaux*. http://ctlf.ens-lyon.fr

POGORELEC, Breda, 2011: *Zgodovina slovenskega knjižnega jezika: Jezikoslovni spisi I*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Znanstvena založba Filozofske fakultete. (= Breda Pogorelec, 1983: Razvoj slovenske slovnične zavesti od 16. do 19. stoletja: Teze. *19. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 89–94.)

SCHMIDT, Vlado, 1964: *Zgodovina šolstva in pedagogike na Slovenskem 2*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

STABEJ, Marko, 2010a: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina.

STABEJ, Marko, 2010b: Slovnica in ideologija. Irena Novak Popov (ur.): *Vloge središča: konvergenca regij in kultur. Zbornik Slavističnega društva Slovenije 21*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije. 45–56.

TOPORIŠIČ, Jože, 1962: Povojno raziskovanje slovenskega knjižnega jezika in njegove naloge. *Jezik in slovstvo* VII/6. 161–170.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1998: Slovnice slovenskega jezika. *Enciklopedija Slovenije* 12. Ljubljana: Mladinska knjiga. 79–81.

VOLLMER, Georg, 2008: *Kleine deutsche Grammatik für Schule und Alltag Mit den wichtigsten Regeln der Rechtschreibung und Zeichensetzung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 1999: Slovenščina kot drugi/tuji jezik: zgodovina od začetkov do 1850. *Slavistična revija* 47/2. 245–260.

SLOVNICA ZA VSAK DAN

Simona Kranjc
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 378.096(497.4)–053.6–051:811.163.6'36(049.5)

V prispevku se avtorica sprašuje, kako smiselno je pričakovanje, da bodo jezikovni uporabniki slovnico uporabljali precej pogosto. Na to vprašanje poskuša odgovoriti z interpretacijo rezultatov kratke ankete, v kateri so študenti slovenistike odgovarjali na vprašanje, kako pogosto uporabljajo slovnico in kaj je po njihovem mnenju lastnost uporabne slovnice.

slovnica, uporabniki jezika, uporabnikov vidik

The author asks how reasonable it is to expect that language users will make frequent use of a grammar. She tries to answer this question by interpreting the results of a short survey carried out among students of Slovene Studies, which asked how often they made use of a grammar and what in their opinion were the charcteristics of a useful grammar.

grammar, language users, user perspective

V času, ko sodobne tehnologije napredujejo izjemno hitro in tako rekoč obvladujejo naše življenje, si seveda ne moremo kaj, da se ne bi vprašali, kakšno je stanje v zvezi z digitalizacijo na področju jezikovnih priročnikov, med katere sodi tudi slovnica. In odgovor seveda najprej poiščemo v enem od spletnih brskalnikov. Ponuja se veliko zadetkov, vendar nas le redko kateri pripelje do želenega odgovora. Najbolj obetavni so tisti, ki nas povežejo s katerim od portalov, kjer najdemo npr. digitalizirane starejše izdaje slovnic (http://viri.trojina.si/v/slovnice/; dostop 20. 10. 2015). Na predstavitvenem portalu spletnih jezikovnih virov za slovenščino so dostopne digitalizirane različice sedmih slovenskih slovnic (1886, 1900, 1916, 1934, 1940, 1956, 1964) (http://viri.trojina.si/; dostop 20. 10. 2015). Še obsežnejši pa je seznam slovnic, dostopnih v digitalizirani obliki, na spletnem portalu Fran (http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/; dostop 20. 10. 2015). Zagotovo je ta dosežek, torej objava digitaliziranih slovnic od prve iz leta 1584 do danes, izjemno pomemben, saj je tako korpus jezikovnih priročnikov veliko bolj dosegljiv vsem, ki jih ti zanimajo. Če pa iščemo odgovor na aktualno slovnično zadrego, ga žal ne bomo mogli poiskati v elektronski obliki Toporišičeve *Slovenske slovnice* (1. izdaja iz leta 1976 je na portalu Fran sicer obsežno predstavljena, vendar zaradi avtorskih pravic ni dostopna v digitalizirani obliki). Lahko sicer zastavimo vprašanje v jezikovni svetovalnici, ki deluje na portalu Fran, vendar bo na odgovor treba počakati, dokler ga ne bo oblikoval strokovnjak – sodelavec na portalu.

Že bežen prelet naslovov in podnaslovov slovnic nam pove, da jih je večina namenjenih poučevanju slovnice v osnovnih in srednjih šolah. Toporišičeva slovnica pa ima drugačne ambicije. Gre za splošno slovnico sodobnega knjižnega jezika, ki pokriva vse jezikoslovne ravnine.

> Pogosto jo obravnavajo kot znanstveno delo, čeprav postavljenih trditev ne utemeljuje oz. ne potrjuje z ustreznimi referenčnimi viri. V pristopu je strukturalistična. Zasnovana je kot sinhrona slovenska slovnica, diahroni vidiki so omenjeni redko (v četrti izdaji iz leta 2000 je dodano poglavje o zgodovini slovenskega jezika). Kombinira opisnost in predpisovalnost, mestoma se dotika tudi pravopisnih tem (npr. pisava zloženk, raba ločil ipd.). V rabi je bila tudi kot visokošolski slovenistični učbenik. Namenjena je predvsem govorcem slovenščine, suverenega govorca slovenščine predvidevata tako metajezik slovnice kot sama razlaga. (Marušič, Žaucer, http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/46/1976-toporisic; 20. 10. 2015)

Ista avtorja (prav tam) o njej pišeta še:

> V primerjavi s predhodnimi slovenskimi slovnicami je Toporišičeva slovnica opis slovenščine znatno razširila in izpopolnila. Ob nastanku je bila hitro sprejeta kot osrednja slovnica slovenščine, ta status pa ohranja še danes kljub relativni zastarelosti. Trenutno je to še vedno tudi najobsežnejša in ob upoštevanju vseh štirih izdaj skupaj citatno daleč najodmevnejša slovenska slovnica. Nanjo se sklicuje ogromen del tako znanstvenih in strokovnih slovenističnih razprav kot tudi strokovnih in poljudnih jezikovnih priročnikov. V splošni javnosti se ji pogosto pripisuje tudi normativno vlogo, predpisovalni praktiki (lektorji) jo često navajajo kot vir za normativne odločitve. Na njenih dognanjih je do nedavnega slonela večina šolskih učbenikov. S svojim strukturalizmom v slovenskem kontekstu slovnica predstavlja dokončni prelom s tradicionalnim jezikoslovjem na Slovenskem.

Toporišičeva slovnica je trenutno še vedno edina celovita slovenska slovnica in je kot taka standardni referenčni priročnik za večino slovenskega znanstvenega in strokovnega jezikoslovja. Nanjo se večinoma sklicujejo tudi avtorji številnih slogovnih priročnikov in skrajšanih ter prilagojenih slovničnih izdaj (npr. Žagar 1985 idr.). Zaradi svoje predvsem gradivne zastarelosti, obsežnosti in za nejezikoslovca večinoma zahtevnega razpravljalnega jezika je kot priročnik za učenje slovnice za osnovne in srednje šole, tudi gimnazije, večinoma manj primerna.

To vrzel med priročniki, namenjenimi učečim se slovenščine kot prvega jezika na različnih ravneh izobraževanja, predvsem tudi v osnovni šoli, naj bi do neke mere odpravili rezultati projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku, ki sta ga v letih 2008–2013 financirala Evropski socialni sklad in Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport (http://www.slovenscina.eu/, dostop 20. 10. 2015). Na pedagoškem slovničnem portalu (http://www.slovenscina.eu/portali/pedagoski-slovnicni-portal; dostop 20. 10. 2015) lahko danes najdemo obravnavanih 24 tem, ki predstavljajo težja mesta v slovenski slovnici za slovenske šolarje. Ta mesta so avtorji portala identificirali z analizo avtentičnih besedil šolarjev, ki so jih popravili njihovi učitelji, vključili pa so jih v korpus Šolar. Tako npr. na učencu razumljiv način predstavljajo zagate pri sklanjanju samostalnikov (npr. besede otrok), jih dopolnjujejo z razmeroma

nezahtevnimi definicijami in dodajajo številne vaje, s katerimi lahko učenci utrjujejo svoje znanje. S tem so avtorji izpolnili svoj glavni cilj, to je

> ugotoviti, na katerih mestih imajo učenci in dijaki pri pisanju v slovenščini v resnici probleme, in jim ponuditi razlago in rešitev teh problemov v zanje zanimivi in razumljivi obliki.
>
> V skladu s sodobnimi didaktičnimi trendi in splošnim tehnološkim razvojem družbe smo slovnične vsebine pripravili kot internetni vir. Prednost internetnega medija je predvsem v tem, da omogoča interaktivnost in povezljivost raznovrstnih vsebin. Uporaba slovničnega portala je povsem brezplačna.
>
> Na vsebinski ravni slovnične vsebine določa dejstvo, da so pripravljene na osnovi podatkov iz besedilnih korpusov: temeljijo na sodobnih ugotovitvah o jeziku in predstavljajo sliko realne, žive slovenščine, kakršno uporabljamo tukaj in zdaj. Vsebine pedagoškega slovničnega portala so zasnovane tako, da jih je mogoče uporabljati tako pri pouku slovenskega jezika kot tudi samostojno. (http://www.slovenscina.eu/portali/pedagoski-slovnicni-portal, dostop 20. 10. 2015)

Avtorji med drugim poudarjajo, da »[j]ezikovni pojavi na slovničnem portalu niso obravnavani abstraktno in sistemsko, ampak praktično uporabno, s čimer je ponujen odgovor na frustracijo učencev in dijakov, ki se pri pouku slovnice sprašujejo, kdaj jim bo 'to v življenju sploh prišlo prav'.« (http://www.slovenscina.eu/portali/pedagoski-slovnicni-portal, dostop 20. 10. 2015) Glede na naslovnika je razumljiva odločitev, da pri razlagah skoraj ne uporabljajo jezikoslovne terminologije, da se v poglavjih (temah) osredotočajo na posamezne konkretne primere, ki so obravnavani vsak zase v zaključenem poglavju …

Taka obravnava slovničnih tem pa zahtevnemu uporabniku, ki želi v priročniku najti kompleksne informacije o sistemu jezika, zagotovo ne zadostuje. To lahko sklepam tudi iz odgovorov na anketna vprašanja, ki sem jih zastavila študentom drugega in tretjega letnika ljubljanske slovenistike. Med zahtevne uporabnike v tem primeru uvrščam ne le jezikoslovce raziskovalce, učitelje in lektorje, marveč tudi študente, ki se bodo v teh vlogah šele preizkusili.

Začetek oktobra sem študentom v anonimni anketi zastavila pet vprašanj, povezanih z uporabo slovnice. Spraševala sem jih po tem,

1. kako pogosto uporabljajo slovnico,
2. katero slovnico uporabljajo,
3. kaj jih v njej moti,
4. katero obliko slovnice bi raje uporabljali, klasično ali elektronsko,
5. kaj je po njihovem mnenju lastnost dobre slovnice.

Predpostavljala sem, da bodo

1. po slovnici posegali pogosto (ne le v času izpitov),
2. kot referenčno slovnico navajali Toporišičevo *Slovensko slovnico*,
3. kot pomanjkljivost navajali predvsem zastarelost gradiva,
4. med obema oblikama raje izbrali elektronsko,

5. med dobrimi lastnostmi navedli sistematičnost, preglednost, aktualnost gradiva (temelječega na korpusu).

Ker je vzorec respondentov nereprezentativen, podatkov sicer ne morem posploševati, lahko pa iz odgovorov vendarle izpeljem nekaj dejstev in stališč, ki bi jih morda kazalo upoštevati pri oblikovanju slovenske slovnice.

Na vprašanja je odgovorilo 10 študentov 3. letnika in 52 študentov 2. letnika. V nadaljevanju bom na kratko povzela odgovore študentov in jih poskušala interpretirati. Pri tretjem in petem vprašanju so vprašani navajali tudi po več lastnosti, zato je skupno število odgovorov večje od števila sodelujočih.

A. skupina (študenti tretjega letnika)

1. Vsi v anketi sodelujoči študenti tretjega letnika uporabljajo slovnico, vendar je njihova uporaba priročnika odvisna od tega, ali gre za izpitno obdobje ali ne. Ocenjujejo, da jo uporabljajo od enkrat do trikrat na mesec (štirje študenti), eden jo uporablja štirikrat in eden petkrat, eden jo uporablja od sedemkrat do desetkrat na mesec, trije pa so odgovorili, da jo uporabljajo samo za študij.
2. Vsi uporabljajo *Slovensko slovnico* Jožeta Toporišiča, ob tem eden dodaja, da več uporablja slovarje. Dva uporabljata prvo izdajo slovnice iz leta 1976, drugi navajajo letnice novejših, tudi prenovljenih izdaj.
3. Na vprašanje, kaj jih v slovnici, ki jo uporabljajo, moti, trije odgovarjajo, da nič, eden kot pomanjkljivost navaja dejstvo, da je (še) ni v e-obliki. Dva menita, da je stara oziroma zastarela, trije, da je nepregledna, med odgovori pa najdemo tudi mnenje, da je zelo izčrpna (vendar tega ne razumem kot njeno pomanjkljivost), da so primeri včasih preenostavni in ne pomagajo pri iskanju odgovora na dilemo, eden od respondentov pa meni, da je včasih v slovnici zaslediti nelogično razporeditev tem v poglavja, kar otežuje iskanje, hkrati pa zapiše tudi to, da je preveč primerov.
4. Za klasično obliko bi se raje odločilo 5 študentov, za e-obliko 4, eden pa navaja, da je izbira ene ali druge oblike odvisna od situacije, kje jo rabi.
5. Med lastnostmi dobre slovnice navajajo njeno elektronsko obliko, ki omogoča lažje iskanje (1 odgovor), razumljivost (1 odgovor), preglednost (5 odgovorov), kamor umeščajo tako strukturno preglednost in logično urejenost vsebine od splošnega k posebnemu, kot tudi čisto tehnične rešitve, od oblik črk do razmika med vrsticami, eden meni, da bi morala biti slovnica barvita, eden pa, da bi morala odražati konsenz jezikoslovcev glede definicij. Eden od vprašanih pa meni, da lahko Toporišičeva slovnica služi kot zgled.

Iz odgovorov v anketi sodelujočih študentov tretjega letnika lahko torej sklepamo, da jih večina slovnico sicer uporablja, vendar nekateri izključno kot študijsko gradivo. Uporabljajo samo *Slovensko slovnico* Jožeta Toporišiča, kar je razumljivo, saj druge, ki bi ustrezala njihovemu namenu, žal ni. Polovica študentov preferira klasično knjižno izdajo slovnice, ki bi po njihovem mnenju morala biti bolj pregledna, iz

odgovorov pa tudi sklepamo, da bolj oblikovno privlačna. Zanimivo se zdi stališče, da bi morala slovnica predstavljati konsenz celotne stroke in ne avtorja oz. avtorske ekipe. Z vidika preskriptivnega značaja priročnika, kar do neke mere slovnica zagotovo je, je to sicer pričakovano stališče, če pa slovnico pojmujemo kot celovit opis jezika, ki ga jezikoslovec ali skupina jezikoslovcev opravi na podlagi izbrane metode, pa je tak konsenz nemogoče pričakovati.

B. Skupina (študenti drugega letnika)

Odgovori študentov drugega letnika so nekoliko drugačni od odgovorov njihovih starejših kolegov. Rezultati pa so zaradi večjega števila sodelujočih morda nekoliko bolj reprezentativni.

1. Študenti slovnico uporabljajo različno pogosto, kar 16 respondentov jo uporablja zgolj za potrebe študija, sicer pa v njej ne iščejo drugih informacij. 18 jih slovnico uporablja od enkrat do petkrat na mesec, 5 samo enkrat na mesec, štirje jo uporabljajo trikrat na mesec med študijem, sicer ne, 1 jo uporablja samo med izpitnim obdobjem, trije desetkrat na mesec, štirje petnajst- do dvajsetkrat na mesec, eden pa celo vsak dan.
2. Od 52 študentov, ki so sodelovali v anketi, jih 47 uporablja različne izdaje Toporišičeve slovnice. Eden od vprašanih je navedel le, da uporablja novejšo izdajo, ne pa tudi naslova in/ali avtorja, dva sta zapisala, da uporabljata elektronsko slovnico, eden pa žepno, vendar niso navedli avtorjev ali naslovov, tako da v resnici ne vemo, na kateri priročnik v resnici referirajo. Eden od sodelujočih pa uporablja *Malo slovnico slovenskega jezika* M. Gomboc.
3. Na vprašanje, kaj jih moti pri slovnici, ki jo uporabljajo, jih 7 ni odgovorilo, trije so napisali, da ne vedo oz. ne morejo odgovoriti, ker jo premalo uporabljajo, 7 študentov ne moti nič, drugi pa med odgovori navajajo podobne ugotovitve, kot so jih navedli tudi študenti tretjega letnika. 14 jih meni, da je slovnica nepregledna; da je nejasna, sta menila dva; njena teža moti 6 študentov, 4 pa število strani oz. obsežnost. Dva menita, da je v njej preveč nizanja podatkov, dva pa menita, da je premalo natančna, enega motijo nejasni primeri, drugega pa prenatančna delitev poglavij. Eden meni, da je nerazumljiva, eden pa navaja, da se v njej ne znajde (pri tem ne navede, kaj je vzrok). 5 jih meni, da je zastarela, štirje omenjajo zapletenost in nesistematičnost, eden omenja pretirano strokovnost in eden nezanesljivost.
4. 16 vprašanih študentov preferira elektronsko izdajo slovnice, 29 klasično, 7 pa bi jih uporabljalo obe obliki, in sicer bi klasično uporabili za študij, za hitro iskanje informacij pa elektronsko.
5. Pet študentov drugega letnika ni odgovorilo na vprašanje, kaj bi po njihovem mnenju bile lastnosti dobre slovnice, eden pa je napisal, da ne ve. Kar 21 vprašanih je med lastnostmi omenilo preglednost (eden je pri tem opozoril na preglednost kazala), eden pa je opozoril na natančno in bolj razdelano stvarno kazalo. Dva vprašana sta menila, da je bolje, če je slovnica oblikovana v več knjigah, ki so lahko bolj obsežne in bolj natančne, eden pa meni, da je kakovost slovnice v tem,

da je manj obsežna; na primere iz praktične rabe jih opozarja sedem, 4 menijo, da mora biti slovnica enostavna, 1 pa, da mora zgoščeno predstavljati pomembna vprašanja in ponuditi jasen in jedrnat opis. Na razumljivost in opremljenost s primeri, ki zagotavljajo razumljivost, opozarja pet vprašanih, dva menita, da bi morala biti slovnica zanimiva, eden njeno dobro lastnost vidi v inovativnosti. Za enega od vprašanih je pomembna njena oblika, slovnica bi po njegovem mnenju morala biti privlačna na pogled, biti bi morala barvna in na koncu vsakega poglavja bi morala imeti povzetek. Eden navaja tudi njeno prijaznost do uporabnika, drugi pa, da bi morala vsebovati slikovno gradivo, preproste grafe in tabele. En odgovor pa opozarja še na pomembnost vključenosti novih spoznanj, s čimer bi zagotavljali njeno ažurnost.

Večina študentov uporablja slovnico predvsem kot študijsko gradivo, vendar nekateri tudi v tej vlogi po njej posegajo precej redko. Trije celo kot odgovor na peto vprašanje navajajo, da bi moralo obstajati več razlogov, da bi jo sploh morali vzeti v roke. Preseneča pa, da je med študenti kar nekaj takih, ki jo uporabljajo skoraj vsak drugi dan. Skoraj vsi uporabljajo *Slovensko slovnico* Jožeta Toporišiča, nekateri pa posegajo tudi po skrajšanih in prilagojenih izdajah drugih avtorjev. Kljub temu da jih kar nekaj motijo teža, obseg strani in nepreglednost zaradi oblike, pa bi se za klasično knjižno izdajo odločilo več kot polovica študentov. Tisti, ki bi raje posegli po elektronski obliki, pa bi to storili zaradi hitrejšega dostopa do podatkov in večje prijaznosti do uporabnika. Med lastnostmi, ki jih navajajo kot dobre, jih je precej takih, ki zadevajo predvsem zunanjo obliko knjige, ki pa seveda ni brez vpliva na njeno razumljivost. Nekateri odgovori pa so si popolnoma nasprotni, npr. medtem ko jih nekaj meni, da bi morala biti slovnica bolj razdelana, v več knjigah, torej obsežnejša, drugi menijo, da bi morala biti manj obsežna. Razmeroma malo pa je med odgovori takih, ki menijo, da bi morali biti pojasnjevalni primeri iz avtentičnega gradiva aktualne rabe.

Iz predstavljenih odgovorov ugotavljam, da se nekatere izmed mojih predpostavk niso potrdile.

1. Prva predpostavka ne drži, saj po slovnici študenti obeh letnikov ne posegajo prav pogosto, velik je odstotek tistih, ki to počnejo le v času izpitov.
2. Potrdim lahko drugo predpostavko, saj skoraj vsi kot referenčno slovnico navajajo Toporišičevo *Slovensko slovnico*, le redki pa posegajo tudi po drugih priročnikih.
3. Tretje predpostavke ne morem potrditi, saj so kot pomanjkljivost navajali predvsem nepreglednost in tudi nerazumljivost (predvsem zaradi po njihovem mnenju pretirane strokovnosti).
4. Tudi četrte predpostavke ne morem potrditi, saj jih več kot polovica vprašanih preferira klasično knjižno obliko, nekateri pa bi glede na potrebe izbirali med obema oblikama.
5. Peto predpostavko pa lahko potrdim deloma, saj med dobrimi lastnostmi pogosto navajajo preglednost, manjkrat pa sistematičnost in aktualnost gradiva (temelje-

čega na korpusu). Pogosto pa se pojavljajo atributi, ki zadevajo zunanjo privlačnost, npr. uporaba barv ipd.

Za konec

Če bi torej na podlagi odgovorov naključno izbranih študentov slovenistike, ki so sodelovali v anketi, sklepali o tem, ali je slovenski jezikoslovni prostor zrel za nov kompleksen opis jezika in ali jih morda potrebuje več, bi bili sklepi precej različni. Različni pa bi bili tudi glede odločitve, ali potrebujemo slovnico v elektronski ali klasični knjižni obliki. Praksa, pa tudi odgovori respondentov kažejo, da zgolj enoznačne rešitve ni. O tem, da so elektronski jezikovni viri privlačni, predvsem pa mnogokrat enostavno dostopni, nenazadnje pričajo tudi statistični podatki o dostopih do jezikovnih portalov, ki strmo naraščajo, na drugi strani pa se odločitev za klasično, knjižno obliko priročnika nekako vključuje v trend, ki ga je zaznati po poročilih angleških založnikov in knjigarnarjev (*Delo*, oktober 2015), da je prvič po letu 2007 zaznati visok porast prodaje klasičnih knjig, medtem ko so leta 2014 in 2015 prodali le nekaj primerkov e-bralnikov Kindle in so jih zato umaknili iz prodaje.

»Slovenska slovnica je sistem pravil o jezikovnih sredstvih in njihovih odnosih v slovenščini« (https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenska_slovnica), slovenska slovnica pa je tudi priročnik, v katerem je ta sistem opisan. Ker je namenjen čim širšemu krogu naslovnikov, tako rekoč vsem rojenim in nerojenim govorcem slovenščine, mora upoštevati njihovo različno znanje jezika in znanje o jeziku ter potrebe in različne sporazumevalne prakse. Vseh teh različnih potreb en sam priročnik, ena sama slovnica ne more zadovoljiti. In ker je jezik živ organizem, ki se neprestano razvija, se mora razvijati in spreminjati tudi slovnica, pri tem pa moramo upoštevati tudi spremembe v kontekstu v najširšem pomenu besede. Pri sestavljanju koncepta slovnice pa je, tako kot pri vseh drugih priročnikih, treba upoštevati, komu je priročnik namenjen in kaj bo njegova glavna vloga. Morda lahko take pilotne študije, kot je ta, nekoliko bolj osvetlijo uporabnikov vidik, ki ni vedno enak avtorjevemu.

Literatura

MARUŠIČ, Franc, ŽAUCER, Rok, 2015: Jože Toporišič. Slovenska slovnica. Kozma Ahačič (ur.): *Slovenske slovnice in pravopisi: spletišče slovenskih slovnic in pravopisov od 1584 do danes*. Različica 1.0. http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/46/1976-toporisic. Zadnja sprememba 10. 6. 2015.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

ŽAGAR, France, 1985: *Slovenska slovnica in jezikovna vadnica*. Maribor: Založba Obzorja.

https://en.wikipedia.org/wiki/Grammar (dostop 20. 10. 2015)

https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenska_slovnica (dostop 20. 10. 2015)

http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/ (dostop 20. 10. 2015)

http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/46/1976-toporisic (dostop 20. 10. 2015)

http://www.slovenscina.eu/ (dostop 20. 10. 2015)

http://www.slovenscina.eu/portali/pedagoski-slovnicni-portal (dostop 20. 10. 2015)

http://viri.trojina.si/v/slovnice/ (dostop 20. 10. 2015)

http://viri.trojina.si/ (dostop 20. 10. 2015)

JEZIKOVNI PRIROČNIKI – MED NAVIDEZNO IN DEJANSKO FUNKCIONALNOSTJO

Martina Ožbot
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 030:811.163.6'36'374:811'374

Prispevek ponuja nekaj nastavkov za razmišljanje o funkcionalnosti slovarjev in slovnic, o kateri lahko govorimo ob izpolnjevanju dveh pogojev: naravnanosti na zamišljenega uporabnika in odražanju jezikovne resničnosti, ki ga omogoča po eni strani izhajanje iz reprezentativnega primarnega gradiva, po drugi pa upoštevanje ustreznih jezikoslovnih raziskav. Podanih je nekaj opažanj, ki bi morda lahko prispevala k povečanju funkcionalnosti slovenskih jezikovnih priročnikov; poudarjena je npr. potreba po sodelovanju med eno- in dvojezičnim slovaropisjem in nasploh med slovenisti in jezikoslovci, ki se ukvarjajo s tujimi jeziki.

slovnice, slovarji, uporabnik, jezikovna realnost, raziskovanje slovenščine in drugih jezikov

The paper offers some preliminary observations on the usefulnes of grammars and dictionaries. If they are to be of practical benefit to their users, two conditions have to be met: grammars and dictionaries must be user-centred and user-differentiated, and they have to reflect the linguistic reality. To ensure that this reality will be dealt with, it is necessary to take into account representative source material on the one hand and the results of relevant linguistic research on the other. Some suggestions are made as to how to enhance the usefulness of grammars and dictionaries, for instance through collaboration between mono- and bilingual lexicographers and in general between Slovene language specialists and linguists studying other languages.

grammars, dictionaries, user, linguistic reality, research on Slovene and other languages

1 Zastavitev razprave

V prispevku bom skušala ponuditi nekaj iztočnic za razmišljanje o tem, kaj pomeni funkcionalnost jezikovnih priročnikov in kaj je morda smiselno upoštevati, če jo želimo izboljšati. Stališče, ki ga bom predstavila, je prvenstveno stališče uporabnika tovrstnih priročnikov, podkrepljeno z – upam – kakšnim jezikoslovnim uvidom. Ko svojo perspektivo označujem kot uporabniško, mogoče velja dodati, da se je ta perspektiva oblikovala prek izkušnje tako z domačimi kot tujimi jezikovnimi priročniki in tako s tistimi, ki obravnavajo slovenščino, kot s tistimi, ki zadevajo nekatere druge slovenščini tipološko bližnje jezike, pač v skladu s področjem moje dejavnosti, ki je pretežno italijanistično jezikoslovje, deloma tudi jezikoslovje nekaterih drugih jezikov, pogosto ravno v povezavi s slovenščino kot temeljno lastnostjo, ki me

opredeljuje kot jezikovno bitje. Če si smem dovoliti pavšalno sodbo, naj zapišem, da lahko slovenščino uvrstimo med jezike, ki so priročniško bogati, seveda pa obstaja še veliko možnosti za prepotrebno nadaljnje razvijanje jezikovnih priročnikov, in sicer po eni strani z izboljšavo obstoječih, po drugi pa z izdelavo novih, kakršnih večinoma še nimamo, a bi bili seveda koristni in bi pomenili bistveno obogatitev slovenske jezikovne infrastrukture. V mislih imam denimo slovar sinonimov in antonimov, asociativni oziroma analoški slovar (tezaver), dvojezične slovarje lažnih prijateljev, pa tudi zanesljivo referenčno delo leksikonske oziroma enciklopedične narave o jeziku in jezikoslovju. Kot vemo, nekateri od tovrstnih priročnikov v takšni ali drugačni obliki že obstajajo (npr. spletni slovar sinonimov in slovarja lažnih prijateljev za slovenščino v povezavi z angleščino[1] in italijanščino[2]), vendar bi bila njihova nadgradnja oziroma – pri slovarjih lažnih prijateljev – pritegnitev tudi drugih jezikov dobrodošla. Toda preden preidemo k bistvu, se velja pomuditi ob vsaj zasilni opredelitvi pojma »jezikovni priročnik«, kot ga potrebujemo za namen te razprave.

2 Jezikovni priročniki – opredelitev

V kategorijo jezikovnega priročnika spadajo dela, ki opisujejo, pojasnjujejo in po potrebi predpisujejo jezikovno rabo in ki naj bi bila v svojem pristopu sistematična ter glede na obseg in namen karseda izčrpna. To so povečini slovnice in slovarji, pa tudi metalingvistična dela, kot je v slovenščini denimo Toporišičeva *Enciklopedija slovenskega jezika*. Kot pove že samo ime, gre za knjige, ki naj bi nam služile po potrebi, ki naj bi jih imeli »pri roki« (prim. lat. prid. *manualis* in samost. *manuale*, iz *manu* »roka«), se pravi za dela, ki so namenjena trajni in pogosti uporabi in ki naj bi bila tudi zato karseda zanesljiva. Posebno k slovarjem naj bi se uporabniki zatekali za konzultacijo oziroma iskanje rešitev na konkretna vprašanja, k slovnicam prav tako, čeprav slednje – še posebej, kadar so po naravi izrazito opisne – lahko služijo tudi za sistematičen študij ustroja danega jezika ali posameznih segmentov njegove strukture in/ali rabe. V razpravi se omejujem na vprašanje funkcionalnosti priročnikov, ki zadevajo sodobno jezikovno rabo, se pravi ki jih zaznamuje sinhrono gledišče, ne pa tistih, katerih težišče je na diahronem pristopu, čeprav bi tovrsten, sodobno zastavljen priročnik za slovenščino vsekakor potrebovali, po analogiji s priročniki za zgodovinsko slovnico nekaterih drugih jezikov, med njimi italijanščine[3] in francoščine,[4] ki so nastali prav v zadnjem času, upoštevaje dognanja, kakršna je na področju jezikoslovja nasploh in historičnega jezikoslovja posebej omogočilo sodobno raziskovanje. Glede na to, da naj bi bili jezikovni priročniki, kot rečeno, po naravi referenčna in zanesljiva pomagala, se velja vprašati: kdaj so pravzaprav funkcionalni? Funkcionalni

1 Alenka Benedik, Dušan Gabrovšek idr., 2004: *False friends: slovensko-angleški slovar lažnih prijateljev.* Ljubljana: Cankarjeva založba.

2 Diomira Fabjan Bajc, 1995: *Dve muhi na en mah: slovensko-italijanski frazeološki slovar./Due piccioni con una fava: vocabolario fraseologico sloveno-italiano.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

3 Giampaolo Salvi, Lorenzo Renzi (ur.), 2010: *Grammatica dell'italiano antico.* I–II. Bologna: Il Mulino, 2010.

4 Claude Buridant, 2000: *Grammaire nouvelle de l'ançien français.* Paris: SEDES.

so takrat, kadar izpolnjujejo nekatere temeljne pogoje, ki se nanašajo po eni strani na uporabnika, po drugi pa na jezikovno realnost.

2.1 Vloga uporabnika

Kar zadeva uporabnika, vsekakor velja, da o funkcionalnosti jezikovnih priročnikov lahko govorimo takrat, kadar ti svojo nalogo izpolnjujejo glede na *zamišljenega* uporabnika. To pomeni ne samo, da naj bi bil za vsak priročnik posebej določen njegov uporabnik, temveč tudi to, da so različnim skupinam uporabnikov namenjeni različni priročniki. Diferenciacija glede na zamišljenega uporabnika je za funkcionalnost jezikovnih priročnikov bistvena, še posebej pri priročnikih, kot so splošni slovarji, čeprav je pomembna tudi pri bolj specialističnih priročnikih, kot so terminološki slovarji, saj jih lahko uporabljajo ne le strokovnjaki za posamezno področje, temveč tudi drugi, ki se s tem področjem tako ali drugače srečujejo, npr. lektorji in prevajalci (Logar Berginc 2009: 227–230). Ena večjih težav slovenskega prostora je poleg »monopola«, ki ga ustvarja to, da so posamezni tipi priročnikov pogosto zastopani z enim samim delom (tako imamo npr. samo en splošni enojezični razlagalni slovar velikega obsega in eno referenčno slovnico), ravno pomanjkanje tovrstne priročniške raznolikosti, paradigmatičen primer česar je *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, ki je uporabniško povsem nediferenciran. Kot reprezentativen in najobsežnejši slovar slovenskega jezika v izhodišču predvideva kar najširši mogoči krog uporabnikov, dejstvo pa je, da ne more biti funkcionalen za vse njihove različne skupine. Ena takih je šolska populacija, ki bi ji bolje služil šolski slovar s posebnim izborom gesel in z njihovo ustrezno obravnavo, kot je bilo v stroki že večkrat predlagano. Podobno bi najbrž potrebovali slovar slovenščine za tujce, ki se tega jezika učijo. Kot se nas najbrž večina spominja, smo pri prvih in tudi ne tako prvih korakih učenja tujih jezikov s pridom uporabljali manjše in enostavnejše slovarje, ne pa velikih referenčnih. Dobrodošel bi bil tudi enojezični razlagalni slovar manjšega obsega za nestrokovnega splošnega uporabnika, kakršen je na voljo v veliki večini nam bližnjih jezikov. Če bi bilo vsaj okvirno določeno, kateremu uporabniku je dani slovar namenjen, bi se zagotovo izognili številnim zadregam, ki zadevajo ustreznost njegovega obsega po številu iztočnic, selekcijo obravnavanih besed, strukturo in vsebino geselskih člankov (npr. izbor kvalifikatorjev, morebitno vključenost podatkov o izgovorjavi, oblikoskladenjskih značilnostih, etimologiji), tip razlage iztočnic (klasične definicije ali stavčne definicije, prim. Gantar, Krek 2009: 151–154) itn.

Podobno je mogoče trditi tudi za slovnice sodobne slovenščine; referenčna še vedno ostaja Toporišičeva, čeprav – če pustimo ob strani dejstvo, da je izšla pred skoraj štiridesetimi leti in da ne v vsebini ne v zasnovi ne more več dobro opravljati vloge osrednjega slovničnega priročnika – je primerna večinoma za strokovnega uporabnika, medtem ko sodobne šolske slovnice zaenkrat nimamo, če odmislimo *Šolsko slovnico* Franceta Žagarja in Jožeta Toporišiča (1987), ki pa je bila namenjena šolarjem v zamejstvu. Nekoliko boljše je stanje pri slovnicah za tujce, kjer so na voljo tri širše znane, Vincenotova v francoščini (1975) ter Herrityjeva (2000) in Greenbergova (2006) v angleščini, poleg še nekaterih, objavljenih v drugih jezikih.

Tudi pri slovenskih slovnicah, namenjenih domačim govorcem, bi bila nujna uporabniška diferenciacija, ki bi okrepila njihovo funkcionalnost, obenem pa bi – če bi bili avtorji posameznih slovnic različni jezikoslovci, kot je danes pričakovati – vsaj potencialno pokazala na možnost soobstoja različnih pogledov na gramatikalna vprašanja in v najboljšem primeru prispevala k njihovemu soočenju.

Glede uporabnikov jezikovnih priročnikov samo še eno opažanje: v šolskih načrtih za osnovne in srednje šole bi veljalo jezikovnim priročnikom posvetiti posebno pozornost, in to ne le v smislu naštevanja in abstraktnega predstavljanja del, ki so slovenskemu uporabniku na voljo, temveč predvsem v smislu zavestnega usposabljanja učencev in dijakov za rabo slovnic in slovarjev. To bi pripomoglo h kakovostnejšim uporabniškim izkušnjam z jezikovnimi priročniki, obenem pa bi uporabnike utegnilo spodbuditi k razmišljanju o pričakovanjih, ki jih do teh priročnikov imajo, pri čemer bi ozaveščeni naslovniki s svojimi na izkušnjah temelječimi stališči lahko sodelovali pri izboljševanju jezikovnih priročnikov. Kot je znano, so v nekaterih okoljih informacije, ki jih sestavljavci jezikovnih priročnikov dobijo od uporabnikov v obliki vprašalnika ali intervjuja, dragoceno pomagalo pri prenavljanju že obstoječih priročnikov in pri izdelavi novih (Logar Berginc 2009: 226). Poleg tega izkušnje z uporabniki, predvsem študenti, kažejo, da so njihova pričakovanja glede slovarjev pogosto nerealna. Menijo namreč, da bodo v slovarjih našli instantne odgovore na najrazličnejša leksikalna pa tudi leksikalno-slovnična vprašanja. To je še posebej takrat, kadar iskane rešitve niso strogo terminološke narave, dejansko nemogoče že zato, ker še tako dober in obsežen slovar nikakor ne more zajeti vseh relevantnih kontekstov rabe določene leksikalne enote, iz česar sledi, da so (danes seveda večinoma korpusni) besedilni viri s svojo komplementarnostjo slovarskim nenadomestljivi. Kot trdita Polona Gantar in Simon Krek (2009: 152), »vsega, kar se nahaja vsakokrat v sobesedilu vsake konkretne LE [leksikalne enote], ni mogoče zajeti v njen pomenski opis, kot ga omogoča (ali bolje omejuje) slovar«, iz česar sledi, da je razbiranje pomenov s slovarsko pomočjo precej drugačno od prepoznavanja v realnih besedilih kontekstualiziranih pomenov, s kakršnim se nenehno, spontano in večinoma avtomatično ukvarjamo v vsakdanji komunikaciji (prav tam). V resnici so ravno besedilni korpusi tisti jezikovni vir, ki omogočajo dobro, pogosto pa celo optimalno simulacijo naših lastnih komunikacijskih situacij. Toda da bi se naučili, kako uporabljati tovrstne različne jezikovne vire – od slovnic in slovarjev do korpusov –, zgolj izkušnja in intuicija nista nujno edina in najlažja, predvsem pa ne najhitrejša pot, tako da bi bila obravnava rabe jezikovnih priročnikov (in jezikovnih virov) v rednem izobraževanju več kot smiselna.

2.2 Jezikovni priročniki in jezikovna realnost

Poleg osredotočenosti na določeno vrsto uporabnika morajo jezikovni priročniki za to, da bi bili funkcionalni, odražati jezikovno resničnost, kakršna dejansko je, in jo opisovati ter pojave v njej razlagati, upoštevaje po eni strani ustrezno primarno gradivo in po drugi izhajajoč iz rezultatov ustreznih jezikoslovnih raziskav. To implicira, da jezikovni priročniki ne morejo najbolje izpolnjevati svojih nalog, če so

namesto izhajanja iz jezikovne realnosti v najširšem smislu utemeljeni v jezikovni približnosti in idealnosti in če konkretna jezikovna realnost poprej ni bila raziskana oziroma če rezultati raziskav pri sestavljanju priročnikov niso bili upoštevani. Šele na osnovi spoznanj, do katerih pridemo s proučevanjem posameznih izsekov jezikovne oblikovanosti in jezikovnega funkcioniranja na eni strani, in nato, kolikor je mogoče, s sintetiziranjem teh spoznanj, ki naj bi nam omogočilo celostnejši pogled na dani jezik, na drugi strani, lahko pričakujemo, da bomo zmogli sestaviti slovnico, ki bo pomenila zanesljiv in kredibilen opis tega jezika. Za slovenščino še vedno manjkajo poglobljeni monografski prikazi posameznih področij jezikoslovnega proučevanja, od denimo oblikoslovja in skladnje do besedoslovja in pomenoslovja ter še mnogočesa, vključno z raziskavami posebnih pojavov znotraj posameznih jezikoslovnih podpodročij. Po drugi strani pa je treba poudariti, da je bilo v zadnjih nekaj desetletjih na področju slovenskega opisnega in uporabnega jezikoslovja opravljenega ogromno raziskovalnega dela, osnovanega v pristopih, ki jih v času objave Toporišičeve slovnice še ni bilo ali so bili šele v povojih in ki jih je omogočil razvoj besedilnega jezikoslovja z analizo diskurza, pragmatike, kognitivnega jezikoslovja itn. Kot je bilo že večkrat poudarjeno, bi bilo poleg kategorične besedilne naravnanosti seveda nujno, da slovenska slovnica – če naj bo zanesljiva, učinkovita in v pomoč pri iskanju odgovorov na realna jezikovna vprašanja – obravnava tudi značilnosti avtentičnega govorjenega diskurza in nasploh najširšo paleto funkcijsko raznolikih situacij jezikovne rabe ter tako preseže osredotočenost na zgolj pisne vire knjižne slovenščine, kakršna je v slovenskem slovničnem diskurzu (pogosto pa tudi v slovaropisju) doslej prevladovala. Ustrezne raziskave, ki bi takšno naravnanost omogočale, so bile v pomembni meri narejene, toda njihovi izsledki ostajajo zaenkrat razdrobljeni oziroma v sintetični obliki nedostopni, saj bi bila sinteza mogoča šele takrat, kadar bi se upoštevali v referenčni obravnavi slovničnega ustroja in funkcioniranja slovenščine, ki bi ga nudila nova slovenska slovnica. Ko bi takšno slovnico imeli, bi bilo lažje tudi slovenskemu slovaropisju.

Kvaliteten enojezični slovar namreč v pomembni meri temelji na slovničnih informacijah in od njihove vsebine so pogosto odvisni med drugim tako slovarski opisi obravnavanih iztočnic kot kategorizacija posameznih v slovarju obravnavanih elementov bodisi s pomočjo kvalifikatorjev bodisi znotraj geselskih člankov. Ravno zaradi slovarske relevantnosti slovničnih informacij je upravičeno pričakovati, da bo slovar boljši, če bo utemeljen v slovnici oziroma če se bo opiral na izdelano opisno slovnico. Kot so pokazale nekatere nedavne raziskave, meja med slovnico in slovarjem ni ostra. Tako npr. Kasper Boye in Peter Harder (2015) dokazujeta, da obstaja med slovnico in slovarjem kontinuum, pri čemer so slovnični elementi v smislu diskurzne prominentnosti podrejeni leksikalnim, kar pomeni, da je pri našem razumevanju mentalnih vsebin verbalne komunikacije leksika primarna, slovnica pa sekundarna. Nezmožnost jasnega razločevanja med slovnico in slovarjem utegne pred leksikografa postaviti posebne probleme v smislu vprašanja, kaj v slovarju obravnavati in česa ne (prim. Apresjan 2008: 103, 186), podobno pa najbrž tudi pred slovničarja. Kot meni Jurij Apresjan, se slovnica sčasoma – vsaj do neke mere –

leksikalizira, saj zadobivajo npr. nekateri elementi posameznih slovničnih paradigem nove, samostojne pomene (za ponazoritev naj služi samostalnik *žganje* v pomenu ʻžgana alkoholna pijačaʼ, se pravi s posebnim semantičnim razvojem glede na nevtralni, nespecifični homonimni glagolnik), medtem ko se leksika deloma gramatikalizira, npr. tako, da se ista beseda s tem, da zaseda različne stavčne položaje, pomensko lahko niansira in diferencira, pri čemer zadobiva slovnično vrednost (npr. zaimek *sam* v *Janez sam mi je to povedal* in v *Janez mi je to povedal sam*).

Kar zadeva predstavljanje jezikovne realnosti v enojezičnih slovarjih (manj v slovnicah, kjer so ugotovitve kontrastivnih raziskav morda manj neposredno relevantne), bi ga bilo mogoče marsikdaj izboljšati z upoštevanjem primerjav med slovenščino in drugimi jeziki, do kakršnih se lahko dokopljemo v okviru dvojezičnega slovaropisja (prim. Šorli 2009), ki po drugi strani seveda lahko tudi črpa iz spoznanj enojezične leksikografije. Trdno sem namreč prepričana, da bi morali eno- in dvojezično slovaropisje sodelovati in se medsebojno napajati, podobno kot bi se zagotovo lahko produktivno povezovala pouk prvega jezika in ostalih jezikov. Kontrastivni vidik je za kvalitetno refleksijo o ustroju, zgradbi, leksikalnih in drugih značilnostih nekega jezika namreč lahko bistven. To velja še posebej na področju leksikografije, saj nam ravno sopostavljanje danega jezika A ob neki jezik B pogosto odstira povsem nove poglede na leksikalni ustroj obravnavanega jezika, v semaziološkem in v onomazioloških smislu – se pravi takrat, kadar skušamo ugotoviti, kakšen pomen oziroma kakšne pomene ima določen jezikovni znak, kot tudi takrat, kadar bi radi vedeli, s pomočjo katerih jezikovnih znakov je mogoče izraziti določen koncept. Dejstvo je, da nam pri opazovanju svojega jezika namreč pogosto uspe marsikatero značilnost uzreti šele takrat, ko nanj pogledamo z dvojezične perspektive, se pravi ko ga primerjamo z nekim drugim jezikom, podobno kot je tudi učenje tujega jezika lahko bolj poglobljeno in učinkovito takrat, ko ta jezik zavestno vzporejamo s svojim prvim jezikom.

Navsezadnje vsebuje slovenistična jezikoslovna tradicija zanimive elemente, ki kažejo na zgodnjo ozaveščenost o pomenu večjezične perspektive v metajezikovni refleksiji, kot se udejanja recimo v slovaropisju. Pomislimo samo na Megiserjeva štirijezični slovar (1592) in *Thesaurus polyglottus* (1603), ki rudimetarno, a povedno kažeta, da je jezike produktivno opazovati vzporedno in o njihovih odnosih razpravljati, kar se je v tem konkretnem primeru izkazalo za posrečeno še posebej zato, ker slovar spremlja tudi vsaj osnovna primerjalna slovnica (Ahačič 2007: 215 in sl.). Če je bil Megiserjev namen denimo primerjava med jeziki in ugotavljanje njihovih medsebojnih razmerij (Considine 2008: 319), je danes – več kot štiri stoletja pozneje – smisel pritegovanja večjezikovne perspektive tudi pri izdelovanju enojezičnih slovarjev v tem, da prek medjezikovnega primerjanja, ki je temeljna značilnost vsakršnega dvojezičnega slovaropisja, dobimo globlji ali vsaj dodaten uvid v jezik, ki mu je namenjen enojezični slovar.

3 Zaključna misel

Kot piše Marko Stabej (2009: 118–119), imajo slovarji v družbi tri vloge: simbolno, gradivno in uporabno. Medtem ko se je slovensko slovaropisje – v precejšnji meri pa tudi slovensko slovničarstvo – večinoma osredotočalo na prvi dve, je zdaj čas, da poskrbimo predvsem za tretjo. Splošno znano je, da je slovenščina imela v primerjavi z nekaterimi po številu govorcev bistveno večjimi jeziki poznejši metalingvistični razvoj, a da je vsaj na načelni ravni razmeroma hitro nadoknadila zamujeno, tako s slovnicami kot s slovarji. Po besedah Kozme Ahačiča tako za Bohoričevo slovnico (1584) kot za Megiserjevo malo slovnico, vključeno v njegov slovar (1592), velja, da »sta bili zelo pomembni za krepitev prestižne vloge slovenskega jezika« (Ahačič 2009: 13), kar je nasploh ena od funkcij slovnic in slovarjev, še posebej v obdobju, ko si mora dani jezik izboriti svoj status v odnosu do drugih jezikov, ali tudi takrat, kadar se mora dana jezikovna različica uveljaviti glede na konkurenčne različice znotraj istega jezika. Po Ahačičevi navedbi smo z Bohoričevim delom »postali deveti narod v Evropi s sodobno slovnico svojega jezika in »bili z Megiserjevimi tabelami soudeleženi pri eni prvih večjezičnih slovnic v Evropi« (prav tam). Danes se po *funkcionalnosti* svojih jezikovnih priročnikov ne uvrščamo nujno med prvih devet narodov v Evropi, čeprav – morda na našo srečo – tovrstno razvrščanje in primerjanje ne more imeti absolutne podlage, temveč je tudi stvar (samo)kritičnosti, stališča in okusa.

Literatura

AHAČIČ, Kozma, 2007: *Zgodovina misli o jeziku in književnosti na Slovenskem: Protestantizem.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

AHAČIČ, Kozma, 2009: Infrastruktura slovenščine 1550–1758. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–17.

APRESJAN, Juri, 2008: *Systematic Lexicography.* Prevedel Kevin Windle. Oxford: Oxford University Press.

BOYE, Kasper, HARDER, Peter, 2012: A usage-based theory of grammatical status and grammaticalization. *Language* 88/1. 1–44.

CONSIDINE, John, 2008: *Dictionaries in Early Modern Europe: Lexicography and the Making of Heritage.* Cambridge: Cambridge University Press.

GANTAR, Polona, KREK, Simon, 2009: Drugačen pogled na slovarske definicije: opisati, pojasniti, razložiti? Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 151–159.

LOGAR BERGINC, Nataša, 2009: Slovenski splošni in terminološki slovar: za koga? Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 225–231.

STABEJ, Marko, 2009: Slovarji in govorci: kot pes in mačka? *Jezik in slovstvo* 54/3–4. 115–138.

ŠORLI, Mojca, 2009: Pridobivanje podatkov o slovenščini za izdelavo slovensko-tujejezičnih slovarjev. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28.* Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 359–364.

VPRAŠANJE IZBIRE V JEZIKOSLOVJU

Primož Vitez
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81–051:174
UDK 81:1

Jezikoslovec je v svoji težnji, da se uveljavi kot znanstveni subjekt in objektivno opisuje jezik kot predmet zunaj njega samega, v specifičnem spoznavnem položaju, ker prebiva v svojem znanstvenem predmetu in je torej načeloma nemogoče, da bi izvršil nalogo, ki si jo zastavlja. V parafrazi Saussurjevega paradoksa, kakor ga je izpeljal W. Labov, je mogoče paradoks jezikoslovca obrniti takole: »jezikovna dejstva opazuje jezikoslovec kot oseba, pri čemer pa ta obstaja zgolj kot nosilec osebnih spoznavnih izkušenj, ki na jezikovnih dejstvih temeljijo.« To pomeni, da je jezikoslovec kot opazovalec jezika nujno dejaven znotraj opazovanega predmeta. In še drugače: ko jezikoslovec opisuje jezik – brez možnosti, da bi iz njega izstopil – v njem (tudi takrat, ko interpretira jezikovno rabo drugih) pušča sled svoje jezikovne individualnosti, se pravi intimne občutljivosti, ki se ji v nobenem primeru ne more izogniti. Njegova verodostojnost je v celoti odvisna od etične drže, ki jo bo zavzel v odnosu do svojega raziskovalnega dela.

izbira, jezikoslovec, epistemologija, saussurjanski paradoks, znanstvena etika

Through the tendency to establish themselves as objective analysts and therefore describe language as an exterior object, linguists face a highly specific epistemic situation, because they are constantly overwhelmed by their object and thus in no position to accomplish their objective deed. This paradox is viewable by paraphrasing W. Labov who pointed to Saussure's inconsistent definition of the social function of language, saying that language as a social institution is only observable through individual use while individuals are always observed in social interaction. Consequently, language is necessarily analyzed by individual linguists who only exist by their own experience, based on linguistic realities. It seems that linguists as descriptors of language systems and their actualizations can only operate inside their object. Their credibility entirely depends on the ethical position they adopt as to their authorship and research effort.

choice, linguist, epistemology, Saussurian paradox, ethics of science

Zgodovina opazovanja jezika je serija poskusov, da bi si misleči človek razložil, v čem se bistveno razlikuje od drugih sporazumevajočih se oblik življenja. Ker je jasno, da jezik ljudem po eni strani omogoča učinkovit osebnostni razvoj, po drugi pa kompleksno strukturiranje življenja v skupnosti, je razmišljanje o jezikovnem sporazumevanju najbolj celovito takrat, kadar upošteva obe ključni razsežnosti delovanja jezika. Individualna in socialna funkcija jezika sta tako prepleteni, da ju pravzaprav ni mogoče obravnavati popolnoma ločeno. Tako se tudi jezikovni sistem ne pusti

doumeti v vseh funkcionalnih razsežnostih, če ni opisan s sočasno mislijo na to, kako deluje v rabi. Vendar je zaradi teh ali onih razlogov v zgodovini jezikoslovja zmeraj prihajalo do različnih konceptov, ki so v ospredje postavljali zdaj en, zdaj drugi vidik. Diverzifikacija pristopov k spoznavanju jezika in njegovih funkcij je jezikoslovju dolgoročno prinesla razširjen analitični spekter, nastala pa je vendarle kot posledica temeljnih razlik med stališči, ki jih opazovalec lahko zavzame do svojega predmeta. Jezik kot sistem relacij, po katerih so organizirane sporazumevalne prakse, je seveda mogoče razumeti kot tisto, kar govorcu določa, kaj v rabi *mora* in česa *ne sme* početi. Nič manj legitimna pa ni možnost, da opazovalec v jeziku vidi mrežo pravil, ki govorcu omogoča, da se nauči, kaj vse v praksi *lahko* počne. Ta dva pogleda ločuje bistvena razlika, ki tiči v dveh različnih odgovorih na vprašanje izbire. Gre namreč za staro vprašanje, okrog katerega so se zmeraj kresale ideološke polemike z najrazličnejšimi socialnimi ozadji. Tod gre tudi iskati odgovore na dileme, ki jih zastavlja vprašanje družbene odgovornosti in sprejemljivosti posameznih jezikovnih rab, torej vprašanje norme. Jezikoslovne obravnave implicitne (osebne) in eksplicitne (kodificirane) jezikovne normiranosti so tisto področje,[1] kjer stroka najizraziteje pokaže, kako razume jezikovno resničnost, ki v enaki meri določa jezikovno delovanje posameznega govorca in skupnosti, v kateri živi. Zato je izrednega pomena, da jezikoslovec, ne glede na svojo ideološko ali metodološko provenienco, na jezik pogleda kot na komunikacijski medij, v katerem *vsi* različni govorci – različni prav zato, ker v jeziku prebivajo vsak po svoje – jezikovno zmožnost lahko razvijejo dovolj kreativno, da se kot izpolnjeni posamezniki realizirajo v svojih jezikovnih skupnostih. Tak pogled pa od opazovalca ne zahteva le čim širšega in globljega uvida v različne plasti jezikovne resničnosti, temveč terja od njega tudi določeno stopnjo zavedanja o vlogi, ki jo v opazovanem svetu igra sam.

> Če res vsakdo pozna strukturo jezika in če je struktura jezika res '*slovnični sistem, ki virtualno obstaja v vsakih možganih*', potem se jezikoslovec v zvezi s tem lahko nasloni na pričevanje prvega, ki pride mimo, konec koncev tudi nase. Po drugi strani pa je jezikovna dejstva mogoče raziskovati le tako, da posameznike proučujemo takrat, ko jezik uporabljajo. Odtod *Saussurjev paradoks*: družbeni vidik jezika opazujemo samo pri posameznikih, posamezne jezikovne rabe pa je mogoče opazovati le, kadar delujejo v družbenem kontekstu. (Labov 1972: 185–186)

Sociolingvist Labov v tem odlomku odpre vrsto vprašanj, ki zadevajo epistemološki status jezikoslovja, njegovega predmeta in metodologij. Njegova kritika ni namenjena Saussurjevi knjigi v celoti, izrazi pa pomislek glede avtorjeve rabe pojma *družbeno*. Saussure v svojem splošnem jezikoslovju ob omembi družbene razsežnosti jezika, pravi Labov, ne pove kaj dosti o socialnih implikacijah jezikovne dejavnosti. Ob dejstvu, da jezik sam po sebi bistveno prispeva k oblikovanju posameznika, Saussure poenostavljeno ugotavlja, da je jezik tudi pluriindividualen pojav, lasten vsej jezikovni skupnosti. Takšna kritična interpretacija je nedvomno metodološko utemeljena, če jo izreče sociolog, za jezikoslovca pa ima zadeva skorajda enigmatične

1 Več o tem Stabej (2008: 89–92).

razsežnosti. *Saussurjev paradoks* ne razkriva le temeljne ontološke zadrege jezikoslovja kot spoznavnega polja, temveč obenem omogoča vpogled v samo naravo odnosa med govorcem in njegovo zmožnostjo, da jezik uporablja. Z drugimi besedami: posameznik se izoblikuje skozi jezikovno rabo, vendar je na daljši rok tudi jezik sam izpostavljen spremembam, ki jih s svojimi sporazumevalnimi praksami povzročajo posamezniki. Ali še drugače: jezik spreminja človeka, človek spreminja jezik. V dinamičnem odnosu med jezikom in družbo, tako je moč sklepati iz navedenega odlomka, gre za isti povraten proces.

Brez upoštevanja tega kroga se je težko približati smislu in smotru tistega, kar počne jezikoslovec. A zapleta tu še ni povsem konec. Krog je zarisan s podobo kače, ki se grize v rep: jezik je namreč mogoče opisati le z jezikom.[2] Jezik se tako rekoč opisuje s samim sabo. Je sam svoj opisni instrument in predmet opisa, pa tudi metodologije opisovanja so udejanjene z jezikovnimi sredstvi. Vsled tega na videz preprostega dejstva se je v zgodovini jezikoslovnih opazovanj izoblikoval pojem metajezika, torej jezika, ki se samoreflektira in o samem sebi pripoveduje skozse. Če drži, da se jezik na ta način samoanalizira, tedaj nujno sledi, da tudi govoreči in pišoči posameznik nima na voljo ničesar drugega kot jezik, ko se sprašuje o tem, kako jezik deluje. To neovrgljivo dejstvo ne zaznamuje le razmišljanja jezikoslovca, ki v svojih metajezikovnih tekstih (slovnicah, slovarjih, znanstvenih, strokovnih in poljudnih študijah, jezikovnih priročnikih in učbenikih) uporablja jezik, da bi o jeziku govoril, temveč metajezikovna funkcija jezika v enaki meri zadeva kateregakoli govorca, kateregakoli vsakodnevnega in vsakdanjega uporabnika jezika, ki svojih miselnih naporov ne usmerja v zavestno metodološko podprto analizo svojih sporazumevalnih dejanj, pa vseeno (vede ali nevede) nenehno presprašuje jezik[3] in po svojih zmožnostih nadzoruje njegovo uporabo.

Izbira snovi

Preplet in simultano delovanje funkcij, ki jih jezik izvršuje v sporazumevalnem procesu, samonanašalnost, govorčeva nezmožnost, da bi deloval zunaj jezika – vse to daje slutiti, kako kompleksen je spoznavni status tistih, ki nadrobneje opazujejo jezik in njegovo rabo, se pravi poklicnih uporabnikov jezika – in med njimi jezikoslovcev. Če je torej Labov kot pronicljiv interpret dihotomij iz Saussurjevega posthumnega teksta iz njega izpeljal paradoks o razmerju med individualnim in družbenim; če ta

2 Jezikovna dejavnost sicer omogoča delovanje vseh spoznavnih področij: vsakršno spoznanje se formulira in prenaša skozi jezik. Jezik posreduje tradicije in nauke, ideje in ideologije.

3 Prim. Saussure (1997: 18; prev. P. V.): »V čem je smoter jezikoslovja? Malokdo ve o tem povedati kaj jasnega in tudi tu ne bo dosti drugače. Po drugi strani pa je očitno, da jezikoslovna vprašanja zanimajo vse tiste – zgodovinarje, filologe itn. – ki se ukvarjajo z besedili. Še očitnejši je pomen jezikoslovja za splošno kulturo: v življenju posameznikov in družb je jezik najpomembnejši od vseh dejavnikov. Bilo bi nedopustno, če bi o jeziku razmišljali samo jezikoslovni strokovnjaki; pravzaprav se z njim po malem ukvarjamo vsi. Pa vendar – in to je paradoksna posledica velikega pomena, ki se jeziku pripisuje – ni področja, na katerem bi vzklilo več nesmislov, predsodkov, prividov in izmišljij. S stališča psihologije vseh teh zmot nikakor ne smemo prezreti. Naloga jezikoslovca je, da jih razkrije in jih razblini po svojih najboljših močeh.«

paradoks poraja statusne posledice za jezik, njegovo rabo in za govorca na splošno; če se govorec torej lahko uresniči samo skozi jezik in če ima tudi jezik smisel samo, kolikor se govorci skozenj afirmirajo; če je konec koncev jezikoslovca treba prišteti k množici vseh uporabnikov jezika, potem je treba skleniti tudi, da ta neprebojni krog jezikoslovcu (pa tudi kateremukoli drugemu govorcu) v temelju onemogoča popoln spoznavni izstop iz jezika. Če ga jezik bistveno konstituira kot govorca, potem v razčlembi jezika razmišlja tudi o sebi. V parafrazi Saussurjevega paradoksa bi se dalo reči, da je paradoks jezikoslovca takle: »jezikovna dejstva opazuje jezikoslovec kot oseba, pri čemer pa ta obstaja zgolj kot nosilec osebnih spoznavnih izkušenj, ki na jezikovnih dejstvih temeljijo«. To pomeni, da je jezikoslovec kot opazovalec jezika nujno dejaven znotraj opazovanega predmeta. In še drugače: ko jezikoslovec opisuje jezik – brez možnosti, da bi iz njega izstopil – v njem (tudi takrat, ko interpretira jezikovno rabo drugih) pušča sled svoje jezikovne individualnosti, se pravi intimne občutljivosti, ki se ji v nobenem primeru ne more izogniti. Vse, kar lahko stori, je to, da skuša svojo sled sproti zabrisovati iz znanstvenega diskurza. To je pomemben segment njegove poklicne veščine.

Kaj to pomeni za jezikoslovčevo delo? Ko opazuje jezik, si jezikoslovec prizadeva, da bi analitično obdelal svoja opažanja, jih sintetično strnil in izoblikoval določene sklepe, skratka, da bi na koncu opazovalnega procesa podal nekakšno sodbo o tem, kar je opazil. Odtod ni težko uvideti metajezikovne zadrege: metajezik, s pomočjo katerega jezikoslovec ovrednoti svoja jezikovna opažanja, se seveda uresničuje v jezikoslovčevem namenu, da bi podal znanstveno formulacijo, pa vseeno ne moremo mimo dejstva, da je ta formulacija obenem plod jezikoslovčeve osebne stilizacije. Jezikoslovec je namreč *avtor* svojih formulacij – on[4] in ne kdo drug. Svojo jezikovno individualnost bolj ali manj premišljeno izkorišča za to, da oblikuje avtorstvo svoje sodbe, to avtorstvo pa na koncu (ali *a priori*) utemelji v podpisu teksta. V okviru jezikoslovčevih objektivnostnih[5] ambicij ima ta stilizacija nedvomno uporabno vrednost, ker lahko predstavlja določeno prepričevalno učinkovitost njegovih besedil. Je pa poleg tega še ena implikacija te neizogibne jezikovne intimnosti, ki je za jezikoslovčevo delo usodnejša: namreč ta, da jezikoslovec sam (osebno) *zasnuje* oziroma določi predmet, ki ga bo analiziral, pa tudi metodo, po kateri bo to storil.[6] Tudi po tej strani je jezikoslovec avtor svojega dela. Lahko sicer povzame katero od obstoječih metodologij (kar se zgodi najpogosteje), še vedno pa mu preostane naloga, da zameji in *izbere* segment jezikovne realnosti, ki ga bo izpostavil svojemu interesu. Izbirati in izbrati v skladu s svojim interesom – to bi lahko bila opredelitev avtorskega dela.

Kaj je pravzaprav interes? Koncept *interes* je polisemičen, a tu sta najbolj zanimiva dva vidika, ki sama po sebi dovolj pojasnjujeta njegovo pomensko kompleksnost.

4 Moški spol je rabljen generično.

5 Interpretativna poteza se približa statusu objektivnosti, ko jo sprejme določen delež obdelovalcev znanstvenega polja. Prim. Bourdieu 2004: 139.

6 Tudi v korpusnem jezikoslovju, ki je usmerjeno izrazito opisno in skuša s fizičnim skladiščenjem jezikovnih rab v temelju izključiti osebno intervencijo v jezikovno resničnost, sta izbor opazovanega materiala in metodološka odločitev še vedno avtorska poteza.

Pojem interesa se, kakor še marsikateri izmed humanističnih konceptov, giblje med zasebnim in javnim. Zasebni interes ali zanimanje je osebna zavzetost za določeno stvar, nekakšna miselna ali čustvena afiniteta, ki izhaja iz osebne ali poklicne izkušnje (kolikor je to zares mogoče ločiti) jezikoslovca kot uporabnika in misleca jezika. Drugi pomen, javni interes, je načeloma manj subjektiven in zadeva veljavnost izbire predmeta v širšem, strokovnem in družbenem kontekstu: v tem primeru se interes nanaša na relevantnost izbranega predmeta za skupne posamezniške izkušnje (izkušnje skupnosti), iz katerih je zgrajeno določeno polje vednosti, v našem primeru jezikoslovje. Osebni interes oziroma zanimanje, ki ga jezikoslovec izkaže za določen predmet, najverjetneje izhaja iz njegove intelektualne izkušnje, se pravi, da se najpogosteje porodi iz jezikoslovčevega analitičnega uma in da ga običajno spremlja tisto, čemur bi lahko rekli veselje do sinteze, želja po spoznanju ali volja do sklepanja.[7] Vendar pa jezikoslovca dostikrat žene še en motiv, še posebej tistega jezikoslovca, katerega izrecni namen je, da bi prispeval svoj delež k normiranju jezika: namreč morebitno nasprotovanje določenim jezikovnim praksam, in sicer večinoma iz dveh razlogov. Prva možnost je, da jezikoslovec zazna rabo, ki je v nasprotju z njegovimi implicitnimi normativnimi stališči, druga pa ta, da določena jezikovna raba po jezikoslovčevi presoji deluje proti domnevnemu družbenemu interesu jezikovne skupnosti. V obeh primerih jezikoslovec ravna v skladu z določenim interesom v odnosu do jezikovne resničnosti. Kdor uresničuje svoj interes za določeno zadevo, si v njej, hočeš nočeš, pripisuje nekakšno vlogo. Vzrok ali posledica interesa za neko jezikovno dejstvo (recimo besedilo ali tip diskurza) pa je vselej določena oblika zaznave, težnje k razumevanju, razbiranja oziroma branja – vsako branje pa je *interpretacija*.[8]

Labov ironizira, ko reče, da bi jezikoslovec čisto lahko interpretiral tudi samega sebe kot reprezentativnega govorca, prav kakor bi to lahko storil s katerimkoli drugim govorcem. Z vidika empiristične ambicije, ki vodi in usmerja jezikoslovje govora, je ironija upravičena, ker naj bi jezikoslovec praviloma formuliral dejstva o jeziku, kakršen je, ne pa kakršen bi po njegovem osebnem védenju ali pričakovanju moral biti. Po drugi strani pa z vidika neizogibne individualnosti jezikoslovca kot »vedočega jezikovnega slehernika« ironija izzveni v prazno: ne samo, da je jezikoslovec kot govorec lahko sprotna priča svojega jezikovnega opažanja, temveč se temu sploh ne more izogniti. V trenutku, ko začne opazovati določeno jezikovno dejstvo, ga analizirati, razbirati kontekstualne in kotekstualne okoliščine svojega jezikovnega predmeta in oblikovati sklepe v zvezi z njim – se pravi, ko skuša *razumeti* svoj predmet – zanj že postane nemogoče, da opazovanega jezikovnega dejstva ne bi interpretiral. Proces razumevanja je zmeraj posledica individualnega intelektualnega vložka, avtorskega miselnega dela, kar v splošnem pomeni, da lahko dve osebi, ki opazujeta isto stvar, to stvar vidita na dva različna načina in si o njej ustvarita različni sodbi. Še več, ti dve videnji sta *nujno* različni, ker nedvomno obstajajo razlike med izkušnjami

7 Obseg te razprave ne dopušča, da bi posebej spregovorili o kariernem motivu, ki zadeva jezikoslovčevo uveljavljanje v strukturi oziroma hierarhiji jezikoslovja kot znanstvenega področja, čeprav ta interesni moment pri udeležbi v strokovni skupnosti nikakor ni najmanj pomemben.

8 Podrobneje o tem Vitez 2009: 394.

obeh opazovalcev, torej med njima samima. V trenutku torej, ko se sproži proces razumevanja opazovanega predmeta (ali vsaj želja po razumevanju), se že začne tudi interpretacija, ki omogoči poznejšo predstavitev opažanj, vendar tej predstavitvi hkrati odvzame objektivnostno sprejemljivost, ki jo avtor in njegovo občinstvo interpretaciji samodejno pripišeta. Drugače rečeno: objektivnost opazovalne interpretacije je v jezikoslovju, kakor do neke mere tudi na drugih spoznavnih poljih, iz analitičnega procesa izključena v hipu, ko pride do sprožitve razumevalnega procesa. Če s to neusmiljeno konsekvenco vztrajamo do konca, ugotovimo, da se jezikoslovje lahko razglasi za objektivno sistemsko znanost samo v primeru, ko jezikoslovec opisuje sporazumevalne prakse v jeziku, ki ga ne razume.

Izbira pristopa

Takšen sklep je zadovoljivo razviden v okviru teoretizacije problema, vendar pa očitno nasproten jezikoslovni resničnosti, v kateri poklicni opazovalci jezika redno izvršujejo svoja sporazumevalna dejanja z namenom, da bi dosledno razložili jezikovni sistem in njegove rabe – in to večinoma počno v jeziku, ki ga sami uporabljajo. Vendar je treba ob tem spet upoštevati še eno dejstvo: jezik nedvomno vsebuje metajezikovno funkcijo. Opazovanje jezika pač obstaja in tudi jezikoslovje kot humanistična in družboslovna znanost obstaja vsaj od Humboldta naprej. Jezikoslovci od nekdaj so. In tu je nova zanka: nerešljivi odnos med nemogočo stvarjo in njeno nezmožnostjo, da bi se izničila.[9] Načeloma nobenega jezikovnega sistema ne moremo opazovati, ne da bi se ga pri tem dotaknili.[10] Jezikoslovec na primer, ki zasnuje normativno reinterpretacijo pravopisnega sistema določenega jezika, s tem ne predlaga le formalnih sprememb v strukturi grafične podobe jezika in njenega odnosa z glasovno realizacijo, temveč skuša vzpostaviti na novo opredeljen kriterij, ki naj bi na določene tipe aktualizacije tega jezika dolgoročno konkretno vplival. Načelo opazovalčeve udeležbe v funkcioniranju določenega jezika se še jasneje izkaže, kadar se jezikoslovec, ki oblikuje formulacijo opazovanih dejstev, metodično posveča analizi sporazumevalnih *praks*. V tem primeru se jezikovni analitik običajno neposredno sooči z oblikami rabe, ki niso njegove, vendar pa ni težko razumeti, da so analizirane rabe vsekakor *primerljive* s tistimi rabami, ki jih je jezikoslovec kot član jezikovne skupnosti usvojil v dolgih letih svoje javne in zasebne jezikovne dejavnosti. Teoretična prepreka na poti k objektivnosti zapažanj jezikoslovca torej ne odvrne od tega, da bi še naprej uporabljal znanstveni diskurz in skozenj govoril o tistih jezikovnih dejstvih, ki ga zanimajo.[11]

9 Podobno je s prevajanjem. Nekateri prevodoslovni in filozofski teoretični prijemi dokazujejo (Mounin 1963: 67), da je prevod nemogoče jezikovno dejanje, v sporazumevalni praksi pa je prevajanje vsakdanji postopek, ki povezuje različne jezikovne skupnosti.

10 Tudi vode, čeprav je ključni del žive in nežive narave, torej tudi opazovalčevega telesa, ne moremo analizirati, ne da bi vanjo posegli. A razlika je v tem, da se voda ne samoanalizira in je torej ne moremo proučiti z njeno pomočjo.

11 Pri najboljših avtorjih v humanističnih in družboslovnih znanostih je opaziti težnjo k literarizaciji njihovega znanstvenega upovedovanja. Svoje pisanje organizirajo po narativnih načelih in iz svojih spoznanj oblikujejo tekst, ki ima strukturo zgodbe. To ni le znamenje njihove volje do izvirnega diskurza in argumentativne moči, temveč pristop, ki lahko v optimalni meri izrazi avtorjevo individualnost.

Jezikoslovcu je v interesu, da ustrezno utrdi zmožnost, v skladu s katero bo po eni strani prepoznal specifičnost svoje jezikovne rabe,[12] po drugi strani pa razvil in ovrednotil svoje analitično stališče. Samo na ta način bo lahko opredeljeval jezikovne rabe, drugačne od tistih, h katerim se v svojih sporazumevalnih praksah zateka sam. Jezikoslovčev spoznavni položaj je nenavaden, ker je kot analitik nenehno potopljen v predmet svojih znanstvenih opažanj. Njegov interes za jezik torej ni nekaj, kar bi se udejanjalo samo v urah, ki jih preživi v izpeljevanju raziskav in pisnem ali govornem formuliranju znanstvenih izsledkov. Opazovalec je tu, hočeš nočeš, ves čas v nekakšni poklicni preži za jezikovno resničnostjo, s katero je v nenehnem stiku. Ne gre za to, da se jezikoslovec v zasebni jezikovni rabi ne bi znal sprostiti in odmisliti svoj javni poklicni interes; bolj določujoče je dejstvo, da zanj jezikovna resničnost deluje kot nasprotje tistega slonokoščenega stolpa, ki nastopa v znanem očitku, da se znanstveniki zapirajo v svoje razkošne in nedostopne sfere. Bolj kot za stolp gre tu za zračno okolje, vseobsegajočo jezikovno atmosfero, ki bistveno določa jezikoslovčev status in tako rekoč zabrisuje razliko med opazovalčevim življenjem in delom. Ta status, v katerem je jezikoslovec neizogibno prežet s predmetom svojega opazovanja, in dejstvo, da iz tega položaja ni izhoda, ker je med drugim nenehno v potencialnem primežu lastnega interesa, vse to prispeva k splošno opaznemu prepričanju, da je jezikoslovec privilegiran imetnik znanja o jeziku. Za jezikoslovce velja, da so pozorni na tisto, kar drugih jezikovnih subjektov v rabi običajno ne zanima, in da v jeziku zna ujeti tisto, kar drugim praviloma uhaja. Svoje miselne postopke uporabljajo za zavestno razčlenjevanje vseh tistih jezikovnih dejavnosti in mehanizmov, za katere je bolj ali manj jasno, da jih drugi jezikovni uporabniki izvajajo nezavedno. Prav kopičenje in zgostitev jezikovnega znanja sta tisto, kar naj bi jezikoslovcu omogočilo učinkovito razpoznavanje lastnega jezikovnega dosega, obenem pa določilo tudi domet njegovega analitičnega sveta. Hkrati s tem, ko gradi svojo vednost o jeziku, se jezikoslovec uči kritično[13] sprejemati tiste oblike jezikovnih rab, ki niso del njegovih sporazumevalnih navad in možnosti, in pri tem zavrniti opcijo, da bi svojo jezikovno občutljivost razglašal za merilo, s katerim bi bilo mogoče soditi o jezikovni resničnosti, ki jo opazuje.

Ta razmislek pa seveda še ne ponuja zadovoljivega odgovora na vprašanje jezikoslovčevega avtorstva, ko gre za njegove metajezikovne izjave. Avtor ni le tisti, ki se izraža v skladu z osebnimi prepričanji, védenjem in težnjami: bistvena poteza avtorstva je ta, da avtor sprejme *končnost* svojih formulacij.[14] Vsako končano in objavljeno besedilo, ki nastane kot rezultat jezikoslovnega razmisleka, najsibo izrecno

Če individualnosti že ni mogoče do konca izbrisati, potem jo je bolje izkoristiti, ker premišljena in dobro odmerjena stilizacija zmeraj prispeva h kvaliteti in berljivosti besedila.

12 Jezikovna samorefleksija utegne biti produktivna tudi pri poklicnih govorcih, ki p(r)oučujejo tuji jezik, ker je njihova kompetenca v tujem jeziku nujno drugačna (in drugače pridobljena) od tiste, ki omogoča komunikacijsko prakso tako imenovanim rojenim govorcem. Več o tem Vitez 2012: 398.

13 Kritika tu ni mišljena samo kot odziv na nekaj, kar opazovalec pri svojem predmetu zazna kot določeno obliko *krize*, temveč kot refleksija, utemeljena na dosledno izdelanih spoznavnih *kriterijih*.

14 K tej končnosti zavezuje avtorja oddaja in objava besedila. Ob stiku z bralcem ta končnost postane manj usodna, ker se besedilo z njim lahko odpre v dialog in morebitno nadaljevanje, a dokončanega teksta tako rekoč še vedno ni mogoče *vzeti nazaj*.

naravnano kot opisno ali normativno, vsak jezikovni priročnik ali jezikoslovni članek, vsako metajezikovno delo, ki o jeziku podaja določene sklepe – vsi ti teksti so opremljeni s podpisom. Njihov skupni imenovalec je ta, da se začenjajo ali končujejo z imenom avtorja. Iz tega izhaja, da jezikoslovna besedila, ki opažanja prej ali slej predstavljajo kot dejstva, svojo kredibilnost utemeljujejo na stabilnosti metodologij, prepričljivosti formulacij, včasih pa že na samem ugledu avtorjevega imena. Vendarle pa avtorizirane znanstvene izjave težko prikrijejo svojo singularnost, ki izhaja iz dejstva, da jih je formuliral misleči posameznik – resda utrjen na položaju, s katerega lahko tako ali drugače interpretira vrednost opazovanih in nato opisanih pojavov – a kljub temu še naprej posameznik. Še več, iz tega, čemur bi lahko rekli »avtorska avtoriteta«, izhaja nekakšna pozicija moči, ki ne deluje zgolj zato, ker se avtor uveljavlja kot izjavljalec domnevne resnice, temveč predvsem zaradi preprostega, a pogosto spregledanega dejstva, da so avtorske izjave izvedene v pisanju, pisava pa je jezikovni medij, ustvarjen za to, da legitimira pišočega in utrdi oziroma stabilizira njegove miselne zasnutke in izpeljave. Pozicija moči, naj bo še tako splošna, pa v znanstvenem diskurzu v nobenem primeru ne bi smela biti zlorabljena: znanstvena avtoriteta mora biti zavezana k temu, da spoznanje omogoči, ne pa, da ga vsili.[15]

Volja do relevantne izbire

Jezikoslovna osebnost je, kot rečeno, temeljno izoblikovana na podlagi osebnih jezikovnih izkušenj.[16] Njena posamezniška jezikovna specifika ne utemeljuje le njenih splošnih jezikovnih zmožnosti, temveč hkrati oblikuje njeno jezikoslovno spoznavno kompetenco. Težnja k posplošeni veljavnosti njenih znanstvenih izjav pa ne temelji le na stališču, ki ga zavzame do svojega predmeta (namreč jezika), temveč zlasti na odnosu, ki ga jezikoslovec vzpostavi do svojega poklicnega početja in do statusa, ki to početje določa. Če jezikoslovec ve, da je njegova jezikovna osebnost bistvena sestavina njegove znanstvene misli, potem bo to spoznanje lahko izkoristil prav takrat, ko bo svoje delo zagovarjal kot objektivno, in sicer preprosto zato, ker spričo tega zavedanja zna sprejeti dejstvo, da jezik, prav kakor on sam, uporabljajo tudi drugi. Ta temeljna, samo na videz samoumevna humanistična poteza – zakaj jezikoslovje je *tudi* humanistična veda – ima v sebi izreden potencial, ker je usmerjena k zapopadku resničnosti, k interesu drugega in k skupnemu dobremu: gre za temeljno etično gesto. Etiko gre tu razumeti kot vsoto miselnih in vedenjskih teženj, ki uravnava družbene interakcije. »Etika izhaja iz samega dejstva, da družba obstaja.« (Changeux, Connes 1992: 242) Na temelju zavesti o svojem kompleksnem individualnem in družbenem položaju lahko jezikoslovec zgradi legitimnost analize, ki naj bi v sklepih vrednotila jezikovne prakse, kakršne je mogoče izslediti v jezikovni skupnosti.

15 Prim. avtoritetni obrat, kakor ga izpelje Barthes (2003: 10), ki pravi, da je jezik »manj opredeljen s tistim, kar dovoljuje reči, kot s tistim, kar sili povedati«.

16 Prim. Parain (1966: 56): »Zatrjujem, da so moje besede natančen izraz mojih občutij, pa to morda sploh ni res. Ne kaže se preveč čuditi, kako zelo nevarne so lahko take trditve, ker bi utegnile znanost omejiti na občutja in uničiti, na kar opozarja Platon, vsakršno upanje na objektivno resnico.«

Zadnja točka ima prav tako razsežnosti paradoksa in zadeva jezikoslovčevo konkretno delo, namreč pisanje. Kljub dejstvu, da avtor znanstvenih izsledkov formulacije črpa iz svojega jezikovnega sveta in da se ob svojem delu ne more otresti lastnega pričevanja, obstaja nekakšna konvencija, zamolčana prepoved, da bi jezikoslovec to izrekel. Prav zavedanje o jezikovnem sebstvu jezikoslovcu načeloma preprečuje, da bi svoja znanstvena besedila napisal v prvi osebi, pa čeprav v njih formulira izrecno avtorske interpretacije. Upovedovalni subjekt, ki naj v svojem delovanju zavzame družbeno odgovoren odnos, se mora v izrekanju lastne refleksije praviloma zatekati k jezikovnim prijemom, ki izključujejo položajni deiksis in avtorju omogočajo, da v svojem besedilu skonstruira iluzijo brezosebnosti. Prva oseba ednine, sicer značilna za izražanje individualnosti, je dogovorno izgnana iz interpretativnega metajezika: namesto nje avtorji pogosto uporabljajo osebni zaimek *mi*, množino, pri kateri je včasih težko razločiti, ali je (vestno in vključujoče) skromna ali (nezavedno) majestetična, še pogosteje pa tretjeosebne oblike, s katerimi naj bi bilo mnenje sugerirano kot splošneje veljavno ali pa kar neposredno spremenjeno v trditev. Nekateri jezikoslovci iz previdnosti ali skupnostnih vzgibov izberejo formulacijo *zdi se, da*, kar je zelo blizu optimalni rešitvi, ker ta drobna upovedovalna preambula bralca vabi h konsenzu, in sicer tako, da v očeh bralca relativizira navedene trditve in jih opere suma, da so mišljene kot dokončne objektivne resnice. Zdi se navsezadnje, da površinski konstativ *zdi se, da* pod svojo pojavnostjo skriva formulo *zdi se* ***mi****, da*, prikriti performativ, ki nezmotljivo napeljuje k prvi osebi ednine, torej k slutnji, da se v njej izraža avtor osebno. Arbitrarni umik koncepta *jaz* iz znanstvenega diskurza ni nič drugega kot globinsko znamenje njegove vseprisotnosti.

Literatura

BARTHES, Roland, 2003: *Učna ura*. Ljubljana: Društvo Apokalipsa.

BENVENISTE, Émile, 1988: *Problemi splošne lingvistike I*. Ljubljana: Studia humanitatis.

BOURDIEU, Pierre, 2004: *Znanost o znanosti in refleksivnost*. Ljubljana: Liberalna akademija.

CHANGEUX, Jean-Pierre, CONNES, Alain, 1992: *Matière à pensée*. Pariz: Odile Jacob.

LABOV, William, 1972: *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

MOUNIN, Georges, 1963: *Les problèmes théoriques de la traduction*. Pariz: Gallimard.

PARAIN, Brice, 1966: *Recherches sur la nature et les fonctions du langage*. Pariz: Gallimard.

de SAUSSURE, Ferdinand, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: Studia humanitatis.

SCHAFF, Adam, 1969: *Langage et connaissance*. Pariz: Anthropos.

STABEJ, Marko, 2008: Kako pa govoriš!? (Spis o normi in normalnem). Primož Vitez (ur.): *Spisi o govoru (Razprave)*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. 87–100.

VITEZ, Primož, 1999: Od idealnih jezikovnih struktur k strategiji realnega govora. *Slavistična revija* 47/1. 23–48.

VITEZ, Primož, 2009: Lektoriranje in odgovornost. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. 393–399.

VITEZ, Primož, 2012: Le paradoxe du linguiste. *Linguistica LII: Le discours parlé*. 393–402.

PORTAL FRAN – NASTANEK IN TRENUTNO STANJE

[1,2]Kozma Ahačič, [1]Nina Ledinek, [1]Andrej Perdih
[1]Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana
[2]Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica

UDK 811.163.6'374:004.738.5

Prispevek predstavlja portal Fran, novi jezikovni portal Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, na katerem so dostopni vsi ključni jezikovni priročniki za slovenski jezik. Spletni portal Fran združuje 22 slovarjev in narečnih atlasov, ki slovenski jezik opisujejo v njegovi sodobni, zgodovinski in narečni podobi, terminologijo različnih strok, poleg tega pa še dve jezikovni svetovalnici ter povezave na korpusne vire in druge zbirke.

slovarji, slovarski portal, Fran, leksikografija, slovenščina

The article presents Fran, the new Slovene language portal at the Fran Ramovš Institute of the Slovene Language of the Research Centre of the Slovene Academy of Sciences and Arts, containing all the key Slovene monolingual dictionaries. It contains 22 dictionaries and linguistic atlases describing the Slovene language in its contemporary, historical and dialectal forms and Slovene terminology in various fields; it also includes language advice and hyperlinks to corpora and other language resources.

dictionaries, dictionary portal, Fran, lexicography, Slovene

Spletni portal *Fran: slovarji Inštituta za slovenski jezik ZRC SAZU* je od 14. oktobra 2014 objavljen na spletni strani www.fran.si in vključuje vse temeljne jezikovne priročnike za slovenski jezik. Trenutno je na njem objavljenih 22 slovarjev in narečnih atlasov, pridružene pa so še druge jezikovne zbirke.[1] Številni izmed teh slovarjev so na tem portalu sploh prvič objavljeni v elektronski obliki. S portalom Fran se približujemo virtualnemu tezavrskemu načinu integracije večjega števila jezikovnih priročnikov na enem spletnem mestu, kar uporabnikom omogoča informativno in pregledno sočasno uporabo večjega števila priročnikov in podatkovnih zbirk, ki se medsebojno dopolnjujejo in slovensko leksiko predstavljajo z vidika

1 Gradivo je razdeljeno v šest skupin: Skupina *splošnih* slovarjev obsega slovarje, ki jih uporabniki najpogosteje potrebujejo, in sicer splošni enojezični razlagalni slovarji, slovarji novejšega besedja ter pravopisni slovarji. Med *zgodovinskimi* slovarji so vključeni dvojezični slovarji, ki so nastali do konca 19. stoletja, in enojezični, ki so nastali v sodobnosti, a opisujejo starejše plasti jezika. Po številu največja je skupina desetih *terminoloških* slovarjev. V skupini *narečnih* slovarjev je trenutno objavljen le najnovejši *Slovenski lingvistični atlas 1*, ostali narečni slovarji pa so v pripravi za objavo. *Svetovanje* obsega dve svetovalnici, splošno in terminološko. Skupina *Zbirke* vsebuje povezave na druge vire Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, ki so na ta način s Franom organsko povezane, čeprav v portal zaradi svoje narave niso funkcionalno integrirane. Slovnični in pravopisni priročniki so opisani in zbrani v zbirki *Slovenske slovnice in pravopisi* (www.fran.si/slovnice-in-pravopisi).

njenih diastratičnih, diatopičnih in diahronih razsežnosti. Razen enega slovarja, ki je brezplačno na voljo samo na NUK-ovem *Mrežniku*,[2] so vsi na voljo brezplačno. V prispevku prinašamo podatke o nastajanju in temeljnih značilnostih portala.

1 Izhodišča, želje, cilji in težave pred pripravo portala

Osrednji cilj, ki smo si ga zastavili, je bilo oblikovanje preprostega sistema navigacije po spletišču ter pregledne in intuitivne grafične predstavitve podatkov.[3] Na minimalistični grafični osnovi, ki tudi vsebinsko ni preobremenjena s podatki, je bilo na portalu mogoče hkrati objaviti tako starejše slovarje, ki so nastajali primarno za tiskano izdajo, kot novejše slovarje, primarno namenjene za elektronsko objavo.

Stanje virov na inštitutu ob začetku dela na portalu je bilo precej raznovrstno, saj je večina inštitutskih slovarjev nastajala v času, ko se spletna/elektronska izdaja posameznih slovarjev ni načrtovala pred samim začetkom dela na slovarju, ter v času, ko so se standardi na področju elektronskega slovaropisja šele vzpostavljali, zato je na Inštitutu za slovenski jezik ZRC SAZU v zadnjih letih potekala pretvorba slovarjev iz različnih formatov v XML (Ledinek, Perdih 2012).

Od trenutno objavljenih slovarjev je bilo izhodišče za pripravo baz (Tabela 1):

Tabela 1: Izhodišče za pripravo baz

Naslov slovarja	Format pred pripravo za Frana	Zadnja verzija slovarja, dodelana v programu	Že strukturirano
Slovar slovenskega knjižnega jezika	xml	iLex	DA
Slovar novejšega besedja	xml	iLex	DA
Sprotni slovar slovenskega jezika	xml	iLex	DA
Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja	xml	iLex	DA
Slovenski pravopis	xml	EVA	DA
Slovar pravopisnih težav	xml	iLex	DA
Maks Pleteršnik: Slovensko-nemški slovar (1894–1895)	xml	EVA	DA
Slovar stare knjižne prekmurščine	doc	Word	NE

2 Hkrati s portalom Fran je izšel tudi *Slovar slovenskega knjižnega jezika* v svoji drugi, dopolnjeni in deloma prenovljeni izdaji (Perdih, Snoj 2015). Na celotnem portalu je to edini slovar, za uporabo katerega je zunaj NUK-ovega Mrežnika potrebna registracijska koda, ki jo je mogoče dobiti ob nakupu tiskane izdaje slovarja.

3 Portal je zasnoval njegov urednik Kozma Ahačič, nastajal pa je ob pomoči uredniškega odbora (Helena Dobrovoljc, Nina Ledinek, Andrej Perdih, Marko Snoj, Peter Weiss, Mojca Žagar Karer) in sodelavke, ki je pripravljala podatke o slovarjih (Alenka Porenta). Portal je postavilo podjetje Amebis, d. o. o., oblikovalo pa ga je podjetje Hruška, d. o. o.

M. Kastelec in G. Vorenc: Slovensko-latinski slovar po Dictionarium Latino-Carniolicum (1680–1710)	eva	EVA	NE
Slovar jezika Janeza Svetokriškega	eva	EVA	DA
Besedje slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja	doc	Access, Word	DA
Terminološki slovar avtomatike	xml	SlovarRed	DA
Botanični terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA
Farmacevtski terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA
Slovenski smučarski slovar	xml	SlovarRed	DA
Gledališki terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA
Čebelarski terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA
Geološki terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA
Gemološki terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA
Geografski terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA
Planinski terminološki slovar	xml	SlovarRed	DA

Baze so bile tudi po pretvorbi v format XML označene deloma neenotno, elementi posameznih baz pa so obsegali zelo raznovrstne podatke, česar ni bilo mogoče uskladiti zaradi prevelikega finančnega in časovnega vložka, ki bi bil potreben za enotno strukturiranje podatkovnih baz, izhodiščno strukturiranih različno podrobno in zapisanih v različnih formatih. Še več, pri slovarjih, ki so nastali primarno za tiskano objavo, vsebinsko različnih slovarskih podatkov pogosto ni bilo mogoče avtomatsko prepoznavati in jih ustrezno označiti, zato natančnejše (= ustreznejše) strukturiranje podatkov za elektronsko objavo ni bilo mogoče. Osnovna naloga pripravljavcev portala na prvi stopnji je zato bila natančen pregled slovarjev z vidika določitve elementov, ki jih je v okviru iskanja smiselno opredeliti kot (pod)iztočnice, in z vidika popisa elementov, ki bi omogočali ustrezno napredno iskanje. Naloga je bila zahtevna, saj je bilo treba poiskati skupne imenovalce, ki so jih imeli različno poimenovani (in seveda tudi vsebinsko deloma različni in različno obsežni) elementi v zelo različnih si slovarjih. V tabeli 2 je ena od izhodiščnih kombinatoričnih skic (4. 6. 2014) podobnih elementov za pripravo modela naprednega iskanja (vsak slovar, ki ima kako kategorijo belo, onemogoči napredno iskanje po tem polju tudi za druge hkrati izbrane slovarje).

Tabela 2: Izhodiščna kombinatorična skica

Napredno iskanje:	SSKJ	SSKJ 2	SNB	Pravopis	Pleteršnik	Besedje16	Sveto-kriški
iztočnica	<IZT>, <PIZT>	<IZT>, <PIZT>	<iztočnica>, <podiztočnica>	<gn>, <pi>, <mp>	<oi>	<besed zvezdica= "da">, <besed>	<iz>, <pi>
oznaka, krajšava, kvalifikator	<KV>	<KV>, <BV>	<BV-podkategorija>, <KV-pojasnilo>, <S-podkategorija>, <BV>, <BV-podkategorija>, <KV>, <KV-pojasnilo>	<vo>, <bv>, <zn>, <lo>, <co>, <fo>, <go>, <nd>, <pj>, <po>, <so>, <to>, <vo>, <do>, <ro>	<kr>, <ov>, <gn>, <ko>, <pi>, <vi>	<bv>, <bvo>, <kaz>, <obl>	<sk>, <p>,
razlaga	<STR>, <RAZ>	<RAZ>, <SIN>, <STR>	<razlaga>, <sinonim_SSKJ>, <novi_sinonim>, <stranska_razlaga>	<id>, <sp>,<pu>	<ra>		<po>
zgled	<BES>: razen v <GNEZDO>	<BES>: razen v <GNEZDO>	<zgled>, <dvojnični_zgled>	<zg>			<zg>
podiztočnica, povezana iztočnica	<PIZT>	<PIZT>	<podiztočnica>	<pi>			<pi>
zaglavje	<Z>	<Z>	<zaglavje>	<za>, <zm>, <zp>, <zd>	<pr>	<obl>, <bv>, <bvo>, <slov>, <zst>	<so>, <sk>
term. in frazeol. gnezdo	<BES> znotraj <GNEZDO>	<BES> znotraj <GNEZDO>					
tujejezični ustreznik					<po>		

Na osnovno zasnovo portala sta vplivala še dva dejavnika: (1) *Slovenski lingvistični atlas* je bilo bolj smiselno prikazovati v obliki posameznih pdf-jev, saj bi izdelava interaktivnih kart zahtevala poseben projekt s sodelavci geografske in računalniške stroke, zato v okviru dela na Franu finančno ni bila izvedljiva – je pa načrtovana; (2) zaradi značilnosti terminoloških slovarjev, da so izrazito vezani na pojmovne sisteme posameznih strok, smo se odločili, da na Franu omogočimo tako enostavno kot napredno iskanje po njih, hkrati pa zadetkov ne prikazujemo neposredno na Franu (kar bi bilo izvedbeno sicer lažje in za nepoznavalca morda bolj logično), ampak uporabnika preusmerjamo na spletišče Terminologišče, ki je bilo oblikovano posebej za potrebe strokovnjakov, ki so ciljni uporabniki terminoloških slovarjev. Uporabnik se nato odloči, ali bo iskanje nadaljeval znotraj posameznega terminološkega slovarja (torej znotraj terminološkega sistema posameznega strokovnega področja) ali se bo z enim klikom vrnil na Frana.

Iskanje in prikaz zadetkov sta morala zadostiti potrebam (zelo) različnih skupin uporabnikov – Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša je bil namreč ustanovljen tudi z namenom, da uporabnikom nudi ustrezno podporo pri jezikovnih vsebinah.[4] Na eni strani imamo večinskega, splošnega uporabnika, ki ga zanimajo predvsem pomeni posameznih slovenskih besed in različna normativna vprašanja, na drugi strani pa manjšinskega uporabnika, ki potrebuje zelo specifične podatke, ki jih je moč dobiti

samo z naprednimi kombinatoričnimi oblikami iskanja. Predvsem za najosnovnejše (npr. osnovnošolske, naključne) uporabnike rešitve na Franu še niso optimalne, zato zanje načrtujemo pripravo posebnega portala z delovnim imenom *Franček*, ki bo prikazoval različne vire bolj enovito in z mislijo na povsem jasno definiranega uporabnika.

Poleg tega smo želeli dati portalu tudi pedagoško in tezavrsko komponento: čeprav uporabnik išče samo pomen določene besede, mu okvirček na desni strani ponuja tudi podatke v normativnih, zgodovinskih, dialektoloških in terminoloških slovarjih, s čimer ga motivira še k pregledu njene pravopisne rabe in zgodovinske rabe, rabe v različnih narečjih ter terminološke rabe.

Želeli smo tudi, da bi bilo preklapljanje iz enega v drug slovar hitro in da bi sproti ponujalo informacijo o številu zadetkov v (pod)iztočnicah in v celotnih slovarskih sestavkih. V vsebinskem smislu in z vidika organizacije podatkov na portalu je bila zelo težka odločitev, kako prikazovati zadetke iz slovarjev, ki niso bili primarno (= vsebinsko) zasnovani za elektronsko izdajo: v seznamu zadetkov bi namreč lahko prikazovali skrajšana gesla (zgolj pomen in pregibnostne ter besednovrstne podatke), lahko bi slovarje oblikovno tudi povsem prenovili. Medtem ko nam druge možnosti niso omogočala lastna sredstva,[5] namenjena za projekt (zunanjih pa nismo pridobili), je prva možnost avtomatično odpadla, ko smo se soočili z realnimi zadetki: večina gesel je namreč do te mere kratkih, da bi dodatno krajšanje uporabnika prej oviralo kot mu pomagalo. Poleg tega so nekateri slovarji sestavljeni tako, da bi neizkušenega uporabnika lahko pomeni brez preostanka slovarskega sestavka zavajali. Pri slovarjih, ki so že od samega začetka namenjeni spletni objavi (zaenkrat *Slovar pravopisnih težav* (SPT) in *Sprotni slovar slovenskega jezika* (SSSJ), kmalu še *Novi slovar slovenskega knjižnega jezika* in *Slovar slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja*), smo želeli vizualizacijo čim bolj prilagoditi spletnemu okolju. V prvi različici portala tega zaradi višine razpoložljivih sredstev še nismo mogli izvesti v celoti, smo pa za to izdelali dolgoročni načrt, ki je že v teku.

2 Funkcije prve različice portala

Vsi slovarji, narečni atlas in svetovalnici so v portal integrirani na način, da so ob iskanju vedno na voljo podatki o zadetkih v vseh slovarjih, ne glede na to, ali je uporabnik iskal po celotnem portalu ali pa je svoje iskanje omejil le na enega ali več izbranih slovarjev. Z navigacijskim oknom je uporabniku namreč dana možnost neposrednega prehoda v posamezni slovar ali skupino slovarjev, atlas ali svetovalnico, kar je koristno v primeru večjega števila zadetkov, dodatno pa je omogočena možnost neposrednega prehoda k rezultatom iskanja v korpusih Gigafida, Nova beseda, Kres, Gos in O'beseda ter zbirki besed Besede in Besedišče.

4 Zelo širok je bil že razpon uporabnikov prejšnjega portala bos.zrc-sazu.si. Ker sta bila do nedavnega tam brezplačno na voljo edini aktualni splošni razlagalni slovar *Slovar slovenskega knjižnega jezika* in pravopisni slovar *Slovenski pravopis* (2001), so ga, kakor je razvidno iz opravljenih iskanj, obiskovali tako splošni kot različni profesionalni uporabniki.

5 Delo na portalu Fran je bilo do določene mere vezano na prihodke od prodaje SSKJ^2.

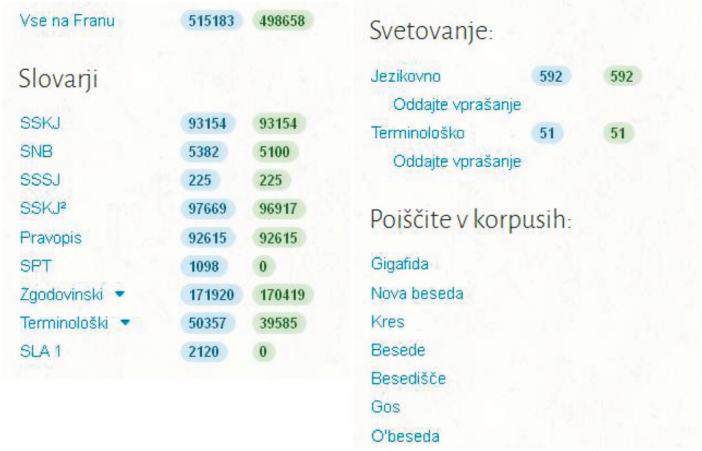

Slika 1: Navigacijsko okno s podatki o iskalnih zadetkih v posameznih priročnikih

Celotni portal obsega 515.183 slovarskih sestavkov. Če uporabnik klikne oz. tapne na ime slovarja ali svetovalnice, se mu prikažejo vsi sestavki v tem slovarju, ki vsebujejo zadetke iskanja. Klikljive številke v modrem oblačku označujejo, koliko je slovarskih sestavkov z zadetki iskanja v iztočnicah ali podiztočnicah[6] v izbranem slovarju, zeleni oblački pa pomenijo število slovarskih sestavkov z zadetki iskanja zunaj iztočnic in podiztočnic.

Pri privzetem iskanju po vseh slovarjih so med zadetki iskanja najvišje uvrščeni tisti slovarji, ki zanimajo najširši krog uporabnikov.

Portal ponuja dve vrsti iskanja: enostavno in napredno. Privzeto je uporabljeno enostavno iskanje, ki kot rezultat ponudi zadetke iskanja v iztočnicah in podiztočnicah (slovarski sestavki z zadetki iskanja izven teh strukturnih delov so, kot rečeno, na voljo v navigacijskem oknu). Za hitrejši vnos iskalnega pogoja je uporabljeno sprotno iskanje, ki uporabniku vnaprej ponudi do pet predlogov za iskanje.

Napredno iskanje omogoča natančno izbiro slovarjev, po katerih naj se iskanje izvede. Določiti je mogoče strukturne dele, v katerih naj se iskani niz znakov pojavlja. Samodejno se izklaplja možnost iskanja po tistih strukturnih delih, ki niso na voljo v vseh slovarjih. Glede na strukture slovarjev na portalu je za iskanje mogoče izbrati strukturne dele, kot so iztočnica, razlage, terminologija, frazeologija itn.

6 Na ta način se delno rešuje problem iskanja podiztočnic v slovarjih (o problematiki glej npr. Gouws 2007), še posebej pa problem neenotnosti obstoječih slovarjev glede tega, katere besede so prikazane kot iztočnice in katere kot podiztočnice posameznega slovarja.

Slika 2: Prikaz naprednega iskanja po različnih strukturnih elementih v izbranih slovarjih

Slika 3: Prikaz rezultata naprednega iskanja

Pri enostavnem in naprednem iskanju je mogoče uporabiti standardne nadomestne znake (* nadomešča poljubno zaporedje znakov, ? pa natanko en znak), v navednicah naveden večbesedni izraz pa zahteva neposredno sosledje iskanih besed. Naprednejšim uporabnikom je na Franu omogočeno tudi zahtevnejše iskanje, kot ga omogoča iskalni sistem Lucene,[7] kar veščim strokovnjakom ponuja iskanje tudi po parametrih, ki jih je nemogoče vnaprej predvideti. Za natančnejše iskanje s posebnimi znaki sta uporabnikom na voljo dve tipkovnici s posebnimi znaki. Privzeta nastavitev iskalnika sicer izenačuje črke med seboj ne glede na diakritična znamenja, ki so jim morda dodana (iskanje po *e* najde tudi *é*, *è*, *ê*, *ĕ* ...), uporabnik pa lahko omeji iskanje samo na samoglasnik z želenim naglasnim znamenjem (*ê* ne ustreza *e*, *é*, *è*, *ĕ* ...). Ker je portal namenjen zelo različnim uporabnikom, tj. od splošnih do jezikoslovcev, sta bili razviti dve tipkovnici za vnos posebnih znakov. Pri enostavnem iskanju je uporabniku na voljo enostavna tipkovnica z 42 posebnimi znaki, pri naprednem iskanju pa napredna tipkovnica z 244 znaki.

Najnaprednejši uporabniki portala Fran so lahko pri iskanju s kompleksnejšimi iskalnimi pogoji sicer v prvi različici Frana naleteli na nekaj težav. Označevanje

7 https://lucene.apache.org

(barvanje) iskalnih zadetkov namreč še ni delovalo vedno ustrezno, poleg tega ni bilo dobrih navodil za iskanje po Franu. Obe težavi sta bili odpravljeni v okviru izboljšav Frana oktobra letos.[8]

Težava, na katero je bilo že opozorjeno in ki ostaja, je, da so zlasti nekateri slovarji, ki so bili primarno oblikovani za objavo v tiskani obliki, strukturirani na način, da ni vedno mogoče natančno in jasno omejiti vseh strukturnih in posledično vsebinskih elementov slovarjev, po katerih bi radi iskali, zlasti če podatke iščemo za namene specifične jezikoslovne analize.[9]

Kadar iskalni pogoj pri enostavnem iskanju ne prinese rezultata, iskalni mehanizem uporabniku poskuša ponuditi različne možnosti podobnih zadetkov ali oddajo predloga o slovarski obdelavi besede, ki je ni našel. Prve raziskave kažejo, da so rezultati te funkcionalnosti spodbudni, a bi se jih dalo dodatno dopolniti z naborom frekvenčnega seznama napak v vmesniku korpusa Šolar (Kosem 2014: 179–181).[10]

Za zahtevne uporabnike, zlasti jezikoslovce, so na voljo uvodna poglavja, kolofoni in drugi podatki o slovarjih, saj (za razliko od večine drugih uporabnikov, ki po teh vsebinah le redko posegajo) občasno potrebujejo podrobnejše informacije za poglobljeno razumevanje slovarjev.

Na voljo so trije načini razvrščanja rezultatov iskanja. Privzeto razvrščanje je, kot že rečeno, táko, da so najbolj iskani slovarji s stoodstotnimi zadetki razvrščeni najvišje. Temu sledijo delni rezultati, npr. pri iskanju ene besede pri večbesedni iztočnici, ne glede na to, v katerem slovarju se nahajajo. Zadetke je mogoče razvrščati tudi glede na slovarje – tako so najprej predstavljeni zadetki znotraj enega slovarja, nato zadetki iz drugega slovarja itn. Če uporabnik izbere iskanje po enem samem slovarju, ima na voljo tudi razvrščanje po abecedi iztočnic, pri tem pa se mu prikaže klikljiv seznam zadetkov v okviru na levi strani, na sredini pa posamezni slovarski sestavek. Ta možnost je še posebej uporabna pri iskanju po celotnem slovarskem sestavku, ne le po iztočnici.

Del slovarjev na portalu Fran je bil primarno izdelan za tiskani medij, zato sledijo leksikografskim konvencijam, ki so se razvile skozi zgodovino. Za lažje razumevanje slovarske strukture ter krajšav in grafičnih znamenj, ki so v tiskani izdaji razumljivi samo s pomočjo seznama njihovih razvezav, je uporabljena pomoč, ki se prikaže, ko uporabnik podrži miško nad delom slovarskega sestavka oziroma tapne na zaslon, npr. *elektrotehnika* za elektr., *samostalnik srednjega spola* za s in *Terminološko gnezdo* za znak ♦.[11]

8 Ob oddaji prispevka je bilo delo na novi različici končano, kot čas objave pa je bil predviden oktober 2015.

9 Pri tovrstnih težavah se uporabniki za pomoč lahko obrnejo na sodelavce Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša, ki jim bodo pomagali pri iskanju ustreznih podatkov.

10 Pri tem bomo, kot je razvidno že iz primerov v navedenem prispevku, omejeni z dejstvom, da so nekatere napake z vidika sodobnega jezika regularni zadetki v zgodovinskih slovarjih.

11 Sistem pomoči deluje na podlagi strukturnih elementov in njihove vsebine. Nekateri slovarji v procesu retrodigitalizacije niso bili v celoti ustrezno strukturirani, zato lahko prihaja do nekaterih napak, ki pa bodo odpravljene z izboljšanjem slovarskih struktur.

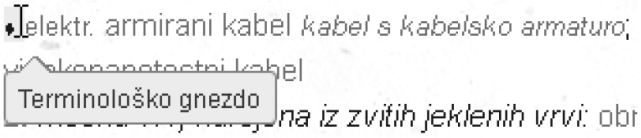

Slika 4: Pomoč na grafičnih znamenjih

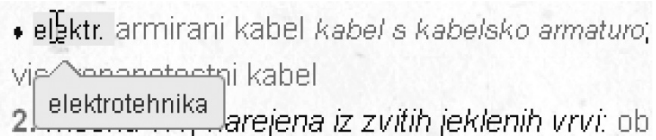

Slika 5: Razvezava leksikografskih okrajšav

(Barvno) oblikovanje slovarskih sestavkov je zaenkrat pri večini slovarjev zelo preprosto, sivo-črno.[12]

V portal sta integrirani tudi jezikovna in terminološka svetovalnica, ki sicer obstajata samostojno, a z vprašanji in odgovori pogosto dopolnjujeta informacije v obstoječih slovarskih priročnikih. *Jezikovno svetovanje* je svetovalnica pri jezikovnih težavah uporabnikov slovenščine, obenem pa z indeksom ključnih besed in jezikoslovnih področij tudi urejena zbirka jezikovnih vprašanj, ki so običajno povezana s pravopisom in slovnico, neredko pa tudi z jezikovnim razvojem (Dobrovoljc 2015). *Terminološko svetovanje* je namenjeno strokovnjakom vseh strok, ki se soočajo s konkretnimi poimenovalnimi težavami pri popolnoma novih pojmih, ki jih je v slovenščini šele treba poimenovati, ali za že znane pojme, za katere obstaja več poimenovanj, pa strokovnjaki čutijo potrebo po sistemskem poenotenju oz. izbiri najprimernejše rešitve (Žagar Karer 2015).

Fran ponuja tudi interaktivnost med portalom in uporabniki. Za uredniško izbran nabor besed, ki so bile nedavno prevzete v slovenščino in so zabeležene v katerem od slovarjev, je mogoče predlagati drug izraz, ki je slovenskemu jeziku bližji. Za oddane predloge je mogoče tudi glasovati in jih deliti prek Twitterja ali Facebooka. Med bolj priljubljenimi je beseda *selfi*/*selfie*, ki ima po petih mesecih delovanja portala 16 različnih predlogov alternativnega izraza.

Prikaz spletne strani je prilagojen petim velikostim zaslona, od najmanjše za pametne telefone do največje za namizne in prenosne računalnike.

3 Kako naprej?

Portal Fran se bo tako vsebinsko kot funkcionalno vsako leto dopolnjeval in izboljševal. Na podlagi prvih uporabniških odzivov in izkušenj so bile v prvi polovici letošnjega leta že pripravljene prve funkcionalne dopolnitve. Med njimi bi posebej izpostavili:

12 Na to je opozoril tudi Kosem (2014: 177–178).

– možnost tiskanja oziroma izvažanja posameznih slovarskih sestavkov ali nizov zadetkov (celotna gesla ali seznam s citati ali brez njih);
– dodane kratke opise posameznega slovarja za uporabnike, ki bi se radi na čim hitrejši način informirali o vsebini in obsegu posameznega slovarja;
– začetek oblikovne dodelave SPT;
– izboljšano možnost za sodelovanje z uporabniki (možnost predlaganja popravkov za posamezna gesla, možnost predlaganja novih besed za morebitno redakcijo, stran s prevzetimi besedami, ki jim lahko dodajamo nove slovenske ustreznice in glasujemo zanje (stran je namenjena popularizaciji razmišljanja o vlogi govorcev pri oblikovanju jezika pri mlajših uporabnikih));
– izboljšana navodila za uporabo portala;
– številne popravke in izboljšave iskalnega sistema, kjer smo v prvih mesecih delovanja zasledili nekaj manjših in večjih hroščev (npr. deformirani oblački s pomočjo, neupoštevan izpis dveh kvalifikatorjev, ki sta v bazi označena kot elementa pri iskanju, itn.).

Na vsebinski ravni je trenutno v pripravi več (že objavljenih) dialektoloških slovarjev, več (še neobjavljenih) terminoloških slovarjev ter (že objavljena) etimološki in frazeološki slovar, poleg tega pa še trije večji projekti: slovar sinonimov, prvi del *Slovarja slovenskega knjižnega jezika 16. stoletja* ter prvi del *Novega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Na Fran pa je bila junija letos dodana spletna stran *Slovenske slovnice in pravopisi*.

Literatura

DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2015: Pravopisno slovaropisje na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. *Slavia Centralis* VIII/1. 34–50.

GOUWS, R. H., 2007: Sublemmata or main lemmata. A critical lool at the presentation of some macrostructural elements. Henrik Gottlieb, Jens Erik Mogensen (ur.): *Dictionary Visions, Research and Practice*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company. 55–69.

KOSEM, Iztok, 2014: Fran: pameten in intuitiven? *Slovenščina 2.0* 2/2. 161–193.

LEDINEK, Nina, PERDIH, Andrej, 2012: Izdelava XML-shem za slovarske projekte na primeru nastajajočih tipološko raznovrstnih slovarjev. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 123–128.

LEW, Robert, 2012: How can we make electronic dictionaries more effective? Sylviane Granger, Magali Paquot (ur.): *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 343–363.

MÜLLER-SPITZER, Carolin, KOPLENIG, Alexander, TÖPEL, Antje, 2012: Online dictionary use: Key findings from an empirical research project. Sylviane Granger, Magali Paquot (ur.): *Electronic Lexicography*. Oxford: Oxford University Press. 425–458.

PERDIH, Andrej, SNOJ, Marko, 2015: SSKJ 2. *Slavia Centralis* VIII/1. 5–15.

ŽAGAR KARER, Mojca, 2015: Terminologišče – kraj, kjer terminolog išče. *Slavia Centralis* VIII/1. 22–33.

MOŽNOSTI UPORABE PODATKOV IZ KORPUSA ŠOLAR ZA PRIPRAVO SLOVARSKIH PRIROČNIKOV

Špela Arhar Holdt, Tadeja Rozman
Filozofska fakulteta, Ljubljana; Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Ljubljana

UDK 371.671:811.163.6'271.14'374.2:004

Prispevek predstavlja analizo korpusa šolskih pisnih besedil Šolar, s katero smo želeli ugotoviti, kako lahko podatke iz tega korpusa uporabimo za namene izdelave k šolskemu uporabniku usmerjenih jezikovnih priročnikov (npr. šolskega slovarja) in z njimi povezanih didaktičnih gradiv. Analiza zajema v korpusu najpogosteje popravljene glagolske in zaimkovne leme, rezultati so ovrednoteni s stališča relevantnosti za izdelavo omenjenih virov, v razpravi pa so podani tudi predlogi konkretnih rešitev.

korpus Šolar, jezikovne napake in popravki, besedišče, šolski slovar, jezikovna didaktika

The paper presents an analysis of Šolar, a corpus of school essays. The aim of the analysis was to explore the potential of using the corpus data to create education-oriented language resources (e.g. a school dictionary) and corresponding didactic material. In the study, the verbs and pronouns in the corpus that teachers have corrected most frequently are analysed. The results are evaluated in terms of their relevance to the creation of the above-mentioned resources, and in the discussion, some possibilities for the implementation of the results are highlighted.

Corpus Šolar, Language Errors and Corrections, Lexicon, School Dictionary, Language Didactics

1 Uvod

V prispevku se ukvarjamo z vprašanjem, ali in kako lahko korpus Šolar,[1] ki vsebuje pri pouku napisana besedila učencev, prispeva koristne informacije za pripravo slovarskih (in deloma tudi slovničnih) vsebin in povezanih didaktičnih gradiv. Pri tem se osredotočamo na tisti del korpusnih besedil, ki vsebuje tudi učiteljske jezikovne popravke, s predpostavko, da je slednje mogoče uporabiti za identifikacijo težav, s katerimi se šolarji tipično srečujejo pri pripravi pisnih izdelkov.[2] Učiteljski popravki jezikovnih napak in slogovnih neustreznosti so bili v preteklosti sicer že natančneje kategorizirani in raziskani, s ciljem ugotoviti, s katerimi jezikovnimi pojavi imajo slovenski šolarji največ težav (Kosem idr. 2012). Obstoječi rezultati so posledično usmerjeni v identificirane kategorije popravkov: omogočajo pregled nad pojavnostjo

1 Osnovne informacije o korpusu so na voljo na: http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar.

2 Učitelji se pri označevanju oz. popravljanju jezikovnih napak sicer v določeni meri prilagajajo stopnji znanja učenca, poleg pravopisnih in slovničnih napak pa pogosto popravljajo tudi slogovne neustreznosti. Te specifike je treba upoštevati pri interpretaciji rezultatov.

posameznih jezikovnih težav, ne ponujajo pa informacij o problemih na ravni posamezne besede; ravno slednje pa bi bile izjemno dragocene za jezikovni opis, še zlasti, če je ta usmerjen (tudi) k šolski rabi.

Pričujoča raziskava skuša zapolniti izpostavljeno vrzel z analizo, katere vrste jezikovnih popravkov se pojavljajo pri glagolskih in zaimkovnih lemah, ki so v korpusu Šolar najpogosteje označene kot neustrezne s stališča izbire ustreznega besedišča in/ali besedne oblike. Razprava je primarno usmerjena v identifikacijo možnosti uporabe tovrstnih podatkov za slovaropisne namene,[3] ob čemer je bila za analizo namenoma izbrana tudi nepolnopomenska besedna vrsta, da lahko preučujemo možnosti vključevanja leksikogramatičnih informacij in prehod v tisti del podatkov, ki so bolj kot za šolski slovar uporabni za slovnična oz. dopolnilna didaktična gradiva, npr. Pedagoški slovnični portal.

2 Metoda

V prvem koraku raziskave smo iz spletne različice korpusa Šolar izvozili primere, pri katerih so se v korpusu pojavljali popravki oblike in/ali besedišča, skupaj z vsemi za analizo potrebnimi spremljajočimi podatki.[4] Del podatkovne tabele prikazuje Tabela 1, za razumevanje katere je treba ponovno opozoriti, da »napaka« v korpusu Šolar pomeni kakršnokoli jezikovno pojavnost v besedilu učenca, ki jo je učitelj pri pregledovanju označil oz. spremenil.

Tabela 1: Popravki oblike in/ali besedišča, izvoženi podatki

PODTIP NAPAKE	ŠOLA	LETNIK	REGIJA	BESEDILO	OBLIKA NAPAKE	LEMA NAPAKE	BES. VRSTA NAPAKE	OBLIKA POPRAVKA	LEMA POPRAVKA	BES. VRSTA POPRAVKA	IZVORNA POVED
Besedišče	gimnazija	1. letnik	Gorica	esej/spis	kateri	kateri	zaimek	ki	ki	veznik	V tragediji sem zasledila še en verz, <kateri> ki potrjuje moje novo odkritje.
Besedišče	gimnazija	2. letnik	Gorica	esej/spis	brihten	brihten	pridevnik	pameten	pameten	pridevnik	Pri Matičku vidimo, kako <brihten> pameten je bil in se je zavedal, kaj vse bi lahko dosegel, če ne bi bil kmet.
Besedišče	gimnazija	2. letnik	Gorica	esej/spis	napravil	napraviti	glagol	ravnal	ravnati	glagol	To lahko jasno vidimo s tem, kako je <napravil> ravnal baron.

Podatke smo uredili v vrtilno tabelo, pri čemer je bil izhodiščni seznam Lema napake, urejen padajoče po pogostosti. V analizo smo zajeli samo tiste primere, pri katerih sta bila tako napaka kot popravek enobesedna. Na ta način smo dobili seznam 6.653 lem, ki so v korpusu Šolar označene kot problematične na ravni oblike ali besedišča. Besednovrstno zastopanost rezultatov prikazuje Tabela 2.

3 Trenutno sta v slovenskem prostoru na voljo dva predloga za pripravo novega enojezičnega razlagalnega slovarja: Gliha Komac idr. 2015 in Krek idr. 2013.

4 Izvoz podatkov iz korpusa je pripravil dr. Iztok Kosem, za kar se mu na tem mestu zahvaljujeva.

Tabela 2: Besednovrstna zastopanost lem, ki so v korpusu Šolar označene kot napaka oblike in/ali besedišča

Besedna vrsta	Napake oblike/besedišča	Besedna vrsta	Napake oblike/besedišča
SAMOSTALNIK	1.756	NEUVRŠČENO	331
GLAGOL	1.550	PRISLOV	231
ZAIMEK	1.221	ŠTEVNIK	111
PRIDEVNIK	611	ČLENEK	52
PREDLOG	403	MEDMET	5
VEZNIK	382	**Skupno**	**6.653**

Za podrobnejšo analizo smo izbrali enajst najpogosteje popravljenih (in torej glede na oznake korpusa najbolj problematičnih) glagolskih lem in pet zaimkovnih lem. Analiza je obsegala ročni pregled jezikovnih popravkov v izvorni povedi in osnovno kategorizacijo jezikovne težave. Kljub zamejitvi na majhno število besed takšna analiza relativno dobro izpostavi najpogostejše težave, ki jih imajo učenci z glagoli in zaimki, ter nakaže možnosti nove slovarske metodologije tako pri polnopomenskih kot nepolnopomenskih besedah.

3 Glagoli

Jezikovni popravki pri glagolih se pojavijo v 1.550 primerih, kar predstavlja 23 % vsega gradiva. Vseh glagolskih lem na seznamu je 578, vendar večina z razmeroma redkimi pojavitvami. V nadaljevanju predstavljamo analizo glagolov, ki se v korpusu s popravkom pojavljajo najpogosteje: *biti* (243), *moči* (50), *imeti* (43), *kregati* (28), *morati* (23), *delati* (20), *živeti* (18), *iti* (18), *narediti* (17), *videti* (16), *povedati* (16).

3.1

Analiza najbolj izrazito pokaže težave pri uporabi glagolov ***moči*** in ***morati***, ki sta si po obliki zelo podobna, a imata drugačen pomen. *Moči* so učitelji kar v 45 primerih zamenjali z *morati*, *morati* pa 14-krat z *moči*. V obeh primerih so pogostejše težave pri deležniški obliki, a se pojavljajo tudi pri obliki za sedanjik.

1. Vedno jo je bilo strah in nikoli se ni **morala | mogla** popolnoma sprostiti.[5]
2. Pomislila sem, kako **more | mora** trpeti šele ubogi Matic, zato sem se odločila, da tečem za njim in mu ponudim pomoč.

V tujih šolskih slovarjih so v primerih, kjer obstaja velika verjetnost neustrezne rabe, opozorila o tem pogosto zapisana v posebnih, grafično izpostavljenih razdelkih; ti skušajo biti napisani kar se da razumljivo, posnemajo »realen jezik« oziroma običajen razlagalni diskurz (Atkins 2006: 64), vsebujejo pa različna opozorila o

5 Korpusni zgledi so v tem prispevku predstavljeni tako, da so pred popravkom izpisane samo tiste napake oz. slogovne neustreznosti, ki jih želimo izpostaviti. Ostale težave, ki so se pojavljale v zgledih, smo zaradi lažje berljivosti že nadomestili z učiteljskimi popravki.

posebnostih rabe, predvsem na mestih, kjer snovalci slovarja predvidijo možne (pogoste) težave ciljne publike. S tega stališča bi bila slovarska obravnava težave *moči – morati* (in drugih podobnih primerov) smiselna na ravni obeh iztočnic z eksplicitnim opozorilom na možnost zamenjave, z zelo jasnim in razumljivim vzporejanjem obeh različnih pomenov ter izpostavitvijo tistih zgledov rabe (z glagolom v tistih oblikah), kjer je zamenjava najbolj pričakovana. Smiselno je razmišljati o posebnih razdelkih, ki se obvezno pojavijo ob siceršnji vsebini geselskega članka, pa tudi o posebnem razdelku, ki slovarsko obravnavo poveže s slovnično obravnavo modalnih glagolov. Za boljšo uporabniško izkušnjo je najbrž treba predvideti tudi možnost vzporejanja obeh geselskih člankov v celoti in razmisliti o možnostih, ki uporabnika iz konkretnega geselskega članka peljejo do drugih podobnih primerov v slovarju in do morebitnih zunanjih povezav (npr. Pedagoškega slovničnega portala). Koristno za uporabnike pa bi verjetno bilo, če bi obstajal tudi poseben didaktični zavihek, kjer bi bili zbrani in obravnavani primeri različnih, po obliki podobnih in po pomenu različnih besed.

Drugih popravkov glagolov *moči* in *morati* je malo. Gre za posamezne primere pomenskih, stilističnih ali skladenjskih popravkov, ki so za slovarsko obravnavo teh dveh iztočnic manj relevantni. Enako velja tudi za popravke oblik, kjer gre za učenčevo izbiro neustrezne glagolske oblike za število, čas ali spol, torej problematiko, ki je izrazito slovnična in širše prisotna.

3.2

Analiza glagola ***biti***,[6] ki je v korpusu popravljen največkrat, pokaže, da je le 20 popravkov, pri katerih je *biti* zamenjan z drugo besedo.[7] Od tega so štirje popravki stilistično-skladenjski, v ostalih primerih pa je *biti* zamenjan s pomensko ožjim, po mnenju učiteljev vsebinsko ali stilistično ustreznejšim glagolom:

3. Stražarji so zapustili sobo in Kreon in Antigona sta **bila | ostala** sama.
4. Jaz če bi **bila** | Če bi jaz **živela** v času grških bajk, bi bilo vse drugače.

Popravkov, kjer je pomensko splošnejši glagol zamenjan s pomensko ožjim, je v Šolarju razmeroma veliko, pogosto pa so povezani tudi s kolokacijskostjo. Med analiziranimi glagoli so taki popravki značilni tudi za glagole ***imeti***, ***delati***, ***iti***, ***narediti***, ***videti*** in ***povedati***:

5. Zato Bronja komaj čaka, da se **vidi | sestane** s pripovedovalcem in mu pove, kaj jo teži, ker ji je potem morda lažje.
6. Polikarpu je ravno ta denar vsak dan **delal | povzročal** misli in skrbi.
7. Vendar je oče zelo usmiljen in ko že na daleč zagleda sina, se ga usmili ter ga sprejme in **naredi | priredi** gostijo.
8. Ko mu je očetov duh **povedal | razkril** vso resnico o svoji smrti, je Hamletovemu stricu pripravil past, da bi se zares prepričal, da je Klavdij očetov morilec.

6 *Biti – sem* in ne *biti – bijem*.

7 Ostalo so oblikoslovni popravki, nekaj pa je tudi popravkov na ravni zapisa, ki so bili napačno označeni pri transkribiranju.

Na tem mestu se zastavlja vprašanje, kako – če sploh – lahko (k šolski rabi usmerjen) slovar odgovori na težave s prepogosto uporabo pomensko zelo splošnih besed ter z izbiro stilistično in kolokacijsko manj ustreznih besed. Pričujoča korpusna analiza kaže, da je za obravnavo v slovarju smiselno poiskati sistemsko rešitev, tako znotraj geselskih člankov posameznih problematičnih besed kot tudi s posebnim zavihkom, kjer bi bili skupaj obravnavani podobni primeri. Elektronska oblika slovarskega priročnika omogoča tudi, da slovarske opise dopolnimo z didaktičnimi opisi in vajami. V tem konkretnem primeru lahko pri pomensko splošnejših nanizamo pomensko konkretnejše glagole in ob tem opozorimo na morebitne kolokacijske, sintagmatske[8] in stilistične razlike. Posebna poglavja, ki so le s klikom povezana s posameznimi geselskimi članki, pa lahko na ta način obravnavajo skupine pomensko bližnjih glagolov (npr. *povedati*, *izraziti*, *prikazati*, *razkriti*, *reči*, *govoriti*, *razložiti*, *seznaniti* … ali *narediti*, *prirediti*, *storiti*, *ravnati*, *izpolniti* …), tudi z vajami, ki se posvečajo ozaveščanju podobnosti in razlik pri uporabi različnih besed v istem oz. istih kontekstih. Takšne vaje so zelo pomembne za razvoj poimenovalne zmožnosti, korpus Šolar pa dober vir realnih primerov.

3.3

Pri vseh glagolih, ki jih obravnavamo v poglavju 3.2, je bilo poleg besednih tudi veliko oblikovnih popravkov, ki so po večini slovnične narave. Med njimi so za slovarski opis na ravni iztočnice najbolj relevantni tisti, ki izpostavijo rabo pogovornih oblik (*bove*, *nisve*, *sma*, *imasta*, *naredima*, *vidima*), deloma pa tudi popravki za 3. osebo množine, ki jih delajo le nekateri učitelji (*bojo* > *bodo*, *grejo* > *gredo*):

9. Spominjam se najinega pobega, ko **sve | sva** se odločili, da **bove | bova** postali slavni.

Z zvrstno omejitvijo povezane popravke pa najdemo tudi na ravni besedišča. Med obravnavami glagoli je tak primer popravek glagola ***kregati se*** v ***prepirati se***, v korpusu pa je primerov še več, npr. *rabiti* > *potrebovati*, *pustiti* > *dovoliti*, *skregati se* > *spreti se*:

10. Varala in **kregala | prepirala** sta se, a le doma.
11. Simon je hotel ven iz zavoda, Volodja pa mu ni **pustil | dovolil**.

Klasično so v slovarjih taki primeri označeni s kvalifikatorji, čemur se je v šolskem slovarju zaradi pogostih težav z razumevanjem krajšav oz. zgoščenosti kvalifikatorskih informacij načelno bolje izogibati (prim. Rozman idr. 2010). Zato je najbrž smiselno razmišljati, da bi take podatke zapisali v posebne didaktične razdelke s pojasnilom o ustreznosti rabe posamezne oblike oz. besede v različnih kontekstih. Na ta način se lahko oddaljimo od togega razumevanja jezikovne pravilnosti, ki takšne popravke kategorično interpretira kot prav – narobe, kar je za razvoj prožne sporazumevalne zmožnosti izrazito slabo.

8 Analiza je pokazala tudi na tovrstne težave, vendar jih je manj.

4 Zaimek

4.1

Jezikovnih popravkov, pri katerih je popravljena beseda v korpusu označena kot zaimek, je 1.221, kar predstavlja 18 % vsega gradiva (Tabela 2). Na seznamu problematičnih zaimkov je najti 54 različnih lem, med katerimi so najbolj pogoste: *on* (270), *kateri* (172), *ta* (118), *njegov* (85) in *svoj* (78). Teh pet primerov skupno pokriva kar 59 % vseh popravkov pri rabi zaimka.

Pri vseh petih naštetih lemah se pojavljajo popravki tako na ravni oblike kot na ravni besedišča, vendar pa so razmerja med zastopanostjo različnih vrst težav različna. **Pregibanje besede** je večji problem pri lemah *on* (77 % vseh popravkov pri tej lemi), *ta* (65 % popravkov) in *svoj* (65 % popravkov), v nižjem obsegu se pojavlja tudi pri zaimkih *njegov* (21 %) in *kateri* (8 %). Pri težavah pregibanja izstopajo nekatere tipične težave, ki seveda niso vezane le na obravnavane primere: uporaba tožilniške oblike namesto rodilniške, dajalniške namesto mestniške ter mestniške namesto orodniške. Pri popravkih slovničnega števila je pogosta uporaba množinske oblike namesto dvojinske. Ostali popravki pregibanja so pri vseh obravnavanih primerih po vsoti sicer visoki, vendar notranje zelo raznorodni, kar priča o tem, da gre za individualne težave učencev (pogosto na ravni glagolske vezljivosti) in lapsuse, veliko teh primerov pa odpade tudi na t. i. povezane učiteljske popravke, ki so za pričujočo raziskavo manj pomembni. Nekaj tipičnih primerov težav s pregibanjem zaimkov predstavljajo spodnji primeri:

12. Sploh pa ne bi smeli **svoje** otroke | **svojih** otrok kaznovati na tak način.
13. Ni matematičnosti v **temu** | **tem**, čeprav je v osnovi matematika.
14. Pri obeh zgodbah, ko sem **jih** | **ju** brala, nisem pričakovala takega zaključka.

Naslednja večja skupina popravkov so **menjave besed**, med katerimi po številčnosti izrazito izstopajo popravki leme *kateri* v *ki* (87 % popravkov pri uporabi besede *kateri*) in popravki leme *njegov* v *svoj* (72 % popravkov pri uporabi besede *svoj*) oz. *svoj* v *njegov* (32 % popravkov pri uporabi besede *njegov*). Pogojno bi lahko v to skupino šteli tudi slogovne težave pri rabi kazalnega zaimka *ta*, ki ga učitelji pogosto popravljajo v oziralni *kar* (7 % popravkov pri uporabi besede *ta*).

15. Pomočnik doktorja je Volodja, **kateri** | **ki** pridobiva vedno večjo oblast.
16. Med ljudmi je bil popularen zaradi **njegove** | **svoje** duhovitosti in nastopanja v javnosti.
17. Bog je Kajna za **svoj** | **njegov** greh hudo kaznoval.
18. Vsak človek najmanj enkrat v življenju doživi ljubezen, za **to** | **kar** se je vredno boriti.

V preostalih primerih so učiteljski popravki usmerjeni k izboljšavi sloga pisanja: v izogib ponavljanju, nejasnosti, nenatančnosti in podobno. V določenem deležu se pojavljajo **menjave zaimka s polnopomensko besedo**, ki ustreza danemu kontekstu. Te menjave so najpogostejše pri osebnem zaimku *on* (13 % vseh popravkov pri tej lemi) in kazalnem zaimku *ta* (9 %), sledita svojilna *njegov* (7 %) in *svoj* (3 %).

19. Horatio želi izvedeti skrivnost in **mu | princu** zato priseže, da bo držal besedo zase.
20. Ostaja pri **tem | kazni**, da jo živo zazida.

Nekoliko redkeje se pojavljajo tudi slogovni popravki z **nepolnopomenskimi besedami**, ki so za razliko od prejšnjih pretežno kontekstualno neodvisni. Značilni so za zaimek *ta* (19 %) ter v manjši meri *on* (5 %) in *kateri* (3 %).

21. Meta ni bila kriva, da se je zaljubila v sina bogataša, krivo je **to | le** zaničevanje revežev.
22. Ni želela, da bi njeni otroci trpeli, kot je **ona | sama** trpela v svojem življenju.

4.2

Za jezikovne popravke na ravni izbire oblike zaimka je značilno, da so v večji meri vezani na slovnično raven jezika, npr. na izbiro ustreznega sklona, v manjši meri gre za težave, ki izvirajo iz nepoznavanja ustrezne oblike specifične besede. Slovnične narave so tudi menjave besed tipa *kateri – ki* in *svoj – njegov*. V prvi vrsti bi bilo torej treba tovrstne podatke vključevati v slovnični opis jezika. Vendar bi bilo določene podatke smiselno upoštevati tudi pri izdelavi slovarja, predvsem pri gradnji leksikona besednih oblik, v katerem bi bilo mogoče (tudi) s pomočjo podatkov iz korpusa Šolar označiti oblike, pri katerih pogosto prihaja do težav. Druga možnost upoštevanja podatkov je pri razlagi oz. vizualizaciji za menjavo problematičnih iztočnic, kot sta npr. *kateri* in *ki*, ki bi jih lahko obravnavali podobno, kot je predlagano v poglavju 3.1. Tovrstne informacije bi omogočile učiteljem oz. pripravljavcem učnih gradiv boljši vpogled v tipična težka mesta jezikovnega sistema in s tem optimizacijo časovne izrabe jezikovnega pouka, učencem pa bi ponudile hiter in pregleden odgovor na njihove tipične jezikovne zadrege. Vendar pa bi bilo za dejansko odpravo jezikovnih težav treba predvsem zagotoviti, da se teoretična znanja prenesejo v jezikovno produkcijo učencev. Ta prenos lahko zagotovijo na avtentičnem jeziku temelječa didaktična gradiva, ki bi morala biti ustrezno povezana z jezikovnim opisom (na spletu).

4.3

S stališča jezikovnega opisa, v določeni meri tudi slovarskega, so relevantne »nekontekstualne« slogovne menjave, kakršne prikazujeta primera 21 in 22. Vključenost učiteljskih popravkov v korpusna besedila ponuja vpogled v razmerja med izraznimi možnostmi jezika na način, ki v jezikovnem gradivu običajno ni dostopen. Popravki, v katerih je zaimek zamenjan s polnopomensko besedo, pa so močno vezani na besedilni kontekst in za slovaropisje niso neposredno uporabni. Ta del rezultatov priča predvsem o potrebi po didaktičnem gradivu, ki bi se ciljno posvečalo možnostim izboljševanja sloga; korpus Šolar prinaša ustrezna podatkovna izhodišča za statistične in kvalitativne raziskave slogovnih popravkov, pa tudi velik nabor gradiva za zglede in vaje na to temo. Ne nazadnje je mogoče izpostaviti še ugotovitev, da v obravnavanih primerih tako rekoč ni zaslediti popravka, ki bi izviral iz učenčevega nerazumevanja pomena oz. bi bil (glede na predvidevanja) rešljiv s pomočjo pomenskega opisa obravnavane besede.[9]

5 Sklep

Analiza najpogosteje popravljenih glagolskih in zaimkovnih lem je pokazala številne možnosti za vključitev podatkov iz korpusa Šolar v slovarske priročnike, tako pri zasnovi osnovnih slovarskih informacij (pomenskega opisa, kvalifikatorjev, seznama besednih oblik) kot tudi z dopolnitvijo slovarskega opisa s posebnimi didaktično oblikovanimi razdelki, ki opozarjajo na tipične jezikovne napake, razlagajo specifike rabe oz. razmerja med oblikovno ali pomensko podobnimi leksemi ipd. Analiza je pokazala tudi potrebo po povezovanju jezikovnega opisa z didaktičnimi vsebinami, predvsem interaktivnimi jezikovnimi vajami, ki bi učencem olajšale prenos spoznanj o težkih mestih jezikovnega sistema v lastno jezikovno produkcijo. Nastavek za tovrstno povezavo predstavlja Pedagoški slovnični portal, ki bi ga bilo treba konceptualno razširiti na vsebine, ki so tesneje povezane z besediščem.

Da bi omogočili sistematično vključevanje podatkov o tipičnih jezikovnih težavah v jezikovni opis, bi bile potrebne izboljšave v analizi uporabljenega postopka, predvsem na ravni prikaza in organizacije podatkov. V metodološkem smislu se je namreč izvedena analiza izkazala za relativno časovno potratno, za sistemske rešitve pa bi bilo treba pregledati celoten korpus, v optimalnem primeru primerjalno z drugimi razpoložljivimi jezikovnimi viri. V določeni meri so se tovrstne primerjave metodološko že preizkusile pri projektu Sporazumevanje v slovenskem jeziku (pri pripravi Pedagoškega slovničnega portala in Slogovnega priročnika),[10] vendar bi bilo treba postopke nadalje razviti oz. avtomatizirati, predvsem pa zagotoviti, da bo priprava jezikovnih priročnikov in didaktičnih gradiv za slovenščino potekala povezano in usklajeno.

Literatura

ATKINS, Sue, 2006: Lexicography Basics. *Lexicom-Europe 2006: a training workshop in lexicography & lexical computing. Course Notes*. The Lexicography MasterClass. 41–70.

GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Koncept_NoviSSKJ.pdf

KOSEM, Iztok idr., 2012: *Analiza jezikovnih težav učencev: korpusni pristop*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

KREK, Simon idr., 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. http://trojina.org/slovar-predlog/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf

Pedagoški slovnični portal: http://www.slovenscina.eu/portali/pedagoski-slovnicni-portal

ROZMAN, Tadeja idr., 2010: *Nova didaktika poučevanja slovenskega jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Amebis. http://projekt.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik15/Nova_didaktika_Sporazumevanje.pdf

Slogovni priročnik: http://www.slovenscina.eu/portali/slogovni-prirocnik

Šolar: Korpus šolskih pisnih besedil: http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar

9 Še najbolj »pomenske« so težave s *kateri/ki* ali *njegov/svoj*, pa tudi v teh primerih je pomen tesno povezan s slovnico.

10 Informacije o projektu: http://www.slovenscina.eu.

SLOVNICA SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA ZA GOVORCE MAKEDONŠČINE

Lidija Arizankovska
Filološki fakultet »Blaže Koneski«, Skopje

UDK 811.163.6'243'36(=163.3):371.671

Potreba po znanju jezika, ki ni naš prvi oziroma materni jezik, je stara, kolikor je staro človeštvo. Jezik je sredstvo za sporazumevanje med ljudmi in prav potreba po uspešnejšem in učinkovitejšem sporazumevanju nalaga potrebo po učenju drugega jezika oziroma jezikov, ki vodijo do tega cilja. Naš prvi oziroma materni jezik izraža našo identiteto in hkrati olajša usvajanje tujega jezika, spoznavanje slovnične strukture tujega jezika pa postavlja temelje za njegovo uspešno in pravilno usvajanje.

slovnica, slovenščina kot tuji jezik, makedonski govorci, materni jezik, učenje in usvajanje tujega jezika

The need to know a second language which is not your mother tongue is as old as humanity. Language is a means of communication between people and the need for more successful and efficient communication imposes the need to learn another language or languages which aid the accomplishment of that goal. Your first language or mother tongue is the one that expresses your identity, but also the one that facilitates the adoption of the foreign language, while familiarization with the grammar and the structure of the foreign language sets the foundations for successful and appropriate adoption of this language.

grammar, Slovene as a foreign language, Macedonian speakers, mother tongue, learning and adopting a foreign language

Z učenjem in usvajanjem tujega jezika se je konec prejšnjega stoletja začelo intenzivneje ukvarjati več znanstvenih disciplin, predvsem jezikoslovje, pedagogika in psihologija, kar obenem kaže tudi kompleksnost oziroma interdisciplinarni pristop pri proučevanju te problematike. S to problematiko se je ukvarjalo veliko metodikov in jezikoslovcev, ki so skušali najti pristope in metode za lažje učenje tujega jezika. Nekatere učne metode se niso obdržale, druge pa so se pokazale kot učinkovite in se uporabljajo še danes. Preden preidemo k pregledu najrazličnejših pristopov in metod, si oglejmo nekatera splošna stališča, ki se nanašajo na ta tip pouka.

Glede na nekatera splošna stališča je treba pri proučevanju pouka tujega jezika nedvomno upoštevati tudi pouk maternega jezika. Čeprav gre za dva različna tipa pouka, naj bi pouk materinščine pripomogel k pouku tujega jezika, saj lahko znanja, pridobljena pri pouku maternega jezika, uporabimo kot instrument za pridobivanje začetnih, pa tudi novih spoznanj o svetu. Po drugi strani pa je materni jezik prvo sredstvo za izražanje misli, želja, potreb in mnenj. Kot pravita S. Koliševska in

P. Zojčevska (1980: 83), se zato v začetni fazi tako tujega (posebno če gre za mlajše učence) kot maternega jezika izvajajo naslednji postopki učenja jezika: poskus in napaka, nezavedno pomnjenje, imitacija, asociacija in analogija. V obeh primerih gre namreč za jezikoslovna spoznanja, ki obsegajo iste jezikovne komponente, usmerjene v pridobivanje istih jezikovnih veščin. Zato je treba pri pouku tujega jezika slediti fazam procesa pridobivanja jezikovnih kompetenc maternega jezika oziroma uporabljati tako imenovano *naravno metodo*.

V novejšem času pa pri tovrstnem pouku številni jezikoslovci, ki se ukvarjajo s to problematiko, izpostavljajo uporabo funkcionalnega pristopa, predvsem metodologije, ki oblikuje pouk v smeri potreb in ciljev slušatelja (gl. Минова-Ѓуркова 2003).

1 Posamezni pristopi in metode poučevanja tujega jezika

1.1

Richards in Rodgers (2001: 15) ugotavljata, da se že v 12. stoletju omenjajo različni pristopi in metode poučevanja jezika, ki se nanašajo na teoretično konsistenten sklop učnih postopkov, s katerimi se pri pouku jezika definira in ustvari najboljša praksa.

1.2

Sredi prejšnjega stoletja je ameriški jezikoslovec Anthony Edward izpostavil tri ravni konceptualizacije in organizacije, ki jih je poimenoval: *pristop*, *metoda* in *tehnika* (Richards, Rodgers 2001: 19). *Pristop* je definiral kot skupek korelativnih predpostavk, ki se ukvarjajo z naravo predavanja in učenja jezika. Poudaril je tudi, da je aksiomatičen ter da opisuje naravo predmeta, ki se predava. *Metodo* je označil kot celovit načrt za predstavitev jezikovne vsebine in ugotovil, da nekatere metode odstopajo od izbranega pristopa, nekatere pa na njem temeljijo. Poudarja, da je v nasprotju s pristopom, ki je aksiomatičen, metoda proceduralna. V okviru enega pristopa lahko obstaja več metod. *Tehnika* je po Edwardu tisto, kar se pravzaprav dogaja pri pouku. Pravi, da se tehnika uporablja za doseganje nekega neposrednega cilja. Poudarja, da mora biti tehnika usklajena z metodo, s tem pa tudi v sozvočju s pristopom.

1.3

V nadaljevanju prispevka si oglejmo metode poučevanja tujega jezika, ki so najpogosteje omenjane v angleški literaturi. Po Diane Larsen-Freeman (1986) so te metode naslednje: *slovničnoprevodna metoda*, *neposredna metoda*, *slušnojezikovna metoda*, *tiha metoda*, *sugestopedija*, *metoda skupinskega jezikovnega učenja*, *metoda celostnega telesnega odziva* in *metoda komunkacijskega pristopa*.

1.3.1 Slovničnoprevodna metoda

Kot ugotavlja D. Larsen-Freeman (1986: 4), je ta metoda ena starejših metod poučevanja tujega jezika. Pravi, da se je prej imenovala *klasična metoda* in se je uporabljala pri predavanju klasičnih jezikov, kot sta latinščina in grščina. V začetku prejšnjega stoletja so to metodo uporabljali, da bi učence spodbudili k branju literature

v tujem jeziku. Včasih je vladalo mnenje, da se bodo učenci, če pri pouku tujega jezika posvetimo več pozornosti slovnici ciljnega jezika, seznanili tudi s slovnico materinščine, kar bo privedlo do boljšega govorjenja in pisanja v materinščini. Ta metoda posveča veliko pozornosti učenju slovničnih pravil ciljnega jezika, ki se kasneje uporabljajo pri prevajanju iz ciljnega jezika v materni jezik.

1.3.2 Neposredna metoda

Tudi ta metoda ni nova (gl. Larsen-Freeman 1986: 18). Njen cilj je uporaba tujega jezika v vsakdanjem sporazumevanju. Po D. Larsen-Freeman ta metoda spodbuja učence, da se pri učenju tujega jezika vzdržijo uporabe maternega jezika. Neposredna metoda se je pojavila v začetku prejšnjega stoletja kot popolno nasprotje klasični metodi in nekaterim drugim tradicionalnim metodam, kar pomeni, da je osredotočena na govorjenje v ciljnem jeziku. Značilnosti te metode so: ciljni jezik mora biti uporaben, zato je treba pri pouku govoriti o vsakdanjih situacijah in stvareh; pri predavanju slovnice je treba uporabljati induktivni pristop, po katerem učenci utrjujejo slovnična pravila z uvajanjem ustreznih jezikovnih oblik v tujem jeziku.

1.3.3 Slušnojezikovna metoda

Ta metoda se, podobno kot neposredna metoda in v nasprotju s klasično metodo, osredotoča na učenje tujega jezika brez uporabe maternega jezika (Larsen-Freeman 1986: 31). Za razliko od neposredne metode uporablja slovnico tujega jezika v vsakdanji komunikaciji in ne gradi predvsem na bogatenju besedišča, kar je cilj neposredne metode. Pri slušnojezikovni metodi učenci ponavljajo slovnično pravilne stavke, ki jim jih pove njihov učitelj. Na ta način se učenci usposobijo za spontano uporabo jezikovnih konstrukcij kot rezultat imitacije in ponavljanja, vendar pa imajo majhno kontrolo nad končnim rezultatom naučenega ali je sploh nimajo.

1.3.4 Tiha metoda

To metodo prvič obravnava Caleb Gattegno leta 1963 v knjigi *Teaching Foreign Languages in Schools: The Silent Way* (Larsen-Freeman 1986: 51). V delu *Techniques and Principles in Language Teaching* je navedeno, da je eden glavnih principov te metode aktiviranje učencev in ustvarjanje neodvisnosti od učitelja, kar naj bi privedlo do tega, da se učenci naučijo izraziti svoje misli, percepcije in čustva v ciljnem jeziku. Učenci postanejo neodvisni, saj se opirajo le na svoja znanja, učitelj pa mora le nakazati informacije iz ciljnega jezika, ki jih učenci potrebujejo, in čim manj govoriti. Po tej metodi mora učitelj ustvariti situacije, ki usmerijo pozornost njegovih učencev na strukturo jezika; tako jim omogoča, da sami sprevidijo svoje napake in se popravijo.

1.3.5 Sugestopedija

D. Larsen-Freeman (1986: 72) omenja tudi to metodo, čeprav jo je razvil bolgarski psihoterapevt Georgi Lozanov in je bila večkrat označena za psevdoznanost, saj deluje tedaj, ko učenci verjamejo, da bo delovala. Cilj te metode je pomagati učencem, da se

otresejo prepričanj, da ne morejo uspeti, nato pa premagajo ovire pri učenju jezika. Po tej metodi učencem ni treba vlagati napora v učenje jezika. Pri sugestopediji se pristop k učenju jezika pomembno razlikuje od pristopov pri drugih metodah: učitelj pri pouku predstavi učno snov na igriv način, namesto da bi neposredno napeljeval na slovnična pravila, to pa doseže z uporabo glasbe in z avtoritativnim vedenjem. Pri tej metodi se veliko pozornosti posveča tudi posebni ureditvi učilnice.

1.3.6 Skupinsko jezikovno učenje

Po tej metodi učenci delajo skupaj (sedijo v krogu, ki predstavlja skupino, učenci pa so njeni člani), da bi razvili jezikovne aspekte, ki se jih želijo naučiti (Larsen-Freeman 1986: 89). Pozornosti se ne posveča samo jezikovnim sposobnostim učencem, temveč se upošteva tudi njihova želja po učenju jezika, odnos med učenci, telesni odziv in podobno. Prek skupinskega učenja jezika se spodbuja tudi interakcija, pozornost pa se posveča tudi čustvom učencev in težavam, s katerimi se soočajo pri usvajanju ciljnega jezika. Ni treba slediti niti programu niti učbeniku, temveč učenci preko konverzacije utrjujejo tisto, česar se je treba naučiti. Cilj te metode je, da ima učitelj svojega učenca za »celovito osebo« in ne loči njegovega intelekta od njegovih čustev. Takšna metoda zastopa intelektualno in emocionalno pripravljenost učenca, da ugotovi, kje dela napake, in da dovoli, da ga usmerjene korekcije privedejo do pravilnega odgovora.

1.3.7 Metoda celostnega telesnega odziva

D. Larsen-Freeman (1986: 109) omenja, da obstaja več različic metode, podrobneje pa predstavi različico, ki jo je razvil James Asher. V nasprotju s prejšnjimi metodami, ki se osredotočajo na govorjenje, se ta metoda osredotoča na jezikovno veščino poslušanja. Takšna ideja izhaja iz dejstva, da majhni otroci usvajajo materni jezik in se ga učijo s poslušanjem. Metoda spominja na neposredno metodo, s tem, da je pri tej metodi učencem dovoljeno, da govorijo tudi v maternem jeziku.

1.3.8 Metoda komunikacijskega pristopa

Ta metoda predstavlja interakcijo med pomenom jezika in končnim ciljem učenja (Larsen-Freeman 1986: 123). Avtorica ugotavlja, da jezikoslovci menijo, da sporazumevanje ne bo popolno, če bomo posvečali pozornost samo besedišču in jezikovnim strukturam, saj bodo učenci sicer znali pravila za uporabo jezika, ne bodo pa usposobljeni za rabo ciljnega jezika. Glavna značilnost te metode je sporazumevanje, v glavnem skozi igre, igranje vlog, reševanje problemov in podobno.

2 Metode poučevanja tujega jezika glede na *Skupni evropski jezikovni okvir*

2.1

Skupni evropski jezikovni okvir (SEJO)*: učenje, poučevanje, ocenjevanje* (The Common European Framework of Reference for Languages (CEFR): Learning, Teaching, Assessment) je produkt projekta Language Learning for Europen Citizenship, v katerem sodelujejo vse države članice Sveta Evrope in Kanada kot opazovalka.

V njem je opis tistega, česar se je treba pri tujem jeziku naučiti, da bi ga lahko uporabljali v vsakdanjem govorjenju in občevanju z rojenimi govorci tega jezika. SEJO vsebuje tudi opis znanj in veščin, ki jih moramo razviti, da bi lahko jezik uspešno uporabljali. Med drugim spodbuja metode za pridobivanje splošnih predstav in spoznanj o ciljnem jeziku, pa tudi pridobivanje sporazumevalnih veščin s posebnim pristopom k: jezikovni, sociolingvistični in pragmatični kompetenci (*Заедничка европска референтна рамка за јазици* 2012: 13). Pomembno je poudariti, da SEJO določa skupne referenčne ravni: A1, A2 (osnovna raven), B1, B2 (srednja raven) in C1, C2 (visoka raven), kar kandidatu omogoča, da v vsaki fazi spremlja napredek pri svojem učenju, lahko tudi doživljenjsko.

2.2

Glede metod poučevanja tujega jezika SEJO navaja, da obstaja veliko metod za učenje modernih jezikov. Svet Evrope že vrsto let promovira pristop, ki temelji na komunikacijskih potrebah učencev ter uporabi gradiv in metod, ki pomagajo zadovoljiti te potrebe in ki so zanje primerne. Poudariti je treba, da SEJO ne promovira konkretne učne metodologije, temveč ponuja in predstavlja opcije. Informacije o teh opcijah pridobijo praktiki pouka tujega jezika, nato pa na podlagi osebnih izkušenj ugotavljajo, kateri pristopi in metode so najboljši za učenje in usvajanje učne snovi (gl. *Заедничка европска референтна рамка за јазици* 2012: 138; SEJO 2011: 40).

3 Mesto slovnice pri pouku tujega jezika

3.1

Glede mesta in vloge slovnice pri pouku tujega jezika poudarjamo, da v praksi še vedno obstajajo različna stališča. Poučevanje tujega jezika je najprej izhajalo iz norm za poučevanje materinščine, torej učenja in usvajanja jezika preko slovničnih pravil, fonetičnih norm in leksike ciljnega jezika. Ko se je pokazalo, da pouk slovnice pri kandidatih, ki se učijo ciljnega jezika, zmanjšuje motivacijsko komponento, so praktiki skušali izstopiti iz splošnega okvirja učenja jezika in povečati učinkovitost pouka z vidika rabe ciljnega jezika v vsakdanjem govorjenju in občevanju. Takšne poskuse lahko strnemo v dva pristopa – funkcionalnega in komunikacijskega. Prvi pristop pri poučevanju tujega jezika obravnava slovnico glede na potrebe naravnega občevanja in zajema slovnične pojave, ki so nujni pri izražanju na določeno temo ali v situaciji, ki je karseda podobna realnemu svetu. Oziroma, kot poudarja M. Janeva (1992/93: 87), je glavni cilj funkcionalnega pristopa, da se osredotoča na pomen. To pomeni, da bosta pripravljavec programa in avtor učbenika (nato pa tudi učitelj in učenec/študent) verjetno producirala stavke, ki so si po pomenu podobni. Zaradi takšne podobnosti so možnosti za priklic navzkrižne asociacije povečane. Komunikacijski pristop pa pri poučevanju tujega jezika obravnava slovnico preko vzpostavljenega zaporedja učenja slovničnih pojavov. Pri tem mora biti usvajanje slovnične strukture le pripravljalna faza pri usvajanju ciljnega jezika, ne pa tudi končni cilj pouka. V povezavi s tem se sklicujemo na stališča Nakeva (1981: 141), ki pravi, da se jezik usvaja kot novo

verbalno sredstvo za izražanje lastnih in razumevanje tujih misli v okviru določenega števila tem in v različnih govornih situacijah. To pomeni, da predstavljajo izgovorjava, besedišče in slovnica samo temelj za oblikovanje jezikovne zmožnosti učencev. Slovničnega pojava se ne sme usvajati samega zase, temveč kot nepogrešljivo sredstvo za pravilno podajanje vsebine misli; vsebina in pomen sta primarna, slovnična sredstva pa so v službi tako vsebine kot pomena.

»Za sporazumevalno zmožnost je seveda najpomembnejša slovnična zmožnost, tj. sposobnost organiziranja stavkov tako, da izražajo pomen. Večina tistih (čeprav ne vsi), ki se ukvarjajo z načrtovanjem, poučevanjem in preverjanjem znanja, veliko pozornosti posveča prav vodenju procesa učenja, da bi jo izboljšali.« (SEJO 2011: 174)

Naše stališče glede tega vprašanja je, da mora slovnica pri pouku tujega jezika ohraniti svoje pomembno mesto v vseh fazah učenja jezika, saj mora biti temelj za učenje in podpora v celotnem usvajanju ciljnega jezika. Dobro razložena slovnična struktura in njena uspešna implementacija v govor učencev kot rezultat učenja sta samo osnova, učenec/študent pa mora, če želi ciljni jezik uspešno obvladati, izvesti tudi veliko vaj.

3.2 Mesto slovnice slovenskega jezika kot tujega jezika pri makedonskih govorcih

Na podlagi dolgoletnih izkušenj v procesu posredovanja lastnih znanj in ugotovitev, ki temeljijo na strukturalističnih analitičnih kontrastivnih raziskavah ter se osredotočajo na učenje in usvajanje slovenščine kot tujega jezika, zagovarjam stališče o nujnosti obvladovanja slovnične strukture tujega jezika, nadgrajene z ustrezno leksiko. Pri tem je treba izhajati iz prvega oziroma maternega jezika, ki ima funkcijo razlagalnega jezika, ob tem pa služi tudi za ugotavljanje diferencialnih posebnosti oziroma razlik med maternim in ciljnim tujim jezikom. Obvladovanje diferencialnih posebnosti obeh jezikov je predpogoj za uspešno usvajanje tujega jezika in usmerjanje k miselnemu procesu v procesu oblikovanja pravilnega izreka.

3.2.1 Kakšen je ta proces pri makedonski govorcih, ki se učijo slovenščine kot tujega jezika?

Prva faza: soočanje s slovenščino kot tujim, vendar južnoslovanskim jezikom. Gre za genetsko soroden jezik, katerega razumevanje je olajšano in njegovo usvajanje je na videz enostavno, vse do trenutka, ko je treba oblikovati jezikovni izraz, posebno pa v procesu govorjenja.

Druga faza: soočanje z jezikovnimi posebnostmi slovenskega jezika na glasoslovni, oblikoslovni, skladenjski in leksikalni ravni, ki so predstavljene kontrastivno, v primerjavi z makedonščino. Poudarjanje sintetičnosti nasproti analitičnosti.

Tretja faza: postopno obvladovanje slovničnih posebnosti slovenskega jezika. Začnemo z glagolskim sistemom, saj je enostavnejši kot makedonski, nato preidemo na samostalniške besede, ki so bolj zapletene.

Četrta faza: uporaba pridobljenega znanja z izvajanjem vaj, samostojno oblikovanje izrekov in besedil.

Peta faza: nadgradnja besedišča in usvajanje posameznih specifik slovenskega jezika v primerjavi z makedonskim, na primer na skladenjski ravni (besedni red, podvojeni predmet in podobno).

Šesta faza: prepoznavanje razlik po različnih funkcijskih stilih in spoznavanje ustrezne terminologije.

Opomba: Vse faze spremlja veliko jezikovnih vaj, branje slovenskih besedil z različnimi temami, njihovo razumevanje preko iskanja ustreznih ekvivalentov, jezikovna analiza, pisanje in pogovor na zadane teme.

Poleg namenskih učbenikov pri pouku uporabljamo tudi druge pripomočke za učenje in usvajanje tujega jezika, kot so avdio- in videomateriali, ustrezna literatura in drugo.

Težave, ki jih imajo makedonski govorci pri učenju slovenščine kot tujega jezika, se pojavljajo pri ustni interpretaciji oziroma v procesu govorjenja. K temu prispeva sorodnost slovenščine in makedonščine, ki največkrat povzroči jezikovne interference.

3.2.2 Poročilo o rezultatih ankete, ki so jo izpolnjevali študenti slovenščine kot tujega jezika na Filološki fakulteti »Blaže Koneski« Univerze »Sv. Cirila in Metoda« v Skopju (pripravila Emilija Neškoska, študentka drugega letnika, 2015)

V Makedoniji je mogoče slovenščino študirati na Filološki fakulteti »Blaže Koneski« Univerze »Sv. Cirila in Metoda« v Skopju. Študenti lahko študirajo slovenski jezik in književnost ter s tem pridobijo kompetence za jezik in književnost na diahroni in sinhroni ravni. Slovenščina se pravzaprav študira kot jezik, ki je relativno razumljiv, saj je podoben makedonskemu, čeprav sta si slovnici precej različni. Študent torej ne pridobi le sporazumevalnih in jezikovnih kompetenc, pač pa obenem spremlja tudi različnost in podobnost med njegovim maternim jezikom in jezikom, ki ga študira.

Poskušali bomo orisati načine učenja slovenščine, ki se uporabljajo pri predavanjih in vajah na naši fakulteti.

Cilj študija slovenskega jezika je, da nam, študentom, omogoči uspešno strokovno in kakovostno aplikacijo pridobljenih znanj, pridobivanje kulturoloških in sociolingvističnih kompetenc, interdisciplinarnih veščin za znanstveno raziskovanje jezika, pa tudi proučevanje nekaterih drugih kompatibilnih disciplin.

Učni predmeti so sestavljeni iz: predavanj (teoretični pouk), vaj (v laboratoriju in predavalnici), projektnih nalog, samostojnega učenja. Kot učne pripomočke uporabljamo slovenske učbenike, namenjene poučevanju tujcev. En učbenik uporabljamo kot pripomoček pri govornih vajah, saj vsebuje besedila za branje, ki pripomorejo k utrjevanju fonetično-fonološkega sistema, besednega naglasa, intonacije in podobno. V besedilih so obravnavane teme iz vsakdanjega življenja. Učimo se tudi splošnih izrazov, ki se uporabljajo pri vsakdanjem sporazumevanju. Pri vajah veliko pozornosti

posvečamo tudi modelom besedotvorja, razlikam med pogovornim in knjižnim jezikom, sferi in načinu uporabe jezika. Seznanili smo se s slovenščino v realni komunikaciji, njenih stilskih možnostih in posameznimi funkcijskimi stili, kar pomeni, da smo vstopili tudi v sfero lingvostilistike. Pišemo besedila na določene teme, v glavnem povezane z vsakdanjim življenjem, uporabljamo slovar besed, s čimer bogatimo naš besedni zaklad, tako makedonskega kot slovenskega jezika. Ob tem primerjamo oba jezika, kar je zelo pomembno za ugotavljanje razlik in podobnosti.

Glavni cilj študentov slovenistike je doseči raven samostojne rabe jezika, da bi lahko samostojno komunicirali o različnih temah z ostalimi govorci slovenščine. Zagotovo ima pri tem pomembno vlogo naša profesorica slovenščine, ki izvaja predavanja in vaje na Filološki fakulteti »Blaže Koneski« v Skopju. Predavanja potekajo v makedonščini, vzporedno pa tudi v slovenščini. Profesorica pri pouku vzpostavlja interakcijo z nami in nas vključuje v pogovore o nam poznanih temah iz vsakdanjega življenja ter nas na ta način pripravlja za samostojno izražanje svojih stališč v slovenščini. Teme, o katerih razpravljamo v teh pogovorih, so prilagojene našemu nivoju znanja jezika.

Zelo pomembno je omeniti tudi organizacijo kulturnih prireditev. To so slovenski večeri, pospremljeni z glasbenimi točkami, pri katerih sodelujemo tudi študenti. Na naši fakulteti potekajo slovenski večeri, posvečeni slovenskim avtorjem ter jezikom in slovenski kulturi. Na ta način so vključene tudi strategije, ki se nanašajo na govorne aktivnosti pri javnem nastopanju, s čimer se pilijo tudi naratorske in interpretacijske sposobnosti ter kompetence, ob tem pa si študenti razširjamo obzorja s spoznavanjem slovenske književnosti in kulture. Tako kognitivno uzaveščamo tudi strukturo duha jezika.

Opisali bomo še en, nekoliko drugačen način, preko katerega se učimo slovenščino. Učenje jezika namreč niso samo jezikovne vaje in klasična predavanja profesorja, temveč so za razvoj jezikovnih sposobnosti zagotovo pomembne tudi druge aktivnosti, na primer gledanje filmov, delanje intervjujev, debata, jezikovne igre ipd. Pri gledanju avtentičnega edukativnega filmskega gradiva se ustvari bolj sproščeno vzdušje. Pri pouku književnosti se izboljšujejo intelektualne, moralne in emocionalne kompetence, zato so v študijski program vključena tudi literarna besedila z raznoliko leksiko. Zahvaljujoč naši profesorici smo se nekajkrat srečali tudi s slovenskimi pisatelji, ki so nam predstavljali svoja dela.

4 Zaključek

Sodobni pristop k učenju in usvajanju tujega jezika v glavnem sledi sodobnim tendencam po izvajanju metod za hitrejše in učinkovitejše učenje tujega jezika, predvsem za zadovoljevanje komunikacijske funkcije jezika, pri čemer jih skuša prikazati kot univerzalije. V tem procesu se je učenje in usvajanje slovnične strukture tujega jezika preko že usvojene slovnične strukture materinščine pokazalo kot nujno, opredelitev pristopa oziroma metode pri realizaciji pouka tujega jezika pa kot pravica do izbire. Le na ta način ne bo učenje slovenske slovnice za učence predstavljalo

»nečesa strašnega« in bo olajšalo njeno usvajanje. Rezultati pouka bodo najučinkovitejši tedaj, ko bo pouk oblikovan po metodologiji, ki gre v smeri potreb slušateljev ciljnega jezika in v smeri učinkovitosti pouka.

Literatura

FERBEŽAR, Ina idr., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

ЈАНЕВА, Марија, 1992/1993: Предавање и изучување граматика. *Годишен зборник*. Скопје: Филолошки факултет. 83–89

КОЛИШЕВСКА, Соња, ЗОЈЧЕСКА, Пандора, 1980: Местото на мајчиниот јазик во наставата по странски јазици во основното училиште. *Литературен збор* III/XXVII. 83–87.

LARSEN-FREEMAN, Diane 1986. *Techniques and Principles in Language Teaching*. England: Oxford University Press.

МИНОВА-ЃУРКОВА, Лилјана (ур.), 2003: *Наставата по македонски јазик како странски: Состојби и перспективи.* Зборник I, II. Скопје: Универзитет »Св. Кирил и Методиј«, Филолошки факултет »Блаже Конески«.

MITHCELL, Rosamund, MYLES, Florence, 2004: *Second Language learning Theories. Second Edition*. USA: Oxford University press.

НАКЕВ, Спиро, 1981: Граматиката во наставата по странски (руски) јазик. *Годишен зборник.* Скопје: Филолошки факултет. 141–153.

RICHARDS, Jack C., RODGERS, Theodore S., 2001: *Approaches and Methods in Language Teaching. Second Edition*. USA: Cambridge University Press.

ROZMAN, Tadeja idr., 2010: *Nova didaktika poučevanja slovenskega jezika*. http://www.slovenscina.eu/media/kazalniki/kazalnik15/nova_didaktika_sporazumevanje.pdf

Skupni evropski jezikovni okvir: učenje, poučevanje, ocenjevanje, 2011. http://www.europass.si/files/userfiles/europass/SEJO%20komplet%20za%20splet.pdf

Заедничка европска референтна рамка за јазици: учење, настава и оценување, 2012. Скопје: Универзитет »Св. Кирил и Методиј«, Филолошки факултет »Блаже Конески«.

ISTRAŽIVANJA HRVATSKO-POLJSKIH KOLOKACIJA KAO MOGUĆNOST ZA MODERNIZIRANJE (FORMIRANJE) ALATA ZA PREVODITELJE HRVATSKOG JEZIKA

Magdalena Baer
Univerza Adama Mickiewicza, Poznanj

UDK 81'25'373.7=163.42=162.1

Problemi pri prevajanju kolokacij med hrvaščino in poljščino povzročajo potrebo po raziskavah, ki bi izboljšale in modernizirale dostopna prevajalska orodja. Glavni cilji prispevka so predstavitev raziskav o hrvaško-poljskih kolokacijah, predstavitev težav pri prevajanju kolokacij ter prikaz prevajalskih orodij (slovarji, teoretične in praktične razprave itn.), ki manjkajo v poljski kroatistiki, čeprav so nujna zlasti pri hrvaško-poljskih leksemih, ki se v obeh jezikih med seboj razlikujejo.

hrvaščina, poljščina, kolokacije, prevajanje, prevajalska orodja

The problem of translating collocations between Croatian and Polish implies a need to improve and update translation tools. The aim of the paper is to present research on Croatian-Polish collocations, translation problems and suggestions for translation tools (dictionaries, theoretical and practical studies, etc.), related to these word combinations missing in Polish Croatian studies, but which are needed especially in the case of the contrastive Croatian-Polish formations.

Croatian, Polish, collocations, translation, tools in translation

Kolokacije su posebne leksičke jedinice koje se sastoje od dvaju ili više leksičkih elemenata, povezanih sistematski po određenome jezičnom modelu (Bialek 2009: 12), a značenje cjeline ne polazi od značenja pojedinih komponenata kolokacije (Ventulani 2000: 25). One mogu biti semantički samostalne ili jedan dio može biti nosilac značenja cijele kolokacije. Elementi kolokacije ne moraju stajati jedni pored drugih u rečenici, između njih mogu stajati i druge riječi, i zbog toga se može reći da kolokacije imaju isprekidanu strukturu. Navedene činjenice pokazuju da kolokacije mogu biti vrlo problematične leksičke jedinice za prevođenje. Kolokacije kao višerječne konstrukcije veoma su zanimljive za gramatičku i leksikografsku analizu.

Dakle, bitno je imati dobar prevodilački alat dostupan za različite jezike. Najduže se istražuju kolokacije u okviru engleskoga jezika, koje su ujedno i najbolje proučene. I u drugim se zemljama lingvistička istraživanja provode kao kontrastivna ili poredbena s engleskim jezikom. Takva je situacija i u kontrastivnim istraživanjima hrvatskoga i poljskoga jezika. U poljskoj literaturi ne postoje publikacije koje govore o kolokacijama u hrvatskome i poljskome jeziku niti s kontrastivnoga niti s pored-

benoga gledišta. Cilj je ovoga rada prezentirati istraživanja hrvatsko-poljskih kolokacija i problema povezanih s njihovim prevođenjem te prikazivanje mogućih primjera prevodilačkoga alata poput budućih rječnika i teoretsko-praktičkih publikacija na temu kolokacija, ali je to samo prijedlog za istraživačku analizu kolokacija. U članku će se obrađivati kolokacije s glagolskom komponentom kao osnovom kolokacije, iako se može izdvojiti više tipova kolokacijskih sveza (Burić, Lasić 2012: 239).

Kontrastivna istraživanja kolokacija najbitnija su sa stajališta prevođenja te drugih grana lingvističkih znanosti kao što su glotodidaktika, leksikologija, korpusna lingvistika i sl. jer su različite strukture dvaju jezika problematične za provođenje i učenje stranih jezika ili formiranje leksikološkog alata. Često se događa da pojedine kolokacije u jednome jeziku funkcioniraju kao kolokacije, a u drugome imaju strukturu pojedine riječi ili mogu samo djelomično biti semantički i formalno slični u obama jezicima (glagolske, priložne, prijedložne i druge konstrukcije). O obliku kolokacije često odlučuju konvencija ili neke povijesne činjenice utemeljene u određenome jeziku (Ventulani 2012: 41). U radu se obrađuju problemi prevođenja i sastavljanja rječnika, ali je za obuku dobrih prevoditelja važno provođenje kvalitetne nastave stranoga jezika (Burić, Lasić 2012: 236), a za pravilno obavljanje tih poslova korisno je napraviti točan i iscrpan lingvistički opis skupljenih kolokacija koje se kao kontrastivne strukture mogu opisivati u rječnicima. Formiranje rječničke natuknice mora se provoditi uvijek na isti način i trebaju se skupiti, osim prijevoda u strukturalnom smislu, primjeri uporabe zajedno s kontekstom, pored prikazanoga gramatičko-sintaktičkog opisa. Tvorba sintaktičkoga rječnika težak je posao jer je važno teoretski i praktički formirati natuknicu u kojoj će biti sadržan puni opis uporabe određene kolokacije. Spomenuti tip rječnika najkorisniji je za prevoditelje jer bi za ispravnu uporabu sintaktičkoga rječnika trebalo imati visoku razinu znanja jezika i razumjeti jezične (sintaktičke) detalje.

Proširivanje natuknice kontekstom korisno je ne samo za prevoditelja nego i za studente jer su konteksti i uporaba pojedinih kolokacija drugačiji od konteksta semantički sličnih leksema. Gramatički opis koji sadrži informaciju o vezi s glagolom, koji je osnova kolokacije, drugim vrstama riječi koje se često nalaze u strukturi kolokacije i moraju biti točno i iscrpno opisane. One se razumiju kao cjelina i upotrebljavaju u prevedenim tekstovima na primjeren način. Gramatičke informacije zahtijevaju određena sintaktička rješenja, što je bitno prikazati u natuknici jer isprekidana struktura kolokacije komplicira sintaktičku gradnju rečenice i cijeli proces prevođenja. Postoji nekoliko razloga da se pokrene sastavljanje dvojezičnoga hrvatsko-poljskoga rječnika kolokacija jer su kolokacije strukture koje imaju značenje već postojećih riječi u jeziku i mogu biti njihove punoznačnice. S gledišta sintakse, kolokacije mogu biti osnova rečenice kao složeni isprekidani predikat sa svojom odvojenom gramatikom. Ako se kolokacija razumije kao jedan leksem, mora se imati na umu da sadrži također sve gramatičke oblike poput lica, vremena, vida, stanja i sl. Kolokacije mogu nadopunjavati tekst stilistički i zbog toga su vrlo važne kao svojevrsne riječi ili fraze (Jędrzejko 1998: 18–20). Ako se radi o vidu pojedinih glagola, mora se imati na umu

da postoje dvije vrste kolokacija, ovisno o tome je li glagol određenoga ili neodređenoga vida.

Kao što je već rečeno, ni u poljskoj ni u hrvatskoj lingvističkoj literaturi ne postoje kontrastivni ili poredbeni kolokacijski rječnici. Potrebno je ispraviti ovaj nedostatak jer će to obogatiti ne samo kroatistiku u Poljskoj ili Hrvatskoj, već će također pomoći u radu prevoditeljima i nastavnicima hrvatskoga kao stranoga u Poljskoj i u drugim zemljama. Za sada se u jednojezičnim i dvojezičnim rječnicima u pojedinim natuknicama nalaze informacije o kolokacijskim svezama, ali one nisu naglašene, što je kompliciranо za pretraživanje jer nema konsekventne odluke treba li kolokaciju tražiti u glagolskoj ili imeničkoj natuknici, što usporava rad. Formiranje natuknica u odabranim rječnicima prikazat će se na primjeru kolokacije *donijeti odluku*. U natuknicama *Velikog rječnika hrvatskoga jezika* Vladimira Anića spominju se kolokacije, ali samo one koje se često upotrebljavaju ili imaju idiomatsko značenje. Kolokacije su samo pobrojane, objašnjene gramatički, sintaktički ili stilistički, što je prijeko potrebno u prevodilačkome radu. U Anićevu rječniku kolokacije se nalaze u glagolskoj i imeničkoj natuknici, npr.:

> **donijēti** (komu, što) prenijeti što od nekud; uručiti komu; [*~presudu; ~zakon; ~odluku*] […]
> **odluka** čin volje koji dolaze poslije prosudbe [*donijeti~; ~je pala*] […] (Anić 2006: 241, 912)

U *Rječniku jezika hrvatskoga* Ivana Branka Šamije postoji slična situacija – navode se kolokacije, ali samo u natuknicama bez konteksta i uporabe te lingvističkog opisa, npr.:

> **odluka** voljni čin u kojem tko odlučuje o nekom poslu: donijeti č odluku […] (Šamija 2012: 818)

Najviše kolokacija nalazi se u *Rječniku sinonima hrvatskoga jezika* Ljiljane Šarić i Wiebke Witschen, međutim, ni tamo nema lingvističkog opisa, ali ima mnogo primjera kolokacija kao sinonima samostalnih leksema u glagolskim natuknicama – u rječniku nema kolokacije *donijeti odluku*, ali postoje neke druge koje se mogu povezati s glagolom *donijeti* (*zakon*, *presudu*). U literaturi postoji samo jedan stručni dvojezični poljsko-hrvatski rječnik, koji je jednosmjeran i u kojem se se mogu naći i kolokacije, ali se osim uporabe i svih ostalih informacija u natuknicama često nalaze samo pojednačni leksemi kao tumačenje kolokacija, npr.: **podjąć (decyzję)** – *odlučiti*, **decyzja – podjąć decyzję**, *donijeti odluku*, *odlučivati* (Pintarić, Moguš 2002: 130, 612).

Nedostatak gramatičkih, sintaktičkih i stlističkih informacija razlog je zbog kojeg je vrlo problematično pronaći točni ekvivalent u prevođenju kolokacija zbog njihove isprekidne strukture. Dakle, u formiranju alata za prevođenje poput rječnika treba imati na umu da natuknica mora sadržavati osim definicije značenja i ostale informacije, kao i sve gramatičke informacije koje vladaju strukturom kolokacije, sintaktičke mogućnosti koje pruža uporaba pojedinih kolokacija jer, kako je već bilo rečeno, komponente kolokacije ne moraju stajati jedna pored druge u rečenici. Treba navesti

i primjere uporabe kako bi se vidjela ispravna i česta uporaba zajedno s kontekstom i stilistikom. U budućem rječniku kolokacija natuknica će biti dulja i sastojat će se od više informacija nego u ostalim rječnicima. Pažnja će se obraćati na kontrastivne kolokacije u hrvatskome i poljskome jeziku jer su one najteže za prevođenje i učenje.

U današnje vrijeme brže istraživanje kolokacija i sastavljanje rječnika u navedenom obliku – s primjerima uporabe te kontekstom omogućuje korpusna lingvistika. Korpusne tražilice koje su na više jezika već dostupne na internetu i u elektronskim bazama podataka pružaju mogućnost pretraživanja i opisivanja mnogo više jezičnih jedinica nego u ručnoj obradi podataka. Uz pomoć korpusa koji je baza pisanih tekstova i govornih podataka (ovisi o korpusu te jeziku) (Górski, Laziński 2012: 16) mogu se sastaviti rječnici u kojima se nalazi čitav niz različitih tekstova raznovrsnih stilova. Iz korpusa se može odjednom dobiti puno primjera konteksta i uporabe, što je važno za učenje jezika i prevođenje. Frekvenciju uporabe koja se dobiva iz korpusa moguće je upotrijebiti za prikazivanje ispravne uporabe pojedinih kolokacija u povećanom broju konteksta.

Uz pomoć *Hrvatskog nacionalnog korpusa* i *Narodowego Korpusu Języka Polskiego IPI PAN* može se sastaviti rječnik kolokacija u kojem će se iz obaju jezika izdvojiti različiti oblici ovih višerječnih struktura. Obrada jezičnih jedinica koje će ući u rječnik povod je teoretskih razmatranja na temu kolokacija koja nedostaju u hrvatskoj i poljskoj literaturi – pravila njihove gradnje, gramatike i stilskog obilježja. U slučaju sastavljenog rječnika korpusi će služiti kao izvor konteksta i uporabe, ne kao izvor za kolokacije, iako u poljskome korpusu postoji tražilica *Kolokator* kao posebni alat za pretragu kolokacija poljskoga jezika (Pęzik 2012: 266). Ručno pretraživanje tekstova omogućuje pronalaženje kolokacija koje su razbacane u okviru jedne rečenice, što u korpusnoj bazi nije uvijek moguće jer elektronske tražilice još nisu toliko točne da im se mogu postavljati kompliciranа pitanja o isprekidanim leksičkim strukturama. S gledišta istraživanja, zanimljivije su baš ove strukture koje se nalaze u ručnom pretraživanju tekstova jer su one kompliciranije i problematičnije. Analiza takvih rečenica i struktura od velike je koristi za sintaktički opis jezika. Zbog toga se kao izvor kolokacija, osim tekstova iz korpusa, mogu upotrijebiti i književni i novinarski tekstovi (smatra se da su kolokacije najučestalije u novinarskim žanrovima; Kita 2013: 223), a korpus će služiti kao baza provjere uporabe. U posljednje vrijeme prevoditelji sve više koriste korpuse, ali trebaju u isto vrijeme pretraživati dva ili više u potrazi za najboljim ekvivalentom kolokacija. Rječnik će im ubrzati rad jer će u njemu na jednome mjestu naći podatke iz dvaju korpusa, definiciju značenja, tumačenje, sinonimne izraze (ako postoje) te gramatičke podatke. Rječnik bi trebao biti u digitalnoj verziji jer bi tako njegova uporaba bila lakša i brža te će se baza podataka stalno nadopunjavati i povećavati broj jedinica, što dopušta unošenje novije kolokacijske sveze u bazu i nova značenja pored već postojećih natuknica.

Navedene informacije koje se mogu naći u natuknici opisuju pojedinačne kolokacije i daju puno više podataka nego one u tradicionalnim rječnicima, i zbog toga će se u članku prezentirati primjeri predloženih natuknica koje opisuju odabrane kolokacije:

čuvati tajnu – *dochować tajemnicy*, [verb. + sub. Acc., predikat]; Crkveni zidovi *čuvaju tajnu* Marulovih knjiga Prema novootkrivenim pismima Dinka Zavorovića, […]; Žena je pristala *čuvati tajnu*, što je tražila i od dece.

Struktura kolokacije ista je u obama jezicima, ali imenice su u različitm padežima, u hrvatskome jeziku rabi se ista imenica, ali glagol je u drugome značenju.

dati (davati) do znanja – *dać (dawać) do zrozumienia*; [verb. + preap. + sub. Gen., predikat, modalni predikat prekinut umetnutom rečenicom] Karamarko im je obojici gotovo *dao do znanja* da će u suprotnom krenuti u njihovu demontažu; Stoga treba, upravo obrnuto, jasno *dati do znanja* da Hrvatska ima alternativu.

Struktura kolokacije ista je u obama jezicima, kao i glagolska osnova. U hrvatskome i poljskome jeziku pojavljuju se imenice različitoga značenja.

dobiti na vremenu – *zyskać na czasie*; [verb. + preap. + sub. Acc., predikat, predikat kondicional I]; Valjda se nastoji *dobiti na vremenu* kako bi se konačno reklo, prošao je sedmi mjesec […]; Genscherova intervencija svela se na zamolbu da se cijeli proces prodaje Hrvatskih telekomunikacija barem malo uspori kako bi njemačka tvrtka, nakon šoka koji je doživjela, *dobila na vremenu*.

Struktura kolokacije ista je u obama jezicima, ali se mijenja glagolska osnova – značenje hrvatskoga glagola šire je od poljskoga, rabe se iste imenice.

odjeknuti na terenu – *odbić się echem*; [verb. + preap. + sub. Loc., predikat kondicional I]; […] dizanje ruku protiv zakona također ne bi dobro *odjeknulo na terenu*, u Dalmaciji, gdje je mnogima dovođenje reprezentacije u Split samo simboličan korak.

Kolokacije imaju različitu strukturu u obama jezicima, u hrvatskome postoji prijedložni oblik, dok se u poljskome javlja povratni glagol s objektnom imenicom. Sasvim drugačiji glagoli grade kolokaciju.

podignuti hajku – r*ozpocząć polowanie*; [verb. + sub. Acc., predikat u obliku povratnog glagola]; Tada se *podignula* velika *hajka* na navijače zbog povika »Mamiću cigane« […]; Sad kad je Slobodna pokazala da njeguje istraživačko novinarstvo, *podigla se hajka* koju predvode ljudi iz političkih krugova […].

Kolokaciju grade dva sasvim drugačija glagola po semantici i gramatičkome obliku.

položiti (**polagati**) **ispit** – *zdać* (*zdawać*) *egzamin*; [verb. + sub. Acc., predikat]; student želi slušati pojedinog profesora u Frankfurtu, Parizu ili Zagrebu i kod njega *položi* Znači, ako *ispit*, […]; Prije nego se dodijeli korisniku, pas pred stručnom komisijom *polaže ispit* kako bi se vidjelo je li tijekom školovanja naučio brojne vježbe i komande.

Struktura kolokacije ista je u obama jezicima. U razgovornome stilu postoji kolokacija davati (dati) ispit koja je semantički slična poljskoj svezi.

promijeniti mišljenje – *zmienić zdanie*, [verb. + sub. Acc., predikat perfekt, zavisnosložena rečenica]; Nevjerojatno je da su *promijenili mišljenje* nakon samo četiri dana; Najveće nade polažemo u animaciju građana koji ne namjeravaju izići na izbore da *promijene mišljenje* i ipak na njih iziđu odnosno da pridobijemo neopredijeljene birače.

Kolokacija ima istu strukturu u obama jezicima, ali je grade različite imenice iako su po značenju iste.

> **sklopiti ugovor** – *podpisać umowę*, [verb. + sub. Acc., predikat, imenica jednina/množina]; Da bi to ostvarili potrebno je da s hrvatskom državom *sklope ugovor* o najmu s tim da svoje zahtijeve podnesu najkasnije do 15. ožujka; Končar *sklopio ugovore* s Deutsche Morgan Grenfell i Zagrebačkom bankom kao glavnim koordinatorima za izlazak na međunarodno tržište kapitala; dogovoriti se.

U obama jezicima ista je struktura s objektnom imenicom, ali su sasvim drugačiji glagoli.

> **uzeti** (**uzimati**) **u obzir** – *uwzględnić* (*uwzględniać*), [verb. + preap. + sub. Acc., predikat]; Sutkinja je *uzela u obzir* to da okrivljeni dosad nije osuđivan; Na rejting-listi EXIM-a Hrvatska i ne stoji tako loše, kada se *uzmu u obzir* svi faktori pomoću kojih se izračunava rejting neke zemlje.

U slučaju ove hrvatske kolokacije poljski ekvivalent nije u obliku kolokacije nego jednoga leksema.

> **voditi računa** – *mieć na względzie*, *uwzględniać*, [verb. + sub. Acc. mn., predikat]; Moramo *voditi računa* da ne budemo jednostrano orijentirani, jer i u svjetskim okvirima postoji određena ravnoteža […]; […] nego da isto tako *vodi računa* o ukupnom hrvatskom društvenom kontekstu.

Strukture natuknice u obama su jezicima različite jer hrvatska kolokacija ima dva prijevodna rješenja u poljskome jeziku – prijevod kao kolokacija i određeni leksem. Ova sveza sastoji se od sasvim drugačijih leksema.

Oblik natuknica u rječniku bit će malo drugačiji nego u članku jer će se dati više informacija o kontekstu i razlikama u hrvatskome i poljskome jeziku. Ovdje se upotrebljava Hrvatski nacionalni korpus i gotovo svi konteksti preuzeti su iz korpusne baze. U članku se prikazuju samo ideje gradnje natuknica u budućemu rječniku. Navedeni primjeri natuknica samo su prijedlog deskripcije kolokacija i sigurno će se mijenjati tijekom daljnih istraživanja. U rječniku se mogu naći reprezentativnije rečenice, a sva opća sintaktička pravila koja su povezana s uporabom kolokacija nalazit će se u teoretskim razmatranjima na temu kolokacija i neće proširivati natuknicu, kako je to napravljeno u članku. Broj izdvojenih jedinica koje bi se trebale naći u kontrastivnom rječniku hrvatskoga i poljskoga jezika prilično je velik zbog razlika između hrvatskoga i poljskoga jezika. Semantičke razlike najčešće će obuhvaćaju jedan od elemenata kolokacije (struktura i značenje kolokacije su isti, ali se mijenjaju pojedini elementi, što je razlog da se u prijevodu pojavljuju pogreške i prevedenice).

Članak je samo početak i prijedlog za istraživačku analizu kolokacija kao isprekidanih leksičkih struktura koje treba opisati konstrastivno u hrvatskome i poljskome jeziku. Ponuđeni rječnik i ostale publikacije povezane s kolokacijama, koje će dopuniti cjelokupnu sliku problema prijevoda i učenja hrvatskoga kao stranoga u Poljskoj, bit će od koristi za buduća lingvistička istraživanja.

Bibliografija

ANIĆ, Vladimir, 2006: *Veliki rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.

BIAŁEK, Ewa, 2009: *Kolokacja w przekładzie. Słownik rosyjsko-polski*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.

BURIĆ, Helena, LASIĆ, Josip, 2012: Kolokacije u nastavi inojezičnoga hrvatskog. *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Splitu* 5/2012. 233–249.

GÓRSKI, Rafal L., LAZIŃSKI, Marek, 2012: Typologia tekstów w NKJP. Aleksander Przepiórkowski, Miroslaw Bańko, Rafal L. Górski, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (ed.): *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: PWN. 11–23.

Hrvatski nacionalni korpus: http://filip.ffzg.hr/bonito2/run.cgi/first_form

JEDRZEJKO, Elżbieta, 1998: *Słownik polskich zwrotów werbo-nominalnych. Zeszyt próbny.* Warszawa: Energeia.

KITA, Malgorzata, 2013: Dyskurs prasowy. Ewa Malinowska, Jolanta Nocoń, Urszula Żydek-Bednarczuk (ed.): *Style współczesnej polszczyzny. Przewodnik po stylistyce polskiej*. Kraków: Universitas. 199–288.

PĘZIK, Piotr, 2012: Wyszukiwarka PELCRA dla danych NKJP. Aleksander Przepiórkowski, Miroslaw Bańko, Rafal L. Górski, Barbara Lewandowska-Tomaszczyk (ed.): *Narodowy Korpus Języka Polskiego*. Warszawa: PWN. 253–274.

PINTARIĆ, Nada, MOGUŠ, Milan, 2002: *Słownik polsko-chorwacki. Poljsko-hrvatski rječnik*. Zagreb: Školska knjiga.

ŠAMIJA, Ivan Branko, 2012: *Rječnik jezika hrvatskoga*. Zagreb: Društvo Lovrećana.

ŠARIĆ, Ljiljana, WITSCHEN, Wiebke, 2008: *Rječnik sinonima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Naknada Jesenski i Turk.

VENTULANI, Grażyna, 2000: *Rzeczowniki predykatywne języka polskiego. W kierunku syntaktycznego rzeczowników predykatywnych*. Poznań: Wydawnictwo UAM.

VENTULANI, Grażyna, 2012: *Kolokacje werbo-nominalne jako samodzielne jednostki języka. Syntaktyczny słownik kolokacji werbo-moninalnych języka polskiego na potrzeby zastosowań informatycznyc*, cz. 1. Poznań: Wydawnictwo UAM.

GLAGOL *ČUTITI* V SLOVENŠČINI: MED SLOVARJEM, SKLADNJO IN RABO

Agnieszka Będkowska-Kopczyk
Institut für Slawistik, Gradec

UDK 811.163.6'367.625'37:159.93:159.942

V članku združujem skladenjsko in leksikalno analizo glagola *čutiti* in na osnovi glagolsko-samostalniških konstrukcij s tem glagolom predlagam novo interpretacijo njegovega semantičnega okvira. Raziskava prikazuje, da obravnavane konstrukcije izražajo različne vrste zaznavanja notranjih in zunanjih dražljajev tako v fizični kot abstraktni domeni. Prikazuje tudi, da se v luči konkretne rabe v korpusu Gigafida ista konstrukcija (npr. *čutiti hlad*) lahko nanaša na različni vrsti zaznavanja. To dejstvo potrjuje, da je smiselno navedene konstrukcije obravnavati v celem skladenjskem kontekstu, v katerem se nahajajo.

glagol *čutiti*, glagolsko-samostalniške konstrukcije, kognitivni in konstrukcijski pristop

This article incorporates a syntactic analysis into a lexical study of the Slovene verb *čutiti* ('to feel') and proposes a new interpretation of its semantic frame based on a conceptual structure of the verbal-nominal constructions in which this verb occurs. The study shows that the constructions can express different types of perception (e.g., sensual, intellectual, emotional) of inner and outer stimuli in both the physical and the abstract domain. Moreover, in the light of uses attested in the Gigafida corpus, the same construction (e.g., *čutiti hlad* 'to feel cold') can refer to different types of perception ('to be cold' and 'feeling somebody's absence of emotion'). This confirms that the constructions in question should be analyzed with reference to the whole syntactic context in which they occur.

verb *čutiti* ('to feel'), verbal-nominal constructions, a cognitive construction grammar approach

1 Uvod

Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ)[1] navaja šest pomenov glagola *čutiti* (dalje *čutiti*$_{1–6}$):

1. zaznavati s čutili, npr. *čutiti kri v ustih*; *vsi so čutili potres*; *njegova roka ne čuti več*; star. *nihče me ni čutil, ko sem prišel po stopnicah*

2. nagonsko dojemati ali predvidevati kaj, npr. *čutila je njegovo bližino, čeprav ga ni videla*

3. ugotavljati z zavestjo prisotnost česa, npr. *poslušalci niso čutili osti njegovih besed*; *čuti dolžnost, da skrbi zanj*

4. imeti, doživljati čustva, občutke, npr. *ta človek živo in globoko čuti*; *po njegovem odhodu je spet čutila v sebi žalost in praznino*

1 Ker sta slovarski definiciji v SSKJ in v njegovi drugi, dopolnjeni izdaji isti, se opiram na prvo izdajo.

5. doživljati, navadno kaj neprijetnega, hudega, npr. *vsi čutimo posledice vojne*; *nikoli ni čutil pomanjkanja*

6. (z oslabljenim pomenom, zlasti z glagolskim samostalnikom) izraža stanje, kot ga določa samostalnik, npr. *v nogi čuti bolečine*; *ne čuti lakote*; *čutiti ljubezen*

Na osnovi slovarskega gesla lahko sklepamo, da gre za glagol, ki lahko v konstrukcijah tako z levo kot z desno vezljivostjo izraža različne vrste mentalnih dogodkov oz. doživetij človeka. Izraža torej tako konkretno oz. fizično izkušnjo, ki je povezana s čutnim zaznavanjem in zaznavanjem telesnih občutkov (*čutiti*$_1$), kot bolj abstraktno izkušnjo, in sicer doživljanje čustev (*čutiti*$_4$), občutkov (*čutiti*$_5$), ugotavljanje z zavestjo česa (torej kognitivni proces; *čutiti*$_3$), k čemur lahko dodamo še nagonsko zaznavanje česa oz. zaznavanje česa s »šestim čutom« (*čutiti*$_2$). Najmanj informativna je po mojem mnenju razlaga za *čutiti*$_6$,[2] ker je tudi najbolj splošna in odvisna od tega, kaj izraža obglagolski samostalnik. Na primer, zgled *v nogi čuti bolečine* lahko razložimo s *čutiti*$_1$, *čutiti ljubezen* pa s *čutiti*$_4$.

Prvi poskus hierarhične organizacije pojmovne mreže glagola *čutiti*, ki temelji na razlagi v SSKJ, najdemo v kognitivni raziskavi Tatjane Jamnik (2002: 79–80). Avtorica dokazuje, da gre za glagol, katerega pomeni so med seboj povezani na osnovi metonimičnih in metaforičnih prenosov. Sklicujoč se na dognanja Ade Vidovič Muhe (2000: 34, 140) v zvezi z glagoli čutnega zaznavanja, ugotavlja, da lahko govorimo o dveh tipih zaznavanja glede na vezljivost tega glagola. Pri levi vezljivosti (npr. *njegova roka ne čuti več*) gre za sposobnost čutnega zaznavanja nasploh (prvi pomen v Jamnik 2002), medtem ko gre pri desnem vezljivostnem mestu za konkretizacijo te sposobnosti v njeno uporabo, in sicer za ʻzaznavati fizični svetʼ (npr. *čutiti kri v ustih*; drugi pomen v Jamnik 2002). Drugi pomen se je razvil iz prvega na podlagi metonimične širitve (*zaznavati* predstavlja ʻbiti sposoben zaznavatiʼ). Avtorica naprej razvrsti od konkretnega do abstraktnejših še pet pomenov. Iz drugega pomena sta se preko metaforične širitve iz izhodiščne domene ʻzaznavati s čutiʼ v ciljni ʻzaznavati intuitivnoʼ in ʻz razumomʼ razvila pomena: tretji ʻnagonsko zaznavati kajʼ (npr. *čutila je njegovo bližino, čeprav ga ni videla*) in četrti ʻz razumom zaznavati kajʼ (npr. *čuti dolžnost, da skrbi zanj*). Peti pomen, ki ga avtorica konkretizira kot ʻsposobnost zaznavati »notranji« svet (tj. čustva, občutke)ʼ (z levovezljivim primerom *X živo in globoko čuti*), se je razvil iz prvega (levovezljivega) pomena, medtem ko je šesti pomen, ki odpira desno vezljivostno mesto za tožilnik – ʻzaznavati »notranji« svet (= čustva, občutke)ʼ (npr. *po njegovem odhodu je spet čutila v sebi žalost in praznino*), metaforični prenos iz drugega pomena. Sedmi pomen, ʻdoživljati (= imeti občutke), navadno kaj neprijetnega, hudegaʼ (npr. *vsi čutimo posledice vojne*), pa je po njenem mnenju metaforična širitev šestega pomena. Na osnovi navedenega lahko sklepamo, da gre pri tretjem, četrtem in šestem pomenu za metaforični prenos iz izhodiščne

2 Tega pomena ne vsebuje geslo *čutiti* v *Vezljivostnem slovarju slovenskih glagolov* Andreje Žele (2013). Poglobljena primerjava gesel v obeh slovarjih je na žalost zaradi omejitve prostora v tem članku nemogoča.

domene čutnega (torej konkretnega, fizičnega) zaznavanja v ciljno domeno zaznavanja čustev, doživljanja različnih občutkov, kognitivnih procesov in intuicije.

Na drugi strani Anna Wierzbicka v okviru raziskav naravnega semantičnega metajezika glagol *čutiti* skupaj z *želeti*, *misliti*, *vedeti*, *videti*, *slišati* šteje med mentalne predikate, ki so semantični primitivi (Wierzbicka 1996: 119–120).[3] V tem pristopu ima *čutiti* funkcijo generičnega oz. uvrščevalnega glagola, ki se nanaša na dve pomenski skupini, in sicer čustva (npr. *čutiti jezo*) ter fizične občutke (npr. *čutiti hlad*). Po Ewi Jedrzejkovi (2002: 86) so tovrstni glagoli v glagolsko-samostalniških konstrukcijah pomensko izpraznjeni oz. nepopolni. V primeru konstrukcij s *čutiti* pomensko sestavino predstavlja samostalniško poimenovanje dogodka (npr. *jeza* v *čutiti jezo*), zato je po avtorici njihov skupni pomen mnogokrat isti polnopomenskemu glagolu (npr. *čutiti jezo* = *jeziti se*). Naj opozorimo, da lahko navedeno velja predvsem za konstrukcije z desno vezljivostjo, ki se nanašajo na čustva in telesne občutke, ne velja pa za ostale konstrukcije z isto vezljivostjo, kot so npr. *čutiti potres*, *čutiti dolžnost*. V pomenski skladnji, ki jo v slovenskem prostoru razvija Andreja Žele, *čutiti* in drugi mentalni predikati spadajo med t. i. temeljne glagole, ki jih avtorica obravnava kot valenčne primitive (med prave glagolske primitive pa šteje *biti*, *imeti*, *delati*; Žele 2012: 128, gl. tudi 183). Temeljni glagoli se odlikujejo po tem, da imajo še vedno zelo široko pomensko polje in zato še precej pomenov (vključujejo in kombinirajo tudi pomene primitivnih glagolov; Žele 2012: 129). Vendar, kot pravi avtorica (prav tam), so ti glagoli kljub svoji širokopomenskosti že vrstnopomensko določeni in zato bolj tipični valenčni primitivi kot glagolski primitivi.

Če se strinjamo s SSKJ, da se *čutiti* poleg doživljanja čustev in občutkov lahko nanaša tudi na druge vrste mentalnih izkušenj, je vprašljiva trditev, da gre za generični glagol (oz. primitiv), ki se navezuje samo na kategorijo fizičnih občutkov in čustev. Razlaga v SSKJ in raziskava Tatjane Jamnik (2002) dokazujeta, da lahko ta trditev velja samo za konkretno rabo *čutiti*, in sicer v primerih z levo vezljivostjo in v primerih s samostalniki, ki izražajo fizične občutke in čustva. Vprašljivo je tudi, ali gre za semantično nepopoln oz. izpraznjen glagol (Jedrzejko).

V tem članku predlagam kognitivno pomensko-skladenjsko analizo glagola *čutiti* v glagolsko-samostalniških konstrukcijah, torej z desno vezljivostjo (kot v Jedrzejkovih raziskavah). Pri tem izhajam iz predpostavke, da ne gre toliko za semantično izpraznjen glagol kot za glagol, katerega semantični okvir je razviden šele v povezavi s samostalnikom. Gre torej za pomen cele konceptualne strukture, ki jo v konkretni rabi soustvarjajo sestavine v konstrukciji s *čutiti*. Poskusila bom dokazati, da je *čutiti* tako širokopomenski glagol, ki se nanaša na različne vrste čutnega zaznavanja, kot večpomenski, ki se nanaša na različne vrste mentalne izkušnje nasploh. Namen te raziskave je predlagati novo interpretacijo konceptualnih povezav med posameznimi pomeni tega glagola.

3 Primitivi so pomensko nerazložljivi z enostavnejšimi pomeni, najbolj ustrezajo ubesedenim elementarnim pojmom, ki so zaradi elementarnosti univerzalni (tj. zastopani v večini jezikov); z njihovo pomočjo lahko razlagamo besede s pomensko zapletenejšimi pomeni (povzeto po Žele 2012: 124–125).

Raziskavo začenjam z analizo vrst dražljajev, ki jih izražajo samostalniki (npr. *bolečina* v *čutiti bolečino* ali *hlad* v *čutiti hlad*). Dražljaje razdelim na notranje (npr. *bolečina*) in zunanje (npr. *hlad*). V teh konstrukcijah *čutiti* izraža čutno zaznavanje. Nato obravnavam konstrukcije s samostalniki, ki izražajo abstraktno notranje stanje (npr. *ljubezen* v *čutiti ljubezen*) in abstraktni zunanji pojav (npr. *posledice vojne* v *čutiti posledice vojne*). Ugotovim, da je v teh konstrukcijah *čutiti* metaforično razširjen in izraža sposobnost nagonskega, čustvenega ali intelektualnega zaznavanja. Z analizo podatkov iz korpusa Gigafida, ki zrcalijo konkretno rabo v daljšem skladenjskem kontekstu, potrdim, da je smiselno jezikovne primere obravnavati v luči daljšega konteksta, kajti celo ista konstrukcija (npr. *čutiti hlad*) lahko v različnih rabah izraža dve različni vrsti mentalne izkušnje (tj. zaznavanje fizičnega hladu in zaznavanje čustvenega hladu).

Za analizo uporabljam pristop, ki ga razvija kognitivno jezikoslovje. Po Ronaldu W. Langackerju (1987) predpostavljam, da pomen leksikalne enote temelji na rabi in da ga je treba analizirati v luči konceptualizacije celotne strukture oz. semantičnega okvira, ki ga ponuja konstrukcija, v kateri se pojavlja določena enota (v tem primeru so to glagolsko-samostalniške konstrukcije z enoto *čutiti*). Korak dalje gre Adele E. Goldberg (2006: 3), ki termin *konstrukcija* razume kot konvencionalizirano povezavo med obliko in pomenom. V primeru argumentih zgradb (oz. prostih stavkov) ta povezava obstaja neodvisno od posameznega glagola (Goldberg 1995: 1).[4] To seveda ne pomeni, da je treba pomen tovrstnih konstrukcij analizirati le od zgoraj navzdol (od konstrukcije do glagola), ampak v obe smeri, torej tako od spodaj navzgor kot od zgoraj navzdol (prav tam: 24).[5] Tudi Adele E. Goldberg zagovarja upoštevanje semantičnih okvirov v analizi jezikovnih enot in pravi: »Verbs, as well as nouns, involve frame-semantic meanings; that is, their designation must include reference to a background frame rich with world and cultural knowledge.« (Prav tam: 27) Avtorica razlaga, da je mogoče ugotoviti bogastvo pomenov zapletenejših glagolov, če jih obravnavamo glede na celo konceptualno strukturo, ki jo ti glagoli soustvarjajo.[6] Tak pristop zahteva integralni pristop k semantiki (oz. pomenu), skladnji in pragmatiki, pri čemer se semantika povezuje z enciklopedičnim védenjem o svetu. To razmišljanje ni popolnoma novo v slovenskem jezikoslovju, kajti pojavlja se že na primer v razpravah Ade Vidovič Muhe (2000: 47–51, 120–156) in Andreje Žele (2012: 9–10).

2 Analiza

Najprej primerjamo zglede (1) do (8), ki se nanašajo na izkušnjo v fizični domeni. Lahko opazimo, da samostalniki v (1) do (4) izražajo različne občutke (občutek vonja,

4 Kot konstrukcije A. E. Goldberg razume tako lekseme (besede) kot npr. slovnične morfeme, tvorjenke, sestavljenke in idiomatske zveze (gl. Goldberg 2006: 5).

5 Kot primer tovrstne vzporedne analize avtorica navaja mdr. raziskave prepoznavnosti črk, ki so potrdile, da so črke v kontekstu besede hitreje prepoznavne kot v izolaciji (Goldberg 1995: 23–24).

6 Čeprav avtorica deloma zagovarja tezo A. Wierzbicke (1988) o pomenskosti slovničnih konstrukcij, namesto njenega redukcionističnega pristopa (torej razlage pomenov s pomočjo semantičnih primitivov) predlaga razlago pomenov v povezavi s semantičnimi okviri enciklopedičnega védenja o svetu (Goldberg 1995: 224).

okusa, tipa, toplote, kinestetični občutek), ki jih povzročajo zunanji dražljaji. Samostalniki v (5) do (8) izražajo notranje občutke oz. notranja stanja organizma (žeja, lakota, bolečina, utrujenost, mravljinčenje, otopelost, posledice bolezni), ki jih povzročajo dražljaji, ki delujejo znotraj človekovega organizma (čeprav je vzrok za to lahko zunanji, npr. pomanjkanje tekočine ali hrane pri žeji oz. lakoti):

(1) Čutil je močan vonj po jagodah.[7]
(2) Vdihaval sem ga in čutil njegov grenki okus.
(3) Čutila je njeno trdo kožo, a tudi prijetno toploto.
(4) Po prvih podatkih so tresljaje čutili posamezni prebivalci Ilirske Bistrice.
(5) Ali tak bolnik čuti žejo, lakoto, bolečino?
(6) Utrujenost sem čutila tako pri teku kot tudi pri streljanju.
(7) Zanimalo ga bo, ali poškodovanec čuti mravljinčenje ali otopelost v predelu rok ali nog.
(8) Ne čutim nobenih posledic bolezni […].

Navedeni zgledi dokazujejo širokopomenskost obravnavanega glagola, kajti za razliko od drugih specializiranih glagolov čutnega zaznavanja (*videti* in *slišati*) *čutiti* izraža različne vrste zaznavanja zunanjih dražljajev, torej zaznavanje z okusom, vohom, tipno in kinestetično zaznavanje ter fizično zaznavanje notranjih dražljajev (npr. lakota, mravljinčenje, otopelost).[8]

Zanimivo je, da lahko samostalniki, ki v fizični domeni izražajo tako zunanje kot notranje občutke, metaforično širijo svoje pomene v domene bolj abstraktnih doživetij, vendar samo notranjih. Na primer fizični občutek hladu (9) ima metaforični prenos v čustveni hlad (10), fizično neugodje (11) v duševno neugodje (12), fizična bolečina znotraj telesa (na srcu) (13) v notranje stanje duševne bolečine (v srcu) (14):

(9) Debeli zidovi so bili mrzli, njihov hlad je čutila skozi tanko tkanino bluzice.
(10) O, kakšen hlad sem čutila, ko sem se ga dotaknila, se stisnila k njemu ali mu dala poljub.
(11) Ker živite še naprej na starem mestu, čutite neugodje telesa, morda kot nekakšen glavobol.
(12) Izvedela sem, da živi z neko žensko. […] Po eni strani mi je laskalo, po drugi sem čutila neugodje, kot da me nikoli ni in me ne bo zares osvobodila.
(13) Zadnja leta svojega življenja je kralj fizično mnogo trpel, zlasti je čutil bolečine na srcu ob dolgih obiskih ali uradnih sprejemih.
(14) Vsak izmed nas lahko iskreno čuti bolečino v srcu, ko prekine prijateljstvo z Bogom.

Ker gre v navedenih parih za konceptualizacijo različnih vrst mentalnih dogodkov, se spreminja tudi pomen glagola *čutiti*. V (9) in (11) se ta glagol nanaša na sposobnost čutnega zaznavanja zunanjega dražljaja, v (13) za sposobnost fizičnega zaznavanja notranjega dražljaja. Na drugi strani, v (10), (12) in (14) *čutiti* izraža sposobnost

7 Vsi primeri izhajajo iz korpusa Gigafida, razen če je drugače označeno.

8 Ne smemo spregledati dejstva, da je etimologija glagola *čutiti* povezana tudi z zaznavanjem s sluhom (Snoj 1997: 78), kar je razvidno še iz zgleda *nihče me ni čutil, ko sem prišel po stopnicah* 'me ni slišal, opazil' (*čutiti*$_1$, SSKJ).

čustvenega zaznavanja abstraktnih notranjih stanj: občutkov, ki se na osnovi metonimičnega prenosa lahko nanašajo na čustva, npr. bolečina v srcu lahko predstavlja globoko žalost.

Poglejmo naslednja zgleda:

(15) Finančno krizo smo resda čutili že lanskega oktobra na pariškem salonu […].
(16) Dobre volje sem, vendar že čutim prve znake krize, tako da si takoj pripravim debelo črto heroina.

Tudi v (15) in (16) se *čutiti* pojavlja ob istem samostalniku (*kriza*), vendar se zgleda nanašata na dva različna dogodka. V (15) gre za zaznavanje abstraktnega pojava, ki je zunanje narave (*kriza*$_1$ ʻstanje v gospodarstvu, ko se ugodne razmere za razvoj začnejo hitro slabšatiʼ, SSKJ), medtem ko (16) izraža zaznavanje človekovega notranjega stanja (*kriza*$_2$ ʻduševno stanje, ko je človek nesposoben premagati subjektivne in objektivne ovireʼ, SSKJ). Lahko torej sklepamo, da se v teh zgledih zaradi metaforične širitve pojma kriza (iz gospodarske domene v psihično) spreminja tudi pomen glagola *čutiti*. V (15) ta glagol izraža sposobnost intelektualnega zaznavanja abstraktnega zunanjega pojava, v (16) pa sposobnost čustvenega zaznavanja notranjega stanja (duševno stanje).

V naslednjih zgledih imamo opravka s konstrukcijami s samostalniki, ki izražajo čustva, vendar *čutiti* ne izraža v vseh primerih zaznavanja lastnih čustev:

(17) Evangelist Luka, ki kot Grk čuti posebno ljubezen do ženskega dostojanstva.
(18) Bili so Lunini sorodniki in čutili so veliko ljubezen Boginje, ki jih je obkrožala.
(19) Pravico imamo do tega, da smo besni, da čutimo sram, jezo, žalost, zamero, obup, olajšanje, nepomembnost, zavist, osamljenost.
(20) Čutil je njeno jezo. »Zakaj se tako branite?«

(17) in (19) pomenita, da je oseba, izražena v osebku, sposobna zaznavati svoje čustvo: ljubezen, sram, jezo itn., torej je ta oseba nosilec stanja (doživljajoči). V (18) in (20) se samostalnika, ki poimenujeta čustva, nanašata na čustva drugih nosilcev stanja (Boginje, neke ženske), ne pa na čustva osebe, izražene v osebku. Zato *čutiti* v teh dveh stavkih pomeni sposobnost (nagonskega in/ali intelektualnega) zaznavanja čustev drugih ljudi, ki jih lahko opredelimo kot abstraktni zunanji pojav (kot npr. *kriza*$_1$ v zgledu (15)). Razlika med (18) in (20) bi bila samo v tem, da v prvem zgledu *čutiti ljubezen* pomeni ʻzaznavati čigavo ljubezen, ki je nam namenjenaʼ (prim. *ki jih je obkrožala*), medtem ko lahko *čutiti jezo* v (20) pomeni prej ʻsposobnost čutiti to, kar čuti drugiʼ (prim. *njeno jezo*), torej sočutje.

V (21) do (24) navajam primere konstrukcij, v katerih lahko *čutiti* definiramo kot ʻugotavljati z zavestjo prisotnost česaʼ (*čutiti*$_3$):

(21) poslušalci niso čutili osti njegovih besed (SSKJ)
(22) V takih pripombah čutim elemente ironije in podcenjevanja.
(23) Do njih smo čutili nekakšno moralno odgovornost.
(24) »Res je, prav čutim potrebo in dolžnost do Irancev, da jih predstavim iz svojih izkušenj in skozi svoje oči […].«

Samostalniki v prvih dveh zgledih poimenujejo abstraktne zunanje pojave: ost besed (21), ironija in podcenjevanje (22), v naslednjih dveh pa notranja stanja: moralna odgovornost (23) ter potreba in dolžnost (24). *Čutiti* v (21) in (22) izraža torej sposobnost intelektualnega zaznavanja abstraktnega zunanjega pojava, v (23) in (24) pa abstraktnega notranjega stanja.

V (25) do (28) *čutiti* nastopa s samostalnikom *bližina*, ki je tudi uporabljen tako v konkretnem kot v prenesenem pomenu:

(25) […] usmeri proti Jadranu, kjer že čutiš bližino morja […].
(26) Tako imate obe roki prosti, otrok pa čuti vašo bližino in mu je toplo.
(27) Otroci radi čutijo pripadnost in bližino vseh članov, ne samo mame ali očeta.
(28) Floe je nadrobila nekaj keksov v skledo, jesti pa ni mogla, ker je čutila nevidno Dannyjevo bližino le nekaj prostorov dalje.

Najprej lahko opazimo, da *čutiti* v vseh zgledih izraža sposobnost zaznavanja zunanjega pojava, vendar glede na to, da se samostalnik *bližina* nanaša na različne pojave, se spreminja tudi vrsta zaznavanja, ki jo določa *čutiti*. V (25) in (26) gre za prostorsko zaznavanje fizičnega pojava (*bližina*$_1$ ʻmajhna krajevna oddaljenostʼ, SSKJ), v (27) za nagonsko, čustveno ali intelektualno zaznavanje abstraktnega pojava (*bližina*$_3$ ʻkakršnokoli prijazno razmerje, duhovna sorodnostʼ, SSKJ), v (28) pa lahko gre tako za nagonsko zaznavanje fizičnega pojava kot za zaznavanje abstraktnega pojava v smislu ʻčutiti čigavo emocionalno bližinoʼ.[9]

3 Zaključek

Raziskava je pokazala, da ima glagol *čutiti* zelo bogat semantični okvir, ki je povezan s konceptualizacijo različnih vrst dogodkov tako v fizični domeni čutnega in telesnega zaznavanja kot abstraktnih dogodkov oz. abstraktnih pojavov. Za analizo njegovega semantičnega okvira je bilo torej pomembno najprej opredeliti kot zunanje ali notranje dražljaje, ki jih v konstrukcijah izražajo samostalniki. To je omogočilo nadaljnjo analizo metaforičnih konstrukcij s tem glagolom in ugotovitev, kdaj te izražajo sposobnost zaznavanja abstraktnih zunanjih, kdaj pa abstraktnih notranjih pojavov (tako pozitivnih kot negativnih).

Za zaključek lahko ponudimo naslednjo interpretacijo semantičnega okvira glagola *čutiti*: v fizični domeni *čutiti* izraža sposobnost čutnega zaznavanja zunanjih dražljajev (*čutiti vonj*, *okus*, *tresljaj*, *hlad*, *neugodje*, *bližino koga/česa* itn.) in sposobnost fizičnega zaznavanja notranjega stanja organizma (*čutiti žejo*, *lakoto*, *bolečino*, *otopelost* itn.). V prenesenem pomenu lahko izraža sposobnost (intelektualnega, nagonskega) zaznavanja abstraktnih zunanjih pojavov (npr. *čutiti finančno krizo*, *čigavo ljubezen*, *jezo*, *ost čigavih besed*, *ironijo*, *bližino*), kar predstavlja metaforično širitev pomena ʻsposobnost čutnega zaznavanja zunanjih dražljajevʼ. *Čutiti* lahko izraža tudi sposobnost (čustvenega, intelektualnega) zaznavanja abstraktnih notranjih stanj, tj. čustvenih občutkov (npr. *čutiti neugodje*, *čustveni hlad*, *bolečino v srcu*), duševnih

9 Za natančno analizo zgleda (28) bi potrebovali še daljši kontekst.

stanj (npr. *čutiti duševno krizo*), čustev (npr. *čutiti ljubezen*, *sram*, *jezo*) in druge vrste notranjih stanj (npr. *čutiti odgovornost*, *dolžnost*, *potrebo*), kar je metaforična širitev pomena ʻsposobnost čutnega zaznavanja zunanjih dražljajev’. Namenoma pri metaforičnih pomenih *čutiti* uporabljam izraz *zaznavanje* (prim. Jamnik 2002: 79–80) in ne *doživljanje* (ki ga SSKJ uporablja za *čutiti*$_{4, 5}$), ker je njegov pomen metaforično prenesen iz izhodiščne domene čutnega oz. telesnega zaznavanja. *Doživljanje* (ki ga razumem v smislu ʻbiti deležen kakšnega občutka, stanja’)[10] bi rezervirala za pomensko razlago glagolov čustev (npr. *ljubiti*).

Raziskava je pokazala tudi, da je slovarska obravnava tega glagola le delno uporabna za ugotavljanje njegovega semantičnega okvira, kajti šele primerjava zgledov iz korpusa slovenskega jezika omogoči popolni vpogled v bogastvo njegovih pomenov, ki jih odkrivajo kulturne konotacije. Ta primerjava nam je zlasti omogočila dokazati, da so metaforične širitve pomenov *čutiti* tesno povezane z metaforičnimi širitvami samostalnikov, ki nastopajo ob tem glagolu. Zato je ta glagol smiselno obravnavati v luči cele glagolsko-samostalniške konstrukcije, to pa v luči daljšega skladenjskega konteksta.

Literatura

GOLDBERG, Adele E., 1995: *A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago, London: The University of Chicago Press.

GOLDBERG, Adele E., 2006: *Constructions at Work. The Nature of Generalizations in Language*. Oxford: Oxford University Press.

JAMNIK, Tatjana, 2002: *Konceptualizacija vidnega in tipnega zaznavanja ter njena pomenska realizacija v slovenskem jeziku. Diplomsko delo*. Univerza v Ljubljani.

JĘDRZEJKO, Ewa, 2002: *Problemy predykacji peryfrastycznej. Konstrukcje – znaki – pojęcia*. Katowice: Wydawnictwo Gnome.

LANGACKER, Ronald W., 1987, *Foundations of Cognitive Grammar. Vol. I*: *Theoretical Prerequisites*. Stanford, CA: Stanford University Press.

SNOJ, Marko, 1997: *Slovenski etimološki slovar.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. *Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

WIERZBICKA, Anna, 1988: *The Semantics of Grammar.* Amsterdam: John Benjamins.

WIERZBICKA, Anna, 1996: *Semantics: Primes and Universals*. Oxford: Oxford University Press.

ŽELE, Andreja, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŽELE, Andreja, 2013: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Viri

Gigafida: Elektronska zbirka slovenskih besedil: http://www.gigafida.net

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html

10 Prim. definicijo *doživeti* v *Spletnem slovarju slovenskega jezika*: http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar?dictId=79&entryId=22081&key=D

JEZIKOVNI KORPUS KOT POMOČ PRI UČENJU SLOVENSKE SLOVNICE IN LEKSIKE PRI GOVORCIH POLJŠČINE

Katarzyna Bednarska
Wydział Filologiczny, Lodž

UDK 37.091.3:811.163.6'243(=162.1):004

Članek na kratko predstavi vlogo besedilnih korpusov pri učenju slovenščine kot tujega jezika pri govorcih poljščine. Avtorica opisuje vrste korpusov v kontekstu njihove uporabnosti za poučevanje jezika. V drugem delu članka ponuja praktične vaje, s katerimi si lahko Poljaki pomagajo pri spoznavanju pravil glagolske vezljivosti v slovenskem jeziku in učenju novih besed.

poučevanje slovenščine kot tujega jezika, besedilni korpus, skladnja, leksika, interferenca

The article briefly presents the role of text corpora in teaching Slovene as a foreign language to Polish students. The author describes the types of corpora in the context of their usage in the teaching process. The second part offers practical exercises which could help Polish students to memorise Slovene case endings and the meaning of new vocabulary.

teaching Slovene as a foreign language, text corpus, syntax, lexicon, interference

1 Uvod

Besedilni korpusi so dandanes cenjeno orodje, ki pomaga pri jezikovnih raziskavah. Primarno so jih uporabljali predvsem strokovnjaki – jezikoslovci, literarni zgodovinarji, kulturologi itn., vendar je njihova popularnost zaradi tehničnega napredka začela rasti tudi med učitelji in učenci tujih jezikov. V devetdesetih letih 20. stoletja so korpusi postali glavno orodje za veliko avtorjev učbenikov in drugih gradiv. Današnji programi, namenjeni brskanju po korpusih, so tako preprosti in stabilni, da v svojih osnovnih verzijah od uporabnikov ne zahtevajo skoraj nobenega strokovnega znanja. Veliko besedilnih datotek je dostopnih zastonj na spletu, dostop in uporaba sta torej zelo preprosta.

Elektronski besedilni korpus je po navadi sestavljen iz dveh povezanih orodij: zbirke besedil v elektronski obliki in brskalnika, ki pomaga uporabnikom pri iskanju in ločevanju podatkov v datoteki. Tovrstni program ima naslednje vloge: oblikovanje seznamov leksikalnih enot, ki se pojavljajo v besedilih, oblikovanje frekvenčnih seznamov, iskanje določenih besed v besedilu z namenom vpogleda v njihovo rabo in oblikovanje konkordanc. Za učitelja, ki želi popestriti jezikovne vaje z dodatnim gradivom, je najbolj uporabna zadnja varianta. Namen tega prispevka je pokazati uporabnost konkordanc pri poučevanju slovenščine kot tujega jezika.

2 Vrste besedilnih korpusov

Jezikovne korpuse lahko razdelimo na referenčne, vzporedne, specializirane, vzorčne in govorjene. Uporabniki morajo upoštevati njihovo namembnost. Pri poučevanju tujih jezikov so najbolj uporabni referenčni korpusi, se pravi zbirke, ki naj bi prikazovale vsestransko sliko jezika v določenem času. Tovrstni korpus mora biti dovolj velik, da bi zajemal raznovrstne variante, ki se lahko pojavijo v jeziku, in na ta način ustvarjal čim bolj objektivno in splošno predstavo o besednem zakladu, frazeologiji itn. določenega jezika. Primera referenčnih korpusov sta slovenska Gigafida in Nova beseda.

Za potrebe poučevanja tujih jezikov pridejo prav tudi vzporedni korpusi, v katerih ima vsako besedilo svoj ustreznik v drugem jeziku (oz. v drugih jezikih) in besedili sta po navadi medsebojno povezani na ravni odstavka ali stavka, ter specializirani korpusi, ki se osredotočajo na nestandardno verzijo jezika (na njegove regionalne različice ali na specialistični jezik, ki ga uporablja samo določena skupina ljudi v določenih situacijah, npr. korpus poslovnega jezika, letalskega jezika itn.). Učitelji in učenci lahko uporabljajo tudi govorjene korpuse, ki so po navadi del referenčnih korpusov, kar najbrž ni primerno za vse ravni učenja in poučevanja jezika.[1]

3 Vloga korpusov pri poučevanju tujih jezikov

V zadnjih letih je bilo objavljenih veliko prispevkov in zbornikov, posvečenih povezavi med poučevanjem tujega jezika in besedilnimi korpusi. V teh publikacijah je korpusna metodologija predstavljena kot ena izmed najmodernejših (Wichmann idr. 1997; Gajek 2002; McEnery idr. 2006).

Poleg Leecheve (1997) razdelitve lahko govorimo o povezanosti med poučevanjem in jezikovnimi korpusi na treh ravneh: neposredna uporaba korpusov med poučevanjem (poučevanje o besedilnih korpusih, poučevanje brskanja po korpusih itn.), posredna uporaba korpusov (priprava jezikovnih pripomočkov, testov in ocenjevalnih orodij itn.), gradnja korpusov, povezanih z učenjem in poučevanjem (priprava učenčevih korpusov, razvojnih korpusov za J1 in J2, vzporednih korpusov). Leecheva razdelitev tipološko opisuje vlogo, ki jo imajo korpusi pri poučevanju tujih jezikov, in lahko služi kot metodološko orodje za nadaljnjo analizo. Seveda lahko specifičnost poučevalnega okolja in posameznih jezikov povzroča spremembe in adaptacije navedene metodologije, vendar je osnova vedno podobna.

Glede na dejstvo, da je večina gradiva, ki opisuje pomembnost uporabe korpusov pri poučevanju tujih jezikov, objavljena v angleščini in povezana s poučevanjem tega jezika, se korpusno jezikoslovje zelo redko znajde na seznamu ponudbe slavističnih

1 Primer govornega korpusa je GOS – korpus govorjene slovenščine, ki ni namenjen samo raziskovalcem, temveč tudi drugim, ki se zanimajo za slovenščino, saj je »GOS-ov spletni vmesnik uporabniško nadvse prijazen in enostaven, zato da bi ga uporabljali tudi učitelji v šoli pri pouku slovenščine ali na jezikovnih tečajih za tujce, lektorji govora na radiu, televiziji ali v gledališču, tolmači, pisci in drugi, ki se tako ali drugače srečajo z vprašanji, povezanimi z govorjeno slovenščino.« (http://www.korpus-gos.net/Support/About)

oddelkov kot raziskovalno področje ali celo kot predmet. Slovensko korpusno jezikoslovje je tu izjema, saj je zelo napredno (lahko celo povemo, da je ena izmed panog jezikoslovja, ki se v Sloveniji razvijajo najhitreje) in je prisotno tudi v študijskem programu, npr. kot izbirni strokovni jezikoslovni predmet v 2. letniku magistrskega študija na slovenistiki na Univerzi v Ljubljani.

Slovenski korpusi pridejo prav tudi pri pripravi novega gradiva za poučevanje slovenščine. Seveda se moramo zavedati, da zaradi pomanjkanja časa in sredstev ni možnosti, da bi se strokovnjaki osredotočali na vse možne jezikovne skupine učencev in na podlagi korpusov pripravljali ustrezne učbenike za vsako skupino, čeprav bi to bilo zelo koristno, saj imajo različne skupine pri pouku različne težave. Med poukom tujega jezika pogosto prihaja do jezikovnega prenosa, se pravi vpliva maternega ali prvega jezika učenca na tuji jezik. Prenos ima lahko dve obliki: pozitivno in negativno. Pozitivni prenos olajšuje učenje, medtem ko ga negativni prenos (interferenca) otežuje, npr. povzroča napake.

Prenos se najpogosteje pojavlja med poukom jezikov, ki so sorodni maternemu jeziku učenca, na primer med poukom slovenščine pri Slovanih. Zaradi številnih slovničnih podobnosti Slovani že od začetka razumejo princip uporabe sklonov in časov (seveda imajo težave pri tvorjenju novih oblik, ampak se zavedajo, da takšni kategoriji obstajata), lahko tudi prebirajo in razumejo lažja besedila. Bližina jezikov pa je lahko povezana tudi z nevarnostjo – učenci delajo napake, ker menijo, da mora biti določena oblika enaka kot v njihovem maternem jeziku. Takšne napake lahko imenujemo interferenčne napake. Vloga učitelja je odpravljanje učenčevih napak, pri tem pa si lahko pomaga s korpusi.

Med poukom slovenščine Poljaki delajo napake na vseh ravneh jezika: fonetični, fonološki, leksikalni, oblikoslovni in skladenjski. Pri učenju pravilne slovenske izgovarjave, ki je za Poljake težavna predvsem zaradi premičnega naglasa in bolj zapletenega samoglasniškega sistema kot v poljščini, lahko uporabljamo govorni korpus, medtem ko pridejo v primeru drugih ravni v poštev referenčni in vzporedni korpusi.

4 Skladnja

V prispevku so predstavljeni primeri uporabe korpusa Gigafida na skladenjski in leksikalni ravni. Skladenjske napake so povezane z nepravilnim tvorjenjem besednih oblik in se lahko pojavijo pri besednem redu, vpeljavi tujih skladenjskih vzorcev, uporabi priimkov, glagolski vezljivosti itn. Prispevek se osredotoča na zadnji problem.

Čeprav sta poljščina in slovenščina sorodna fleksijska jezika, v katerih so skladenjske povezave razvidne predvsem na ravni posameznih besednih oblik, ne pa pri besednem redu, pride včasih med njima do razhajanj – veliko slovenskih glagolov se veže z drugimi skloni kot njihovi poljski ustrezniki, kar lahko povzroča interferenčne napake.[2] Učbeniki slovenščine kot tujega jezika vsebujejo veliko vaj, ki lahko poma-

2 Z vidika skladnje je jezikovni prenos kontroverzni problem. Raziskovalci se dolgo niso mogli odločiti, ali ta pojav sploh obstaja, vendar so v devetdesetih letih opazili, da se lahko pojavi celo pri strukturah, ki so, teoretično gledano, odporne proti prenosu (Odlin 1989, 1990, 1991 in drugi).

gajo učencem pri usvajanju glagolske vezljivosti, vendar ima večina tovrstnih nalog splošen značaj in ni namenjena Slovanom.[3] Zato si lahko tako lektorji kot učenci pomagajo s korpusi.

V današnjih časih ima skoraj vsak človek dostop do računalnika ali telefona in interneta, zato lahko lektor slovenščine uporabi metodo, ki temelji na samostojnem iskanju pravil. Med poukom lahko posreduje učencem seznam glagolov, ki jih morajo najti v korpusu in na podlagi konkordanc določiti, s katerim sklonom se vežejo določeni glagoli.

uporabnikom. Seveda je odveč poudarjati, da bo IRM	**potreboval** aktiven Passport račun, ter obvezno aktivacijo IRM modula na
bili najbolj srečni. »Dejstvo je, da mleko	**potrebujemo** , proizvodnja nam raste, od aprila poslujemo vsak mesec
ker bo bodoči šesti blok Termoelektrarne Šoštanj (TEŠ)	**potreboval** velenjski premog še skoraj 40 let. Morda so prav
predlagane sisteme je naslednja: za sprejemnike sončne energije bi	**potrebovali** približno 450 milijonov evrov, za sončne elektrarne 1,040 milijarde
lotila gradnje cest. Ne recite, da jih ne	**potrebujemo** ?
I Kaj bolj	**potrebujemo** , ceste ali železnico?
Zn-Ni, ki jo za svoje izdelke nujno	**potrebuje** vsaj polovica članov ACS, je že povzročila vlaganja enega
pokazali s tem: "Sam nisi sposoben,	**potrebuješ** pomoč, na tvojo presojo se ne zanesem, nisi
, ki nam pobere 4 zaslonke, toda še vedno	**potrebujemo** vsaj zaslonko 11. Normalni objektiv za sodoben " palca
Kaj	**potrebujemo** za sestavo maske?
. Za eno od tabloidnih revij je povedala, da	**potrebuje** kar nekaj časa, preden se navadi na vse posebnosti
zaostanki na ustavnem sodišču nevarno naraščajo, še toliko bolj	**potrebujemo** sodnike, ki znajo in so pripravljeni predlog težke odločbe
na pomen in naloge gatekeeperja, bi pričakovali, da	**potrebujemo** kar se da zmogljiv računalnik. V resnici pa je
2 GB (OS Linux). Za postavitev gatekeeperja	**potrebujemo** le računalnik z mrežno kartico, funkcionalnost gatekeeperja pa zagotovir
sistema, z boleznimi gibalnega aparata in tistim, ki	**potrebujejo** rehabilitacijo po nesrečah ali po možganski kapi. Druga je
, ker Ravne in mežiško zaledje hitre ceste ne bi	**potrebovali** , temveč zato, ker je bilo pri dosedanjih poskusih
Za sklenitev pristopne izjave	**potrebujete** otrokov identifikacijski dokument (rojstni list, potni list,
lahko le oče ali mati), ki prav tako	**potrebuje** identifikacijski dokument (potni list ali osebna izkaznica) in
Namenjen: Vsem ki	**potrebujete** priročen slovar
pobijate pajke, zbrana obilica informacije, ki jo boste	**potrebovali** za izdelavo svojih spletnih strani Ü od tega, kako

Slika 1: Iskanje konkordanc za besedo *potrebovati* v korpusu Gigafida

3 Primer: v peti enoti učbenika *Slovenska beseda v živo 1b* (str. 58) se pojavi slovnična razlaga o tvorjenju in sklonski vezavi dajalnika. S pomočjo razpredelnice lahko poljski študenti primerjajo slovensko in poljsko vezljivost in ugotovijo, da razlike večinoma ni. Vendar pa obstajajo glagoli (ki jih omenjena preglednica ne predstavlja), ki zahtevajo spremembo jezikovnih navad in razmišljanja o jeziku. Glagol *telefonować* ('telefonirati') se tako v poljščini veže s predlogom *do* in rodilnikom, v slovenščini pa brezpredložno z dajalnikom.

Na koncu učenci primerjajo slovensko in poljsko vezljivost s pomočjo razpredelnice, ki jim lahko pomaga tudi v prihodnosti (Tabela 1):

Tabela 1: Vezljivost glagola v slovenščini in poljščini

Slovenski glagol	Vezljivost	Primer rabe	Poljski glagol	Vezljivost
igrati	tožilnik	*Marjan Rekar igra tenis.* *Kavec je začel igrati kitaro v šestem razredu.*	grać	*na* + mestnik *w* + tožilnik
iskati	tožilnik	*Mehta išče nove vire dohodka.*	szukać	rodilnik
poslušati	tožilnik	*Fant je poslušal kirurgove besede in molčal.*	sluchać	rodilnik
potrebovati	tožilnik	*Kaj bolj potrebujemo, ceste ali železnico?*	potrzebować	rodilnik
prilagoditi se	dajalnik	*Prilagoditi se je treba razmeram, okolju.*	dostosować się	*do* + tožilnik
udeležiti se	rodilnik	*Udeležila se bo mednarodnega finala*	wziąć udział	*w* + mestnik
uporabljati	tožilnik	*za ogrevanje še vedno uporabljajo elektriko*	używać	rodilnik

5 Leksika

Referenčni korpus Gigafida lahko uporabimo tudi za učenje besednega zaklada. Eden izmed problemov, s katerim se Poljaki soočijo že na začetku pouka slovenščine, je uporaba glagolov *znati*, *poznati* in *spoznati*. Njihovi poljski ustrezniki *umieć*, *znać* in *poznać* so oblikovno precej podobni, vendar pomenijo nekaj drugega. S pomočjo korpusa lahko učenci opazijo razliko med posameznimi besedami in sami ugotovijo, da se *znati* uporablja z glagolom v nedoločniku (*Šarmantni George Clooney zna poskrbeti, da ima tisk vedno dovolj dela*; *Če ognja ne morete ali ne znate prižgati*), enako velja za poljski glagol *umieć*, *poznati* pa je nedovršni glagol, ki ga uporabljamo s samostalniško besedo (*Poznam nekoga, ki bi nama pomagal*; *Sodnik Goldstone, denimo, ni poznal takšne prakse*) in je ustreznik poljskega *znać*, medtem ko je poljski glagol *poznać* dovršni, se pravi je ustreznik slovenskega *spoznati* (*Spoznal sem veliko ljudi*; *bodo hoteli spoznati svetovnega junaka v računalništvu*).

Učitelj lahko nato razporedi konkordance v skladu s kontekstom in na podlagi tega pripravi ustrezne vaje. Vprašanje je, ali bi pri tem moral dopolniti povedi, ki so v konkordancah po navadi fragmentarne. Stevens (1991: 48) meni, da je »porezano« jezikovno gradivo bližje temu, kar vidimo zunaj razreda. Učence spodbuja k predvidevanju in sklepanju na podlagi delnih podatkov ter nakazuje, da je besedilo avtentično. Učitelj torej lahko uporabi vajo:

Vstavite glagole *znam*, *poznam* ali *spoznam.*

Meni očitate, da ne _____ sprejemati drugo/tuje mnenje. Dajte, poglejte ta

bom seveda imel več priložnosti in možnosti, da _____ mesto in da si poiščem stanovanje, če bi se

in upam na zmago svojega moštva. Olimpijo zelo dobro _____, saj vseskozi spremljam njene igre in vem, da

dobili zdravila. Ne rečem, da tudi sam ne _____ našteti slabosti našega zdravstva,

prijateljice, ki je na vsak način hotela, da _____ »čudovitega moškega«, s katerim naj bi imela

»Jasno, da _____ Steva,« je rekla, ko je pogledala njegovo

Najbolj pomembno pa je, da pišem, ker ne _____ početi nič drugega.

Učitelji lahko vključijo v tovrstne vaje tudi druge problematične besede, na primer modalne glagole *moči*, *morati*, *lahko*, *treba je* ali tipične slovensko-poljske lažne prijatelje, npr. *morda* (polj. ʻobrazʼ), *kača* (polj. ʻracaʼ) itn.

6 Sklep

Prispevek obravnava vlogo besedilnih korpusov pri učenju slovenščine kot tujega jezika pri govorcih poljščine. Zaradi omejitve obsega prispevka ni mogoče navesti vseh situacij, v katerih bi lahko uporabili korpuse, zato se je avtorica osredotočila na dva problema: glagolsko vezljivost in pomen nekaterih slovenskih besed, ki so podobne poljskim. Ponudila je tudi vaje, s pomočjo katerih se lahko učenci znebijo interferenčnih napak.

Literatura

GAJEK, Elżbieta, 2002: *Komputery w nauczaniu języka*. Warszawa: PWN.

GOS – korpus govorjene slovenščine. http://www.korpus-gos.net/Support/About

LEECH, Geoffrey, 1997: Teaching and language corpora: a convergence. Anne Wichmann, Steven Fligelstone, Tiny McEnery, Gerry Knowles (ur.): *Teaching and Language Corpora*. London: Longman. 1–23.

McENERY, Tony, XIAO, Richard, TONO, Yukio, 2006: *Corpus-based Language Studies. An advanced resource book*. London: Routledge.

ODLIN, Terence, 1989: *Language transfer.* Cambridge: Cambridge University Press.

ODLIN, Terence, 1990: Word order transfer, metalinguistic awareness, and constraints on foreign language learning. Bill VanPatten, James F. Lee (ur.): *Second Language Acquisition/ Foreign Language Learning*. Clevedon: Multilingual Matters. 95–117.

ODLIN, Terence, 1991: Irish English idioms and language transfer. *English World-Wide* 12. 175–193.

STEVENS, Vance, 1991: Concordance-based vocabulary exercises: A viable alternative to gap-fillers. *ELR Journal* 4. 1–16.

WICHMANN, Anne, FLIGELSTONE, Steven, McENERY, Tony, KNOWLES, Gerry (ur.), 1997: *Teaching and Language Corpora*. London: Longman.

PRIMERJAVA PRIROČNIKOV SLOVENSKEGA JEZIKA ZA ITALIJANE V ZADNJIH DVAJSETIH LETIH

Maria Bidovec Sinković
Università di Udine, Videm

UDK 371.671:811.163.6'243(=131.1)"199/201"

Prispevek primerja tri slovnične priročnike slovenščine za Italijane, napisane v italijanščini in objavljene v zadnjih dvajsetih letih. Kratka razprava se osredotoča na različna izhodišča posameznih avtorjev pri predstavljanju snovi.

slovenska slovnica, didaktika slovenščine kot tujega jezika, medkulturni odnosi, slovensko-italijanski odnosi, didaktika slovenščine v Italiji

The contribution compares three manuals of Slovene grammar written in Italian and published in the last twenty years. It focuses in particular on the different perspectives used by individual authors in presenting their material.

Slovene grammar, teaching of Slovene as a foreign language, intercultural relations, Slovene-Italian relations, teaching of Slovene in Italy

Uvod

Povod za izbor teme je predpostavka, da so v Sloveniji učbeniki slovenskega jezika za Italijane, napisani v italijanščini, strokovni javnosti razmeroma malo poznani. V želji, da bi glede na prostorsko omejenost prispevka in obširnost področja vsaj bežno zapolnili to vrzel, se bom uvodoma omejila na nekaj splošnih ugotovitev o treh slovničnih priročnikih, nato pa ob izbranih primerih skušala ponazoriti različne pristope avtorjev. Moj prispevek bo večinoma deskriptiven.

V podrobnejši pregled so zajeta samo dela v knjižni obliki, ki so izpolnila sledeče kriterije:

– doživela so (novo) izdajo v zadnjih dvajsetih letih, tudi če so bila prvič objavljena veliko prej;[1]
– napisana so v italijanščini;
– predstavljajo sistem slovenskega jezika v celoti, ne glede na to, ali so samo slovnični priročniki ali pa vsebujejo tudi jezikovne vaje.

1 To velja za učbenik Antona Kacina iz leta 1972, ki je sicer v zadnjih desetletjih ostal v glavnem nespremenjen (tudi zadnja izdaja iz leta 1998 je bolj ponatis kot dejansko nova izdaja), ga pa glede na kar 10 izdaj oz. ponatisov (še vedno ga je mogoče najti v marsikateri italijanski javni knjižnici; prim. italijanski OPAC: http://www.sbn.it/opacsbn/opac/iccu/base.jsp;jsessionid=6C323E9901EE659ABB2314BDBAD54D7F) nikakor ne moremo zaobiti. Sicer pa se ta kratki prispevek seveda ne spušča v zgodovino starejših slovenskih učbenikov za Italijane. Za tak pregled glej Jevnikar 1972, Tallone 1996.

Na ta način odpade veliko gradiva, specifičnega za italijanske govorce, ki bi si prav tako zaslužilo pozornost, vendar ga tu žal ne moremo upoštevati.[2] Predmet te krajše predstavitve so torej tri publikacije:

– Anton Kacin, 1998: *Grammatica della lingua slovena*. Gorizia/Gorica.
– Giovanni Tallone, 2004: *Lingua slovena. Grammatica di base*. Udine.
– Rada Lečič, 2009: *Fondamenti della lingua slovena. Manuale di grammatica*. Trieste/Trst.

Med tremi objavami, ki so vse nastale na italijanskem ozemlju, dve v zamejstvu (v Gorici oz. Trstu), ena pa v njegovi neposredni bližini, v Vidmu, lahko opazimo kar nekaj pomembnih razlik. Prva je ta, da sta Kacinov (1998) in Tallonejev (2004) slovenski jezikovni priročnik za tujce napisana direktno v italijanščini, medtem ko gre pri novejšem delu avtorice R. Lečič (2009b) za prevod slovenskega izvirnika, nastalega v Sloveniji v istem letu.[3] Prav tako ne gre zanemariti pragmatično-didaktičnega vidika, ki Kacina ločuje v tem, da je njegova publikacija tudi tečaj slovenskega jezika, zaradi česar vzporedno razvija več slovničnih tem, ob razlagah pa podaja tudi učno gradivo, to je besedila in vaje, medtem ko sta deli ostali dveh avtorjev zgolj opisni.

Drugo pomembno dejstvo je to, da sta Kacin in R. Lečič materna govorca slovenščine oz. dvojezična, medtem ko se Tallone lahko ponaša z odliko, da je po točno sto letih prvi avtor slovnice slovenskega jezika, ki je Italijan po narodnosti in jeziku.[4]

Zaradi omejenosti prostora ne bom podajala podrobnejših informacij o avtorjih; naj povem le to, da imajo vsi trije izkušnje s poučevanjem jezikov, največ nekdanji srednješolski učitelj in ravnatelj Anton Kacin (1901–1984), ki je pred obravnavanim delom objavil več učbenikov, večinoma za zamejske šole s slovenskim učnim jezikom (prim. Jevnikar 1972). Nekoliko manj se je z didaktiko sicer ukvarjal *outsider* Tallone (1927), po poklicu zdravnik in dober poznavalec slovanske filologije, ki pa je poučeval ruščino in med drugim sodeloval tudi s Sergijem Šlencem pri *Velikem slovensko-italijanskem slovarju* (Šlenc 2006: V). Veliko izkušenj, zlasti kot lektorica v tujini, ima Rada Lečič, ki je po izobrazbi slovenistka in italijanistka.[5]

Imamo torej opravka s tremi generacijsko zelo različnimi avtorji, ki prihajajo iz zelo različnih okolij, njihova dela so nastala v različnih okoliščinah in z različnimi nameni.

2 Med avtorji, ki so v zadnjih letih objavili knjižno gradivo (razen slovarjev) o standardni slovenščini (tudi) v italijanščini, naj po abecednem redu omenim avtorje: F. Antonini, M. Bidovec, J. Černe, D. Fabjan Bajc, A. Foraus, R. Lečič, Ž. Sagadin, G. Tallone, V. Vetrih. Novejša dvojezična knjiga R. Lečič *Slovenščina od A do Ž* (2013) v prispevku ni bila primerjalno upoštevana, ker ne obravnava slovenske slovnice v celoti, temveč izbor tem.

3 *Osnove slovenskega jezika. Slovnični priročnik*, Cerkno 2009.

4 Zadnjo pred njim je namreč leta 1916 objavil M. Migliorini (prim. Jevnikar 1972: 9). Sicer pa se je več pripadnikov slovenske manjšine v Italiji (med drugim) posvečalo temu važnemu posredovalnemu delu, bodisi pred tem bodisi pozneje. Naj tu omenimo vsaj B. Guyona, čigar priročnik, na katerem je temeljil Migliorinijev, je izšel že leta 1902, in velikega posrednika slovenske kulture, duhovnika I. Trinka, ki je l. 1930 objavil slovenski učbenik za italijansko govoreče dijake, pri katerem je sodeloval sam A. Kacin (Jevnikar 1972: 8–11).

5 Prim. op. 2.

Kacinova knjiga je bila svojčas objavljena »zaradi povečanega stika med obema narodoma na vseh področjih« (Jevnikar 1972: 14).[6] Edini Neslovenec izmed treh avtorjev, Tallone, se je lotil pisanja takega dela »zaradi osebne zahteve« in si tako ustvaril »pripomoček za didaktiko in konzultacijo, narejen po meri [...], neke vrste jezikovnega svetovalca, ki je vedno pripravljen ponuditi zahtevani nasvet in/ali zaželjeno rešitev« (Tallone 2004: 7).

R. Lečič je imela pri pisanju prvotne, slovenske različice svojega priročnika v mislih tudi ali celo predvsem slovenske materne govorce, tako da se šele s prevodom in ob delni prilagoditvi besedilo v italijanski izdaji izrecno preusmerja k italijanskemu uporabniku.[7]

Vsi trije učbeniki se – vsaj na prvi pogled – precej razlikujejo tudi po obsegu: najkrajša je knjiga R. Lečič, ki želi na svojih 148 straneh predstaviti snov »strnjeno in pregledno« (Lečič 2009b: 5), najdaljša je Kacinova (381 strani), skoraj natančno na sredini med obema pa se nahaja učbenik Talloneja (245 strani). V kolikor pa se pri vseh avtorjih omejimo le na sámo teorijo – ki je edini sestavni del kompaktnega priročnika R. Lečič[8] – se stanje temeljito spremeni: ko namreč iz Kacinove knjige odstranimo vse učno gradivo in slovensko-italijanski ter italijansko-slovenski slovar,[9] nam ostane približno 130 strani. Tallonejeva slovnica sicer nima vaj, sistematični prikaz slovničnih tem pa se konča že na strani 165: od tu naprej se knjiga namreč nadaljuje s seznami vidskih parov, »težkih glagolov«, frazeologemov in podobno.[10] Na koncu se torej izkaže, da je slovnični del najdaljši pri Talloneju, najkrajši pa pri Kacinu, s čimer postanejo razlike v obsegu treh priročnikov – 130, 145, 165 strani – v glavnem zanemarljive.

Zaradi preobsežnosti snovi se v nadaljevanju omejujem zgolj na nekaj izbranih primerov.

Glasoslovje

Kacin nazorno razlikuje med grafemi, *lettere*, in fonemi, *suoni*, (Kacin 1998: 14). Vendar pa področje nekoliko poenostavi, ko trdi, da v slovenščini vsaki črki ustreza en sam zvok, pri čemer opozori samo na tri izjeme, in sicer na samoglasnika ***e*** in ***o***, ki sta lahko odprta ali zaprta,[11] ter soglasnik ***l***. Zadnjemu posveča kar poldrugo stran, z obilo primerov, ne obravnava pa razlike med soglasnikom (aproksimantom) ***j*** in samoglasnikom ***i***.[12] V nadaljnjem razvoju teme postane natančnejši,[13] saj poleg teh treh

6 Ko ni drugače označeno, so prevodi iz italijanščine ali nemščine v slovenščino moji (M. B.). Avtorjeva hčerka M. Kacin pa je v uvodu k izdaji leta 1998 zapisala, da knjiga »sistemsko in nazorno obravnava oblikoslovno in skladenjsko strukturo slovenščine« (Kacin 1998: 13).

7 »Priročnik je namenjen vsem, ki si želijo nadgraditi ali obnoviti znanje materinščine, in tujcem, ki se želijo naučiti nekaj slovničnih osnov slovenskega knjižnega jezika« (Lečič 2009a: 5). V italijanskem prevodu se stavek sicer zrcalno glasi: »Priročnik je namenjen Italijanom, ob njih pa tudi Slovencem, ki živijo v Italiji v večjezičnem okolju« (Lečič 2009b: 5).

8 Z izjemo ponazoritvenega gradiva, ki tudi v tem priročniku spremlja teoretične razlage.

9 Slovarčku na koncu knjige je posvečenih 83 strani (285–367), drugih 33 zavzamejo rešitve vaj (251–283); sprotne vaje v posameznih lekcijah pa sestavljajo približno polovico preostalega dela.

10 Slovensko-italijanski seznam 600 glagolskih vidskih parov (167–181), podoben (razširjeni) seznam, z italijanskimi iztočnicami (182–203), seznam težkih, nejasnih ali nepravilnih glagolskih oblik (204–221), glagolskih družin (223–228), lažnih prijateljev ipd. (229–237) in končno seznam pregovorov (238–243).

grafemov/fonemov opozori še na polglasnik [ə] (Kacin 1998: 16) in grafeme/foneme oz. soglasniške sklope, ki jih v standardni italijanščini ni (poleg ***ž*** oz. ***šč***). Upravičeno opozarja na sklope ***/s*** + zvočnik/ tipa ***sl***, ***sm***, ***sn***, ***sr***, ***sv***, ki povzročajo tipične napake italijanskega govorca, da vse nezveneče [s] pred zvočniki spremeni v zveneče [z].[14] Dokaj podrobno predstavi tudi razne izgovorjave digramov /lj/ in /nj/ (Kacin 1998: 19–20).

Sicer ni nobenega opozorila na /r/ in /v/, v drugi vaji ob koncu teoretičnega dela, ko predlaga vrsto težko izgovorljivih soglasniških sklopov, pa navede številne besede, ki vsebujejo enega ali drugega v »problematičnem« položaju, neredko celo oba hkrati. Prvih pet navedenih besed v tej vaji je npr. *brv*, *črn*, *črta*, *črtiti*, *črv* (Kacin 1998: 21).

Tallone glasoslovje razčleni na »Slovensko abecedo in izgovorjavo« ter »Pravopis« (Tallone 2004: 16–19 oz. 20–21). Poleg že pri Kacinu omenjenih tudi sam opozori (čeprav na hitro) na vprašanje *v* ob koncu besede ali pred soglasnikom in uvede razliko med mehkimi in trdimi soglasniki. Tako razlikovanje je zelo pomembno pri učenju ruščine in drugih slovanskih jezikov, v zvezi s slovenščino pa se ga v učbenikih malokdo spomni, čeprav nikakor ni odvečno v zvezi z alternanco ***o/e***. Primerjava z ruščino (ponekod tudi z drugimi, neslovanskimi jeziki) za razliko od obeh drugih avtorjev pri Talloneju ni redka.[15] Poda tudi podrobnejšo klasifikacijo soglasnikov in opozori na vprašanje, ki ga ignorirajo skoraj vsi priročniki, in sicer izgovorjavo naglašenega /e/ pred /r/ kot [i] v večini inačic standardne slovenščine. Poudari razliko med zvenečimi in nezvenečimi soglasniki in opozori na prevoj soglasnikov tipa ***k/č***, ***g/ž***, ***h/š*** in druge. V kratkem poglavju o pravopisu poda nekaj temeljnih napotkov o delitvi besed na zloge in rabi velikih začetnic ter ločil, ob koncu pa navede nekaj pogosteje uporabljenih kratic.

S sodobnim pristopom in ustreznim izrazjem[16] se z glasoslovjem sooča priročnik R. Lečič, ki se uravnoteženo, čeprav seveda na kratko, dotakne večine »problematičnih primerov«: od alofonskih realizacij obeh grafemov /l/ in /v/ do grafično neoznačenega polglasnika [ə] pred /r/ in drugih. Kot soglasniška sklopa sta omenjena samo ***lj/nj*** in tudi tu je rečeno, da naj bi – z izjemo ***l*** in ***v*** – vsakemu soglasniškemu grafemu ustrezal en sam fonem. Precej podrobna je splošna razlaga o naglasu in naslonkah. Pravopisu avtorica posveča posebno poglavje, »Dodatek«, ki je v italijanski izdaji oz. različici veliko daljše: prve tri/štiri strani o uporabi velikih začetnic so skupne obema,

11 Na tem in drugih mestih pa dobimo vtis, da se Kacin sicer dobro zaveda, da je stanje bolj zapleteno – saj skoraj v isti sapi doda druge informacije, ki deloma nasprotujejo pravkar povedanemu, v tem primeru je recimo že na naslednji strani omenjen cirkumfleks (Kacin 1998: 16) – da jih pa morda izpusti v didaktične namene, da ne bi po nepotrebnem obremenjeval začetnika.

12 Italijanskim govorcem je večinoma težko razlikovati med obojim. V to pa se ne spušča nobeden od treh priročnikov.

13 Prim. op. 11.

14 Prim. v slovenščini /*s* + zveneči nezvočniki/, npr. v besedi »glasba«. Prim. Toporišič 1978: 10–12, 21–47; 1991: 72, 75, 78, 81–87. Posebej o t. i. sintagmatiki fonemov gl. Toporišič 1991: 84–86.

15 Tallone 2004: 56, 69. Avtor pogosto navede tudi primerjave z nemščino, angleščino in latinščino (prim. Tallone 2004: 32, 77). Je tudi edini, ki opozarja na prednosti (delnega) medsebojnega sporazumevanja med slovanskimi jeziki (Tallone 2004: 8).

16 Žal je v sicer večinoma dobrem italijanskem prevodu prav v tem poglavju nekaj nepravilnosti.

posebej dodana za italijansko govoreče pa je izčrpna razlaga o ločilih (Lečič 2009a: 113–116; 2009b: 121–133).

Oblikoslovje in skladnja

Daleč najobsežnejši del vseh treh priročnikov je seveda oblikoslovje.

Kacin bežno omeni nekaj skladenjskih vprašanj šele v zadnjem poglavju, pri čemer sicer zelo nazorno opozarja na različnost med slovenščino in italijanščino glede sosledice časov (Kacin 1998: 244). Takoj zatem, na slabih dveh straneh (prav tam: 245–246), posvečenim veznikom, poda še nekaj razlag o podredno oz. priredno zloženih povedih (*proposizioni coordinate/subordinate*).

Podobno ravna Tallone, ki podaja nekaj skladenjskih tem proti koncu sistematičnega dela priročnika. Tudi pri njem je izpostavljena *consecutio temporum* (Tallone 2004: 145), razlaga o priredju oz. podredju je obravnavana pri veznikih. Nazoren in bogat s primeri je tudi njegov kontrastivni prikaz besednega reda (prav tam: 150–157).

Bolj sistematično in podrobno se s skladnjo ukvarja R. Lečič, ki temu posveča zadnje, razmeroma obširno poglavje (Lečič 2009b: 99–120). Več kot 20 strani dolga razprava je zelo razčlenjena, čeprav tu pa tam ne povsem pregledna, tudi zaradi razhajanj med slovenskim in italijanskim sistemom, ki nista vedno zlahka primerljiva, kar se odraža tudi v terminologiji in ponekod otežuje prevod. Posebno izčrpna je obravnava zloženih povedi in besednega reda.

V zvezi z oblikoslovjem se omejujem le na nekaj primerov.

V vseh priročnikih (upravičeno) zavzemajo največ prostora pregibne besedne vrste, posebno sklanjatve samostalnikov, zaimkov in pridevnikov, ki govorcem analitičnih jezikov – poleg glagola v celoti – povzročajo nemalo težav.

Prva večja razlika med Kacinom in Tallonejem na eni strani ter R. Lečič na drugi je v tem, da povzame zadnja samostalniške sklanjatve po Toporišiču oz. po *Pravopisu* 2001,[17] medtem ko se Kacin (iz očitnih razlogov) in Tallone (po zavedni odločitvi) opirata na tradicionalno razvrstitev v štiri sklanjatve.[18]

Drugo zanimivo vprašanje, ki zadeva izrazje, hkrati pa seže v sámo bistvo obeh slovničnih sistemov, se pojavi v zvezi s pojmom »zaimek«. Besedna vrsta, ki v slovenščini nosi to ime, ustreza namreč dvema italijanskima, saj italijanski »*pronome*« nadomešča le samostalnik, ne pa tudi pridevnika. Iz tega izhaja, da veljajo številne besedne vrste, ki se v slovenskem slovničnem sistemu obravnavajo kot zaimki, v italijanskem za pridevnike. Vsi trije priročniki sledijo slovenski terminologiji (Kacin 1998: 84; Tallone 2004: 70–78; Lečič 2009b: 58–64). Kacin te odločitve ne problematizira; Tallone na kratko opozori na razliko med obema sistemoma (Tallone 2004: 70), R. Lečič pa poda dokaj izčrpno razlago v posebni opombi k prevodu (Lečič 2009b: 134, op. 2).

17 Toporišič 1991: 213–236; 2001: 87–96. V »preglednici najpogostejših sklanjatev« (Lečič 2009b: 37–38) pa tudi ta avtorica navede »klasične« štiri slovenske sklanjatve.

18 Tallone, ki na koncu navaja obsežno literaturo, večinoma tudi sicer sledi slovnici Bajca, Kolariča in Rupla iz 1964 (Tallone 2004: 100). Vzorca osmih oz. dvanajstih sklanjatev se sicer ne držijo niti druge slovnice za Neslovence, objavljene zunaj Slovenije (prim. Herrity 2000: 40–62; Jenko 2000: 19–29; Greenberg 2006: 28–35).

Usklajevanje slovenskega in italijanskega jezikovnega sistema se pri zaimkih še dodatno zakomplicira: besedna vrsta »pridevniških zaimkov«, katerih problematičnost za govorce neslovanskih jezikov se v didaktiki včasih nekoliko podcenjuje, je namreč v slovenščini izredno razčlenjena skupina, medtem ko ima italijanščina za to drugačne rešitve. Edino R. Lečič uporablja tu dosledno slovensko izrazje in navede zelo izčrpno in kompletno preglednico (Lečič 2009b: 59–60), povsem upravičeno pa občuti potrebo po dodatni razlagi v novi opombi.[19]

Seveda namenjajo vsi trije priročniki veliko pozornosti osrednji besedni vrsti, tj. glagolu. Kacin mu posveča preko 50 strani v zadnjem delu slovnice (Kacin 1998: 82–244), Tallone več kot 60 (Tallone 2004: 79–144), R. Lečič pa manj kot 20 (Lečič 2009b: 60–77). Tudi če se upošteva različnost v obsegu, ostaja sorazmerje precej drugačno: pri Kacinu in Talloneju skoraj enako, 38 % oz. 36 %, v knjigi R. Lečič pa je glagolu namenjenih samo 12 % celote. V kolikor pa v štetje vključimo še drugo gradivo, ki zadeva glagol (gl. op. 10), je treba pri Talloneju dodati najmanj 60 strani, torej še enkrat toliko (Tallone 2004: 167–228). Tako se po pričakovanjih pokaže, da zavzame najvažnejša in najtežja slovnična tema največ prostora v priročniku, ki se najbolj specifično obrača tujim govorcem, najmanj pa v tistem, ki predstavlja »slovensko gledišče«.

Žal na tem mestu ni dovolj prostora za kontrastivno obravnavo raznih vprašanj v zvezi z glagolom.[20] Naj vsaj bežno opozorim na razliko v obravnavanju glagolskega vida. Oba avtorja, ki izhajata iz slovensko govorečega okolja in sta se ukvarjala tudi z didaktiko za slovensko govoreče, posvečata temu ključnemu vprašanju sorazmerno malo prostora: Kacin sicer približno 13–14 strani (Kacin 1998: 191–243), ki pa so pretežno namenjene tvorjenju (pripone, predpone itn.) obeh glagolskih vidov, medtem ko so navodilom za njihovo rabo posvečene samo 3 strani (191, 242–243). R. Lečič se, kot zmeraj, tudi v okviru glagola uravnoteženo dotika vseh vprašanj, seveda tudi glagolskega vida (Lečič 2009b: 73–76), kjer se informacije o tvorjenju prepletajo s tistimi o uporabi. Opozori še na dvojice enosmernih/neenosmernih glagolov in stanje/rezultat (prav tam: 76). Tallone kot italijanski govorec pa je posebno občutljiv na glagolski vid, ki v romanskih jezikih kot slovnična kategorija ne obstaja (Tallone 2004: 95–100, 103–104). Avtor nudi bralcu veliko več ponazoritvenega gradiva kot sicer s primeri bogati Kacin. Zanimivo je med drugim sklicevanje na angleški *continuous tense* in italijanski gerundij, pa tudi leksikalizacija vida v italijanskem prevodu. Kot je bilo že omenjeno, avtor v dodatku poda tudi dva abecedna seznama glagolskih vidskih dvojic z italijanskim prevodom, najprej s slovenskimi (prav tam: 167–181), nato pa z italijanskimi (prav tam: 182–203) iztočnicami.

Sklep

Naj za zaključek najprej na kratko kontrastivno povzamem glavne karakteristike treh v prispevku obravnavanih učbenikov:

19 Razlaga je tudi tu izčrpna in nazorna (Lečič 2009b: 135, op. 10).

20 Med drugim razporeditev po skupinah glede na končnico v nedoločniku in sedanjiku, pri čemer sledita Kacin in Tallone sistemu s šestimi, R. Lečič pa s petimi spregatvami.

Kacin 1998:

– slovnični priročnik in učbenik, slovnične teme prikazane v prepletanju med seboj;
– vsebuje vaje (branje in prevajanje iz slovenščine v italijanščino in obratno, z rešitvami);
– vsebuje slovarček;
– referenčna strokovna literatura pretežno Bajec, Kolarič, Rupel 1956/1964;
– posebno izčrpno obdelano: stopnjevanje pridevnika, klasifikacija glagolov;
– bibliografija ni navedena;
– »slovensko-italijanski« vidik.

Tallone 2004:

– slovnični priročnik, slovnične teme prikazane sistemsko;
– vsebuje preglednice, več tematskih glosarjev;
– referenčna strokovna literatura pretežno Bajec, Kolarič, Rupel 1956/1964;
– poudarek na prevajalskem in primerjalnem pristopu;
– posebno izčrpno obdelano: abecedno analitično kazalo, glagolski sistem, glosarji glagolov, frazeologija;
– obsežna bibliografija: skoraj 90 naslovov;
– »italijanski« vidik.

Lečič 2009b:

– slovnični priročnik, slovnične teme prikazane sistemsko in strokovno;
– vsebuje številne preglednice;
– referenčna strokovna literatura pretežno Toporišič oz. *Pravopis* 2001;
– strnjen in uravnotežen pregled glasoslovja, besedoslovja, oblikoslovja, skladnje in pravopisa;
– posebno izčrpno obdelano: natančne definicije obravnavanih predmetov, zaimki (zlasti pridevniški), skladnja, pravopis;
– izbrana strokovna bibliografija;
– »slovenski« vidik.

Namen prispevka je bil, da v glavnih obrisih predstavi nekaj aspektov obstoječih priročnikov slovenskega jezika za Italijane. Kljub razlikam med avtorji in nekaterim »pomanjkljivostim«, ki nastajajo zaradi narave samih jezikov, smo učitelji pri poučevanju slovenskega jezika nedvomno zadovoljni, da jih imamo na razpolago.

Ne nazadnje pa je bil namen tudi izpostaviti pomembnost tovrstnih jezikovnih priročnikov glede na morebitni ugovor, da za poučevanje slovenščine (ali kateregakoli jezika kot tujega jezika) ne potrebujemo učbenikov, ki bi bili napisani v jeziku učencev: čeprav je komunikativni pristop za usvajanje jezika dokazano večinoma učinkovitejši in tudi zabavnejši od kognitivnega, ne smemo zanemariti dejstva, da so med morebitnimi učenci tudi posamezniki, ki jih zanima jezikovni sistem kot tak: (slovanski) filologi, tuji jezikoslovci, radovedni samouki in drugi. Čeprav se slednji sicer učijo (tudi) govorjenega in pisnega jezika (tudi) ob drugih pripomočkih, pa si (morebiti) želijo teoretične osnove brati oz. konzultirati (tudi) v svojem maternem jeziku.

Zato ne vidim razloga, da ne bi različni pristopi, tudi taki, ki so v zadnjih desetletjih obveljali kot zastareli,[21] sobivali ob sodobnejših, ki bodo kljub temu ostali večinski, saj je ponudba tovrstnega gradiva v Sloveniji zelo pestra in kvalitetna. Da povpraševanje po tem obstaja, pa dokazuje že sam obstoj v tem prispevku obravnavanih priročnikov: prvi, Kacinov, je doživel kar 10 izdaj oz. ponatisov, zadnjega 2010; drugega je italijanski zdravnik-filolog Tallone napisal, da bi sam sebi – kot »stranski učinek« pa seveda še drugim – pojasnil strukturo slovenščine v svojem jeziku; R. Lečič pa je začutila potrebo, da že napisani in objavljeni priročnik izda tudi v italijanskem prevodu. Pomenljiva dejstva.

Vsi ti pristopi se medsebojno uspešno dopolnjujejo in le tako služijo v pomoč tako učiteljem kot učencem oziroma vsem vedoželjnim ljudem.

Zahvala

Sanji Pirc in Robertu Dapitu se iskreno zahvaljujem za pregled besedila.

Viri in literatura

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1964 (2. popravljena izdaja): *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

GREENBERG, Marc L., 2006: *A Short Reference Grammar of Standard Slovene*. Duke University, University of North Carolina: Chapel Hill.
http://www.fran.si/slovnice-in-pravopisi/51/20082006-greenberg

HERRITY, Peter, 2000: *Slovene. A Comprehensive Grammar.* London, New York: Routledge.

JENKO, Elizabeta M., 2000: *Grammatik der slowenischen Sprache. Eine Einführung*. Klagenfurt/Celovec: Drava-Verlag.

JEVNIKAR, Martin, 1972: Prefazione. Anton Kacin: *Grammatica della lingua slovena*. Ljubljana: Državna založba Slovenije; Trieste/Trst: Založništvo tržaškega tiska. 5–14.

KACIN, Anton, 1998 (popravljena izdaja, 4. ponatis): *Grammatica della lingua slovena*. Gorizia/Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

LEČIČ, Rada, 2009a: *Osnove slovenskega jezika. Slovnični priročnik*. Cerkno: Založba Gaya.

LEČIČ, Rada, 2009b: *Fondamenti della lingua slovena. Manuale di grammatica*. Trieste/Trst: Editoriale Stampa Triestina/Založništvo tržaškega tiska.

Primorski slovenski biografski leksikon, 1974–1991. Gorizia/Gorica: Goriška Mohorjeva družba.

SERIANNI, Luca, 2010: *Grammatica italiana: italiano comune e lingua letteraria*. Torino: UTET.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŠLENC, Sergij, 2006: *Veliki slovensko-italijanski slovar.* Ljubljana: Državna založba Slovenije.

TALLONE, Giovanni, 1996: Grammatiche e sussidi didattici per lo studio della lingua slovena: rassegna storica e bibliografico-critica di cinque secoli (1584–1996). *Studi Goriziani* 84. 13–53.

TALLONE, Giovanni, 2000: *Lo sloveno essenziale: compendio morfologico della lingua slovena di base*. Milano: Fonte.

TALLONE, Giovanni, 2004: *Lingua slovena. Grammatica di base*. Udine: FUL-L.

TOPORIŠIČ, Jože, 1978: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*. Maribor: Založba Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

TOPORIŠIČ, Jože, 1991 (1. izd. 1976): *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

21 Še leta 2000 je britanski slavist Peter Herrity očitno začutil potrebo po *A Comprehensive Grammar* v angleščini. Še novejša (2006) je prav tako v angleščini napisana *A Short Reference Grammar of Standard Slovene* Marca L. Greenberga.

KAKO RAZMIŠLJAJO O SLOVENSKI SLOVNICI NAŠI OSNOVNOŠOLCI?

Karmen Bizjak Merzel
Osnovna šola Danile Kumar, Ljubljana

UDK 373.34.091.3:811.163.6'242'36(049.5)

Uvodoma je predstavljena problematika poučevanja slovnice v osnovni šoli in z njo povezani moderni pristopi poučevanja maternega jezika. Osrednji del prispevka se osredotoča na rezultate anketne raziskave, ki sem jo izvedla na populaciji učencev od 6. do 9. razreda. Z njo sem analizirala odnos učencev do maternega jezika, do učenja le-tega ter njihova stališča do slovnice na splošno in do njihovih najpogostejših slovničnih zadreg.

osnovna šola, poučevanje slovnice, moderni pristopi, stališča učencev do slovnice

The paper first focuses on the problem of teaching grammar in primary school and elucidates modern approaches to teaching the mother tongue. There is then a discussion of the results of surveys carried out among of pupils from years 6 to 9. Pupils' typical attitudes towards their mother tongue and grammar, as well as their most common grammatical problems, are analysed.

elementary school, teaching grammer, modern approaches, pupils' opinions

1 Uvod – slovnica v naših osnovnih šolah

Pravzaprav se vsak učitelj slovenščine redno ne le srečuje, temveč tudi sprašuje o smiselnosti, kakovosti in količini podajanja učne snovi, vezane na slovnico. Z vsakodnevno pripravo na učno delo poskuša osmišljevati podajanje učne snovi, jo razlagati čim bolj nazorno in ne nazadnje tudi sistematično.[1] Temu vsakodnevnemu delu redno dodaja, če seveda opravlja svoje delo vestno in odgovorno, tudi dnevno refleksijo svojega dela in poskuša tudi čim prej dobiti povratno informacijo o učenčevem razumevanju podane snovi. Pri obravnavi književnosti je to lažje, saj je povratna informacija učenca hitrejša in odzivnejša. Pri podajanju slovnične snovi pa je ta proces drugačen in tudi daljši.

Obravnavi slovnice je v 6. razredu namenjenih 105 ur (60 %, 5 ur tedensko), v 7. razredu 84 ur (60 %, 4 ure tedensko), v 8. razredu 73,5 ur (60 %, 3,5 ure tedensko) in v 9. razredu 86,5 ure (60 %; 4,5 ure tedensko). Delež obravnave slovnice je razviden, vendar se v prispevku ukvarjam z vprašanjem, ali je tudi dovolj učinkovit, da naši osnovnošolci zapustijo šolske klopi dovolj jezikovno opismenjeni za svojo izobrazbeno stopnjo, funkcioniranje v družbi in/ali nadaljnje izobraževanje.

1 Pretok misli in idej zahteva natančno sporočanje in tudi sprejemanje. Zato morata oba – sporočevalec in naslovnik – poznati jezik in umeti njegov ustroj. K temu pripomorejo jezikovna pravila, ki jih vsi, ki se učimo jezika, spoznavamo v procesu učenja.

2 Kako blizu smo jezikovni stvarnosti naših osnovnošolcev?

Zagotovo vsak učitelj slovenist čuti kar malo krivde, ko prebira strokovne članke in analize o (ne)zadostni jezikovni kompetentnosti učencev, dijakov in študentov. Velikokrat je situacija že zaskrbljujoča, kar zadeva obvladanje jezikovnih veščin. Osnovnošolcem predstavlja veliko težavo napisati kakšno daljše besedilo, novinarski članek, poročilo, na spis pa se odzovejo z veliko mero nelagodja. Zelo malo je učencev, ki radi in tudi pravilno pišejo. Zato verjetno tudi dijakom ni nič kaj lažje pisati, saj se veščina pisanja gradi v zgodnji mladosti. Esej za večino predstavlja že kar projekt, ki se ga lotijo bolj tehnično kot vsebinsko. Vzrok za to »esejistično nelagodje« se verjetno skriva v tem, da se v osnovni šoli pisanje omeji bolj na pisanje besedilnih vrst, kar ni nič napačnega. Napačno pa je to, da učenci pišejo po vzorcu in ne iz ponotranjenja besedilne vrste. Veliko zadrego učencem predstavlja pisanje doživljajskega spisa (malo manj domišljijskega), v katerem se morajo na precej bolj subtilen način izraziti občutki posameznika, ki jih lahko napišejo z ustvarjeno trdno jezikovno kompetenco. Na tej točki se vsak učitelj sprašuje, kolikšno jezikovno kompetenco daje vsakemu učencu s podajanjem učne snovi. Ali današnji pristopi k podajanju slovnice naše učence usposabljajo za dovolj jezikovno kompetentne? Ali pa jih puščajo z večjimi vrzelmi, negotove pri reševanju slovničnih zagat, jezikovno nesproščene in slabo opismenjene? In kako zadovoljni smo učitelji s sodobnimi pristopi podajanja slovnice v osnovni šoli?

3 So moderni pristopi učenja maternega jezika učencem dovolj približali slovensko slovnico?

Dejstvo, ki ga učitelji opažamo že desetletje, je, da nam moderni pristopi učenja maternega jezika ne odgovarjajo. Učitelji to večkrat potrjujejo na študijskih srečanjih, ki pa se iz leta v leto redčijo. Sodoben interaktiven pouk danes ni več novost, vendar pa je po desetletju že čas, da se pretrese njegove učinke. Učiteljem se pogosto zdi, da ti moderni pristopi učence celo bolj oddaljujejo od želenega cilja – tj. močnega jezikovno kompetentnega posameznika. Učenci s težavo pišejo, posebej zahtevno se jim zdi pisanje daljših besedil, v katerih so številne slovnične napake. Šele od tu naprej se lahko pogovarjamo o kreativnosti besedil – ki jo lahko vnašamo na trden jezikovni temelj. Nam učiteljem pa se zdi, da smo vrstni red pri prenovi učnih načrtov zamenjali. Najprej aktivne metode, invencija, kreativnost, originalnost posameznika, posebni pristopi poučevanja, šele nato sistem, struktura, slovnična pravila, prenovljene tradicionalistične metode.

Pravzaprav smo se učitelji kar preveč vdali ali pa mogoče celo popustili v dokazovanju, da sodobne izobraževalne metode pri učenju maternega jezika ne dosežejo učinka, ki bi si ga želeli. Strinjam se s francoskim filozofom Lucom Ferryjem,[2] ki je dejal, da so aktivne metode uspešne v naravoslovju, ne pa pri maternem jeziku.

2 »Kdo je torej kriv za to, da naši otroci ne znajo pisati in delajo ogromno slovničnih napak? Krive so tako imenovane aktivne metode, po katerih zadnjih štirideset let poskušajo poučevati pedagogi. Toda učenje jezika, naj gre za slovenščino ali francoščino, nima kaj prida skupnega z invencijo, s kreativnostjo. Učenje jezika je čista tradicija, dediščina. Kreativnosti na področju slovnice bi po mojem mnenju lahko rekli tudi

Učitelji pri pouku slovenskega jezika poskušamo razvijati pri učencih metajezikovno zmožnost ob besedilih, na katera je pripeta jezikovna tema (npr. prepoznavanje stavčnih členov, besednih vrst, pisanje prevzetih besed …). Učenci se z lastno dejavnostjo z novo jezikovno temo srečajo, in sicer z vajami modernega pristopa (neverjetne trditve, vaje z dopolnitvami, izločanji, povezovanjem, naloge za izziv …), utrjujejo snov in jo ob koncu dopolnijo v definicijo jezikovnega izraza. Tak način usvajanja slovnične snovi je večini učiteljev kljub dolgoletni pedagoški praksi še vedno tuj in nesprejemljiv. Nekateri strokovnjaki sicer menijo, da smo bili vzgojeni v smeri strukturalistične slovnice, ki nas danes pri poučevanju precej bremeni, če ne celo ovira. Sama lahko zatrdim, da je učencem vseeno mnogo bližji način obravnave slovnice s sistematično, pregledno in jasno predstavitvijo neke jezikovne teme. Kaj je torej narobe s tradicionalno slovnico, da je nočemo več? Kaj je narobe v klasičnih predstavitvah tem, da jih v naših učbenikih in delovnih zvezkih ni več? Moderni učbeniki so sicer privlačni za učence, vendar razdrobljeni s snovjo, pisani v vsej možni barvni paleti, pravi mali »facebook«. Če navedem le en primer obravnave prireDno zložene povedi, ki je razdrobljena skozi prvi in drugi del delovnega zvezka; vse to učence napeljuje na precej nefokusirano obravnavo slovnične snovi, v iskanje snovi po delčkih, v sestavljanje, ki pa gre po mojem občutku in znanju učencev v nasprotno smer. Zagotovo so za učence privlačne fotografije v delovnih zvezkih in učbenikih, vendar s številnimi stripi in z drugačnimi modernimi ponazoritvami ne zvišujejo nivoja jezikovnega znanja; sama menim, da celo nasprotno, saj učenec z novo učno enoto ne dobi fokusa pomembnosti znanja. Tudi znanja, ki ga usvoji, nima kam nasloniti, saj vse lebdi nekje v zraku. Učitelji smo mnenja, da so nam moderni pristopi odrezali korenine jezikovnega drevesa, na katerega veje bi lahko pripeli slovnično znanje. Moderni pristopi pa nazadnje učiteljem vzamejo veliko časa v sami izvedbi učne ure, kar dokazuje IKT, ki se v osnovni šoli kljub večletnim poskusom in številnim izobraževanjem ni uveljavila, tako kot so si njeni spodbujevalci želeli. Fokus znanja v sistemu in neposredni stik z učencem sta v osnovni šoli po mojem mnenju najpomembnejša gradnika poučevanja slovnice. Šele ko vzpostavimo pri učencih temeljno znanje, lahko učitelj/najverjetneje profesor v gimnaziji ali srednji šoli postane moderator in spodbujevalec v sproščenem razmišljanju o jezikovnih problemih v praksi.

slovnične napake. To je bistvo problema! Razvili so cel kup novih pristopov poučevanja, denimo samonarek in podobne traparije, ki spodbujajo kreativnost, inovativnost in samoizražanje. Vse to na škodo učenja na pamet in slovničnih pravil. To je katastrofa! In takšno razmišljanje še zdaleč ni reakcionarno, moj diskurz je modernističen. Bodite reakcionarni, kar pomeni, bodite modernistični, povrnite se k tradicionalnim metodam, da se bodo vaši otroci naučili brati in pisati. Nič ni bolj modernega od tega! Povsod po razvitem svetu – drugje pa ne! – smo priča upadanju obvladanja jezikovnih veščin. Otroci po Evropi, Združenih državah, vsepovsod, niso več sposobni normalno končati enega samega stavka, prebrati enega časopisnega članka ali celo cele knjige, ker jim je pretežko razvozlavati napisano. To je škandal! In to nima nič opraviti z internetom, s televizijo, to so neumnosti, to je posledica izobraževanja. Vse sodobne izobraževalne metode pa dajejo prednost inovativnosti, kreativnosti …, ki pri učenju jezika kratko in malo nič ne koristijo. Jezik je zelo konservativna stvar, zato mora biti táko tudi poučevanje.« (Sobotna priloga *Dela*, 18. februar 2012)

Učenci se sicer naučijo tehnik pisanja neumetnostnih besedil in njihovega razumevanja, urejanja in hitrega razbiranja podatkov, žal pa s tem še ne postanejo sproščeni in jezikovno kompetentni pisci. Učenje jezika v klasičnih predstavitvah je izginilo ali pa se je skrilo za druge vsebine. Pravzaprav se čudim mnenju, da je klasična slovnica za naše osnovnošolce pretežka, nerazumljiva, abstraktna. Danes s svojo 16-letno prakso lahko z gotovostjo trdim, da učence s podajanjem slovničnega znanja podcenjujemo. Učenci so zmožni usvojiti vse tisto, kar smo s klasično slovnico nekoč usvojili in znamo večno. Mnenje mnogih mojih kolegov je, da pouk slovnice v osnovni šoli nikakor ni preobremenjen s količino jezikoslovnih izrazov. Pogrešajo kategorizacijo jezikoslovnih pojavov, saj menijo, da je tako učencem veliko lažje razumevanje slovničnih vsebin. Tu bi se strinjala z ugotovitvijo Tadeje Rozman, ki ugotavlja, da smo učitelji vzgojeni v tradicionalnem sistemu opisnega podajanja jezikovne snovi, vendar nam vsaj desetletna praksa potrjuje, da so učenci pri obvladovanju slovenske slovnice bistveno manj prožni, negotovi in ob zaključku osnovne šole še vedno slabo temeljno opismenjeni (težava v pisanju daljših besedil, temeljne slovnične napake, površno branje …).

Da pa ne bom le sama s svojimi kolegi razmišljala o slovnici in njenih ovirah, sem te poglede želela preveriti pri učencih v obliki izvedenih anket. Predvsem sem od učencev želela dobiti neposredne odgovore, ki bi mi pomagali zaokrožiti ugotovitve glede odnosa do jezika in do slovnice.

4 Raziskava o odnosu osnovnošolcev do maternega jezika, učenju jezika, razumevanju slovnice in njene prakse

V raziskavo je bilo vključenih 62 šestošolcev, 58 sedmošolcev, 67 osmošolcev in 65 devetošolcev. Anketni vprašalnik, ki so ga učenci izpolnjevali marca 2015, sem oblikovala v štiri vsebinske sklope: prvi sklop je vključeval odnos do maternega jezika[3] ter njenega obvladovanja, drugi sklop je vključeval učenčev pogled na učenje slovenščine, tretji razumevanje slovenske slovnice in četrti sklop slovnico. Izhodišče anketnega vprašalnika je bilo, ali bodo odgovori potrdili moje razmišljanje o nujni vsebinski spremembi poučevanja maternega jezika.

1. sklop vprašanj – odnos do maternega jezika

Na prvo vprašanje, ali imajo radi svoj materni jezik (poleg slovenščine so bili materni jeziki še: bosanščina (11), albanščina (2), ruščina (3), makedonščina (1), angleščina (2), srbščina (3)), je bilo od 252 odgovorov 14 negativnih. Številka negativnih odgovorov se precej dvigne ob vprašanju, ali se radi učijo materni jezik, in sicer je bilo teh kar 112. Naslednji dve vprašanji se navezujeta na obvladovanje maternega jezika. Na vprašanje, ali menijo, da dobro obvladajo materni jezik, je odgovorilo 165 učencev; zadovoljivo jih obvlada 72, 15 pa jih meni, da materni jezik

3 Po Stabeju je materni jezik kot terminološko poimenovanje izhodiščno, tvorbeno zaznamovan s predstavo tistega jezika, ki ga mati posreduje otroku v njegovem najnežnejšem, najzgodnejšem obdobju; s tem mu odpre vrata v sam jezik, hkrati pa vrata v osebno dojemanje sveta, ki je samo z jezikom mogoče. Na tej ravni je materni jezik povezan s prvim, bivanjskim pojmovanjem jezika.

obvlada slabo. Za učence pomeni dobro obvladovanje maternega jezika: bogat besedni zaklad, znanje pravopisa, znanje slovnice, poznavanje pravil za pisanje besedil, obvladovanje govornih položajev (tudi zborni knjižni jezik), poznavanje pravil za pisanje besedil. Za dobro obvladovanje maternega jezika se zdi učencem najmanj pomembno poznavanje in uporabljanje slovarjev ter dodatnih gradiv za slovenščino.

2. sklop vprašanj – učenčev pogled na učenje slovenščine

Izpostavila bi dve vprašanji anketnega vprašalnika: prvo je, kaj je pri pouku slovenščine učencem najbolj všeč, in drugo, kaj se najraje učijo: slovnico, književnost ali oboje. Učenci so pri prvem vprašanju odgovarjali različno: največ odgovorov je imelo branje (v vseh oddelkih od 6. do 9. razreda prvih deset minut vsake učne ure redno beremo), sledijo maloštevilni različni odgovori: delo v skupini, spoznavanje in pogovor o pisateljih in pesnikih, predstavitve in govorni nastopi sošolcev, razlaga učiteljice, pisanje spisov, slovnica.

Na drugo vprašanje so učenci zapisali, da se veliko raje učijo književnost kot slovnico.

3. sklop vprašanj je obsežnejši in se nanaša na učenčevo razumevanje slovnice

Vprašanja:

– Kaj si predstavljaš pod pojmom slovnica?
– Se ti zdi pomembno, da dobro obvladaš slovnico?
– Meniš, da je bolje znati poiskati slovnična pravila kot jih usvojiti?
– V katerih situacijah se ti zdi nujno potrebno obvladovanje slovničnih pravil?
– Ali te slovnične napake zelo motijo?
– Ali je zate dovolj, da nekdo predstavi vsebino, četudi s slovničnimi napakami, ali pa pričakuješ predstavljeno vsebino brez slovničnih napak?
– Znaš napisati/sporočiti tako, da te naslovnik (učitelj, starši …) vedno razume?

Kaj si predstavljaš pod pojmom slovnica?

Šestošolci (vsi) in sedmošolci so največkrat odgovorili z *ne vem* ali pa pustili prazen prostor, pri sedmošolkah je bil najpogostejši odgovor *pravila*, pri osmošolcih in devetošolcih pa prav tako izstopa odgovor *pravila*.

Se ti zdi pomembno, da dobro obvladaš slovnico?

Na vprašanje je pritrdilno odgovorilo 180 učencev, negativno 17 učencev, 54 z odgovorom *ne vem*, enega odgovora pa ni bilo.

Meniš, da je bolje znati poiskati slovnična pravila kot jih usvojiti?

Usvojena slovnična pravila je izbralo kar 191 učencev, *znati poiskati slovnična pravila* 52, oboje 1, 7 vprašanj pa je bilo neizpolnjenih.

V katerih situacijah se ti zdi nujno potrebno obvladovanje slovničnih pravil?

Odgovori na to vprašanje so bili zanimivi (Slika 1).

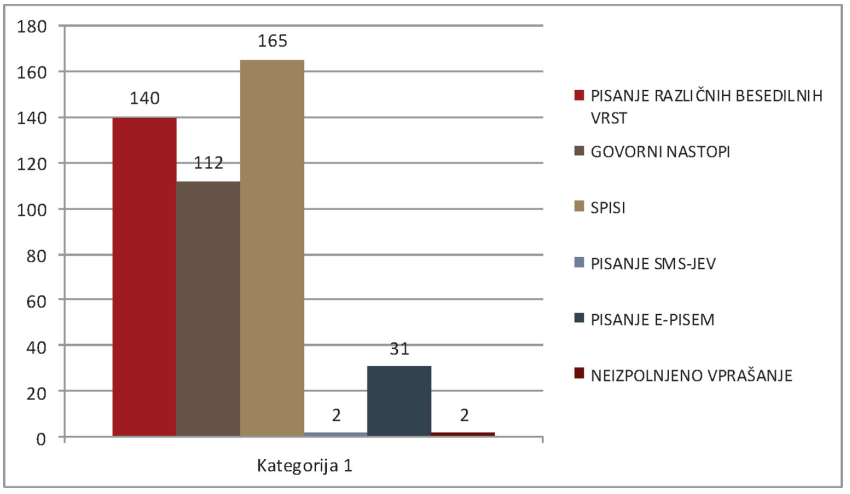

Slika 1: Obvladovanje slovničnih pravil

Ali te slovnične napake zelo motijo?

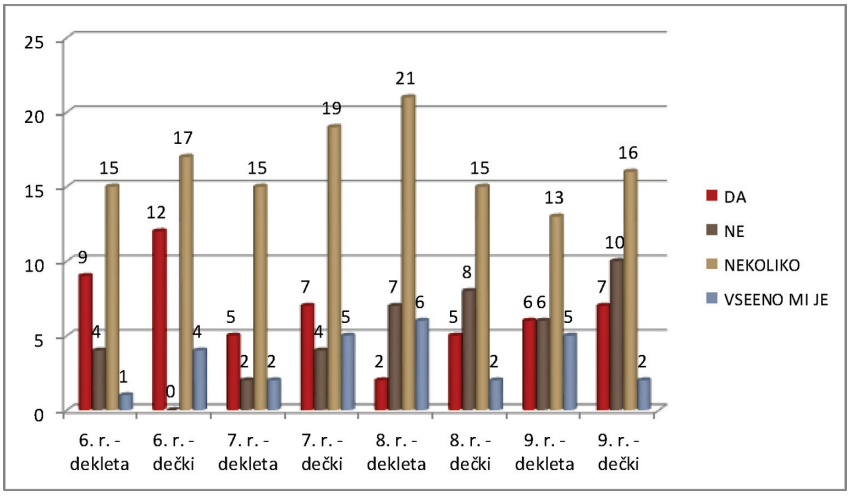

Slika 2: Ali te slovnične napake zelo motijo?

Ali je zate dovolj, da nekdo predstavi vsebino, četudi s slovničnimi napakami, ali pa pričakuješ predstavljeno vsebino brez slovničnih napak?

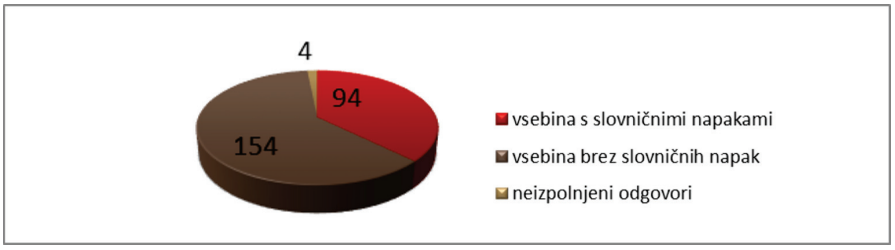

Slika 3: Slovnične napake

Ali znaš napisati/sporočiti tako, da te naslovnik (učitelj, starši …) vedno razume?

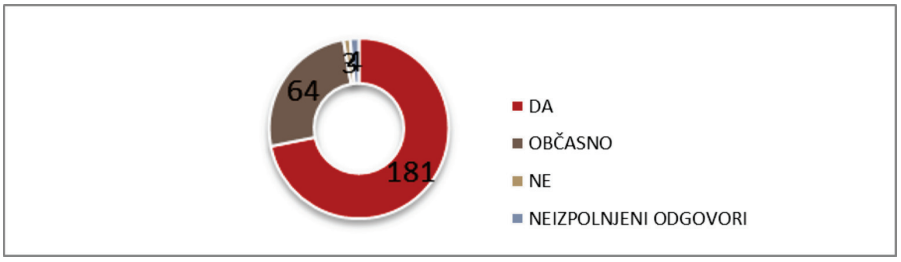

Slika 4: Razumljivost

4. sklop vprašanj

Naslednji sklop vprašanj se nanaša na najpogostejše slovnične napake pri osnovnošolcih, najtežja slovnična poglavja ter kaj naredijo za lažje tvorjenje besedil, kako pogosto uporabljajo najrazličnejše slovnice, slovarje, preglednice slovničnih pravil in e-slovarje. Zadnji vprašanji sta se nanašali na to, kako se učenci sporazumevajo na socialnih omrežjih ter ali se jim zdi govor televizijskih ali radijskih voditeljev primeren.

Kot najpogostejše slovnične težave so šestošolci navedli: manjkajoče vejice, zanikani rodilnik, nepravilna raba sklonov, napačna raba sklonov ter napačna raba namenilnika namesto nedoločnika. Sedmošolci so dodali še stavčne člene (sama osebno menim, da težava ni v razumevanju, temveč učenju), sedmošolke so z odgovori pokazale precejšnjo mero samozavesti pri obvladovanju slovnice. Osmošolci so slovnične težave razvrstili takole: napačna raba namenilnika namesto nedoločnika, enakovredno mesto težavnosti so pripisali stavčnim členom, podredno zloženi povedi, manjkajočim vejicam, odvečnim vejicam, napačni rabi svojilnega zaimka; osmošolke pa so največkrat izpostavile manjkajoče vejice, podredno zloženo poved, napačno rabo namenilnika namesto nedoločnika, zanikani rodilnik, stavčne člene. Devetošolci imajo največ težav pri manjkajočih vejicah, sledijo odvečne vejice ter podredno in

priredno zložena poved, nato pa nastopajo težave pri stavčnih členih, napačni rabi namenilnika namesto nedoločnika ter napačni rabi svojilnega zaimka, napačna raba velike začetnice, nepravilna raba sklonov ter zanikanega rodilnika. Devetošolke pa imajo bistveno manj težav kot devetošolci; skoraj za polovico. Kot težavo so izpostavile manjkajoče vejice ter napačno rabo namenilnika namesto nedoločnika (verjetno zato, ker se niso najbolje spomnile pravila – snov poglobljeno obravnavamo v 6. razredu).

In kaj so učenci izpostavili kot najtežje pri obravnavi slovnice?

Tabela 1: Slovnične težave

Razred	Najtežje slovnično poglavje
6. r. – dečki	13 brez odgovora 3 nič 3 vejice
6. r. – deklice	13 ne vem 5 neizpolnjenih 2 nič 1 vse
7. r. – dečki	9 stavčni členi 7 brez odgovora 4 frazemi 4 zaimki
7. r. – deklice	8 stavčni členi 7 brez odgovora
8. r. – dečki	11 ne vem 6 odvisniki 5 stavčni členi
8. r. – deklice	11 odvisniki 8 nič 5 ne vem
9. r. – dečki	5 brez odgovora 4 vejice 3 priredja 3 besedne vrste 2 nič 2 stavčni členi 1 besedoslovje 1 trpniki 1 pravopis 1 skloni
9. r. – deklice	10 nič 4 S-shema 4 stavčni členi 4 besedne vrste 3 vejica 2 velika začetnica

Ugotavljam, da slovnično ozaveščanje in spoznavanje jezika raste od 6. do 9. razreda. Starejši učenci navajajo več slovničnih poglavij in se jih tudi veliko bolje zavedajo.

Kaj učenci naredijo za to, da bi lažje tvorili pisna besedila, pokažejo odgovori v Tabeli 2.

Tabela 2: Lažje tvorjenje pisnih besedil

	6. razred	7. razred	8. razred	9. razred
Berem knjige	53	38	42	35
Gledam TV	1	7	8	4
Sodelujem pri pouku	39	36	32	29
Nič ne naredim	1	3	9	8
Rešujem dodatne slovnične vaje	24	22	13	11
Pišem različna besedila	24	18	22	10

Zanimivi so bili odgovori na vprašanje, kako pogosto doma uporabljajo slovnične priročnike (Tabela 3).

Tabela 3: Uporaba slovničnih pripomočkov

	Pogosto	Občasno	Nikoli
6. razred	3 – SSKJ 8 – Slovenska slovnica 9 – Slovenski pravopis 5 – druge slovnice 7 – različne preglednice slovničnih pravil 10 – e-slovarji	24 – SSKJ 34 – Slovenska slovnica 34 – Slovenski pravopis 29 – druge slovnice 21 – različne preglednice slovničnih pravil 24 – e-slovarji	36 – SSKJ 18 – Slovenska slovnica 21 – Slovenski pravopis 27 – druge slovnice 34 – različne preglednice slovničnih pravil 28 – e-slovarji
7. razred	9 – SSKJ 7 – Slovenska slovnica 7 – Slovenski pravopis 5 – druge slovnice 4 – različne preglednice slovničnih pravil 16 – e-slovarji	21 – SSKJ 19 – Slovenska slovnica 20 – Slovenski pravopis 23 – druge slovnice 15 – različne preglednice slovničnih pravil 22 – e-slovarji	35 – SSKJ 28 – Slovenska slovnica 28 – Slovenski pravopis 28- druge slovnice 35 – različne preglednice slovničnih pravil 26 – e-slovarji
8. razred	2 – SSKJ 5 – Slovenska slovnica 7 – Slovenski pravopis 3 – druge slovnice 1 – različne preglednice slovničnih pravil 8 – e-slovarji	21 – SSKJ 14 – Slovenska slovnica 15 – Slovenski pravopis 21 – druge slovnice 10 – različne preglednice slovničnih pravil 31 – e-slovarji	42 – SSKJ 47 – Slovenska slovnica 42 – Slovenski pravopis 40 – druge slovnice 34 – različne preglednice slovničnih pravil 25 – e-slovarji

9. razred	1 – SSKJ 1 – Slovenska slovnica 0 – Slovenski pravopis 3 – druge slovnice 3 – različne preglednice slovničnih pravil 7 – e-slovarji	23 – SSKJ 20 – Slovenska slovnica 22 – Slovenski pravopis 15 – druge slovnice 23 – različne preglednice slovničnih pravil 35 – e-slovarji	37 – SSKJ 47 – Slovenska slovnica 43 – Slovenski pravopis 46 – druge slovnice 39 – različne preglednice slovničnih pravil 24 – e-slovarji

Zadnji dve vprašanji se nanašata na govor televizijskih in radijskih voditeljev ter na sporazumevanje na socialnih omrežjih. Na vprašanje primernosti govora voditeljev jih je odgovorilo pritrdilno 149, nikalno 24, odgovor *vseeno mi je* je zapisalo 64 učencev, 15 pa jih ni odgovorilo.

Pričakovano se učenci na socialnih omrežjih sporazumevajo v slengu (14 v narečju, 31 pa celo v knjižnem jeziku).

5 Sklep

Rezultati odgovorov naših osnovnošolcev nam govorijo, da bi bilo morda smiselno ponovno preučiti, katere so tiste vsebine in pristopi, ki bi jih bilo v bodoče smiselno zadržati oziroma opustiti. Obstoječi učni načrt je v izbiri jezikovnih tem ambiciozen, ker zajema s koristnimi posodobitvami veliko spodbud k razmišljanju in novih pristopih, a se zdi problematičen pri načinu uresničevanja, poznavanja in razumevanja slovničnih poglavij (razpršenost osnovnih jezikovnih pojmov, terminov …). Največjo težavo za učitelje zagotovo predstavlja obravnava jezikovnih zakonitosti, ki se navezujejo na besedila.

Strinjam se s trditvijo Marte Kocjan Barle[4] in jo kot praktik podpiram. Nujno in potrebno je postaviti šolski slovnični standard, ki bi ga lahko sestavljavci učbenikov prelili v primerno predstavitev tem, predpisanih v UN.

Osnovna šola je temelj, ki mora naše učence naučiti pravilno knjižno pisati, brati in govoriti. Zato je naša naloga, da znamo učence seznaniti z osnovami slovnice, pravopisa in pravorečja. Osnovnošolski učitelji namreč pogrešamo učbenik, ki bo zgled nazornega, jasnega, preglednega in sistematičnega jezikovnega priročnika, s katerim si bo učenec, kasneje tudi dijak, znal pomagati pri nadaljnjem izobraževanju.

4 UN ne potrebuje radikalnih posegov, ampak bi ga bilo treba popraviti v nekaterih nedoslednostih in pomanjkljivostih. Da pa bi jezikovne teme lahko predstavili klasično, bi se seveda morali odreči trenutno veljavnemu temeljnemu didaktičnemu načelu, da se obravnava jezikovnih zakonitosti navezuje na neumetnostna besedila.
Pomanjkljivostim prejšnjega načina poučevanja slovnice bi se lahko izognili z angažiranjem slovenistične stroke, sestavljavcev učbeniških gradiv in učiteljev. Slovenisti bi morali postaviti šolski slovnični standard, ki bi ga lahko sestavljavci učbenikov prelili v didaktično primerno predstavitev tem, predpisanih v UN. Odpravili naj bi strokovne pomanjkljivosti: različne nedorečenosti, nedoslednosti, neenotnosti (v nekaterih primerih je neizmerno težko uskladiti trditve ali oznake v slovnici, pravopisu in različnih jezikovnih priročnikih). Sestavili naj bi šolski slovar in pravopis, ki bi osnovnošolce pripravil na poznejšo uporabo zahtevnejšega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), predvsem pa *Slovenskega pravopisa* (SP 2001). Osmislili naj bi učenje slovnice, pravopisa in pravorečja kot praktično uporabnih za nadaljnje šolanje in delovanje v poklicu.

Tabela 3 o uporabi slovničnih priročnikov nam kaže, da osnovnošolci vseeno posegajo po jezikovnih priročnikih, torej potreba po slovnici je. Učitelji pa si želimo, da bi učbeniki naše učence sistematično navajali na njihovo uporabo. Zavedamo se, da se temeljnih jezikovnih veščin naučimo že v najzgodnejši dobi, v osnovni šoli. Dobro bi bilo, da se tudi končno uskladimo, kakšno slovnico pravzaprav želimo ponuditi za vsaj nadaljnje desetletje, predvsem pa izhajati z roko v roki skupaj z učitelji praktiki.

Literatura in viri

KOCJAN BARLE, Marta, 2012: Šolska slovnica v oslovski klopi. *Delo* (priloga Književni listi) 10. 4. 2012.

ROZMAN, Tadeja, KRAPŠ VODOPIVEC, Irena, 2011: *Jezikovni pouk slovenščine – stanje in želje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 397–403.

SKAZA, Jože, 2010: *Slovenska slovnica. Uvod*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

STABEJ, Marko, 2010: *V družbi z jezikom*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko. 53–54.

NOVO BESEDJE V LUČI PRIMERJAVE *SLOVARJA NOVEJŠEGA BESEDJA SLOVENSKEGA JEZIKA* IN SLOVARJA *NOVÁ SLOVA V ČEŠTINĚ. SLOVNÍK NEOLOGIZMŮ*

David Blažek
Slovanský ústav Akademie věd ČR, Praga

UDK 811.163.6'373.43:811.162.3'373.43

Prispevek je posvečen primerjavi dveh temeljnih leksikografskih del, ki opisujeta novo besedišče v Sloveniji in v Češki republiki (*Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* in *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*). Oba priročnika obravnavata besedišče iz istega referenčnega obdobja in uporabljata podoben način obdelave posameznih gesel, torej podobno strukturo geselskih člankov. Primerljive lekseme analiziranega tezavra, zaobjetega v obeh priročnikih, predstavljajo internacionalizmi, tj. besede, prevzete iz tujih jezikov. Ostala poimenovanja so vezana neposredno na dejstva oziroma pojave, ki so prisotni samo v določenem jezikovnem ali zemljepisnem okolju (za Češko republiko npr. Slovaška in Češkoslovaška, za Slovenijo pa denimo države nekdanje Jugoslavije).

neologizmi, besedotvorje, leksikologija, leksikografija, slovarji, komparacija

The article compares two basic works of lexicography describing new vocabulary in Slovenia and the Czech Republic (*Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* and *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*). Both books study the vocabulary from the same reference period and apply a similar method of analysis to individual headwords, i.e. both works introduce a similar structure of dictionary entries. Common lexemes of the examined thesaurus described in both books consist of internationalisms, i.e. words adopted from foreign languages. Other denominations are directly related to phenomena or facts present solely in a specific linguistic or geographic environment (with regard to the Czech Republic, Slovakia or Czechoslovakia; and for Slovenia, the countries of former Yugoslavia).

neologisms, word formation, lexicology, lexicography, dictionaries, comparison

1 Uvod

Razvoj družbe se nenehno odraža v razvoju jezika. Poimenovanja novih pojavov, dejstev, dejavnosti ali predmetov si postopoma zagotavljajo svoje mesto v besedišču.[1] Ena od nalog jezikoslovja je, da ta nova poimenovanja zabeleži, opiše in v primeru njihovega razširjenja in širše uveljavitve tudi kodificira. V obdobju med prvo pojavitvijo opisovanega dejstva in jezikovno kodifikacijo pripadajočih izrazov je za te oznake pogosto značilna nestabilnost v obliki, izgovorjavi in slovnici, nemalokrat pa

1 Martincová (2005: 7) neologizme obravnava kot izraz in posledico ustvarjalnosti jezika in kot sredstvo neprekinjenega prerajanja, prestrukturiranja in ustaljevanja besedišča.

prihaja tudi do konkurence različnih poimenovanj za isti pojav. Na izbiro konkretnega izraza pri posameznih govorcih vpliva njihova mera seznanjenosti z danim (novim) pojavom pa tudi njihova starost, izobrazba in jezikovni čut oziroma subjektivno stališče govorca. Pogost primer je konkurenca tujega (izvirnega, prevzetega) poimenovanja in alternativnega domačega izraza (npr. že obstoječe besede, obogatene z novim pomenom). V takšnem primeru se pred dokončno ustalitvijo (in morebitno kodifikacijo) izraza v diskusiji o njegovi »ustreznosti« lahko uveljavijo različni pristopi (npr. puristični pristop, ki poudarja homogenost novega poimenovanja z obstoječim domačim besediščem, ali pa tehnicistični pristop, ki daje prednost mednarodno uveljavljeni nomenklaturi). Ob dolgoročni uporabi neologizmov lahko ti izrazi postopoma izgubijo predznak »novosti« in postanejo del splošnega besedišča.

Močna dinamika nove plasti besedišča in dolgi intervali med izdajami posodobljenih različic leksikografskih priročnikov, ki opisujejo (splošno) besedišče, so botrovali razvoju priročnikov, specializiranih za opis novejšega besedišča, kot samostojne komponente leksikografije. Ti priročniki uporabnikom olajšujejo razumevanje novih izrazov oziroma besednih zvez in jim pomagajo pri opredelitvi izgovorjave, pravopisa in slovnice.

2 Slovarji neologizmov v Češki republiki in v Sloveniji

V Češki republiki se nove besede sproti uvrščajo v splošne razlagalne slovarje (*Slovník spisovné češtiny*, *Akademický slovník cizích slov*) oziroma dodatke k obstoječim priročnikom (slovar *Co v slovnících nenajdete* kot dodatek k *Slovníku spisovného jazyka českého* in *Slovníku spisovné češtiny*). Kot prvi samostojen slovar neologizmov večjega obsega je mogoče obravnavati šele leta 1998 izdani priročnik *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*, ki ga nadgrajuje drugi del, izdan leta 2004.

Slovenski ekvivalent slovarju čeških neologizmov *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* je izšel leta 2012. Tudi za slovensko jezikoslovje velja, da je novo besedišče že sproti uvrščalo v splošni razlagalni slovar (*Slovar slovenskega knjižnega jezika*) in druge priročnike (*Slovenski pravopis*, *Veliki slovar tujk*, terminološki slovarji).

Kot je navedeno v predgovoru prvega češkega priročnika *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*, ta leksikalni material črpa iz obdobja 1985–1995. Drugi del izhaja iz leksikalnega materiala iz let 1996–2002. Obdobje, iz katerega jezikovni material črpa slovenski slovar, ni točno omejeno z leti, se pa navaja, da je bil vir jezikovnega materiala korpus Nova beseda, ki je postopno nastajal od leta 1994 in iz katerega so bili povzeti primeri novega besedišča v letih 2007–2009.

Mogoče je torej zaključiti, da je tako v češkem kot v slovenskem priročniku obravnavan material iz podobnega obdobja. Cilj tega prispevka je ugotoviti, do kakšne mere se novo besedišče, zajeto v češkem oz. slovenskem priročniku, prekriva in ali med obema priročnikoma obstajajo pomembnejše razlike v opisu jezikovnega materiala.

2.1 Gradivo in sestavljanje geslovnika

Prvi del češkega slovarja vsebuje razlage 4.591 gesel, za drugi del točno število gesel sicer ni navedeno, glede na njegov obseg pa lahko kot izhodišče privzamemo dejstvo, da se v obeh zvezkih skupaj nahaja več kot 10.000 gesel. V slovenskem slovarju je po podatku iz predgovora interpretiranih 5.384 gesel (v 6.152 pomenih).

Za češki priročnik je bil leksikalni material črpan predvsem iz časopisov in revij, deloma pa tudi iz govorjenih televizijskih in radijskih besedil. Dodatni viri so bili še promocijski materiali, leposlovje in poljudnoznanstvena literatura ter učbeniški teksti. Glavni vir za slovenski slovar je bil korpus Nova beseda, ki temelji predvsem na publicističnih tekstih.

Češki slovar se je pri izbiranju gesel ravnal po štirih kriterijih:

a) kriterij aktualne knjižne komunikacije – izbrani so bili izrazi, ki so nastali in se uporabljajo v glavnih komunikacijskih sferah sodobne knjižne češčine (mdr. je bilo izpostavljeno (Martincová 1998b: 16), da gre v primeru morebitnih izbranih žargonskih besed vedno za izraze, ki so že v uporabi izven svojega izvornega okolja);
b) časovni kriterij – v slovar so bile uvrščene enote, ki so nastale oziroma so bile pomensko aktualizirane v izbranem obdobju (1985–1995 oz. 1996–2002);
c) kriterij strukturnega tipa neologizmov – v slovarju so interpretirane enobesedne in večbesedne enote (frazemi);
d) kriterij razširjenosti v uporabi; tj. v slovar so bili uvrščeni tudi izrazi, ki se uporabljajo priložnostno oziroma povsem izjemoma, če je bilo z njihovo pomočjo mogoče ponazoriti splošnejše razvojne težnje.

V slovenskem slovarju kriteriji izbire gesel niso izrecno navedeni, so pa bili pri sestavljanju geslovnika prav tako uveljavljeni vsaj nekateri od prej navedenih kriterijev (časovni okvir, obdelava tako enobesednih kot večbesednih leksemov). Pri tem pa se slovenski priročnik ne omejuje samo na knjižno plast novega besedišča in navaja tudi neknjižne izraze (npr. vulgarizme tipa *popizditi*, *pizdarija* ipd.).

Tako v češkem kot v slovenskem priročniku je opredeljena primerjava tega slovarskega gradiva z že obstoječimi slovarji knjižnega jezika. V predgovoru k slovenskemu delu je navedeno, da s svojim obsegom in namenom dopolnjuje *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (v nadaljevanju SSKJ) in predstavlja vez med njegovo prvo in posodobljeno izdajo. Za sklicevanje na gesla iz SSKJ je uporabljen poseben grafičen simbol (kratica SSKJ z ovalno obrobo). Uporablja se na primer na mestih, kjer se navaja novi pomen besedne zveze, ki je v SSKJ že navedena.

2.2 Primerjanje slovarjev in struktur geselskih člankov

V obeh slovarjih so gesla urejena po abecedi in navedena v reprezentativnih oblikah, pri čemer so pravopisne dvojnice in besedotvorne variante v češkem priročniku navedene odebeljeno ena za drugo, v slovenskem slovarju pa je prva (najpogostejša) varianta natisnjena krepko, ostale variante so nepoudarjene.

Nová slova v češtině (v nadaljevanju tudi NSČ): **punk** [pank], **pank** -a m.
Slovar novejšega besedja (v nadaljevanju tudi SNB): **someljé** -êja in sommelier -ja cit. [someljé -êja]

Izgovorjava besed je v obeh primerih navedena v oglatih oklepajih povsod tam, kjer se grafična podoba leme razlikuje od izgovorjene. V slovenskem priročniku je pri pregibnih besednih vrstah označena tudi pri oblikah, ki se po izgovorjavi ločijo od osnovne oblike; glej naslednji primer, ki prikazuje različni izgovorjavi v imenovalniku in rodilniku:

SNB: **EKG** – in -ja [ẹkagé -êja]

V slovenskem slovarju sta nadalje označena dinamični in melodični naglas gesel skladno z ustaljeno prakso v slovenski leksikografiji. V češkem in v slovenskem priročniku so gesla dopolnjena z oblikoslovnimi lastnostmi in podatki o besedni vrsti.

Kot samostojna gesla so v obeh priročnikih obravnavane predpone oziroma prvi deli sestavljenih besed, ki tvorijo produktivne besedotvorne sklope (v češkem slovarju so na enak način samostojno navedeni tudi končni deli izpeljank, npr. **-téka**).

Besede, ki so bile istočasno prevzete iz tujih jezikov, so v češkem priročniku dopolnjene s podatkom o njihovem izvoru, navedenim v lomljenem oklepaju, v slovenskem slovarju pa so besede tujega izvora opremljene s posebnim etimološkim opisom, označenim s krepko zapisano črko **E**, v katerem so zbrani dodatni podatki o izvoru besede. V češkem priročniku se dopolnilni podatki o izvoru besede lahko nahajajo tudi v opombi na koncu geselskega članka.

NSČ: **hamburger** [-gr] -u m. ‹z angl.›
SNB: **etnija** -e ž [...] **E** ← nem. *Ethnie*, frc. *ethnie* iz gr. *éthnos* 'pleme, narod, ljudstvo'

Pomeni polisemičnih besed so v češkem in v slovenskem priročniku označeni z arabskimi številkami. Prav tako se skladno v obeh slovarjih uporabljajo tudi stilistični in terminološki kvalifikatorji, ki ponazarjajo ekspresivnost besede, opredeljujejo socialno zvrstnost ali nakazujejo komunikacijsko rabo v specifični stroki – razlikuje se samo njihov nabor. Razdelanost etimološke razlage v slovenskem priročniku ponazarja širok spekter etimoloških kvalifikatorjev, tj. kratic jezikov, iz katerih (prevzete) besede izvirajo.

Besedni pomen je v češkem in slovenskem slovarju podan z definicijo ali pa s sklicem na pomensko izhodiščno besedo (npr. pri pretvorjenih ali izpeljanih oblikah).

NSČ:	**freestyling**	*volná jízda, ježdění s využitím akrobatických prvků*
	freestylingový	*vztahující se k freestylingu*
SNB:	**biocíd**	*kemično sredstvo za uničevanje živih organizmov*
	biocídni	*ki je v zvezi z biocidom*

Za pojasnjevanje pomena se pogosto uporabljajo tudi sinonimi:

NSČ: **ranking –** sport. *hodnocení, klasifikace*
traveler – *cestovatelé, kočovníci, poutníci*
SNB: **kolúmna –** *stolpica*
roaming – *gostovanje*

ali pa sklicevanje na pomen sorodne besede v sami definiciji:

NSČ: **restituční** – **1.** *týkající se restituce (ve významu 1, 3), související s ní*
– **2.** *určený k restituci (ve významu 1); nabytý v restitučním řízení*
SNB: **cíljni** – **1.** *ki ima točno določen cilj, namen*
– **2.** *na katerega je usmerjeno določeno delovanje*
– **3.** *ki je postavljen, določen kot cilj kakega prizadevanja*

Pomenskim definicijam sledi ilustrativno gradivo. Posamezni primeri so med seboj ločeni s podpičji (SNB) ali pa z vejicami in podpičji (NSČ), odvisno od vzajemne pomenske bližine in slovnične podobnosti. Večbesedna poimenovanja in frazeološke besedne zveze predstavljajo samostojne geselske članke. V češkem priročniku so navedeni pod gesli, ki ustrezajo vsem njihovim polnopomenskim komponentam, v slovenskem priročniku pa samo pod geslom, ki predstavlja prvi polnopomenski del poimenovanja ali besedne zveze. Razlaga je v češkem in slovenskem slovarju navedena ob lemi, ki predstavlja prvi polnopomenski del leksema.

NSČ: **pošta**
↑ **hlasová pošta**
hlasový
hlasová pošta *služba pro majitele hlasových schránek* [...]
SNB: ~~**televizija**~~ [v slovarju ni navedena kot samostojno geslo]
kábelski
kábelska televizíja *sistem prenosa televizijskih programov* [...]

V ilustrativnem gradivu slovarja so za dodatno ponazoritev razlage pomena pogosto citirani celotni konteksti uporabe dane leksikalne enote, kar je uporabno predvsem pri frazemih.

NSČ: **jít do kytek** expr. *být v koncích, končit, skončit, zaniknout*: pokud naše vláda nezačne dělat něco užitečného a kvalifikovaného, půjde co nejdříve; prodej muziky jde u nás do kytek; firma jde do kytek

SNB: **prodáti mèglo** ekspr. *zavesti, prepričati koga v kaj z nejasno, neutemeljeno razlago brez logičnih povezav:* V predvolilnem času je oblast ljudstvu prodala meglo, ki ji lahko nasedejo le tisti, ki jim še danes ni jasno, v čem je razlika med certifikati in delnicami

Geselski članek češkega priročnika je zaključen z dodatnimi opombami, ki mdr. vsebujejo dopolnilne podatke o priložnostnih variantnih pravopisnih podobah besede, opombe glede uporabe gesla v praktični komunikaciji, komentarje o vrsti poimenovanj in besedotvornih postopkih oziroma primere izrazov z nasprotnim pomenom. V slovenskem priročniku so ti podatki praviloma del samega geselskega članka.

V obeh priročnikih je sestava geselskih člankov v uvodnem delu (v slovenskem slovarju na veznem listu) grafično ponazorjena, posamezni elementi geselskega članka pa označeni in opisani. Običajen uporabnik se tako lahko preprosto orientira v delu s slovarjem in enostavno preveri način zapisa npr. oblikoslovnih elementov, homonimov ali referenčnih gesel. Poenostavljeno shemo slovarskih člankov vsebuje tudi

češki priročnik. Pred slovarskim delom sta v obeh slovarjih navedena seznama kratic, oznak in uporabljenih grafičnih simbolov.

2.3 Neologizmi z vidika poimenovalnih možnosti

Jezikovna sorodnost slovenščine in češčine narekuje podobnost poimenovalnih možnosti za nove pojme in dejstva v obeh jezikih.

Prevzemanje se uveljavlja predvsem za označevanje pojmov, uveljavljenih v mednarodnem merilu (npr. pojmi s področja računalništva, športa, glasbe, mode in zabave). Pri primerjavi prevzetih besed v obeh jezikih je mogoče pogosto določiti različno mero prilagojenosti leksikalne enote domačemu jezikovnemu sistemu. Pogosto se dopušča tudi variantnost v njihovem zapisu oziroma izgovorjavi; v tem primeru je na prvem mestu navedena pogostejša varianta.

NSČ: **insider** [-sajdr]
punker [pank-], **panker**
peeling [píli-]
peering [píri-]
SNB: **insájder** in **insider** [insájder]
pánker in **punker** [pánker]
píling in **peeling** [píling-]
peering [píring-]
happening [hêpening-] in **hêpening**

Kalkiranje je manj pogosto kot prevzemanje besed, pri katerem struktura domačega jezika dopušča dobesedni prevod tujega izraza, tako tvorjena oblika pa je sprejeta s strani večje skupine uporabnikov (npr. strokovne javnosti). Pri primerjavi besednih enot v slovenskem in češkem jeziku je mogoče naleteti na primere, pri katerih je bilo kalkiranje uporabljeno v obeh jezikih oziroma samo v enem ali pa se kalk v enem jeziku pojavlja vzporedno s prevzeto besedo.

NSČ: **myš** poč. *přídavné zařízení počítače sloužící k posunu kurzoru na obrazovce*
server poč. *výkonný počítač, který zabezpečuje chod (lokální) počítačové sítě*
SNB: **míška** *manjša, po obliki roki prilagojena naprava z gumbi za podajanje ukazov* [...]
sêrver *računalnik kot osrednji del omrežja* [...]
strežnik *računalnik kot osrednji del omrežja* [...]

V obeh jezikih se – kot priča vrsta primerov iz obeh slovarjev neologizmov – pogosto uveljavljajo tudi **večbesedna poimenovanja**:

NSČ: **horská cyklistika** *ježdění na horských kolech*
humanitární most [...] *spojení k přepravování prostředků humanitární pomoci* [...]
SNB: **górsko kolesárstvo** *šport, pri katerem se vozi z gorskim kolesom*
humanitárni móst *povezava za prevoz* [...] *humanitarne pomoči ljudem v nesreči*

Večbesedna poimenovanja v obeh jezikih lahko preidejo v enobesedna, primera t. i. univerbizacije istega večbesednega poimenovanja tako v češčini kot v slovenščini pa avtorju v obeh slovarjih neologizmov ni uspelo odkriti.

NSČ: **individuálka** *individuální výuka, hodina*
klubovka *klubová taneční hudba*
SNB: **ántivirúsnik** *protivirusni program, protivirusnik*
plisírka *plisirano krilo*

Zelo pogost besedotvorni postopek v obeh jezikih je **izpeljava**. Nove pojme je tako mogoče označiti s pomočjo izpeljave poimenovanja iz že uveljavljenega besedišča ali pa iz novo prevzetih besed.

NSČ: **nutič** *kdo někoho k něčemu nutí*
happeningář *pořadatel happeningu, jeho účastník*
ufologický *týkající se ufologie*
SNB: **kártični** *ki je v zvezi s ploščatim* [...] *kosom plastike, ki vsebuje* [...] *osebne podatke*
hášišar *kdor uživa hašiš*
posprêjati *s pršenjem nanesti, zlasti kaj v obliki spreja, na kaj*

V obeh jezikih produktivno možnost tvorjenja novih besed predstavlja **zlaganje**, o čemer pričajo tudi primeri iz obeh slovarjev. V slovenskem priročniku so pri tem dopuščene tudi variante z ločenim zapisom prvega dela zloženih besed.

NSČ: **videokamera** *přístroj pro (souběžné) zaznamenávání obrazu a zvuku*
rádobyhvězdička *kdo se snaží proniknout do uměleckého světa, upozornit na sebe, ale nemá pro to předpoklady*
SNB: **vídeokámera** in **vídeo kámera** *elektronska optična naprava, s katero se sekvenca slik pred napravo prenaša na* [...] *magnetni trak*
péšcóna in **péš cóna** *predel, področje, namenjeno samo za pešce*

V obeh jezikih se skladno uporablja besedotvorni postopek tvorjenja **okrajšav**.

NSČ: **píár** *public relations (PR)*
esemeska *(krátká) textová zpráva posílaná, přijímaná mobilním telefonem ap. (SMS)*
SNB: **píár** *načrtovano in usmerjeno komuniciranje med organizacijo in javnostjo* [...]
esemès *kratko, s številom znakov omejeno pisno sporočilo* [...]*, SMS*

Oba priročnika vsebujeta tudi primere **pomensko** tvorjenih novih poimenovanj, tj. poimenovanj, prenesenih z enega pojma na drugega, na podlagi zunanje podobnosti ali vsebinske sorodnosti, z zožitvijo ali razširitvijo pomena ipd.

NSČ: **daňová oáza** *územní oblast vyznačující se poskytováním zvláštních daňových úlev* [...]
čtyřka *politické uskupení (čtyřkoalice) KDU-ČSL, US, ODA a DEU*
SNB: **kengurújček** *pripomoček za prenašanje dojenčka* [...] *na sprednji strani telesa*
jéžek *priprava za zapenjanje oblačil in obutve* [...]

2.4 Nabor neologizmov iz komunikacijskega vidika

Besedne enote, navedene v obeh slovarjih, so povezane tako z vsedružbeno (izražanje v javnih, uradnih in formalnih situacijah) kot z zasebno (v nejavnih, neformalnih situacijah) in poklicno komunikacijo (strokovno izražanje, predvsem v delovnem okolju). V neformalnih situacijah v delovnem ali specifičnem družbenem okolju se uveljavljajo žargonski in slengovski izrazi, ki jim pozornost ravno tako posvečata oba priročnika.

Tabela 1: Primeri neologizmov, ki se uporabljajo v različnih komunikacijskih situacijah

	formalna komunikacija	**zasebna neformalna komunikacija**	**neformalna komunikacija v specifičnem delovnem ali družbenem okolju**	**poklicna komunikacija**
NSČ	*SIM karta*	*simka* (*SIM karta*)	*našlehnutý* (*jsoucí pod vlivem drogy*) – pův. v prostředí narkomanů	*shortlist* (*výběrový seznam*) – v marketingu, reklamě, oblasti lidských zdrojů
SNB	*plačílna kártica* (*kartica za brezgotovinsko plačevanje*)	*izviséti* (*ne uspeti, ne doseči zaželenega*)	*posêmplati* (*z elektronsko napravo vzeti vzorce zvoka*) – za glasbo, pri snemanju	*junk bonds* (*visoko tvegane obveznice*) – v finančništvu

Nove besede je mogoče členiti v skupine glede na področja človeške dejavnosti oziroma stróke, v katerih se uporabljajo. Najbolj množično so zastopana poimenovanja iz panog, ki se v zadnjem času najbolj dinamično razvijajo in prodirajo v podzavest najširše javnosti (računalništvo, telekomunikacije, trgovina, oglaševanje, publicistika, šport, moda, zabava ipd.). Če so ti pojmi mednarodno razširjeni, se za njihovo poimenovanje najpogosteje uporabljajo internacionalizmi, ki jih je praviloma mogoče najti v obeh priročnikih (z morebitnimi razlikami v pravopisu oziroma izgovorjavi).

NSČ: **squash**, **goretex**, **multimediální**, **profitabilní**, **spam**, **antiglobalizace** ...
SNB: **squash**, **góretéks**, **múltimédijski**, **profitabílen**, **spam**, **ántiglobalizácija** ...

Glavno razliko med obema priročnikoma tako predstavljajo neologizmi, ki označujejo pojave, povezane s specifičnim jezikovnim prostorom (češki in slovenski jezikovni prostor) ali zemljepisnim okoljem (Češka republika, Slovenija, pogosto tudi Češkoslovaška, Slovaška oziroma države nekdanje Jugoslavije), in so torej navedeni samo v enem od priročnikov. Tovrstne razlike izhajajo npr. iz različnih političnih situacij in različnega notranjepolitičnega razvoja obeh držav ter iz različnih navad, tradicij in drugačne zgodovine.

NSČ: **minifernet** – *miniaturní lahvička fernetu*
novácký – *vztahující se k soukromé televizní stanici Nova*
antihavlovský, antiklausovský, antizemanovský – *namířený proti V. Havlovi, V. Klausovi, M. Zemanovi*
SNB: **izbrísani** – *državljan druge države, naslednice nekdanje SFRJ, ki je živel na območju Slovenije in bil 26. 2. 1992 izbrisan iz registra stalnega prebivalstva Slovenije*
prešéren – *bankovec za tisoč slovenskih tolarjev*
eldeêsovec – *član, pristaš Liberalnodemokratske stranke ali Liberalne demokracije*

Nekaterim novim besedam, navedenim v enem od slovarjev, v drugem priročniku ni mogoče najti ekvivalentov, kljub temu da je obstoj neologizmov izpričan v obeh jezikih.

SNB: **googlati** x NSČ: ne navaja »**googlovat**«
SNB: **múlčiti** x NSČ: ne navaja »**mulčovat**«

Razlog je lahko časovni zamik v širjenju dane leksikalne enote med slovenskim in češkim jezikovnim okoljem ali pa preprosto dejstvo, da nove besede nastajajo, se množijo in izginjajo s hitrostjo, ki skorajda izključuje možnost, da bi slovarjem neologizmov v celoti uspelo pokriti novo besedišče.

3 Zaključek

Primerjava je pokazala, da v pristopu k leksikalnim enotam med češkim in slovenskim priročnikom ni bistvenih razlik. Primerljivi sta strukturi geselskih člankov in referenčni obdobji za izbor leksikalnega materiala za slovarja. Leme v obeh priročnikih pričajo o uporabi enakega nabora besedotvornih postopkov in primerljivem deležu internacionalizmov v obdelanih besediščih.

Prednost češkega priročnika je, da ga sestavljata dve izdaji s časovnim odstopom in vzajemno navezanostjo, ki omogoča primerjavo novih leksikalnih plasti v obeh slovarjih, spremljanje nastanka novih besed in obogatitve pomenske plati obstoječih besed ter porasta oziroma upada produktivnosti besedotvornih postopkov ali pa frekvence nekaterih morfemov.

NSČ 1: **squash** (podst. jm.), **squash** (příd. jm.), **squashový**
NSČ 2: **squashista**, **squashistka**
SNB: **squash**

Številne obravnavane besede postopoma postajajo ali pa so že postale neločljiv del splošnega besedišča in izgubljajo priznak »novosti«. Prav nasprotno pa je dosti navedenih poimenovanj v priročnikih vse manj aktualnih oziroma so ta preveč ozko speta s časom svojega nastanka (*plotozeď* = plot z tvárnic jako symbol nepřátelského postoje vůči Romům; *eriksonista* = uživatel mobilního telefonu značky Ericsson; *prešeren* = bankovec za tisoč slovenskih tolarjev). Zagotovo pa prav tako kot vsa ostala gesla ostajajo dragocen dokument razvoja družbe oziroma naroda v določenem zgodovinskem obdobju.

Literatura in slovarji

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.), 2013: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MARTINCOVÁ, Olga idr. (ur.), 1998a: *Neologizmy v dnešní češtině*. Praha: ÚJČ AV ČR.

MARTINCOVÁ, Olga idr. (ur.), 1998b: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Praha: Academia.

MARTINCOVÁ, Olga idr. (ur.), 2004: *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů 2*. Praha: Academia.

Nový akademický slovník cizích slov, 2005. Praha: Academia.

Slovar slovenskega knjižnega jezika 1–5, 1970–1991. Ljubljana: SAZU, DZS.

Slovenski pravopis, 2003. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost, 2005. Praha: Academia.

Slovník spisovného jazyka českého, 1989. Praha: Academia.

SOCHOVÁ, Zdeňka, POŠTOLKOVÁ, Běla, 1994: Co v slovnících nenajdete: Novinky v současné slovní zásobě. Praha: Portál.

Veliki slovar tujk, 2002. Ljubljana: Cankarjeva založba.

RAZVIJANJE LITERARNE USTVARJALNOSTI S SSKJ 2

Milena Mileva Blažić
Pedagoška fakulteta, Ljubljana

UDK 821.163.6–93.09"19/20":811.163.6'374.81

V članku so prikazani primeri jezikovne izvirnosti iz sodobne slovenske mladinske književnosti (M. Jesih, S. Makarovič, I. Mlakar, B. A. Novak, A. Rozman – Roza, A. Štefan, S. Vegri idr.), ki pri svoji avtorski poetiki izvirno uporabljajo slogovna sredstva oz. kvalifikatorje, in sicer pomenske (poosebitev, prenesen pomen), terminološke (npr. kozmetika), stilno-zvrstne (biblijsko, književno, pesniško, pisarniško, vzneseno, narečno, otroško, pogovorno, nižje pogovorno in žargonsko), ekspresivne (ekspresivno, evfemistično, ironično, ljubkovalno, nizko, slabšalno, šaljivo, vulgarno) in časovno-frekventne (starinsko, zastarelo). Ob primerih uporabe jezikovnih sredstev so prikazane vaje in primeri razvijanja jezikovno-literarne ustvarjalnosti s SSKJ 2 v pedagoški praksi.

SSKJ 2, ustvarjalne sposobnosti, mladinska književnost, M. Jesih, S. Makarovič, I. Mlakar, B. A. Novak, A. Rozman – Roza, A. Štefan, S. Vegri

This article considers examples of language originality in contemporary Slovene children's literature (M. Jesih, S. Makarovič, I. Mlakar, B. A. Novak, A. Rozman Roza, A. Štefan, S. Vegri etc.) which in its poetics usesd stylistic devices or qualifiers: semantic (personification, metaphors), terminology (cosmetic), stylistic (biblical, formal, poetic, administrative, dialectal, childish, colloquial, jargon), expressive (expressive, euphemistic, ironic, affectionate, low, pejorative, funny, vulgar) and antique (antique, old fashioned). Alongside examples of uses of language devices exercises are shown involving the development of language creativity using SSKJ 2 (*Dictionary of Standard Slovene Language 2*).

SSKJ 2, creative thinking, children's literature, M. Jesih, S. Makarovič, I. Mlakar, B. A. Novak, A. Rozman Roza, A. Štefan, S. Vegri

1 Uvod

Sodobni slovenski mladinski pisatelji izvirno uporabljajo jezikovne inovacije pri svoji avtorski poetiki. Izrazit primer je kratka sodobna pravljica Svetlane Makarovič z naslovom *Netopir Kazimir*, pri kateri temelji poanta besedila na ustvarjalni rabi jezika in frazemov, npr. *biti ne ptič ne miš*, in govori o iskanju identitete netopirja, sprva med netopirji, potem mišmi in na koncu med angeli, kar je nadgradnja Ezopove basni. Avtorica pogosto uporablja frazeme v dobesednem in prenesenem pomenu, npr. *Pijani trot* (*pijanec se spreobrne, ko se v jarek zvrne*), *Bolje nekaj kot nič*, *Leva in desna roka* (*levica ne ve, kaj dela desnica*), *Miška si skuje srečo (vsak je svoje sreče kovač*) idr. Tudi Milan Jesih, sodobni klasik, ki je napisal *Štiri igre za otroke* (1999),

v besedilih inventivno uporablja jezik, npr. *Majhna pesem*, ki temelji na enakopisnicah oz. enakoglasnicah in tvori duhovite učinke.

Pri različnih predmetih (Uvod v književnost, Mladinska književnost, Ustvarjalno pisanje idr.) smo s študenti poustvarjalno pisali na osnovi zgleda iz sodobne slovenske (mladinske) književnosti ter z uporabo SSKJ 2.

2 Ustvarjalna književna didaktika

V uvodni fazi šolske interpretacije s študenti poiščemo in zapišemo večpomenke ter jih dopolnjujemo, npr. *biti točen kot – ura/pivo/med*? Večpomenke, najdene po spominu in potem v SSKJ 2, pogosto uporabljajo v reklamah, npr. za lekarno, kjer piše: *Pozdravljeni v naši lekarni*. V osrednji fazi beremo književna besedila in pozorno analiziramo jezik v književnem kontekstu. V tretji, sklepni fazi književne didaktike na osnovi SSKJ 2 iščemo besede z ekspresivnimi kvalifikatorji, iz katerih kasneje tvorimo besedila. Zgled so tudi literarna besedila.

Pri poustvarjanju ob zgledu Jesihove *Majhne pesmi* gre za tvorjenje z enakopisnicami in formulo: prva pomenska enota je *biti bled*, druga pomenska enota sta dvojica *bled in bohinj*, vezna beseda med prvim in drugim pomenskim sklopom je večpomenka *bled*.

> […]
> hudo je ležat
> ves bolan, bled in
> bohinj, sladko pa je
> do poldneva v postlji zavaljen
>
> brat in sestra. (Jesih 1982/83: 500)

Nekaj študentskih primerov: *Dobila je sklep in stegno. Ima potno čelo in violino. Ima vnetje vranice in sovice. Krojimo obleke in usode. Nabiramo gobe in znanje. Oblekla je žage in krastače. Obrisal si je pot in vas. Opravljamo delo in sosede. Pripovedovali smo si šale in jopice. Roko je vzdignila zlata in srebrna. Usedla se je v sredo in četrtek.*

Za učence je zanimiv primer poustvarjalnega tvorjenja, npr. pesem Saše Vegri *Očka pravi*. Študenti na osnovi pesmi tvorijo podobne stavke/povedi s tremi besedami, in sicer sta prva in druga beseda povezani v prvo pomensko celoto, druga in tretja beseda pa v drugo pomensko celoto. Med prvo in tretjo besedo ni večpomenske povezave, kar tvori humoren učinek: *Boli me glava, peta in šesta. Na jug so odletele štorklje, žerjavi in bagri. Na njivi sem pustil grablje, vile in škrate. Na okno so prileteli sinica, taščica in tast. Nabirali smo rake, školjke in bideje. V živalskem vrtu so tigri, levi in desni.*

B. A. Novak v svojem poetičnem slogu uporablja izrazito metaforičen jezik, med drugim že v naslovih pesmi *Beseda je konj*, *Fant od fare*, *Glava je glavna*, *Hiša iz kart*, *Oči na pecljih* idr. Besedotvorni zgled je pesem *Čarovnije sveta* (sestavljanke: butelj+ka, j+opica, raz+očarani):

Otroci so očarani,
odrasli pa razočarani. (Novak 1999: 11)

V pesmi *Glava je glavna* je veliko tvorjenk (glava – naglavna; ravna – naravna; ustnik – dopustnik; čelo – violončelo ipd.) in enakopisnic (glavni (mož na glavi) je glavnik). Novak v avtorski poetiki uporablja besedne igre, tudi sopomenke (čepica – kapa, dih – sapa, Mesec – Luna, pomlad – vigred, razjezi – razburi, stari oče – ded, togota – ihta, vihar – nevihta, vrata – duri, zrcalo – ogledalo idr.).

Izrazit primer je subverzivna ustvarjalnost Andreja Rozmana – Roze v *Pesmi lenuhov*, v kateri avtor uporablja frazem *pasti lenobo* v dobesednem in prenesenem pomenu. Rozman z jezikom ustvarja posebne učinke, npr. z aliteracijo (Bober Bor, Žabec Žan, Žaba Živa …), besedotvorjem (pesem *Koračnica*: *vojaki in vošibki / korenjakajo*; predgospodič), blizuzvočnicami (angl. green power – Grimm power), večpomenkami (rozine – Rozine), rimami (živela – marela – smela – dela) in drugimi jezikovnimi sredstvi.

Naslednji primer je zgodba Anje Štefan *Medved* iz zbirke kratkih sodobnih pravljic *Štiri črne mravljice*, v kateri avtorica v dobesednem in prenesenem pomenu tematizira frazem *srečati pamet*.

Štiri črne mravljice so si želele, da bi srečale medveda. Na planem niso imele sreče, pa so se odločile, da zlezejo v njegov brlog, a notri –
»Tu je pa zelo temno,« je rekla prva.
»Tu nekdo zelo smrči,« je rekla druga.
»Nekam ostro mi diši,« je rekla tretja.
»Zrak je res pošteno gost,« je dodala četrta. In so sklenile: če se ob pravem času ustaviš in obrneš, potem je to modrost.
»Kako? Ste srečale medveda?« so jih spraševali, ko so se vračale proti domu.
»Medveda ne,« so rekle štiri črne mravljice, »srečale smo pamet.« (Štefan 2007: 2)

V naslovni kratki sodobni pravljici Ide Mlakar *O miški, ki je brala pravljice in češnje* avtorica uporablja dobesedno in preneseno pojmovanje glagola *brati*. V besedilu *Kako sta Bibi in Gusti sipala srečo* tvori nove besede (namesto hrbet hrdek, namesto žirafe rižafe, namesto gazele gizele ipd.).

Ustvarjalnost sodobnih slovenskih mladinskih pesnikov je motivacija, da tudi učenci razvijajo pisno ustvarjalnost, tudi na osnovi poustvarjalnega pisanja frazemov in/ali pregovorov. Pri tem je treba upoštevati didaktično načelo postopnosti in tvorjenje od besed, stavkov/povedi do besedila.

Učenci lahko zamenjujejo besede oz. spol (*denar spravlja v nogavico*/*rokavico*), uporabljajo nadpomenke, podpomenke (*prestopiti prag*/*predpražnik hiše*), iščejo sopomenske izraze (*biti v rožicah*/*vrtnicah*), blizuzvočnice (*imeti denarja kot pečk*/*pešk*), protipomenke (*tu ga čaka lepa prihodnost*/*preteklost*), spreminjajo samostalnik v pomanjševalnico (*zvit kot lisica*/*lisička*, *naše gore list*/*listek*, *zbiranje znamk je njegov konjiček*/*konj*), zamenjujejo besede s simbolom (*kri ni voda*/H_20) in uporabljajo ustvarjalne igre: *Boginji čas krade. Enaki ptiči skupaj stojijo. Kri ni* H_20*. Lepo godljo si nam spekel. Levičar ne ve, kaj dela desničar. Na hrbtu ima že šest križcev. Ne*

bo več prestopil predpražnika te hiše. On je naše gore listek. Tu ga čaka lepa preteklost. Zbiranje znamk je njegov konj.

Slovenski mladinski avtorji ustvarjajo izvirna domišljijska bitja, npr. bžraumps, čofli, en bla, kosovirja, lebdivke, mba, rumcelj, ščeper, štramfelj, žlopi idr. Izvirna domišljijska bitja temeljijo na jezikovni invenciji in besedotvorni nadgradnji (npr. večpomenka oz. medmet in povedek: čòf – Čofli; nedovršnik: ščepériti – Ščeper; morebitna besedna premetanka: skovír in …ir -ja m. prip. obrazilo za ‘opravnik’ – kosovir).

3 Spodbujanje ustvarjalnosti in SSKJ 2

Pri razvijanju jezikovnih in literarnih sposobnosti pri književnih vajah za razvijanje fluentnosti (asociacij, besed, idej, izražanja), fleksibilnosti (motivirane in spontane), originalnosti in elaboracije si lahko v šolski praksi pomagamo s spletnim *Slovarjem slovenskega knjižnega jezika 2*.

3.1 Uporaba kvalifikatorjev

Učenci v prvi fazi šolske interpretacije književnega besedila (motivaciji) preko uporabe kvalifikatorjev v SSKJ 2 iščejo besede in jih izpisujejo. Potem v drugi fazi na osnovi besed tvorijo povedi/stavke, kasneje besedila.

3.1.1 Pomenski kvalifikatorji

Pri pomenskih kvalifikatorjih obravnavamo kratko sodobno pravljico Frana Milčinskega *Zvezdica Zaspanka*, ki temelji na poosebitvah: glavni literarni lik je Zvezdica, ki je poosebljena (govori, sanja, zamuja ...) in antropomorfizirana (človeški videz – nosi culo, ima zlate lase, potrebuje prenočišče ...).

3.1.1.1 Kvalifikator knjižno

Ena izmed ključnih besed v kontekstu je raba knjižne besede *zvezdogled*:

> Počasi se je že večerilo, Zaspanka pa še ni vedela, kam bo položila glavo na noč. In ko je tako sama in zapuščena tavala po semnju, je prišla do zvezdogleda. (Milčinski 2009: 27)

V nadaljevanju študenti v SSKJ 2 iščejo tvorjenke, npr. zvezdo+slovec, zvezdo+slovje, zvezdo+slovka itn. Na osnovi besedotvornega vzorca lahko tvorijo novotvorbe, npr. zvezd+o+grad, zvezd+o+las, zvezd+o+srečen, zvezd+o+žer, nad+zvezda, veselo+zvezda, knjigo+zvezda … Primer pesmi za poustvarjalno pisanje je *Zvezdogledam* Franceta Prešerna.

3.1.2 Terminološki kvalifikatorji

V poeziji so nebesni pojavi (luna, oblak, sonce, zvezde ipd.) pogosti pesniški simboli. Zanimivo vajo predstavlja prevod iz pesniškega jezika v strokovni jezik, in sicer namesto pesniških simbolov (npr. oblak) uporabljamo strokovne termine (npr. altokumulus, cirostratus). Primer Prešernove pesmi *Kam*:

[...]	[...]
Prašájte raj' oblak nebá,	Vprašajte rajše altokumulus neba,
prašájte raji val morjá,	Vprašajte rajši val morja
[...] (Prešeren 1836)	[...]

3.1.3 Stilno-zvrstni kvalifikatorji

3.1.3.1 Kvalifikator biblijsko

James Joyce je za svojega vnuka Stephana napisal dve kratki sodobni pravljici, prvo z naslovom *Maček in vrag* je prevedla Anja Štefan. Ena izmed ključnih besed v kontekstu je *belcebuščina*:

> Hudič največkrat govori v svojem lastnem jeziku, ki se mu reče belcebubščina in ki si ga kar sproti izmišljuje sam. (Joyce 2006: 23)

V SSKJ 2 pogledamo razlago besede *belcebub* (bibl. izganjati hudiča, z belcebubom preganjati manjše zlo z večjim), v nadaljevanju si izpišemo biblijske kvalifikatorje (npr. bibl. metati bisere svinjam, bibl. naj ne ve levica, kaj dela desnica, bibl. prvi bodo poslednji in poslednji bodi prvi idr.). V nadaljevanju lahko učenci pišejo kratka besedila, v katerih so vsaj trije biblijski kvalifikatorji.

3.1.3.2 Kvalifikator pesniško

Pesniški kvalifikatorji so pogosti. V prvi fazi jih študenti izpisujejo iz SSKJ 2, v drugi fazi pa iščejo naslove mladinskih književnih besedil s pesniškimi izrazi (A. Štefan: *Čudežni mlinček*, A. Černej: *Hruška debeluška*, V. Jeraj: *Uspavanka*, I. Cankar: *Domače ognjišče* itn.). V tretji fazi pa lahko tvorijo kratko pesemsko besedilo s poudarjeno uporabo pesniških besed.

3.1.3.3 Kvalifikator vzneseno

Tovrstni kvalifikatorji se uporabljajo ob slavnostnih priložnostih in učenci sprva prepoznavajo takšna besedila (A. Aškerc: *Čaša nesmrtnosti*, O. Župančič: *Roža mogota* ...), potem iz SSKJ 2 izpisujejo besede s tem kvalifikatorjem (dar, dete, klanjati se, kupa, labodji, magna karta, nebeški, premil, velemož ...) in na koncu tvorijo kratka slavnostna besedila za posebne priložnosti: *Blagoslovljena alma mater, je bagovestnik miru povedal. Bil je gospodov dan, ko je z gromovitimi besedami povedal, da je v tujini našel zadnji dom. Ovenčali so ga z lovorom na pesniškem panteonu, ker mu je smrt iztrgala pero.*

3.1.3.4 Kvalifikator narečno

V že omenjeni slikanici *Maček in vrag* se Joyce podpiše vnuku kot *nonno* (nóno -a in -ta m (o̯) nar. primorsko stari oče, ded: nona in nono):

> A most še vedno stoji in po njem se igrajo, vozijo in hodijo fantički kot ti. Upam, da ti bo zgodba všeč. Nonno (Joyce 2006: 23)

Z učenci razložimo besedo ter jih senzibiliziramo, tako da sami naštevajo narečne besede iz svojega kraja, s čimer jih ozaveščamo, potem pa iz SSKJ 2 izpisujejo narečne besede (npr. briškola, cimbale, cota, garati, južinati, junakovica, kokot, lajnati, murva). Primer: *Barantati se je naučil pri Bedancu.*

V zbirki *Pravljica in stvarnost*, v kateri je zbranih sto pravljic iz zapuščine Karla Štreklja, je veliko narečnih besed, zato je zbirka kakovosten didaktični pripomoček narečnih besed v kontekstu.

3.1.3.5 Kvalifikator otroško

Otroških besed je veliko predvsem v ljudskih in/ali avtorskih pesmi za predšolske otroke, zato jih najprej skupaj naštevamo, jih zapisujemo ter pojasnjujemo iz vsakodnevnega in/ali literarnega življenja (S. Makarovič: *Bavbav*, S. Kosovel: *Medvedi in medvedki*, M. Voglar: *Biba buba baja* idr.).

> Jaz ti bom že dal – jaz sem Bavbav!! (Makarovič 1995: 14)

3.1.3.6 Kvalifikatorja pogovorno in nižje pogovorno

Pogovornih kvalifikatorjev v SSKJ 2 je nekaj manj kot 4.000. Pesnik Tone Pavček v svojem mladinskem opusu uporablja veliko pogovornih besed, npr. v pesniški zbirki *Majnice*. Pri njem je pogosta beseda *ful* (fúl prisl. (û) pog., zlasti v sproščenem ožjem krogu; izraža veliko mero dejanja ali stanja; zelo: ful samozavesten; ful so mu pomagali s koristnimi informacijami; 2. izraža visoko stopnjo: ful bolan; ful dober film / tam je ful lepo). Na primer pesem *Nova faca*:

> Danes je ful bedno (Pavček 1994: 10)

Na osnovi branja pesemskega besedila učenci spoznavajo pogovorne besede, jih razumevajo in znajo uporabljati, znajo jih tudi prevajati v knjižni jezik in obratno, iz knjižnega jezika v pogovorni jezik.

Andrej Rozman – Roza uporablja tudi nižje pogovorne besede (*fasati*, *špilati*, *špegu*, *špas*, *zrihtati* ipd.). Izrazit primer je pesem *Vabilo na gravžev dan*.

Študenti izbirnega predmeta Ustvarjalno pisanje na Pedagoški fakulteti v Ljubljani so tvorili naslednje besedilo: *Afna je vzela arcnijo. Arduš, sem rekel, basta beštija! Kar pusti vse skupaj, pa mirna Bosna, je rekel brihtnež in cmoknil coprnik. Pri moji duši, da ni res, da sem po župi priplaval, saj ne znam plavati tako kot moj žlehtnobni žlahtnik župan, ki je rad jemal iz skupnega žaklja. Mi smo dokaz, da se je zapufal zaplankanec, ker sta vinska brata, ki se vničdevata.*

3.1.3.7 Kvalifikator žargonsko

Učencem in/ali študentom lahko predlagamo različne žargonske besede. B. A. Novak je v pesmi uporabil besedo *make up*:

> Oblaki
> so nebesni
> make up. (Novak 1999: 23)

Predlagamo lahko besede iz kozmetičnega žargona, npr. brezova voda, koprivna voda, lotion, mandljevo mleko, maska, orientalski parfum, obrazni tonik, vodica ipd.

3.1.4 Ekspresivni kvalifikatorji

Ekspresivni kvalifikatorji so pogosti v mladinskih besedilih. Zanimiv primer je F. Milčinski: *Laž in njen ženin*:

To je laž, kosmata laž. (Milčinski 2012: 5)

Ekspresivni naslovi mladinskih besedil: *Gravža*, *Grdavši*, *Grdina*, *Odvratne rime*, *Rusinica pregnala Grdinico iz lisičje hišice*, *Zverinice iz Rezije*, *Zverinice z Večne poti*, *Zverinice*, *Zverjasec*, *Zverjšček* ipd. Z njimi avtorji ustvarjajo prvine subverzivne mladinske književnosti in estetiko grdega.

3.1.4.1 Kvalifikator evfemistično

Olepševalnice so pogosto slogovno sredstvo, posebej ko želi avtor olepšati in/ali ironizirati osebo, dogodek ipd. V prvi fazi se z učenci pogovarjamo o problemski tematiki (npr. smrti, umiranju) in iščemo primere v književnih besedilih, saj je obravnava problemske tematike pomembna zaradi ohranjanja dostojanstva.

Primer evfemizma je v Prešernovi varianti *Lepe Vide*:

Včeraj svečo rev'ci so držali […] (Prešeren 1832)

Pogovorimo se, da je imanentno, da želimo ljudje omiliti kakšne dogodke in se posredno ali metaforično izražati. Ob tem omenimo, da imajo pomembni dogodki v življenju (rojstvo, poroka, smrt) veliko evfemizmov (npr. *štorklja ti bo prinesla bratca*).

Besedilo študentov: *Poštenjakovič je vedel, da pri sosedovih bodo pestovali. Ko ga je smrt poljubila, se je njegov duh preselil na drugi svet, ker je drugim pomagal v jamo. Za življenja je bil nevaren dolgoprstnež in sedaj bo izginule slike galerija dobila nazaj ...*

3.1.4.2 Kvalifikator ironično

Ironične besede iz SSKJ 2: *baronček*, *grofič*, *knežič*, *v njegovi glavi je nekaj narobe*, *mamin ljubljenček*, *vitez žalostne postave*, *ne vem, če bosta lahko samo od ljubezni živela* ipd.

Primer ironičnega pojmovanja je mogoče najti pri D. Ketteju v pesmi *Pav in golobček*:

Košatil se pav je na belem dvorišču
v vsej svoji lepoti in blišču
in kakor baronček se nosil,
da bi pač vse druge prekosil. (Kette 1898)

V literaturi se pojavljajo tudi ironični naslovi, npr. *Grofič prašič*.

Besedilo študentov: *Menda se ima za adonisa in misli, da bo s tem odkril Ameriko. Rekel sem mu: »Ti si pa as, ki mu samo še babše manjka, baron baronasti.« Ta bedakovič se je družil s Sv. Birokracijem, ki mu je dal blagoslov za njegov stihokleparski umotvor. Še bogomolec je bil povrh, ne pa božji volek. Caroval je, čeprav je bil copata. Heroj je takoj popihal tako kot grofič, knežič in baronič. Izmodroval si je, da ima krasno druščino in čez komod ga ni. Bili so krasna druščina krepostnih levičarjev in desničarjev ti poštenjaki in poštenjakoviči.*

3.1.4.3 Kvalifikator ljubkovalno

Atek, *bebica*, *capinček*, *junaček* (B. Š. Žmavc: *Maček junaček*), *kuštravček*, *punček*.

> Hruška debeluška. (Černej 1999: 13)
> To lahko storiš
> na dva načina –
> 1) kot punčka
> 2) kot punček
> [...] (Moderndorfer 1993: 23)

3.1.4.4 Kvalifikator nizko

> Gospod poglavar, čas za pašo je vsako leto prekratek, zima je predolga, pozimi je živina v hlevu pa več požre, kakor imamo krme, potem pa spomladi crka od lakote. Dajte, pomagajte, da bosta dve poletji in le ena zima! (Milčinski 1949: 28)

> Tvojo gobezdavost poznajo in vedo, da jih izdaš, ko prideš na vas. (Vandot 1918)
> Ali znaš jesti jajca? Ne znaš. Znaš iskati črve? Ne znaš. Znaš kokodakati? (Makarovič: 1972: 12)

3.1.4.5 Kvalifikator slabšalno

> figa – mož je čudna stvar!
> Fige jej, besedo drži –
> pa ne bo nikomur v kvar. (Mauer 2005: 14)

> V primeru z njim so tepanjski gasilci prava figa! (Milčinski 1949: 87)

3.1.4.6 Šaljivo

Betička, *boter*, *botra* (M. Kropej: *Botra veja*; J. Vandot: *Kekec in botra Pehta*), *bučman*, *cmok* (L. Prenner: *Skok, Cmok in Jokica*; P. Suhadolčan: *Cmok, cmok in konec*), *ženiti se* (ljudska: *Jež se ženi*, *Vrag se ženi*; A. T. Linhart: *Matiček se ženi*), *žogobrc*; B. Jurca: *Bratec in sestrica*.

> »Mi boste še kdaj govorile, da sem plešast bučman, ki ga sploh ni?« (Makarovič 2008: 344)

> Glavo in trup ji je uspelo potisniti v votlino, zunaj pa ji je ostala zadnjica. (Muck 2007: 11)

> BIBI SE JE RILČEK NEVARNO ZATRESEL, DA SPLOH NI MOGLA ODGOVORITI, SAMO POKIMALA JE. GUSTI JE POGOLTNIL CMOK […] (Mlakar 2004: 7)

3.1.4.7 Kvalifikator vulgarno

Raba vulgarnih izrazov naj bo kontekstualno osmišljena in ne sama sebi namen.

> Joj, to sta bila lovca! Joj, to sta bila Cuzelj in Guzelj, strah vseh gozdnih živali! (Makarovič 2008: 113)

> Sraka je šojinemu sinu izpulila najlepše pero in prisegala, da je njeno. Šoja je srako kavsnila po glavi. (Makarovič 2008: 206)

> »Lesíca, v rit me piši ti!« (Prešeren 1848)

> Sestra jo je navadno počakala, bili sta veliki prijateljici in mama je večkrat rekla, da se držita skup kot rit in srajca. (Partljič 1990: 43)

Učence in/ali študente vprašamo, če poznajo pomen izrazov: *imeti trojni podbradec* in *kurji britof*, *podati se kot kravi/svinji sedlo*, *vedno sta bila (skupaj) kot rit in srajca* idr. Na osnovi zgledov iz književnih besedil in na osnovi uporabe kvalifikatorjev SSKJ 2 so študenti tvorili naslednje povedi: *Imel je trojen podbradek in kurji britof. Poda se mu kot svinji sedlo. Vedno sta bila skupaj kot rit in srajca.*

3.1.5 Časovno-frekventni kvalifikatorji

3.1.5.1 Kvalifikator starinsko

> *Abecednik*, *Ajdovska deklica, žužek* (hrošč), *zver.*

Starinski kvalifikatorji v naslovih (*Abecednik zaljubljene krastače*, *Lepotica in zver*), v frazemih (*maček v žaklju*) in vsebinah književnih besedil.

3.1.5.2 Kvalifikator zastarelo

Gmajna, *zlodej* (F. Bevk: *Ubogi zlodej*), *žlahta* (S. Makarovič: *Polh si sposodi hruško*; *žlahta – strgana plahta*), *žlahtnič*; A. Rozman – Roza: *Žuželčji žur.* Tudi nekateri priimki so podobni (npr. *Zverina*, *Žakelj*, *Židan*, *Žlahtič*).

> Tam noter pa leži
> ena zavber dekle.
> [...]
> zraven pa stoji,
> en zavber mladeneč,
> mu je Anzelj ime. (Scheinigg 1889: 6)

> Ponoči je lisica zastokala: »Avbe, joj, mene pa črevo boli!« (Moderndorfer 1924: 156)

> Le vkup, le vkup, uboga gmajna! (Geslo kmečkih uporov)

> Stoji učilna zidana
> pred njo je stara jablana. (Levstik 1891: 15)

3.2 Ustvarjalnost s frazemi

Spreminjanje frazemov pri razvijanju literarne ustvarjalnosti v pedagoški praksi ne pomeni nepoznavanja in napačne uporabe, ampak frazeološko prenovitev. Licentia poetica – v besedilih učencev/študentov gre za slogovno odstopanje od jezikovne norme, utemeljeno v literarnem kontekstu, prenove so osmišljene, imajo svojo vlogo in so del procesa inoviranja na ravni igre.

4 Razprava

Za razvijanje ustvarjalnih sposobnosti je pomembno divergentno mišljenje, ki ga definiramo kot odprt način mišljenja, več različnih in hkrati pravilnih rešitev. Vsebinsko se razlikuje od konvergentnega mišljenja, ki ga definiramo kot zaprto, enosmerno, v eno samo rešitev usmerjeno mišljenje. Pri didaktiki književnosti učenci uporabljajo zglede iz literarnih besedil ter uporabljajo besedilotvorne metode. V pedagoški praksi

učenci in/ali študenti najpogosteje tvorijo poustvarjalna besedila, tj. tvorjenje lastnega besedila na osnovi zgleda književnega besedila. V sklepni fazi šolske interpretacije s študenti iščemo kvalifikatorje v SSKJ 2, ki se motivno-tematsko nanašajo na zgled literarnega besedila. Pri tem spodbujamo funkcionalne (branje in pisanje) in izobraževalne cilje (pridobivanje pojmov) prek poimenovanja, upovedovanja in besedilotvorja ter osmišljen razvoj digitalne pismenosti na osnovi literarnih zgledov in uporabe kvalifikatorjev preko elektronske verzije SSKJ 2.

Literatura

ČERNEJ, Anica, 1999: *Hruška debeluška.* http://sl.wikisource.org/wiki/Hru%C5%A1ka_debelu%C5%A1ka

GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika: SSKJ 2*. Ljubljana: Cankarjeva založba. http://www.sskj2.si.nukweb.nuk.uni-lj.si/Content/Site/Pdf/SSKJ2_Uvod.pdf; http://www.sskj2.si.nukweb.nuk.uni-lj.si

JESIH, Milan, 1982/83: Majhne pesmi. *Literatura* I/5–6. 497–500.

JOYCE, James, 2006: *Maček in vrag.* Ljubljana: Mladinska knjiga.

KETTE, Dragotin, 1898: *Pav in golobček*. http://sl.wikisource.org/wiki/Pav_in_golob%C4%8Dek

MAKAROVIČ, Svetlana, 1972: *Miška spi.* http://sl.wikisource.org/wiki/Ma%C4%8Dja_zgodba

MAKAROVIČ, Svetlana, 1995: *Čuk na palici*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MAKAROVIČ, Svetlana, 2008: *Svetlanine pravljice*. Domžale: Založba Miš.

MAURER, Neža, 2005: *Zmenek*. Ljubljana: Vale Novak.

MILČINSKI, Fran, 1949: *Butalski gasilci*. http://sl.wikisource.org/wiki/Butalski_gasilci

MILČINSKI, Frane, 2009: *Zvezdica Zaspanka*. Ljubljana: Sanje.

MLAKAR, Ida, 2004: *Kako sta Bibi in Gusti preganjala žalost*. Radovljica: Didakta.

MODERNDORFER, Vinko, 1993: *Kako se dan lepo začne*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

MUCK, Desa, 2007: *Kokoš velikanka*. Ljubljana: Sodobnost International.

NOVAK, Boris A., 1991: *Oblike sveta: pesmarica pesniških oblik*. Ljubljana: Mladika.

NOVAK, Boris A., 1999: *Čarovnije sveta*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

PARTLJIČ, Tone, 1990: *Slišal sem, kako trava raste*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

PAVČEK, Tone, 1994: *Majnice: fulaste pesmi*. Ljubljana: Mladika.

PREŠEREN, France, 1832: *Od lepe Vide*. http://sl.wikisource.org/wiki/Od_lepe_Vide

PREŠEREN, France, 1836: *Kam?* https://sl.wikisource.org/wiki/Kam%3F_(France_Pre%C5%A1eren)

PREŠEREN, France, 1848: *Lesica*. https://sl.wikisource.org/wiki/Lesica

SCHEINIGG, Janez, 1889: *Narodne pesni koroških Slovencev.* http://sl.wikisource.org/wiki/Narodne_pesni_koro%C5%A1kih_Slovencev2#Zapu.C5.A1.C4.8Deno_dekle_zdihuje

ŠTEFAN, Anja, 2010: *Štiri črne mravljice*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

VANDOT, Josip, 1918: *Kekec na hudi poti*. http://sl.wikisource.org/wiki/Kekec_na_hudi_poti

VEGRI, Saša, 1991: *Kaj se zgodi, če kdo ne spi*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

PEDAGOŠKA SLOVNICA V KOMUNIKACIJSKEM PRISTOPU K UČENJU IN POUČEVANJU DRUGEGA ALI TUJEGA JEZIKA

Jure Cvetek
Maribor

UDK 37.091.3:81'243'36

Avtor v prispevku obravnava nekatere ključne značilnosti pedagoške slovnice, zasnovane z namenom, da pomaga učečim se pri razvijanju sporazumevalne zmožnosti. V uvodnem delu poskuša definirati pojem pedagoške slovnice, v nadaljevanju pa predstavlja značilnosti pedagoške slovnice v komunikacijskem pristopu k učenju in poučevanju J2/TJ.

pedagoška slovnica, drugi jezik, tuji jezik, komunikacijski pristop, jezikovna didaktika

The author discusses some key characteristics of pedagogical grammar designed to promote acquisition of communicative competence. First, the notion of pedagogical grammar is defined and then some characteristics of pedagogical grammar in the communicative approach to SL/FL language learning and teaching are described.

pedagogical grammar, second language, foreign language, communicative approach, language pedagogy

1 Uvod: definicija pedagoške slovnice

Za začetek skušamo opredeliti pojem pedagoške slovnice.[1] Izhajajoč iz definicij, ki jih najdemo v relevantni literaturi (Dirven 1990; Chalker 1994; Little 1994; Odlin 1994; Tomalin 1994; Bruton 1995; Newby 2004, 2008; Bourke 2007; De Knop, De Rycker 2009; Keck, Kim 2014), je pedagoška slovnica (PS) večpomenski izraz, ki lahko pomeni: 1. opis (ali predpis) jezika (celosten ali delen), namenjen bodisi učečim se bodisi učiteljem drugega ali tujega jezika, 2. področje uporabnega jezikoslovja, ki se ukvarja z opisovanjem jezika za potrebe učiteljev ali učečih se drugega ali tujega jezika, 3. referenčni priročnik, namenjen bodisi učiteljem bodisi učečim se drugega ali tujega jezika,[2] 4. proces poučevanja slovnice drugega ali tujega jezika, 5. kombinacija dveh ali več navedenih kategorij.

Pričujoči prispevek obravnava v prvi vrsti jezikovni opis, zato se zdi za namene prispevka najuporabnejša definicija Dirvena, ki PS definira kot: »skupni termin za vsak k učečemu se ali učitelju usmerjen opis ali predstavitev skupkov pravil tujega jezika z namenom pospeševanja in vodenja učnega procesa pri usvajanju tega jezika« (Dirven 1990: 1). Gre torej za poseben tip slovnice, ki se od teoretične slovnice loči po

1 V tem prispevku je obravnavana le pedagoška slovnica za namene učenja in poučevanja J2/TJ, ne pa tudi slovnica za namene učenja in poučevanja materinščine.

tem, da ne opisuje modela za opisovanje jezika, temveč sam jezik, od znanstvene deskriptivne slovnice pa po tem, da ne prinaša le informacij o jeziku, temveč je usmerjena v proces učenja ali poučevanja jezika (prim. Chalker 1994), kar vpliva na organizacijo vsebin, rabo jezika (tako na sam izbor jezika, tj. prvega jezika uporabnikov ali ciljnega jezika, kot na stopnjo abstraktnosti opisovanja, rabo terminologije itn.), dopuščanje določene mere preskriptivnosti, opremljenost z vajami (pri slovnicah za učeče se) ali metodološkimi napotki (pri slovnicah za učitelje) ter obseg in koncentracijo vsebin.

2 Vrste pedagoških slovnic

Glede na uporabnike, katerim so namenjene, PS delimo na slovnice za učitelje in slovnice za učeče se.[3] Za prve je značilno, da ob opisih jezikovnih pojavov pogosto vsebujejo tudi metodološke napotke, medtem ko so drugim pogosto dodani primeri in vaje.

Glede na uporabo se PS za učeče se delijo na referenčne in učne (Bruton 1994). Referenčne, ki se pojavljajo predvsem v obliki referenčnih priročnikov, so namenjene samopomoči učečih se, učne pa se uporabljajo predvsem v razredu pod nadzorom učitelja in so največkrat sestavni del učbenikov. Medtem ko so za referenčne značilni zgoščenost in jedrnatost slovničnih razlag ter deduktivni pedagoški pristop, so vsebine v učnih slovnicah manj skoncentrirane, podatki o jezikovnih pojavih so predstavljeni postopno s pomočjo induktivnega pedagoškega pristopa (prav tam). Organizacija vsebine je v referenčnih PS lahko abecedna (gesla si sledijo po abecednem redu) ali pa sledi jezikoslovnim načelom, bodisi formalnostrukturnim (navadno v vrstnem redu: glasoslovje – oblikoslovje – skladnja) ali funkcijskim (jezikovne funkcije kot vodilo pri organizaciji vsebine), za učne pa velja, da je vsebina organizirana progresivno v skladu učnim načrtom. Jezik PS je lahko izhodiščni jezik ali pa ciljni jezik učečih se.

Ker imajo PS svojo podlago v znanstvenih slovnicah, teoriji usvajanja jezika ter teoriji učenja in poučevanja jezika, se med seboj ločijo tudi po tem, katera jezikoslovna teorija jim služi za podlago oz. ima nanje prevladujoč vpliv, ter po metodi oz. pristopu k učenju in poučevanju J2/TJ, za katero oz. katerega so namenjene. V nada-

2 Recenzent tega prispevka postavlja pod vprašaj razlikovalnost prve in tretje definicije, za utemeljitev pa navaja, da se opis jezika, namenjen učiteljem in učečim se, nekje mora pojaviti, in se sprašuje, ali ni njegovo mesto prav v referenčnem priročniku. Seveda lahko pritrdimo, da je takemu opisu prav gotovo mesto tudi v referenčnem priročniku, ne pa izključno tam, saj se pojavlja tudi v učbenikih, delovnih zvezkih, učbeniških dodatkih za učitelje, delovnih listih ali drugih gradivih, lahko pa je podan zgolj govorno pri učni uri tujega jezika. Nekateri avtorji, kot npr. Greenbaum (1987, povzeto po Chalker 1994), referenčne priročnike celo izključujejo iz pojma pedagoška slovnica, slednji jim predstavlja le slovnične vsebine v učbenikih. Pri tem je smiselno omeniti še, da sta za večino učečih se edina vira slovničnih informacij učitelj in učbenik, ob tem pa slednji (skupaj z dodatkom za učitelje) veliko učiteljem služi kot metodološki priročnik in učni načrt hkrati.

3 Kot navaja Dirven (1990), se v nemški literaturi izraz pedagoška slovnica uporablja samo za slovnice za učeče se, medtem ko se za slovnico za učitelje uporablja izraz didaktična slovnica. Medtem pa Corder (1975, povzeto po Chalker 1994) ugotavlja, da se v angleškem jezikoslovju izraz pedagoška slovnica pogosto omejuje le na slovnico za učitelje.

ljevanju je predstavljenih nekaj značilnosti PS v komunikacijskem pristopu k učenju in poučevanju J2/TJ.

3 Opis in predpis v pedagoški slovnici

Sodobne PS, podobno kot sodobne znanstvene slovnice, načeloma težijo k deskriptivnosti, tj. opisujejo jezik, kakršen se pojavlja v rabi med rojenimi govorci, pri čemer si pogosto pomagajo s korpusnimi podatki. Za razliko od znanstvenih deskriptivnih slovnic, kjer preskriptivizem velja za nekaj zastarelega in nezaželenega, pa PS dopuščajo določeno mero preskriptivizma. Razlog za to je primarno v tem, da bi bilo za učeče se učenje jezika v vseh možnih variantah (dialektih, sociolektih in registrih) prezahtevno in bi pri njih povzročalo zmedo. Odlin (1994: 3) tako navaja, da »to, da je ciljni jezik kodificiran (čeprav nepopolno), poenostavlja tako učenje kot poučevanje drugih jezikov.« Drugi razlog je v tem, da si učeči se, še sploh na začetnih stopnjah, pogosto želijo pravil, na katera se lahko zanesejo. O tem govori D. Larsen-Freeman (2003), ko pravi, da so deterministična pravila, predvsem praktična, za učeče se privlačna zaradi njihove potrebe po varnosti. V komunikacijskem pristopu, kjer se teži k temu, da bi bili učeči se čim prej zmožni komunikacije v ciljnem jeziku, je pri takih pravilih sprejemljivo hevristično načelo, tj. da so pravila čim bolj praktična in učinkovita, tudi za ceno podrobnosti in natančnosti.

Določena mera preskriptivizma pa ima do neke mere svoje mesto tudi pri poučevanju na višjih stopnjah učenja in poučevanja J2/TJ. Mnogo učečih se namreč, kot navajata M. Celce-Murcia in D. Larsen-Freeman (1999), z učenjem J2/TJ pripravlja na opravljanje standardiziranega izpita, kjer je potrebno poznavanje norm oz. preskriptivnih pravil, zato je treba takim učečim se omogočiti, da se jih naučijo, da bi lahko uspešno opravili izpit. Ob teh bi šlo omeniti še učeče se J2/TJ, ki se sicer ne pripravljajo na opravljanje specifičnega izpita, se pa jezika učijo npr. z namenom, da bi si v tuji državi našli zaposlitev na področju, ki zahteva višjo stopnjo poznavanja in uporabe standardnega jezika. Pretirano odstopanje od norme v prošnjah ali razgovorih za službo bi takim učečim se najbrž oteževalo zaposlitev.

4 Pedagoška slovnica v komunikacijskem pristopu

4.1 Cilji pedagoške slovnice v komunikacijskem pristopu

Komunikacijski pristop[4] (KP) k učenju in poučevanju drugega ali tujega jezika, katerega začetki segajo v drugo polovico šestdesetih let prejšnjega stoletja, je trenutno prevladujoči pristop k poučevanju J2/TJ. Cilj pouka drugega ali tujega jezika je v KP razvijanje sporazumevalne zmožnosti, v okviru katere Canale (1983) opredeli štiri zmožnosti, in sicer: 1. slovnična zmožnost (poznavanje jezikovnega koda, tj. slovničnih pravil, besedišča, izgovora, črkovanja …), 2. sociolingvistična zmožnost (obvladanje sociokulturnega koda, tj. ustrezna uporaba besedišča, registra, vljudnosti in stila v dani situaciji), 3. diskurzna zmožnost (zmožnost združevanja jezikovnih struktur v različne tipe kohezivnih besedil) in 4. strateška zmožnost (poznavanje verbalnih

4 Podroben opis komunikacijskega pristopa ponujata Richards, Rodgers 2003.

in neverbalnih komunikacijskih strategij, ki povečujejo učinkovitost sporazumevanja, in ko je to potrebno, omogočajo učečemu se, da premaguje težave, ki nastanejo, ko pride do nesporazumov v komunikaciji).[5]

Če je cilj pouka v KP razvoj sporazumevalne zmožnosti, je cilj PS v KP opis jezika, ki bo to v čim večji meri omogočal. Ker je v KP poudarek na diskurzu, za PS v KP ne zadošča strukturalistični opis jezika, omejen predvsem na opisovanje jezika na nivoju povedi (in nižje). Kot v svojem referenčnem priročniku za učitelje *The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course* izpostavljata avtorici M. Celce-Murcia in D. Larsen-Freeman (1999), mora PS v KP slovnične strukture opisovati na treh nivojih: podpovednem, povednem in nadpovednem. Na podpovednem nivoju opis posamezne strukture zajema oblikoslovne (lahko tudi fonološke) lastnosti, na povednem skladenjska razmerja, na nadpovednem pa, kako se posamezna struktura na nivoju diskurza povezuje z ostalimi strukturami. Medtem ko za strukture na podpovednem in povednem nivoju zadošča strukturalistični opis, se kot najustreznejša teoretska podlaga za opisovanje struktur na nadpovednem nivoju ponuja sistemsko-funkcijska slovnica.

Podobno v KP, kjer je poudarek predvsem na komunikaciji, tj. jezikovni rabi, tradicionalni strukturalistični opis ne zadošča tudi zaradi omejenosti opisovanja jezikovnih struktur na njihovo formo. Z vidika komunikacije kot cilja je, kot navajata M. Celce-Murcia in D. Larsen-Freeman (1999: 4), pomembno spoznanje, da »slovnica ni le zbirka oblik, temveč vsebuje tri dimenzije, ki jih jezikoslovci imenujejo (morfo)sintaksa, semantika in pragmatika. Slovnične strukture nimajo le morfosintaktične oblike, ampak se tudi uporabljajo, da izražajo pomen (semantika) v kontekstu primerni rabi (pragmatika). Tem označujemo za dimenzije forme, pomena in rabe.« Avtorici tako predlagata tridimenzionalen pedagoški slovnični opis (Celce-Murcia, Larsen Freeman 1999; Larsen Freeman 2003, 2014), kjer je vsaka slovnična struktura obravnavana z vseh treh vidikov: morfosintaktičnega (forma), semantičnega (pomen) in pragmatičnega (raba), slovnični opis pa tako odgovarja na vprašanja: kako je oblikovano, kaj pomeni in kdaj/zakaj se rabi.

4.2 Organizacija vsebin v pedagoški slovnici v komunikacijskem pristopu

Ob konceptu sporazumevalne zmožnosti sta za razvoj KP pomembna tudi koncept pojmovno-funkcijskega učnega načrta (Wilkins 1972, 1976) in na njegovi podlagi utemeljen koncept sporazumevalnega praga (Van Ek 1975). Pojmovno-funkcijski učni načrt, ki ga je Wilkins razvijal za potrebe Sveta Evrope, je v KP nadomestil prej uporabljan strukturalni učni načrt in uvedel model učnega načrta, katerega cilj je razvijanje sporazumevalne zmožnosti, sporazumevalni prag pa je učni načrt, zasnovan kot specifikacija ciljev oz. zmožnosti, ki naj bi jih usvojil učeči se J2/TJ za samostojno sporazumevanje v ciljnem jeziku. Pojmovno-funkcijski učni načrt in sporazumevalni prag sta za organizacijsko načelo namesto slovničnih enot postavila jezikovne funk-

5 Definicij sporazumevalne zmožnosti je več, najpogosteje se avtorji sklicujejo na Canale, Swain 1980 ali Canale 1983, v prispevku smo se odločili za uporabo slednje. Razvoj koncepta je podrobno predstavljen v Celce-Murcia, Dörnyei, Thurell 1995 ter Bagarić, Mihaljević Djigunović 2007.

cije (cilje sporazumevanja) in pojme (posamezni konteksti sporazumevanja). Tako organizacijsko načelo velja tudi za sodobne pedagoške slovnice, še posebej za učne, v veliki meri pa tudi za referenčne. Med slednjimi so vsebine organizirane po funkcijskem načelu npr. v slovnici angleškega jezika za učeče se *Collins COBUILD English Grammar* (Sinclair 1994).

4.3 Jezikoslovna podlaga za pedagoško slovnico v komunikacijskem pristopu

Kot navajata M. Celce-Murcia in D. Larsen-Freeman (1999), so za razliko od znanstvenih slovnic, ki si prizadevajo za notranjo konsistentnost, PS eklektične, saj po njunem mnenju različni nivoji in različne dimenzije opisa zahtevajo različne pristope. To še posebej velja za PS v KP, saj en sam pristop težko zadovolji zahtevam opisa, ki je potreben za razvijanje sporazumevalne zmožnosti. Strukturalistična jezikoslovna teorija je tako primernejša za obravnavo struktur na podpovednem in nadpovednem nivoju, medtem ko so funkcionalistične teorije primernejše za raziskovanje in pojasnjevanje jezika na nadpovednem nivoju, predvsem pri pojasnjevanju »pojavnosti posameznih jezikovnih struktur skozi raziskovanje komunikacijske funkcije, ki jo imajo pri organizaciji diskurza« (Celce Murcia, Larsen Freeman 1999: 5). Za svojo slovnico npr. navajata uporabo spoznanj naslednjih slovničnih teorij: strukturalizma, transformacijske generativne slovnice in korpusnega jezikoslovja pri pojasnjevanju forme na nivoju povedi, tradicionalne, funkcionalistične, kognitivne in sklonske slovnice za pojasnjevanje dimenzije pomena in analize diskurza ter konteksta, sistemsko-funkcijske slovnice in korpusnega jezikoslovja pri obravnavi dimenzije rabe.

4.4 Podprtost s korpusnimi podatki

Sodobne PS so pogosto podprte s korpusnimi podatki; med PS, ki izrazito poudarjajo svojo zasnovanost na njih, sta npr. *Collins Cobuild English Grammar* (Sinclair 1990) in *Longman Student Grammar of Spoken and Written English* (Biber, Conrad, Leech 2003). Prispevek korpusnih raziskav je za PS v KP relevanten iz več razlogov. Kot prvega lahko navedemo težnjo KP po avtentičnosti jezika, ki so mu učeči se J2/TJ izpostavljeni. Na korpusnih podatkih utemeljena PS tako ponuja opis jezika, kakršen je v resnici v rabi, in ne kakršen bi naj bil. Drugi razlog izvira iz zahtev KP po razvoju sporazumevalne zmožnosti, kamor sodita tudi sociolingvistična in pragmatična zmožnost. Tako k eni kot k drugi prispevata pestrost registrov, ki so zajeti v korpuse, na podlagi katerih so izdelane slovnice, in analiza pogostosti pojavljanja posameznih jezikovnih sredstev, tako v jeziku kot celoti kot v posameznih registrih. Z vidika sociokulturne zmožnosti je na primer za učečega se J2/TJ pomembno, da zna prepoznati razliko v ustreznosti posameznih jezikovnih sredstev v različnih situacijah oz. zna v posameznih komunikacijskih situacijah izbrati ustrezno jezikovno sredstvo. Če se želi pri tem čim bolj približati rojenim govorcem, je pomembno, da ve, katera jezikovna sredstva ti v posameznih situacijah najpogosteje izberejo, pri ocenah tega pa je zanašanje na intuicijo, kot navajata Keck in Kim (2014: 43), precej nezanesljivo. Podobno kot za razvoj sociokulturne zmožnosti so korpusni podatki uporabni tudi za pragmatično zmožnost, saj učeče se informirajo o tem, na kakšne načine se v različnih

registrih jezikovne strukture združujejo v različne tipe kohezivnih besedil. V okviru sporazumevalne zmožnosti pa lahko na korpusnih podatkih utemeljene PS ne nazadnje prispevajo tudi k boljši slovnični zmožnosti, saj kažejo realnejšo sliko slovničnih struktur (v rabi) kot npr. slovnica s pravili, formuliranimi predvsem na podlagi intuicije.

5 Zaključek

V prispevku je bilo na kratko predstavljenih nekaj ključnih značilnosti sodobne pedagoške slovnice, ki sledijo načelom komunikacijskega pristopa k poučevanju drugega ali tujega jezika. Avtor se nadeja, da bo prispevek vzbudil zanimanje za pedagoško slovnico in bo v prihodnosti v pomoč raziskovalcem, predvsem pa sestavljavcem učnih gradiv za pouk drugega ali tujega jezika, v kolikor pa se bo kdaj pojavil interes za pisanje sodobnega pedagoškega referenčnega priročnika za slovenščino kot drugi ali tuji jezik, pa tudi njenim piscem in ostalim, ki bodo sodelovali pri njenem snovanju.

Literatura

BAGARIĆ, Vesna, MIHALJEVIĆ DJIGUNOVIĆ, Jelena, 2007: Defining Communicative Competence. *Metodika* 8/1. 94–103.

BIBER, Douglas, CONRAD, Susan, LEECH, Geoffrey, 2003: *Longman Student Grammar of Spoken and Written English*. Harlow: Longman.

BOURKE, James Mannes, 2005: The grammar we teach. *Reflections on English Language Teaching* 4. 85–97.

BRUTON, Anthony, 1994: What grammar in foreign language pedagogy? *Revista española de lingüística aplicada* 10. 53–68.

BYRAM, Michael (ur.), 2004: *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*. London, New York: Routledge.

CANALE, Michael, 1983: From Communicative Competence to Communicative Language Pedagogy. Jack C. Richards, Richard W. Schmidt (ur.): *Language and Communication*. London, New York: Longman.

CANALE, Michael, SWAIN, Merrill, 1980: Theoretical Bases for communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistic* 1/1. 1–47.

CELCE-MURCIA, Marianne, DÖRNYEI, Zoltan, THURELL, Sarah, 1995: Communicative Competence: A Pedagogically Motivated Model with Content Specifications . *Isuues in Applied Linguistics* 6/2. 5–35.

CELCE-MURCIA, Marianne, LARSEN-FREEMAN, Dianne, 1999: *The Grammar Book: An ESL/EFL Teacher's Course*. Boston: Heinle & Heinle.

CHALKER, Sylvia, 1994: Pedagogical Grammar: Principles and Problems. Martin Bygate (ur.): *Grammar and the Language Teacher.* London: Prentice Hall. 31–44.

DIRVEN, René, 1990: Pedagogical Grammar. *Language Teaching* 23/1. 1–18.

van EK, Jan Ate, 1975: *System development in adult language learning: The threshold level in a European unit/credit syste for modern language learning by adults*. Strasbourg: Council of Europe. http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED108482.pdf

KECK, Casey, KIM, YouJin, 2014: *Pedagogical Grammar.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

de KNOP, Sabine, de RYCKER, Teun (ur.), 2009: *Cognitive Approaches to Pedagogical Grammar. A Volume in Honor of René Dirven*. Berlin; New York: Mouton de Gruyter.

LARSEN-FREEMAN, Dianne, 2003: *Teaching Language: From Grammar to Grammaring*. Boston: Heinle.

LARSEN-FREEMAN, Dianne, 2014: Teaching Grammar. Marianne Celce-Murcia, Donna M. Brinton, Margueritte Ann Snow (ur.): *Teaching English as a Second or Foreign Language*. Boston: Heinle. 256–270.

LITTLE, David, 1994: Words and their properties: Arguments for a lexical approach to pedagogical grammar. Terrence Odlin (ur.): *Perspectives on Pedagogical Grammar.* Cambridge: Cambridge University Press.

NEWBY, David, 2004: Pedagogical grammar. Michael Byram (ur.): *Routledge Encyclopedia of Language Teaching and Learning*. London, New York: Routledge. 459–461.

NEWBY, David, 2008: Pedagogical Grammar: A Cognitive+Communicative Approach. Werner Delanoy, Laurenz Wolkmann (ur.): *Future Perspectives For English Language Teaching*. Heidelberg: Universitätsverlag. 29–44.

ODLIN, Terence (ur.), 1994: *Perspectives on Pedagogical Grammar.* Cambridge: Cambridge University Press.

RICHARDS, Jack C., RODGERS, Theodore S., 2003: *Approaches and Methods Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press.

SINCLAIR, John (ur.), 1994: *Collins COBUILD English Grammar.* London: HarperCollins.

TOMALIN, Russell S., 1994: Functional grammars, pedagogical grammars, and communicative language teaching. Terrence Odlin (ur.): *Perspectives on Pedagogical Grammar.* Cambridge: Cambridge University Press.

WILKINS, David A., 1972: Grammatical, Situational and Notional Syllabuses. *1972 AILA Proceedings*. Heidelberg: Julius Gross Verlag. 253–265. http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED136549.pdf

WILKINS, David A., 1976: *Notional Syllabuses*. Oxford: Oxford University Press.

VPLIV SLOVNIC SLOVENSKEGA JEZIKA NA SODOBNE PREVODE *SVETEGA PISMA* V SLOVENŠČINO

Nina Ditmajer
Slovenska Bistrica

UDK 81'25:27–23=163.6:811.163.6'36"1916/1934"

V prispevku so obravnavane vidnejše jezikovne značilnosti sodobnih prevodov *Svetega pisma* v slovenščino. Opozorjeno je predvsem na jezikovne spremembe, ki se kažejo med Chráskovim prevodom (1914) in t. i. mariborskim *Svetim pismom* (1925). Prispevek se podrobneje posveča obema izdajama Breznikove slovnice (1916, 1934), saj vsebujeta veliko primerov iz svetopisemskih besedil, kasnejše slovnice pa jih ne vključujejo več. Za sodobne prevode je značilno postopno opuščanje tradicionalnih slovničnih in literarnih oblik, vendar je v zadnjih dveh prevodih (SSP, JB) opazno njihovo ponovno uvajanje v besedilo.

Sveto pismo, slovnica, slovenski knjižni jezik, Anton Breznik, Jože Toporišič

The article deals with prominent language features of modern translations of the Bible into Slovene. It focuses primarily on the linguistic changes appearing in the Chráska translation (1914) and the »Maribor *Bible*« (1925). There is a more specific focus on the two editions of Breznik's grammar (1916, 1934), because they contain many examples from biblical texts, whereas later grammars no longer do so. Modern translations are characterized by the progressive abandonment of traditional grammar and literary forms, but in the last two versions of translations (SSP, JB) their re-introduction into the text is noticeable.

the *Bible*, grammar, Slovene standard language, Anton Breznik, Jože Toporišič

1 Uvod

Slovenski prevodi *Svetega pisma* že v 19. stoletju niso več krojili slovenske jezikovne norme. Pod vplivom takratnih slovenskih slovničarjev so začeli prevajalci druge polovice 19. stoletja ponovno odkrivati slovenske arhaične in etimološke glagolske oblike, ki so se ohranile vse do Chráskovega prevoda na začetku 20. stoletja. Z nastopom slovničarja Antona Breznika se je v slovenskem jezikoslovju pričelo novo obdobje, prav tako pa se je v sodobnih prevodih *Svetega pisma* od leta 1925 naprej začela kazati težnja po opustitvi tradicionalnih oblik in približanju sočasnemu slovenskemu govorjenemu jeziku.

2 Nekatere jezikovne značilnosti Chráskovega *Svetega pisma* (1914)

Češki misijonar Antonin Chráska je za slovenske protestante prevedel celotno *Sveto pismo* iz grškega in hebrejskega izvirnika (*Sveto pismo starega in novega zakona*). Ohranil je mnogo jezikovnih posebnosti, značilnih tudi za t. i. Stritarjevo

Novo zavezo (1882, prevedli Remec, Valjavec, Stritar), na katero je imel vpliv Fran Miklošič: raba kratkih glagolskih oblik za 3. osebo množine sedanjika, raba deležnikov in deležij na *-č* in *-ši* (le da je slednje precej zmanjšal), vezava glagola *imeti* z nedoločnikom za pomen prihodnosti, raba historičnega sedanjika za grški aorist, v skladu s hebrejskim in grškim izvirnikom piše tudi desni pridevniški prilastek ter veznik *in* na začetku povedi. Naštetih značilnosti pa ne ohranja samo Chráska, temveč jih najdemo tudi v Lampe-Krekovih *Zgodbah Svetega pisma* (Ditmajer 2015). Slovenski slovničarji druge polovice 19. stoletja (predvsem Janežič, Navratil, Miklošič in Škrabec) so v svojih delih opozarjali na oblike in besede iz slovenskih protestantskih besedil 16. stoletja, ki so bile včasih v rabi ali pa kot dokazilo za rabo določene oblike (Merše 2009: 119). Z Janežič-Sketovo izdajo slovnice (1900) se je v slovenskem slovstvu raba deležij na *-ši* zmanjšala. V poglavju Zloženi časi in nakloni je navedeno, da se včasih rabi sedanjik glagolov *hočem*, *hočeš* (*čem*, *češ*), *imam*, *imaš* itn. za opisovanje prihodnosti, kot primer pa sta navedena Trubar in Krelj: *Iz njih sadov imate nje spoznati (Trub.)* (Janežič 1900: 106). Navratil je take tvorbe uvrstil »[m]ed negativne posledice Trubarjevega in Dalmatinovega opiranja na Lutrov prevodni zgled« (Merše 2009: 119). Tudi pri Chráski najdemo tovrstne primere za izražanje glagolskega dejanja v prihodnosti: *Sin človekov ima priti* (Mt 16,27); torej je še vedno dajal prednost tradicionalnim oblikam proti živim govorjenim, čeprav je v njegovih pismih z revizorji navedeno drugače (prim. Brkič 1999: 101–107). Rabljena je etimološka oblika glagola biti *bode*, *bodem*, čeprav je v slovnici navedeno, da se v govoru že rabi skrčena oblika *bom*, *boš*, *bo* (Janežič 1900: 106). V slovnici je tudi opozorjeno, da so kratke oblike glagola za 3. osebo množine arhaične (prav tam: 71), vendar jih Chráska ne opušča (*zapusté*, *slavé*, *časté*). Historični sedanjik je rabil, saj je ugotovil, da slovenski jezik omogoča rabo sedanjika za opisovanje preteklega glagolskega dejanja (Brkič 1999: 105), vendar je zmotno menil, da je to najboljša možna jezikovna rešitev, saj taka raba ni bila v navadi pri slovenskih svetopisemskih prevajalcih – to značilnost izpričujeta le Trubar in Stritar. V Janežič-Sketovi slovnici sta navedena dva časa, kjer lahko dogodek v prihodnosti izražamo s sedanjikom: sedanjik s prihodnjikovim pomenom (*Kdaj vstaneš od svojega spanja?*; *Volk se je zarekel, da ne kolje več jagnjet*.) in futurum exactum z dovršnimi glagoli (*Če perje mi populite, življenja mi ne vzamete*.) (Janežič 1900: 229–230). Zato ni nenavadno, da pri Chráski najdemo primere, kjer bi sicer pričakovali glagolsko obliko v prihodnjiku: *Pridite k meni vsi, ki se trudite in ste obremenjeni, in jaz vas upokojim* (Mt 11,28). Treba je še povedati, da je Chráska na mnogih mestih slovnično popravil Stritarja, npr. menjavanje glagolskih časov v isti povedi. Na to slovnično zmoto je opozoril šele Breznik v svoji slovnici leta 1934.

3 Anton Breznik in jezikovne spremembe v t. i. mariborskem *Svetem pismu* (1925–1939)

Anton Breznik (1925: 125–126) je v *Domu in svetu* (38/3) objavil oceno *Svetega pisma Novega zakona* (*I. del: Evangeliji in Apostolska dela*, 1925). Če je za predhodne prevode menil, da prevajalci niso dovolj dobro poznali svetopisemske grščine

(prim. Breznik 1917: 336), zdaj omenja slovarje, slovnice, prevode in komentarje ter študije svetopisemske grščine, ki so jih prevajalci rabili. Pozitivno je ocenil odpravo hebraizmov, splošnih grecizmov in neslovanskega trpnika ter nekaterih napačnih besednozveznih tvorb (*ljudski starešine – starešine ljudstva*). Negativno pa je ovrednotil nekatere besede, ki so preveč slovanjene (npr. *blagovest*, *velblod*).

V primerjavi s Chráskovo (v nadaljevanju CH) najdemo v mariborski *Bibliji* (v nadaljevanju MB, 1925) kar nekaj jezikovnih sprememb in izboljšav. Odpravljena je kalkirana zveza glagola *imeti* in nedoločnika za opisovanje dejanja v prihodnosti[1] ter nadomeščena z glagolskimi oblikami pogojnika, prihodnjika ali naklonsko zvezo *moram* + nedoločnik (1). Deležja in deležniki na *-ši* so skoraj v celoti odpravljeni, saj najdemo le redke primere njihove rabe, ki jim vedno sledi glagol v pretekliku, medtem ko ima Chráska glagol v sedanjiku (2). Že v Breznikovi slovnici (1916: 155) je opozorjeno, da se je treba ogibati teh oblik. Kritiziral je tudi rabo nedovršnega sedanjika na mestih, kjer bi morala biti oblika za prihodnjik, kot primer pa navaja Mt 5,16: *Tako naj sveti vaša luč pred ljudmi, da* ***vidijo***[2] *vaša dobra dela* – […] *da* ***bodo videli*** (Breznik 1916: 147);[3] sedanjik imajo tudi Stritar, Chráska in Lampe-Krekove *Zgodbe Svetega pisma*, prihodnjik pa vsi sodobni prevodi od 1925 naprej (3). Zelo opazna in zanimiva je zamenjava trpnih glagolskih oblik deležnika na *-n* z glagoli na *se* (4). V tem času so se pisci ogibali opisnega trpnika na *-n*/*-t*, saj je veljal za germanizem, pogostost trpnika s *se* pa se veča (Orožen 2003c: 52). Breznik (1916: 151) v svoji slovnici ne priporoča trpnika, strogo pa odsvetuje zgolj rabo trpne oblike iz povratnih glagolov. Škrabec se je opredelil proti tipu trpnika s predmetom v akuzativu, kasneje tudi Tominšek (1911) s kritiko Milčinskega (*Išče se Uršo Plut*) (Orožen 2003c: 51–52). MB (1925) redko rabi historični sedanjik, ki se je v slovenskih besedilih razplamtel v drugi polovici 19. stoletja v Stritarjevi *Novi zavezi* in pri slovenskih pripovednikih. Najpogosteje se rabi v glavnih stavkih ob časovnih prislovih *tedaj* (*Tedaj vstane in zapove vetrovom*), *tiste dni* (*Tiste dni pride Janez Krstnik*), *takrat* (*Takrat pride Jezus iz Galileje*) in ob medmetu *glej* (*Ko je pa Herod umrl, glej, se angel Gospodov v spanju prikaže*). Prevod Stare zaveze (I. del, 1939) izpričuje ob omenjenih prislovih in medmetu zgolj preteklo glagolsko obliko. Tako v CH kot v MB (1925) najdemo končnice *u*-sklanjatve v rodilniku ednine, ki jih navaja tudi Breznikova slovnica (1916: 75–76): *varujte se kvasu* (CH, MB), *usmili se mojega sinu* (MB), *dotaknili robu njegove obleke* (MB).

(1) MB: […] in jih izprašuje, kje **bi bil** Kristus **rojen.** (Mt 2,4) – […] on je Elija, ki **mora priti**. (11,14); **Prišel bo** namreč Sin človekov (16,27)

1 Od srede 19. stoletja naprej so zaradi purističnega slovanskega načela začele izginjati iz knjižnega jezika predvsem naslednje infinitivne možnosti: *imam* + inf., namerni in historični infinitiv ter druge kontekstualne infinitivne zveze, značilne za osrednjeslovenski knjižni jezik ob koncu 18. in v začetku 19. stoletja (Orožen 2003a: 29).

2 Vse odebelitve v besedilu so delo avtorice tega prispevka.

3 Tako rabo nedovršnega sedanjika je kritiziral že Stanislav Škrabec leta 1887 in ga označil kot germanizem (Orožen 2003b: 153).

(2) CH: […] in **prišedši** tja, **se nastani** v mestu (Mt 2,23) – MB: **Prišedši** tja **se je nastanil** v mestu (2,23)
(3) CH: Pridite k meni vsi, ki se trudite in ste obremenjeni, in jaz vas **upokojim**. (Mt 11,28) – MB: Pridite k meni vsi, kateri se trudite in ste obteženi, in jaz vas **bom poživil**. (11,28)
(4) CH: […] a **ne bo** mu **dano** znamenje (12,39) – MB: […] a **ne bo se** mu **dalo** drugo znamenje (12,29)

Breznik je v drugi izdaji svoje slovnice (1934) navajal občutno več primerov iz svetopisemskih besedil, sploh iz Stare zaveze. V poglavju o nedovršnem sedanjiku je v opombi navedel primer napačne rabe sedanjika za prihodnjik pri Trubarju in pravilno rabo pri Dalmatinu (primera sta iz Ps 19,14; Ps 51,17). V prvem primeru je napačna raba izpričana v CH: »[…] obvaruj služabnika svojega, da ne gospodujejo meni« (Ps 19,13), medtem ko drugi primer izpričuje prihodnjik: »Gospod, odpri moje ustne, in usta moja bodo oznanjevala hvalo tvojo« (Ps 51,15). Poleg Chráske je že leta 1915 izdal Jeglič knjigo psalmov z naslovom *Psalmi et cantica secundum ordinem in psalterio Romano*, vendar prevedeno iz latinščine.[4] Breznik (1934: 135) je v poglavju o velelniku navedel, da se »stari velelnik […] redko rabi v 3. osebi ednine (npr. Pridi k nam tvoje kraljestvo, očenaš); navadno ga nadomešča opisani velelnik z naj.« Taka raba je bila značilna za slovenske protestantske prevode 16. stoletja in Japlja, ne pa več za Küzmiča in Stritarja ter sledeče prevode. Iz Trubarja in Dalmatina je navedel tudi napačno/pravilno rabo glagolskega vida pri zanikanem velelniku (primer iz Ps 69,18). Naslednji primer se nanaša na velelnik dovršnih glagolov, ki ga Trubar in tudi Dalmatin pišeta namesto namenilnika (primer iz Mt 5,24). Tako rabo najdemo tudi pri prevodih 20. stoletja, nasprotno pa Japljev prevod izpričuje namenilnik. V poglavju o deležnikih je prvič navedel kratke oblike glagolov 3. osebe množine sedanjika in opozoril na njihovo starinskost, še posebej z opombo o rabi teh oblik v 16. stoletju.[5] Oblike sta v svojih slovnicah navajala tudi Janežič in Miklošič, raba pa se je takoj prenesla v Stritarjevo *Novo zavezo*, po njej pa še v Chraskov prevod in Lampe-Krekove *Zgodbe Svetega pisma*. Vsi sledeči prevodi rabo teh oblik občutno zmanjšajo, vendar je ne opustijo popolnoma.

4 Povojne izdaje slovenskih slovnic in *Svetih pisem*

V letih 1959–1961 je škofijski ordinariat v Mariboru izdal celotno *Sveto pismo* v štirih knjigah. V primerjavi s prvimi prevodi med letoma 1925 in 1939 je prišlo do nekaterih redkih sprememb, predvsem na prevajalski in ne toliko slovnični ravnini jezika. Besede, ki jih je prvi prevod dodajal zaradi lažjega branja in razumevanja, so sedaj izpuščene, nekatere besede in izrazi pa so na novo prevedeni (npr. *prešuštvovanja – nečistovanja*, *ničvrednež – tepec*, *brezbožnež – nespametnež*, *delajte pokoro – spreobrnite se*). Najvidnejša sprememba na oblikoslovni ravnini jezika je nadome-

4 V prevodu je še ohranjena kalkirana tožilniška predložna zveza *zaupati na koga* (*Kdor pa na Boga zaupa* (Ps 31,10); *mrziti* + *na* (*Pa tudi mrziš na one* (Ps 30,7)).
5 »[…] predo (stara oblika, zdaj: predejo)« (Breznik 1934: 142).

stitev trpnih oblik glagolov s *se* s trpnimi oblikami na *-n* (5). Slovnica štirih (1956: 223–225) prav tako ne priporoča take rabe. Toporišič (1967: 125) kasneje zapiše, da tak trpnik izražamo le tedaj, če je predmet, ki ga prizadeva dejanje, neživ ali v primerih, kadar predmet po vsej verjetnosti ne more biti (iz)vršilec dejanja. Predpretekli čas se še vedno uporablja, čeprav beremo v slovnici, da se ta oblika večinoma nadomesti s preteklikom (Bajec idr. 1956: 214).

(5) MB 1925: *Slišali ste, da* ***se je reklo*** *starim* (Mt 5,21) – MB 1961: *Slišali ste, da* ***je bilo rečeno*** *starim* (5,21).

Ekumenska izdaja *Svetega pisma Stare in Nove zaveze* (v nadaljevanju EKU, 1974) v primerjavi z MB 1961 ne prinaša mnogo novosti, ohranja celo redka deležja na *-ši* (npr. *prišedši* (Mt 2,23)), slovansko obarvano besedje, ki ga je Breznik kritiziral v svoji oceni MB 1925, npr. *velblod* (Mt 3,4), in redki predpreteklik (npr. Mt 1,22; 2,15). Opazen je spremenjen besedni red v nekaterih povedih in besednih zvezah (*angel Gospodov – Gospodov angel*). Že v MB je opazen pravilnejši besedni red v povedi v primerjavi s CH. Prvi se je temu problemu posvečal Breznik v svoji razpravi leta 1908, vendar ta ni imela vpliva na slovenske pisce. Poglavje o besednem redu je vključeno tudi v njegovo slovnico, vendar o členitvi po aktualnosti, naslonskem nizu in o besednem redu v zloženi povedi podrobneje beremo šele v Toporišičevem *Slovenskem knjižnem jeziku 4* (1970) in v *Slovenski slovnici* (1976) (6). Na oblikoslovni ravnini so opazne nekatere izboljšave, npr. raba mestnika/orodnika (*jokati po otrocih – za otroki*); kratke oblike glagola so ponekod sicer zamenjane (*reko – govorijo*), vendar jih še najdemo predvsem v Stari zavezi: *reko*, *izpregovore*, *teko*, *bero*, *žgo*; trpne glagolske oblike na *-n* se že zamenjujejo z opisnimi, razen pred starozaveznim citatom (7). Nekatere arhaične besede so zamenjane (*propoveduje – pridiga*; *zagotovil – učil*; *iznova – zopet*; *od ondod – od tam*). Slovnica štirih (1964) je za historični sedanjik, ki je tukaj imenovan dramatični sedanjik, natančneje določila, za katerimi besedami se največkrat uporablja, primere pa je navedla iz slovenskih proznih in liričnih besedil: *kar*, *ko*, *že*, *tedaj*, *pa*, *vtem*, *brž*, *komaj* (Bajec idr. 1964: 240). To je ponekod značilno tudi za slovenske biblične prevode (8). Toporišič (1971: 166) je navedel, da se *u*-jevska končnica v rodilniku ednine še rabi pri nekaterih besedah, v tožilniku ednine moškega spola pa ne več. EKU rodilniško obliko samostalnika *sin* piše z *u*-jevsko končnico, npr. […] *kadar vas bodo izobčevali in zasramovali in vaše ime kot zlo zavrgli zaradi Sinu človekovega* (Lk 6,22), sledeči prevodi pa več ne. Toporišičevo poglavje o glagolskem načinu, kjer se je še posebej posvetil trpniku, odreja, da je v primerih tipa *a jaz sem bil od ljudi izgnan* nepravilno rabiti predlog *po* (Toporišič 1972: 120). Še podrobneje je to pravilo opredelil v *Slovenski slovnici* (1976), kjer je odsvetoval mestniško rabo in priporočal zgolj rodilniško. Ni pa omenjal primera, ko gre za pomen »posredovalnosti« (prim. Orožen 2003č: 81) in ga najdemo v vseh slovenskih prevodih *Svetega pisma* od 19. stoletja naprej[6] (npr. *je pisano po preroku*, *je bilo rečeno po preroku*). Le redki so primeri tvorne glagolske

6 Pred 19. stoletjem je izpričana zveza *govoriti skozi preroka* (Trubar, Dalmatin, Japelj).

oblike (*je Gospod rekel/napovedal po preroku* (Mt 1,22)). Breznik (1934: 138) je v svoji slovnici navedel prav ta primer iz *Svetega pisma* in ga tudi razložil: »če nam rabi kot sredstvo oseba, stoji predlog po«. Slovnica štirih (1964: 254) je navedla primerne predloge *od*, *po*, *s*, *z*, *v*, *zaradi*, vendar rabe posebej ni razložila. Toporišič (1972: 159) je prav tako prepovedal rabo predpreteklika na mestih, kjer je izražena navadna preddobnost.

(6) CH: *Tedaj* ***pokliče Herod*** *skrivaj* ***modre*** (Mt 2,7) – MB: *Tedaj je* ***Herod modre*** *skrivaj* ***poklical*** (Mt 2,7) – EKU: *Tedaj je* ***Herod*** *skrivaj* ***poklical modre*** (2,7)
(7) MB: […] *kje* ***bi bil*** *Kristus* ***rojen*** (2,4) – EKU: […] *kje* ***naj bi se*** *Kristus* ***rodil*** (2,4)
(8) EKU: *Simonovo taščo pa je tresla mrzlica in* ***brž*** *mu povedo o njej*. (Mr 1,30.)

Sledita *Sveto pismo nove zaveze: jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije* (v nadaljevanju JUB, 1984) in *Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod iz izvirnih jezikov* (v nadaljevanju SSP, 1996). JUB nadomešča semitizme z bolj razumljivimi izrazi, npr. glagol *spoznati* je v *Svetem pismu* evfemizem za spolno življenje, kar danes ni več razumljivo: *Čeprav se ji ni približal, je rodila sina* (Mt 1,25) (Rozman 1985: 93). V primerjavi z EKU in MB so opazne nekatere jezikovne spremembe: opuščanje veznika *in* na začetku povedi; če JUB na nekaterih mestih še ohranja historični sedanjik, je v SSP popolnoma zamenjan z oblikami preteklega opisnega deležnika na *-l*; JUB sledi tradiciji prejšnjega prevoda in zamenjuje trpne glagolske oblike z opisnimi (npr. *so govorili preroki*; *je dejal prerok*; *so Janeza vrgli v ječo*), SSP jih ponovno uvaja (*je bilo rečeno po prerokih*; *je bil izročen*), *Jeruzalemska izdaja* (v nadaljevanju JB, 2010) pa vsebuje tradicijo obeh predhodnih prevodov in ni enotna v rabi. V JUB je odstranjen medmet *glej* (SSP ga ponovno uvaja na nekaterih mestih); predpreteklik se več ne uporablja in je zamenjan s preteklikom; ni več kratkih oblik glagolov; namesto starinskega prirednega veznika *zakaj* se uporabljata veznika *namreč* in *kajti*; isto velja za zamenjavo veznika *ako* z veznikom *če*. JB dosledno upošteva svetopisemski slog grškega besedila in se tako na več mestih ujema z EKU: ponovna raba medmeta *glej* ter glagolov rekanja pred citatom iz Stare zaveze, uvajanje veznika *in* na začetku povedi ali stavka, pojavlja se redki dovršni sedanjik namesto preteklika ali celo prihodnjika, kar je tradicija JUB, npr. […] *je sklenil, da jo skrivaj odslovi* (Mt 1,19). SSP dosledno rabi prihodnji čas, večinoma tudi JB, medtem ko predhodna tradicija izpričuje dovršni sedanjik (9). Toporišičeva *Slovenska slovnica* ([4]2004: 390–393) navaja rabo sedanjika za opisovanje preteklih dejanj iz slovenskih pripovedk za opisovanje živo gledanih dejanj in iz modernih pripovednih del za opisovanje toka zavesti; dovoljuje tudi rabo sedanjika za opisovanje dogajanja v prihodnosti, če ne gre za naklonsko dejanje.

(9) EKU, JUB: jim **porečem** (7,23) — SSP, JB: jim **bom naznanil** (7,23).

5 Zaključek

Med Chráskovim in t. i. mariborskim prevodom *Svetega pisma* je opaznih veliko različnih jezikovnih rešitev, saj je Chráskov prevod še vedno pod velikim vplivom Stritarja, jezik mariborske *Biblije* pa je bliže sočasni govorjeni slovenščini. Z Brezni-

kom in njegovimi nasledniki se je v slovenskem prostoru pričelo novo obdobje slovenskega jezikoslovja, ki se je odmaknilo od tradicionalizma in se približalo takratnemu evropskemu prostoru. V njegovih slovnicah (1916, 1934) še najdemo primere iz slovenskih svetopisemskih besedil, medtem ko jih sledeče slovnice več ne vsebujejo. Sveta pisma že vse od razcveta slovenskega pripovedništva nimajo velikega vpliva na oblikovanje slovenskega knjižnega jezika. Sodobni prevodi 20. stoletja večinoma sledijo normi, določeni v slovenskih slovnicah, vendar se, še posebej v zadnjih dveh prevodih, ponovno kažejo posebnosti bibličnega sloga, ki jih naša zadnja, Toporišičeva slovnica ne upošteva.

Literatura

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1956: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, 1964: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

BREZNIK, Anton, 1916: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Tiskarna Družbe sv. Mohorja.

BREZNIK, Anton, 1917: Literarna tradicija v »Evangelijih in listih«. *Dom in svet* 30. 333–347.

BREZNIK, Anton, 1925: Sveto pismo novega zakona. Prvi del: Evangeliji in Apostolska dela. *Dom in svet* 38/3. 125–126.

BREZNIK, Anton, 1934: *Slovenska slovnica za srednje šole*. Celje: Družba sv. Mohorja.

BRKIČ, Daniel, 1999: *Anton Chráska med Slovenci*. Koper: Vostri.

DITMAJER, Nina, 2015 (v tisku): Protestantski in katoliški prevodi Svetega pisma v slovenski jezik kot primer jezikovne dialoškosti. *Edinost in dialog*.

JANEŽIČ, Anton, 1900: *Janežičeva slovenska slovnica za srednje šole*. Celovec: Družba sv. Mohorja.

MERŠE, Majda, 2009: Upoštevanje glagolskega oblikoslovja 16. stoletja v jezikoslovnih delih 19. in prve polovice 20. stoletja. *Slovenski knjižni jezik 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 115–125.

OROŽEN, Martina, 2003a: Razvojne tendence in realizacija futuralno-modalnih sistemov v knjižni slovenščini od 16. do 19. stoletja. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo. 18–29. (Zora 26)

OROŽEN, Martina, 2003b: Stanislav Škrabec o normiranju časovnih oblik v slovenskem knjižnem jeziku. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo. 144–159. (Zora 26)

OROŽEN, Martina, 2003c: Oblike z deležnikom na -n/-t in s se v besedilih 18. (in 19.) stoletja. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo. 38–56. (Zora 26)

OROŽEN, Martina, 2003č: Razvoj predložnih zvez v slovenskem jeziku. *Razvoj slovenske jezikoslovne misli*. Maribor: Slavistično društvo. 71–85. (Zora 26)

ROZMAN, France, 1985. Novo v jubilejnem prevodu Svetega pisma Nove zaveze. *Bogoslovni vestnik* 45/1. 79–93.

TOPORIŠIČ, Jože, 1967: Poizkus modernejše obravnave glagolskih kategorij. *Jezik in slovstvo* 12/4. 117–127.

TOPORIŠIČ, Jože, 1970: *Slovenski knjižni jezik 4*. Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1971: *Slovenski knjižni jezik 1*. Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1972: *Slovenski knjižni jezik 3*. Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

TOPORIŠIČ, Jože, ^{4}2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Viri

JEGLIČ, Anton Bonaventura, 1915: *Psalmi et Cantica: secundum ordinem in psalterio romano*. Ljubljana: samozaložba.

Sveto pismo. Nova zaveza in Psalmi: jeruzalemska izdaja, 2010. Ljubljana: Družina.

Sveto pismo nove zaveze, 1961. Maribor: Lavantinski škofijski ordinariat.

Sveto pismo nove zaveze: *jubilejni prevod ob štiristoletnici Dalmatinove Biblije*, 1984. Ljubljana: Nadškofijski ordinariat.

Sveto pismo novega zakona. Prvi del: Evangeliji in Apostolska dela, 1925. Ljubljana: Katoliško tiskovno društvo.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze: slovenski standardni prevod, 2008. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije.

Sveto pismo Stare in Nove zaveze: *ekumenska izdaja*, 1974. Ljubljana, London: Britanska biblična družba.

Sveto pismo stare zaveze. Prvi del: pet Mojzesovih knjig in Jozuetova knjiga, 1939. Celje: Družba sv. Mohorja.

Sveto pismo starega in novega zakona. *Stari zakon po hebrejskem, Novi po grškem izvirniku*. Chraskov prevod, 1914. Ljubljana: Britanska in inozemska svetopisemska družba.

SLOVAR PRAVOPISNIH TEŽAV KOT SOPOTNIK PRAVOPISNIH PRAVIL IN POMENSKORAZLAGALNEGA SLOVARJA

Helena Dobrovoljc
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana;
Fakulteta za humanistiko, Nova Gorica

Tina Lengar Verovnik
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU

UDK 811.163.6'26'35'374

Prispevek predstavlja normativno slovaropisje v drugi polovici prejšnjega stoletja, s poudarkom na odsotnosti zasnove slovarja, ki bi gradivsko razširjal pravopisna pravila, in na odsotnosti strokovnega soglasja glede slovničnih vprašanj, ki so vplivala na vsebinsko razhajanje referenčnih del sočasnega knjižnojezikovnega standarda. V nadaljevanju predstavljeni dejavniki so upoštevani v procesu nastajanja novih pravopisnih pravil in slovarja, imenovanega *Slovar pravopisnih težav*, specializiranega za pravopisno problematiko.

jezikovno načrtovanje, pravopis, normativni slovar, slovar knjižnojezikovnega standarda, pravopisna pravila

This contribution examines Slovene normative lexicography in the second half of the 20th century, emphasising the absence of a specialised dictionary that would complement orthographic rules and the lack of consensus regarding certain grammatical issues, which has led to different solutions in the Slovene language reference works of the era. The second section of the paper presents the factors influencing the work on the emerging *Dictionary of Normative Issues*, as well as the on-going revision of the orthographic rules.

language planning, orthography, normative reference works, dictionary of standard Slovene, orthographic rules

Razmerja med normativnimi slovarji sodobne knjižne slovenščine

Drugo polovico preteklega stoletja sta zaznamovali dve dejstvi, ki sta odločilno oblikovali leksikografsko predstavitev jezikovnonormativnih dejstev govorcem slovenščine. V obdobju po drugi svetovni vojni govorimo o pomanjkanju enojezičnega pomenskorazlagalnega in stilističnega slovarja, kar je vplivalo na razširjeno slovarsko obvestilnost *Slovenskega pravopisa* 1962 (dalje SP 1962); zadnje desetletje 20. stoletja pa je slovarsko pravopisno produkcijo zaznamovala opazna gradivska naslonitev *Slovenskega pravopisa* 2001 (dalje SP 2001) na že prej pripravljeni in izdani *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (dalje SSKJ) (Dobrovoljc, Bizjak Končar 2011: 102–103).

Jeziko(slo)vna skupnost je ob izidih obeh pravopisov sicer kritično ocenjevala posamezne normativne rešitve, hkrati pa je ostala indiferentna do hibridnega značaja

slovarjev in je obe deli večinoma sprejemala kot referenčni normativni deli ob SSKJ. Tudi po izidu SP 2001[1] ob latentnem zavedanju, da so posamezni normativni, slovnični, kategorialni podatki v SSKJ in SP 2001 neenotni, drugi pa neupravičeno prekrivni,[2] se v strokovni javnosti ni nikoli odvila razprava o razmerju med normativno obvestilnostjo[3] v pomenskorazlagalnem in pravopisnem slovarju. To vprašanje je postalo aktualno šele v letu 2014, ob hkratnem načrtovanju različnih referenčnih del sodobne knjižne slovenščine. V odgovoru nanj smo izpostavili univerzalnost normativne informacije, torej neodvisnost od opredelitve tipa normativni oz. informativno-normativni slovar (Dobrovoljc 2014: 47). Ob aktualnem jezikovnem načrtovanju mora potekati tudi kolektivna idejna razprava, ki jo sociolingvistika in normativistika potrebujeta za izgradnjo in obnovo prepričanj o jeziku in njegovi funkciji v konkretni družbi in času (Johnson 2002: 550). Ob odgovorih, ki jih bodo različno orientirane skupine jezikoslovcev ponudile na vprašanja besednovrstne kategorizacije in različnega pojmovanja leksikalnih enot ter samostojnosti njihovih sestavin, si želimo tudi razrešitev temeljnega nazorskega nesoglasja o nadaljnjem oblikovanju slovenskega knjižnojezikovnega standarda. Na teoretsko sociolingvistično vrzel, ki ne ponuja odgovora na vprašanja o novem jedru in nosilcih knjižnojezikovnega standarda, izrecno ali posredno opozarjamo sestavljavci vseh načrtovanih slovarskih del – tudi snovalci obeh predlogov oz. konceptov novega splošnega slovarja (Krek idr. 2013: 41; Gliha Komac idr. 2015: 6), čeprav se ta glede na stopnjo integriranosti normativnosti v slovar bistveno razlikujeta. Medtem ko normativno informacijo prvi koncept ograjuje od izhodiščne leksikalne baze in se pri posameznih vprašanjih deklarativno sklicuje na sprotno analizo jezikovne rabe in deloma tudi pravopisna pravila v slogu *Slogovnega priročnika* (Bizjak Končar idr. 2011), pa drugi normativnost sprejema kot temeljno vodilo pri razporeditvi gradiva v izhodiščni slovarski (lematski) bazi, zato so v konceptu podana tudi normativna načela in protokoli, pri katerih je opozorjeno na možnost in stopnjo odstopanj od drugih referenčnih normativnih del.[4]

Ob obeh predlogih normativni obseg *Slovarja pravopisnih težav* (2014–), ki nastaja in bo nastajal sočasno z novim slovarjem ter prenovo pravil, zahteva nekoliko podrobnejšo obravnavo.

Povezava pravopisnih pravil in *Slovarja pravopisnih težav* ter predstavitev izvedbenih faz

Načrtovanje obvestilnosti *Slovarja pravopisnih težav* (2014–; dalje SPT) temelji na preseganju zasnove SP 1962 ali SP 2001. Široka obvestilnost, ki je razvidna iz omenjenih konceptov novega splošnega slovarja kot jezikovnega opisa, nas utrjuje v

1 Nastajanje SP 2001 opredeljuje tudi asinhrona kodifikacija: slovar je nastal šele deset let po pravilih.

2 Mišljene so tiste informacije o sodobni jezikovni rabi, ki so se v obdobju od nastajanja SSKJ do izida SP 2001 spremenile oz. jih sodobni gradivski viri ne izpričujejo več.

3 Z izrazom obvestilnost je mišljen celoten nabor podatkov, ki jih ponuja slovar (prim. Dobrovoljc, Bizjak Končar 2011).

4 Npr. protokol »mehkega prehoda« (Gliha Komac idr. 2015: 6), »ki odsvetuje bistveno, tj. za dve stopnji drugačno normativno vrednost posameznega primera glede na trenutno veljavne normativne priročnike«.

prepričanju, da se pravopisni slovar lahko osredini le na normativne zadrege, kakor je bilo predstavljeno že v konceptu specializiranega pravopisnega priročnika (Dobrovoljc, Jakop 2011) in kakor so ob zasnovi SP 2001 predvidevali tudi tedanji snovalci slovarja (Suhadolnik 1973).[5] SPT bo tako lahko opravljal svojo temeljno vlogo – gradivsko nadgrajeval in razširjal pravopisna pravila (Verovnik 2004: 254). Načrtovano povezanost pravil in slovarja omogoča dejstvo, da se prvič po petih desetletjih pravopisna dejavnost argumentativnega in leksikografskega značaja odvija vzajemno:[6] ob prenovi pravopisnih pravil nastajajo slovarske redakcije, ki tudi vplivajo na oblikovanje pravil, vsaj v smislu detektiranja odklonov od sistemskih rešitev.[7]

Koncept knjižne različice SPT je bil sistematično, s poudarkom na tipski predstavitvi posameznih kategorij (pisna znamenja, mala in velika začetnica, prevzete besede, ločila, pisanje skupaj ali narazen, glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne in skladenjske posebnosti), predstavljen v monografiji *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom* (Dobrovoljc, Jakop 2011: 143–237). Ob odločitvi za sprotno objavljanje SPT na spletu (portal Fran) pa so bila že predstavljena načela spletnega prikaza (Dobrovoljc, Bizjak Končar 2015), zato v nadaljevanju predstavljamo le metodološki pristop.

Pomembna specifika SPT je povezana z utemeljevalno-aplikativno zasnovo, ki je bila prisotna že pri prvih pravopisnih delih v slovenščini, sicer pa jo poznajo v večini primerljivih evropskih jezikov. Medtem ko je aktualni pravopis nastajal kot okrajšani SSKJ, osredinjen na normativne in slovnične podatke, se SPT ne more nasloniti na aktualno leksikografsko gradivo podobnega obsega. Sestavljavci smo se odločili za problemski pristop, ki poteka v šestih fazah, ki jih opisujemo v nadaljevanju.

1. Preverba ustreznosti pravopisnega pravila in slovarske predstavitve v SP 2001

Poteka prek sistematičnega pregleda uporabniških zadreg v jezikovnih svetovalnicah in korpusih ter v strokovnih kritikah.

Odgovor na vprašanje, kaj uporabnik potrebuje oziroma išče, ponuja tudi trdno osnovo za odločitev o slovarski vsebini in predstavitvi (Atkins, Rundell 2008: 32–33). Pri odločitvi o naboru v pravilih obravnavanih vprašanj predstavljajo uporabnikovi namigi temeljno vodilo. Prvo izhodišče preverbe pravil je nabor normativnih zadreg za sodobno slovenščino, namenjen izgradnji makrostrukturnega ogrodja za *Slogovni priročnik* projekta SSJ (Bizjak Končar idr. 2011), ki ga je treba ob spremljanju aktualnih zadreg, kakor jih razkrivajo vprašanja uporabnikov v Jezikovni svetovalnici (2012), dopolniti.[8] Za dopolnitev nabora je relevantna tudi analiza uporabniških neuspelih poizvedb po spletno objavljenih slovarjih (Jakopin idr. 2015).

5 Stališče, da v projekt aktualizacije in prenove pravopisnih pravil ter priprave slovarja ni mogoče integrirati še stilističnega oz. jezikovnega priročnika, še zlasti, če je stilno kvalificiranje leksike dostopno že v sočasnem pomenskorazlagalnem slovarju, je aktualno še danes. SP 2001 je oznake za stil kljub utemeljenim pomislekom vseboval, morda tudi zaradi ambicije po preureditvi rešitev SSKJ.

6 To omogoča zlasti povezanost Pravopisne komisije pri SAZU kot nadinstitucionalnega telesa z delovno skupino za pripravo SPT na Inštitutu za slovenski jezik.

7 Preplet obeh dejavnosti, priprave pravil in slovarja, je prikazan v prispevku *Okrajšave v slovenščini: pravopisni slovar in pravila* (Bizjak Končar, Dobrovoljc 2015).

Nabore uporabniških zadreg je treba preveriti in statistično ovrednotiti tudi prek gradivskih virov, ki so v korpusno urejeni obliki primerni za poizvedbe s specializiranimi korpusnimi orodji (Krek, Kilgariff 2009). Analizirano gradivo nam omogoča interpretacijo, na osnovi katere ocenimo odstopanja od kodifikacije. Pri tem so vodilo pogostnostno dovolj izstopajoče gradivske dvojnice na vseh ravninah, relevantnih za pravopis: pisne (*štart* in *start*; *premier* in *premje*; *ahilova* in *Ahilova peta*), besedotvorne (*bloger* in *blogar*; *risinja* in *risa*; *ekošola* in *eko šola*), oblikoslovne (*Aljoša*: *Aljoše* in *Aljoša*; *amper*: *amperja* in *ampera*; *ABS*: *ABS-a* in *ABS*; *študent*: im. mn. *študenti/študentje*) in skladenjske (*v raziskavi* in *pri raziskavi*).

Tretji sklop preverbe je usmerjen k argumentaciji obstoječih in iskanju novih rešitev. Kot najbolj pereča se namreč izkazujejo že tematizirana oz. tradicionalno »nerešena« normativna vprašanja. Pomembno vlogo imajo tu uporabniki kritiki (ti pogosto ne zagovarjajo ustaljene ali večinske rabe: npr. zapis *brajica* nasproti *brajlica*, *pletna* nasproti *pletnja*, *gruzinski* nasproti *gruzijski*) in uporabniki strokovnjaki za posamezna področja (npr. kjer veljavna kodifikacija nasprotuje drugim normam in konvencijam: pri merskih enotah, standardizaciji zemljepisnih imen ipd.).

Ne glede na to, katero pravilo je podvrženo preverbi, ta vedno poteka z upoštevanjem vseh treh segmentov uporabnika.

2. Prilagoditev pravila ugotovljenemu stanju

Prilagoditev pravila dejstvom, ki jih prinašajo empirične in druge raziskave gradiva, zahteva oblikovanje ubeseditve, ki odraža tri različne tipe pravila:

(a) splošno pravilo (= normativno obvezujoče glede na ubeseditev),[9]

(b) posebnost (= izjeme in odstopanja od splošnega pravila),

(c) slogovni napotek (= upoštevanje je prepuščeno odločitvi uporabnika).

8 Jezikovna svetovalnica je od leta 2012 zasnovana kot rastoča spletna publikacija, ki jo ureja uredniški odbor. Na vprašanja odgovarjajo sodelavci Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica

9 Priprava ubeseditve pravila poteka v pravopisni skupini na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša, kjer v ožjem krogu nastaja tudi pravopisni slovar (slovarsko skupino sestavljajo A. Bizjak Končar, H. Dobrovoljc in T. Lengar Verovnik, v skupini za pripravo prenovljenih pravil sodelujeta še N. Jakop in P. Weiss). Nadaljnja uskladitev poteka v ožjem sestavu Pravopisne komisije pri SAZU (poleg prej omenjenih še J. Orešnik, H. Tivadar, A. Ermenc Skubic; dalje PK). K oblikovanju pravila so povabljeni tudi člani širšega sestava PK, ki so strokovnjaki za obravnavano področje; usklajeno poglavje dobijo v presojo najprej vsi člani PK, po sklopih pa bo predlog prenovljenih pravil objavljen tudi na spletišču Pravopisne komisije in tako namenjen razpravi v širši javnosti. http://pravopisna-komisija.sazu.si

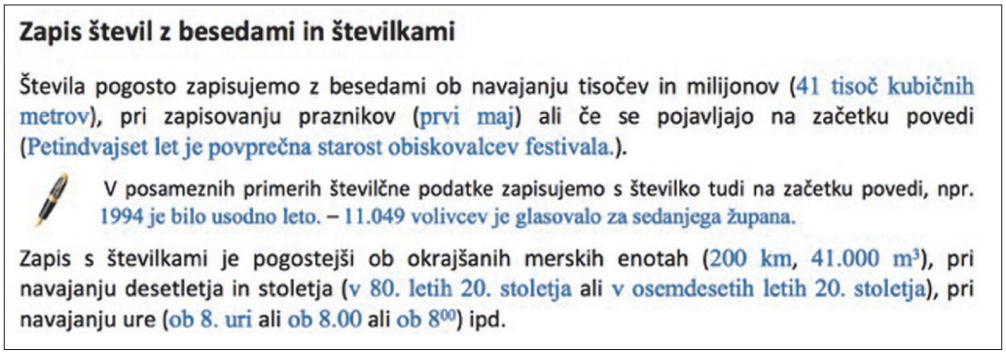

Zapis števil z besedami in številkami

Števila pogosto zapisujemo z besedami ob navajanju tisočev in milijonov (41 tisoč kubičnih metrov), pri zapisovanju praznikov (prvi maj) ali če se pojavljajo na začetku povedi (Petindvajset let je povprečna starost obiskovalcev festivala.).

V posameznih primerih številčne podatke zapisujemo s številko tudi na začetku povedi, npr. 1994 je bilo usodno leto. – 11.049 volivcev je glasovalo za sedanjega župana.

Zapis s številkami je pogostejši ob okrajšanih merskih enotah (200 km, 41.000 m^3), pri navajanju desetletja in stoletja (v 80. letih 20. stoletja ali v osemdesetih letih 20. stoletja), pri navajanju ure (ob 8. uri ali ob 8.00 ali ob 8^{00}) ipd.

Slika 1: Splošno pravilo in slogovni napotek v osnutku prenovljenih pravopisnih pravil

Ob prenovi pravil se bo sproti izgrajeval sistem dajanja napotkov glede razmerja med posameznimi zapisovalnimi možnostmi, npr.: izraz »lahko« uvaja manj priporočljivo možnost, izraz »redkeje« uvaja redkeje rabljeno možnost, izraza »pogosteje« in »navadno« uvajata pogosteje rabljeno možnost, izraz »tudi« uvaja dodatno možnost ipd.

3. Izbor ponazarjalnih zgledov za pravila

Za ponazoritev danega pravila je treba uporabiti zglede, ki so izpričani v dovolj raznolikem gradivu (poleg korpusa Gigafida za lastnoimensko problematiko tudi v enciklopedijah in leksikonih različnih provenienc). Posebno pozornost zahteva uravnoteženje različnih tipov lastnih imen, ki uporabniku pomagajo pri iskanju aplikativnih vzorcev za nove primere. Pomembno je, da se pravilo ponazori z zgledom, saj uporabniki pogosto razmeroma abstraktno ubeseditev pravila tako uspešneje povežejo s konkretnimi primeri.

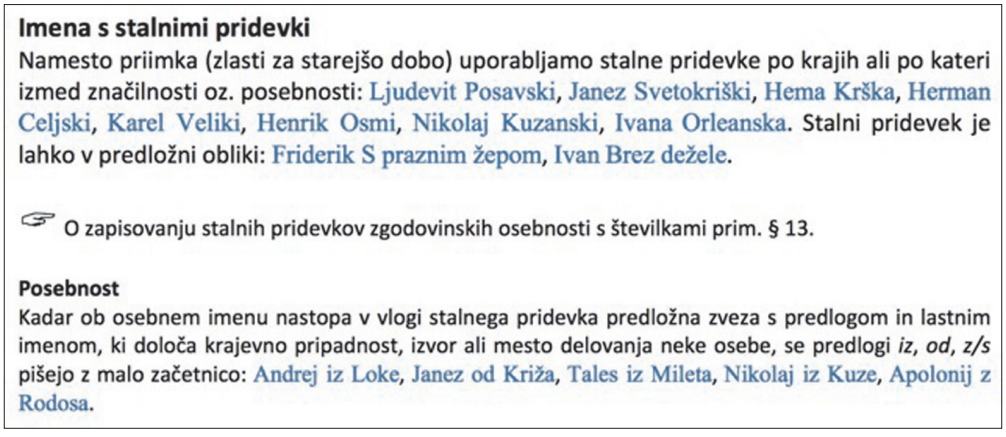

Imena s stalnimi pridevki

Namesto priimka (zlasti za starejšo dobo) uporabljamo stalne pridevke po krajih ali po kateri izmed značilnosti oz. posebnosti: Ljudevit Posavski, Janez Svetokriški, Hema Krška, Herman Celjski, Karel Veliki, Henrik Osmi, Nikolaj Kuzanski, Ivana Orleanska. Stalni pridevek je lahko v predložni obliki: Friderik S praznim žepom, Ivan Brez dežele.

O zapisovanju stalnih pridevkov zgodovinskih osebnosti s številkami prim. § 13.

Posebnost

Kadar ob osebnem imenu nastopa v vlogi stalnega pridevka predložna zveza s predlogom in lastnim imenom, ki določa krajevno pripadnost, izvor ali mesto delovanja neke osebe, se predlogi *iz*, *od*, *z/s* pišejo z malo začetnico: Andrej iz Loke, Janez od Križa, Tales iz Mileta, Nikolaj iz Kuze, Apolonij z Rodosa.

Slika 2: Izbor ponazarjalnih zgledov iz osnutka prenovljenih pravopisnih pravil

4. Priprava razširjenega nabora zgledov ob posameznem pravilu za geslovnik slovarja

Ob ponazarjalnih zgledih v pravilih se na osnovi korpusnega gradiva in specializiranih imenskih zbirk (zbirke slovenskih eksonimov, standardiziranega nabora imen držav sveta, enciklopedij, biografskih leksikonov ipd.) oblikuje tudi razširjeni geslovnik slovarja, ki je notranje problemsko členjen. Tako ob simbolih ločujemo avtomobilske oznake, kemijske elemente, mednarodne merske enote in oznake, denarne enote, glasbene in matematične simbole ipd., ob zgodovinskih osebnih imenih pa so oblikovane skupine kot: imena z vrstilnimi števniki v vlogi priimka (*Henrik Osmi*, *Ludvik Štirinajsti*), poimenovanja osebnostnih lastnosti z zapostavljenim pridevnikom ali samostalnikom v vlogi priimka (*Karel Veliki*, *Ivan Grozni*, *Friderik Rdečebradec*), imena z izkrajevno motiviranimi priimki (*Ljudevit Posavski*, *Hema Krška*, *Nikolaj Kuzanski*) ipd.

V spletni različici SPT so slovarske redakcije povezane s pravilom in ob pravilu je mogoče pregledati pripadajoče redakcije.

5. Priprava knjižnih in spletnih slovarskih rešitev

Urejanje slovarskih sestavkov poteka s pomočjo slovaropisnega orodja iLex.

SPT prinaša univerzalne podatke (o zapisu, izgovoru, naglasu, pregibanju, besednovrstni pripadnosti, frekvenci pojavljanja v korpusih, o tvorbi glagolskih oblik; o tvorbi svojilnih in vrstnih pridevnikov), ki naj bi bili enotni v vseh normativnih delih in ki bi jih bilo mogoče tudi pri vzporednem nastajanju novega SSKJ zagotoviti z enotnim lematskim izhodiščem kot izhodiščno slovarsko zbirko, ki jo predvideva tudi koncept za NSSKJ (Gliha Komac idr. 2015). Za pravopisni slovar specifični pa so:

(a) podatki o pomenski uvrstitvi ali identifikaciji besed, ki se navezujejo na ubeseditve v pravilih (*država*, *praznik*, *nagrada*, *znamka*, *podjetje* ipd.) in ki odločilno vplivajo na zapis ali pregibanje besede;
(b) pravopisne oznake (*prebivalsko ime*, *zemljepisno ime*, *simbol*, *okrajšava*, *zloženka* ipd.);
(c) zgledi s pojasnili glede posebne lege besede v besedilu ali posebne skladenjske vloge oz. položaja (*pred vejico*, *za vejico*, *nesklonljivo*, *kot imenovalniški prilastek*, *ob številki*, *v zvezi* ipd.);
(d) zgledi s pojasnili o interpunkciji (*brez vejice*, *z vejico*, *z vezajem* ipd.).

V stilno kvalificiranje leksike, ki je bilo v SP 2001 in SSKJ podrejeno normativnosti (Vidovič Muha 2000: 166), SPT ne posega. Ustrezno razvita sopomenska razmerja znotraj knjižnojezikovnega standarda (npr. *advokat – odvetnik*) in v relaciji knjižno – neknjižno (*pipa – fajfa*) lahko prikazuje le pomenskorazlagalni slovar.[10] To velja tudi za stilistično obvestilnost slovarja, ki bi jo bilo treba načrtovati v priročniku, specializiranem za vprašanja sloga, besedilnih zvrsti in njihovih značilnosti.

10 To dobro ponazarjajo odgovori na vprašanja o razmerju med leksemi *mnenje* in *stališče*, *konsistenca* in *doslednost*, *osrediniti* in *osredotočiti se*, *zdaj* in *sedaj*, *paralelka* in *vzporednica*, *ozavestiti* in *osvestiti* ipd. v Jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/svetovalnica

Slovarska obravnava posameznih problemskih sklopov je v kontekstu pravopisnih pravil pomembna zaradi preverbe pravila, saj pokaže na morebitna odstopanja in posamezne izjeme, ki bodo v pravilih prikazane kot posebnosti.

6. Utemeljitev slovarskih rešitev in njihova normativna veljavnost

V fazi predstavitve začetnih slovarskih rešitev smo se odločili predstaviti tudi morebitne normativne spremembe v slovarju. Tako je v spletni različici SPT vsakemu slovarskemu sestavku dodana utemeljitev vsebinskih rešitev, ki je hkrati informacija o ugotovljenih premikih oziroma spremembah v jezikovni rabi ter posledično v normi in kodifikaciji.

V slovarju je izrecno opozorjeno na položaje, v katerih se nekateri simboli razvezujejo tudi pridevniško, in sicer:

(1) merske enote (*cl*, *cm*, *dag*, *dcl*, *dl*, *dm*, *g*, *hl*, *kg*, *km*, *kV*, *kW*, *l*, *m*, *mg*, *min*, *ml*, *mm*, *MW*, *s*, *t* in *V*),
(2) kemijski elementi, ki pridevniško »živijo« v nekaterih kemijskih formulah,
(3) oznake za strani neba (*Z stena*).

Novost glede na obstoječo kodifikacijo je tudi sistematično zapisovanje izgovarjave dveh tipov črkovalnega branja (s polglasnikom in brez njega), kadar ga raba izkazuje (hPa [hapeá in həpəá] 'hidropaskal').
Izrecno so označeni simboli mednarodnega značaja, ki jih uporabljamo tudi v nepodomačeni obliki (oznake strani neba, držav, merskih enot pri oblačilih ipd.).

Slika 3: Pojasnilo o normativnih novostih pri problemskem sklopu »simboli«

Slovarski sestavek spremljajo tudi podatki, ki se navezujejo na proces nastajanja slovarja pri slovarski obravnavi leksemskih enot posameznih problemskih sklopov. Uporabnik je opozorjen, da je status slovarskih sestavkov, predstavljenih na spletišču Fran, odvisen od potrditve standardizacijskega telesa. Zato je ta del spletišča zasnovan dinamično, o čemer priča bodisi oznaka »predlog« bodisi »potrjeno« (ob potrditvi PK). Dokončno normativno veljavnost dobi normativni priročnik po končani javni razpravi in po sprejetju usklajenih rešitev.

Sklep

V prispevku smo želeli opozoriti, da so se pogledi na normativnost v obdobju od druge svetovne vojne korenito spremenili: jezikoslovje, ki je bilo v prvem povojnem obdobju usmerjeno v strukturalno tipologiziranje in razvoj slovnice, na pravopisni ravni pa v iskanje čim večje jezikovne homogenosti in enotnosti, je v sedemdesetih in osemdesetih letih prepoznalo tudi pomen bogate družbene razslojenosti govorcev

jezika. Na Slovenskem je to zavedanje izraženo v SSKJ, ki s slovaropisno zavezanostjo gradivu presega mestoma idealiziran slovnični sistem. V zavedanju, da so posledice notranjih omejitev različnih modelov in taksonomij lahko tudi negativne (Ricento 2000: 202) in da vseh jezikovnih pojavov zato v sistem ni mogoče konsenzualno vključiti, smo se znašli pred novim prelomnim obdobjem – elektronsko dobo, ki družbene, kulturne, tehnološke, jezikovne neenakosti še potencira.

Pri načrtovanju novejših jezikoslovnih del, ki imajo zaradi družbenih funkcij knjižnojezikovnega standarda referenčni značaj, je treba upoštevati premike od jezikovnega opisovanja, pretežno podrejenega jezikoslovju, ki pogosto meji na tehnicizem, in večjo pozornost nameniti razlogom, zaradi katerih se jezikovni uporabnik, ki naj bi bil v ospredju sodobnih jezikovnih raziskav (Tarp 2008), odloči za uporabo posameznih jezikovnih prvin. Jezikovni opis oz. normativni opis se torej ne more osrediniti zgolj na tiste vidike slovnice in leksike, ki najbolj ustrezajo posameznim jezikoslovnim modelom, temveč naj vključuje tudi jezikovne značilnosti in vzorce, ki odsevajo jezikovno raznolikost. Čeprav je nastajajoči *Slovar pravopisnih težav* že zaradi tradicionalnih pričakovanj pred težavno nalogo, je tako kot ostala sočasno načrtovana slovarske dela zavezan upoštevanju spremenjenih vidikov jezikovne resničnosti.

Literatura

ATKINS, Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography*. Oxford: Oxford University Press.

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, 2015 (v tisku): Okrajšave v slovenščini: pravopisni slovar in pravila. Helena Dobrovoljc, Tina Lengar Verovnik (ur.): *Pravopisna razpotja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, DOBROVOLJC, Kaja, LOGAR BERGINC, Nataša, KOCJANČIČ, Polonca, KREK, Simon, ROZMAN, Tadeja, 2011: *Slogovni priročnik: sporazumevanje v slovenskem jeziku. Kazalnik 17 – Standard za korpusno analizo težav pri tvorbi besedil*. http://www.slovenscina.eu/Media/Kazalniki/Kazalnik17/Kazalnik_17_Slogovni_prirocnik_SSJ.pdf

DOBROVOLJC, Helena, 2014: Normativna informacija v slovarju. *Jezikoslovni zapiski* 20/1. 45–57.

DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2011: Vprašanja obvestilnosti sodobnega pravopisnega slovarja. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovaropisja*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2015: Pravopisno slovaropisje na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. *Slavia Centralis* VIII/1. 34–50.

DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2011: *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. http://www.fran.si/novi-sskj

JAKOPIN, Primož, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, DOBROVOLJC, Helena, 2015: *Poizvedbe uporabnikov po spletnih različicah Slovarja slovenskega knjižnega jezika in Slovenskega pravopisa 2001 na naslovu bos.zrc-sazu.si*. Predavanje v Lingvističnem krožku Filozofske fakultete. 25. 5. 2015.

JOHNSON, Sally, 2002: On the origin of linguistic norms: Orthography, ideology and the first constitutional challenge to the 1996 reform of German. *Language in Society* 31. 549–576.

KREK, Simon, KILGARRIFF, Adam, 2006: Slovene Word Sketches. Tomaž Erjavec, Jerneja Gros (ur.): *Jezikovne tehnologije* 5. 62–65. Ljubljana: IJS.

KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika. Izd. 1.1*. http://www.sssj.si

RICENTO, Thomas, 2000: Historical and theoretical perspectives in language policy and planning. *Journal of Sociolinguistics* 4/2. 196–213.

Slovar pravopisnih težav (2014–). Ljubljana: ZRC SAZU. http://www.fran.si

SP 1962 = *Slovenski pravopis* 1962. Ljubljana: SAZU.

SP 2001 = *Slovenski pravopis* 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika* I–V. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; DZS. 1970–1991.

SUHADOLNIK, Stane, 1973: *Poročilo za sejo. Arhiv Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*. 21. 4. 1973. (Podpis S. S.)

TARP, Sven, 2008: *Lexicography in the Borderland between Knowledge and Non-Knowledge: general lexicographical theory with particular focus on learner's lexicography.* Tübingen: M. Niemeyer.

VEROVNIK, Tina, 2004: Norma knjižne slovenščine med kodifikacijo in jezikovno rabo v obdobju 1950–2001. *Družboslovne razprave* 20/46–47. 241–258.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje: Govorica slovarja*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

USING QUANTITATIVE LINGUISTICS TO ASSESS PUPILS' LANGUAGE PROFICIENCY IN A BILINGUAL CONTEXT: THE CASE OF SLOVENE IN CARINTHIA

Ursula Doleschal, Gerald Robatsch
Institut für Slawistik, Celovec

UDK 81'246.2:373.5(436.5=163.6)

V članku predstavimo ovrednotenje jezikovne zmožnosti dijakov avstrijskokoroške dvojezične šole v slovenščini z metodami kvantitativnega jezikoslovja. Primerjamo šolske naloge dijakov z različnimi predznanji med seboj in z besedili iz korpusa Šolar.

dvojezična vzgoja, slovenščina, jezikovna zmožnost, kvantitativno jezikoslovje, ovrednotenje jezikovne zmožnosti

In this article we present a form of language assessment based on the methods of quantitative linguistics. We compare written class tests in Slovene from a bilingual elementary school in Austrian Carinthia with texts from the Šolar corpus.

bilingual education, Slovene, language proficiency, quantitative linguistics, language assessment

1 Introduction[1]

The measurement of linguistic competence or language proficiency has become a key topic in modern society with its focus on communication through diverse channels and in diverse languages. However, the assessment of an individual's proficiency is a complicated task, even more so in a bilingual situation with a high degree of heterogeneity as found in Carinthia (cf. Doleschal 2011: 164–166, Domej et al. 80–81). This is why virtually no studies on the proficiency of Austrian Carinthian pupils in the Slovene language have been carried out.[2]

In this article we present three applications of quantitative linguistics to Slovene language data obtained from pupils of a bilingual elementary school (Mohorjeva ljudska šola – VS Hermagoras) in Austrian Carinthia. By comparing them to texts by pupils from Slovenia selected from the Šolar corpus,[3] we investigate some aspects of their language proficiency. To this end we have chosen general quantitative indicators: type-token ratio, text coverage and frequency of word classes. The advantage of this approach is that we do not focus on errors but on the active use of language. Thus we can also describe language use, e.g., in terms of vocabulary, and contribute to the

1 We thank Emmerich Kelih, Markus Rheindorf and our reviewer for their helpful remarks.
2 Exceptions are Feinig 2000 and Danilović 2010.
3 http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar

description of Slovene as it is acquired in Austria. Last but not least, this »descriptive assessment« should help to develop and improve didactic measures and approaches to Slovene.

In two previous, unpublished studies Robatsch (2012, 2015) investigated 155 written class tests, of which 88 were written in German and 67 in Slovene by a total of 31 fourth graders during the school years 2011/12 and 2012/13 (3 different classes). 6 children came from Slovene-speaking families, while most of the others used German at home. 10 of the latter entered school without prior knowledge of Slovene. All pupils attended the fourth grade of the *Mohorjeva Ljudska šola – Volksschule (VS) Hermagoras*, a private bilingual elementary school with daily language alternation between Slovene and German and were about 10 years old. Most of them had attended this school for 4 years.

Robatsch compared the pupils' performance in German to that in Slovene, as well as the performance of two groups (acquisition of Slovene prior to school or not). He investigated text-length, sentence length, number and frequency of verbs as well as type-token ratio. In the present study some results of these studies for the Slovene texts are compared with selected texts from the Šolar corpus. We hypothesize that 1) more exposure to Slovene before and in addition to school leads to better results in our measurements and that 2) children with Slovene as L1 and family language behave similarly to children in Slovenia.

The Slovenian corpus Šolar consists of texts produced by pupils of primary and secondary schools. Although the majority of the texts are written by pupils between the age of 13 and 19, a handful of texts composed by 6th grade pupils is also available. This subcorpus is taken as a reference for the present study. Analyses have been done with regard to *type-token-ratio*, *text coverage* and *number and frequency of conjunctions* used.

Type-Token-Ratio (TTR)

The TTR is here defined as the number of *distinct words* or lexemes (types) in a given text divided by the total number of words in the same text (tokens). This ratio equals 1 if no lexeme is repeated. The more repetitions of single lexemes, the lower the ratio will be. Thus, in a comparison between texts, a TTR closer to 1 for a given text indicates greater vocabulary richness.

Whether the TTR proves linguistic proficiency is a long-standing debate (cf. Berg 2014: 199; Otlogetswe 2011: 194). Following Glück (2010: 729) we assume that the TTR can shed light on the diversification of an author's lexicon.

Text coverage

Beside the TTR, text coverage can also be used as a qualifier for lexical proficiency. Fengxiang (2013: 288) defines text coverage as »the proportion of words of a text or a collection of texts covered by a given set of vocabulary.« In quantitative terms, text coverage is measured as the percentage of words from a previously defined list occurring in a given text. This parameter raises some important questions regarding language acquisition:

– What are the most frequent words of a language?
– How many of the x-frequent words does the subject know?
– How many of the x-frequent words must subjects know to express themselves reasonably well?
– What are the most frequent words in a specific genre?

Following these points, it can be assumed that high text coverage can show a subject's language proficiency regarding his or her lexicon.

Conjunctions

Conjunctions are an important means for expressing semantic relationships between propositions and are thus key to the cohesion of a text (Halliday 2002: 174; Givón 1995: 373). Conjunctions also create hierarchical relations between sentences (Toporišič 2000: 426) and are therefore an indicator of syntactic complexity: The number of different conjunctions correlates with the variety of semantic relations between clauses and their frequency with the frequency of complex sentences. Thus, higher values indicate higher language proficiency (cf. e.g., Roth, Neumann, Gogolin 2007: 9).

2 Analyses

2.1 Design of the study

The texts obtained from VS Hermagoras were digitized and their word forms lemmatized manually. The Šolar corpus also provides a lemmatization of word forms. To establish compatibility between the VS Hermagoras and the Šolar corpus, the latter has to be adjusted. Thus, a tagged line like

```
<w3 lemma="hoteti" msd="Ggnd-ez">hotela</w3>
```

has to be broken down to the pure lemma (in this case: *hoteti*). Breaking down all tagged lines to their pure lemma yields a wordlist sorted by the appearance of the observed lemma in the running text.

The relevant part of the Šolar corpus (the texts by the 6th grade pupils) consists of 26 texts of distinct authors with an average of 293 words, while the VS Hermagoras »corpus« comprises six different subcorpora which, according to the linguistic background of the pupils, will be separately compared to the Šolar subcorpus:

1. Texts from the school year 2011/12 comprise 36 written class tests (by 9 pupils) with an average word count of 97. The mother tongue and family language of these children is German.
2. Texts from the school year 2012/13 comprise 66 written class tests with an average word count of 123. These texts have to be separated into five groups according to the children's language preconditions:

   Group a: 3 pupils with Slovene as L1 and family language.

Group b: 4 pupils with German or English as L1 and family language but prior knowledge and current use of Slovene with certain relatives or in certain environments (sports club, choir).
Group c: 3 pupils with German as L1 but Carinthian-Slovene family background and/or bilingual nursery school providing some prior knowledge.
Group d: 2 pupils with a Slavic language other than Slovene as L1.
Group e: 10 pupils with German or English as L1 and family language and without prior knowledge of Slovene.

A closer look at the used words will give us more insight into the pupils' lexicon. Restrictions have to be made in order to obtain comparable data:

1. Mistakes of either orthographic or grammatical nature are not registered, as we are interested in lexical richness, and not in error analysis.
2. Titles are excluded from analysis.

2.2 Type-Token-Ratio (TTR)

The first part of the evaluation will focus on lexical richness in both corpora. The study of lexical richness has become more refined by the introduction of modifications of the original TTR like the MATTR (Moving average type token ratio, Covington 2010) or the MWTTRD (Moving window type token ratio distribution, Kubát 2013).

We gain the following results by simply counting the number of types and tokens in the different corpora:

Table 1: Types and tokens in the subcorpora

ŠOLAR		1293 types	7620 tokens
VS Hermagoras – texts 2012/13	group 2a[4]	577 types	1989 tokens
VS Hermagoras – texts 2012/13	group 2b	571 types	2313 tokens
VS Hermagoras – texts 2012/13	group 2c	449 types	1635 tokens
VS Hermagoras – texts 2012/13	group 2d	317 types	1042 tokens
VS Hermagoras – texts 2012/13	group 2e	306 types	1331 tokens
VS Hermagoras – texts 2011/12		696 types	3219 tokens

The original formula of the Type-Token-Ratio is heavily affected by the length of the associated text – the longer the text, the more word repetitions will occur (cf. Covington 2010: 94; Kettunen 2014) – and makes the corpus with the longest texts – the Šolar subcorpus – the one with the lowest TTR-values. Hence, the previously mentioned MATTR is useful since it eliminates this bias by creating $N - W_x + 1$ individual TTRs (N = number of tokens; W = text window with a length of x tokens). Subsequently, the mean of all the individual TTRs results in the final MATTR-value

4 Subsequently VS Hermagoras *12/13a* or *VS 12/13a*. This abbreviation procedure is also applied to the other subcorpora.

(cf. Covington 2010: 96). Because of the moderate text length in our data we choose a window size of 100. The output[5] shows the following ratios:

Table 2: MATTR of the subcorpora. Window size = 100[6]

Subcorpus	Tokens	MATTR
Šolar	7620	0.603
VS Hermagoras 2012/13a	1989	0.630
VS Hermagoras 2012/13b	2313	0.621
VS Hermagoras 2012/13c	1635	0.597
VS Hermagoras 2012/13d	1042	0.566
VS Hermagoras 2012/13e	1331	0.550
VS Hermagoras 2011/12	3219	0.633

The highest values in the TTR and thus the least repetitions of single words are shown by three Austrian-Carinthian groups, whereas the pupils from Slovenia are ranked fourth. How is this possible? The reason is to be sought in the distribution of high frequency lemmata. Let us take verbs as an example.[7] A closer look at the most frequent verbs reveals why the VS 11/12 texts show the highest value – and not the more advanced Šolar subcorpus:

Table 3: Verbs in the subcorpora

Verbs Šolar	count	Verbs VS 12/13a	count	Verbs VS 12/13b	count	Verbs VS 12/13c	count
biti	1319	biti	322	biti	406	biti	285
iti	46	iti	20	imeti	40	iti	32
priti	46	imeti	14	iti	29	imeti	16
povedati	33	priti	12	peljati	19	videti	14
dati	33	videti	11	hoteti	12	narediti	12
imeti	30	peljati	10	dati	10	priti	9
oditi	30	igrati	9	videti	10	igrati	8
začeti	27	reči	8	reči	9	peljati	7
vprašati	25	jesti	6	pasti	9	deževati	5
dobiti	23	začeti	6	vzeti	8	teči	5

5 Generated by Covington & Fall's MATTR – A CASPR project. http://ai1.ai.uga.edu/caspr/ MATTR2.zip

6 There is no consensus as to the margin of what the MATTR of a given text should reach. At a Window size of 500, Kettunen (2014) analysed the EU Constitution and discovered a MATTR between 0.39 and 0.60 depending on language (Slovene: 0.53). He did the same for parts of the Leipzig corpus (which contains randomly selected sentences from newspapers and web pages of different languages, http://corpora.uni-leipzig.de/download.html) and obtained a MATTR between 0.61 and 0.86 (Slovene: 0.73). Furthermore, the authors of the MATTR considered a value of 2 W-0.02 for any English text.

7 Like conjunctions, verbs are indicators of proficiency, since the formation of sentences depends on the use of verbs. A good command of verb lexemes is thus the basis for expressing a variety of states.

Verbs VS 12/13d	count
biti	185
iti	22
imeti	9
vzeti	8
igrati	7
jesti	7
peljati	7
videti	6
hoteti	6
priti	5

Verbs VS 12/13e	count
biti	181
imeti	48
rasti	12
zrasti	6
piti	6
misliti	5
cveteti	5
začeti	5
igrati	4
reči	4

Verbs VS 11/12	count
biti	358
imeti	77
iti	44
peljati	24
jesti	15
rasti	12
vedeti	9
pozdraviti	9
veseliti	8
priti	8

Table 3 shows clearly that one verb, *biti*, appears above average and basic arithmetic operations prove the crucial role of *biti* – as a full and an auxiliary verb, as can be seen in Table 4:

Table 4: Percentages of *biti* in the subcorpora

Subcorpus	*biti* in relation to Σ verbs	*biti* in relation to Σ words
Šolar	51.1 % (1319:2583)	17.3 % (1319:7620)
VS Hermagoras 12/13a	48.2 % (322:667)	16.2 % (322:1986)
VS Hermagoras 12/13b	50.2 % (406:809)	17.6 % (406:2313)
VS Hermagoras 12/13c	50.7 % (285:562)	17.5 % (285:1629)
VS Hermagoras 12/13d	49.9 % (185:371)	17.8 % (185:1042)
VS Hermagoras 12/13e	55.7 % (181:325)	13.6 % (181:1327)
VS Hermagoras 11/12	43.9 % (358:816)	11.1 % (358:3214)

However, the use of *biti* differs from text to text – stories written in the past or future tense, e.g., necessitate the extended use of *biti* as an auxiliary verb. Eliminating these auxiliary verbs results in adjusted outputs, as shown in Table 5:

Table 5: Occurrences of *biti* in the subcorpora

Subcorpus	*biti* (all)	*biti* (full verb)	ratio
Šolar	1319	156	0.12
VS Hermagoras 12/13a	322	52	0.16
VS Hermagoras 12/13b	406	96	0.23
VS Hermagoras 12/13c	285	68	0.24
VS Hermagoras 12/13d	185	34	0.18
VS Hermagoras 12/13e	181	164	0.91
VS Hermagoras 11/12	358	183	0.51

By eliminating all tokens of *biti* as an auxiliary verb, we ultimately obtain different MATTR-values as well:

Table 6: MATTR of the subcorpora without *biti* as an auxiliary verb. Window size = 100

Subcorpus	Tokens	MATTR
Šolar	6459	0.686
VS Hermagoras 2012/13a	1718	0.708
VS Hermagoras 2012/13b	2003	0.699
VS Hermagoras 2012/13c	1418	0.667
VS Hermagoras 2012/13d	890	0.640
VS Hermagoras 2012/13e	1314	0.555
VS Hermagoras 2011/12	3044	0.633

In almost all subcorpora the MATTR rises significantly upon eliminating *biti* as an auxiliary verb.[8] Only in the case of the VS 12/13e texts does the MATTR remain nearly unchanged. As can be seen in Table 5, this group used *biti* mostly as a full verb. Otherwise the values for the first three groups are now closer to one another, and the group VS 11/12 (with German as family language) drops to rank 5.

Thus, the results show that the groups without use of Slovene as family language or in other environments (VS 11/12 and VS 12/13e) use *biti* as a full verb more often than the other children. It follows that they use the past and future tense less and we can also infer a lower variety of verbs.

2.3 Text coverage

Applying the Šolar subcorpus as reference, we consider lexemes with a frequency of 3 or higher as reference lexemes for a text coverage analysis. This frequency is found for 403 lexemes. The comparison with the different VS Hermagoras subcorpora shows notable inequalities:

Table 7: Text coverage for the Hermagoras subcorpora

Corpus	text coverage
VS Hermagoras 12/13a	0.46
VS Hermagoras 12/13b	0.44
VS Hermagoras 12/13c	0.37
VS Hermagoras 12/13d	0.31
VS Hermagoras 12/13e	0.21
VS Hermagoras 11/12	0.41

The descending text coverage values correspond to the exposure to Slovene: Group VS 12/13a shows the highest text coverage, whereas VS 12/13e shows the lowest. As an interesting exception, group VS 11/12 does quite well and has the 3rd highest text coverage ratio.

8 This occurs because this operation reduces the number of *biti*-tokens drops dramatically but affects text size relatively little.

Thus, the group of pupils with Slovene as family language most closely approximates the vocabulary used by Slovenian pupils, as we would expect. Note that the reference group is about two years older than the pupils we investigated.

2.4 Conjunctions

Let us now turn to the frequency of conjunctions. As for the Šolar corpus, we can easily extract the tagged conjunctions, yielding a total of 855 tokens. The conjunctions used are:

Table 8: Conjunctions in the Šolar subcorpus

a	dokler	ki	nato	saj	torej
ali	drugače	kjer	niti	tedaj	vendar
ampak	in	ko	oziroma	temveč	zakaj
če	kako	kot	pa	ter	zato
čeprav	ker	naj	preden	toda	

We are able to compare how often conjunctions are used in each subcorpus. The following table is sorted by the frequency of each conjunction in the Šolar subcorpus. Conjunctions printed in bold appear only in the Šolar texts:

Table 9: Frequency of conjunctions in all subcorpora

KONJ_DIS	Šolar	VS 12/13a	VS 12/13b	VS 12/13c	VS 12/13d	VS 12/13e	VS 11/12
=in	253	57	60	59	42	66	158
=da	138	28	27	18	8	12	28
=ko	109	16	13	11	12	0	9
=pa	86	11	6	4	4	1	1
=ki	36	8	7	0	4	0	5
=a	29	0	0	0	0	0	1
=ker	28	11	19	15	10	8	10
=saj	27	0	0	0	0	0	0
=zato	27	6	5	5	6	2	0
=če	18	7	5	1	1	0	2
=ampak	15	6	12	6	2	2	5
=ali	15	5	3	4	0	1	4
=vendar	12	0	0	0	0	0	0
=kot	11	2	5	4	1	4	7
=kjer	10	1	0	0	0	1	0
=kako	10	2	2	0	0	0	0
=nato	5	5	12	6	4	0	1
=preden	4	0	2	0	0	0	0
=dokler	4	0	0	0	0	0	0

=niti	3	0	0	1	0	0	0
=ter	3	0	0	0	0	0	0
=toda	2	0	0	0	0	0	0
=drugače	2	0	0	0	0	0	0
=oziroma	2	0	0	0	0	0	0
=torej	1	0	0	0	0	0	0
=temveč	1	0	0	0	0	0	0
=čeprav	1	1	0	0	0	0	0
=tedaj	1	0	0	0	0	0	0
=naj	1	0	0	0	0	0	0
=zakaj	1	0	2	0	0	0	0
txtLength	7620	1986	2313	1629	1042	1327	3214
conj. ratio	11.2	8.4	7.8	8.2	9.0	7.3	7.7

The following graph demonstrates the crucial role of the conjunction *in* in all subcorpora. Only the Šolar texts show a larger variety of conjunctions.

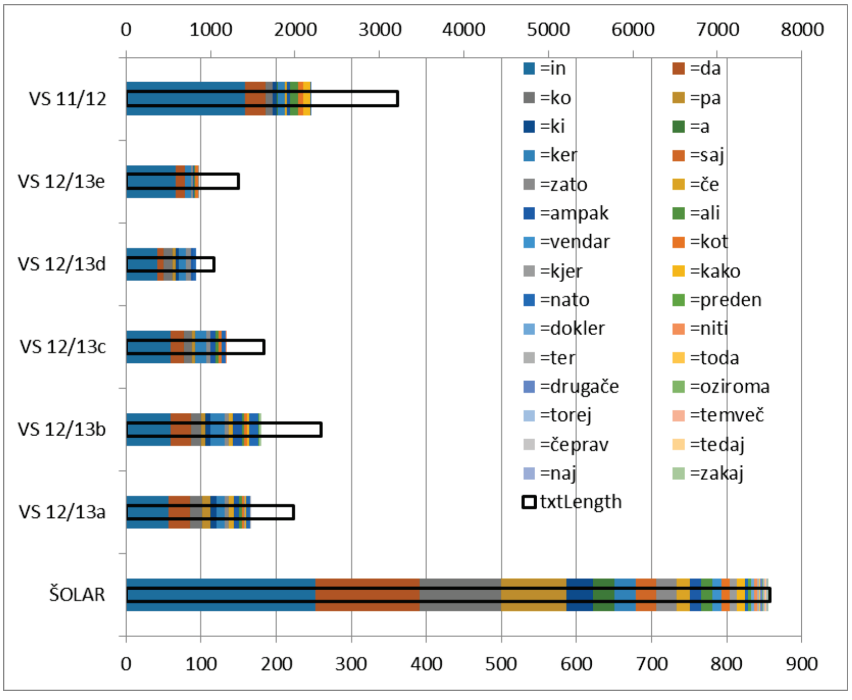

Chart 1: Frequency of conjunctions in all subcorpora – graph. Segments sorted by the most frequent conjunctions in the Šolar corpus from left to right (in – da – ko – pa – ki etc.)

Table 9 and Chart 1 allow us to conclude the following: The highest percentage of conjunctions is found in the Šolar subcorpus, as shown by the conjunction ratio (percentage of conjunctions in the word count). As for the VS Hermagoras sub-

corpora, the conjunction ratio is quite stable (between 7.7 and 9.0 %). However, *in* is relatively more frequent in the texts produced by pupils without a Slovenian environment (VS 11/12 and 12/13e), and both the ratio and variety of conjunctions are least for group 12/13e.

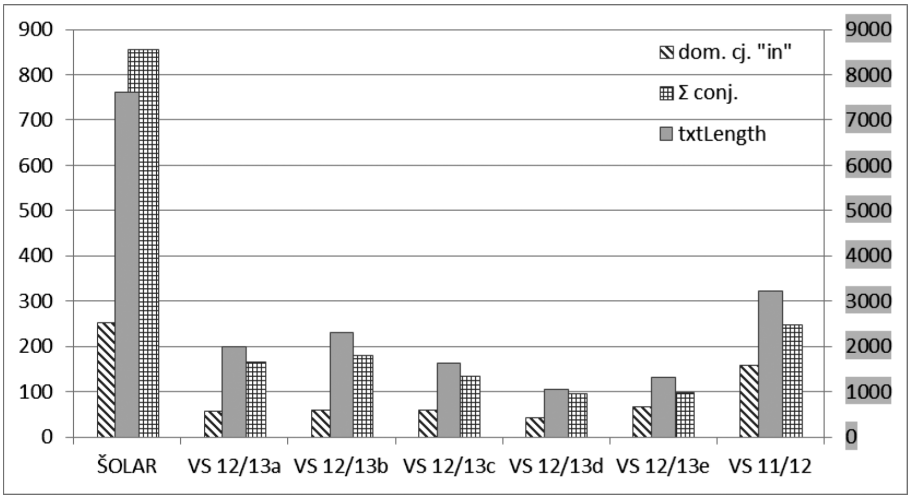

Chart 2: Text length vs. conjunctions

A graphical reproduction of the data from Table 9 reveals the dominant role of the conjunction *in* in all corpora. Chart 2 moreover clearly shows the relationship between text size and the overall amount of conjunctions.

While all corpora show a high *in*-ratio, only the Šolar corpus also shows a high number of different conjunctions, as seen in Table 9.

3 Conclusion

This paper describes three applications of quantitative linguistics to the assessment of language proficiency, highlighting the use of corpora for comparative studies: a Type-Token-Ratio operation using the rather new MATTR-formula, an investigation of text coverage and a quantitative approach concerning conjunctions.

We were able to show some general aspects as well as specific details of the lexical competence of 10-year old pupils in relation to their sociolinguistic profile. The results confirm our hypotheses and are in line with the findings of Daniłović (2010: VIII; 88–103): Children who have acquired Slovene at home or before school and use the language also outside school achieve higher results and are closer to the Slovenian reference group. But we have also shown that groups with similar characteristics (VS 11/12, 1213e) exhibit different degrees of proficiency. It is thus necessary to follow up on our results and especially build a Slovenian reference corpus of younger pupils' texts.

References

BERG, Thomas, 2014: On the Relationship between Type and Token Frequency. *Journal of Quantitative Linguistics* 21/3. 199–222.

BUSCH, Brigitta, DOLESCHAL, Ursula, 2008: Mehrsprachigkeit in Kärnten heute. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 54/2008. 7–20.

COVINGTON, Michael, McFALL, Joe, 2010: Cutting the Gordian Knot: The Moving Average Type-Token Ratio (MATTR). *Journal of Quantitative Linguistics* 17/2. 94–100.

DANILOVIĆ, Mirijam, 2010: *Jezikovna zmožnost dijakov višje šole za gospodarske poklice na avstrijskem Koroškem. Diplomsko delo.* Maribor: Filozofska fakulteta.

DOLESCHAL, Ursula, 2011: Bilingual Education in Austria: The Case of Slovene in Carinthia. *Uporabno jezikoslovje* 9–10. 158–175.

DOMEJ, Teodor et al., without year: *Jahresbericht über das Schuljahr 2012/13*. Klagenfurt: Landesschulrat für Kärnten. http://www.2sprachigebildung.at/jahresbericht2013.pdf

FEINIG, Tatjana, 2000: Slowenisch an Kärntner Schulen als Erst-, Zweit- oder Fremdsprache? Erhebungen und Anmerkungen zur Sprachkompetenz im Slowenischen in Bezug auf dessen soziolinguistische Situation. Allan James (ed.): *Aktuelle Themen im Zweitspracherwerb.* Wien: Edition Praesens. 143–168.

FENGXIANG, Fan, 2013: Text Length, Vocabulary Size and Text Coverage Constancy. *Journal of Quantitative Linguistics* 20/4. 288–300.

GIVÓN, Talmy, 1995: *Functionalism and Grammar.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

GLÜCK, Helmut (ed.), 2010: *Metzler Lexikon Sprache.* 4. Auflage. Stuttgart, Weimar: Metzler.

HALLIDAY, Michael, 2002: Linguistic Studies of Text and Discourse. Jonathan Webster (ed.): *Collected Works of M.A.K. Halliday.* London, New York: Continuum.

KETTUNEN, Kimmo, 2014: Can Type-Token Ratio be Used to Show Morphological Complexity of Languages? *Journal of Quantitative Linguistics* 21/3. 223–245.

KUBÁT, Miroslav, MILIČKA, Jirí, 2013: Vocabulary Richness Measure in Genres. *Journal of Quantitative Linguistics* 20/4. 339–349.

OTLOGETSWE, Thapelo, 2011: *Variability Measures in Corpus Design for Setswana Lexicography.* Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

ROBATSCH, Gerald, 2012: *Untersuchung des Leistungsstandes von Schülerinnen und Schülern der VS Hermagoras*. Unpublished seminar paper. Universy of Klagenfurt.

ROBATSCH, Gerald, 2015: *VS Hermagoras: Schularbeitenanalyse nach quantitativen Kriterien. Korpus 2012/13. Stichwortauswertung*. Unpublished project account, University of Klagenfurt.

ROTH, Hans-Joachim, NEUMANN, Ursula, GOGOLIN, Ingrid, 2007: *Abschlussbericht über die italienisch-deutschen, portugiesisch-deutschen und spanisch-deutschen Modellklassen*. Hamburg: Univ. Hamburg.

Šolar: http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar (Tadeja Rozman, Mojca Stritar Kučuk, Iztok Kosem, Simon Krek, Irena Krapš Vodopivec, Špela Arhar Holdt, Marko Stabej, 2013: *Learners' corpus Šolar 1.0*, Slovenian language resource repository CLARIN.SI, http://hdl.handle.net/11356/1036)

STANJE SLOVENSKE BIOTERMINOLOGIJE IN NJEN ODSEV V SLOVARJU

Rok Dovjak
Ljubljana

UDK 811.163.6'373.45/.46:577.2

Moderna biotehnologija je ena izmed tistih znanosti, ki so najbolj zaznamovale konec 20. stoletja. V Sloveniji obstaja študij biotehnologije 10 let, temeljno izrazje je ustaljeno in ga izpričuje več strokovnih slovarjev, zaradi interdisciplinarnega značaja biotehnologije in današnje znanosti sploh pa se nenehno, zlasti ob zahtevah po večji izmenjavi študentov in profesorjev med univerzami, pojavlja potreba po obsežnejšem slovarju. Prispevek skuša opisati nekaj značilnosti biotehnološkega strokovnega jezika skozi gradivo za slovarček biotehnologije, ki so ga zbrali študenti biotehnologije ljubljanske Biotehniške fakultete v letu 2014.

biotehnologija, terminološki slovar, interdisciplinarnost, jezikovna pravilnost, anglizmi

Modern biotechnology is one of the sciences that most strongly marked the late 20th century. In Slovenia the study of biotechnology has existed for only the last 10 years. Its fundamental terminology has been established and several technical dictionaries bear witness to this fact. Due to the current interdisciplinary nature of biotechnology and science in general, the need for a more extensive dictionary is constantly making itself felt, especially with the demand for a greater number of student and professor exchanges between universities. This contribution attempts to describe some characteristics of the technical language of biotechnology through material for a dictionary of biotechnology which was compiled by the biotechnology students of the University of Ljubljana's Biotechnical Faculty in 2014.

biotechnology, terminological dictionary, interdisciplinary approach, linguistic correctness, anglicisms

1 Uvod

Moderna biotehnologija je zaznamovala naš vsakdan. V nasprotju s klasično biotehnologijo, ki obravnava predvsem pripravo fermentiranih živil, je moderna biotehnologija hitro razvijajoča se interdisciplinarna naravoslovno-tehniška veda, ki zajema vse postopke proizvodnje zdravil in drugih surovin, žlahtnjenja sort in pasem, predelave odpadkov ter uporabe matičnih celic od 1982 dalje.

V Sloveniji je bil študij biotehnologije ustanovljen leta 2004 na Biotehniški fakulteti (BF) Univerze v Ljubljani. Čeprav se je temeljno izrazje deloma že ustalilo v šolskih učbenikih biologije ter več strokovnih slovarjih,[1] je še vedno razpršeno, napredek znanosti pa tako hiter in vpliv angleščine tako silovit (Gogala 2008: 77), da se ves čas

pojavljajo prevodne različice ali pa pojmi ostanejo neprevedeni. Bolonjska prenova je zaradi več študentskih seminarjev še povečala potrebo po v pisnem občevanju nevtralnem in hitro dostopnem izrazju, ki se je v govorni zvrsti le redko zavedamo.

2 Stroka

2.1 Slovar ASBI

Študentski biotehnološki slovar ASBI (*Angleško-slovensko biotehnološko izrazje*) je interni poskusni snopič slovarja biotehnološkega izrazja, ki smo ga s pomočjo prof. dr. Polone Jamnik in treh recenzentov oblikovali študenti biotehnologije 1. in 2. stopnje. ASBI je nastal kot odziv na pogoste terminološke različice, citatne izraze in žargonizme v strokovnem diskurzu predavanj ter izhaja iz potrebe po zbranem enovitem prikazu pojmov, s katerimi se študenti srečujejo med študijem, predvsem pri pisanju seminarjev na podlagi angleških znanstvenih člankov, dostopnih na spletu. Pobuda kaže, da je bila širša strokovna javnost premalo ali prepozno obveščena o izidu in pojmovnem obsegu slovarjev sorodnih strok, katerih geslovnik pokriva del biotehnološkega védenja, iz česar bi lahko sklepali o šibki odmevnosti in nezadostni povezanosti strokovnih društev ter inštituta za slovenski jezik s študenti na univerzi. Vojko Gorjanc (2009: 304–305) poudarja, da je terminološko delo nepovezano in premalo odprto širši strokovni javnosti, žal ne zajema bogatega gradiva v obliki seminarjev in diplomskih del, na katerih pomen ob aneksnih slovarčkih opozarja tudi Peter Weiss (2013: 94–95). Ravno to gradivo pa je bilo naše slovarsko izhodišče.

O slovarju smo začeli razmišljati maja 2014, 14. 7. se je prvič sešla skupina 10 študentov prostovoljcev in P. Jamnik. Sklenjeno je bilo: slovar je angleško-slovenski, urejen po abecedi (s kratico pred razvezavo), vsak termin je prikazan samostojno, slovnične označevalnike se opusti, raba področnih se uredi kasneje, izpisuje se izraze sedmih podpodročij, delo je samostojno (po 2–3 izpisovalci na področje s konzultacijami), vsak izraz oz. poseg vanj se neposredno dokumentira, če izraza ni, se ga predlaga, izrazu se doda usmerjevalna razlaga, sodelujoči sam poišče relevantno literaturo za izpis izrazov.

1 Slovarji so (razvezave kratic so na koncu prispevka): knjižni izdaji MS 1994 je sledil spletni MS 2002 in prenovljena spletna 2013, knjižni TMS 1995, spletni TMS 2014, knjižni izdaji KZ 1998 in 1999 spletni KZ 1999, SMS je bil prvič izdan 2002 in je 2014 doživel že 5. izdajo, knjižna izdaja ČTS 2008 in spletna 2009, knjižna izdaja BTS 2011 in spletna 2013, SBD je bil izdan 2012 in kasneje v obliki pdf objavljen na spletu, knjižna izdaja VTS in FTS 2013 (Cobiss, Fran, Terminologišče).

Drigalska spatula – laboratorijski pripomoček za razmazovanje suspenzije celic po trdnem gojišču, navadno steklen, industrijska s trikotnim zaključkom, naknadno narejena v laboratoriju v obliki črke L (razmazni konec se upogne zaradi segrevanja steklene paličke v določeni točki); hokejka žarg. (et. zaradi podobnosti s hokejsko palico); razmazovalna pal(i)čka opis. (skripta BTH mikrobov, 5)

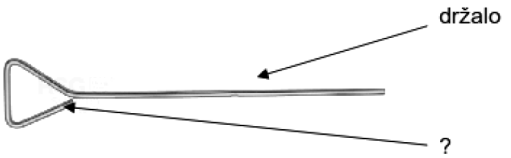

ang. plate spreader

Slika 1: Primer gesla, predlaganega v Osnutku slovarja[2]

Delo je potekalo v urejevalniku besedil in v sourejevalskem dokumentu v oblaku, predvsem avgusta in septembra, odvisno od obveznosti sodelujočih študentov. Zaradi pomanjkanja časa in razlik v kakovosti izpisov je bilo treba po 15. 10. vsa gesla poenotiti v skladu z 10 naknadno sprejetimi točkami. Samostojne angleške neprednostne iztočnice so se pripisale k prednostni iztočnici. Končni slovar, javnosti predstavljen na prireditvi ob 10-letnici študija biotehnologije na ljubljanski univerzi, je namenjen interni rabi (dostopen v živilski knjižnici BF) in ni zaveden v Cobissu, ker:

– avtorji nismo pridobili uradnih dovoljenj za prikaz iz sorodnih slovarjev (SBD, FTS, MCNZ ...) prevzetih podatkov in
– je bila predstavljena le delovna različica slovarja.

Delovni slovar je bil natisnjen le delno recenziran, brez ilustracij, razlag, področnih označevalnikov, kolokacij in sistematične primerjave z drugimi naravoslovnimi slovarji; tak izraža neuravnotežen nabor gesel in manjšo pestrost jezikovnih ravnin. Ohranja načelno dokumentiranost: izrazi so izpisani iz 68 slovenskih in angleških del, 6 slovarjev, 5 spletnih strani, zapiskov pri 17 predavateljih, temu pa so dodana še nekatera splošna gesla ter gesla iz pridobljene starejše interne zbirke, oboje brez označbe prvotnega vira. Gesla so onaglašena. Del gesel je povsem nov, npr. *AFM (atomic force microscopy) – mikroskopija na atomsko silo*, *femtoengineering – inženirstvo na ravni kvarka*, *laser ablation – lasersko odstranjevanje*. Nekatera gesla so bila rešena slabše, saj so bila ali opisna (*packed-bed reactor – reaktor s strnjenim slojem*) ali podajajoča manj ustrezen prevod v rabi (*injection molding – injekcijsko oblikovanje* nam. *brizganje*).

2 Razvezava krajšav: žarg. – žargonski, et. – etimologija, opis. – opisno poimenovanje.

2.2 Izrazje

Jezik biotehnologije razkriva več splošnih potez sodobnega strokovnega jezika: bistveno je izhajanje iz angleščine, kar se kaže v pogostem besednem in skladenjskem kalkiranju ter citatnih izrazih, pogosti rabi kratic, izposojenk in opisnih izrazov, posebnostih v rabi velikih črk in ločil (dvozačetnice, raba vezaja), neustaljenosti, pomenski izpraznjenosti tujega izraza in vključitvi v dvojno poimenovanje (prim. Bokal 2004: 50–53; Smolej 2007: 549–557). Specifika biotehnološkega jezika je predvsem vsebinska: gojišča (sestavine, fizikalne in organoleptične lastnosti), modelni in delovni organizmi, procesna in analitska tehnika, metode, žlahtniteljski cilji. Besedotvorno izstopajo deležniki na *-č* (*kaspaze aktivirajoča DNaza*), skladenjsko samostalniške zveze tipa *bakterija pomagalka*.

Ekspresivnost in z njo v veliki meri metaforičnost je v slovenščini (v nasprotju z angleščino) odsvetovana, zato termini pogosto že s tvarno podobo izražajo večino pomenskih sestavin, vendar izhajanje iz latinščine ali prednost romanskih jezikov (npr. francoščine) nista tako striktna kot v hrvaščini, tudi zaradi razmejitve pomenov, npr. *donator – donor* (Hudaček, Mihaljević 2009: 100). Angleški kalki so načeloma razumljivi, a včasih nepotrebni, dolgi (*hairy root – lasna korenina* nam. *koreninski lasek*), pogoste so predložne zveze (*fosfatni pufer s soljo* nam. *solno-fosfatni pufer*).[3] Izrazi pogosto niso usklajeni (morfemsko: *ubikinon – 8-hidroksikvinolin*, čeprav je osnova obeh spojin kinon; besedno: *germ cell – zarodna celica* : *germ stem cell – germinalna matična celica*, vidsko: *predčiščenje – predprezračevanje*) niti ustaljeni (*ekskromosomalni = ekstrakromosomalni = zunajkromosomski* in poltujke; *primer* [prajmer] = *oligonukleotidni začetnik = začetni oligonukleotid = začetnik*).

Priročniki in prispevki o terminologiji poudarjajo načelno prednost domačega izraza pred tujim (Bokal 2009: 116; Hudeček, Mihaljević 2009: 99, 102, 104; Karer Žagar 2011: 35; Mihaljević, Nahod 2009: 23; Paulin 2009: 200, Šmalc 2004: 310), a raba tega ne potrjuje. Kalkirani izrazi postajajo nevtralni, uveljavljeni pa žargonski (tako se npr. za hlapne maščobne kisline po zgledu *short-chain fatty acids* vse bolj rabi prestižnejši *kratkoverižne maščobne kisline*, *kvarčni* nam. *kremenov*, *kremenčev*). To se očitno kaže tudi pri prevzemanju ruskih lastnih imen: *Élie Metchnikoff*, *Mikhail Tzwett*, *Sergei Winogradsky* nam. *Ilja Mečnikov*, *Mihail Cvet*, *Sergej Vinogradski*.

3 Predlogi

Čeprav priprava dvojezičnega slovarja v stroko pogosto nehote vnaša tuje prvine (Logar 2009: 321), pa ni mogoče zanikati, da s preverjanjem pojmovno-leksemskih razmerij med domačim in tujim izrazjem ter dopolnjevanjem praznin lahko tvorno soustvarja in smiselno ureja pojmovni svet stroke.

ASBI je preveč neuravnotežen, predvsem pa kljub prbl. 500 izrazom prinaša premalo novih pojmov, da bi zares služil zastavljenemu namenu; poleg tega je FTS v večji meri referenčen tudi za biotehnologijo. V časovni stiski obilo zbranega gradiva

3 Vzrok je verjetno natančnost takih zvez; ko bo pojem utrjen, pričakujemo pretvorbo v najpogostejši besednozvezni tip v slovenščini: pridevnik + samostalnik (Logar 2009: 324).

v slovar sploh ni bilo vključenega, je pa bilo delo vsem dragocena izkušnja o potrebah sodobnega strokovnega slovarja; te potrebe podajam v spodnjih točkah.

1. Povezovanje in sodelovanje

Skupna skrb za terminologijo omogoča natančnejše, zanesljivejše in odmevnejše delo.[4] Preprečuje nasprotujoča si določila glede rabe: *Slovensko tehniško izrazje* (Šmalc, Müller 2011: 194) prepoveduje rabo obrazila -ilo ʻorodje' za pomen snovi (npr. *onesnažilo* → *onesnaževalec*), na BF pa je študentom izrecno poudarjeno nasprotno: *onesnaževalec* ʻpravna ali fizična oseba, ki onesnažuje', *onesnažilo* ʻpolutant'. Povečuje možnost za poenotenje predstav (npr. za angleški *pulsed*: *pulzno varjenje* → *utripno varjenje*[5] in *elektroforezna v pulzirajočem polju* → *elektroforeza v utripnem polju*) in za poenostavitev ali odpravo dvojnic (*carbon fingerprint – ogljični odtis* in *DNA fingerprint – DNA prstni odtis* → *DNA-odtis*). Skupen nastop je potreben, saj izrazje postaja vse bolj univerzalno: koncepti se iz ekonomije in naravoslovja prenašajo v vsakdanje življenje in celo postajajo del reklamnih sloganov (npr. pri hrvaški trgovski verigi *From Field to Table* prevajajo kot *Od polja do stola*, pri nas pa *Od polja do mize*, z besedno igro *Od vil do vilic* ali z rahlo prenovljenim pomenom *S polja na mizo*, *zero waste* (*society*) – (*družba*) *brez odpadkov* ali *brezodpadna* (*družba*), *real time* (*PCR*) – (*PCR*) *v realnem času* (prim. *prenos v realnem času* nam. *prenos v živo*, *neposredni prenos*), *bed – posteljica* nam. *sloj*, *polnilo*). Pri uveljavljanju izrazja v javnosti ima stroka oz. njena komunikacija z novinarji lahko velik pomen (prim. zvrstne razlike med strokovno in poljudno rabo: *DNA – DNK*, *biofarmacevtik – biološko zdravilo*, *biomarker – označevalec*).

2. Slovarski uvod

Slovarski uvod povzame potek dela, daje strokovne tipografske napotke in prevodne predloge (kot SBD), ter kljub splošnosti še razdelek o prečrkovanju vsaj ciriličnih imen in napotila o izreki latinskih imen (naglas).[6]

3. Sistemska tvorba

Na osnovi že sprejetega ter mogočega so prikazana vzpostavljena pravila za prevzemanje besed in besedilnih vzorcev z dovolj konkretnimi ponazoritvami. Kako se npr. prevede *staphilococcal protein – stafilokokni* ali *stafilokokalni protein* in zakaj tako?

4. Poimenovanja za živa bitja

V slovar je smiselno vključiti in določiti prednostna poimenovanja za vrste predvsem višjih rastlin, gliv in živali ali njihovih delov, saj se te uporabljajo kot sestavine

4 Skupno skrb razumem kot stalno in dejavno sodelovanje profesorjev in študentov več fakultet z inštitutom za slovenski jezik in gospodarstvom s ciljem vzpostaviti ažurno, enovito in za javno rabo merodajno spletno zbirko strokovnega izrazja iz seminarjev, zaključnih del, raziskovalnih nalog, skript, predpisov ter drugih virov, z možnostjo predlogov, ocenjevanja in posegov. Zgled je *Islovar* slovenskega društva Informatika (Puc, Turk 2007).

5 Izraz je v strokovno izrazje uvedel prof. dr. Janez Tušek v knjigi *Varjenje in sorodne tehnike spajanja materialov v neločljivo zvezo* (Ljubljana: Fakulteta za strojništvo, 2014).

6 Latinska binarna nomenklatura večkrat odstopa od predpisanih slovničnih pravil latinščine.

gojišč, delovni organizem ali vir encimov: *ivory nut palm – tagujevec*; *jackfruit – indijski kruhovec*, *jakobovec*, *nangka*; *cassava – maniok*, *kasava*; *jerusalem artichoke – topinambur*, *laška repa* itn.; *red mold rice – rdeči riž*, *angkak*; *arrowroot – škrob* (iz gomoljev); *beet vinasse – pesne droži*, *vinasa*; *plantain – močnata banana*.

5. Poimenovanja ustanov, laboratorijev, zbirk

Uradna imena ustanov je smiselno čim prej prevesti in ustaliti rabo razvezave, četudi se v rabi večinoma izkazujejo s kratičnimi imeni (*ATCC*, *EBI*, *EFSA*, *FDA*). Zlasti to velja za ustanove EU, ker zanje obstaja večja verjetnost rabe v upravnih spisih in publicistiki, ki je nadvse raznolika.[7]

6. Lastna imena v občeimenski rabi

Kadar lastno ime v rabi izkazuje občutno večjo pogostnost kot obče, ga je treba sprejeti v slovar: *CIM – monolitni nosilec*, *Matrigel – želatinozni proteinski substrat*, *RPMI – gojišče za levkocite*, *Tween 20 – omočilo*. Pri tem je treba presoditi splošnost takega pomena. Pravopisno se položaj lahko rešuje podobno kot trojno poimenovanje zdravil (kemijsko ime po IUPACU, farmacevtsko ime, zaščiteno tržno ime).

7. Ženska imena

Sedanji termini z ženskimi imeni so tvorjeni napačno: *Michaelis-Mentenova enačba* po *Maud Menten*, *Kozakovo zaporedje* po *Marilyn Kozak*. Predlog: *Michaelis-Mentenove enačba*, *Kozakove zaporedje* (ali tip *zaporedje Kozakove*).

8. Žargonizmi

Slovarji ožjih področij neizogibno vsebujejo tudi del žargonskega izrazja, saj uporabniki te besede poznajo in prek njih iščejo ustreznejše, v pisnem jeziku nevtralnejše izraze, hkrati pa so kazalnik še manjkajočega izrazja in potencialen vir zanj: *flov – pretočni citometer*, *blastati – primerjati zaporedja* (s programom Blast); kot poseben primer strokovnega govora se kaže pedagoško-šaljivi, namenjen popestritvi in lažjemu pomnjenju (je duhovit, vnaša elemente vsakdanjosti): *frutek – baby jar* 'kozarec za gojenje tkivnih kultur'.

9. Kolokacije (v širšem pomenu) kot ilustrativno gradivo

10. Označevalnik *opisno*

Uporaben je kot kazalnik neprimernosti in neustaljenosti zlasti predolgih ali skladenjsko prezapletenih razlagalnih izrazov, ki pa se lahko zelo pogosto uporabljajo kot nadomestek za angleški izraz, npr. *fed-batch bioreactor – bioreaktor z dohranjevalnim načinom vodenja* (bioprocesa).

11. Dvojno poimenovanje in vsebovanost

Zaradi načela gospodarnosti mora slovar zvezo splošnih izrazov in prilastkov, ki isti splošni izraz že pomensko vsebujejo, četudi ga eksplicitno ne izražajo, označiti kot neprednostno dvojnico. Primer: *salting-out – metoda izsoljevanja* → *izsoljevanje*.

12. Slikovno gradivo, zlasti risbe, je ključno za boljšo ponazoritev

7 Glej slovenske razvezave za FDA (Food and Drug Administration) na Wikipediji.

Odprta ostajajo vprašanja normiranja levih samostalniških prilastkov (prim. Šmalc, Müller 2011: 26) in s tem povezana vloga pravopisa (omejenost pravopisa z mednarodnimi sporazumi o enotni pisavi spojin, encimov ipd.: *bromtimol modro* nam. *bromtimolsko modrilo*, *glukoza oksidaza* nam. *glukozna oksidaza*), izgovorjave ter domačenja kratic – domačenje načeloma ni zaželeno (Šmalc, Müller 2011: 25), vendar stroka ni enotna in pogosto rabi dvojnice (*AA* 'aminoacid' = *AK* 'aminokislina', *iPSC* 'induced pluripotent stem cell' = *IPMC* 'inducirana pluripotentna matična celica'), glagolskega vida v glagolnikih (*agglutination – zlepljenje* ali *zlepljanje*; *wash-out – izpiranje* ali *izpir*?), opredelitve kolokacije, terminoloških različic in normativnosti kot osnove za kodifikacijo (kaj je termin, kaj žargonizem?).

Težave pri tvorbi slovenskih izrazov so:

– Angleške kratice se prevaja v celoti, čeprav so nekatere besede v slovenščini nepotrebne (*CFU* 'colony forming unit' – *kolonijska enota* in ne *kolonijo formirajoča enota*), nekatere pa so že v angleščini uporabljene le zaradi lažje berljivosti končne kratice (*MAS* 'marker assisted selection' – *selekcija ob pomoči markerjev* nam. *markerska selekcija*).
– Zaradi natančnosti predolgi izrazi: *tube sheet – nosilna plošča za cevi v svežnju cevi v toplotnem izmenjevalcu*.
– Tvorbene možnosti niso izkoriščene: kjer bi se lahko rabila izpeljava, se rabi sestavljanje (zlasti z *mikro-*) ali besedna zveza, pogosto z vsebovanim pomenom.
– Splošno mnenje podpira slovensko terminologijo, realizacija pa je pogosto označena kot smešna, nepraktična in prisiljena.

4 Sklep

Kljub dosežkom pri slovenjenju in več izdanim slovarjem je sedanje stanje še daleč od želene ustaljenosti in sistemske normiranosti najširšega pojmovnega obsega. Želimo si celostne ureditve položaja angleščine v visokem šolstvu, vključno s čimprejšnjo vzpostavitvijo visokošolskega predmeta Strokovno-znanstvena zvrst knjižne slovenščine (Humar 2013: 43) v izvedbi fakultetnega lektorja terminologa, ki bi ob tem skrbel za jezikovno ustreznost fakultetnih gradiv ter nastajanje korpusa strokovnega jezika.

Kratice

BTS – *Botanični terminološki slovar*
ČTS – *Čebelarski terminološki slovar*
FTS – *Farmacevtski terminološki slovar*
KZ – Franc Ločniškar: *Katalog znanj: Splošna živinoreja, biološke osnove, genetika z enciklopedičnim opisom pojmov in gesli v slovenščini, angleščini in nemščini*
MCNZ – *Matična celica in napredno zdravljenje (napredno zdravljenje s celicami, genska terapija in tkivno inženirstvo) – slovar*
MS – *Mikrobiološki slovar*
SMS – *Slovenski medicinski slovar*

SBD – *Angleško-slovenski slovar izbranih izrazov iz biokemije in molekularne biologije*

TMS – *Tehniški metalurški slovar*

VTS – *Veterinarski terminološki slovar*

Viri

BELC, Sabina idr., 2014: *Angleško-slovensko biotehnološko izrazje (ASBI): Poskusni snopič*. Ljubljana: Biotehniška fakulteta Univerze v Ljubljani. Interno gradivo.

BOKAL, Ljudmila, 2004: Znamenja angleščine kot globalnega jezika v slovenščini, še posebej s stališča terminologije. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije*. 45–55.

BOKAL, Ljudmila, 2009: Prevzemanje glede na vrste. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 111–123.

GOGALA, Matija, 2008: Raba slovenščine v naravoslovju (biologiji, geografiji, geologiji). Tone Pavček (ur.): *Posvet o slovenskem jeziku: Zbornik prispevkov na posvetu 15. maja 2007*. Ljubljana: SAZU. 77–79.

GORJANC, Vojko, 2009: Slovenski terminološki portal. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 303–310.

HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica Mihaljević, 2009: Načela normiranja hrvatskih naziva: s primjerima iz medicinskog nazivlja. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 97–110.

Interno gradivo za pripravo ASBI: Zasnova biotehnološkega slovarja, Zapisnik prvega sestanka, Pregled slovarjev, Vodila za oblikovanje sestavkov Slovarčka BTH. Ogled možen po dogovoru z avtorjem članka.

LOGAR, Nataša, 2009: Korpusi v terminografiji: umik potrebe po introspektivni presoji. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 319–327.

MIHALJEVIĆ, Milica, NAHOD, Bruno, 2009: Croatian Terminology in Time of Globalization. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 17–26.

PAULIN, Andrej, 2009: Tipologija slovenske tehniške terminologije. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 195–201.

PUC, Katarina, TURK, Tomaž, 2007: Islovar kot primer spletnega terminološkega slovarja. Irena Orel (ur.): *Razvoj slovenskega strokovnega jezika. Obdobja 24*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 651–663.

SMOLEJ, Mojca, 2007: Hitrost tehničnih sprememb in strokovni jezik – primer metalurgije. Irena Orel (ur.): *Simpozij Obdobja 24*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 547–558.

ŠMALC, Andrej, 2004: Slovenski jezikovni priročnik za tehnike. Marjeta Humar (ur.): *Terminologija v času globalizacije*. 309–317.

ŠMALC, Andrej, MÜLLER, Jakob, 2011: *Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

WEISS, Peter, 2013: Slovensko narečno slovaropisje leta 2013. Boža Krakar Vogel (ur.): *Slavistika v regijah – Nova Gorica*. Ljubljana: Zveza društev Slovenistično društvo Slovenije. 91–95.

ŽAGAR KARER, Mojca, 2011: *Terminologija med slovarjem in besedilom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

PRAVNA PODLAGA ZA ZAGOTAVLJANJE PROSTEGA DOSTOPA KORPUSOV SPLETNIH BESEDIL

Tomaž Erjavec
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

Jaka Čibej, Darja Fišer
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 004.738.52:347.788:81'374

Korpusi spletnih besedil so uporabni pri izdelavi jezikovnih priročnikov, v korpusno-jezikoslovnih raziskavah in pri razvoju jezikovnih tehnologij. Izdelava takšnih korpusov je kljub neposredni dostopnosti besedil zapletena in draga, zato je zelo pomembno, da omogočimo njihovo čim večjo dostopnost čim širši raziskovalni skupnosti in splošni zainteresirani javnosti. Tehničnih ovir za to ni, obstajajo pa številne omejitve s področja zaščite avtorskih pravic, osebnih podatkov in pogojev uporabe ponudnikov spletnih storitev. V prispevku predstavljamo pravno in dejansko stanje na teh treh področjih v Sloveniji ter predlagamo ukrepe, ki do največje možne mere omogočajo prosto in odprto razširjanje korpusov spletne slovenščine.

spletna besedila, diseminacija korpusov, avtorske pravice, varstvo osebnih podatkov, prosti in odprti dostop

Web corpora are useful in producing language reference materials, conducting research in corpus linguistics, and developing language technology applications. Despite the direct availability of web texts, building such corpora is complicated and expensive, which is why it is important to ensure their availability both to the academic community and the general public. But despite the lack of technical obstacles, a number of legal restrictions must be taken into account, e.g. copyright, personal data protection, and the terms of use of various web service providers. In this article, we provide an overview of the legal basis in this regard as well as the *de facto* state of things in Slovenia, and suggest a number of measures to enable free and open dissemination of corpora of internet Slovene.

web texts, dissemination of corpora, copyright, personal data protection, free and open access

1 Uvod

V zadnjih letih je odprti dostop do raziskovalnih podatkov postal vroča tema tako v mednarodnem okviru (EC 2012) kot tudi v Sloveniji (Kotar 2013; Štebe idr. 2013), saj je dozorelo spoznanje, da je pridobivanje podatkov za raziskave drago in zamudno, podatki pa so najpogosteje uporabljeni samo v objavi rezultatov raziskave in niso dostopni drugim raziskovalcem, zato se enaki ali podobni podatki pogosto zbirajo in obdelujejo večkrat. S tem se po nepotrebnem tratita javni denar in čas, ki bi ju lahko

namenili nadaljnjim raziskavam, obenem pa predhodnih raziskav ni mogoče ponoviti, preveriti ali nadgraditi, kar je osnova vsake znanosti.

Raziskave jezika z besedilnimi korpusi tu niso nobena izjema. Dostopnost velikih, dobro metapodatkovno in jezikoslovno označenih korpusov je osnova sodobnega slovaropisja, empiričnega jezikoslovja ter razvoja jezikovnih tehnologij. Pomembnosti večkratne uporabe jezikovnih podatkov se zaveda tudi Evropska unija, saj je bila za namene zagotavljanja dostopnosti podatkov za humanistične in družboslovne raziskave ustanovljena evropska raziskovalna infrastruktura CLARIN (Common Language Resources Infrastructure), v Sloveniji in za slovenščino pa konzorcij CLARIN.SI (Erjavec idr. 2014).

Kljub temu lahko za nadaljnje razširjanje raziskovalnih podatkov veljajo določene omejitve. Pri besedilnih korpusih so to avtorske pravice izvirnih besedil in vprašanje varovanja osebnih podatkov, saj korpusi pogosto vsebujejo velike količine stvarnih besedil (npr. časopisnih člankov) in jih zato lahko obravnavamo kot agregirane baze osebnih podatkov. Pogoji za diseminacijo besedil in podatkovnih baz so zelo strogi, čeprav je namen korpusov proučevanje jezika, ne ponovno izdajanje zaključenih besedil ali poizvedovanje po osebnih podatkih. Na težave s strogimi pogoji za dostopnost korpusov opozarjajo tudi številni izdelovalci korpusov drugod po svetu (Spousta 2006; Baroni idr. 2009; Beißwenger idr. 2012).

Danes se vedno več korpusov gradi neposredno iz besedil, dostopnih na spletu. Splet namreč vsebuje vse več relevantnih vsebin, pa tudi njihov zajem je tehnično mnogo enostavnejši od gradnje klasičnih korpusov tiskanih besedil. V prispevku bomo pregledali pravne omejitve diseminacije spletnih besedil in predlagali načine, kako jih (delno) preseči. Povod za to je korpus spletne slovenščine, ki ga gradimo v sklopu projekta Janes (Fišer idr. 2014).

2 Načini dostopa do korpusnih podatkov

Korpuse lahko ločimo po načinu diseminacije. V prispevku predstavljamo prosti in odprti dostop, ki sta po našem mnenju za slovenski kontekst najbolj zanimiva, saj omogočata najširši dostop do izdelanih korpusov.

Prosti dostop pomeni, da je korpus mogoče brezplačno pregledovati na spletu preko konkordančnika. V prostem dostopu je na voljo že vrsta korpusov slovenščine (Erjavec 2013), a so besedila pri tem dostopna samo v iztržkih (kot omejeni kontekst iskanega izraza), posamezna besedila (ali celo celoten korpus) pa je mogoče na (upravičeno) zahtevo izbrisati oz. do njih delno ali popolnoma onemogočiti dostop.

Pri *odprtem dostopu* je korpus dovoljeno prevzeti, tj. kot podatkovno bazo v celoti prenesti na lokalni računalnik. Tak pristop je nujen za razvoj jezikovnih tehnologij in za bolj poglobljene jezikoslovne raziskave, saj pri tem nismo več omejeni na specifičen konkordančnik, temveč je korpus mogoče analizirati z lastno programsko opremo. Pri tem je možnosti za zlorabe več, saj je na tak način mogoče zajeti in ponatisniti celotna besedila ali podrobno analizirati vedênje določene osebe. Sporna

besedila lahko iz izvornega korpusa sicer izbrišemo ali korpus celo zaklenemo, a nad že prevzetimi kopijami nimamo več nadzora.

Pravna definicija odprtega dostopa ni preprosta in zanj je bila izdelana že vrsta licenc, predvsem za odprto programsko kodo (npr. GNU General Public License – GPL). Za besedila in druga digitalna avtorska dela so najbolj razširjene licence Creative Commons,[1] ki pod različnimi pogoji omogočajo prevzem in nadaljnjo diseminacijo del. Z licenco Creative Commons omogočimo najširšo distribucijo in uporab(lja)nost izdelanih korpusov, a imamo obenem najmanj nadzora nad nadaljnjo usodo vsebovanih besedil.

Z zavedanjem, da vseh jezikovnih podatkov ni mogoče dati v prosto uporabo, deluje pri infrastrukturi CLARIN delovna skupina za pravna vprašanja distribucije virov,[2] ki je izdelala licence med ponudniki jezikovnih virov v repozitorije CLARIN in serijo pogojev uporabe, ki jim mora zadostiti besedilojemalec: od povsem odprte uporabe do dovoljenja za individualno delo za točno določen namen.

3 Pravne omejitve

3.1 Avtorske pravice

V Sloveniji področje avtorskih pravic ureja Zakon o avtorski in sorodnih pravicah (Uradni list št. 21/95), ki določa, da je vsako pisno delo skupaj z vsemi sestavnimi deli avtorsko, avtorska pravica pa ugasne 70 let po smrti avtorja. Korpusi spadajo tudi med baze podatkov, z uvrstitvijo del v bazo pa ne smejo biti prizadete pravice avtorjev. Avtorji imajo tudi pravico do skesanja: lahko zahtevajo umik vsebine, če ta resno moralno ali gmotno vpliva na njihov položaj. To pravico upošteva npr. Twitter, pri katerem lahko uporabniki prekličejo svoje tvite, ki so nato izbrisani iz baze.

Pri (zlasti referenčnih) korpusih večinoma tiskanih besedil se vprašanje avtorskih pravic ponavadi ureja s pisnimi sporazumi med izdelovalci korpusa in imetniki avtorskih pravic (Logar Berginc idr. 2012; Kupietz, Lüngren 2014). Pri spletnih besedilih je pridobivanje dovoljenj zaradi pogoste anonimnosti avtorjev na spletu in njihovega velikega števila zelo nepraktično in realno izvedljivo le pri gradnji manjših korpusov in z zbiranjem podatkov v krajšem časovnem obdobju (Glaznieks, Stemle 2014; Spooren, van Charldorp 2014).

3.2 Varstvo osebnih podatkov

Področje varovanja osebnih podatkov pri nas ureja Zakon o varstvu osebnih podatkov (Uradni list RS, št. 86/04). Zakon osebne podatke opredeli kot katerekoli podatke, ki se nanašajo na posameznika, ne glede na obliko, v kateri so izraženi. Med drugim zakon določa tudi, da se lahko podatki ne glede na prvotni namen zbiranja nadalje obdelujejo za znanstvenoraziskovalne namene, a samo v anonimizirani obliki.

1 http://creativecommons.org, http://creativecommons.si
2 https://www.clarin.eu/governance/legal-issues-committee

Iznos podatkov v tretje države (izven EU oziroma EGP) je dovoljen le v primeru, da tretja država zagotavlja ustrezno raven varstva osebnih podatkov.

Z varstvom osebnih podatkov je povezana t. i. pravica do pozabe, ko zastarela informacija posamezniku očitno škoduje. Ta pravica je postala svetovno znana zaradi tožbe španskega državljana proti podjetju Google, čigar spletni servis je ob iskanju njegovega imena prikazal povezavo na star časopisni članek, za katerega je tožnik menil, da danes ni več aktualen in obenem zelo negativno vpliva na njegovo sedanje življenje. Tožnik je s tožbo zmagal, odločitev Sodišča Evropske unije (Sodba Sodišča z dne 13. maja 2014 v zadevi C-131/12) pa podjetju Google nalaga, da mora na zahtevo uporabnikov vsebine deindeksirati.

V Sloveniji je podoben in zelo relevanten primer odločba Urada informacijske pooblaščenke, ki je zahtevala onemogočenje iskanja po sosledju lastnih imen oseb v korpusu Nova beseda.[3] To je med jezikoslovci povzročilo ogorčenje, saj je ta ukrep onemogočil tudi iskanje imen namišljenih ali zgodovinskih oseb, s čimer se je okrnila uporabnost korpusa za celotno področje digitalne humanistike. Pri tem ni zanemarljivo, da se je pritožba, ki je povzročila odločbo, nanašala na besedilo, ki je bilo objavljeno v tiskanem mediju pred razmahom interneta.

Dandanes je pri spletnih besedilih v praksi težko vztrajati pri pravici do (popolne) pozabe, saj so vsebine kljub izbrisu iz indeksa iskalnikov ali z okrnjenjem funkcionalnosti konkordančnikov še vedno dostopne na spletu v izvorni obliki, pa tudi ob izbrisu s spleta so lahko ohranjene v arhivih spletnih vsebin, kot sta Wayback Machine[4] in Spletni arhiv NUK.[5]

3.3 Pogoji uporabe ponudnikov spletnih storitev

Lastniki spletnih mest objavo besedil na spletu pogosto omejijo s pogoji uporabe, ki določajo tudi, ali in kako lahko tretje osebe objavljena besedila zajemajo in uporabljajo. Ti pogoji so večinoma zelo strogi. Forum avtomobilizem.com npr. v svojem pravnem pouku navaja, da je kakršnokoli reproduciranje, javno objavljanje, spreminjanje ipd. kateregakoli dela njihove spletne strani brez pisnega dovoljenja podjetja Domenca Labs, d. o. o. (lastnika portala), prepovedano in lahko tudi sodno preganjano.

4 Odpravljanje ovir dostopa

V tem razdelku obravnavamo načine, kako lahko korpuse kljub pravnim preprekam napravimo prosto oziroma odprto dostopne. Ker idealne rešitve za vse identificirane ovire ni, predstavljamo nabor metod, ki v večji ali manjši meri posegajo v besedilo in tako obratnosorazmerno obidejo pravne ovire. Najprimernejša rešitev oz. kombinacija rešitev je odvisna od vira besedil in od stopnje dostopnosti korpusa.

3 http://mailman.ijs.si/pipermail/slovlit/2012/004192.html
4 http://web.archive.org
5 http://arhiv.nuk.uni-lj.si

4.1 Odpravljanje težav z avtorskimi pravicami

Dovoljenje za uporabo

Uporabniki družbenih medijev s sprejetjem pogojev uporabe najpogosteje na ponudnike prenesejo materialne avtorske pravice za svoja besedila, zato bi bilo od večjih ponudnikov mogoče pridobiti dovoljenje za uporabo s sklenitvijo sporazuma (Kupietz, Lüngren 2014). Pri tem je lastnike avtorskih pravic spletnih vsebin treba ozaveščati, zakaj je gradnja tovrstnih korpusov pomembna, za kakšne namene bodo besedila uporabljena in na kakšen način bodo diseminirana.

Vzorčenje

Iz celotne zbirke besedil lahko za korpus vzamemo le naključno izbrane zamejene enote, npr. odstavke ali stavke (Östling, Wirén 2013). Ker s tem uporabimo zgolj tolikšen delež besedil, kot je brez kršenja avtorskih pravic dovoljen z zakonodajo, se je vzorčenje uveljavilo kot klasičen način za omogočanje odprtega dostopa do korpusov. Vzorčenje odstavkov so npr. uporabili pri izgradnji uravnoteženega (ccKRES) in referenčnega korpusa (ccGigaFida) slovenskega jezika (Logar Berginc idr. 2012), ki sta odprto dostopna pod licenco Creative Commons. Vzorčenje bistveno zmanjša velikost končnega korpusa, razbije pa tudi koherenco besedila, ki zato ni več primerno za pomensko analizo, analizo diskurza ipd.

Premešanje

Metoda, ki je podobna vzorčenju, a ne zmanjšuje količine podatkov, je *premešanje*, ki le spremeni izvorni vrstni red segmentov. Pristop s premešanimi stavki sta za odprto distribucijo velikih korpusov spletnih besedil več evropskih jezikov uporabila Schäfer in Bildhauer (2012). V najstrožjem scenariju lahko za segmente vzamemo kar različne n-terčke[6] besed, vsakemu pa dodamo še njegovo frekvenco v korpusu oz. število besedil. Takemu seznamu težko še rečemo korpus, je pa kljub temu koristen za analizo jezika in je s pravnega vidika lahko povsem odprt.

4.2 Odpravljanje težav z osebnimi podatki

Anonimizacija

V metapodatkih in znotraj besedil so z vidika varovanja osebnih podatkov glavni potencialni problem osebna lastna imena, pa tudi e-poštni naslovi in v manjši meri naslovi URL. V občutljivih besedilnih zvrsteh (npr. zdravstvene kartoteke) se problem osebnih imen večinoma rešuje z anonimizacijo (Corti idr. 2000; Teutsch idr. 2009; Petrović idr. 2010). Pri korpusu Janes je situacija nekoliko drugačna, saj so zajeta besedila javno dostopna na spletu. Iz korpusa torej o neki osebi ne bomo izvedeli nič več, kot bi z brskanjem po spletu, zato ni jasno, ali je imena res treba anonimizirati.

Identifikacija imen oseb je razmeroma enostavna s seznami lastnih imen in priimkov Statističnega urada Republike Slovenije.[7] V slovenskem kontekstu bi lahko

6 N-terčki so zaporedja besed (ali drugih enot), ki so dolgi *n* enot, pri čemer je *n* večinoma v razponu od 3 do 7.

7 https://www.stat.si/ImenaRojstva/sl

pri anonimizaciji implementirali tudi že omenjeno precedenčno odločbo informacijske pooblaščenke, tako da bi pri vsakem sosledju lastnih imen ohranili samo prvo ime, izpust pa ustrezno označili (npr. »Dr. Janez <gap/> je dejal …«). Prednost tega pristopa je, da ne pokvari koherence besedila in v besedilo ne uvaja izmišljenih šifer.

5 Zaključek

Po najstrožji interpretaciji zakonskih določil je kakršnokoli kopiranje (spletnih) besedil brez predhodnega pisnega dovoljenja vseh nosilcev avtorskih pravic nedovoljeno, a je treba za vsak primer posebej pretehtati na eni strani potencialno škodo, ki bi jo nosilci pravic imeli s kopiranjem in omogočanjem dostopa do njihovih besedil, na drugi pa koristi, ki jih omogočanje dostopa do jezikoslovno bogato označenih korpusov prinaša za znanost, predvsem za slovenistiko in računalniško jezikoslovje. Problematika avtorskih pravic in varstva osebnih podatkov je v okviru korpusov še vedno brez celovitih in sistemskih rešitev, zato bi si morala znanstvena skupnost organizirano prizadevati za spremembe zakonodaje, ki bi bolj izrecno opredelile pogoje in načine dela s korpusi.

V prispevku smo nakazali probleme pri zbiranju, uporabi in diseminaciji korpusov spletnih besedil ter definirali več načinov, kako se takim problemom izogniti z zagotovitvijo dovoljenja za uporabo, vzorčenjem, premešanjem in anonimizacijo. V nadaljevanju raziskav bi ustreznost teh možnosti preverili s konzultacijo z Uradom informacijske pooblaščenke in s področnimi pravniki ter z implementacijo nekaterih predlaganih načinov v praksi.

Zahvala

Raziskava, opisana v prispevku, je bila opravljena v okviru nacionalnega temeljnega projekta Viri, orodja in metode za raziskovanje nestandardne spletne slovenščine (J6-6842, 2014-2017), ki ga financira ARRS.

Literatura

BARONI, Marco, BERNARDINI, Silvia, FERRARESI, Adriano, ZANCHETTA, Eros, 2009: The WaCky wide web: a collection of very large linguistically processed web-crawled corpora. *Language Resources and Evaluation* 43/3. 209–226.

BEIßWENGER, Michael, ERMAKOVA, Maria, GEYKEN, Alexander, LEMNITZER, Lothar, STORRER, Angelika, 2012: DeRiK: A German Reference Corpus of Computer-Mediated Communication. *Zbornik konference Digital Humanities 2012*. Alliance of Digital Humanities Organizations (ADHO).

CORTI, Louise, DAY, Annette, BACKHOUSE, Gill, 2000: Confidentiality and Informed Consent: Issues for Consideration in the Preservation of and Provision of Access to Qualitative Data Archives. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research [On-line Journal]* 1/3. http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/1024/2207

ERJAVEC, Tomaž, 2013: Korpusi in konkordančniki na strežniku nl.ijs.si. *Slovenščina 2.0*. 1. Škofja Loka: Trojina. 24–49. http://www.trojina.org/slovenscina2.0/arhiv/2013/1/Slo2.0_2013_1_03.pdf

ERJAVEC, Tomaž, JAVORŠEK, Jan Jona, KREK, Simon, 2014: Raziskovalna infrastruktura CLARIN.SI. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Devete konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 19–24.

EUROPEAN COMMISSION, 2012: Towards better access to scientific information: Boosting the benefits of public investments in research. *Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions.* https://ec.europa.eu/research/science-society/document_library/pdf_06/era-communication-towards-better-access-to-scientific-information_en.pdf

FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, ZWITTER VITEZ, Ana, LJUBEŠIĆ, Nikola, 2014: JANES se predstavi: metode, orodja in viri za nestandardno pisno spletno slovenščino. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Devete konference Jezikovne tehnologije*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«.

GLAZNIEKS, Aivars, STEMLE, Egon W., 2014: Challenges of building a CMC corpus for analyzing writer's style by age: The DiDi project. *Journal for Language Technology and Computational Linguistics* 29/2. 31–57.

KOTAR, Mojca, 2013: Odprti dostop v Evropski uniji in v Sloveniji. *Knjižničarske novice* 23/10. http://www.nuk.uni-lj.si/knjiznicarskenovice/v2/podrobnostClanek.aspx?id=778

KUPIETZ, Marc, LÜNGEN, Harald, 2014: Recent Developments in DeReKo. *Language Resources and Evaluation* 43/3. 209–226.

LOGAR BERGINC, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, KRES, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina/FDV.

ÖSTLING, Robert, WIRÉN, Mats, 2013: Compounding in a Swedish Blog Corpus. *Computer mediated discourse across language*. Stockholm: Stockholm University. 45–63.

PETROVIĆ, Saša, OSBORNE, Miles, LAVRENKO, Victor, 2010: The Edinburgh Twitter Corpus. *Zbornik konference NAACL HLT 2010 Workshop on Computational Linguistics in a World of Social Media*. Los Angeles: Association for Computational Linguistics. 25–26.

SCHÄFER, Roland, BILDHAUER, Felix, 2012: Building Large Corpora from the Web Using a New Efficient Tool Chain. *Zbornik konference Eighth International Conference on Language Resources and Evaluation (LREC'12)*.

Sodba Sodišča z dne 13. maja 2014 v zadevi C-131/12. http://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=152065&amppageIndex=0&doclang=sl&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=276332

SPOOREN, Wilbert, van CHARLDORP, Tessa, 2014: Challenges and experiences in collecting a chat corpus. *Journal for Language Technology and Computational Linguistics* 29/2. 1–15.

SPOUSTA, Miroslav, 2006: Web as a Corpus. *Zbornik konference WDS'06*. Praga: Matfyzpress. 179–184.

ŠTEBE, Janez, BEZJAK, Sonja, LUŽAR, Sanja, 2013: *Odprti podatki: načrt za vzpostavitev sistema odprtega dostopa do raziskovalnih podatkov v Sloveniji*. Ljubljana: FDV.

TEUTSCH, Philippe, PIAT, Frédéric, REFFAY, Christophe, 2009: Anonymizing and sharing corpora of online training courses. *Zbornik konference Interaction Analysis and Visualization for Asynchronous Communication, Workshop CSCL'2009*. International Society of the Learning Sciences. 1–6.

KORPUS STAREJŠE GAJIČNE SLOVENŠČINE

Tomaž Erjavec, Katja Zupan
Institut »Jožef Stefan«, Mednarodna podiplomska šola Jožefa Stefana, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.44"1845/1918"

V prispevku predstavimo nabor jezikovnih virov iz obdobja 1845–1918, ki predstavlja gajični del virov starejše slovenščine IMP in vsebuje tri korpuse (ročno, delno ročno in avtomatsko označenega) ter besedje, izdelano iz ročno označenih besed pojavnic v korpusih. Korpus izbranega obdobja je zanimiv za obogatitev SSKJ pa tudi zato, ker se na njegovem začetku – kljub uporabi istega črkopisa kot danes – zapis besed še vedno močno razlikuje od sodobne norme, ob njegovem koncu pa te razlike že skorajda izginejo.

starejša slovenščina, gajica, korpus, besedje, posodabljanje besed

The paper presents a collection of language resources from the period 1845–1918 that consists of the IMP resources for historical Slovene written in the Gaj alphabet. These resources contain three corpora (annotated by hand, semi-automatically and automatically) and a lexicon built from the hand-annotated words in the corpora. The corpora from the chosen period are interesting as a source of enrichment of the Dictionary of Standard Slovene, and for the study of differences in orthography from today's standard: at the beginning of the observed period the spelling was still quite different from the one used today but by its end the differences in spelling had practically disappeared.

historical Slovene, Gaj alphabet, corpus, vocabulary, word modernisation

1 Uvod

Jezikovni viri IMP (Erjavec 2012)[1] vsebujejo večjo zbirko besedil (digitalno knjižnico), jezikoslovno označene korpuse in besedje slovenskega jezika med letoma 1584 in 1918. Zbirka je bila prvotno zgrajena za razvoj jezikovnih tehnologij starejšega slovenskega jezika, kot podatkovna baza za optično razpoznavanje znakov in iskanje po besedilu digitalnih knjižnic. Za uporabno se je izkazala tudi v digitalni humanistiki, kjer omogoča učiteljem, učencem, študentom, jezikoslovcem in drugim uporabnikom spletni dostop in raziskovanje besedja naše pisne kulturne dediščine (Erjavec, Fišer 2014).

Za novi slovar slovenskega jezika sta bila do zdaj izdelana dva koncepta (Krek idr. 2013; Gliha Komac idr. 2015), ki jima je skupno, da sta osredotočena na sodobni jezik in da v središče slovarske podstati postavljata jezikovne korpuse, ne samo kot vir geslovnika in pomagalo slovaropiscem, temveč tudi s predvidevanjem, da bodo imeli geselski članki spletnega slovarja neposredne povezave do korpusov. Pri tem se

1 http://nl.ijs.si/imp

postavi vprašanje, kako naj uporabniki dostopajo do starejše leksike, ki je sodobnemu bralcu lahko še vedno zanimiva, predvsem ker jo najdemo tudi v slovenski leposlovni klasiki. Ta se pospešeno seli na splet (Hladnik 2009), pa tudi v splošnem postajajo »po zaslugi računalniške tehnologije in svetovnega spleta tudi slovenska besedila, nastala v preteklih stoletjih, vse lažje dostopna«, potrebi po njihovem razumevanju pa bodo lahko zadostili »široko obvestilni slovarski priročniki« (Merše 2009: 255).

Za starejšo leksiko Krek idr. (2013: 27) predvidevajo, da je »podatke o starinskih oblikah mogoče pridobiti avtomatsko že na ravni iztočnice, kjer črpamo iz korpusa in Slovarja starejšega slovenskega besedja«, s čimer sta tu mišljena korpus in besedje IMP. Po drugi strani Gliha Komac idr. (2015: 5) predlagajo, da bodo »[b]esede, besedne zveze in pomeni, ki jih sodobni viri ne vključujejo […], na voljo v starejših splošnih in specializiranih slovarskih priročnikih ter drugih jezikovnih virih in priročnikih«. Pomanjkljivost tega predloga je, da dostop do vse starejše leksike prepušča tehnično vedno bolj zastarelim obstoječim slovarjem: medtem ko naj bi novi slovar omogočal povezave s primeri iz korpusov, bo starejše besedje dostopno samo npr. v SSKJ, kjer ni nobenih korpusnih povezav ali navedb virov, s čimer bo vsa nekoliko starejša leksika bistveno deprivilegirana glede na sodobno. Vendar ima tudi predlog Kreka idr. (2013) pomanjkljivost, ki jo izpostavlja Ahačič (2014), in sicer da za starejša besedila viri IMP niso dovolj reprezentativni, zaradi česar dajejo izkrivljeno podobo slovenščine tistega časa. Kritika pa se nanaša na vire izpred 1850, saj je v IMP-u samo 43 starejših besedil, mlajših pa kar 615. Gajični del zbirke IMP je tako razmeroma velik in vsebuje več kot 13 milijonov besed, ob tem pa je tudi raznovrsten, saj vsebuje (Erjavec idr. 2011):

– stvarna, nabožna in leposlovna dela, ki so bila prevedena iz nemščine ter korigirana in obdelana v projektu AHLib (Prunč 2007);
– izvirna slovenska, večinoma leposlovna besedila, zajeta iz Wikivira slovenske leposlovne klasike[2] ali obdelana v NUK-u v okviru projekta EU IMPACT;
– izbrane številke *Kmetijskih in rokodelskih novic*.

V prispevku se posvetimo gajičnemu, torej najmlajšemu delu zbirke IMP. Ta del z začetkom v 1845 je dovolj nov, da je njegovo besedje še vedno aktualno tudi za nejezikoslovce. Zanimiv je tudi jezikovnotehnološko, saj je bilo, glede na besedila v bohoričici, v tem obdobju natisnjenih mnogo več slovenskih besedil, ki so večinoma tudi že digitizirana, zato imajo orodja, razvita za obdelavo takega jezika, bistveno širšo uporabnost.

2 Gajični del korpusov IMP

Osnova korpusov in besedja IMP je zbirka besedil, iz katere je bila izdelana spletno dostopna digitalna knjižnica IMP. Zbirka vsebuje faksimile posameznih del in njihove pregledane prepise. Iz te zbirke so bili zgrajeni trije korpusi, ki se razlikujejo

2 http://sl.wikisource.org/wiki/Wikivir:Slovenska_leposlovna_klasika

po namenu, deležu ročne obdelave in velikosti. V tem razdelku jih predstavimo in podamo kvantitativno analizo podkorpusov njihovih gajičnih delov.

2.1 Trije korpusi

Najmanjši korpus je goo300k, ki je bil narejen z naključnim vzorčenjem strani iz podmnožice besedil v zbirki IMP. Tu je bil zapis vsake besede kot tudi njenih jezikoslovnih oznak pregledan ročno, da bo korpus služil kot referenčni vir starejšega jezika, primeren tudi za urjenje jezikovnotehnoloških orodij. Približno desetkrat večji korpus je foo3M, ki ravno tako vsebuje vzorčene strani iz večjega nabora besedil. Ta korpus je avtomatsko jezikoslovno označen; ročno so pregledane samo oznake besednih oblik, ki se ne pojavijo v goo300k. Namen izdelave korpusa je bil povečanje ročno pregledanega besedja, obenem pa uporaba v obliki testne množice za orodja, razvita s korpusom goo300k. Največji korpus je imp15M, ki vsebuje besedila celotne zbirke IMP, a so ta označena samo avtomatsko.

Vsaka posamezna stran v goo300k in foo3M oz. besedilo v imp15M je označeno glede na to, ali je napisano v bohoričici oz. gajici, zato je iz njih enostavno izluščiti gajične podkorpuse, ki jih imenujemo goo300k-gaj, foo3M-gaj in imp15M-gaj. Ker obstajajo tudi besedila, ki so napisana v obeh črkopisih, bodisi so iz prehodnega obdobja bodisi vsebujejo kar nekaj citatov v bohoričici, smo iz korpusa imp15M-gaj izločili pet besedil.

2.2 Struktura korpusov

Vsi korpusi IMP so izvorno zapisani v formatu XML, skladnem s shemo TEI,[3] kar omogoča formalno preverjanje strukture, dokumentiranost in trajnost zapisa ter razmeroma enostavno pretvorbo v izvedene formate (npr. v vertikalni format za konkordančnik).

Goo300k in foo3M sta strukturirana v posamezna besedila, ki vsebujejo kolofon, faksimile in besedila, sestavljena iz vzorčenih posameznih strani, znotraj teh pa iz generičnih elementov na ravni odstavkov, ki pa so prek atributa klasificirani npr. v naslove in odstavke. Po drugi strani vsebuje imp15M celotna dela, z vsemi izvirnimi oznakami TEI, kot so npr. razdelki, slike, opombe, odstavki, pesmi oz. kitice itn.

Vzorčene strani oz. besedila imajo pripisane bogate metapodatke, poleg črkopisa, signature, letnice, avtorja, naslova v izvirniku in posodobljenega naslova tudi umestitev v taksonomije besedilnih zvrsti, prenosnika in prevodnega statusa. Vsaki besedilni enoti je dodana hiperpovezava na ustrezno stran v digitalni knjižnici oz. neposredno na faksimile strani.

Jezikoslovne oznake vsebujejo oznake za posamezne povedi, ki so bile za vse korpuse določene avtomatsko in zato vsebujejo tudi določeno število napak. V povedih je nato označena vsaka pojavnica (bodisi beseda ali ločilo) kot tudi presledki med pojavnicami.

3 http://www.tei-c.org

Besede razdelimo v sledeče skupine (glej tudi Erjavec 2012):

– *Sodobne besede*, ki se pišejo enako kot danes, pa tudi oblikoskladenjske lastnosti in pomen se jim niso bistveno spremenili.
– *Starinske besede*, ki se jim sicer tudi niso spremenile oblikoskladenjske lastnosti oz. pomen, a so se zapisovale drugače kot danes (npr. *merzel*, *ostanjki*). Posebno težavo predstavljajo besede, ki so se nekoč pisale narazen, zdaj pa skupaj, ali obratno, npr. *naj lepši*; te se vedno obravnavajo kot starinske.
– *Zastarele besede*, ki so se jim, glede na sodobno normo, bodisi spremenile oblikoskladenjske lastnosti (*bandero* → *bandera*), se jim je bistveno spremenil pomen (*edinec* → *posameznik*) ali se danes ne uporabljajo več (*baja* → *dojilja*).

Glede na to razdelitev so besedne pojavnice v korpusih označene z naslednjimi jezikoslovnimi podatki:

– *posodobljena oblika*, ki je za sodobne besede identična pojavnici (razen da je vedno zapisana z malimi črkami), starinskim besedam poda sodobno ustreznico, zastarele besede pa posodobi samo ortografsko, npr. *gnjilec* → *gnilec (vino iz nagnitega grozdja)*;
– *oblikoskladenjska oznaka IMP*, ki določi besedno vrsto besede v kontekstu, vsebuje pa lahko tudi leksikalne oblikoskladenjske lastnosti (ločimo 32 različnih oznak);
– *sodobna lema* oz. osnovna oblika besede, kot izhaja iz posodobljene oblike; v avtomatsko označenem korpusu je lema odvisna tudi od oblikoskladenjske oznake (npr. *hotela* → *hoteti* oz. → *hotel*, glede na to, ali ima pripisano glagolsko ali samostalniško oznako), ni pa pomensko razdvoumljena (npr. *sedel* → *sedeti* oz. → *sesti*), pač pa ji je v takih primerih pripisana ena, lahko tudi napačna lema.
– *razlaga*, ki je dodana samo pri zastarelih besedah in tipično poda eno ali več sodobnih ustreznic lemi besedne oblike.

Slika 1 podaja zapis označenega niza »*bi se žnjim*«, s katerim ilustriramo zapis večbesedne posodobitve izvorne besedne pojavnice kot tudi oznake za leme in oblikoskladenjske lastnosti, ki so privzeto v angleškem jeziku (npr. P = Pronoun), vendar jih je mogoče avtomatsko prevesti v slovenske oznake in razstaviti v posamezne lastnosti (Va = Verb auxiliary = Gp = glagol, pomožni).

```
<w lemma="biti" ana="#Va">bi</w>
<c> </c>
<w lemma="se" ana="#P">se</w>
<c> </c>
<choice>
      <orig>
            <w>žnjim</w>
      </orig>
      <reg>
            <w lemma="z" ana="#S">z</w>
            <c> </c>
            <w lemma="on" ana="#P">njim</w>
      </reg>
</choice>
```

Slika 1: Zapis jezikoslovno označenega korpusa v XML TEI

2.3 Analiza korpusa

Tabela 1 poda sumarne podatke za gajične korpuse, začenši z obdobjem besedilne produkcije, ki ga zajemajo. Drugi stolpec poda število besedil, ki so vključena v posamezne korpuse (prva dva korpusa vsebujeta samo vzorce izbranih besedil). Število pojavnic poda tako število besed kot ločil v korpusih, naslednji stolpec pa samo besednih pojavnic. Število starinskih besednih pojavnic je število oblik, ki se razlikujejo od posodobljene ustreznice, število zastarelih pa pove, koliko besednim pojavnicam je pripisana razlaga; te bi bile npr. kandidati za vključitev v slovar. V zadnjem stolpcu je število besednih pojavnic, pri katerih so bile oznake ročno preverjene. Ker je korpus imp15M polno avtomatsko označen, je to število zanj 0, ravno tako pa nima pripisanih razlag za zastarele besede.

Tabela 1: Velikost korpusov in število zvrsti pojavnic

Korpus	Od	Do	Besedil	Pojavnic	Besed	Starinskih	Zastarelih	Preverjenih
goo300k	1845	1899	70	256.410	209.468	76.643	5.491	209.468
foo3M	1845	1899	294	2.785.330	2.289.153	659.044	3.627	67.041
imp15M	1846	1918	619	16.247.831	13.291.721	3.569.433	0	0

Podrobneje nas je zanimal delež starinskih in zastarelih besed v besedilih, torej koliko sta se zapis in leksika v opazovanem obdobju že poenotila ter kako se je ta delež spreminjal skozi čas. Da bi dobili čim bolj realno sliko, smo upoštevali samo ročno pregledane besedne oblike.

Kot prikazuje Slika 2, je v goo300k-gaj malo manj kot 12 % besednih oblik takšnih, pri katerih se izvirna in posodobljena oblika razlikujeta v zapisu,[4] medtem ko je v foo3M-gaj ta delež nekoliko večji. Delež zastarelih oblik je v obeh korpusih precej manjši od deleža posodobljenih, kot je razvidno iz Slike 2.

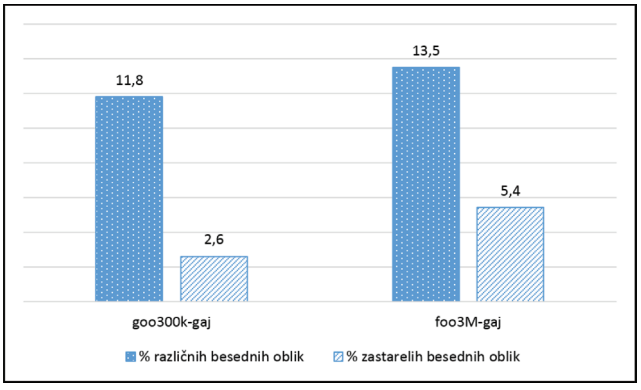

Slika 2: Delež posodobljenih in zastarelih besednih oblik (v odstotkih)

4 Razlika samo v naglasu ni bila upoštevana.

V skupni statistiki goo300k-gaj vsebuje 88,2 % besednih oblik, pri katerih se je zapis že poenotil in ustalil s stališča sodobne pisne norme, v ročno pregledanem foo3M-gaj pa je takšnih oblik 86,5 %. Da bi pokazali, kako se je ta delež spreminjal skozi čas, smo pogledali, kako so se razmerja spreminjala po letih, v katerih so besedila nastala. Kot je razvidno iz Slike 3, se delež ortografsko standardiziranih oblik (pričakovano) v obeh korpusih postopno povečuje, kljub določenim odstopanjem. Nihanja so večja v foo3M-gaj, kar je delno mogoče pripisati dejstvu, da je teh besednih oblik v primerjavi z goo300k-gaj precej manj, pomemben pa je tudi podatek, da vsebuje samo oblike, ki jih goo300k ne, tj. manj pogoste besedne oblike oz. njihove zapise.

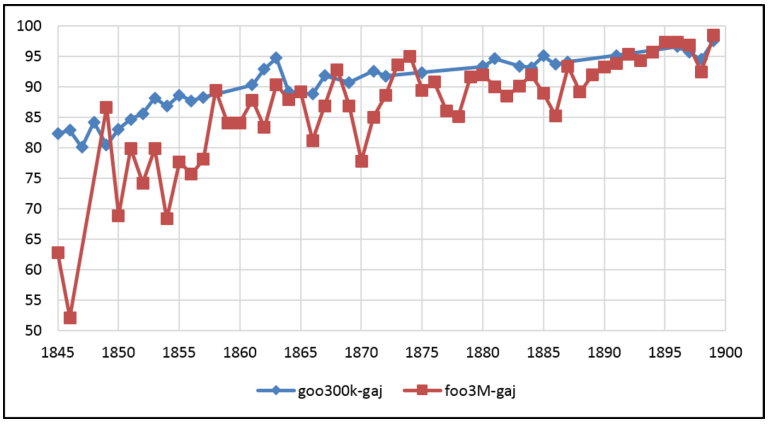

Slika 3: Spreminjanje deleža besednih oblik s sodobnim zapisom (v odstotkih)

Časovni razpon, ki ga pokrivata podkorpusa, je pomembno obdobje v razvoju sodobne pisne norme. Podkorpusa dokumentirata čas po uveljavitvi sodobnega črkopisa (1845), prek »pomladi narodov« in zahteve po »enakih pravicah [za slovenski jezik], kakor jih ima nemški jezik« (1848), novih oblik (1851), Janežičeve slovnice (1854), Levstikovih *Napak slovenskega pisanja* (1858), Wolf-Cigaletovega slovarja (1860), Cigaletove *Znanstvene terminologije* (1880) do Pleteršnikovega slovarja (1894/95) in Levčevega pravopisa (1898), če omenimo samo nekaj pomembnih prispevkov k utrjevanju pisne knjižnojezikovne norme (Pogorelec 2011). Slika 3 prikazuje ta postopni premik k enotni pravopisni normi, ki v zadnjem letu 19. stoletja doseže že 97,5- (goo) oz. 98,4-odstotno (foo) ujemanje zapisa besednih oblik s sodobnim zapisom.

3 Besedje IMP-gaj

Iz ročno označenih besednih pojavnic v korpusih smo avtomatsko generirali besedje, katerega izvorni namen je olajšati iskanje po digitalnih knjižnicah starejših besedil, kot že rečeno, pa smo ga ponudili tudi na spletu za pregledovanje. Iz zasnove označenega korpusa tudi izvira struktura besedja, ki ima za gesla (leme) samo posamezne besede, z izjemo besed, ki se zdaj pišejo narazen, v besedilih pa so se pisale

skupaj. Geselski članki tako ne vsebujejo večbesednih enot, kot so npr. frazemi ali termini, ravno tako pa nimajo pomenske ločitve, razen ko imata dve gesli enako iztočnico, vendar je eno zastarelo, drugo pa ne. Posamezni geselski sestavek je namreč enolično določen kot njegova lema, njene oblikoskladenjske lastnosti in, za zastarele besede, razlaga v sodobni slovenščini. Geslo ima nato naštete vse sodobne besedne oblike, ki se pojavijo med ročno označenimi besednimi pojavnicami v goo300k(-gaj) in foo3M(-gaj), te pa so nadrejene vsem zgodovinskim besednim oblikam iz korpusa.

Besedje, izluščeno iz gajičnega dela korpusa IMP, obsega 23.000 gesel. Če izločimo slovarsko nezanimive pojavnice, kot so tuje, zatipkane in napačno tokenizirane besede ter arabske in rimske številke, dobimo 20.818 gesel, ob dodatni izločitvi lastnih imen pa 18.556. Med njimi je 16 % besed takšnih, ki so označene kot zastarele. Pri skoraj dveh tretjinah zastarelih besed je bilo razlago za geselski članek mogoče črpati iz SSKJ (1.339 besed) oz. iz Pleteršnikovega slovarja (606 besed), za preostalih 1.008 pa je bilo treba razlago poiskati v drugih slovarskih virih oz. jo pri večini (80,5 %) besed določiti z analizo sobesedila. Razlage zastarelih besed so razmeroma kratke, v večini primerov samo ena ali dve sodobni ustreznici oz. zelo kratka razlaga; pomembno je tudi, da so gesla vedno posamezne besede, zato so razlage samo delno ustrezne, če je geslo del stalne besedne zveze, na kar opozarja tudi Ahačič (2014).

Da zastarelih besed iz te skupine ni ne v SSKJ ne v Pleteršniku, je mogoče pripisati dejstvu, da je veliko besed terminoloških, iz strokovnih priročnikov, nekaj pa je tudi takšnih, ki so značilne samo za določen prevod (pri tuji literaturi) ali določenega avtorja.

4 Zaključek

V prispevku smo predstavili gajični del korpusov in besedja starejše slovenščine IMP, da bi dobili vpogled, kako bi lahko vsebovano besedje pripomoglo k boljši obvestilnosti spletnih slovarjev, ki vsebujejo tudi nekoliko starejše besedje slovenskega jezika. Analiza pokaže, da korpusi in besedje vsebujejo veliko besed, ki so se včasih pisale drugače ali pa so zastarele in so zato večini sodobnih bralcev neznane. Tako je npr. v besedju IMP več kot 1.300 gesel zastarelih besed, ki so že zajete v SSKJ, zato bi bilo slovar, vsaj za enoumne besede, razmeroma enostavno nadgraditi s povezavami v besedje oz. korpus (konkordančnik). V nasprotju z veliko večino slovarskih (pa tudi korpusnih) virov imajo korpusi in besedje IMP to prednost, da so prosto in odprto dostopni po licenci Creative Commons s priznanjem avtorstva, zato ni nikakršnih lastniških ali pravnih ovir za takšno povezovanje ali celo vključevanje.

V prihodnjem delu nameravamo odpravljati preostale napake v trenutnih različicah korpusov IMP(-gaj), hkrati pa povečati ročno označene dele korpusa, predvsem za besedila 1900–1918, ki še niso ročno pregledana. Na tehnični ravni se bomo osredotočili na izboljšanje metod za posodabljanje besed ter se lotili vprašanj besedotvorja in skladnje starejših slovenskih besedil.

Zahvala

Avtorja se zahvaljujeta anonimnim recenzentom za koristne pripombe. Raziskava, opisana v prispevku, je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa Tehnologije znanja P2-0103 in programa Mladi raziskovalci, ki ju financira ARRS.

Literatura

AHAČIČ, Kozma, 2014: *Zgodovinski podatki v slovarju sodobne slovenščine. Posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/11-_Kozma_Ahacic-clanek.pdf

ERJAVEC, Tomaž, 2012: Jezikoslovni viri starejše slovenščine. *Knjižnica* 56/3. 205–221.

ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, 2014: Recepcija virov starejše slovenščine IMP. Alenka Žbogar (ur.): *Recepcija slovenske književnosti*. *Obdobja 33*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 119–127. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp33/Zbornik/ErjavecFiser.pdf

ERJAVEC, Tomaž, JERELE, Ines, KODRIČ, Maša, 2011: Izdelava korpusa starejših slovenskih besedil v okviru projekta IMPACT. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki*. *Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 121–127. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp30/Zbornik/Erjavec_Jerel_Kodric.pdf

GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: Osnutek koncepta novega slovarja slovenskega knjižnega jezika. http://www.fran.si/novi-sskj

HLADNIK, Miran, 2009: Infrastruktura slovenistične literarne vede. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike. Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 161–169.

KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. http://www.sssj.si

MERŠE, Majda, 2009: Slovensko zgodovinsko slovaropisje s konceptualno-razvojnega vidika. Marko Stabej (ur.): *Infrastruktura slovenščine in slovenistike*. *Obdobja 28*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 251–255.

PRUNČ, Erich, 2007: Deutsch-slowenische/kroatische Übersetzung 1848–1918. Ein Werkstättenbericht. [Nemško-slovensko/hrvaški prevodi, 1848–1918. Poročilo z delavnice.]. *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 53/2007. Dunaj: Austrian Academy of Sciences Press. 163–176.

POJMOVNI PRISTOP K IZDELAVI TERMINOLOŠKEGA SLOVARJA

Tanja Fajfar, Mojca Žagar Karer
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.46'374.26

V članku predstavimo pristop, ki ga pri izdelavi terminoloških slovarjev uporabljamo v Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Pri svojem delu upoštevamo pojmovni vidik terminologije, zaradi česar intenzivno sodelujemo s strokovnjaki. Terminološko delo obsega več faz: zbiranje gradiva, izdelavo korpusa in geslovnika, oblikovanje slovarskih sestavkov in pripravo na izdajo slovarja.

terminologija, terminološki slovar, pojem, pojmovni sistem, strokovnjak

In this paper, we present an approach to compiling terminological dictionaries used at the Terminological Section of the Fran Ramovš Institute of the Slovene Language ZRC SAZU. In our work, we consider the conceptual aspect of terminology and so we have to cooperate closely with subject experts. Terminology work comprises several phases: collection of specialised texts, building of a corpus and wordlist, creation of dictionary articles and preparation of the dictionary for publication.

terminology, terminological dictionary, concept, concept system, expert

1 Uvod

Danes nastajajo različni tipi terminoloških slovarjev, ker so tudi potrebe uporabnikov terminologije različne. Za področnega strokovnjaka so pomembne druge (ali vsaj drugačne) informacije kot za nestrokovnjaka,[1] saj strokovnjak praviloma pozna pojme svoje stroke, medtem ko jih nestrokovnjak ne pozna.

V Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pri svojem terminološkem delu tesno sodelujemo s strokovnjaki, ki so običajno tudi pobudniki slovarskih projektov. Za vsak slovarski projekt se pripravi vsebinska zasnova, ki temelji na pojmovnem pristopu, predstavljenem v nadaljevanju članka.

1.1 Teoretična izhodišča

Pojmovni pristop v središče postavlja pojem kot miselno enoto oz. enoto znanja, termin pa je njegovo poimenovanje. Pojmi so med seboj povezani in gradijo pojmovni sistem, ki je predstavljen v terminološkem slovarju. Prva faza vsakega terminološkega dela je opis rabe terminologije na določenem področju, pri čemer je zamudno ročno

1 Z nestrokovnjakom mislimo na vse uporabnike terminologije, ki niso strokovnjaki konkretnega strokovnega področja.

izpisovanje terminov iz strokovnih besedil v zadnjih letih nadomestila obdelava strokovnih besedil s korpusnimi orodji.

V terminoloških slovarjih, ki nastajajo po pojmovnem pristopu, je velik poudarek na medsebojnih razmerjih med pojmi oz. termini. Termine je smiselno definirati v okviru pojmovnih skupin, tako so recimo v *Terminološkem slovarju botanike* skupaj obravnavane vse vrste *listov*, *cvetov*, *korenin* itn. Pri terminološkem delu v veliki meri upoštevamo podatke o rabi, kljub temu pa je včasih iz različnih razlogov potreben tudi terminološki dogovor med strokovnjaki. Vloga terminologov[2] je pri tem praviloma svetovalna. Pri oblikovanju oz. urejanju terminologije so pomembna terminološka načela, med katerimi velja izpostaviti zlasti načelo jezikovnosistemske ustreznosti, načelo gospodarnosti in načelo ustaljenosti.

1.2 Naslovnik slovarja

Pri vsakem terminološkem projektu je treba najprej prepoznati naslovnika. Pri slovarjih, utemeljenih na pojmovnem pristopu, so to področni strokovnjaki, ki terminologijo uporabljajo za sporočanje strokovnih vsebin. V terminološkem slovarju svoje stroke preverjajo znanje oz. iščejo novo znanje.[3] Za razliko od strokovnjakov, ki terminologijo razumejo z vidika svoje stroke, torej s pojmovnega vidika,[4] pa drugi uporabniki terminologije, npr. prevajalci, prepoznavajo predvsem izrazno razsežnost termina. Zaradi tega ta skupina uporabnikov terminologije ni primarni naslovnik terminološkega slovarja, ki temelji na pojmovnem pristopu. Zanje je tak slovar manj obvestilen, saj ne vključuje dovolj podatkov o terminu (pojma namreč ne poznajo). Za uporabnika terminologije, ki ni strokovnjak, je zato primernejši drugačen tip slovarja, npr. tak, ki vsebuje tudi podatke o besedilnem okolju. Po drugi strani pa velja, da terminološki slovar, ki odgovarja na terminološke potrebe različnih skupin uporabnikov terminologije, ni nujno zanesljiv terminološki vir za strokovnjaka – manj specializirane definicije, ki so primernejše za nestrokovnjaka, so lahko za strokovnjaka premalo natančne ali celo strokovno neustrezne.

Terminološki slovarji, ki nastajajo v Sekciji za terminološke slovarje, so primarno namenjeni strokovnjakom. M. Košmrlj - Levačič, sourednica *Botaničnega terminološkega slovarja*, je zapisala: »Botanični terminološki slovar je začel nastajati na pobudo strokovnjakov, ki so se zavedali njegove potrebnosti. Želeli so zbrati, pregledati, sistematizirati izrazje svoje stroke […] Tako bo slovar namenjen zlasti strokovnjakom in študentom« (Košmrlj - Levačič 2006: 74). V uvodu *Terminološkega slovarja avtomatike* (2014: 8) pa lahko preberemo: »Slovar je namenjen zlasti

2 Terminologi so jezikoslovci s specifičnim terminološkim znanjem.

3 B. Fathi (2014: 18, 19) je v svoji raziskavi ugotovila, da strokovnjaki uporabljajo terminološke slovarje zato, da potrdijo svoje znanje in da so pri pisanju besedil karseda natančni. To je razlog, da kljub svojemu obsežnemu znanju v terminoloških slovarjih največkrat iščejo oz. preverjajo definicije.

4 M. T. Cabré (1998: 11–12) ugotavlja, da strokovnjaki terminologijo uporabljajo ne glede na njeno primernost oz. neprimernost z vidika posameznega jezikovnega sistema. Njihovo zanimanje za terminologijo je osredotočeno na pojme ter na njihovo jasno in nedvoumno poimenovanje.

strokovnjakom in študentom […] Za uporabo slovarja je torej potrebno vsaj osnovno poznavanje stroke.«

Naslovnik torej v veliki meri določa tip terminološkega slovarja in vrsto informacij, ki naj bodo vanj vključene, da bo služil svojemu namenu.

1.3 Strokovno področje

Določitev strokovnega področja ni vedno preprosta, saj se stroke danes pogosto povezujejo v nove stroke ali pa se to zgodi vsaj v kakšnem delu stroke. Zato je eden od večjih izzivov terminološkega dela zamejitev strokovnega področja, ki bo uslovarjeno.[5]

Pri *Terminološkem slovarju avtomatike* se je tako pojavila dilema, koliko terminov s področja robotike je smiselno vključiti v terminološki slovar avtomatike. Robotika je bila v slovenskem prostoru najprej del avtomatike, potem pa se je začela razvijati samostojno, čeprav je še vedno tesno povezana z avtomatiko. Zaradi tega so se avtorji slovarja odločili, da bodo vključili vsaj jedrne termine te stroke. Po drugi strani je bila lažja odločitev o nevključitvi terminov, ki se v avtomatiki sicer uporabljajo, a so definirani enako kot v primarni stroki. Tipični primer so matematični termini (npr. *Laplaceova transformacija*) in termini s področja elektronike (npr. *mikroprocesor*). Ker je slovar namenjen strokovnjakom, od katerih se pričakuje osnovno znanje matematike, v slovarju ne najdemo osnovnega matematičnega termina *matrika*, zato pa je med iztočnicami nekaj tipov matrik (npr. *matrika prehajanja stanj*, *matrika prenosnih funkcij*, *matrika ulomkov*), ki so specifične za avtomatiko in zaradi tega sodijo v pojmovni sistem te stroke.

Ker se stroke med seboj razlikujejo, ni pravila, ki bi določalo, katera področja so del posamezne stroke. Avtorji *Gledališkega terminološkega slovarja* so se npr. odločili, da pod krovni pojem gledališča sodi še lutkarstvo, delno pa tudi ples, glasbeno gledališče, scenske in spletne umetnosti, ne pa tudi naslednja (sicer z gledališčem tesno povezana) področja: literatura, likovna umetnost, glasba, arhitektura, mediji, filozofija in tehnika (prim. uvod *Gledališkega terminološkega slovarja* 2007: 12). Po presoji avtorjev slovarja se v slovar lahko vključijo tudi nekateri termini sorodnih strok, ki so zelo pomembni tudi za uslovarjeno stroko – sodelavci *Botaničnega terminološkega slovarja* (prim. uvod *Botaničnega terminološkega slovarja* 2011: 17) so se recimo odločili, da bodo vključili nekaj terminov, ki spadajo na druga področja, a so v določenem delu povezani tudi z botaniko, npr. posamezne termine s področja agronomije, biogeografije, genetike itn. Ti termini so označeni s strokovnimi označevalniki, ki uporabnika slovarja opozarjajo, da ne gre za (primarno) botanične termine.

Pri določitvi in zamejitvi strokovnega področja je torej treba upoštevati, da se stroke med seboj razlikujejo, zaradi česar je pred začetkom slovarskega projekta potreben premislek o posebnostih stroke, ki bo uslovarjena. Zlasti se je treba odločiti, katera podpodročja bodo vključena v slovar in katera so tista sorodna področja, ki ne

5 Če gre za mlajšo vedo, je to še posebej problematično. Na podlagi izkušenj s terminologijo odnosov z javnostmi o tem piše N. Logar (2013: 44–45, 66–67).

sodijo več v pojmovni sistem uslovarjene stroke oz. kakšni so razlogi, da se termini sorodnih strok kljub temu vključijo v slovar.

2 Faze terminološkega dela

Terminološko delo lahko v grobem razdelimo na dva dela, prvi obsega zbiranje gradiva, izdelavo korpusa in geslovnika, drugi pa oblikovanje slovarskih sestavkov in pripravo na izdajo oz. objavo slovarja. V vseh fazah sodelujeta strokovnjak in terminolog, prvi skrbi za pojmovni vidik terminologije (potrdi geslovnik, napiše strokovno ustrezne slovarske definicije in doda tujejezične ustreznike), drugi pa vodi in usklajuje terminološko delo ter je odgovoren za jezikovno in terminografsko raven (skrbi za jezikovnosistemsko ustreznost termina, onaglasitev termina, slovnične podatke, preverja skladnost definicij s pravili terminološke vede in koherentnost pojmovnega sistema, predstavljenega v slovarju).

2.1 Zbiranje gradiva

Prva faza terminološkega dela je zbiranje gradiva, na podlagi katerega nastane specializirani korpus. Strokovnjaki predlagajo relevantna strokovna besedila v slovenščini, pri tem pa upoštevajo nekaj vnaprej določenih kriterijev. Besedila praviloma naj ne bi bila starejša od 15 let.[6] Pomembni so zlasti visokošolski učbeniki in skripte, znanstvene monografije, doktorske disertacije, magisteriji, diplomska dela, izbrani članki iz strokovnih in znanstvenih revij, zborniki strokovnih srečanj in strokovni priročniki.

Medtem ko za določene stroke velja, da je besedil za izdelavo specializiranega korpusa dovolj, npr. za področji živinoreje in agronomije,[7] pa so na določenih področjih težave, npr. pri gradnji specializiranega korpusa za terminološki slovar strokovnega področja slepote in slabovidnosti. Strokovnih in znanstvenih besedil s tega področja je relativno malo,[8] kar seveda vpliva na velikost in zgradbo korpusa, ki ne more primerno opisati rabe terminologije na tem področju. Vloga strokovnjakov je v tem primeru še pomembnejša.

Poseben primer so tudi podpodročja, v okviru gledališča npr. odrska tehnika, za katera skoraj ni pisnih besedil. Poimenovanja se razlikujejo od gledališča do gledališča, veliko poimenovanj živi samo v žargonu. Kadar si s pisnimi besedili ne moremo pomagati, je smiselno gradivo pridobiti na kak drug način, npr. z anketiranjem strokovnjakov, ki to terminologijo uporabljajo.

6 Če gre za temeljno delo stroke, ki je starejše in še vedno v uporabi (kar pomeni, da še vedno vpliva na terminologijo stroke), ga je seveda smiselno vključiti.

7 Za izdelavo specializiranega podkorpusa za hortikulturo (ki je eno od 11 podpodročij agronomije) je bilo tako zbranih 86 besedil, in sicer 7 magisterijev, 62 diplom, 6 člankov, 4 strokovne oz. znanstvene monografije, 5 učbenikov in 28 prispevkov iz 2 konferenčnih zbornikov; za izdelavo podkorpusa za genetiko in žlahtnjenje (ki je prav tako podpodročje agronomije) pa 90 besedil, od tega 17 diplom, 47 člankov, 2 monografiji, 4 študijska gradiva, 1 strokovno poročilo, 3 učbeniki in 16 prispevkov iz zbornikov.

8 Študij tiflopedagogike ne poteka kontinuirano, v samostojni Sloveniji je bil razpisan samo v študijskem letu 2009/10. Ti študenti so diplomirali septembra 2013, njihova diplomska dela so bila v korpus vključena naknadno.

2.2 Izdelava korpusa

Fazi zbiranja besedil sledi faza izdelave specializiranega korpusa, na podlagi katerega nastane geslovnik. Obdelava besedil s pomočjo korpusnih orodij je v zadnjih letih nadomestila zamudno ročno izpisovanje terminov iz strokovnih besedil.[9] Na voljo so različna korpusna orodja, v Sekciji za terminološke slovarje uporabljamo *Wordsmith Tools*.[10] S funkcijami, ki jih orodje omogoča (npr. uvoz seznama lem in praznih besed, izdelavo pogostnostnih seznamov, seznamov ključnih besed, pregledovanje besedilnega okolja), pridobimo podatke, ki so potrebni za izdelavo terminološkega slovarja, katerega naslovnik je strokovnjak.

Za večje slovarske projekte izdelamo podkorpuse, tako je za *Terminološki slovar živinoreje* oblikovanih 17 podkorpusov za 17 področij – prehrano živali, etologijo in zaščito živali, genetiko, selekcijo, živinorejske objekte in opremo, ekonomiko v živinoreji, govedorejo, prašičerejo, perutninarstvo, drobnico, konjerejo, akvakulturo, čebelarstvo, kunčerejo, rejo laboratorijskih živali, rejo hišnih živali in splošno živinorejo; za *Terminološki slovar agronomije* pa 11 podkorpusov, in sicer za hortikulturo, genetiko in žlahtnjenje, kmetijsko tehniko, poljedelstvo, pedologijo, botaniko in fiziologijo, urejanje kmetijskega prostora, agroklimatologijo, ekonomiko, travništvo in pašništvo ter fitopatologijo.

Korpusno orodje nudi podporo terminografskemu delu, saj prispeva h kakovostnemu geslovniku v relativno kratkem času. Korpus nam v prvi fazi služi za pridobivanje terminoloških kandidatov, v drugi pa za preverjanje informacij o terminu kot poimenovanju za posamezni pojem, tipično za preverjanje pogostosti.

2.3 Izdelava geslovnika

Terminolog na podlagi korpusnih podatkov izdela seznam enobesednih in večbesednih terminoloških kandidatov. Besednovrstno so terminološki kandidati praviloma samostalniki, redko tudi glagoli. Pri večjih slovarskih projektih so izdelani področni geslovniki. Osnutek geslovnika strokovnjaki pregledajo in dopolnijo s svojim strokovnim znanjem – dodajo manjkajoče termine[11] in izločijo za konkretni slovar nerelevantne termine (npr. termine drugih strok) in netermine.

Navedimo primer področnega geslovnika za hortikulturo: terminolog je izdelal geslovnik s 1.362 terminološkimi kandidati. Strokovnjaki so pri prvem pregledu geslovnika potrdili 1.099 terminov.

Predlagane kandidate so izločili zato, ker ne sodijo v slovar glede na njegovo zasnovo. *Alternarijska pegavost*, *bakterijska pegavost*, *cvetna monilija* ipd. so poimenovanja bolezni, njihova vključitev bi predvidevala, da se dodajo še vsa druga poimenovanja bolezni in škodljivcev. Poimenovanja *akaricid*, *akaricidni učinek*, *anorgan-*

9 Korpusi so bili narejeni za *Terminološki slovar agronomije*, *Terminološki slovar živinoreje*, *Terminološki slovar armiranobetonskih konstrukcij* in *Terminološki slovar strokovnega področja slepote in slabovidnosti*. Gre za enojezične, sinhrone in pisne korpuse.

10 http://www.lexically.net/wordsmith

11 Termini lahko v geslovniku manjkajo iz dveh razlogov – v korpusu se iz različnih razlogov ne pojavijo ali pa jih terminolog pri pripravi geslovnika zaradi nizke pogostosti spregleda.

ska kislina, *cianovodikova kislina* itn. so izločili, ker gre za kemijske in ne hortikulturne termine (po drugi strani pa so obdržali *abscizinsko kislino*, *askorbinsko kislino*, *giberelinsko kislino*, ker so z vidika hortikulture pomembne). *Barvni prostor* in *belomesnata sorta* sta preveč splošni poimenovanji (in ne samo kmetijski), *aktivna temperatura* pa je neustrezen izraz, ki ga strokovnjaki za hortikulturo ne uporabljajo.

Dodali pa so nekatere termine, ki jih korpus ni izkazoval in zato niso bili vključeni v geslovnik, med drugim *haploidno rastlino*, *dihaploidno rastlino* in *tetraploidno rastlino*, ki poimenujejo rastline z določenim številom kromosomov, *alelopatijo*, ki je pojav, pri katerem določen organizem proizvaja eno ali več biokemijskih spojin, ki vplivajo na rast, preživetje in razmnoževanje drugih rastlin, itn.

Potrjeni geslovnik predstavlja temelj nadaljnjega slovarskega dela in se po potrebi dopolnjuje ves čas nastajanja slovarja.

2.4 Oblikovanje slovarskih sestavkov

Oblikovanje slovarskih sestavkov je najpomembnejša in časovno najbolj zamudna faza izdelave terminološkega slovarja. Za pojmovni pristop je zelo pomembno upoštevanje pojmovnega sistema stroke, ki se kaže z eksplicitno ali implicitno izraženimi razmerji med termini. Ker strokovnjaki (v sodelovanju s terminologi) sestavljajo slovar za strokovnjake, je temu prilagojena tudi struktura slovarskega sestavka.

Najpomembnejše sestavine slovarskega sestavka so: eno- ali večbesedna iztočnica, ki je naglašena in opremljena z osnovnimi slovničnimi podatki; definicija, ki pojem uvrsti v pojmovni sistem stroke; morebitni razmerni izrazi (če jih konkretni slovar navaja); tujejezični ustrezniki[12] – največkrat angleški, glede na naravo stroke lahko tudi nemški, francoski, italijanski, latinski. Druge sestavine slovarskega sestavka so še strokovni označevalniki, ki termin uvrstijo na ustrezno podpodročje znotraj stroke (v *Geografskem terminološkem slovarju* recimo *hidrogeografija*, *klimatogeografija* itn.), in drugi – npr. časovni ali stilni – označevalniki (prim. Fajfar, Žagar Karer 2013: 117–123; Jemec Tomazin, Humar 2013: 173–179). Pojasnila uporabnika slovarja informirajo o sicer zunajjezikovnih okoliščinah, ki pa pomembno dopolnjujejo definicijo. Ta pojasnila so pogosto časovna ali krajevna (npr. pojasnili *sredi 50. let 20. stol.* in *v Angliji* pri geslu *jezni mladeniči* v *Gledališkem terminološkem slovarju*).

Pri slovarjih, ki nastajajo s pojmovnim pristopom, je običajno tudi normiranje, pri čemer gre za usmerjanje rabe terminologije v stroki z namenom lažjega in bolj učinkovitega strokovnega sporazumevanja. Med več že obstoječimi termini, ki označujejo isti pojem, izberemo najustreznejšega, ki je v slovarju prikazan s polnim slovarskim sestavkom. Pri odločitvi upoštevamo glavna terminološka načela – zlasti načelo ustaljenosti lahko danes preverjamo v korpusu, izdelanem za konkretni slovarski projekt. Kot primer navajamo kazalčni in polni slovarski sestavek iz *Farmacevtskega terminološkega slovarja*:

12 Pri ustreznikih ne gre za prevode, ampak za termine, ki v tujem jeziku dejansko obstajajo in jih slovenski strokovnjaki poznajo.

preglédna raziskáva -e -e ž farmakoepid., soc. farm. → opazoválna raziskáva
opazoválna raziskáva -e -e ž farmakoepid., soc. farm. raziskava, v kateri so udeleženci opazovani, ne da bi se spremenila terapija ali izvajale druge intervencije
S: preglédna raziskáva
ang.: observational study

2.5 Izdaja slovarja v tiskani in/ali elektronski obliki

Ko so slovarski sestavki končani in pregledani, se začne priprava na tisk. Pri slovarjih, ki nastajajo v Sekciji za terminološke slovarje, tiskani izdaji praviloma sledi še objava na spletu. Terminološki slovarji so v prostodostopni obliki objavljeni na spletišču Terminologišče.[13] Vsak slovar ima svojo podstran, kjer na levi najdemo vse potrebne podatke o slovarju, na desni pa je iskalnik. Predvideli smo iskanje znotraj enega slovarja, saj npr. farmacevta primarno ne zanimajo morebitni zadetki iskane besede v gledališkem ali planinskem slovarju, zanj so lahko celo moteči. Poleg tega terminološki slovarji normativno usmerjajo termine od manj priporočljivega k bolj priporočljivemu znotraj poimenovalnega sistema konkretne stroke – podatek o prednostnem terminu ne velja nujno tudi za druge stroke ali za splošni jezik. Prav tako so razmerni izrazi, ki vzpostavljajo različna razmerja med termini (označeni so z GLEJ, GLEJ ŠE, PRIMERJAJ itn.), relevantni za pojmovni sistem konkretne stroke, zunaj stroke pa so nefunkcionalni. Povedano drugače, nekatere informacije v terminološkem slovarju so smiselne le v okviru konkretne stroke.

Ker pa se zavedamo, da so iz različnih razlogov terminološki slovarji lahko zanimivi tudi za nestrokovnjake, je hkratno iskanje po vseh terminoloških slovarjih omogočeno preko slovarskega portala Fran,[14] ki uporabnika s klikom na termin usmeri na zadetke na Terminologišču.[15]

Življenje vsakega slovarja se z izidom pravzaprav šele začne. Če so strokovnjaki po določenem času pripravljeni slovar pregledati in dopolniti z najnovejšo terminologijo, nastane 2. dopolnjena izdaja in slovar tako ostane uporaben priročnik še naprej. Trenutno sta v fazi prenove dva slovarja, in sicer *Farmacevtski terminološki slovar* in *Botanični terminološki slovar.*

3 Zaključek

Pri vsakem slovarskem projektu je treba najprej opredeliti naslovnika in področje, kar posredno določa tudi tip terminološkega slovarja. Pojmovni pristop predvideva, da je v vse faze terminološkega dela – od zbiranja gradiva, izdelave korpusa in geslovnika, do oblikovanja slovarskih sestavkov in priprave na izdajo slovarja – poleg

13 http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce#v; v času pisanja članka je bilo objavljenih 11 terminoloških slovarjev z več kot 50.000 iztočnicami z definicijami (oz. preusmeritvijo na bolj priporočljiv termin) in tujejezičnimi ustrezniki.

14 http://www.fran.si

15 Omeniti je treba, da Terminologišče ni tipični slovarski portal, saj so prostodostopni terminološki slovarji le ena od njegovih funkcij. Poleg drugih podatkov je zlasti pomembna aktivna terminološka svetovalnica, namenjena strokovnjakom s terminološkimi težavami. Svetovalnica smiselno dopolnjuje iskanje po slovarjih, saj lahko uporabnik, ki odgovora ne najde v slovarjih, vpraša za nasvet sodelavce sekcije.

terminologa vključen tudi strokovnjak. Pri tem pristopu je namreč bistven pojmovni vidik terminologije, saj slovar predstavlja pojmovni sistem določene stroke. Primarni naslovnik takega terminološkega slovarja je strokovnjak, ki v njem preverja svoje strokovno znanje, išče normativne informacije, tujejezične ustreznike itn. Zlasti pa je pomembno, da so informacije v terminološkem slovarju strokovno verodostojne.

Literatura

CABRÉ, M. Teresa, 1998: *Terminology: theory, methods and applications*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2013: Časovna zaznamovanost v terminoloških slovarjih. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika. Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 117–123. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp32/zbornik/Fajfar.pdf

FATHI, Besharat, 2014: Experts and Specialised Lexicography: perspectives and needs. *Terminàlia* 9/2014. 12–21.

JEMEC TOMAZIN, Mateja, HUMAR, Marjeta, 2013: Stilna zaznamovanost v terminoloških slovarjih. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika. Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 173–179.
http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp32/zbornik/Jemec%20Tomazin.pdf

KOŠMRLJ - LEVAČIČ, Borislava, 2006: O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine. *Jezikoslovni zapiski* 12/1. 71–87.

LOGAR, Nataša, 2013: *Korpusna terminografija: primer odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Trojina, Zavod za uporabno slovenistiko; Fakulteta za družbene vede.

Viri

BATIČ, Franc idr., 2011: *Botanični terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BUFON, Milan idr., 2005: *Geografski terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KARBA, Rihard idr., 2014: *Terminološki slovar avtomatike*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

OBREZA, Aleš idr., 2011: *Farmacevtski terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SUŠEC MICHIELI, Barbara idr., 2007: *Gledališki terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GRADNJA IN ANALIZA KORPUSA SPLETNE SLOVENŠČINE JANES

[1]Darja Fišer, [2]Tomaž Erjavec, [1]Jaka Čibej, [2,3]Nikola Ljubešić
[1]Filozofska fakulteta, Ljubljana; [2]Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana;
[3]Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 811.163.6'27'322:004.738.52

Spletna besedila tako po svetu kot v Sloveniji predstavljajo vse večji delež jezikovne produkcije, uporabniške spletne vsebine pa postajajo vse pomembnejši vir znanja in vplivajo tudi na nadaljnji razvoj jezika. Če želimo ta potencial izkoristiti, moramo temeljito proučiti spletni segment jezikovne rabe, ki se razlikuje od klasične jezikovne produkcije. Prvi korak v to smer je izgradnja korpusa spletne slovenščine Janes, ki ga predstavljamo in analiziramo v pričujočem prispevku.

gradnja korpusa, spletna slovenščina, računalniško posredovana komunikacija, uporabniške spletne vsebine, jezik družbenih omrežij

Web texts represent an increasing segment of language production both worldwide and in Slovenia. User-generated content is thus becoming an increasingly important source of knowledge and affects future language development. In order to harness this potential, it is necessary to conduct a thorough analysis of internet language use, which differs from traditional language production. The first step in this direction is the construction and analysis of the Janes corpus of internet Slovene, which is presented in this paper.

corpus building, internet Slovene, computer-mediated communication, user-generated content, language of social media

1 Uvod

Jezikovna produkcija se v vse večji meri udejanja na spletu, in to v lokalnih jezikih, kar potrjujejo številni tuji in domači statistični podatki o spletnih uporabnikih in njihovem udejstvovanju na družbenih medijih. Po podatkih Internet World Stats[1] iz leta 2013 je angleščina glede na število uporabnikov na spletu sicer še vedno na prvem mestu, a je število uporabnikov jezikov, ki so se na lestvici uvrstili pod deseto mesto, že preseglo 440 milijonov in še narašča. Podatki Statističnega urada RS[2] kažejo, da je v prvem četrtletju leta 2014 internet uporabljalo 72 % oseb med 16. in 74. letom starosti, kar 81 % med njimi celo vsak dan ali skoraj vsak dan. Obenem jih je 58 % sodelovalo na družbenih omrežjih, kar pomeni, da več kot polovica slovenskih uporabnikov spleta ustvarja uporabniške spletne vsebine.

1 http://www.internetworldstats.com
2 http://www.stat.si/StatWeb/glavnanavigacija/podatki/prikazistaronovico?IdNovice=6560

Jezik uporabnikov na spletu se precej razlikuje od tistega v klasični jezikovni produkciji, kar kažejo številne tuje (Crystal 2011; Baron 2010; Beißwenger idr. 2013), pa tudi prve domače jezikoslovne raziskave (Michelizza 200; Dobrovoljc 2008; Erjavec, Fišer 2014). Proučevanje novomedijskega jezika je pomembno za sodoben jezikoslovni opis slovenščine, za izdelavo ustreznih leksikografskih, normativnih in pedagoških priročnikov ter za razvoj jezikovnotehnoloških orodij, za katera je značilno, da so bila naučena na standardni slovenščini, zato se z uporabniškimi spletnimi vsebinami bistveno težje spopadajo (Ljubešić idr. 2014b). Da bi omogočili celovit in podroben vpogled v slovenščino novih medijev ter razvoj jezikovnih tehnologij zanjo, smo zgradili korpus spletne slovenščine Janes, ki ga predstavljamo v prispevku.

2 Gradnja korpusa

2.1 Izbira in zajem besedil

V trenutno različico[3] korpusa Janes smo vključili štiri zvrsti uporabniških spletnih vsebin, in sicer tvite, forumska sporočila, komentarje na spletne novice in blogovske zapise. V nadaljevanju razdelka opišemo vire in metode, ki smo jih uporabili za zajem.

Tviti so bili zajeti z namenskim orodjem TweetCat (Ljubešić idr. 2014a), ki je bilo izdelano za gradnjo korpusov tvitov manjših jezikov. Z orodjem smo s pomočjo začetnega seznama specifično slovenskih besed identificirali uporabnike, ki tvitajo pretežno v slovenščini, ter njihove prijatelje in sledilce, zajem tvitov pa je nato potekal skoraj dve leti. S tem smo dobili podkorpus tvitov, ki poleg besedila posameznega tvita vsebuje tudi njegove metapodatke, in sicer uporabniško ime avtorja, datum in čas pošiljanja ter število njegovih posredovanj (ang. *retweets*) in všečkov (ang. *favourites*).

Za zajem forumskih sporočil in novičarskih portalov, s katerih smo zajeli komentarje uporabnikov, smo izbrali po nekaj virov, ki so v slovenskem spletnem prostoru najbolj priljubljeni, ponujajo največ jezikovne produkcije in/ali predstavljajo pomemben del slovenskega spletnega prostora. Forumska sporočila smo zajeli z domen med.over.net, avtomobilizem.com in kvarkadabra.net, komentarje na novice pa s spletnih portalov rtvslo.si, mladina.si in reporter.si. Ker se spletna mesta po sestavi med seboj razlikujejo, smo za vsak vir posebej napisali ekstraktor besedila. Iz zajetega materiala smo na ta način izluščili le tiste podatke, ki smo jih hoteli vključiti v korpus, in se tako izognili velikemu deležu šumnih prvin, kot so oglasna sporočila, nerelevantne povezave ipd.

Pri zajetih komentarjih na novice smo izluščili tudi metapodatke, kot so naslov prispevka, naslov URL in identifikacijska številka pripadajočega članka, datum objave komentarja, uporabniško ime avtorja ter identifikacijska (zaporedna) številka komentarja. Vsi komentarji so z identifikacijskimi številkami razvrščeni glede na

3 Trenutna različica korpusa JANES (0.3) je bila zgrajena 5. marca 2015.

članke, ki jim pripadajo, zato jih je v korpusu mogoče opazovati v zaporedju. Pri forumskih sporočilih smo ohranili metapodatke o pripadajoči temi, naslovu URL posameznega vpisa, datumu objave, uporabniškem imenu avtorja in identifikacijski številki vpisa. Forumi so pogosto specifični in se osredotočajo na določeno temo (npr. zdravje, avtomobilizem, šport, vrtnarstvo), sestavljeni pa so iz več podforumov, ki obravnavajo različne vsebinske kategorije (npr. na forumu med.over.net najdemo podforume o vzgoji otrok, plastični kirurgiji ipd.). V korpusu lahko z iskanjem po identifikacijskih številkah tem ali podforumov opazujemo tudi značilnosti izbranih vsebinskih podsegmentov forumov.

Za gradnjo podkorpusa blogovskih zapisov smo uporabili kar deduplicirano različico splošnega korpusa slovenskega spleta slWaC 2.0 (Erjavec, Ljubešić 2014), iz katerega smo zajeli vsa besedila, pri katerih se v domeni pojavi niz »blog«, pri čemer se izkaže, da velika večina zajetih besedil prihaja s portala blog.siol.net. Rešitev je začasna, saj za razliko od podkorpusov forumov in komentarjev zanje zaenkrat še nismo izdelali ciljnega ekstraktorja, tako da nimamo ohranjene notranje strukture blogovskih zapisov, npr. razdelitve besedila na sam zapis in na komentarje pod njim.

Vsi našteti podkorpusi so bili nato združeni v korpus Janes, ki poenoti in s tem tudi poenostavi metapodatke posameznih besedil. Podkorpusi in korpus Janes so zapisani v formatu XML, ki omogoča strukturiranje korpusa, zapis metapodatkov in konsistenten zapis znakov po standardu Unicode.

2.2 Jezikoslovno označevanje in oblikovanje korpusa

Zajete vire smo najprej očistili podvojenih in praznih besedil, nato pa smo jih jezikoslovno označili. Prvi korak označevanja sta bili tokenizacija in stavčna segmentacija, za kar smo uporabili standardno knjižnico mlToken za slovenski jezik, ki je del programa ToTaLe (Erjavec idr. 2005). V naslednjem koraku smo besedne pojavnice normalizirali z metodo, ki temelji na statističnem strojnem prevajanju črk, naučena pa je bila na 1.000 ključnih besedah iz korpusa tvitov glede na korpus Kres in na njihovih ročno normaliziranih oblikah (Ljubešić idr. 2014b). Z orodji za standardno slovenščino programa ToTaLe smo nato normalizirane besede še oblikoskladenjsko označili in lematizirali.

V zadnjem koraku smo posamezne podkorpuse in celoten korpus uvozili v spletni konkordančnik NoSketch Engine (Erjavec 2013). Dostop do njih je omejen na sodelavce projekta, ob zaključku projekta pa načrtujemo tudi splošno (tako prosto kot odprto dostopno) različico korpusov, ki pa bo morala upoštevati avtorske pravice, pravico do zasebnosti in pogoje uporabe vključenih spletnih portalov.

3 Analiza korpusa

3.1 Sestava korpusa

Korpus Janes v0.3 vsebuje dobrih 161 milijonov pojavnic. Kot prikazuje Slika 1, predstavljajo največji delež v korpusu tviti, sledijo jim forumska sporočila, blogovski zapisi in komentarji spletnih novic. V podkorpusu forumskih sporočil dobro polovico

predstavljajo sporočila s foruma Avtomobilizem (54 %), sledijo sporočila s foruma Medover.net (29 %), najmanj pa jih je s foruma Kvarkadabra (16 %). V podkorpusu komentarjev na novice jih je velika večina s portala RTV Slovenija (82 %), sledijo komentarji s spletnih portalov Mladine (15 %) in Reporterja (2 %).

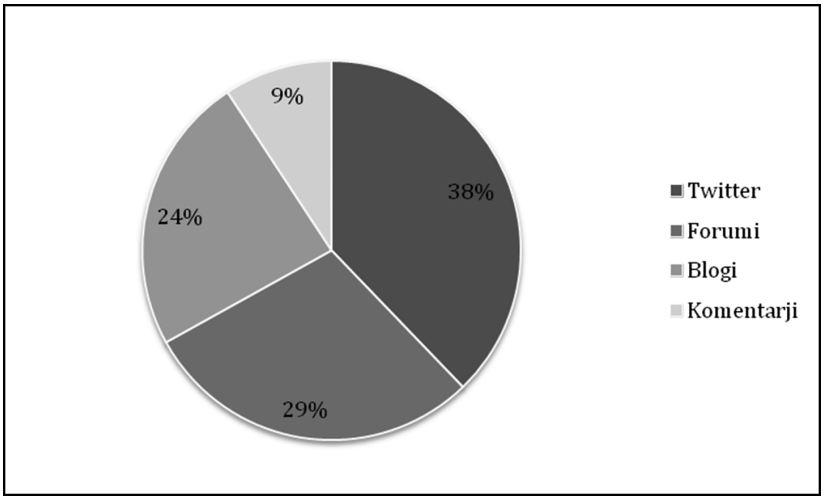

Slika 1: Sestava korpusa Janes v0.3

Besedila, vključena v korpus, so bila objavljena v obdobju 2001–2015, a jih je skoraj polovica (49 %) iz leta 2014 in pri vseh podkorpusih, razen pri forumskih sporočilih, predstavljajo največji delež zajetega gradiva.

Korpus vsebuje nekaj nad 4,8 milijona besedil s skupno dolžino dobrih 134,5 milijona besed. Napisalo jih je okoli 85.000 različnih avtorjev (brez upoštevanja blogov, za katere nimamo podatkov). Največje število avtorjev imajo forumska sporočila (73 %), najmanjše pa tviti (9 %). Število besedil po posameznih podkorpusih niha v obratnem vrstnem redu: največ (skoraj 3,7 milijona) jih je namreč v podkorpusu tvitov. To je razumljivo, saj jih zaradi omejenega števila 140 znakov na sporočilo pogosto imenujemo tudi mikroblogi. Ta besedila so zato tudi najkrajša v korpusu in znašajo v povprečju 13 besed na besedilo, prav tako jih je posamezni avtor v povprečju napisal največ (skoraj 490), s čimer je v korpus prispeval tudi največ besed (dobrih 6.600).

Avtorji v podkorpusih forumskih sporočil in komentarjev na novice so kljub veliki razliki v številu (več kot 63.500 oz. slabih 14.300) prispevali primerljivo število besedil (skoraj 777.000 forumskih sporočil oz. 300.000 komentarjev, kar znaša v povprečju dobrih 620 besedil na avtorja forumskih sporočil oz. slabih 880 na avtorja komentarjev). Primerljiva je tudi njihova povprečna dolžina (51 oz. 42 besed na besedilo). Na drugem koncu spektra so blogi, ki jih je v korpusu najmanj (skoraj 62.300) in so v povprečju tudi najdaljši (518 besed na besedilo), kar je 14-kratna dolžina povprečnega tvita, 12-kratna dolžina komentarja in 10-kratna dolžina forum-

skega sporočila. Ti podatki kažejo, da je zgrajeni korpus zelo heterogen tako glede na avtorstvo kot tudi glede na dolžino in količino prispevanih besedil.

3.2 Oblikoskladenjska analiza

Poleg tega, da je podkorpus tvitov najobsežnejši po številu vsebovanih pojavnic (61 mio.) in številu stavkov (7,3 mio.), vsebuje tudi daleč največ različnih besednih oblik (2,7 mio.) in lem (2 mio.) ter praktično celoten nabor oblikoskladenjskih oznak, ki jih vsebuje korpus Janes (99 %). Čeprav bi lahko k višjemu številu lem in oznak delno prispevale tudi napake avtomatskega označevanja, lahko z gotovostjo trdimo, da podkorpus tvitov vsebuje najbogatejše in najbolj raznoliko besedišče v korpusu Janes.

Glede na obseg podkorpusov forumskih sporočil in blogov, ki znaša okoli tri četrtine (oz. dve tretjini) podkorpusa tvitov, je namreč število besednih oblik približno za dve tretjini (oz. tri četrtine) nižje v podkorpusu forumov (oz. blogov), medtem ko je različnih lem v forumih in blogih v primerjavi s tviti le še za slabo četrtino (oz. petino). Najmanj stavkov (šestkrat manj kot pri tvitih) vsebuje podkorpus komentarjev, ki v primerjavi z drugimi vsebuje tudi najmanjši nabor besednih oblik in lem – prvih je več kot petkrat, drugih pa kar desetkrat manj kot v korpusu tvitov.

V primerjavi z uravnoteženim korpusom Kres vsebuje korpus Janes več kot sedemkrat več medmetov in 1,5-krat več okrajšav. Po drugi strani pa je v korpusu Janes število številnikov praktično razpolovljeno in se v njem pojavlja za slabo tretjino manj pridevnikov. Analiza ključnih oblikoskladenjskih oznak v korpusu Janes glede na korpus Kres pokaže, da je za komunikacijo na družbenih omrežjih značilna raba glavnih in pomožnih glagolov prve in druge osebe v sedanjiku, osebni, svojilni, kazalni in nedoločni zaimki v prvi osebi ednine ter samostalniki oz lastna imena moškega spola v ednini, kar daje prvi vpogled v vsebino in način izražanja v uporabniških vsebinah (sporočanje osebnih mnenj, občutij, dejavnosti).

3.3 Leksikalna analiza

Pojave na leksikalni ravni smo analizirali s pomočjo seznamov ključnih besednih oblik glede na korpus Kres, ki smo jih za celoten korpus in vse podkorpuse izračunali s pomočjo logaritma verjetnosti. Z vsakega seznama smo jih analizirali prvih sto, leksikalne prvine pa razvrstili v eno od devetih kategorij: nevtralno besedišče (*ampak*), pogovorni/narečni/slengovski izrazi (*fajn*), govorne prvine (*pač*), novomedijsko besedišče (*#junaki*), krajšanje (*lp*), emotikoni (*:d*), tematsko obarvano besedišče (*volitve*), nestandardni zapis šumnikov (*vec*), nestandardno pisanje skupaj/narazen (*nevem*).

Med najbolj ključnimi sto besednimi oblikami za celotni korpus Janes je nenevtralnega besedišča 60 %. Največ med njimi je pogovornih, narečnih in slengovskih izrazov (23 %), govornih prvin (13 %) in besedišča, značilnega za družbene medije (10 %). V podkorpusu tvitov je nenevtralnega besedišča kar 81 %. V forumskih sporočilih ga je slaba polovica (46 %), komentarji na novice ga vsebujejo tretjino (33 %), najmanj, dobro četrtino, pa ga najdemo v blogih (29 %), kar je glede na značilnosti analiziranih besedilnih zvrsti tudi v skladu s pričakovanji.

Novomedijsko izrazje močno prednjači v podkorpusu tvitov (41 %). Največ pogovornih, narečnih in slengovskih izrazov najdemo v forumskih sporočilih (25 %). S tematsko obarvanim besediščem so izrazito bogati komentarji na novice (23 %). Zanimivo je, da smo največ govornih prvin (18 %) našteli v blogih, saj se ti zdijo še najbolj oddaljeni od govorjenega diskurza. Domnevamo, da gre za šum, saj v podkorpusu blogov zaenkrat ne ločujemo besedil blogovskih zapisov in komentarjev nanje. Strategije krajšanja sporočil so razmeroma enakomerno zastopane v vseh podkorpusih, medtem ko so emotikoni in izpuščanje šumnikov izrazito značilni za interaktivne besedilne zvrsti, kot so tviti, komentarji in forumi, medtem ko nestandardno pisanje skupaj/narazen ni posebej značilno za nobenega od podkorpusov.

Za natančnejši vpogled v leksiko, posebej specifično za novomedijsko slovenščino, smo analizirali seznam tistih besed v korpusu, ki tako odstopajo od učnega leksikona in korpusa standardne slovenščine, da jih lematizator ni znal lematizirati. Pregledali in kategorizirali smo 100 najpogostejših besed, ki skupaj predstavljajo skoraj 30.000 pojavitev v korpusu. Polovica med njimi so različni emotikoni, ki bi jih bilo treba dodati v leksikon. Sledijo besede, zapisane brez šumnikov (12 %), nestandardno zapisane besede (11 %) in več besed, zapisanih kot ena (6 %), ki se jih moramo naučiti ustrezno standardizirati še pred lematizacijo. V manjšini primerov naletimo na težave zaradi neznanih okrajšav, neznanih besed, ki so bile prevzete iz tujih jezikov, neznanih lastnih imen, zapisa ulomka in zatipkanih besed (skupaj 11 %).

4 Zaključek

V prispevku smo predstavili prve rezultate gradnje in analize korpusa Janes, ki vsebuje tvite, forumska sporočila, blogovske zapise in komentarje na spletne novice. Ta predstavlja prvi korak k proučevanju značilnosti novomedijske slovenščine, kot jo uporabljajo ne zgolj avtorji klasičnih (tiskanih) besedil, temveč vsi, ki ustvarjajo uporabniške spletne vsebine. Predstavljeni korpus prvič pri nas omogoča celovite, poglobljene in ponovljive jezikoslovne raziskave slovenske računalniško posredovane komunikacije. Temeljita analiza tega segmenta spletne komunikacije bo pripomogla tudi k razvoju novih jezikovnotehnoloških orodij za slovenščino (npr. izboljšanih označevalnikov ter aplikacij za zaznavanje žaljivega govora in rudarjenje podatkov). Ker v nadaljevanju projekta načrtujemo tako prosto kot odprto dostopno različico korpusa, bodo podatke pri svojem delu lahko uporabljali tako raziskovalci kot zainteresirana javnost.

Zahvala

Raziskava, opisana v prispevku, je bila opravljena v okviru nacionalnega temeljnega projekta Viri, orodja in metode za raziskovanje nestandardne spletne slovenščine (J6-6842, 2014-2017), ki ga financira ARRS.

Literatura

BARON, Naomi S., 2010: *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford: Oxford University Press.

BEIßWENGER, Michael, 2013: Raumorientierung in der Netzkommunikation. Korpusgestützte Untersuchungen zur lokalen Deixis in Chats. Barbara Frank-Job, Alexander Mehler, Tilmann Sutter (ur.): *Die Dynamik sozialer und sprachlicher Netzwerke. Konzepte, Methoden und empirische Untersuchungen an Beispielen des WWW*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften. 207–258.

CRYSTAL, David, 2011: *Internet Linguistics: A Student Guide*. New York: Routledge.

DOBROVOLJC, Helena, 2008: Jezik v e-poštnih sporočilih in vprašanja sodobne normativistike. Miran Košuta (ur.): *Slovenščina med kulturami, Zbornik Slavističnega društva Slovenije 19*. Celovec, Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. [295]–314.

ERJAVEC, Tomaž, 2013: Korpusi in konkordančniki na strežniku nl.ijs.si. *Slovenščina 2.0* 1. 24–49. http://www.trojina.org/slovenscina2.0/arhiv/2013/1/Slo2.0_2013_1_03.pdf

ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, 2013: Jezik slovenskih tvitov: korpusna raziskava. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve), Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 109–116.
http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp32/zbornik/Erjavec.pdf

ERJAVEC, Tomaž, IGNAT, Camelia, POULIQUEN, Bruno, STEINBERGER, Ralf, 2005: Massive multi-lingual corpus compilation: Acquis Communautaire and ToTaLe. *Archives of Control Sciences* 15. 529–540.

ERJAVEC, Tomaž, LJUBEŠIĆ, Nikola, 2014: The slWaC 2.0 corpus of the Slovene web. *Jezikovne tehnologije: zbornik 17. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2014, 9.–10. oktober 2014, [Ljubljana, Slovenia]: zvezek G*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 50–55.
http://is.ijs.si/zborniki/2014_IS_CP_Volume-G_%28LT%29.pdf

LJUBEŠIĆ, Nikola, ERJAVEC, Tomaž, FIŠER, Darja, 2014a: Standardizing tweets with character-level machine translation. *Computational linguistics and intelligent text processing: 15th International Conference, CICLing 2014, Kathmandu, Nepal, April 6-12, 2014: proceedings: part II*. Heidelberg [etc.]: Springer. 164–175.

LJUBEŠIĆ, Nikola, FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, 2014b: TweetCaT: a tool for building Twitter corpora of smaller language. *Zbornik konference Ninth International Conference on Language Resources and Evaluation, May 26–31, 2014, Reykjavik, Iceland. LREC 2014: proceedings*. [S. l.]: ELRA. 2279–2283. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/834_Paper.pdf

MICHELIZZA, Mija, 2008: Jezik SMS-jev in SMS-komunikacija. *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 151–166.

COMPARING THE NONSTANDARD LANGUAGE OF SLOVENE, CROATIAN AND SERBIAN TWEETS

[1]Darja Fišer, [2]Tomaž Erjavec, [2,3]Nikola Ljubešić, [4]Maja Miličević
[1]Filozofska fakulteta, Ljubljana; [2]Institut »Jožef Stefan«; Ljubljana; [3]Filozofski fakultet, Zagreb; [4]Filološki fakultet, Beograd

UDK 81'276=163.6=163.42=163.41:004.738.52

V prispevku predstavimo večjezično primerjavo nestandardnih jezikovnih prvin v družbenih medijih za slovenščino, hrvaščino in srbščino. Cilj analize je dvojen: (1) ugotoviti želimo, do katere mere so identificirani pojavi univerzalni za to zvrst komunikacije in katere so tiste prvine, ki so jezikovno specifične, ter (2) predlagati pristop za avtomatsko ocenjevanje stopnje (ne)standardnosti spletnih uporabniških vsebin, ki ga lahko kot dodatno oznako s pridom uporabimo pri označevanju korpusov. Kvantitativna in kvalitativna analiza rezultatov kažeta, da je jezik, ki se uporablja na Twitterju, pravzaprav precej standarden, še posebej v Sloveniji in na Hrvaškem. Prevladujoča značilnost nestandardnih slovenskih tvitov je nestandardna ortografija, medtem ko je za srbske tvite tipična nestandardna leksika, ki nakazuje na mlajši profil uporabnikov tega družbenega medija v Srbiji.

uporabniške spletne vsebine, nestandardni jezik, spletni korpusi, označevanje korpusov, južnoslovanski jeziki

In this paper we carry out a cross-lingual comparison of nonstandard features in the language of social media for Slovene, Croatian and Serbian. The goal of the analysis is twofold: (1) we try to establish the extent to which the observed phenomena are universal rather than language-specific, and (2) we propose an approach for automatic scoring of (non)standardness levels of user-generated content, which can be used as a separate annotation layer in corpora. Quantitative and qualitative analyses of the results show that the majority of the language used on Twitter is fairly standard, especially in Slovene and Croatian. The prevalent characteristic of nonstandard Slovene tweets is nonstandard orthography, while nonstandard lexis is more typical of Serbian tweets, possibly due to a younger user profile.

user-generated content, nonstandard language, web corpora, corpus annotation, South-Slavic languages

1 Introduction

User-generated content (UGC) is becoming an increasingly frequent and important source of knowledge and opinions (Crystal 2011). Language use in such content, particularly social media, is characterized by special technical and social circumstances (Noblia 1998), often deviating from the norms of traditional text production. However, nonstandard language use does not reflect poor communication ability (Baron 2010), but is a sign of the users making the best possible use of a medium to

meet their communicative needs (Tagg 2012), as well as being a way of reflecting their identity and speech style in writing (Herring 2001). Studying UGC language is valuable for linguists, but is also beneficial for improving automatic processing of UGC, which has proven quite difficult as consistent decreases in performance on UGC have been recorded in the entire text processing chain, from part-of-speech tagging (Gimpel et al. 2011) to sentence parsing (Petrov, McDonald 2012).

The nonstandard linguistic features of UGC have been analyzed both qualitatively and quantitatively (Eisenstein 2013; Hu et al. 2013), and have been taken into account in automatic text processing applications which either strive to normalize nonstandard features (Liu et al. 2011), adapt standard tools to work on nonstandard data (Gimpel et al. 2011), or use pre-processing steps to tackle UGC-specific phenomena (Foster et al. 2011). However, to the best of our knowledge, the level of (non)standardness of UGC has not been compared across languages, and the extent to which the observed phenomena are universal (versus language-specific) in this type of communication has not been established. In this paper we present an experiment in which we manually annotate and analyze the (non)standardness level of tweets in Slovene, Croatian and Serbian, and then use manual annotation to train a regression model which automatically predicts the level of standardness of texts in a corpus. We believe this will be very useful for linguistic analyses, as well as at all stages of text processing.

2 Corpus construction and sampling

The corpus used in the experiment comprises Slovene, Croatian and Serbian tweets harvested with TweetCat (Ljubešić et al. 2014), a custom-built tool for collecting tweets written in lesser-used languages. The collection of tweets for all three languages took place from 2013 to 2015, resulting in a corpus of about 61 million tokens in Slovene, 25 million tokens in Croatian and 205 million tokens in Serbian, after deduplication and the filtering of foreign-language tweets and tweets without linguistically relevant content (i.e. those containing only photos, links, or emoticons). The corpus is linguistically annotated; for Slovene, tokenizing, MSD tagging and lemmatization were performed with ToTaLe (Erjavec et al. 2005), while for Croatian and Serbian we used the tagger/lemmatizer constructed by Agić et al. (2013).

It is interesting to note the differences in size between the three sub-corpora. While the amount of data for Slovene and Serbian is roughly proportional to the number of their speakers (2 million for Slovene and 7 million for Serbian), there are twice as many speakers of Croatian (4 million) but two times fewer Croatian tweets compared to Slovene. Initial examination of the collected tweets showed that the corpus is heavily skewed towards standard language, especially in Slovene and Croatian, where Twitter is frequently used for dissemination of information by news agencies and other official accounts, which, unsurprisingly, tweet in standard language. We therefore prepared a more balanced sample for manual annotation by relying on a simple heuristic which measures the rate of out-of-vocabulary words (i.e. word forms not

found in the lexica of the given languages) per tweet with the threshold set to 20%. We included in the sample 50% of tweets below, and 50% of tweets above this threshold.

3 Manual annotation of tweets

3.1 Annotation guidelines and annotation procedure

Manual annotation of (non)standardness was based on the findings of previous linguistic analyses of computer-mediated communication, as well as on the issues commonly reported as problematic for automatic processing of user-generated content, most of them focused on out-of-vocabulary items, syntactic deviations and UGC-specific communication conventions, such as hashtags, emoticons, or multiplication of characters. Annotation guidelines were developed to ensure consistency among annotators and across languages. (Non)standardness was evaluated at two levels: *technical* and *linguistic*; the former takes into account nonstandard capitalization (including proper names), nonstandard punctuation (excluding the comma, whose misuse is not necessarily indicative of nonstandard language use), and typos (excluding omissions of diacritics on *č, ć, đ, š* and *ž*, which tend to be device-motivated and can be normalized automatically), while the latter looks at (non)standard spelling, morphology, lexis, and word order.

Each tweet was evaluated as a whole and assigned a separate standardness score for each level (T = technical; L = linguistic), which could be either 1 (standard), 2 (moderately nonstandard), or 3 (very nonstandard). Two examples of annotated Slovene tweets are shown in Figure 1, each very standard on one level, but very nonstandard on the other. Tweets that are (almost) completely written in a foreign language, automatically generated (e.g. news or advert lead-ins), or contain no linguistic material (but only URLs, hashtags, etc.) are not relevant for this experiment and were thus marked with 0 and excluded from further processing.

T=1 / L=3: Vrjetn nobene, ker tko al tko neb ta dnar šu za malce. T=3 / L=1: se pravi,da predvidevaš razveljavitev

Figure 1: Annotated examples for Slovene

The initial step consisted of annotating and discussing a small batch of tweets to ensure a high level of consistency among the annotators. Next, about 500 tweets per language were labelled and divided into development (to train the automatic system) and testing data (for the final evaluation of the automatically assigned scores).

3.2 Analysis of identified nonstandard features

To gain a better understanding of the most common nonstandard phenomena in tweets, as well as to enable a cross-lingual comparison for each of the three languages, we performed a manual analysis of 25 + 25 random tweets marked 2 or 3 at the linguistic level. Each observed nonstandard feature was classified into one of five

categories (Orthography, Morphology, Lexis, Grammar, Speech), and assigned a label marking features, such as vowel dropping, phonetic spelling, word order etc. If a single element exhibited more than one nonstandard feature (e.g. nonstandard tokenization + vowel dropping), it was classified into the category that dominated the tweet.

In Slovene, we observed a total of 186 instances of nonstandard features: 26% in tweets that were assigned a score of 2, and 74% in those marked with score 3; both portions of the sample displayed features from all five categories. The most frequent feature was nonstandard orthography, observed in 40% of the cases (19% in score 2, and 81% in score 3 tweets). This feature was mostly exhibited as mid- or final vowel dropping (*kupla* for *kupila*, *pozim* for *pozimi*), but there were also several cases of phonetic spelling (*kuhno* for *kuhinjo*), nonstandard tokenization (*neb* for *ne bi*), and vowel multiplication (*taaako* for *tako*). With a 30% share, the second most common category was nonstandard lexis (25% found in score 2, 75% in score 3 tweets), comprising colloquial expressions (*flajšter*), slang (*homič*), words from foreign languages (*merci*), and neologisms (*trol*). Nonstandard grammatical features, such as missing auxiliary verbs, represented 16% of the identified features, spoken-language elements, such as discourse markers and fillers 10%, and nonstandard morphology (*šu*, *prenesu*, *mislu* for *šel*, *prenesel*, *mislil*) 4%.

In Croatian and Serbian substantially fewer instances of nonstandard features were identified: 144 in Croatian and 111 in Serbian; the reason behind such a difference appears to lie in the much less standard orthography of Slovene tweets, in many cases found in almost every word in a tweet. Also, while ¾ of the identified nonstandard features in Slovene came from score 3 tweets, such features were more evenly distributed between score 2 and score 3 tweets in Croatian and Serbian (2/3 belonged to score 3), suggesting fewer differences between moderately and very nonstandard tweets in these two languages, which might make them harder to distinguish automatically.

Another cross-lingual discrepancy concerns the most frequent nonstandard category in Croatian and Serbian, which is distinctly lexical, representing 48% of all identified nonstandard features for Croatian and as much as 57% for Serbian. The nonstandard forms are predominantly colloquial (Cro: *klopa*, Ser: *smarati*) and slang expressions (Cro: *cajka*, Ser: *pičvajz*), words from foreign languages (Cro: *hangover*, Ser: *single*), and abbreviations (Cro: *nmg* for *ne mogu*). Nonstandard orthography, observed in 33% of the cases in Croatian and 22% in Serbian, mostly had the form of vowel and consonant dropping in Croatian (*onak*, *mrš*), while in Serbian phonetic spelling of foreign words (*rilejšnšip, vac ap*) and the use of foreign spelling in Serbian words (*shkolitza-školica*, *yedwa-jedva*) were popular instead.

With the exception of some examples of the Ikavian variety (*pisma*, *tribati*, *uvik*), nonstandard morphology is very rare in Croatian (7%), and it is not found at all in Serbian, where nonstandard grammatical features (13%), such as omissions of the auxiliary verb and other function words, are more typical. In Croatian, the most distinctive nonstandard grammatical feature (6%) is the short infinitive. Spoken-

language elements (7% in Croatian, 8% in Serbian) are very similar to Slovene (Cro: *njomnjom*, Ser: *alooo*).

4 Automatic prediction of standardness level

For the automatic prediction of the level of standardness we trained a regression model for each language (Slovene, Croatian and Serbian) and each dimension of standardness (technical and linguistic) on the manually annotated tweets. We used a support-vector machine regressor with an RBF kernel, as implemented in the scikit-learn toolkit (Pedregosa et al. 2011). We represented the content of each tweet through 29 independent variables. Most were string-based (punctuation, vowel-consonant ratio, the ratio of alphabet characters, etc.), some were token-based (e.g. the ratio of short words) and a few of the variables lexicon-based (i.e. they relied on an external information source, such as a lexicon of standard language, which enabled us to determine the out-of-vocabulary ratio of all words, only short words, etc.).

The results of automatic prediction of standardness level for the three sub-corpora are given in Table 1. They confirm our early intuition that Twitter data are quite standard, with 67–73% of the corpus classified as score 1. Slovene and Croatian tweets are particularly standard, in all likelihood because in these languages Twitter is predominantly used by official accounts for information dissemination. At the other end of the spectrum, Slovene and Croatian also have a larger share of very nonstandard tweets than Serbian, consistent with the results of manual analysis, and confirming that nonstandard orthography prevails in Slovene (and to a lesser degree Croatian), whereas nonstandard lexis is characteristic of Serbian, most likely reflecting the much younger profile of Serbian Twitter users.

Table 1: Distribution of standardness by language

Language	Score 1	Score 2	Score 3
Slovene	70%	23%	7%
Croatian	73%	21%	6%
Serbian	67%	30%	3%

We evaluated the results using mean absolute error, which showed that the automatic estimate of the linguistic standardness was on average 0.41 points incorrect with respect to manual annotation for Slovene, 0.44 for Serbian and 0.46 for Croatian. The best score was obtained on Slovene data as the Sloleks[1] lexicon that was used to extract some features was significantly larger than those for Croatian (Apertium[2]) and Serbian (Wikipedia and news-corpora based lexicon). The results for the technical

1 http://www.slovenscina.eu/sloleks
2 https://www.apertium.org

dimension were even better, with error rates ranging from 0.37 for Serbian to 0.39 for Croatian, suggesting that the level of technical standardness is easier to predict.

5 Conclusion

In this paper we made a cross-lingual comparison of nonstandard elements in Slovene, Croatian and Serbian tweets. Using manually annotated tweets on a three-level scale of technical and linguistic standardness, we performed a quantitative and qualitative analysis of their nonstandard features, and found that the language used on Twitter is largely standard. The prevalent characteristic of nonstandard Slovene tweets is nonstandard orthography, while nonstandard lexis is more typical of Croatian and Serbian. We also developed and evaluated a method for automatically scoring the (non)standardness levels of texts for use as an annotation layer in corpora.

In future work we plan to conduct an in-depth linguistic study to determine whether the language used on Twitter is becoming more or less standard with time. We also plan to explore automatic methods for standardizing the nonstandard features in corpora of the three languages, and apply high quality annotation methods on the standardized word tokens.

Acknowledgments

The work described in this paper was funded by the Slovenian Research Agency, the Serbian Ministry of Education, Science and Technological Development and the Croatian Ministry of Science, Education and Sports within the national basic research project »Resources, Tools and Methods for the Research of Nonstandard Internet Slovene« (J6-6842, 2014-2017), the national basic research project »Standard Serbian Language: Syntactic, Semantic and Pragmatic Explorations« (178004, 2011-2015), the Slovenian-Serbian bilateral project »The Construction of Corpora and Lexica of Nonstandard Serbian and Slovenian« (BI-RS/14-15-068) and Slovenian-Croatian bilateral project »Bilingual Lexicon Construction for Closely Related Languages from Existing Language Resources« (BI-HR/14-15-047).

References

AGIĆ, Željko, LJUBEŠIĆ, Nikola, MERKLER, Danijela, 2013: Lemmatization and morphosyntactic tagging of Croatian and Serbian. *Proceedings of 4th Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing (BSNLP 2013)*. 48–57. https://aclweb.org/anthology/W/W13/W13-2408.pdf

BARON, Naomi, 2010: *Always On: Language in an Online and Mobile World*. Oxford: Oxford University Press.

CRYSTAL, David, 2011: *Internet Linguistics: A Student Guide*. New York: Routledge.

EISENSTEIN, Jacob, 2013. What to do about bad language on the Internet. *Proceedings of HLT-NAACL 2013*. 359–369. http://www.cc.gatech.edu/čjeisenst/papers/naacl2013-badlanguage.pdf

ERJAVEC, Tomaž, IGNAT, Camelia, POULIQUEN, Bruno, STEINBERGER, Ralf, 2005: Massive multi-lingual corpus compilation: Acquis Communautaire and ToTaLe. *Archives of Control Sciences* 15. 529–540.

FOSTER, Jennifer, CETINOGLU, Ozlem, WAGNER, Joachim, LE ROUX, Joseph, NIVRE, Joakim, HOGAN, Deirdre, van GENABITH, Josef, 2011: From news to comment: Resources and bench-

marks for parsing the language of web 2.0. *Proceedings of the 5th International Joint Conference on Natural Language Processing (IJCNLP 2011)*. 893–901. http://www.aclweb.org/anthology/I/I11/I11-1100.pdf

GIMPEL, Kevin, SCHNEIDER, Nathan, O'CONNOR, Brendan, DAS, Dipanjan, MILLS, Daniel, EISENSTEIN, Jacob, HEILMAN, Michael, YOGATAMA, Dani, FLANIGAN, Jeffrey, SMITH, Noah A., 2011: Part-of-speech tagging for Twitter: annotation, features, and experiments. *Proceedings of 49th Conference on Computational Linguistics (ACL 2011)*. 42–47. http://www.aclweb.org/anthology/P/P11/P11-2008.pdf

HERRING, Susan C., 2001: Computer-mediated discourse. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi Hamilton (eds.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell. 612–634.

HU, Yuheng, TALAMADUPULA, Kartik, KAMBHAMPATI, Subbarao, 2013: Dude, srsly?: The surprisingly formal nature of Twitter's language. *Proceedings of* The 7th *International AAAI Conference on Weblogs and Social Media* (*ICWSM 2013)*. http://www.public.asu.edu/~ktalamad/papers/icwsm13.pdf

LIU, Fei, WENG, Fuliang, WANG, Bingqing, LIU, Yang, 2011: Insertion, deletion, or substitution? Normalizing text messages without pre-categorization nor supervision. *Proceedings of ACL 49*. 71–76. http://www.aclweb.org/anthology/P/P11/P11-2013.pdf

LJUBEŠIĆ, Nikola, FIŠER, Darja, ERJAVEC, Tomaž, 2014: TweetCaT: a tool for building Twitter corpora of smaller languages. *Proceedings of LREC 9*. 2279-2283. http://www.lrec-conf.org/proceedings/lrec2014/pdf/834_Paper.pdf

NOBLIA, Maria Valentina, 1998: The computer-mediated communication: A new way of understanding the language. *Proceedings of the 1st Conference on Internet Research and Information for Social Scientists (IRISS'98)*. 10–12.

PEDREGOSA, Fabian et al., 2011: Scikit-learn: Machine Learning in Python. *Journal of Machine Learning Research* 12. 2825–2830.

PETROV, Slav, MCDONALD, Ryan, 2012: Overview of the 2012 shared task on parsing the web. *Notes of the First Workshop on SANCL 2012*. http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.261.2294&rep=rep1&type=pdf

TAGG, Caroline, 2012: *Discourse of Text Messaging*. London: Continuum.

OBRAZILO *-EN/-NI* V SLOVARSKI OBRAVNAVI PRIDEVNIKOV

Polona Gantar, Vojko Gorjanc
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.623:81'374

V prispevku obravnavamo problem zapisovanja pridevniških iztočnic v slovarju z vidika izrazne podobe, kot se kaže v distribuciji obrazil *-en* in *-ni* v odnosu do njihovega pomena in (obliko)skladenjskega obnašanja. Temo uvaja teoretični vidik, kjer izpostavimo problem prenosa teoretičnih izhodišč v slovarsko prakso. V ta namen smo analizirali obravnavo problema v obstoječih slovarjih slovenskega jezika in v konceptu za NSSKJ. Osrednji del prispevka je namenjen prikazu zapisa pridevniških iztočnic, kot si ga predstavljamo v sodobnem slovarju slovenskega jezika (SSSJ), kjer izhajamo iz dobrih praks v slovenski slovarski tradiciji, korpusnih podatkov ter upoštevamo specifiko spletnega medija in uporabniško prijaznost.

leksikografija, jezikovni opis, spletni medij, slovar sodobnega slovenskega jezika

The article discusses the problem of choosing the headword form of adjectives in dictionaries, particularly the distribution of affixes *-en* and *-ni* in relation to their meaning and (morpho)syntactic behaviour. First, the topic is discussed from the theoretical point of view where the problem of the transfer from theory to lexicographic practice is underlined. For this purpose, current practices in the existing dictionaries and in the concept of the New Dictionary of Standard Slovene (NSSKJ) were analysed. The main part of the article describes adjectival headword forms as proposed in the concept of the Dictionary of Modern Slovene (SSSJ) where best practices in Slovene lexicographic tradition were used, corpus data was taken into account and the specifics of the web medium and user-friendliness were observed.

lexicography, linguistic description, web medium, Dictionary of Modern Slovene

1 Uvod

V kontekstu nastajajočih leksikografskih konceptov v slovenskem prostoru[1] bo predstavljen problem zapisovanja pridevniških iztočnic, ki v osnovni obliki izkazujejo variantnost, v jezikoslovni literaturi pa so obravnavane kot nasprotje med nedoločno in določno obliko (Toporišič 1976: 255–256). Problem je bil v slovenistični literaturi deležen posebne pozornosti tudi z vidika slovarskih rešitev,[2] ki pa so v obstoječih

1 Konec marca letos je bil slovenski javnosti predstavljen osnutek koncepta za izdelavo *Novega slovarja slovenskega knjižnega jezika* v pripravi sodelavcev Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša (Gliha Komac et al. 2015), in sicer kot alternativa Predlogu za izdelavo sodobnega slovarja slovenskega jezika (Krek idr. 2013).

2 Tako lahko v Spremni besedi v *Slovenski pravopis* beremo, da je bilo to vprašanje deležno posebne pozornosti: »Dosti si je prizadeval [J. Toporišič] tudi za ponazarjanje rabe nedoločnih pridevnikov v vlogi povedkovega določila« (SP 2001: IX).

slovarskih priročnikih različne ali pa si nasprotujejo. Ker se posledično zapisovanje oblike pridevnikov v dejanski rabi kaže kot uporabniški problem, smo preverili učinkovitost prenosa teorije v slovarsko prakso in ovrednotili rešitve glede na obstoječe prakse in nove možnosti, ki jih ponujata korpusni pristop in spletni medij.

2 Teoretični pristopi k obravnavi pridevnikov z vidika slovarskih rešitev

Teoretično se zapis pridevniške iztočnice utemeljuje glede na izražanje besedilne določnosti, upoštevanje pomenskih lastnosti pridevnikov in glede na njihovo skladenjsko obnašanje. Za razpravljanje o zapisu v slovarski obliki je zato najprej pomembna ugotovitev, da je izražanje določnosti besedilna in ne slovarska lastnost jezika. Kot taka se v besedilu realizira z različnimi jezikovnimi sredstvi, kamor sodijo tudi posamezne pridevniške oblike.

V slovenskih slovničnih razpravah je bilo vprašanje določnosti obravnavano predvsem z vidika izraznosti in izrazne normativnosti (Toporišič 1976; Vidovič Muha 1996: 125, 128; Praznik 1997; Gorjanc, Žele 2002). Z vidika zgodovinskega razvoja tako veljajo za določne vsi pridevniki s končnico *-i*, za nedoločne pa pridevniki s končnico *-Ø*. Kot prikazuje Tabela 1, obstaja na izrazni ravni (razen pri pridevnikih na *-ski*/*-ški*) variantnost tako rekoč pri vseh pomenskih skupinah pridevnikov, ne samo pri lastnostnih, ki so lahko tako določni kot nedoločni.[3] Posamezne oblike so v sodobnih pisnih besedilih, kot je mogoče ugotoviti na podlagi korpusa Gigafida (Logar idr. 2012), sicer različno pogosto zastopane, lahko pa sploh ne, npr. **kravin*, **hišen*, **materen*, **lunji* ipd.

Tabela 1: Variantnost obrazil pri različnih pomenskih skupinah pridevnikov

Pomenske skupine		**Obrazilo**		**Primer**
		nedol.	dol.	
izprislovni	**kraj, čas**	*-en*	*-ni*	*daljen/daljni* *takojšen/takojšnji*
	količina		*-i*, *-je*	*prvi*, *trije*
vrstni	**vrsta**		*-ni* *-ski/-ški* *-i*	*mestni* *slovenski*, *otroški*, *kmečki* *rdeči (križ)*
	snov	*-en* *-ev*, *-in* *-ov*	*-ni* *-ski*	*železen/ni*, *čokoladen/ni*, *vanilijev/lijin/ljin/lin* *betonski* *železov*

3 Variantnost v zapisu ni nujno povezana z izražanjem določnosti, pač pa je lahko tudi govorno, narečno, stilno ali kako drugače pogojena. V rabi (primeri so iz korpusa Gigafida) so izpričane tudi nepričakovane oblike: *Me prav zanima čigavi je denar*; *Ta mak je bližen sorodnik divjemu*; *Dovolite, da se Vam iskreno zahvalim za včerajšen preljubeznivi sprejem*.

	vrstna svojina		*-ski/-ški* *-ni* *-ji*	*slovenski*, *človeški* *državni*, *materni* *goveji*, *sosednji*
svojilni	**prava svojina**	*-en* *-Ø* *-ov*, *-jev* *-in*		*mesten*, *državen*, *materen* *govej* *človekov*, *sosedov*, *kraljev* *ženin*, *materin*
lastnostni	**kakovost**	*-av*, *-ast* *-an*, *-en* *-Ø*	*-i* *-ni* *-ji*	*zdrav/i*, *trmast/i* *umazan/ni*, *sončen/ni* *rdeč/i*; *otročji*
	mera	*-Ø*	*-i*	*globok/i*; *star/i*

V slovenistični teoriji distribucija pridevniških obrazil poleg upoštevanja možnosti izražanja besedilne določnosti sledi predvsem pomenskim lastnostim pridevnikov in njihovemu skladenjskemu obnašanju. Snovnim pridevnikom se tako pripisuje obrazilo *-e(n)*,[4] svojilni pridevniki, kadar izražajo individualno svojino,[5] naj bi bili vezani na obrazila *-ov*/*-ev*, *-en* in *-in*, npr. *očetov*, *medvedov*, *cerkven*,[6] *materin*, v primeru generične (vrstne) svojine pa na obrazila *-ski*/*-ški*, *-en*, *-ni*, *-ji*, npr. *možganski*, *človeški*, *cerkven(i)*, *državen(ni)*, *materni*, *medvedji*. Do prekrivnosti obrazil prihaja torej tako zaradi izraznih zmožnosti jezika, možnosti izražanja besedilne (ne)določnosti kot zaradi izrabljanja istih obrazil za izražanje različnih pomenskih skupin pridevnikov.

Prepoznavnost pomenskih skupin pridevnikov se v slovenistični literaturi potrjuje tudi skladenjsko. Vse pomenske skupine pridevnikov nastopajo tipično v levem prilastku in se v njem predvidljivo razvrščajo (Vidovič Muha 1978; 1981; 1996: 122). Znotraj tega se posebej izpostavljajo vrstni pridevniki, ki se razvrščajo neposredno ob samostalniško jedro oz. z njim tvorijo stalne zveze (SZ): *rdeči križ*, *cerkveni pevski zbor*, *mestni svet*, *goveji jezik*, *železni repertoar* itn. Čeprav naj za razliko od drugih pomenskih skupin zanje ne bi bila običajna realizacija v povedkovem določilu, saj naj bi zaradi stalnosti veljalo, da je ob ohranitvi pomena manjša možnost njihove pojavitve v povedkovem določilu, pa vsaj za del besedil velja, da je povedkovodoločilna vloga tipičen besedilni gradnik z eliptično anaforo; v znanstvenih besedilih se za vezjo tvori eliptična besedna zveza, največkrat prav z vrstnim pridevnikom, npr. *Vsi kolobarji v tem članku bodo asociativni* (Gorjanc 1999: 151). Izrazno pestrost obrazil prav ta skladenjski položaj še povečuje, saj se v imenovalniku ednine kljub ohranitvi

4 Obrazilo *-ski* samo v primerih, ko oblika na *-en* iz morfofonemskih razlogov ni mogoča (Vidovič Muha 1996: 123). Upoštevajoč rabo, je v zvezi s snovnimi pridevniki običajno tudi obrazilo *-ni*, npr. *zelenjavni sok*, *nadev*.

5 Njihova prepoznavnost se določa s pretvorljivostjo v edninski rodilnik: *očetov – od očeta* (Vidovič Muha 1996; 1978).

6 V realnih primerih situacija ni kristalno čista, tako se denimo ne vzpostavlja pričakovana obrazilna razlika med generično in pravo svojino, na kar opozarja tudi Vidovič Muha (1978: 270): »Doslej končniško enotni svojilni P[ridevniki] postanejo s priključitvijo P[ridevnikov], ki izražajo splošno svojino, končniško variantni: *državen*/*-vni kapital*; *cerkven*/*-i denar*.«

pomena vrstnosti pojavlja tudi priponsko obrazilo *-en*, npr. *Ker je trikotnik AST pravokoten, velja Pitagorov izrek*; *Pravijo, da je ta trikotnik enakostraničen*.[7] Za obravnavo pridevniških obrazil na ravni iztočnice nam ta dejstva pomagajo predvsem pri oblikovanju slovarskega opisa, ne pa tudi pri določanju njihove slovarske oblike.

2.1 Slovarske oblike pridevnikov v obstoječih slovarjih

V nadaljevanju prikažemo rešitve v slovarjih in slovarskih konceptih, ki so oblikovali oz. nadaljujejo slovensko knjižnojezikovno slovarsko tradicijo tiskanih slovarjev.[8]

2.1.1 SSKJ

V SSKJ so pridevniki prikazani v osnovni obliki, ki jo določata moški spol ednine in nedoločna oblika (Uvod: § 27). Z obraziloma za ženski in srednji spol je nakazana tudi tvorba oblik po pričakovanih oblikoskladenjskih vzorcih, npr. držáven -vna -o: 1 državni aparat/državni praznik, 2 državni kapital; cerkvén -a -o: cerkveni stolp/cerkveni pogreb; síren -rna -o: sirna snov, agr. sirni namaz; óljen -jna -o: oljne rastline / oljna peč; čájen -jna -o: čajna mešanica / čajna žlička; máteren -rna -o: materne prsi / materni jezik.

Kot nakazuje izbor pridevniških iztočnic na *-en* v SSKJ, se izrazna oblika pripisuje pomensko različnim vrednostim (vrsta, svojina, generična svojina, snov), hkrati pa se pri posameznih pomenih navajajo tudi različne izrazne možnosti pridevnika, ki ga zastopa abstraktna slovarska oblika. Ta se lahko v realni rabi tudi ne realizira oz. ni običajna, čeprav je tvorjena po sistemskih zmožnostih jezika (prim. *siren*, *materen*, *daljen*). Tak princip, ki ne predvideva prilagajanja osnovne oblike pomenskim lastnostim pridevnikov, je slovarsko najbolj smiseln, saj sugerira izrazno nevtralnost/abstraktnost ob različnih pomenskih vrednostih, zato smo ga, kot bomo pokazali v nadaljevanju, upoštevali tudi v predlogu za izdelavo SSSJ.

2.1.2 SNB

V SNB, kljub temu da se navezuje na SSKJ, osnovna oblika pridevnika ni enaka kot v SSKJ, ampak se prilagaja njegovemu pomenu, zaradi česar imajo vrstni pridevniki in pridevniki v SZ obliko na *-ni*. Tako imamo v SSKJ *etničen*, v SNB *etnični*: *etnično čiščenje*; SSKJ *bel*, SNB *beli*: *bela halja*, *bela karavana*, *bela knjiga*; SSKJ *disketen*, SNB *disketni*: *disketni pogon*; SSKJ *dneven*, SNB *dnevni*: *dnevna koncentracija*. Taka slovarska oblika je pripisana tudi pridevnikom, ki sicer nimajo povezave s SSKJ, npr. *brezazbestni*, *brezskrupulozni*, *čezcestni*, *črtni* (v SSKJ *azbesten*, *skrupulozen*, *cesten*, *črten*), zato ni jasno, zakaj se SNB v nekaterih primerih vendarle odloča za navedbo izhodiščno nevtralne nedoločne oblike, kot to sicer velja za SSKJ, npr. *disociativen*, *diverzificiran*, *globalen, komprimiran* itn., in sicer tudi v primerih, kjer gre za prehod v vrstnost in SZ: *komprimirani zrak, plin*, *komprimirana*

7 Primera sta iz korpusa Gigafida.

8 Primerjalno bi bila sicer zanimiva tudi obravnava problema v pravopisnem slovarju, vendar bi ta zahtevala celovito analizo vseh pravopisnih priročnikov s tega vidika, zato jo v tem prispevku puščamo ob strani.

oblika, *globalna vas*. SNB je nedosleden tudi v obratni smeri, ko navaja oblike kot *kredibilni*, *levi*, tudi kadar ne gre za vrstni pomen: *kredibilen partner*, *kredibilna država*, in kadar se pod iztočnico združujeta tako lastnostni kot vrstni pomen: *levi – levo tekmovanje* (v pomenu ʻnepomembnoʼ) in SZ: *leva poševnica*. Avtorji SNB so se odločili za sistem, ki je problematičen tako z vidika povezovanja s SSKJ kot tudi znotraj sebe z nejasnim razmerjem med izraznimi možnostmi pridevnika, kamor sodi tudi izražanje določnosti, in njegovim pomenom.

V tem kontekstu je zato še toliko bolj presenetljiv predlog (Žele 2008: 77–78), po katerem se slovarska oblika pridevnika prilagaja njegovim pomenskim lastnostim, čeprav, kot je bilo prikazano, posamezna obrazila niso pomensko specializirana. Ob tem velja tudi opozoriti, da se nekateri vrstni pomeni prekrivajo z določno rabo pridevnikov v besedilu: *rdeč* in *bel* plašč, *rdeči* mi je ljubši, in da vrstni pomeni prehajajo v lastnostne, npr. »Vem, da nisem zelo cerkven človek«, lastnostni pa v vrstne, kadar tvorijo SZ, npr. *rdeč – rdeči križ*.

2.1.3 Koncept za NSSKJ

Na podlagi pregibnostno-naglasnih vzorcev, ki pri pridevnikih predvidevajo dve skupini iztočnic: (a) pridevnike, ki imajo v edninski imenovalniški obliki za moški spol ničto končnico (po NSSKJ pridevniki, ki izkazujejo nedoločno obliko, npr. *debel*, *želvin*), in (b) pridevnike, ki imajo v edninski imenovalniški obliki za moški spol končnico *-i* (po NSSKJ pridevniki, ki izkazujejo določno obliko, npr. *debeli*, *slovenski*), je mogoče sklepati, da bo zapis pridevniških iztočnic sledil njihovemu pomenu. Problem je v konceptu nato pojasnjen podrobneje, rešitve pa v grobem izkazujejo kombinacijo SSKJ-jevskega in SNB-jevskega principa, kar izvedbo, tako z leksikografskega kot uporabniškega vidika, precej zaplete.[9] Princip, po katerem se prehodi med različnimi pomenskimi skupinami pridevnikov obravnavajo na pomenski ravni znotraj ene same iztočnice z osnovno obliko na *-en* oz. ničto končnico *-Ø*, sledijo tradiciji SSKJ. Novost glede na SSKJ je v tem, da se znotraj različnih pomenov dodatno opozarja na obliko s pojasnilom »v obliki«.[10] Temu se pridružuje rešitev, ki jo poznamo iz SNB, po kateri se oblika pridevnika prilagaja temu, kako se v pomenskem smislu tipično uporablja pridevnik: če je za posamezni pridevnik ugotovljeno, da se uporablja kot vrstni pridevnik, bo kot tak naveden tudi v osnovni obliki, npr. *bonitetni*, *kožni*, *fiskalni*. V takih primerih bo torej o osnovni obliki odločal pomen pridevnika in njegova tipična oblika,[11] s tem pa se bo – v nasprotju s SSKJ – brisala tudi razlika med

9 Predlagana metoda sicer rešuje problem homonimije, ki bi nastal v primeru izhodiščne pridevniške oblike *bučen* za vrstni in lastnostni pomen: *bučno olje* : *bučen lokal*, vendar pa je tudi v tem primeru problem mogoče reševati na ravni pomenov, kot tudi pri vseh drugih večpomenskih pridevnikih (prim. Gantar 2015: 354).

10 Glede na uporabniške zadrege je dvom v uporabnost takega pojasnila upravičen, saj uporabnik težko poveže zapovedano obliko z izraznimi možnostmi pridevnika in njegovim pomenom ter možnostjo izražanja določnosti, ki je ni mogoče kodificirati, saj je v pristojnosti govorca glede na to, kaj želi v besedilu izpostaviti oz. potisniti v ozadje.

11 Ugotavljanje tipičnosti je problematično tudi zaradi dejstva, da se osnovna oblika pojavlja zgolj v imenovalniku ednine moškega spola.

virtualno slovarsko obliko pridevnika in katero od njegovih pomenskih vsebin. Problematičnost zapisa pridevniške oblike v iztočnici se – vsaj z uporabniškega, prav gotovo pa tudi z leksikografskega vidika –, kaže tudi v tem, da se bo leksikograf primoran ob priključitvi merila pogostnosti oblike v rabi (NSSKJ: 43, npr. *črn* in *črni kruh*), v zvezi s številnimi primeri, ki v realni rabi obrazil pomensko ne ločujejo, sproti odločati o njihovi normativni vrednosti.

2.2 Uporabniški vidik

Pokazalo se je, da prepoznavanje skladenjskih položajev v povezavi s pomenskimi, izraznimi in besedilnimi zmožnostmi jezika predstavlja za uporabnike težave zlasti v situacijah, ko je izbira pridevniške oblike vezana na imenovalnik ednine moškega spola in kadar je pridevnik potencialna sestavina SZ. Ker se v takih položajih, kot sugerira slovarski opis, zapis pridevnika podreja pomenski vrednosti, ta pa predpisanemu obrazilu, se ob dejstvu, da je posamezna obrazila mogoče pripenjati na pridevnike različnih pomenskih skupin in da se nekatera tipično (jezikovno naravno) razvrščajo tudi jezikovnosistemsko neustrezno, npr. *črn* in ne *črni kruh*, uporabniki znajdejo v zadregi, zlasti ko morajo razlikovati med individualno in vrstno svojino, npr. *Silvestrov/silvestrski večer*, med snovnostjo in vrstnostjo, npr. *ali je kozarec steklen ali stekleni*, lastnostjo in vrsto, npr. *vstavite pravilen/pravilni odgovor*, temu pa se pridružuje še prepoznavanje besednozvezne stalnosti, npr. *napišite, ali je glagol dovršen/dovršni*, in možnost izražanja besedilne določnosti, npr. *pogoj je opravljen/opravljeni govorni nastop*.[12]

O razsežnosti problema priča tudi zapisovanje pridevnikov v besedilih učencev,[13] zlasti v primerjavi z učiteljskimi popravki. Problem bi sicer zahteval poglobljeno analizo, ki pa presega okvire prispevka, zato v Tabeli 2 navajamo le posamezne primere, kjer smo skušali na podlagi učiteljevih posegov (v Tabeli 2 je popravek izpisan poudarjeno, popravljena beseda pa je prečrtana) identificirati potencialno učenčevo (oz. učiteljevo) »napako«.

Tabela 2: Klasifikacija popravkov glede na pomenske in besedilne lastnosti pridevnikov v korpusu Šolar

Primer	**Problem**
*saj je pred nas postavljen ~~pogumen~~ **pogumni** bojevnik Črtomir*	določnost
*~~Nepremišljen~~ **nepremišljeni** kralj je ukazal truplo ponovno izkopati*	določnost
*Kdo je bil krivec za ta ~~tragičen~~ **tragični** prepir*	določnost
*je do mene prišel ~~prestrašen~~ **prestrašeni** stražar in mi povedal*	določnost
*mora dobiti vsaka duša svoj ~~večen~~ **večni** mir*	lastnost/vrsta (SZ)
*Postal je tudi ~~častен~~ **častni** doktor ljubljanske universe.*	lastnost/vrsta (SZ)

12 Primeri so obravnavani v jezikovni svetovalnici Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša: http://isjfr.zrc-sazu.si/svetovalnica#v pod ključnimi besedami: določni in nedoločni pridevnik.

13 Primeri, ki jih navajamo v preglednici, so iz korpusa Šolar (Rozman idr. 2012).

*Razplet, razsnova in na koncu ~~dramtičen~~ **dramatični** konec*	lastnost/vrsta
*Odlomek iz zgodbe Nekdo drug, ki jo je napisal Brane Gradišnik, je ~~pripoveden~~ **pripovedni**.*	lastnost/vrsta
*po tleh narisal nek ~~neznan~~ **neznani** lik*	lastnost/vrsta
*hočem biti vsaj malo bolj ~~glaven~~ **glavni** kot drugi*	lastnost/vrsta
*Mater je ~~lasten~~ **lastni** oče pretepal; Lahko povem tudi ~~lasten~~ **lastni** primer*	svojina/vrsta
*Da bi čim več ljudi govorilo ~~materin~~ **materni** jezik; ne damo veliko poudarka na ~~materin~~ **materni** jezik; Meni je moj ~~materin~~ **materni** jezik lep; Izpustiti iz rok svoj ~~materin~~ **materni** jezik; v šolah so razveljavili ~~materin~~ **materni** jezik; koliko je vreden ~~materin~~ **materni** jezik*	svojina/vrsta

3 Predlog za slovarsko obravnavo pridevniških iztočnic v sodobnem slovarju slovenskega jezika

Slovarska obravnava problema, kot jo predlagamo za izdelavo SSSJ, zahteva po našem mnenju upoštevanje izhodišč, ki omogočajo konsistentne rešitve in so usmerjene v pojasnjevanje pomenskih lastnosti pridevniških iztočnic, posledično pa z navajanjem kolokacij in z opisi tipičnih skladenjskih rab v stavčnih razlagah omogočajo reševanje konkretnih uporabniških problemov. V predlogu zato na podlagi ločene obravnave izrazne podobe iztočnice (leme) in njene vsebine (pomena) izhajamo iz nevtralne pridevniške oblike, ki je po definiciji nedoločna, v slovarju pa nam predstavlja virtualno obliko, ki je enotna ne glede na večpomenskost izraza. Leksikografski opis, kot izhaja iz rešitev v Leksikalni bazi za slovenščino,[14] temelji na ugotavljanju pomenov pridevnika v njegovem tipičnem besedilnem okolju, kar ponazarjajo kolokacije in SZ, in na beleženju skladenjske vloge, v kateri se pomen tipično realizira, kar je razvidno iz stavčne razlage:

alergičen

1 alergično OBOLENJE ali REAKCIJA nastane zaradi preobčutljivosti organizma na določeno živilo ali snov

- alergični [rinitis, nahod, šok, odziv, izpuščaj, pojav, ekcem, napad]

2 če je ČLOVEK alergičen na drugega ČLOVEKA, na neko DOGAJANJE ali STANJE, ima do tega negativen odnos ali mu vzbuja odpor

- alergičen na [klerikalce, dvoličnost]

Znotraj različnih pomenov obravnavanega pridevnika v iztočnici se s kolokacijami, ki odražajo strukturno in pomensko povezanost sestavin, izražajo tudi različne pridevniške oblike, ki so sicer glede na posamezni pridevniški pomen pričakovane oz. bolj običajne – vrstnost je praviloma izražena z obrazilom *-ni*, lastnost in različni pomenski prenosi pa z obrazilom *-en*, vendar pa so hkrati evidentirane tudi oblike, ki sistemsko ne ustrezajo pomenu vrstnosti, snovnosti ali lastnosti, so pa za določeno

14 http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar

kolokacijo ali SZ prepoznavne in delujejo v jeziku naravno (v spodnjih kolokacijah poudarjeno):

briljanten
1 ki zbuja občudovanje; izjemen
- briljanten [glas], briljanten [pianist, matematik]
- **briljantni** [um]
- briljanten [dosežek, uspeh]
- [naravnost, absolutno, zares] briljanten

2 ki vsebuje briljante
- **briljantni** [prstan, nakit]

aerodinamičen
1 učinkovit pri gibanju skozi zrak
- **aerodinamični** [oklep, pokrov, pripomoček, zaključek, dodatek, profil, element]
- [izredno, zelo, izjemno] aerodinamičen

SZ: aerodinamični količnik

Abstraktnost slovarske oblike, tako v primerih, ko se ta v besedilu običajno ne realizira (npr. *dežen*), kot tudi v primerih, ko zastopa več izhodiščno med seboj nepovezanih pomenov (npr. *bučen*: *bučni pire* : *bučen aplavz*), kar se navadno obravnava kot homonimija (prim. Gantar 2015), se sicer lahko kaže kot problematična v tiskanem mediju, v spletnem pa ne, saj je mogoče na ravni iskalnika vsa uporabniška poizvedovanja povezati tako z osnovno obliko kot tudi z vsemi pridevniškimi oblikami, ki se pojavljajo v kolokacijah in SZ. Uporabniku je tako v zvezi s pridevniki ponujen pomenski opis v povezavi z besedno zvezo, v kateri se tipično pojavlja, in ne izolirano, zato je tudi prepoznavnost osnovne oblike z uporabniškega vidika manj pomembna. Na drugi strani je distribucija obrazil glede na pomensko vrednost pridevnika določena s tipičnostjo, kolokabilnostjo, ki jo določa naravna raba jezika, in ne s sistemsko predvidljivostjo, ki je pogosto uniformna in nenaravna, npr. *praženi krompir*, *dragi kamen*.[15] Zadnje je posebej problematično z normativnega stališča, saj se določene oblike v jezikovnih priročnikih kodificirajo kot jezikovnosistemsko edino pravilne, s čimer se jezikovna variantnost, ki je v realnih besedilih očitna, prilagaja tako rekoč ad hoc odločitvam leksikografov. Zadnje še najbolje ponazarjajo prav odločitve, predlagane v osnutku koncepta za NSSKJ. Posledično, o čemer priča tudi negotovost jezikovnih uporabnikov in učiteljski popravki v besedilih šolarjev, se izgublja tudi jezikovna kompetenca maternih govorcev, saj se ta prepušča odločitvam leksikografov, slovničarjev in normativistov o edino pravilni obliki tudi v primerih, kjer je variantnost mogoče teoretsko utemeljiti.

15 Ob navedenih primerih se očitno kaže tudi razlika med SSKJ-jevo težnjo, ki sledi naravni jezikovni rabi s poudarkom na variantnosti: *drag kamen*, *pražen(i) krompir*, in rešitvijo v *Slovenskem pravopisu*, ki se odloča za sistemsko ustreznost.

Literatura

GANTAR, Polona, 2015: Homonimija in večpomenskost: od teorije do slovarja. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitv*e. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 340–357.

GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, ŽELE, Andreja, 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. *Različica 1.1*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša; Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti. http://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Koncept_NoviSSKJ.pdf

GORJANC, Vojko, 1999: Kohezivni vzorec matematičnih besedil. *Slavistična revija* 47/2. 139–159.

GORJANC, Vojko, ŽELE, Andreja, 2002: Compound dictionary entries (the case of Slovene noun phrases). Anna Braasch, Claus Povlsen (ur.): *EURALEX 2002: proceedings of the Tenth EURALEX international congress*, *Copenhagen, Denmark, August 13–17*. Copenhagen: Center for Sprogteknologi. 607–614.

KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo slovarja sodobnega slovenskega jezika*. http://www.sssj.si/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf

LOGAR BERGINC, Nataša, GRČAR, Miha, BRAKUS, Marko, ERJAVEC, Tomaž, ARHAR HOLDT, Špela, KREK, Simon, 2012: *Korpusi slovenskega jezika Gigafida, Kres, ccGigafida in ccKRES: gradnja, vsebina, uporaba*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko; Fakulteta za družbene vede.

PRAZNIK, Zvonka, 1997: Določna in nedoločna oblika pridevnika pri Škrabcu (in v slovenskem jezikoslovju). Jože Toporišič (ur.): *Škrabčeva misel II: Zbornik s simpozija '96*. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica. 71–84.

ROZMAN, Tadeja, STRITAR, Mojca, KOSEM, Iztok, 2012: Šolar – korpus šolskih pisnih izdelkov. Tadeja Rozman, Irena Krapš Vodopivec, Mojca Stritar, Iztok Kosem (ur.): *Empirični pogled na pouk slovenskega jezika.* Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko.

SP – *Slovenski pravopis*, 2001: Ur. odbor Jože Toporišič idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

TOPORIŠIČ, Jože, 1976: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična revija* 26/3. 253–276.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1981: Pomenske skupine nekakovostnih izpeljanih pridevnikov. *Slavistična revija* 29/1. 19–42.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1996: Določnost kot besedilna prvina v slovničnem opisu slovenskega jezika. *Kopitarjev zbornik. Obdobja 15*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 115–130.

ŽELE, Andreja, 2009: O geslovniku za novi slovar slovenskega jezika. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 75–82.

Spletni viri

Korpus Gigafida: http://www.gigafida.net

Korpus Šolar: www.korpus-solar.net

Leksikalna baza za slovenščino: http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar

SLOVENSKI OTROŠKI ŠOLSKI SLOVAR

Lara Godec Soršak
Pedagoška fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.3–053.5:004

Uporaba slovarja pri pouku je pomembna, ker spodbuja razvijanje poimenovalne zmožnosti, poleg tega zgodnja uporaba slovarja močno vpliva na uporabo tega priročnika kasneje v posameznikovem življenju. Kritično ovrednotenje štirih slovenskih otroških šolskih slovarjev potrjuje, da potrebujemo sodoben e-slovar za učence, stare 6–10 let.

poimenovalna zmožnost, pomenska razlaga, korpus, e-slovar, učenec

Using a dictionary in class is important because it stimulates the development of lexical competence. In addition, dictionary use in the early years has a major effect on dictionary use later in life. Critical evaluation of the four Slovene primary school dictionaries confirms the need for a modern e-dictionary for learners aged 6–10 years.

lexical competence, dictionary definition, corpus, e-dictionary, pupil

1 Uvod

V slovenskem jezikovnem prostoru uporaba šolskega slovarja ni uveljavljena. Po Učnem načrtu (2011: 49) naj bi učenci uporabljali »slovarske priročnike v knjižni in elektronski obliki (na primer *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), *Veliki slovar tujk*)« v 3. vzgojno-izobraževalnem obdobju (VIO). Rezultati raziskave Jezikovni viri pri jezikovnem pouku v osnovni in srednji šoli, ki so jo opravili Stabej idr. leta 2008, kažejo, da učitelji pri pouku v 2. in 3. VIO v OŠ ter v SŠ večinoma uporabljajo SSKJ (Stabej, Rozman 2011: 53). M. Čebulj (2013: 81) pa je z anketiranjem učiteljev razrednega pouka ugotovila, da ti vključujejo rabo SSKJ že v 1. in 2. VIO. Več avtorjev meni, da je SSKJ neprimeren za šolsko rabo, predvsem s stališča upoštevanja uporabnikovih zmožnosti in veščin, potrebnih za učinkovito uporabo slovarja (Weiss 2001: 180; Stabej idr. 2008: 4; Rozman 2010: 17, 91, 262; Stabej, Rozman 2011: 54).

Uporaba slovarja pri pouku je pomembna, ker spodbuja razvijanje poimenovalne zmožnosti, ki je del jezikovne zmožnosti; ta je ena od glavnih sestavin sporazumevalne zmožnosti, katere razvijanje je temeljni cilj pouka slovenščine (Bešter Turk 2011). Besedišče usvajamo vse življenje in uporaba slovarja pozitivno vpliva na razvoj posameznikove jezikovne zmožnosti (Menyuk, Brisk 2005: 157–161 v: Rozman 2010: 17). Navada, da uporabljamo slovar, se oblikuje zelo zgodaj, in če ne usvojimo veščin za uporabo slovarja, lahko kasneje kot odrasli pri uporabi še vedno čutimo nelagodje (Landau 2001: 26).

V prispevku se osredotočamo na slovarje za učence od 1. do 5. razreda oz. v starosti 6–10 let in jih imenujemo otroški šolski slovarji.[1] Obstoječi tovrstni slovenski slovarji so skromni po obsegu in zasnovi, poleg tega jih učitelji večinoma ne poznajo (Čebulj 2013: 81), zato jih pri pouku tudi ne uporabljajo (prav tam: 81–82). V nadaljevanju jih bomo kritično ovrednotili.

2 Analiza slovenskih otroških šolskih slovarjev

Pregledali smo štiri slovarje, in sicer *Moj mali slovar* (MMS, 1996), *Moj slovar* (MS, 2000), *Moj prvi slovar* (MPS, 2002) in *Besede nagajivke* (BN, 2002). Pri tem smo bili pozorni na mega-,[2] makro-, mikro- in ikonostrukturo slovarjev.

Vsi analizirani slovarji so izšli v knjižni obliki. Imajo kratek uvod oz. nagovor uporabnikov, temu sledi slovarski del A–Ž. Noben slovar nima navodil za uporabo, zato nikjer ni predstavljena zgradba slovarskega sestavka. Vsi priročniki omogočajo učencu, da dopisuje svoje besede, in sicer na straneh za posamezno začetno črko, v BN pa na koncu slovarja. V MPS in MS abecednemu delu sledi slikovni slovar z 19 ilustriranimi tematskimi sklopi. V MPS je v vsakem sklopu tudi ena ali več nalog. Ob obeh slovarjih sta izšla delovna zvezka z različnimi nalogami, npr. naloge za uporabo slovarja, iskanje besed glede na različna pomenska razmerja, iskanje asociacij, rim, razlaga pomena besed, samostojno izdelovanje slovarja.

MMS je (bil)[3] namenjen učencem od 1. do 4. razreda in MS učencem 3. in 4. razreda osemletne OŠ, MPS učencem 2. in 3. razreda, BN pa učencem od 2. do 5. razreda devetletne OŠ. Merilo za izbiro gesel ni jasno, le v BN je avtorica napisala, da je v priročnik uvrstila tiste besede, ki učencem povzročajo težave pri zapisu (Kokalj 2002: 5). Pravopisni vidik je bil v ospredju tudi v MMS, v katerem so črke za glasove, ki učencem povzročajo težave pri zapisu, zapisane krepko, vendar nedosledno in neenotno, npr. *učite**lj***, *vadite**lj*** ali *beze**g***, *šilč**e**k*. Avtorji MMS so besede črpali iz besedil učencev in iz beril od 1. do 4. razreda osemletne OŠ, avtorica BN iz besedil učencev od 2. do 5. razreda devetletne OŠ, za druga dva slovarja pa viri niso znani.

Obseg vseh analiziranih slovarjev je zelo skromen. Največ gesel (1.021) je v MMS, v MPS jih je 478, v MS 891 in v BN 774. V primerljivem *Prvem školskem rječniku hrvatskoga jezika* je 2.500 gesel in tudi Weiss (2001: 181) na podlagi pregleda nekaterih tujih tovrstnih slovarjev navaja obseg od 1.000 do 3.000 gesel.

1 Terminologija ni poenotena oz. uveljavljena; (tuji in domači) avtorji v naslovih slovarjev uporabljajo različna poimenovanja (npr. *primary dictionary*, *junior dictionary*, *children's dictionary*, *first dictionary*, *school dictionary*, *prvi školski rječnik*, *moj slovar*, *moj mali slovar*, *moj prvi slovar*).

2 Megastrukturo slovarja omenjajo npr. Hartmann (2001: 59–60, 64), Svensén (2009: 77) in Béjoint (2010: 14). Nanaša se na celotno zgradbo slovarja od prve do zadnje strani (Béjoint 2010: 14), vključno z uvodom, delom A–Ž in raznimi seznami na koncu slovarja. Nekateri avtorji omenjajo le makro- in mikrostrukturo (npr. Landau 2001; Jackson 2003; Atkins, Rundell 2008). Prva se nanaša na zgradbo geslovnika (Svensén 2009: 77), druga pa na zgradbo slovarskega sestavka (prav tam). Boulanger (2003: 13 v: Béjoint 2010: 14) omenja še ikonostrukturo, tj. organiziranost ilustracij v slovarju. V slovenski literaturi sta uveljavljena izraza makrostruktura in mikrostruktura (npr. Dobrovoljc, Jakop 2008: 86; Kompara 2010: 111; Dobrovoljc, Bizjak Končar 2011: 106).

3 Uporabili smo preteklik, ker sta izšla pred uvedbo devetletne OŠ.

Gesla so v vseh slovarjih urejena po abecedi. Niso opremljena z naglasnimi znamenji, izjemoma je tako le v primeru dveh enakopisnic v BN, vendar ne dosledno, npr. *órglar*, *orglár*; *lev*, *lév*. Glede na besedno vrsto prevladujejo samostalniki, sledijo pridevniki in glagoli, v nekaterih še prislovi in posamezni primeri drugih besednih vrst (v BN so samo samostalniki, le dva številnika; v MMS je pribl. 83 % samostalnikov, v MPS pribl. 84 %, v MS pa pribl. 67 %). Vsa gesla so enobesedna,[4] le v MMS sta večbesedni gesli *bruto teža* in *novo leto*, v MS pa *Indija Koromandija*, *jaga baba* in *mila jera*. Posamezne stalne besedne zveze so ali del pomenske razlage (npr. *ključ* – ʻViolinski ključ je znak na začetku notnega črtovja.ʼ v BN) ali ilustrativnega primera (npr. *čaplja – Siva čaplja gnezdi sredi močvirja.* v MPS). Lastnih imen ni, razen *Zemljan* in *Indija Koromandija* v MS in sedem gesel v MMS, pri tem pa merilo za uvrstitev v geslovnik ni znano. V MS imajo redka gesla dvojnice, npr. *avtocesta* in *avto cesta*, prav tako v MMS, npr. *au*, *av*; *dolžen* in *dolžan*; *mehek* ali *mehak* ter celo »nepravi dvojnici« *mel*, *melišče*; vendar ni jasna vloga ločila oz. veznika *in*, *ali* med dvojnicama. V MPS so pri geslih, ki poimenujejo vršilca dejanja, še oblike za ženski spol,[5] npr. *akrobat*, *akrobatka*, vendar ne vedno, npr. *alpinist*. V enem primeru po moški obliki sprašuje vprašanje v vlogi ilustrativnega primera (npr. *vdova* – ʻVdova je ženska, ki ji je umrl mož.ʼ *Kako pa se imenuje moški, ki mu je umrla žena?*) oz. je poimenovanje za moškega omenjeno v ilustrativnem primeru (npr. *šivilja* – ʻŠivilja je ženska, ki šiva in kroji različna oblačila.ʼ *Moški, ki šiva in kroji oblačila, je krojač.*).

V nobenem slovarju ni napisana izgovarjava, ampak geslu sledi pomenska razlaga. Te so v MMS (večinoma) sopomenske, v MPS in BN povedne[6] ter v MS leksikografske. V slednjih treh je bil osnova za pomenske razlage SSKJ, vendar je to omenjeno le v BN. Nekatere pomenske razlage so prilagojene zmožnostim uporabnika, druge ne. Najpogostejše pomanjkljivosti so: a) manjka pomenska razlaga (npr. *čevljar* v MMS); b) v pomenski razlagi je beseda, ki je verjetno težje razumljiva od razlagane besede (npr. *avgust* – ʻveliki srpanʼ[7] v MMS; *jastreb* – ʻJastreb je ujeda z ravnim, samo na koncu ukrivljenim kljunom in golim vratom.ʼ[8] v MPS); c) pomenska razlaga je napačna ali nenatančna (npr. *melancana* – ʻjajčevec, bučkaʼ v MMS); č) sopomenka v pomenski razlagi ni iste besedne vrste kot beseda v geslu (npr. *fakultativen*

4 Kot taka smo šteli tudi glagole z morfemom *se*.

5 V MMS je samo v enem primeru v geslu, ki poimenuje osebo moškega spola, napisano še obrazilo za žensko poimenovanje, tj. *najditelj-ica*, drugod ne, npr. *učitelj*.

6 V slovenski literaturi ta tip pomenske razlage prevajajo kot (celo)stavčno definicijo (npr. Kosem 2006; Rozman 2010). Ker gre za pomensko razlago v obliki cele (večstavčne) povedi, se nam zdi smiselno, da jo poimenujemo povedna pomenska razlaga. Da je mišljena poved, ne stavek, je izraženo že v izvirnem angleškem terminu, tj. *full-sentence definition* (Svensén 2009: 235).

7 Glede na to, da se beseda *avgust* za ime meseca tako rekoč splošno uporablja, sopomenski izraz *veliki srpan* pa je časovno zaznamovan in ga verjetno večina otrok ne pozna, bi bilo smiselno, da je besedna zveza *veliki srpan* geslo in *avgust* sopomenska razlaga. V korpusu Gigafida se *avgust* pojavi 168.258-krat, *veliki srpan* pa le 609-krat.

8 V pomenski razlagi besede *jastreb* je nadpomenka *ujeda*, ki se v korpusu Gigafida pojavi 1.654-krat, *jastreb* pa 3.403-krat. Glede na manjšo pogostost rabe besede *ujeda* lahko sklepamo, da je ta učencem težje razumljiva oz. manj poznana, zato bi bilo smiselno v pomenski razlagi tej nadpomenki dodati še besedo *ptica*, tj. kot uvrščevalno pomensko sestavino uporabiti besedno zvezo *ptica ujeda*.

– ʻizbirni predmetʼ v MMS); d) namesto pomenske razlage je ilustrativni primer (npr. *molsti* – ʻmolsti kravoʼ v MMS) ali vse tri oblike pridevnika (npr. *boljši* – ʻdober, boljši, najboljšiʼ v MMS); e) sorodna gesla so različno obravnavana (npr. *boljši* proti *daljši* – brez pomenske razlage v MMS).[9]

V vseh slovarjih je večinoma predstavljen po en pomen geselske besede, besed z več pomeni (največkrat z dvema pomenoma, sicer pa tudi do petimi) je v MMS manj kot odstotek, v MPS 6,5 %, v MS 14,8 % in v BN 16,3 %. Večpomenke in enakoizraznice niso enotno obravnavane. Znotraj posameznega slovarja so nekatere enakoizraznice obravnavane kot večpomenke v enem slovarskem sestavku, v drugih primerih pa v dveh slovarskih sestavkih, npr. v MPS *čélo* in *čêlo* kot večpomenka, *gòl* in *gól*, *krilo* ter *klóp* in *klòp* kot enakopisnice v dveh sestavkih; v MS *kit*, *krmilo*, *mlaj*, *model*, *pristajati*, *prst*, *rak*, *tuš*, *vila* in celo *gòl* in *gól* kot večpomenke, *péčka – pečkà*, *tòp* (sam.) – *tòp* (prid.), *púst* (sam.) – *púst* (prid.) pa v dveh slovarskih sestavkih. V BN so enakoizraznice obravnavane kot večpomenke, npr. *bob*, *bradlja*, *film*, *gož*, *sviščˊ*, *parkelj*, *med*, enakopisnice pa različno, npr. *órglar* in *orglár* ter *lêv* in *lév* v ločenih sestavkih, *ávgust* in *avgúst* pa v enem.

Če bi obravnava enakoizraznic (homonimov), ki pripadajo isti besedni vrsti, znotraj enega sestavka (npr. *prst*) mogoče še bila sprejemljiva, pa to ne velja za enakoizraznice, ki pripadajo različnim besednim vrstam (npr. *pust*)[10] ali so samostalniki različnega spola (npr. *med*),[11] in še manj za enakopisnice (npr. *čélo – čêlo*). Glede na to, da učenci v 5. razredu po učnem načrtu usvajajo pojma enopomenka in večpomenka ter »navajajo pomene večpomenske besede in jih ponazarjajo v povedih« (Učni načrt 2011: 27), bi bilo smiselno tudi v otroškem šolskem slovarju dosledno ločevati med večpomenskimi besedami in enakoizraznicami. S tako zasnovo slovarja bi učence tudi v nižjih razredih že posredno navajali na razlikovanje.

Ker ni jasnega merila za sestavo geslovnikov in izbiro predstavljenih pomenov, se nekateri (drugi) pomeni glede na potrebe uporabnika zdijo odveč (npr. *bradlja* – ʻBradlja je enoročna tesarska sekira.ʼ v BN). Bradlja v tem pomenu je gozdarski termin, zato ni smiselno, da je v otroškem šolskem slovarju.

V MPS in BN pomenski razlagi sledi primer rabe. Tudi pri teh se pojavljajo pomanjkljivosti, in sicer v MPS: a) primer je neustrezen, etično sporen (npr. *Iz aligatorjeve kože naredijo usnje, iz usnja pa torbico.*); b) primer je del pomenske razlage (npr. *akrobat*, *akrobatka* – ʻTo je oseba, ki dela težko izvedljive, tvegane vaje, npr. cirkuški akrobat.ʼ *V cirkusu se akrobat vozi s kolesom po vrvi.*); c) pomenska razlaga je primer rabe (npr. *čitljiv* – ʻČitljivo pisavo se da brati.ʼ *Rokova pisava je čitljiva.*); č) primer ne ponazarja pomena, ki je predstavljen v pomenski razlagi (npr.

9 Mogoče je, da so imeli avtorji MMS utemeljene razloge za odločitve, omenjene v točkah d in e, čeprav se nam po kritičnem pregledu slovarčka zdi bolj verjetno, da gre za posledice ne dovolj premišljene ali premalo natančne zasnove slovarja.

10 Besedi *pust* kot sam. v pomenu ʻljudski običaj […]ʼ in kot prid. v pomenih ʻdolgočasen […]; brez maščobe […]; nenaseljen […]ʼ sta v MPS v tem smislu ustrezno obravnavani v dveh sestavkih.

11 Samostalnika različnega spola *med* v pomenu ʻsladka snov, ki jo delajo čebele […]ʼ in *med* kot ʻzlitina bakra in cinkaʼ sta v BN predstavljena v istem sestavku.

mavec – ʻMavec je bel prah, ki se hitro strdi, če ga pomešamo z vodo.ʼ *Zdravnik zlomljeno roko ovije v mavec, da se kost pravilno zaraste*.). Moti tudi neenoten prikaz primerov rabe pri večpomenskih besedah; ponekod je primer pod vsako pomensko razlago, drugod v eni povedi za oba pomena (npr. *lok*), spet drugod samo primer za eno pomensko razlago in še ta na koncu sestavka, namesto pod prvo pomensko razlago, na katero se nanaša (npr. *mačeha*), ponekod pa posamezno pomensko razlago nadomešča ilustracija (npr. *roža*).

V MS načeloma ni primerov rabe, vendar so ponekod vključeni v slovar tako, da: a) so od pomenske razlage ločeni s podpičjem (npr. *apnenec* – ʻkamnina, iz katere se pridobiva apno; Alpe so iz apnencaʼ); b) jih uvaja okrajšava *npr.* (npr. *akcija* – ʻprizadevanje; organizirana dejavnost z določenim ciljem, npr. akcija zbiranja papirjaʼ); c) so v oklepaju (npr. *čvrst* – ʻpoln življenjske energije, zdravja (kljub starosti je bil čvrst)ʼ). Po drugi strani se te oznake uporabljajo tudi za drugo: a) za podpičjem je sopomenka (npr. *astronavt* – ʻkdor je usposobljen za vesoljske polete; vesoljecʼ); b) za okrajšavo *npr.* so podpomenke (npr. *žito* – ʻkulturne rastline s klasi, lati ali njihovo seme, npr. pšenica, rž, ječmen, ovesʼ); c) v oklepaju so kolokatorji (npr. *bezati* – ʻdrezati v kaj (v nos, v luknjo)ʼ) ali podpomenke (npr. *agrumi* – ʻjužno sadje kiselkastega okusa (limone, pomaranče)ʼ).

Zvrstna oz. slogovna zaznamovanost je označena le v MS.[12] V njem so oznake pogovorno (npr. *afna*), pri *gniti* slabšalno in pri *južina* narečno. Oznaka je takoj za geslom, pri *gniti* pred drugim pomenom, na katerega se nanaša, pri *južini* pa neustrezno pred vsemi štirimi pomeni, čeprav se nanaša samo na prva dva pomena, tj. ʻkosiloʼ in ʻmalicaʼ. Po drugi strani ponekod manjka oznaka (npr. geslo *žakelj* je brez oznake pogovorno).

V vseh slovarjih so ilustracije. MMS je črno-bel z risbami učencev. Drugi trije slovarji so barvni in oblikovno privlačni. Posamezne sestavine slovarskega sestavka (geslo, pomenska razlaga in primer rabe) so med seboj jasno barvno in/ali tipografsko ter fizično ločene. V MPS je ilustracija ob vsakem sestavku (razen ob geslu *abeceda*), v MS pa ob nekaterih sestavkih. Največkrat so ilustracije ob samostalniških geslih, redko tudi ob glagolu ali pridevniku, npr. *cvreti*, *elastičen*. V BN je na posamezni strani navadno po ena ilustracija in njihova vloga je predvsem to, da je priročnik na prvi pogled uporabniku prijazen, manj pa to, da bi dopolnjevale pomensko razlago oz. uporabniku olajšale razumevanje pomena besede.

3 Sklep

Čeprav je bila potreba po šolskem slovarju izražena že pred več kot desetletjem (Weiss 2001), Slovenci še nimamo kakovostnega otroškega šolskega slovarja. Trije (*Moj prvi slovar*, *Moj slovar* in *Besede nagajivke*) so sicer oblikovno privlačni in dobro zamišljeni, vsi pa so preskromni po obsegu in z leksikografskega stališča premalo dosledni in premalo premišljeni.

12 Avtorice so v tem sledile SSKJ.

Pri zasnovi slovarja bo treba upoštevati potrebe in zmožnosti ciljnih uporabnikov (Rozman 2004; Svensén 2009: 452; Stabej 2009: 134; Béjoint 2010: 223; Dobrovoljc, Bizjak Končar 2011: 87; Stabej, Rozman 2011) in dejstvo, da mora sodoben slovar temeljiti na korpusu (Béjoint 2010: 198; Landau 2001: 286; Atkins, Rundell 2008: 96). Wild, Kilgarriff in Tugwell (2013) so dokazali, da se jezik v besedilih, namenjenih otrokom, razlikuje od jezika v besedilih za odrasle, zato naj otroški šolski slovar temelji na ustreznem[13] in obsežnem korpusu besedil za učence in korpusu besedil učencev, ki ju bo treba še zgraditi. Korpus šolskih pisnih izdelkov Šolar[14] v obstoječem obsegu in obliki ni primeren, ampak bi morala korpusa zajeti besedila za osnovnošolce in besedila osnovnošolcev od 1. do 5. razreda. Korpus besedil za učence je v veliko pomoč pri zasnovi geslovnika, omogoča prepoznavanje kolokatorjev, besednih zvez, s katerimi so otroci v stiku, in pomenov ter izbiro ustreznih ilustrativnih primerov in sledenje spremembam v jeziku (prav tam). Korpus besedil učencev pa mdr. natančneje razkrije napake, ki jih učenci pogosto delajo, npr. pravopisne napake ali ponavljanje besed (prav tam).

Pomembno izhodišče pri zasnovi otroškega šolskega slovarja je tudi to, da naj bo ta v elektronski obliki. E-različica bo omogočala večstopenjskost slovarja tako na ravni zahtevnosti kot na ravni prikaza posameznih informacij, približala slovar sodobnim učencem in olajšala njegovo uporabo. Glede na to, da so mladi vse bolj vešči uporabe raznih elektronskih naprav, da se v slovenskih šolah uveljavljajo e-učbeniki in da Učni načrt (2011: 109) poudarja tudi pomen razvoja digitalne pismenosti, ima e-različica slovarja prednost pred knjižno. Nekateri sicer omenjajo tudi prednosti slovarjev v natisnjeni obliki,[15] vendar je po mnenju Béjointa (2010: 375) prednosti e-slovarjev toliko, da bodo ti sčasoma nadomestili tiskane slovarje.

V slovarskem sestavku otroškega šolskega slovarja naj bodo poleg gesla, pomenske razlage in ilustrativnega primera[16] vsaj še ilustracija,[17] zvočni posnetek izgovarjave,[18] nekatere pregibne oblike[19] in stalne besedne zveze.[20] V slovarju naj bodo tudi dodatni elementi, npr. enciklopedični podatki, predstavitev besed glede na pomenska

13 Pri izdelavi korpusa je treba upoštevati razna merila, npr. zastopanost besedil različnih zvrsti in vrst; tiskana besedila in besedila, objavljena na spletu; obdobje, v katerem so besedila izšla; starost učencev, ki so jim besedila namenjena (prim. Arhar Holdt, Kosem, Logar Berginc 2012; Wild, Kilgarriff, Tugwell 2013).

14 Korpus je dostopen na: http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar

15 Nesi (1999a v: Hartmann 2001: 86–87) npr. dvomi o tem, da hitrejše iskanje, ki ga omogočajo e-slovarji, omogoča tudi prednost pri učnem procesu, tj. da bi si stvari lažje in hitreje zapomnili.

16 Ilustrativni primer lahko pripomore k razumevanju pomena besede, vsebuje kolokacije in razkrije skladenjske vzorce.

17 Dokazano je, da ilustracija izboljša učni učinek in lahko pri bralcu vzbudi spomin na njegove pretekle izkušnje s svetom (Svensén 2009: 298).

18 Naglasna znamenja ali zapis izgovarjave mlajšim učencem niso razumljivi, zato je zvočni posnetek izgovarjave dobrodošla možnost, ki jo ponuja elektronska različica slovarja. Pri usvajanju besedišča je pomembno tudi to, da se učenec nauči besedo s pravilno izgovarjavo.

19 Smiselno je vključiti pregibne oblike, sploh tiste, ki učencem povzročajo težave, saj ti podatki vplivajo na razvijanje učenčeve skladenjske zmožnosti (prim. *Prvi školski rječnik hrvatskoga jezika*).

20 To je pomembno za razvijanje učenčeve poimenovalne zmožnosti.

razmerja (npr. nadpomenka in podpomenke),[21] povezave do raznih nalog in didaktičnih iger, saj bo učenje s tem potekalo na konkretnejši in hkrati igriv način, kar je učencem v tem starostnem obdobju zagotovo bližje. Pri tem ne smemo pozabiti na kakovostno grafično podobo.

Pomembno je, da se v slovenskem šolskem prostoru uzavesti uporabnost slovarja ne le pri slovenščini, ampak tudi pri drugih učnih predmetih. Slovenščina ni le učni predmet, ampak tudi učni jezik; z razvijanjem sporazumevalnih dejavnosti učencev se ta predmet tesno povezuje z drugimi predmeti (Učni načrt 2011: 108). Predvsem v 2. VIO učenci usvajajo vedno več besed z abstraktnim pomenom in besed z raznih strokovnih področij (Rozman 2010: 31) in torej razvijajo svojo poimenovalno zmožnost tudi pri drugih predmetih.

Literatura

ARHAR HOLDT, Špela, KOSEM, Iztok, LOGAR BERGINC, Nataša, 2012: Izdelava korpusa Gigafida in njegovega spletnega vmesnika. Tomaž Erjavec, Jerneja Žganec Gros (ur.): *Zbornik Osme konference Jezikovne tehnologije, 8. do 12. oktober 2012*. Ljubljana: Institut »Jožef Stefan«. 16–21.

ATKINS, B. T. Sue, RUNDELL, Michael, 2008: *The Oxford Guide to Practical Lexicography.* New York: Oxford University Press.

BÉJOINT, Henri, 2010: *The Lexicography of English: From Origins to Present*. Oxford: Oxford University Press.

BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130.

ČEBULJ, Monika, 2013: Raba slovarja v 1. in 2. triletju osnovne šole. *Slovenščina v šoli* 16/3–4. 73–83.

DOBROVOLJC, Helena, BIZJAK KONČAR, Aleksandra, 2011: Vprašanja obvestilnosti sodobnega pravopisnega slovarja. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 86–109.

DOBROVOLJC, Helena, JAKOP, Nataša, 2008: Specializirani pravopisni priročnik. *Jezikoslovni zapiski* 14/1. 85–101.

HARTMANN, R. R. K., 2001: *Teaching and Researching Lexicography.* Harlow: Pearson Education Ltd.

JACKSON, Howard, 2003: *Lexicography: An Introduction*. London: Routledge.

KOMPARA, Mojca, 2010: Krajšavni slovarji. *Jezikoslovni zapiski* 16/2. 111–129.

KOSEM, Iztok, 2006: Definicijski jezik v Slovarju slovenskega knjižnega jezika s stališča sodobnih leksikografskih načel. *Jezik in slovstvo* 51/5. 26–45.

LANDAU, Sidney I., 2001: *Dictionaries: The Art and Craft of Lexicography.* Cambridge: Cambridge University Press.

ROZMAN, Tadeja, 2004: Upoštevanje ciljnih uporabnikov pri izdelavi enojezičnega slovarja za tujce. *Jezik in slovstvo* 49/3–4. 63–75.

ROZMAN, Tadeja, 2010: *Vloga enojezičnega razlagalnega slovarja slovenščine pri razvoju jezikovne zmožnosti. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

STABEJ, Marko, 2009: Slovarji in govorci: kot pes in mačka? *Jezik in slovstvo* 54/3–4. 117–138.

STABEJ, Marko, ROZMAN, Tadeja, 2011: Slovarji, učitelji in šolarji. Marko Jesenšek (ur.): *Izzivi sodobnega slovenskega slovaropisja*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

STABEJ, Marko, ROZMAN, Tadeja, PIRIH SVETINA, Nataša, MODRIJAN, Nina, BAJEC, Boštjan, 2008: *Jezikovni viri pri jezikovnem pouku v osnovni in srednji šoli: končno poročilo z rezultati dela*.

21 To omogoča učencem, da usvajajo pomenska razmerja med besedami in širijo svoje besedišče.

Ljubljana: Pedagoški inštitut.
http://trojinapage.evolucija.si/assets/attachments/81/StabejRozman. pdf

SVENSÉN, Bo, 2009: *A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-making*. New York: Cambridge University Press.

Šolar: Korpus šolskih pisnih izdelkov. http://www.slovenscina.eu/korpusi/solar

Učni načrt. Program osnovna šola. Slovenščina, 2011. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Zavod RS za šolstvo.
http://www.mizs.gov.si/si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf

WEISS, Peter, 2001: Slovenski šolski slovar. Zoltan Jan (ur.): *Sodobna slovenska narečna poezija: Ciril Kosmač in razvoj povojne slovenske proze. Slovenski slavistični kongres, Koper, 5.–9. oktober 2000*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo. 179–188.

WILD, Kate, KILGARRIFF, Adam, TUGWELL, David, 2013: The Oxford Children's Corpus: Using a Children's Corpus in Lexicography. *International Journal of Lexicography* 26/2. 190–218.

Viri

BITENC, Andrej, STAROVAŠNIK, Majda, AJDOVEC, Marija, KOROŠEC, Dijana, 1996: *Moj mali slovar.* Kranj: Osnovna šola Franceta Prešerna.

ČILAŠ ŠIMPRAGA, Ankica, JOJIĆ, Ljiljana, LEWIS, Kristian, 2008: *Prvi školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Školska knjiga, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Gigafida: elektronska zbirka slovenskih besedil. http://www.gigafida.net

HANUŠ, Barbara, ŠIMENC MIHALIČ, Irena, ŠUBIC, Damjana, 2000: *Moj slovar.* Ljubljana: DZS.

KOKALJ, Tatjana, 2002: *Besede nagajivke. Učni pripomoček za učence od 2. do 5. razreda devetletne osnovne šole*. Trzin: Založba Izolit.

ŠUBIC, Damjana, SIVEC, Breda, 2002: *Moj prvi slovar.* Ljubljana: DZS.

JE LEKSIKOGRAFIJA LAHKO TUDI *QUEER*?

Vojko Gorjanc
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'26'276'374

Članek na kratko predstavi queerovsko teorijo in njene odmeve v jezikoslovju; v tem okviru izpostavi jezikoslovne študije, ki eksplicitno razvijajo queerovsko jezikoslovje kot samostojno raziskovalno izhodišče. V nadaljevanju umesti načela queerovskega jezikoslovja v leksikografski okvir, pri čemer izpostavi konfliktnost med temeljnim izhodiščem leksikografije in konceptom queerovskega jezikoslovja: opis norme v razmerju do rušenja normativnih shem v jezikoslovnem opisu. V članku predlagamo leksikografski pristop, ki omogoča, da se v leksikografske koncepte umesti tudi razmišljanje o vprašanju družbene konstrukcije norme, ko gre za vprašanja različnih družbenih skupin, in njene dekonstrukcije, torej vprašanja, ki jih eksplicitno naslavlja queerovsko jezikoslovje.

jezikovni opis, norma, sociolingvistika, leksikografija, queerovsko jezikoslovje

The article briefly presents queer theory and its implications in linguistics, pointing out the linguistic body of work that maintains queer linguistics as a separate research field. The principles of queer linguistics are placed within a linguistics framework, emphasizing the conflict between the principal lexicographical standpoint and the concept of queer linguistics: the description of the norm in the relation to the deconstruction of normative patterns in linguistic descriptions. The article proposes a lexicographical approach that enables the social construction of norms (when dealing with different social groups) as well as their deconstruction (i.e. the issue pertaining directly to queer linguistics) to become viable lexicographical concepts.

linguistic description, norm, sociolinguistics, lexicography, queer linguistics

1 Uvod

V okviru poststrukturalnih pristopov v družboslovju in humanistiki se je tudi v jezikoslovju začelo razpravljati o nenevtralnosti pri uporabi jezika. Ukvarjanje z družbeno neenakostjo se je usmerilo v raziskave uporabe jezika, predvsem z željo po spremembi odnosa do družbeno deprivilegiranih skupin, ko gre za rabo jezika, ki izkazuje diskriminacijo in njeno ohranjanje v procesu dominacije (Dijk 2001; Fairclough 2001). Tovrstno delovanje je bilo povezano z idejami o jezikovnih reformah, s katerimi bi opozorili na diskriminacijo, kot se odraža v jeziku, hkrati pa s tem skušali tudi spremeniti razmerja družbene moči (Goddard, Patterson 2000: 73). Družbena neenakost, kot se odraža v jeziku, se namreč z jezikovno rabo nenehno reproducira, s čimer pristajamo na uporabo jezika, ki je v drugih družbenih okoliščinah zakodiral

neenakost med družbenimi skupinami, danes pa tako družbeno neenakost z uporabo istega jezika ohranjamo in z rabo tudi krepimo (Koch 2008: 2).

V razpravi pokažemo, kako se je v ta okvir umestila queerovska teorija in iz nje izhajajoče queerovsko jezikoslovje, v nadaljevanju pa skušamo odgovoriti na vprašanje, kako lahko tovrstna razmišljanja umestimo na raven jezikovnih opisov, saj so prav ti tisti, v katerih se opisujejo družbene skupine in razmerja družbene moči, predvsem z željo, da se pri jezikovnem opisovanju zavedamo tako nenevtralnosti diskurzov, na podlagi katerih temeljijo opisi, kot tudi nenevtralnosti samega jezikoslovnega delovanja.

2 Po queerovsko

Queerovska teorija je interdisciplinarni pristop v okviru poststrukturalnih kritičnih teorij, ki temelji na analizi in dekonstrukciji tradicionalnih idej, vrednot in ustaljenih družbenih razmerij moči, ko gre za vprašanja identitetnih konceptov družbenega spola in seksualnosti (Jagose 1996; Koch 2008: 20). Gre predvsem za željo po dekonstrukciji močnih družbenih binarizmov, npr. ženska – moški in heteroseksualec – homoseksualec (Motschenbacher 2010: 6). Ker je poststrukturalno jezikoslovje že v sedemdesetih letih naslavljajo vprašanja družbenega spola in jezika, predvsem z vidika razmerij družbene moči in dominacije, pa tudi manipulacije in ideologije, kot se zrcalijo v diskurzu, je logično nadaljevanje tovrstnega pristopa tudi queerovsko jezikoslovje (Motschenbacher 2010: 1–2, 5), ki želi z analizo diskurznih praks pripomoči k razumevanju diskurzne konstrukcije identitetnih kategorij kot ideoloških družbenih konstruktov, skozi vso zgodovinsko zaznamovanih s heteronormativnostjo (Koch 2008: 38–39). Kot sorazmerno mlad raziskovalni pristop v jezikoslovju se uveljavlja predvsem v ZDA in drugih anglofonih okoljih od konca devetdesetih let (Livia, Hall 1997; Motschenbacher 2010: 5). Queerovsko jezikoslovje ima pomemben skupni imenovalec tudi s kritično analizo diskurza: humanistično željo po spremembi neenakosti v družbi in vzpostavljanju pogojev za enakopravni dialog posameznikov in družbenih skupin, pri čemer je pozicija raziskovalcev subjektivna in angažirana, tako nenevtralna, kot je nenevtralen tudi sam diskurz, ki ga preučuje (Katnić Bakaršić 2012: 7; Dijk 2001: 352; Motschenbacher 2010: 7).

Za razumevanje področja delovanja queerovskega jezikoslovja je eden od ključnih konceptov koncept heteronormativnosti, institucionalizirane ideologije univerzalnosti heteroseksualnosti in niza kulturnih vzorcev, družbenih in tudi pravnih norm, ki vzpostavljajo hegemonijo heteroseksualnosti v zahodnih družbah (Yep idr. 2003; Lovaas idr. 2007). Tako je v družbi vzpostavljena nezaznamovanost heteroseksualne identitete, ki je družbeno predpostavljena, dokler se je aktivno ne zanika (Koch 2008: 29). Ker pa queerovsko jezikoslovje naslavlja vprašanja družbeno konstruiranih identitet v diskurzih sploh, se ukvarja tudi z drugimi marginaliziranimi identitetami, tako tudi v okviru heteroseksualne na podoben način kot v razmerju med homoseksualno in heteroseksualno odpira vprašanja identitetnih razmerij med konstrukcijo identitet žensk kot družbeno deprivilegiranih v razmerju do moških, saj gre tudi v teh primerih

za konstrukcijo identitet, ki jo je v zahodnih družbah zgodovinsko zaznamoval prevladujoči moški normativni princip. Heteronormativnost se torej tiče vseh, ne le marginalizirane homoseksualne družbene skupine, saj enakovredno vključuje tudi vprašanja spolnega binarizma heteroseksualne identitete (Motschenbacher 2010: 16).

3 *Queer* v leksikografiji

Razmišljanje o tem, kako načela queerovskega jezikoslovje bolj sistematično umestiti v okvir leksikografije, je sorazmerno novo, čeprav se je najprej feministično jezikoslovje, pa tudi gibanje za politično korektnost veliko ukvarjalo prav z leksiko in jezikovnimi spremembami na leksikalni ravni. V tem okviru so bile namreč že konec sedemdesetih let in kasneje v osemdesetih oblikovane zahteve po jezikovnih reformah, ki bi omogočale nevtralnejšo uporabo jezika glede na družbeni spol (Goddard, Patterson 2000: 73). Če se je liberalna feministična tradicija zavzemala za jezikovne spremembe, ki naj bi zagotavljale boljšo vključenost za različne družbene skupine, ne le ženske, pa so radikalnejše feministične zahteve povezane s tezo, da je jezikovni sistem v celoti falokratičen in patriarhalen, skozi vso zgodovino oblikovan zgolj iz moške perspektive, zato ne predstavlja vseh in je potreben korenitih sprememb (Goddard, Patterson 2000: 77). V ta okvir se umešča tudi izdelava alternativnega slovarja angleščine avtoric Mary Daly in Jane Caputi *The Websters' First New Intergalactic Wickedary* (1987), ki je v resnici vaja v tvorbi novih besed in pomenov, a z zelo resnim namenom: dvigniti zavest, da so sestavljavci slovarjev s pozicije moči soodgovorni za leksikografske opise, ki kodirajo tradicionalne poglede in vrednote, ko gre za spolne identitete, še posebej opise žensk in njihovih aktivnosti v družbi (Goddard, Patterson 2000: 78).

3.1 Nezdružljivost konceptov?

Čeprav se danes queerovska leksikografija pojavlja tudi že kot del jezikoslovnih univerzitetnih študijskih programov,[1] pa razlog za to, da izhodišča queerovskega jezikoslovja še niso resnejši del leksikografske teorije in prakse, tiči v temeljnih leksikografskih načelih, opisati v jeziku tipično na podlagi realnosti komunikacije (Nossen 2015). In če je družbeni diskurz izrazito heteronormativen, če so v njem tipične družbenospolne reprezentacije heteronormativne, kako naj na podlagi analize jezikovne rabe zgrajen jezikovni opis vključi tudi zahtevo skupin in posameznikov po dekonstrukciji družbeno konstruiranih normativnih okvirov. V nadaljevanju razmišljamo, kako pristopiti k leksikografskemu opisu, ki bo vključeval tudi razmisleke queerovskega jezikoslovja.

3.2 Začnimo popolnoma znova

Najbolj glasno opozarjanje na ustaljene družbene koncepte feministične lingvistike je v resnici zadelo v samo bistvo problema. Po eni strani gre za vprašanja

1 Npr. na univerzi v Saarbrücknu (http://www.uni-saarland.de/page/gender/aktuelles/lehrveranstaltungen-sose-2015/englische-linguistik.html).

globoko jezikovno zakoreninjenih družbenih konceptov, po drugi pa tudi za njihovo zgolj navidezno normativno veljavo, ki jo ohranjajo, promovirajo in reproducirajo leksikografski opisi, v katerih se zrcalijo družbene norme nekega drugega prostora in časa, kodirajo vrednote nekega drugega časa, tolerantnega obnašanja, teženj, sprejemljivosti nekoga drugega (Gorjanc 2014; 2015). V primeru, ko slovar temelji na predhodnih variantah, težko vzpostavlja razmerja do novega, še posebej, ko gre za subtilna družbena razmerja, zato je ena od rešitev popolnoma nov začetek, z novim gradivom, novim leksikografskim pristopom in predvsem večjo družbeno odgovornostjo.

V nadaljevanju predstavimo kratko analizo nekaj leksikalnih opisov iz SSKJ in SSKJ 2, ki so povezani z zakoreninjenima družbenima binarizmoma ženska – moški in heteroseksualec – homoseksualec, ter pokažemo, da leksikografski opis, ki temelji zgolj na dopolnjevanju in popravljanju obstoječega, preprosto ni ustrezen.

3.2.1 S pederasti ...

Na opis besede *pederast* v SSKJ smo že opozarjali (Gorjanc 2004), prav tako na to, da je že v času nastanka slovarja očitno obstajala dilema o ustreznosti opisa, saj so različna besedila izkazovala različno pomensko vrednost, prav tako različno konotacijo (Gorjanc 2014). Pri *pederastu* in *pederastiji* gre za leksikalna elementa, ki tudi v drugih jezikih zaradi prenosa iz grščine predvsem skozi prevode klasične literature pomenita še danes neke vrste lakmusov papir za opredeljevanje vplivne družbene skupine do homoseksualne manjšine (Gorjanc 2004: 157–158; Mazzei 2007) in ugotavljanje, kako so je konceptualizacija spremenila v družbi ter kakšen je rezultat v slovarskem opisu.

> SSKJ
>
> pederást -a m (â) *moški, ki čuti spolno nagnjenje do dečkov*: biti pederast // knjiž. *homoseksualec*
>
> SSKJ 2
>
> pederást -a m (â) *moški, ki čuti spolno nagnjenje do dečkov*: biti pederast // slabš. *gej, homoseksualec*: geje je označeval s pederasti

Nov opis je obrat v popolnoma napačno smer. Če smo z analizo gradiva za SSKJ ugotovili, da so bili avtorji SSKJ v resnici metodološko dosledni, saj so se odločili za opis, ki temelji na podatkih v viru, ki je bil na voljo, pri čemer se lepo kaže, da so imela besedila družbeno vplivnejših avtorjev – predvsem literatov in prevajalcev – bistveno večjo težo pri odločitvah glede opisa kot vsa druga (Gorjanc 2014), kar odslikava kvalifikator *knjižno*, ki je v bistvu registrski. Nova odločitev za kvalifikator *slabšalno* je večkrat slaba. Iz ozke registrske omejitve v rabi daje informacijo o razširitvi na splošno rabo, kar je sicer na sploh težava pripisovanja oznake *slabšalno* v SSKJ 2 tudi pri vseh drugih izrazih, ki niso v splošni rabi, *buzarant*, *buzi*, *homič*, *lezba* … (Ahlin idr. 2014: 124). Brez časovne omejitve v rabi je bil glede na gradivo za prvo izdajo SSKJ že tam opis problematičen, saj imamo v viru za SSKJ več podatkov o neaktualnosti poimenovanja za pomen 'homoseksualec', še toliko bolj je opis

problematičen v prenovljeni izdaji, saj tudi tu nima kvalifikatorja, ki bi jasno opozarjal na časovno zaznamovanost.

3.2.2 ... ter dekleti in fanti

Pri izboru zgledov rabe so leksikografi bistveno bolj svobodni kot pri definiranju. Čeprav naj bi bili namenjeni v glavnem ilustriranju skladenjskih lastnosti, kolokacijskih omejitev, deloma tudi dopolnjevanju pomenskih informacij (Gorjanc 2005), je uporaba zgledov rabe v marsičem družbena resničnost, kot jo vidijo leksikografi, s čimer se izpostavi preferenčnost v opisu, ki je leksikograf ne more uresničiti skozi definicijo, in tako razkrivajo neeksplicirane interpretacije pomenov glede na ideološke preference leksikografov (Béjoint 2000; Kosem 2015).

Primerjava med SSKJ in SSKJ 2 je glede spreminjanja zgledov rabe pokazala, da so »[n]ajvečja prepoznavna skupina [...] tisti, ki so bili izbrisani ali spremenjeni zaradi elementov prejšnjega družbenega sistema, NOB-jevstva ali jugoslovanskosti« (Krek 2014: 145), nas pa zanima, v kolikšni meri so bili leksikografi pri SSKJ 2 občutljivi do stanja v SSKJ, kjer se izkazuje izrazito neravnotežje med opisi deklet in fantov, predvsem skozi izrazito negativne zglede rabe, ko gre za spolne aktivnosti deklet.

fant se je	**dekle se je**
izučil, priučil	dušilo v solzah
napravil, naredil	kot mačkica privila k fantu
razvil v moža	nosilo mimo gruče fantov
streznil in začel študirat	že zgodaj prostituiralo
z leti zbrihtal	lepo razraslo
	skurbalo
razjaril	sprostituiralo
razšopiril	teplo z jokom
	branilo pred vsiljivci
	zatrapalo vanj
	zlajdralo
	zonegavilo s tujcem
	zvlačugalo

Zgledi rabe v SSKJ razkrivajo, kako je bil tudi ta slovar del slovarske tradicije pri opisu žensk, saj so opisi pri dekletih in fantih izrazito nesorazmerni v smislu pozitivnih aktivnosti fantov oz. aktivnosti, ki privedejo do pozitivnih lastnosti, za razliko od deklet, kjer poleg stereotipnih zgledov izstopajo zgledi za spolne aktivnosti z nenevtralno leksiko. K temu je glede na podatke v viru za SSKJ večji del prispevalo izvirno slovensko leposlovje, končni rezultat opisa v SSKJ pa je tudi preferenčna izbira leksikografov.

Vpogled v SSKJ 2 razkriva, da se te težave leksikografi niso zavedali oz. se jim tovrstni zgledi rabe sploh niso zdeli problematični. Tudi ti zgledi razkrivajo težavo, na katero je bilo že opozorjeno: nejasnega razmerja med opisi v SSKJ na podlagi tradicionalnega, jasno definiranega gradiva in jasne metodologije njegove analize ter pristopom v SSKJ 2 z gradivom, ki je korpusno, kdaj, kje in na kakšen način je bilo

uporabljeno, pa ni jasno (prim. tudi Ahlin idr. 2014: 122–123). Če si ogledamo samo glagole za spolne aktivnosti, lahko hitro opazimo, da posegov v opis večinoma ni bilo. Dekleta ostajajo predstavljana v izrazito negativnih kontekstih, četudi za tak opis v sodobnih jezikovnih virih ni potrditve, hkrati pa tudi v primerih, ko ni na voljo niti enega samega primera rabe, SSKJ 2 ne opozarja na to, da gre za rabo, ki je časovno zaznamovana.

Glagol	**Število pojavitev**
prostituirati (se)	575
sprostituirati (se)	5
skurbati (se)	40
zlajdrati (se)	0
zonegaviti (se)	3
zvlačugati (se)	0

SSKJ 2 ohranja identični opis kot v SSKJ v primerih, ko v korpusu Gigafida ni izkazan niti en sam primer rabe.

SSKJ in SSKJ 2
zlájdrati se -am se dov. (â) pog., slabš. *postati vlačuga; zvlačugati se*: dekle se je zlajdralo
zvlačúgati se -am se dov. (ú) *postati vlačuga*: dekle se je zvlačugalo

Ko gre za primer glagola *zonegaviti se*, ohranja identičen opis v delu geselskega članka, povezanega z opisom dejavnosti deklet.

zonegáviti -im dov. (á â) […] • ekspr. dekle se je zonegavilo s tujcem *imelo ljubezenske, spolne odnose*

Korpus Gigafida izkazuje zgolj tri primere, dva s povratnim *se*, enega za ženski, drugega za moški spol, tako da odločitev za nespremenjen opis tudi tu ni gradivno utemeljena.

skujete svojo: če vam ne ratajo vile, pa	**zonegavite**	lopato
MOJE SO BILE VEDNO OKROG TRIDESET, KO SO SE	**ZONEGAVILE**	IN POBEGNILE.«
zavil v stanovanje, kot da bi se na hitro	**zonegavil**	kar v avtu. Ni znano, čigavo. Poljakinja

Zanimiv pa je poseg v opis glagola *sprostituirati se*, kjer lahko opazimo poskus normalizacije, glede na SSKJ je namreč v definicijo pri SSKJ 2 dodan moški spol, namesto definicije prvega pomena *postati prostitutka* je nova definicija *postati prostitutka*, *prostitut*, zgled rabe pa ostaja isti, torej le za ženski spol. Ker korpus Gigafida sploh ne izkazuje rabe glagola v tem pomenu, ampak v vseh petih primeril le prenesenega, ni jasno, kaj je bila motivacija za tovrstni poseg. Glede na druge opise si dovolimo predpostavko, da taka izolirana intervencija v opis ni bila narejena na podlagi ideologije politične korektnosti jezikovnega opisa.

sprostituírati se -am se dov. (í)
1. *postati prostitutka, prostitut*: dekle se je sprostituiralo
2. ekspr. *odpovedati se načelom, idealom zaradi materialnih koristi*: ta človek se je čisto sprostituiral; kot umetnik se je sprostituiral

Sporočilo takega opisa je v resnici, da je konfliktnost jezikovne norme glede na opis v SSKJ le v zelo izoliranih primerih, pri drugih pa vlada konsenz, s čimer SSKJ 2 potrjuje in dodatno utrjuje stereotipni pogled na razlike v družbenem spolu, ne da bi se kakorkoli oziral na jezikovno realnost, kaj šele razmišljal o tem, kako je tudi jezikovna realnost družbeni konstrukt, ki ga temeljno zaznamuje heteronormativnost.

3.3 Korpusnojezikoslovna metodologija za bolj *queer*

Leksikografija do zdaj še ni razmišljala o tem, da bi bil korpusni pristop tisti, ki lahko ponudi rešitev, tudi ko gre za vključevanje razmislekov queerovskega jezikoslovja glede leksikalnih opisov. Prav nasprotno, korpusna metodologija je razumljena kot tista, ki je prej ovira, saj se izhaja iz predpostavke, da korpus z zajemom besedil le odseva jezikovno/družbeno realnost.

Že izhodiščno zavedanje korpusnega jezikoslovja, da je zagotavljanje reprezentativnosti korpusa problematična naloga, saj je nemogoče zajeti vse jezikovne variante in vse različne kontekstualizacije, in ugotavljanje, da je predvsem pri splošnih korpusih najbolj problematična prav njihova »splošnost«, je vodila v ugotovitve, da je temeljni namen korpusa tisti, ki je izhodišče za razmislek o temeljnih odločitvah glede vključevanje besedil v korpus (Biber idr. 1998: 246, 248). Z leksikografskega vidika je tako pomembno, da leksikografi oblikujejo korpus glede na svoj namen. To so korpusi počeli ves čas, tako so se npr. BNC (British National Corpus) ne glede na vrsto raziskav o vlogi besedil v družbi, razmerju med besedilno recepcijo in produkcijo itn. odločili za vnaprej določen odstotek umetnostnih besedil in to utemeljili z njihovo kulturno vlogo (Aston, Burnard 1998: 29). Če želimo graditi slovar, ki bo utemeljen na podobnih izhodiščih, se lahko tudi sami odločimo za tak princip, če nam je pomembnejša specializirana komunikacija, bomo v korpus sistematično vključili več specializiranih besedil (Logar 2015; Vintar 2015). Pomembno je, da se zavedamo svojega početja in svoj namen jasno artikuliramo.

S podobnim pristopom lahko oblikujemo tudi korpus ali podkorpus besedil, ki so bila napisana ali prevedena z namenom dekonstrukcije družbenih norm. Če so bile npr. v času nastajanja SSKJ medijske reprezentacije homoseksualnosti redke oz. med nastajanjem slovarja predvsem domena specializiranega diskurza psihiatrije, kriminalistike, sodstva itn., so od devetdesetih let dalje medijski diskurz o homoseksualnosti začeli soustvarjali tudi sami geji in lezbijke (Kuhar 2003), prav tako pa je kot del družbene angažiranosti slovenske LGBT skupnosti na voljo zavidljiva produkcija v okviru založbe ŠKUC in njenih dveh specializiranih knjižnih zbirk Vizibilija in Lambda (Bibič 2010), kar omogoča sistematično vključevanje tovrstnih besedil v korpus za leksikografske opise in hkratno njihovo združevanje v podkorpusu. Taka zgradba korpusa nam je lahko v pomoč v procesu leksikografskega opisa leksike, ki opredeljuje družbene skupine oz. pripadnike družbenih skupin. Razmerja med podatki iz korpusa vseh besedil in podkorpusa pa lahko razkrijejo tako konstrukcijo norme kot tudi poskuse njene dekonstrukcije, kar je lahko sistematično vključeno v leksikografski opis.

4 Sklep

Ker velik del evropskega jezikoslovja še vedno temelji na strukturalistični tradiciji, v jezikoslovno raziskovanje pa niso bili vključeni poststrukturalni pristopi, evropska jezikoslovna misel zaostaja za sodobnim humanističnim in družboslovnim raziskovanjem (Motschenbacher 2010: 5). Nekaj podobnega velja tudi za slovenistično jezikoslovje, ki le s težavo vključuje poststrukturalno jezikoslovje, še težje pa ga povezuje s poststrukturalnimi družboslovnimi raziskavami. Queerovsko jezikoslovje kot sorazmerno mlado raziskovalno izhodišče zagovarja interdisciplinarni pristop v okviru poststrukturalnih kritičnih teorij, ko gre za vprašanja diskurzno kreiranih identitet družbenega spola in seksualnosti, in želi z analizo diskurznih praks pripomoči k razumevanju diskurzne konstrukcije identitetnih kategorij kot ideoloških družbenih konstruktov, zaznamovanih s heteronormativnostjo. V prispevku smo na takih izhodiščih želeli opozoriti na jezikovne opise družbenih skupin in posameznikov glede na ustaljena razmerja družbene moči, predvsem z željo, da pokažemo na neustreznost trenutnih opisov, ob tem pa ponovno opozorimo na nenevtralnost diskurzov, na podlagi katerih temeljijo opisi, prav tako pa tudi nenevtralnost samega leksikografskega dela.

V želji po vzgoji strpnega in spoštljivega odnosa in razvijanja občutljivosti do vseh oblik diskriminacije je tudi slovenska leksikografija pred vrsto izzivov. Do zdaj jim s svojimi pristopi ni bila kos. Če bo seveda želela sodelovati v naporih za spremembe neenakosti v družbi in vzpostavljanju pogojev za enakopravni dialog posameznikov in družbenih skupin, bo morala tudi vprašanja, ki jih naslavlja queerovsko jezikoslovje, vključiti v svoj pojmovni okvir. Le tako se bo lahko priključila težnji po bolj angažiranem delovanju za strpnejše sobivanje na vseh nivojih družbenega delovanja in ustvarjanja.

Literatura in viri

AHLIN, Martin, LAZAR, Branka, PRAZNIK, Zvonka, SNOJ, Jerica, 2014: Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja. Izdali Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša. Ljubljana: Cankarjeva založba, 2014. 1. knjiga 1152 str., 2. knjiga 1150 str. *Jezik in slovstvo* 59/4. 121–127.

ASTON, Guy, BURNARD, Lou, 1998: *The BNC Handbook. Exploring the British National Corpus with SARA*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

BÉJOINT, Henri, 1994: *Modern Lexicography. An Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

BIBER, Douglas, CONRAD, Susan, REPPEN, Randi, 1998: *Corpus Linguistics: Investigating Language Structure and Use*. Cambridge: Cambridge University Press.

BIBIČ, Špela, 2010: *Prevajanje kot družbena dejavnost: uredniška politika založbe ŠKUC pri prevajanju LGBTQ besedil. Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

van DIJK, Teun A., 2001: Critical discourse analysis. Deborah Tannen, Deborah Schiffrin, Heidi E. Hamilton (ur.): *Handbook of discourse analysis*. Oxford: Blackwell. 352–371.

FAIRCLOUGH, Norman, [2]2001: *Language and power.* London, New York: Longman.

GODDARD, Angela, PATTERSON, Lindsey Meân, 2000: *Language and Gender.* London, New York: Routledge.

GORJANC, Vojko, 2004: Politična korektnost in slovarski opisi slovenščine – zgolj modna muha? Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. seminar slovenskega jezika,*

literature in kulture. Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 153–161.

GORJANC, Vojko, 2005: Neposredno in posredno žaljiv govor v jezikovnih priročnikih: diskurz slovarjev slovenskega jezika. *Družboslovne razprave* 21/48. 197–209.

GORJANC, Vojko, 2012a: Encoding heteronormativity in the target culture: Slovenian Translations of The Merchant of Venice. *META – Journal des traducteurs/Translators' Journal* 57/1. 145–158.

GORJANC, Vojko, 2012b: Ideologija heteronormativnosti, prevodna in jezikovna norma. Aleš Bjelčevič (ur.): *Ideologije v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 48. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 38–44.

GORJANC, Vojko, 2014: O heteronormativnosti slovarskega opisa slovenskega jezika: Homoseksualnost, ekshibicionizem in druge perverznosti. *Narobe* 7/27–28. 12–15.

GORJANC, Vojko, 2015: The Heteronormative Discourse of Slovene Dictionaries: From a Translation Norm to a Lexicographer's Ideology. *Queering Translation – Translating the Queer. Book of Abstracts*. Dunaj: Center for Translation studies, University of Vienna. 30.

JAGOSE, Annamarie, 1996: *Queer Theory: An Introduction*. New York: New York University Press.

KATNIĆ BAKARŠIĆ, Marina, 2012: *Između diskursa moći i moći diskursa*. Zagreb: Naklada ZORO.

KOCH, Michaela, 2008: *Language and gender research from a queer linguistic perspective: A critical evaluation*. Saarbrücken: VDM.

KOSEM, Iztok, 2015: Slovarski zgledi. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 320–339.

Korpus Gigafida. http://www.gigafida.net

KREK, Simon, 2014: Prva in druga izdaja SSKJ. *Slovenščina 2.0* 2/2. 114–160. http://www.trojina.org/slovenscina2.0/arhiv/2014/2/Slo2.0_2014_2_08.pdf

KUHAR, Roman, 2003: *Medijske podobe homoseksualnosti: Analiza slovenskih tiskanih medijev od 1970 do 2000*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

LIVIA, Anna, HALL, Kira, 1997 (ur.): *Queerly Phrased: Language, Gender, and Sexuality.* Cambridge: Oxford University Press.

LOGAR, Nataša, 2015: Gradnja referenčnih korpusov na novo: nadgradnja Gigafide. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 218–241.

LOVAAS, Karen E., JENKINS, Marcielee M. (ur.), 2007: *Sexualities and Communication in Everyday Life: A Reader.* London: Sage Publications.

MAZZEI, Cristiano A., 2007: *Queering Translation Studies. Magistrsko delo*. University of Massachusetts Amherst.

MOTSCHENBACHER, Heiko, 2010: *Language, Gender and Sexual Identity: Poststructuralist Perspectives*. John Benjamins.

MOTSCHENBACHER, Heiko, 2011: Taking Queer Linguistics further: sociolinguistics and critical heteronormativity research. *International Journal of the Sociology of Language*. 149–179.

NOSSEN, Eva, 2015: Queering Lexicography. *Queering Translation – Translating the Queer. Book of Abstracts*. Dunaj: Center for Translation studies, University of Vienna. 35–36.

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika

SSKJ 2 – *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in delom prenovljena izdaja*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in avtorji. Založila Cankarjeva založba. http://www.sskj2.si

VINTAR, Špela, 2015: Specializirana leksika v splošnem slovarju. Vojko Gorjanc, Polona Gantar, Iztok Kosem, Simon Krek (ur.): *Slovar sodobne slovenščine: problemi in rešitve*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 408–422.

YEP, Gust A., LOVAAS, Karen E., ELIA, John P. (ur.), 2003: *Queer Theory and Communication: From Disciplining Queers to Queering the Discipline(s)*. New York: Harrington Park Press.

NORMA U JEZIKU: IZMEĐU KODIFIKACIJE I UPOTREBE

Jagoda Granić
Filozofski fakultet, Split

UDK 81'26:81'271

Spremenjene družbene okoliščine implicirajo tudi spremembe v jeziku. Če želimo, da sporazumevanje ostane učinkovito v vseh domenah, moramo te spremembe normirati, saj ravno jezikovna raba nakazuje smer in intenzivnost sprememb na vseh jezikovnih ravninah. Rekonstrukcija (najpogosteje delna) eksplicitne norme je stalen proces, ki pravzaprav varuje samo kodificirano normo oziroma status standardnega jezika v javnem prostoru. Vendar pa v sodobnih družbah meja med javnim in zasebnim izginja in to se odraža tako v govornem kot pisnem sporazumevanju, vidna pa so tudi odstopanja od standardne pismenosti.

norma, standardni jezik, kodifikacija, jezikovna raba

The changing social situation implies changes in language, and these have to be normatised in order for communication to be efficient in all domains. Practical experience shows the direction and intensity of these changes at all language levels. Reconstruction (most often partial) of an explicit norm is an on-going process which, *de facto*, preserves the codified norm itself, preserving the status of the standard in the public space. In modern society, the boundary between the private and the public disappears, and this leaves its marks on both spoken and written communication; deviations from the normal writing standard are also observed.

norm, standard language, codification, language use

1 Uvod

Posve je redundantna tvrdnja da je svaki sustav definiran svojim elementima i njihovim međusobnim relacijama jer ga upravo ta mreža postojećih, ali i svih novih, predstojećih odnosa i čini sustavom, i to baš tim, a ne nekim drugim. Unatoč očekivanim promjenama i drugačijim pojavnim oblicima, sustav se ne mora dezintegrirati, iako se i to u krajnjem slučaju može dogoditi. Naime, to još uvijek može ostati isti sustav, iako ne uvijek jednak u svim svojim sinkronijskim presjecima. Analogiju je lako pronaći u jeziku kao sustavu – strukturabilnom od najmanje jezične jedinice do kompleksnoga jezičnog znaka. (P)opis i propis, zapravo deskripcija i preskripcija glavne su »koordinate« svakoga, pa onda i jezičnoga sustava. Dakako, popis jezičnih jedinica relativno je konačan, ako se uopće može tako reći, jer nije moguć na svim razinama jezika (osim na fonološkoj razini, iako i fonološki opis svakoga jezika u dijakronijskoj perspektivi također varira i kvantitativno i kvalitativno). Kad k tome još dodamo i sve potencijalne relacije u kojima bi se jezični znakovi mogli naći u odnosu jedni prema drugima, sve postaje još kompliciranije.

Jezik je po definiciji sustav, istina promjenjiv, ali svejedno sustav, jer inače ne bi bio to što jest i ne bi ispunio svoju osnovnu funkciju – onu komunikacijsku. Iako je još sâm Saussure bio svjestan njegove dinamičnosti, jezik nikad nije izgubio svoje temeljne atribucije: arbitrarnost i konvencionalnost. A konvencionalnost je prvi znak njegove normativnosti. Jezik je, stoga, sam po sebi norma. A svaka norma usmjerava određen proces koji se, istina, ne može zaustaviti, ali je već i samo usmjeravanje »privremeno« zaustavljanje. Naime, jezik kao sredstvo komunikacije, i to ne samo u jednoj sinkroniji, téži stabilnosti, održanju kontinuiteta pa mu je norma na neki način imanentna. No ona zapravo funkcionira u svojoj upotrebi. Kako – to je već drugo pitanje jer ovisi o idiomu, odnosno o njegovu statusu u prostoru javne komunikacije i o društvenim čimbenicima.

2 Jezik kao norma

Da bi komunikacija u nekoj zajednici bila efikasnija, čak ako je zajednici važnija simbolička funkcija jezika, njezin idiom može ostati izmišljen ili zamišljen (prema Andersonovoj ideji o »zamišljenim zajednicama«). Stvarna jezična zajednica intencionalno stvara eksplicitnu, sociolingvistički utvrđenu konvenciju o jezičnome sustavu kojim se služi i postajući brojnija, smatra Bakhtin (1981), proces standardizacije »suprotniji« je prirodnoj težnji za diversifikacijom, a i sam je djelomično fikcija[1] jer jezike zamišljamo na isti način na koji zamišljamo i zajednice (Wright 2004). Uostalom, Milroy i Milroy (2012) za standard kažu da je više »mentalna nego stvarna činjenica«.

Onoga trenutka kad se formira standardni jezik, tada *de facto* završava vernakularizacija prostora javne komunikacije jer standard nema nijedno obilježje vernakulara (Škiljan 2002).

Može se reći da govornici standarda žive u *kulturama standardnoga jezika* u kojima su stavovi prema jezicima utemeljeni na pretpostavci o postojanju standardnoga oblika i oni čine *ideologiju standardnoga jezika* (Lippi-Green 1997). Funkcija standardnoga jezika kao instrumenta moderne civilizacije može imati urbani karakter (primjerice, u razvijenim društvima), što implicira otvorenost jezika u smislu komunikacije i kontakata s drugim jezicima. Ova je karakteristika i pretpostavka standardizacije nekoga jezika. Riječ je o urbanome statusu, a ne o ruralnome koji predstavlja romantičarski anakronizam, populističku doktrinu, lingvistički netočnu predodžbu. Postojanje eksplicitne gramatičke deskripcije, koja inače pripada normi u jeziku, znači oslobađanje od usmene organizacije jezika svojstvene ruralnome jeziku i premašivanje pragmatike pojedinačnoga govornog akta.

Dakle, osim implicitne norme[2] – lingvistički utvrđene norme inherentne svakome idiomu, neovisno o rangu, koja predstavlja nesvjesnu društvenu konvenciju – pripadnici bilo koje jezične zajednice mogu svjesno stvoriti eksplicitnu normu. Spontano ili uzusno normiranje tipično je za organske idiome, a svjesno ili plansko za standardni

1 Svaki je jezik konstrukt, ovisi o svojim kreatorima koji ga »održavaju na životu« raznim konvencijama koje se više ili manje poštuju, stalno su pod nadzorom »odgovornih«.

jezik. No Brozović (2006) naglašava da je norma mjesnoga organskog govora obuhvatnija i stroža od norme razgovornoga jezika i osobito interdijalekta, ali i da je svim tim normama zajedničko da se temelje na jezičnome osjećaju koji signalizira što je (ne)prihvatljivo. Norma pak standardnoga jezika ne temelji se samo na jezičnome osjećaju već se uz upotrebnu normu javlja i kodifikacijska norma koja postaje dominantna.

Iako još uvijek u standardologiji nema općeprihvaćene klasifikacije (standardno)jezičnih normi, »ipak se čini da sljedeće nisu 'sporne': grafijska (slovopisna), pravopisna (ortografska), fonološka (uključujući i prozodiju), pravogovorna (ortoepska), gramatička ili morfosintaktička (morfološka i sintaktička), leksičkosemantička (s tvorbom riječi), stilistička, pragmalingvistička i retorička« (Samardžija 1999: 7–8).

Josip Silić (1999a: 204–205) upućuje na tri temeljna tipa normi:

– *sistemske* (najstrože) norme – utvrđuju sistemske značajke jezičnih činjenica (dopustivo/nedopustivo); »tko griješi protiv njih, griješi protiv jezika«,
– *funkcionalne* norme – utvrđuju funkcioniranje jezičnih činjenica u standardu; odvajaju standard od dijalekata i sociolekata,
– *stilističke* norme – utvrđuju emocionalno-ekspresivne nijanse i status jezičnih činjenica u različitim funkcionalnim stilovima.

Neovisno o različitim klasifikacijama normi, činjenica je da svaka norma podrazumijeva dihotomiju *pravilno – nepravilno*, jer bi u suprotnome za normativiste zavladala potpuna jezična anarhija. No svim normama unatoč, jezična praksa pokazuje različita odstupanja od standardne upotrebe pa se u konačnici jasno uočava diskrepancija između kodificirane i upotrebne norme.

Tzv. *mainstream* lingvistika više je okrenuta apstraktnomu jezičnom sustavu nego jeziku u društvenome kontekstu – njegovoj upotrebi, preskripcija za nju nije uopće relevantna. Naime, lingvistika se percipira ponajprije kao deskriptivna disciplina (Milroy, Milroy 2012). Prema Aitchison (1978: 13), lingvista kao deskriptivista upravo zanima jezik u svim njegovim aspektima, s tim da lingvist nije taj koji propisuje pravila njegove »korektnosti«. No iako je deskripcija jezika u fokusu lingvističkih istraživanja, to opet ne znači da se preskripcija u potpunosti ignorira.

Naime, divergentne jezične prakse ukazuju na nepostojanje sustavne preskripcije, a to onda znači i izostanak kohezije i stvaranje različitih jezičnih podgrupa i novih sociolekata (od žargona, slenga do *argota*) koji se prepoznaju u velikoj produkciji neologizama, termina i novih jezičnih tvorbi. Preskripcija pak djeluje u suprotnome smjeru, o njoj ovisi hoće li se održati solidarnost među članovima jezične zajednice, hoće li oni moći međusobno komunicirati. Naravno, sve će to biti moguće ako postoji dogovor o normama. U suprotnome, ta se jezična zajednica raspada.

2 Za implicitnu normu Josip Silić kaže da karakterizira jezik kao sustav, a za eksplicitnu da karakterizira jezik kao standard, s tim da »jezikom kao sustavom upravljaju isključivo unutarnje, a jezikom kao standardom i unutarnje i vanjske zakonitosti« (Silić 1999b: 239).

Deklarativan stav znanosti (lingvistike) o dekripciji i preskripciji ni jednoga trenutka nije pokolebao javnost, odnosno same govornike koji i dalje s velikom pažnjom pretražuju rječnike, listaju gramatike, nove priručnike i jezične savjetnike. Oni bi im trebali pomoći u traženju odgovora na pitanje što je u jeziku »pravilno«, jedino točno – znači poželjno. Lingvisti pak nastoje zabilježiti sva svoja opažanja o jezičnim oblicima, u nekim slučajevima pokušavaju i uspijevaju potpuno opisati jezični sustav. Njihova deskripcija jezika lišena je bilo kakva valoriziranja jer to nije, naučili smo još od Bloomfileda, »znanstveni« pristup, a lingvistika je znanost – znači opisuje, a ne propisuje. A oni drugi – lingvistički entuzijasti svoja opažanja i stavove o jeziku temelje upravo na preskripciji, dijele savjete što je pravilno, a što nije i u skladu s time i sasvim proizvoljno etiketiraju neke jezične oblike iz svakodnevne jezične prakse. Dakako da oni ne razumiju razliku između hjelmslevovskog *sistema* i *procesa,* jezične sheme i uzusa, odnosno saussureovske dihotomije *langue* i *parole* ili chomskyevske *competence* i *performance*, a nisu svjesni (ili se, što je vjerojatnije, prave da ne znaju) da jezik nije statičan nego se neprestano mijenja jer se mijenja i društveni kontekst.[3]

3 Između kodifikacije i upotrebe

Dakle, preskriptivisti donose odluku o tome što je pravilno, a što nepravilno; odabir je, dakako, arbitraran. Tako se, primjerice, pogrešnom smatra dvostruka negacija u engleskome standardu: *I do not know nothing*, ali ne i u hrvatskome: *Ne znam ništa*. Nepravilnost dvostruke negacije u engleskome standardu argumentiraju matematički: dvije negacije, odnosno negacija negacije postulira pozitivan sud. No iz ovih je primjera u engleskome i hrvatskome jeziku jasno da »korektnost« u jeziku prema matematičkim/logičkim kriterijima nije apsolutna kategorija iz jednostavnoga razloga što su jezici mnogī i svaki od njih ima svoju logiku, svoj sustav, a matematika je jedna jedina – univerzalna.

Ono što je posebno zanimljivo jest kako se i zašto onda »nepravilni« oblici nastavljaju upotrebljavati pored onih drugih – standardiziranih, pravilnih i prestižnih – i to čak i u onim sredinama gdje je upotreba standarda statusno pitanje. Tim više jer su ti »nepravilni« oblici (i fonološki i gramatički i leksički), i sami govornici koji ih upotrebljavaju, stigmatizirani. Međutim, i tu su mogući obrati jer kao što postoje aloglotski utjecaji među različitim jezicima, pa onda između standarda i svih vertikalnih i horizontalnih nestandardnih varijeteta, tako se »dodiruju« i upotrebna i kodificirana norma. Dakle, model je isti pa se može očekivati, a za to postoje i potvrde u jezičnoj praksi, da se trenutačni »nepravilni« oblik u dogledno vrijeme verificira kao »pravilan« – upotrebna norma postane kodificirana.

Nije uvijek ovaj ili onaj odabir determiniran *komunikacijskim tržištem* (oznakama prestižnoga ili manje vrijednoga), u pitanju je i jezična kreativnost koja zna biti i na tragu martinetovske *jezične ekonomije*. Dobar je primjer iz engleskoga jezika: budući

3 Dakako da nitko ne pomišlja da te promjene ne trebaju biti pod nekom vrstom kontrole, uostalom norma u jeziku i jest ta koja štiti integritet i identitet svakoga jezičnog sustava, inače bi se on raspao sam od sebe i bez vanjskih utjecaja.

da standard ne razlikuje kategoriju broja lične zamjenice u 2. licu (*you*), neki su engleski dijalekti taj mogući šum u komunikaciji riješili na najjednostavniji način (po analogiji, dodajući na kraju riječi *-s* za množinu), pa je *you* u jednini ('ti'), a *yous* u množini ('vi'). No zasad je ta upotrebna norma ostala samo u svojim granicama, bez kodifikacije, no nitko ne može predvidjeti što će se u budućnosti događati s ovim oblikom, ali i sa svima ostalima koji također (još) nisu prešli i »na drugu stranu«.

Strogo govoreći, standardizacija ne dopušta ili ne bi smjela dopustiti varijantne oblike, jer ili je nešto pravilno ili nepravilno, trećega nema. Kodifikacija bi se definirala kao minimalna varijacija u obliku, a elaboracija kao maksimalna varijacija u funkciji (Haugen 1997: 348). Kodifikacija kao normativni postupak u užemu smislu podrazumijeva izradu normativnih priručnika, ponajprije pravopisa, gramatike i rječnika, pa stoga »kao postupak standardizacije obuhvaća problem pisma, gramatike i leksika« (Mićanović 2008: 24).

Različiti instrumenti i priručnici za stjecanje jezične kompetencije – počevši od normativne gramatike za morfološku i sintaktičku razinu, normativnih rječnika za leksičko-semantičku razinu, pravopisnoga priručnika i rječnika za realizaciju fonološke razine u pisanome tekstu te ortoepskoga priručnika i rječnika za njezinu realizaciju u živoj riječi pa sve do stilističkih priručnika, općih savjetnika i onih posvećenih pojedinim žanrovima te terminoloških i specijalnih rječnika i mnogih drugih tzv. »negativnih« priručnika (Škiljan 1988: 48) – trebali bi biti regulatori i pomoć u najboljemu odabiru jezičnih jedinica u određenome komunikacijskom kontekstu, dakako u javnome prostoru.

»Preskriptivnim postupcima želi se odrediti hijerarhija stilske obilježenosti, pri čemu se standardni oblici smatraju neutralnima« (Mićanović 2008: 108). Pravopis kao nositelj ortografske norme treba predstavljati konvenciju koja u osnovi podliježe lingvističkim zakonitostima i navikama koje dosežu do općeprihvaćene jezične pravilnosti. Pravopis nije deskripcija nego propis, on određuje, najpodložniji je promjenama u društvu i politici, i najviše se može mijenjati, ali dakako da česte promjene nisu poželjne jer su zapravo kontraproduktivne i dovode do kaosa. U pravopisu je zastupljena i jezična, leksička i dobrim dijelom i morfološka problematika. U nedostatku rječnika i ostalih normativnih priručnika pravopis preuzima funkciju gramatike i rječnika te tako postaje simbolom ukupne jezične norme.

Osim ortografske norme tradicionalni normirani jezik sadržava i neke druge norme: ortoepsku, gramatičku, leksičku i stilističku normu. Normiranje je, dakle, potpuno na svim razinama jezika, a odnosi se i na apstraktni sustav i na njegovu konkretnu materijalnu realizaciju. Norma, dakle, obuhvaća i gramatiku i rječnik. Postojanje gramatike smatra se preduvjetom za postojanje standardnoga jezika, ona ga određuje, identificira se s njime. Neki su mišljenja da gramatika umrtvljuje jezik jer svaka gramatika znači strogost, red i asocira ukalupljenost. Gramatika je »ukupan zbir formalnih propisa što ih intuitivno priznaju korisnici jednog jezika« (Sapir 1984: 28). Međutim gramatika ne isključuje i odstupanja koja su prisutna na svim jezičnim razinama; ponekad su poželjna, ali nisu sva opravdana jer ni svi postupci nisu stilogeni. Jezik je, dakle, uza sve spomenute osobine, i stilizacija. Prema tome,

gramatika jest vrlo važna, ali ne obuhvaća sav jezik, predstavlja snimku jednoga stanja u konstantnoj jezičnoj mijeni. Filološki povijesno utemeljen i gramatikaliziran jezik koji živi u upotrebi govornikā koji se njime služe, koji stvaraju i nove vrijednosti, ima vrijednosnu perspektivu.

Što se tiče leksika, on je najmanje podložan (što znači da je u određenoj mjeri ipak podložan) jezičnoj normi jer je rječnik svakoga jezika neograničen,[4] zato što je i izvanjezični univerzum neograničen, odnosno naša *komunicirana stvarnost*. A norma pak podrazumijeva ograničen, konačan popis pojava.

Dakle, da bi naša komunikacija bila potpuna, nije dovoljno imati formalno normiran jezik (s pridruženom gramatičkom i pravopisnom normom), nego je za takvu komunikaciju potreban i semantički normiran jezik, u kojemu se nužno uspostavlja i sustav etičkih i estetskih normi verbalnoga ponašanja koje upravo upućuju na stilističku normu. Jedino ovako shvaćena jezična norma obuhvaća ukupno jezično znanje i upotrebu jezika. Uostalom, osim kodificirane norme postoji i upotrebna norma koja također standardizira jezik i omogućava mu normalno funkcioniranje.

Kad je riječ o tome što promovirati kao »nov standard«, odmah se postavlja pitanje kriterija prema kojima će se neki jezični oblici i postupci označiti kao (ne)pravilni. U vezi s time još uvijek nema konsenzusa, ali zato ima različitih prijedloga koji bi kriterij mogao biti temeljni:

– stabilnost jezične upotrebe koja proizlazi iz unutarnjih jezičnih zakonitosti
– stupanj upotrebljivosti jezične činjenice, tj. njezina proširenost
– intuicija i subjektivni osjećaj
– autoritet izvora
– svrsishodnost jezične upotrebe (neometano slanje i primanje poruke) itd.

Dakako, nijedan od ovih kriterija, iako važan, nije dostatan. Silić (1999a) smatra da bi u potpunosti zadovoljio onaj kriterij koji bi uvažio mišljenje da jezična upotreba bude regularna, da odgovara mogućnostima sistema jezika i da bude društveno odobrena. Na utvrđivanje (ne)pravilnosti jezične upotrebe utjecala bi i njezina stabilnost, tipičnost, proširenost, njezina preferiranost i općeobveznost, njezino odgovaranje uzusu i sustavu. Ako se, primjerice, inzistira samo na jednome jezičnom obliku, daje mu se prednost u odnosu na postojeće oblike, rezultat može biti »neobjektivna procjena normativnosti jezične upotrebe« (Silić 1999a: 206). Treba imati na umu da se norma mijenja kao i jezik sâm, ali se njezin temeljni sustav ne bi smio ugroziti jer bi se time dovela u pitanje i sama opstojnost jezika i održavanja njegova kontinuiteta.

4 Zaključak

Zagovaranje potpune slobode u jeziku (čiji je moto »ništa nije nepravilno«), inzistiranje na opisu, ali ne i na propisu jezičnih jedinica, odnosno jezičnoga sustava, nije neka novost. Ta ideja strukturalističke lingvistike datira još od sredine prošloga stoljeća i u skladu s njom svi su govornici nekoga jezika jednako kompetentni,

4 »Ograničen je samo najtanji leksički sloj, onaj koji je ujedno i gramatički.« (Brozović 2006: 281)

poznaju svoj jezik i njegova pravila upotrebe, a sam jezik zapravo se predstavlja u obliku standardnoga jezika. »Tako deskriptivisti najčešće opisuju ono što normativisti propisuju. To je lingvistička podjela rada.« (Škiljan 1989: 117)

Bilo kako bilo, problem normiranja nekoga jezika nije lingvističke naravi, nego društvene. Lingvistika doduše proučava sve pojavnosti jezika, ali premda se pravilnost nekoga oblika ocjenjuje po tome je li ili nije u skladu s normom, zaboravlja se, svjesno ili nesvjesno, da je ista ta norma arbitrarna i uvjetovana izvanlingvističkim razlozima. Širenjem mreže kanala javne komunikacije, njihova dostupnost (gotovo) svima, »labavljenje školskih i sociokomunikacijskih normi« (Škiljan 1988: 52), zagovaranje klime opće »demokratizacije« javne komunikacije – sve to zajedno doveli su, u nekim sredinama, do drugačijega stava prema normativnim postupcima, tj. prema kodificiranoj normi. Iako je čitanje »demokratizacije« *a priori* pozitivno jer ona dokida privilegije i poništava raslojenost društva te širom otvara vrata svima, ono ima i svoju negativnu stranu – manje efikasnu komunikaciju.

Literatura

AITCHISON, Jean, 1978: *Linguistics*. London: English University Press.

BAKHTIN, Mikhail, 1981: *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press.

BROZOVIĆ, Dalibor, 2006: *Neka bitna pitanja hrvatskoga jezičnog standarda*. Zagreb: Školska knjiga.

HAUGEN, Einar, 1997: Language Standardization. Nikolas Coupland, Adam Jaworski (eds.): *Sociolinguistics: A Reader and Coursebook*. 341–352.

LIPPI-GREEN, Rosina, 1997: *English with an accent: Language, ideology, and discrimination in the United States.* London: Routledge.

MIĆANOVIĆ, Krešimir, 2008: *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb.

MILROY, James, MILROY, Leslie, 2012: *Authority in Language: Investigating Standard English*. London, New York: Routledge.

SAMARDŽIJA, Marko, 1999: Predgovor. Marko Samardžija (ur.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. 5–12.

SAPIR, Edward, 1984: *Ogledi iz kulturne antropologije*. Beograd: Prosveta.

SILIĆ, Josip, 1999a: Nekoliko misli o normi. Marko Samardžija (ur.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. 203–211.

SILIĆ, Josip, 1999b: Hrvatski jezik kao sustav. Marko Samardžija (ur.): *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska. 235–245.

ŠKILJAN, Dubravko, 1988: *Jezična politika.* Zagreb: Naprijed.

ŠKILJAN, Dubravko, 1989: *Lingvistika svakodnevice*. Novi Sad: Književna zajednica Novog Sada.

ŠKILJAN, Dubravko, 2002: *Govor nacije: jezik, nacija, Hrvati*. Zagreb: Golden marketing.

WRIGHT, Susan, 2004: *Language Policy and Language Planning: From Nationalism to Globalisation*. Houndmills, New York: Palgrave Macmillan.

KRITERIJI BESEDNOVRSTNOSTI V SODOBNEM SLOVENISTIČNEM JEZIKOSLOVJU

Robert Grošelj
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'367.62
UDK 811.163.6'36:929Bajc A.:929Toporišič J.

Prispevek je posvečen pregledu in problematizaciji besednovrstnih kriterijev ter analizi njihove prisotnosti in hierarhizacije v *Slovenski slovnici* Antona Bajca idr. (1971) in *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (2004). V obeh delih se pojavljajo predvsem skladenjski, pomenski in oblikovni kriterij, pri čemer je njihova hierarhizacija različna – v slovnici Bajca idr. je vodilni pomenski, pri Toporišiču pa skladenjski kriterij. Kljub temu se zdita obe besednovrstni klasifikaciji problematični, saj prihaja do prepletanja besednih vrst in podvrst.

besedna vrsta, kriterij, pomenoslovje, oblikoslovje, skladnja

The aim of the article is to examine and evaluate the part-of-speech criteria and to analyze their presence and hierarchical distribution in two contemporary *Slovene grammars*, by Anton Bajec et al. (1971) and by Jože Toporišič (2004). Both grammars are characterized by syntactic, semantic and morphological part-of-speech criteria, but with a different hierarchical distribution: the dominant criterion in the 1971 grammar is a semantic one, while in Toporišič's grammar it is a syntactic one. Despite the differences in criterion distribution, both part-of-speech classifications appear to be problematic because of the overlapping classes and subclasses.

part of speech, criterion, semantics, morphology, syntax

1 Uvod

V zadnjem času se – ob nastajanju dveh slovarskih konceptov na Slovenskem – ponovno aktualizira vprašanje besednovrstnih opredelitev v jezikoslovnem opisu slovenščine. Namen prispevka je tako najprej pregledati (deloma problematizirati) možne besednovrstne kriterije (večinoma po Kempgen 2008) ter nato pregledati njihovo upoštevanje in hierarhizacijo v dveh ključnih slovničnih delih slovenskega jezika v drugi polovici 20. stol., v *Slovenski slovnici* Antona Bajca idr. (1971) in *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (2004).

2 Kriteriji besednovrstnosti

Pri določanju besednih vrst sodijo med »klasične« kriterije pomenski, oblikoslovni in skladenjski (prim. Čermák 2001: 180–181; Dürscheid 2007: 23–27; Salvi 2013: 16). Kljub temu pa je besedje možno opredeljevati tudi na podlagi drugih kriterijev –

Kempgen (2008: 37–64) jih pri razčlembi ruske besednovrstne teorije[1] navaja šest: *funkcionalne*, *distribucijske*, *pogostnostne*, *skladenjske*, *pomenske* in *oblikoslovne*.[2]

2.1 Funkcionalni kriteriji

Funkcionalno (oz. topološko) se besedne vrste določajo glede na položaj besed v višji skladenjski enoti, stavku; pojavljanje na začetku, sredini ali na koncu stavka bi torej pomenilo ločene razrede (kar se seveda razlikuje od raziskav, ki analizirajo pojavljanje že opredeljenih besednih vrst v omenjenih položajih).[3] Kempgen se do kriterija ograjuje, saj se besede (npr. ruske, podobno tudi slovenske) lahko pojavljajo na raznih mestih v stavku, in ugotavlja, da je na podlagi tako omejenega števila funkcionalnih razredov nemogoče predvideti npr. bolj raznovrstne oblikoslovne razrede (kvečjemu bi lahko ugotavljali njihovo prekrivanje; Kempgen 2008: 40–41).

2.2 Distribucijski kriterij

Distribucijski kriterij se nanaša na pojavljanje prvin ene ravnine ob drugih prvinah iste ravnine – optimalno gre torej za preverbo, ali se lahko vsaka beseda pojavlja ob vsaki drugi besedi. Dve besedi sodita v isti razred, če lahko zasedata isti položaj (Ivić 1970: 142). Kriterij je po Kempgenu primeren predvsem za zaprte sisteme (prim. fonologijo), ne toliko za odprte. Opazovanje distribucije že obstoječih razredov pa bi v primeru besednih vrst pomenilo njeno neuporabnost kot odločilnega besednovrstnega kriterija (Kempgen 2008: 42–43).[4]

2.3 Pogostnostni kriterij

Besede bi se lahko v posamezne razrede uvrščale tudi glede na pogostnost v jeziku, vendar pa je z vidika optimalnosti tovrstne členitve problem v izgradnji popolnega korpusa, v katerem bi se vsaka beseda pojavila vsaj enkrat. Po Kempgenu obstaja sicer možnost, da bi se drugače pridobljena klasifikacija preverjala glede na pogostnost ali pa da bi se pogostnostni kriterij uporabljal skupaj z distribucijskim (Kempgen 2008: 44–46).[5]

1 Kempgenova analiza (absolutiziranih) besednovrstnih kriterijev se nanaša na ruski jezik in jezikoslovje. Upoštevanje njegovega izhodišča se lahko upraviči na podlagi bogate jezikoslovne tradicije in produkcije, jezikovne sorodnosti in tipološke bližine ruščine in slovenščine.

2 Čeprav je Kempgen dopolnil »klasične« kriterije, pa nekateri jezikoslovci (prim. Wälchli 2008) opozarjajo še na druge vidike, npr. pragmatično-pomenskega, funkcijskoskladenjskega, odvisne od izbrane jezikoslovne smeri (prim. pogl. 2.7).

3 Prim. t. i. Stellungsfeldermodell v nemški (stavčnočlenski) skladnji (Dürscheid 2007: 89–107).

4 Wälchli (2008: 2) za besednovrstne opredelitve v ameriškem strukturalizmu ugotavlja, da so jezikovno specifične in temeljijo na obliki in distribuciji, npr. angl. *clean* sodi v razred AV (pridevnik/glagol), *yellow* pa v NAV (tudi samostalnik).

5 Kot zgled je navedena analiza Ellegårda, ki besede člení na pogoste (w) in nepogoste, v nadaljevanju pa raziskuje sopojavljanje besed iz podskupin (w). Ko ugotovi, da se besede iz podskupine (a) skoraj nikoli ne pojavijo neposredno pred drugimi besedami iz (w), temveč vmes stoji ena nepogosta beseda, poskuša »vmesne« besede kategorizirati (prim. Kempgen 2008: 45–46). Prim. sicer sodobni algoritmični pristop k besednim vrstam (razredom besednih oblik) in besednim razredom v Wälchli 2008 (6–23; kombinacija distribucije in frekvence).

2.4 Skladenjski kriterij

Po Kempgenu v ruski jezikoslovni teoriji resnično skladenjske klasifikacije besednih vrst ni – manjka torej členitev, ki bi izhajala iz pojavljanja besed na opredeljenem (in opredeljivem) stavčnofunkcijskem položaju. Besedna vrsta in stavčni člen sta neprimerljivi kategoriji: slednji so le začasne funkcije besednih oblik v konkretnih stavkih – gre za vrsto zunanjih značilnosti, ki temeljijo na nekem uveljavljenem razlikovanju, kot notranja značilnost pa se lahko razume kvečjemu funkcijski potencial besede. Vprašljivo je tudi, ali je stavčne člene sploh mogoče opredeliti brez že določenih besednih vrst (prim. opredelitev osebka, povedka v inflektivnih jezikih), medtem ko so ugotovitve tipa »besedne vrste so morfologizirani stavčni členi« historične (Kempgen 2008: 47–51).[6]

2.5 Pomenski kriterij

Prav tako se zdi z vidika obstoječih opredelitev problematičen absolutiziran pomenski kriterij, ki ne upošteva izrazne ravnine. Možna bi bila klasifikacija s pomočjo slovničnopomenskih sestavin, npr. *hiša* 'HIŠA + ženski spol + sklon + število', a to hkrati pomeni, da lahko popoln pomenski opis besede opravimo šele po opisu slovničnih kategorij oz. da pomenski opis predvideva formalno (slovnično) analizo. Kempgen (2008: 52–59) meni, da je obstoječe opredelitve tipa predmetnost treba razumeti kot sekundarne oznake, ki ustrezajo nekemu naboru slovničnih kategorij, in da bi dosledno upoštevanje pomenskega kriterija privedlo do vzpostavitve besednih vrst, drugačnih od obstoječih. Tudi števniki, ki veljajo za pravi pomenski besedni razred, niso neproblematični, ker so vsaj v delu prekrivni npr. s samostalniki, pridevniki in torej ne predstavljajo enoznačnega razreda.[7]

2.6 Oblikoslovni kriterij

Pri oblikoslovni klasifikaciji besednih vrst Kempgen navaja dve možnosti: členitev besed na podlagi pregibnosti (pri čemer je treba v nadaljevanju – zaradi omejenosti delitve besed na pregibne in nepregibne – nujno upoštevati še druge kriterije, npr. natančnejšo morfemsko analizo) ali nabor slovničnih kategorij (kar predvideva izhodiščno analizo posameznih besednih oblik). Avtor ob tem omenja, da se pri določitvi slovničnih kategorij velikokrat upoštevajo vsebinske (tj. pomenske) značilnosti (Kempgen 2008: 60–63).

6 Kot funkcijskoskladenjsko bi lahko opredelili členitev besednih vrst v funkcijski slovnici (K. Hengeveld, J. Rijkhoff). Besedne vrste (t. i. leksikalni razredi predikatov – glagolov, samostalnikov, pridevnikov in prislovov) se določajo glede na njihovo univerzalno funkcijo v predikaciji: glagol je glava predikacijske fraze, samostalnik referenčne fraze, pridevnik je modifikator referenčne fraze, prislov pa predikacijske (Wälchli 2008: 3; prim. Anward 2001: 727–728).

7 Prim. t. i. neoklasično členitev na besedne razrede s pomensko hevristiko (N. Evans, T. Osada), ki jo zaznamujejo kompozicijskost (pomenske razlike v rabi nekega leksema na dveh skladenjskih položajih je treba pripisati položaju), dvosmernost (če lahko X uporabimo kot Y brez spremembe, mora to veljati tudi za rabo Y kot X) in izčrpnost (za vse besede v razredu veljajo enake ugotovitve). Besedne vrste so jezikovno specifični razredi (prim. Wälchli 2008: 3).

2.7 Pragmatično-pomenski kriterij

Za Crofta besedne vrste niso jezikovno specifični slovnični razredi besed, temveč omejene tipološke (konceptualne) univerzalije, ki temeljijo na pragmatično-pomenskem kriteriju. Za vsako propozicijsko dejanje je namreč en pomenski besedni razred manj zaznamovan od drugih dveh: za referenčno dejanje so značilni predmeti (*objects*), za predikacijsko dogodki (*actions*) in za modifikacijsko lastnosti (*properties*; prim. Wälchli 2008: 2; Fradin 2003: 15–17). Kot problematična se (npr. za slovenščino) kaže omejitev na tri besedne vrste, ki bi v nadaljevanju zahtevala dodatno členitev besedja.

2.8 Delni povzetek

Panzer v zaključku ene od analiz (formalnih) besednovrstnih pristopov pravi, da je v jezikoslovni praksi pogost kompromisen, nedosleden, na tradiciji temelječ eklekticizem in subjektivizem, ki poudarja različne kriterije in na tej osnovi vzpostavlja zdaj takšne, zdaj drugačne besedne vrste.[8] Poleg tega vsi kriteriji, kot ugotavlja Kempgen (2008: 63–64), niso enako primerni za besednovrstno členitev (v ruski jezikoslovni teoriji se kot najbolj uveljavljen kaže oblikoslovni).[9]

Sklenemo lahko, da so besedne vrste večinoma rezultat kompleksne (univerzalne ali jezikovno specifične) členitve besedja na omejeno število čim bolj jasno zamejenih razredov; njihova opredelitev običajno temelji na različnih kriterijih, med katerimi se – zaradi njihove večje oz. manjše primernosti in doslednosti klasifikacije – vzpostavlja določena hierarhija.[10]

8 Prim. predlog N. Nau, ki besedne vrste določa glede na vrsto idealnih postulatov, kot so izčrpnost (opredeljivost vsake besede), nedvoumnost (beseda sodi v en razred), taksonomija (hierarhizacija), edinstvenost (enobesedni razredi), intuicija (enostavna klasifikacija), malo razredov, jasne razlike, malo kriterijev, konsistentnost in oblikovni razredi. Besednovrstni kriteriji lahko variirajo (kar lahko privede do oblikovanja leksikalnih, oblikovnih, funkcijskih oz. pomenskih, morfoloških, skladenjskih ali eno- oz. večkriterijskih razredov itn.), tudi glede na namen členitev, kar pomeni, da se lahko klasifikacije za slovnice, slovarje in medjezikovne primerjave med seboj tudi razlikujejo (Wälchli 2008: 4–5).

9 Verjetno se problematičnost opredelitev skriva v tem, da ne gre – po Crystalu – za predslovnične kategorije, saj besedne vrste previdevajo slovnico, torej so abstrakcije slovničnih in drugih kriterijev. Šlo naj bi torej za prvine slovničnega metajezika, ki služijo za opisovanje zanimivejših skladenjskih razmerij (Kempgen 2008: 64).

10 Prim. pogled Anwarda (2001: 726–734), za katerega besedne vrste predstavljajo leksikalizacijo kombinacij pomenskega razreda in skladenjske funkcije, ki se jim v nadaljevanju pridružujejo še oblikoslovne, diskurzivno-pragmatične idr. kategorije. Anward opozarja, da se jeziki glede leksikalizacije obnašajo različno, da je lahko pomenski razred različno leksikaliziran (prim. razred *kraj* kot predlog *v*, samostalnik *smer*, glagol *vstopiti*), da leksikalne enote niso omejene le na eno funkcijo (t. i. skladenjska širitev, npr. *človek* v argumentni ali predikativni funkciji) itn. Besedne vrste so – po njegovem mnenju – stabilne in koherentne jezikovno specifične posplošitve širitev jezikovno specifičnih leksikalnih enot, ki gravitirajo k enemu od pomensko-funkcijskih presečišč (Anward 2001: 734).

3 Pregled kriterijev besednovrstnosti v *Slovenski slovnici* Antona Bajca idr. (Bajec idr. 1971) in *Slovenski slovnici* Jožeta Toporišiča (Toporišič 2004)

3.1 Vodilni besednovrstni kriterij

V *Slovenski slovnici* Bajca idr. je hierarhično najvišji pomenski kriterij (Bajec idr. 1971: 129),[11] medtem ko so za Toporišiča (2004: 255) besedne vrste predvsem množice besed z enakimi skladenjskimi vlogami.[12]

3.1.1

Pomenske opredelitve so pri Bajcu idr. vedno navedene ob začetni predstavitvi posamezne besedne vrste (prim. Bajec idr. 1971: 131, 157, 190, 202, 270, 303), pri čemer je treba pri *zaimkih*, *predlogih* in *veznikih* kriterij razumeti funkcijsko (prim. nadomestna vloga zaimkov, razmerni pomen pri predlogih, ki »izražajo razmerje med dvema predmetoma«, in veznikih, ki »vežejo besede in stavke«; prim. Bajec idr. 1971: 171, 289, 301).

3.1.2

V Toporišičevi slovnici se skladenjski kriterij – kljub hierarhično najvišji vlogi – ne pojavlja vedno kot začetni, definicijski kriterij posamezne besedne vrste: tako sta npr. *glagol* in *prislov* izhodiščno opredeljena pomensko in oblikovno (prim. Toporišič 2004: 345–346, 406), medtem ko je njuna (skladenjska) raba predstavljena v nadaljevanju, kar se razlikuje od doslednega upoštevanja hierarhizacije kriterijev v Toporišič 1974/75.

3.2 Ostali kriteriji

Med ostalimi besednovrstnimi kriteriji sta v *Slovenski slovnici* Bajca idr. (1971: 129) izpostavljena oblikovni (z besedotvornim)[13] in raba (skladnja), medtem ko Toporišič (2004: 255) navaja neskladenjske oz. »druge lastnosti« (tvorjenost, slovnične kategorije, konverznost itn.)«, ki pa morajo biti skupno razločevalne, sicer se vrste delijo na podvrste, prim. zaimki in nezaimki.

3.2.1

Slovenska slovnica Bajca idr. posamezne besedne vrste obravnava še po obliki (npr. (ne)pregibnost, slovnične kategorije, paradigmatika), glede na rabo in besedotvorje.[14] Posamezne značilnosti se lahko prepletajo (tudi s pomenskim kriterijem), kar povzroča delno brisanje njihove hierarhizacije in neuravnoteženost obravnave (prim. rabo, ki ponekod vključuje pomenske, oblikovne in skladenjske podatke).[15] Poleg

11 Prim. 9 »tradicionalnih« besednih vrst v *Slovenski slovnici* Bajca idr.: *samostalnik*, *pridevnik*, *zaimek*, *števnik*, *glagol*, *prislov*, *predlog*, *veznik* in *medmet*.

12 Prim. 9 novih besednih vrst pri Toporišiču (2004: 255–256): *samostalniška* in *pridevniška beseda*, *glagol*, *prislov*, *povedkovnik*, *predlog*, *veznik*, *členek* in *medmet*.

13 Prim. tudi pomen »je določen z osnovo in priponami vseh vrst« (Bajec idr. 1971: 129).

14 Predlog je predstavljen celo distribucijsko – postavlja se namreč pred imena (Bajec idr. 1971: 289; prim. Bernjak 2001: 7). Izjemne so zgodovinsko-razvojne osvetlitve, prim. veznike (prim. Bajec idr. 1971: 302).

tega, kot navaja Toporišič (2003: 70–72), prihaja do mešanja kriterijev in »hibridnih« opredelitev posameznih podvrst, npr. »po slovnični obliki so [svojilni zaimki] pridevniki«, deležniki na *-č* so »po obrazilih in stavčni rabi […] pridevniki«, glagolniki »so po obliki samostalniki« (prim. tudi obravnavo glagolnika pri besedotvorju samostalnika) itn. (Bajec idr. 1971: 152, 175, 261, 264).

Lahko bi povzeli, da ima v *Slovenski slovnici* Bajca idr. pomenski kriterij ne samo opredelitveno vlogo, temveč je tudi korektiv, s katerim se »drugotno« (oblikovno, skladenjsko) prekrivanje besednih vrst in podvrst odpravlja – a ne dosledno, prim. ugotovitev, da imajo deležniki na *-n*, *-t* »danes izrazito prideven pomen« (Bajec idr. 1971: 263).

3.2.2

Pri Toporišiču lahko med neskladenjskimi besednovrstnimi kriteriji izpostavimo predvsem pomenskega in oblikoslovnega (z besedotvornim), ki avtorju služita za izčrpnejši opis besednih vrst, pa tudi za njihovo členitev na podkategorije (podvrste) – pomensko pri npr. *pridevniški besedi*, *prislovu*, *medmetu*, skladenjsko-pomensko (funkcijsko) pri *predlogu*, *vezniški besedi*, *členku* (besedilno), oblikovno pa v prvi vrsti pri *samostalniški besedi*.[16] Kljub zavzemanju za enoumnost besednovrstnih opredelitev (prim. Toporišič 2003: 84) pa se v *Slovenski slovnici* pojavljajo nedoslednosti, ki kažejo bodisi na problematičnost (v prvi vrsti) skladenjskega kriterija bodisi na vpliv drugih kriterijev, s katerimi se meje med vrstami brišejo (posredno se »vsiljuje« tradicionalna konceptualizacija). Nepopolnost skladenjskega kriterija se skriva v njegovi absolutni nerazločevalnosti, saj se vrste lahko določajo šele na podlagi seznama vseh pomensko-slovničnih značilnosti;[17] tudi sprevrženost (kot besedotvorni kriterij) ni dosledno upoštevana (Cazinkić 2012: 180). Kot problematične vidike bi lahko omenili uvrstitev zaimenskih oblik v *nje pogledi*, *njih dela* (kot *Janeza razmišljanje*) med pridevniške besede;[18] obravnavo nekaterih glavnih (od 5 do 99), količinskih

15 Vsebinska predstavitev pri svojilnih zaimkih vključuje tako pomenske (svojina), oblikoslovne (ujemalne slovnične kategorije spola, sklona, števila) in skladenjske značilnosti (prim. pridevnost), oblikovna oblikoslovne (prim. oblike, spol, sklon, število odnosnega samostalnika ter osebo, število, včasih spol lastnika) ter pomensko-skladenjske (prim. povratno-svojilni zaimek izraža svojino osebka v stavku) itn. (Bajec idr. 1971: 175–176).

16 Tako je npr. samostalniška beseda (samostalnik, posamostaljena pridevniška beseda, samostalniški zaimek) najprej opredeljena skladenjsko (stavčnočlensko), nato pomensko (predmetnost, prim. tudi vrste) in oblikovno – glede na izvor (besedotvorje) in oblikoslovne kategorije, kot so spol, podspola, sklanjatev, sklon, oseba, določnost, številskost, število. Opozorjeno je še na sprevrženost in vezavnost (Toporišič 2004: 255, 273–276). Predstavitev vezniške besede se začne s tavtološko opredelitvijo »skladenjska besedna vrsta«, ki pa ima pomensko-skladenjsko dopolnitev (razmernost, ne vpliva na pregibanje). V nadaljevanju so tipi vezniških besed (vezniki, sovezniki – oziralni in vprašalni zaimki, členki) predstavljeni glede na obliko (delnost, besednost) in skladenjsko-pomensko rabo, tj. prirednost/podrednost in pomen oz. stavčnočlenskost (Toporišič 2004: 426–444).

17 Prim. protislovnost nekaterih opredelitev (vloga povedkovega določila pri samostalniški besedi, pridevniški besedi in povedkovniku, pri čemer je v tem oziru problematičen že povedkovnik sam, prim. *rad*, *lahko*; Toporišič 2004: 412) ali nedorečenost (npr. »skrčki, ki nadomeščajo izpustne stavke« za *členke*; Toporišič 2004: 445).

18 Celo na podlagi distribucijskega kriterija (prim. Toporišič 2004: 319; Cazinkić 2012: 186).

ločilnih in nedoločnih številnikov med pridevniškimi besedami (kljub njihovi »samostalniškosti« v imenovalniku, tožilniku); omenjanje posamostaljenih in poprislovljenih pridevniških besed med pridevniškimi; obravnavo posamostaljenega nedoločnika pri samostalniški besedi in glagolu, glagolnika kot samostalnika (?), deležnika na *-č*, deležnikov stanja na *-l* in *-n*/*-t* kot pridevniških besed pri glagolu; problematiko povedkovnika (prim. kategorizacijo opisnih deležnikov, nedoločnika); terminološko izenačevanje prislovnih zaimkov (prim. neustrezno samostalniški, pridevniški zaimki) in zaimenskih prislovov, obravnavo posamostaljenih prislovov med prislovi itn. (Toporišič 2004: 301, 319, 331, 344–345, 399, 402–406, 411–412, 430; prim. Cazinkić 2012: 180, 186, 188, 193, 196, 200).

Skladenjski kriterij, ki ima v *Slovenski slovnici* Toporišiča vodilno vlogo, se kaže kot nepopoln – tudi v kombinaciji z ostalimi, saj ustvarja eklektično besednovrstno členitev, ki ji ne uspe jasno razmejiti posameznih kategorij. Predvsem razvrstitev kriterijev je velikokrat arbitrarna, s čimer prihaja do prepletanja skladenjske in pomenske kategorizacije besednih vrst in podvrst (prim. predvsem problematiko zaimkov, številnikov, neosebnih glagolskih oblik, povedkovnika), kar vpliva tudi na terminološko nedoslednost.

4 Sklep

V dveh ključnih slovničnih delih slovenskega jezika v drugi polovici 20. stol., *Slovenski slovnici* Bajca idr. in *Slovenski slovnici* Toporišiča, med besednovrstnimi kriteriji izstopajo skladenjski, pomenski in oblikovni (izrazito omejen je distribucijski), medtem ko funkcionalnega, pogostnostnega in pragmatično-pomenskega (po Croftu) nisem zasledil. Kriteriji so v obeh slovnicah različno hierarhizirani: pri Bajcu idr. ima opredelitveno vlogo pomenski kriterij, medtem ko je pri Toporišiču hierarhično najvišji skladenjski; ostali kriteriji so navedenima načeloma podrejeni. Obe besednovrstni kategorizaciji se – gledano v celoti – kažeta kot nepopolni, deloma arbitrarni, saj omogočata oblikovno, skladenjsko in pomensko prepletanje besednih vrst in podvrst (kar je lahko posledica tudi nestalne razvrstitve kriterijev).

Ugotovitve kažejo na odprto problemsko polje v slovenskem jezikoslovju – na besednovrstno kategorizacijo, h kateri bo treba pristopati z jasno (morda tudi drugače) opredeljenimi in dosledno hierarhiziranimi kriteriji (na podlagi ugotovitev Kempgena namreč menim, da bo besednovrstnih kriterijev več), s katerimi bo mogoče odpraviti obstoječe problemske točke.

Literatura

ANWARD, Jan, 2001: Parts of speech. Martin Haspelmath idr. (ur.): *Language Typology and Language Universals* 20/1. Berlin, New York: Walter De Gruyter. 726–735.

BAJEC, Anton, KOLARIČ, Rudolf, RUPEL, Mirko, (ŠOLAR, Jakob), 1971: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: DZS.

BERNJAK, Elizabeta, 2001: Teorija besednih vrst v slovenskem in madžarskem jezikoslovju. *Studia slavica savariensia* 1–2. 1–17.

CAZINKIĆ, Robert, 2012: Opombe k oblikoslovnemu delu Toporišičeve Slovenske slovnice (2000). *Jezikoslovni zapiski* 18/1. 179–205.

ČERMÁK, František, 2001: *Jazyk a jazykověda*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum.

DÜRSCHEID, Christa, 2007: *Syntax. Grundlagen und Theorien*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

FRADIN, Bernard, 2003: *Nouvelles approches en morphologie*. Paris: Presses Universitaires de France.

IVIĆ, Milka, 1969: *Pravci u lingvistici*. Ljubljana: DZS.

KEMPGEN, Sebastian, 2008: *»Wortarten« als klassifikatorisches Problem der deskriptiven Grammatik*. Bamberg: Otto-Friedrich-Universität Bamberg.

SALVI, Giampaolo, 2013: *Le parti del discorso*. Roma: Carocci.

TOPORIŠIČ, Jože, 1974/75: Esej o slovenskih besednih vrstah. *Jezik in slovstvo* 20/8. 295–305.

TOPORIŠIČ, Jože, 2003: Strukturalismus in der Slovenistik (am Beispiel der Wortartentheorie). Jože Toporišič (ur.): *Oblikoslovne razprave*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 68–84.

TOPORIŠIČ, Jože, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.

WÄLCHLI, Bernhard, 2008: Parts of Speech (General Perspective). Johanna Laakso idr. (ur.): *Uralic Typology Database Project Conference, Vienna 2008*. 1–24. https://www.univie.ac.at/urtypol/BWps.pdf

POLIKODIFIKACIJA KAO JEZIČNA ČINJENICA I NJEZIN UTJECAJ NA (NE)SASTAVLJENO PISANJE U HRVATSKOME JEZIKU

Esad Halilović
Ljubljana

UDK 811.163.42'354

V splošnem jezikoslovju lahko govorimo o polikodifikaciji kot jezikovnem pojavu, ki je prisoten v več jezikih. Hrvaščina je primer jezika, kjer je ta prisotna v večji meri. Obstoja polikodifikacije v hrvaščini (pa tudi v nekaterih ostalih jezikih) ne moremo zanikati, saj bi s tem zanikali dejansko jezikovno stanje. Področje pisanja skupaj oz. narazen je lep primer, kjer lahko vidimo težave, ki jih lahko polikodifikacija povzroči samemu obstoju norme na nekaterih področjih jezika.

polikodifikacija, splošno jezikoslovje, pisanje skupaj oz. narazen, hrvaščina, jezikovno dejstvo

In general linguistics we can speak of multi-codification as a language process which takes place in many languages. Croatian is an example of a language where this process is quite widespread. One cannot deny the existence of multi-codification in such languages as it would mean denying the language's actual state. Writing words separately or as compounds serves as a good illustration of the types of problems multi-codification can inflict on the very existence of a linguistic norm in certain areas of a language.

multi-codification, general linguistics, writing words separately or as compounds, Croatian, language fact

1 Mjesto polikodifikacije u općoj lingvistici

Hrvatski jezik nije jedino pogodno mjesto za razvoj polikodifikacije. Polikodifikacija je zapravo jezična činjenica prisutna u više jezika. Polikodifikacija u osnovnome značenju podrazumijeva sinkrono pojavljivanje dviju ili više kodifikacija unutar istoga jezičnog standarda. U hrvatskome jeziku može se najbolje uočiti na primjeru sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja. U drugim se jezicima polikodifikacija može pronaći na svim jezičnim razinama, od pojedinih slova (primjerice, zapisivanje istoga glasa slovom ćirilice, a i latinice u srpskome jeziku), preko leksika (zapisivanje stranih riječi u njemačkome), do razine diskursa (stilska obilježja pisanja formalnih pisama koji se u engleskome razlikuje od jednoga do drugoga priručnika). Ono što nas zanima u ovome radu jest kako dolazi do polikodifikacije unutar jednoga jezičnog standarda i kako to utječe na pojedine razine unutar jezika, za što će nam kao primjer poslužiti uređivanje pitanja sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja u hrvatskome jeziku.

2 Što prati ovu jezičnu činjenicu?

Ovu jezičnu činjenicu u prvome redu prate promjene u jezičnoj stvarnosti koje uzrokuju drugačije interpretacije jezika. Bez njih ne bi bilo moguće pronaći protureakcije samih pisaca kodifikacija koji se svojim radom pokušavaju oduprijeti jezičnome razvoju. Što se većim pritiskom pisci kodifikacija udaljavaju od trenutne jezične stvarnosti, to veća je nestabilnost same jezične norme koju pokušavaju uspostaviti. Taj, prirodni, odnos između norme i jezične stvarnosti i nije problematičan, štoviše, čak je neophodan, i već je dobro opisan u izlaganjima Havráneka o elastičnoj stabilnosti (Brozović 1970: 18). Nužno nastaju problemi kad već ionako po svojoj naravi krhko stanje norme različiti autori pokušavaju kodificirati na više načina. Pa se tako može govoriti o polikodifikaciji, koja u samoj svojoj naravi nije jezično normirana situacija nego je odsustvo takvoga stanja samim time što nije jasno što jest i što nije dio norme. Jezici poput engleskoga naizgled nemaju taj problem unatoč polikodifikaciji jer prate liberalniji vid kodifikacije koji nalikuje u mnogočemu diskursu jezičnih savjetnika, no čak ni taj vid ne uklanja neophodnost toga problema. U svakome slučaju korisnik, kojemu je jezični priručnik i namijenjen, može i ne razmišljati mnogo o tome problemu te jednostavno djeluje autonomno u toj sferi – odabravši jedan priručnik, ima neko relativno sigurno uporište za svoj jezični odabir. Odabir, međutim, i nije toliko lagan kada se unutar jezične politike kodificira i ne na samo različite načine, nego i na dijametralno suprotne načine. Praviti se da u isto vrijeme ne postoje takva paralelna rješenja bilo bi ne samo nijekanje jezične stvarnosti koju jezični priručnici opisuju ili pokušavaju propisati, nego i nijekanje utjecaja različitih jezičnih rješenja na jezičnu normu. Neznanstvenost takvoga razmišljanja i nije upitna, upitan je razlog zbog kojeg se ponašamo kao da tome nije tako. U lingvistici se naime uvriježilo mišljenje da je jezična kodifikacija monolitan proces, a kad smo suočeni s dijametralno suprotnim odazivima na promjene u jezičnoj stvarnosti onda je jedino što je sigurno jest to da pravopisna norma u ovome slučaju i ne funkcionira, a kad ne funkcionira onda je i nema.

3 Nepostojanost norme nastala polikodifikacijom

Moglo bi se reći da je razlog tomu što je nema upravo to da proces kodifikacije još nije završen pa u tome slučaju norme još i ne može biti. Po Haugenovem modelu (Haugen 1966: 252), naime, implementacija pravopisne norme dolazi tek kada je kodifikacija završena. Što je i točno, ali pri tome zaboravljamo što je u ovome slučaju kodifikacija. Ako se samo uzme u obzir već isprazna tvrdnja o jeziku kao živome organizmu, može se uočiti da kodifikacija nikad zapravo nije završena. Međutim, ljudi su skloni razmišljanju da kada priručnik izađe, na taj način već poručuje, to jest normira, te je takvo razmišljanje sasvim opravdano. Normiranje je uvijek prisutno u takvim slučajevima, čak i onda kad postoje dvije norme, što drugim riječima, ponekad znači da nemamo nijednu. Priručnik sasvim sigurno normira, ali u isto vrijeme to čini i drugi, koji je nastao kao rezultat druge kodifikacije. Znači, dvije kodifikacije iste jezične pojave gotovo da uvijek rezultiraju dvjema normama iste jezične pojave. Može li jedan jezik postojati s dvjema takvima normama u isto vrijeme?

Uvjetno rečeno, može. Ali se pritom nužno upitati što mislimo kada kažemo jezik. U strogo lingvističkome smislu jezik uvijek može imati takve dvije norme, ali tada ne govorimo o jednome standardnom jeziku. A u sociolingvističkome smislu mogu postojati dvije takve norme pa i više njih. Poslužimo li se ponovno primjerom engleskoga jezika vidimo sociolingvistički jedan jezik s više jezičnih varijanti i svaka od njih je dakako regulirana svojom standardnom normom. Da se još uvijek radi o jednoj normi, dovoljna je činjenica da se čak ni pravni tekstovi, koji su po brojnim kriterijima jedan od najmanje propusnih tipova tekstova, ne prevode s jedne varijante na drugu. A i u drugim stilovima možemo uočiti takav tip odnosa supostojanja. Pri tome valja imati na umu da je ovdje ipak riječ o britanskome standardu, američkom standardu itd. Dakle, svaka varijanta ima svoj standard. Ako se ponovno vratimo Haugenovom modelu, vidjet ćemo da prije svake kodifikacije moramo odabrati jezični korpus koji će predstavljati naš jezični sustav (Haugen 1966: 252). U slučaju varijanti one su geografski prilično jednostavno zacrtane i svaka crpi iz svojega jezičnog korpusa, koji kao i svaka jezična kategorija prima i utjecaje iz drugih jezičnih kategorija. Međutim, možemo imati i drugačije supostojanje dviju normi. Već poznati primjer norveškoga jezika pokazuje da je moguće, sociolingvistički, imati jedan jezik s dvjema standardnim jezicima. Znači, unutar jednoga geografskog područja moguća je upotreba dviju jezičnih normi za istu jezičnu pojavu (Maxwell 2013: 131).

No u svim tim primjerima postoji više od jednoga standarda i svjesna odluka za takvo stanje. Kada takvo rješenje prijeđe granice jednoga standarda, s pravom se može govoriti o hibridnom ponašanju takvoga standarda, a tada prestaje biti standard jer ne može postojati kodificirajući jednu stvar na dva ili više isključujuća načina. Korisnik takvoga standarda i ne zna kako se piše standardno – kako se ponašati s dvjema isključujućim zabranama u vezi s jednom te istom jezičnom pojavom. To može biti veći problem nego što su problemi paranorme koji nastaju parakodifikacijom (Popič 2012: 198), jer te probleme korisnik može uvijek sam provjeriti u jezičnim priručnicima te tako sam zna što jest i što nije norma. U jezicima poput hrvatskoga, korisnik to prečesto čini uzalud, jer ne postoji uvijek jedno normativno rješenje jedne jezične problematike, već se za njega može naći više rješenja, što može ponekad dovesti do nerazumijevanja onoga što piše.

4 Mjesto sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja u hrvatskome jeziku

Iako u hrvatskome jeziku postoje primjeri polikodifikacije u svim jezičnim normama, najuočljivije su prisutni u pravopisnoj normi. Ne samo zbog toga što je pravopis sam po sebi najeksplicitnija jezična norma (Badurina 2010: 75) i same brojnosti takvih primjera u toj normi već i zbog same problematike u današnjemu hrvatskom društvu (Halilović 2013: 29). Katičić je čak opisao posljedice toga povijesnog problema hrvatske norme kao nešto što će utjecati na čitav hrvatski jezik tako da će on »ostati obilježen pravopisnom nesigurnošću« (Katičić 1996: 181). Ne čini se da je puno pogriješio u toj procjeni.

Čak i dvije godine nakon pokretanja stranice najnovijega hrvatskog pravopisa i mogućnosti njegova pretraživanja, aktualnost polikodifikacije hrvatskoga pravopisa

još uvijek ima posebno mjesto u hrvatskome društvu. Još se uvijek može govoriti o četiri važeća pravopisa hrvatskoga jezika iako je posljednje izdanje jednog od njih objavljeno 2001. i to kao značajno revidirana verzija pravopisa iz 1986. To možda i ne bi čudilo da u međuvremenu nije izišlo mnoštvo drugih pravopisa, ali i izdanja. Ovdje treba spomenuti i školske pravopise koji bi se mogli dodati velikome broju još uvijek važećih pravopisa. Činjenica je da se u hrvatskome jeziku pri izdavanju pravopisa ne obazire pozornost toliko na samu jezičnu građu, kamoli na potrebe samih korisnika. Uz to, pitanju pravopisa namijenjeno je puno medijskoga prostora. Pri tome se čak većina dugogodišnjih rasprava u javnoj sferi vodila oko nekoliko jezičnih oblika, doduše, to je bio povod čak i za jako žučne rasprave, pa i na razini nacionalnoga pitanja. U toj se raspravi upravo pitanje sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja istaknulo kao vodeće. Pri tome, gotovo da se isključivo bavilo pitanjem sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja niječnoga oblika prezenta glagola htjeti i to upotrebljavajući broj različitih vidova argumentacija za pojedina rješenja. Nalazilo se čak identične argumente za upotrebu i kodifikaciju različitih rješenja (Halilović 2013: 28). Međutim, nije se bavilo drugim vidovima sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja, pitanjima koja možda više muče prosječnoga korisnika u pisanju u hrvatskome jeziku.

5 Veće poteškoće pri sastavljenome i nesastavljenome pisanju u hrvatskome jeziku

Zbog mišljenja koja su se pojavila u hrvatskoj javnoj sferi o hrvatskome jeziku kao jeziku što danas pogotovo treba jasnu zaštitu i stabilnost (Dnevnik.hr 2013) pisanju novoga hrvatskoga pravopisa pristupilo s velikom mjerom konzervativnosti i neupitnosti. Unatoč namjerama da se situacija raščisti izlaskom novog pravopisa, za kojeg se je zalagalo s ciljem da u novom europskom kontekstu postane svojevrsni službeni priručnik, i danas nailazimo na isti problem i to čak u pedagoškom procesu. Mijenjanjem učitelja djeca prečesto mijenjaju i pravopisna rješenja ne znajući zašto pa se pri tome priručnici ne pokažu baš kao priručni. To je šteta, ako imamo na umu da su neka pravopisna rješenja izrađena jako kvalitetno i s iznimnim trudom. No trud može biti uzaludan kada sam čin polikodifikacije ne pomaže korisniku pri učenju vlastitoga jezika. Pranjković primjerice kaže da je područje sastavljenog i nesastavljenog pisanja bez sumnje područje gdje ima najviše dvojbi (Pranjković 2000).

U rješenjima koja zastupaju pravopisi Babića, Finke, Ham i Moguša može se uočiti sklonost sastavljenome pisanju priložnih oznaka samo u situacijama kad riječ ima novo značenje. Primjerice, Ham naglašava da sraslicama kao što su *nizdlaku* i *uvjetar* ne treba davati mjesto u normi jer pojedine sastavnice tih riječi nisu pridonijele novome značenju. Dalje naglašava da bi se toga pravila trebalo u cijelosti pridržavati u svim slučajevima gdje se ne dobiva novo značenje (Ham 2000). Istovremeno, druga struja slijedi već uvriježeni razvoj sastavljenoga pisanja koji prati tradiciju pravopisnih rješenja Anić-Silićeva pravopisa iz 1986. o sastavljenome pisanju svih nastavaka, prefiksa i sufiksa. Osim toga, maksimalno se pridržava »diferencijacijskoga« načela, to jest pisanja nesastavljeno kada postoji razlika u značenju, a i u izgovoru (primjerice uz to / usto ili gdje god / gdjegod). Čini se da je pravopis Babića i surad-

nika duboko poniknuo u to što se uobičilo posljednjih nekoliko desetljeća (Pranjković 2000). Međutim, nitko se ne pita što onda učiniti s primjerima poput »On se pobrinuo zato (što je morao)?« i »On se pobrinuo zato (, što je mogao)?« gdje je razlika samo u značenju za razliku od primjera »On se pobrinuo za to (mjesto)?« gdje postoji i razlika u izgovoru.

6 Umjesto zaključka

Kao što se može vidjeti iz ovoga kratkog ogleda jezičnih prilika u hrvatskome pravopisu i kako polikodifikacija utječe na tu normu, same se posljedice toga procesa teško otklanjaju jer do njih ne dolazi na osnovi šireg suglasja ili barem na jezičnome uzusu dogovora. I sve dok postoji mogućnost više priručnika koji na takav način rješavaju pitanja pojedinih područja hrvatskoga standarda ne može se govoriti o priručnim priručnicima, štoviše, nije ni moguće govoriti o postojanju norme na svim područjima jezika jer u slučaju hrvatskoga jezika te norme ovdje nema jer nema ni suglasnosti o tome što bi trebala biti norma u tome slučaju.

Izvori

BADURINA, Lada, 2010: Standardizacijski procesi u 20. stoljeću. Krešimir Mićanović (ur.): *Povijest hrvatskog jezika. Književne prakse sedamdesetih: zbornik radova 38. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 69–101.

BROZOVIĆ, Dalibor, 1970: *Standardni jezik: Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Dnevnik.hr, 2013: *Predstavljen novi pravopis: Znate li koje su novosti?*. Dnevnik.hr. (27. 6. 2013) http://dnevnik.hr/vijesti/hrvatska/danas-je-predstavljen-novi-pravopis-hrvatskog-jezika-292441.html

HALILOVIĆ, Esad, 2013: *Hrvatski pravopis(i) danas = Hrvaški pravopis(i) danes. Diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

HAM, Sanda, 2000: Pravopisu – ponosu! Ili Pravopis – po nosu. *Jezik.* 47/4. 134–152.

HAUGEN, Einar, 1966: *Language conflict and language planning. The case of Modern Norwegian*. Cambridge: Harvard University Press.

KATIČIĆ, Radoslav, 1996: Načela standardnosti hrvatskoga jezika. *Jezik.* 43/5. 175–182.

MAXWEL, Alexander, 2003: Literary Dialects in China and Slovakia. *International Journal of the Sociology of Language* 164/2013. 129–149.

POPIČ, Damjan, 2012: Pravopis in krivi pismouki. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 193–202.

PRANJKOVIĆ, Ivo, 2000: Sastavljeno i nesastavljeno pisanje. *Vijenac* 158.

GRADIVO ZA TEMATSKI SLOVAR SLOVENSKIH NAREČIJ: POMENSKO POLJE *KULTURNE RASTLINE*

Mojca Horvat
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'282.3'374:632

V članku bo predstavljeno narečno gradivo iz pomenskega polja *kulturne rastline*, načini njegovega pridobivanja ter njegove vsebinske in pomenske značilnosti. Hkrati bodo prikazane možnosti leksikografske obdelave gradiva v t. i. tematskem slovarju slovenskih narečij.

slovenska narečja, (tematski) narečni slovar, kulturne rastline

In this article dialect material from semantic field of *cultivated plants* will be presented, as well as collection methods and structural/semantic features of gathered material. The possibillities of lexicographical analysis of the gathered material in a thematic dictionary of Slovene dialects will also be discussed.

Slovene dialects, (thematic) dialect dictionary, cultivated plants

1 Uvod

V sklopu raziskav za doktorsko disertacijo s področja narečjeslovja (Horvat 2012) je bil s terenskim delom zbran obširen korpus primerljivega in tematsko zaokroženega narečnega besedja iz pomenskega polja *kulturne rastline*, ki ga je mogoče izrabiti ne le za besedotvorne raziskave, za katere je bilo to v prvi vrsti zbrano, pač pa tudi za besedoslovne.

Zbirka gradiva zajema okrog 20.000 eno- in večbesednih poimenovanj, zbranih v več kot osemdesetih krajevnih govorih vseh sedmih narečnih skupin, in jo je mogoče leksikografsko obdelati v t. i. tematskem slovarju slovenskih narečij, s katerim se lahko na eni strani zapolnjuje vrzel ob odsotnosti splošnega slovenskega narečnega slovarja, po drugi strani pa ta k njegovemu nastanku ravno vzpodbuja.

Ideja o t. i. vseslovenskem narečnem slovarju (imenovan tudi slovar slovenskega živega jezika ali narečni leksikon) se je v slovenski dialektologiji omenjala že večkrat (Smole[1] 1992/1993; Kenda - Jež, Weiss 1999; Benko, Koletnik 2011; Benko 2013 ...), kajti obstoječi narečni slovarji, ki jih je vsako leto več,[2] zajemajo (splošno) besedje

1 V Smole (1992/1993: 234) je nakazana zasnova načrta.

2 V letošnjem letu je nastal slovar rateškega govora *Rateški slovar: ad abnjaka da žoka in ad agrabka da žlef* (Jožica Škofic, Klemen Klinar; Kranjska Gora: Občina, 2015), v letu 2014 sta nastala slovarja *Kostelski slovar* (Jože Gregorič, uredili Sonja Horvat, Ivanka Šircelj-Žnidaršič, Peter Weiss; Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU; Kostel: Občina, 2014) in *Slovar črnomaljskega govora* (Janez Kramarič, Vera Smole, Tanja Radovič, Mateja Zupančič; Črnomelj: Knjižnica, 2014), v letu 2013 pa spletni slovar *Narečna bera: koroška narečja: materinščina vsakega Korošca in Korošice* (Anja Benko; www.narecna-bera.si).

posameznih narečij (npr. Mukič, Škrlep, Weiss ...)[3] oz. krajevnih govorov (Ivančič Kutin, Novak ...).[4] Glede na vsebino so nekateri slovarji tematski, npr. s področja oblačilnega izrazja (Kenda - Jež 2015),[5] lončarskega in kmetijskega izrazja (Koletnik 2008),[6] poljedelskega izrazja (Benko 2013),[7] manjše nemonografske zbirke[8] pa zajemajo besedje s številnih tematskih področij, npr. kovaškega, ptičarskega, tesarskega, kletarskega, kuharskega, suhorobarskega, furmanskega, ribiškega, mlinarskega, pastirskega, sirarskega in jamarskega izrazja.

2 Gradivo za tematski slovar slovenskih narečij

V pričujočem prispevku bo omenjeni gradivski korpus predstavljen z več vidikov, in sicer bodo navedeni načini pridobivanja gradiva, predstavljena bo njegova vsebinska stran, ob sopostavitvi s knjižnim jezikom bodo prikazane njegove (pomenske) značilnosti ter njegova izrazna stran, prav tako pa bo prikazana mreža krajev, v katerih je bilo gradivo zbrano.

2.1 Načini pridobivanja gradiva

Vse gradivo je bilo pridobljeno z isto metodo, tj. z anketno metodo s pomočjo vprašalnice Francke Benedik *Vprašalnica za sadovnjak*, *vrt*, *polje* (v nadaljevanju Vprašalnica), ki je bila skupaj z *Vprašalnico za živali* objavljena v *Traditiones* (Benedik 1994) v članku z naslovom *Vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva*. Za primarno raziskavo je bilo iz Vprašalnice izbranih tistih 258 vprašanj, ki iščejo narečna poimenovanja iz pomenskega polja *kulturne rastline*.

Gradivo je bilo zbrano v 85[9] krajevnih govorih slovenskega jezikovnega prostora, in sicer na pet načinov: a) s samostojno terensko raziskavo, b) s terensko raziskavo s sodelovanjem drugih raziskovalcev, c) z izpisovanjem iz narečjeslovnih diplomskih del, č) z izpisovanjem iz narečjeslovnih seminarskih nalog (po potrebi z dodatnim terenskim preverjanjem) ter d) z izpisovanjem iz tematsko relevantnih narečjeslovnih razprav.

3 Francek Mukič, 2005: *Porabsko-knjižnoslovenski-madžarski slovar*. Szombothely: Zveza Slovencev na Madžarskem. Dušan Škrlep, 1999: *Slovar poljanskega narečja*. Gorenja vas: Gostilna Poni. Peter Weiss, 1998: *Slovar govorov Zadrečke doline med Gornjim Gradom in Nazarjami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

4 Barbara Ivančič Kutin, 2007: *Slovar bovškega govora*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Franc Novak, 1985, 1996, 2009: *Slovar beltinskega prekmurskega govora*. Murska Sobota: Pomurska založba.

5 Karmen Kenda-Jež, [2]2015 ([1]2007): *Shranli smo jih v bančah*: *slovarski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale*. Ukve: S. K. S. Planika Kanalska dolina, Slori; Ljubljana: ISJ FR ZRC SAZU.

6 Mihaela Koletnik, 2008: *Panonsko lončarsko in kmetijsko izrazje ter druge dialektološke razprave*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

7 Anja Benko, 2013: *Narečna bera*. www.narecna-bera.si

8 Te so pogosto prikazane v znanstvenih razpravah ali pa predstavljajo jedro diplomskih in magistrskih narečjeslovnih nalog, ki nastajajo v vseh univerzitetnih središčih na Slovenskem.

2.2 Vsebinske značilnosti gradiva

Na podlagi razvrščevalnih pomenskih sestavin[10] je mogoče zbrano gradivo razvrstiti v več ožjih tematskih skupin, ki jih navajamo v nadaljevanju, za vsako tudi nekaj primerov knjižnih iztočnic ter njihove zaporedne številke iz Vprašalnice.

1. Poimenovanja zemljišč, kjer se prideluje določena rastlina: npr. V001[11] sadovnjak, V076 vinograd, V099 vrt.
2. Poimenovanja zemljišč, kjer je rasla določena vrsta poljščine: npr. V184 krompirišče, V191 deteljišče, V230 ječmenišče.
3. Poimenovanja sadežev: npr. V004 jabolko, V029 češnja, V084 borovnice, V086 brusnice.
4. Poimenovanja neužitnih delov rastlin: npr. V005 pecelj, V123 nadzemni del repe, V169 strok (fižola).
5. Poimenovanja drevesnih vrst, grmovnic, trajnic: npr. V009 jablana, V012 divja jablana, V091 robidovje.
6. Poimenovanja kulturnih rastlin: npr. V133 krmna pesa, V136 sladkorna pesa, V141 redkvica.
7. Poimenovanja začimbnih rastlin, npr. V109 peteršilj, V110 zelena, V115 drobnjak.
8. Poimenovanja samoraslih rastlin: npr. V203 plevel, V205 osat, V206 slak.
9. Poimenovanja izdelkov, pripravljenih iz sadja in zelenjave: npr. V014 jabolčno žganje, V038 krhlji, V157 zeljna solata.
10. Razno.

2.3 Značilnosti zbranega narečnega besedja

Narečno leksiko je ob sopostavitvi z ekvivalentno knjižno leksiko in na podlagi zemljepisnega obsega njenih pojavitev mogoče uvrstiti v več sklopov:

9 Mreža krajevnih govorov zajema naslednje točke, razvrščene po narečnih skupinah od zahoda proti vzhodu in severu: 1 primorska narečna skupina: 1-1 Srpenica, 1-2 Žaga, 1-3 Bovec, 1-4 Bavšica, 1-5 Kojsko, 1-6 Medana, 1-7 Vrh Sv. Mihaela (San Michele del Carso, Italija), 1-8 Kopriva, 1-9 Velike Žablje, 1-10 Col, 1-11 Selce, 1-12 Zagorje, 1-13 Koritnice, 1-14 Koseze, 1-15 Dolina pri Trstu (San Dorligo della Valle, Italija), 1-16 Puče; 2 rovtarska narečna skupina: 2-1 Podlanišče, 2-2 Idrija, 2-3 Žirovski Vrh Sv. Antona, 2-4 Zavratec, 2-5 Logatec, 2-6 Hosta, 2-7 Godešič, 2-8 Zatolmin, 2-9 Ponikve; 3 gorenjska narečna skupina: 3-1 Dražgoše, 3-2 Podjelje, 3-3 Koprivnik v Bohinju, 3-4 Selo pri Bledu, 3-5 Prezrenje, 3-6 Žeje pri Komendi, 3-7 Buč, 3-8 Hrastnik pri Trojanah; 4 dolenjska narečna skupina: 4-1 Vnanje Gorice, 4-2 Sadinja vas, 4-3 Nova vas, 4-4 Podcerkev, 4-5 Spodnje Brezovo, 4-6 Kuželjevec, 4-7 Gobnik, 4-8 Vesela Gora, 4-9 Ždinja vas, 4-10 Velike Brusnice, 4-11 Šentjernej, 4-12 Plešce (Republika Hrvaška), 4-13 Črnomelj; 5 štajerska narečna skupina: 5-1 Radmirje, 5-2 Trbovlje, 5-3 Jurklošter, 5-4 Vrh nad Laškim, 5-5 Vojsko, 5-6 Kapele, 5-7 Ložnica pri Žalcu, 5-8 Podlog v Savinjski dolini, 5-9 Podkraj pri Velenju, 5-10 Spodnje Tinsko, 5-11 Kačji Dol, 5-12 Slovenska Bistrica, 5-13 Malo Tinje, 5-14 Dogoše, 5-15 Miklavž na Dravskem polju; 6 panonska narečna skupina: 6-1 Čermožiše, 6-2 Ptujska Gora, 6-3 Lancova vas, 6-4 Starše, 6-5 Biš, 6-6 Juršinci, 6-7 Vogričevci, 6-8 Cven, 6-9 Črešnjevci, 6-10 Spodnja Bačkova, 6-11 Večeslavci, 6-12 Pertoča, 6-13 Markovci, 6-14 Brezovci, 6-15 Kančevci, 6-16 Bakovci, 6-17 Dokležovje, 6-18 Lipovci, 6-19 Črenšovci; 7 koroška narečna skupina: 7-1 Libeliče, 7-2 Spodnje Javorje, 7-3 Ravne na Koroškem, 7-4 Legen, 7-5 Kapla na Kozjaku.

10 Termin *razvrščevalna pomenska sestavina* je povzet po Vidovič Muha 2000.

11 Oznaka V pomeni vprašanje, številka za njo pa zaporedno številko vprašanja v Vprašalnici.

2.3.1 Besedje, prisotno v vseh narečnih skupinah

To besedje se na pomenski ravni od knjižnega jezika ne razlikuje, pač pa je od njega razlikovalno na glasoslovni ravni, npr.:

ajda ž ▶ à̯ːjda (1-2, 1-4, 1-5, 3-2, 3-3, 3-5, 3-6, 4-1, 4-2, 4-3, 4-5, 4-6, 4-7, 4-8, 4-9, 4-10), γèːjda (1-1, 1-3), ˈja̯ːi̯da (1-5), ˈaːjda (1-7, 1-9, 1-10, 1-11, 1-12, 1-13, 1-14, 2-6, 2-7, 3-7, 3-8, 4-13, 5-2, 5-4, 5-5, 5-7, 5-8, 5-9, 5-10, 5-14, 6-4, 7-2, 7-3, 7-4, 7-5), ˈi̯ejda (1-15), ˈjejda (2-2), ˈjeːjda (2-4), à̯ːjda (2-5), jéːjda (2-8), ˈjeːi̯da (2-9), áːjda (3-1), jȅːda (3-4), å̯ːjda (4-4), å̯ːjda (4-11), ˈäːjda (6-1), ˈejda (6-3), ˈajda (6-18), ˈẹːda (7-1) *ajda* 🄻 SSKJ +, p+ | ⇨ *ajdina*, *dina*, *hajda*, *hajdina*

2.3.2 Besedje, prisotno v več narečnih skupinah, a ne v vseh

To besedje se na glasoslovni in pomenski ravni razlikuje od knjižnega jezika, na pomenski ravni pa je skupno več narečnim skupinam, npr.:

belina ž ▶ **1** blíːna (3-6), bˈliːna (3-7, 3-8), bəlíːna (4-1), beˈlina (5-1) *surovo žganje |tekočina, ki nastane v prvi fazi kuhanja|* 🄻 SSKJ +, p – | ⇨ *belka*, *cik*, *curek*, *cvet*, *ficko*, *flema*, *forlavf*, *grinšpan*, *korenta/korenda*, *langa*, *luter*, *najga*, *nanga*, *patoka*, *plaviš*, *prežaga*, *pront*, *prunt*, *sirotka*, *šnopec*, *žganje*, *žonta*; **2** beˈliːna (7-1), beˈliːna (7-4) *|žgana pijača, ki vsebuje največ alkohola, uporabna predvsem v zdravstvene namene|* 🄻 SSKJ +, p – | ⇨ *belšica*, *cvet*, *cvetek*, *čemerika*, *dimec*, *dimnovek*, *droženka*, *ficko*, *fickoš*, *foržič*, *luter*, *najga*, *pocevnjak*, *prežganec*, *prežiganec*, *prunt*, *splaviš*, *šnops*, *špirit*, *žganje*, *žonta*

2.3.3 Besedje, prisotno v posameznih narečnih skupinah oz. posameznih krajevnih govorih

To besedje se na glasoslovni in pomenski ravni razlikuje od knjižnega jezika in je značilno le za posamezne narečne skupine, npr.:

bat m ▶ **1** ˈbåt (6-19) *fižolovka |tanjši kol, okrog katerega se ovija visoki fižol|* 🄻 SSKJ +, p – | ⇨ *fažolinjavka*, *fižolinjak*, *fižolnica*, *fižonovišče*, *fraska*, *fržolica*, *fržolovka*, *kanela*, *kol*, *kolec*, *kolek*, *lata*, *nakol*, *natik*, *natič*, *palica*, *prekla*, *ragla*, *ragljica*, *rahla*, *raja*, *rajica*, *rakla*, *raklič*, *ranta*, *raženj*, *ščap*, *ščapka*, *štanga*; **2** ˈbat (6-7), ˈbåt (6-8) *|oluščen koruzni storž|* 🄻 SSKJ +, p – | ⇨ *češarek*, *čurčelj*, *čužek*, *glaviščnica*, *iztolček*, *kerg*, *kifeljc*, *kijec*, *klasinec*, *klasina*, *klasinka*, *klebenec*, *kocelj*, *kocen*, *koncelj*, *končulj*, *latovina*, *orobkanec*, *panok*, *panoglja*, *polognin*, *rog*, *rožec*, *rožič*, *ružek*, *storž*, *storževje*, *stroček*, *stročje*, *strok*, *stržen*, *štingelj*, *štok*, *štor*, *štrucelj*, *štuček*, *tolček*

2.3.4 Besedje, prisotno v posameznih narečnih skupinah oz. posameznih krajevnih govorih

To besedje besednjaku knjižnega jezika ni znano, zavzema manjše zemljepisno območje v posameznih narečnih skupinah, npr.:

ajdina ž ▶ ˈajdna (5-1, 5-3, 5-4, 5-11, 5-15), ˈeːdna/ˈaːjdna (5-12), ˈäːjdna (6-2), iˈdiːi̯na (6-14, 6-15, 6-16), ajˈdiːi̯na (6-17) *ajda* 🄻 SSKJ +, p + nar. | ⇨ *ajda*, *dina*, *hajda*, *hajdina*

ajdinišče s ▶ idiˈniːšče (6-14, 6-15), ajdiˈniščä (6-17), idiˈniščä (6-18) |*njiva, kjer je bila požeta ajda*| 🄻 SSKJ – | ⇨ *ajdišče*, *ajdovišče*, *ajdovščina*, *dinišče*, *hajdinišče*

apoh m ▶ ˈaːpǫ̯x (5-11) *zelena* |*začimbna rastlina s temno zelenimi deljenimi listi in gomoljasto odebeljeno korenino*| 🄻 SSKJ – | ⇨ *celer*, *epoh*, *selena*, *seler*, *šeler*, *šelin*, *šelna*, *šelovna*, *zelen*, *zelena*, *zeler*

armulin m ▶ ərmuˈliːn (1-5, 1-6), ɣərˈmuliːn (1-7) *marelica* |*sadno drevo ali njegov rumenkasti koščičati sadež*| 🄻 SSKJ – | ⇨ *marabelica*, *marelica*, *marulica*, *marabela*, *marela*, *marula*, *rabela*, *romolin*

ašlek m ▶ ˈašlek (6-7), ˈåšläk (6-8) *šalotka* 🄻 SSKJ – | ⇨ *čapljek*, *česnikarica*, *forlek*, *kozjak*, *kozlek*, *lek*, *luk*, *ošlek*, *smrkljec*, *solatka*, *stročnjak*, *šalotek*, *šaloten*, *šalotka*, *šalotnik*, *šarlotka*, *škalonja*, *šoparica*

2.4 Besednovrstna opredelitev besedja

Z vidika besednovrstne klasifikacije predstavlja večinski delež gradiva enobesedno samostalniško besedje, kar je glede na strukturo vprašanj v Vprašalnici, ki so tvorjena po principu *Kako se imenuje (Ksi.) ...* (npr. *Ksi. del obdelane zemlje, kjer raste sadno drevje? Ksi. z železom bogata rastlina, katere listi se skuhajo in sesekljani pripravijo za zeleno prikuho?*), pričakovano, saj ta predvidevajo samostalniško poimenovanje. Redkejša so vprašanja, ki zahtevajo pridevnik (npr. *Če je v jabolku ali v drugem sadju črv, rečemo, da je ...*), najredkejša pa glagolska (npr. *Kaj je treba narediti s krompirjem, ko ozeleni in malo zraste?*). Posledica anketnega zbiranja gradiva, tj. zbiranja po principu *vprašanje → odgovor*, je odsotnost sobesedila in neosnovnih slovarskih oblik.

Ob enobesednih se v gradivu pojavljajo tudi večbesedni leksemi tipa *divja hruška*, ki bodo v slovarju obravnavani kot samostojne iztočnice, abecedno razvrščene po začetnici prve enote besedne zveze in s kazalko ob drugi enoti.

3 Možnost leksikografske obdelave gradiva

3.1 Poknjiženost iztočnic

Glede na to, da je za predstavljeno gradivo mogoče izdelati večnarečni slovar, ki bo vključeval glasovno, oblikoslovno, besedoslovno in besedotvorno diferencirano gradivo, bo stopnja abstrahiranja zapisa gradiva visoka, in sicer prisotna na več jezikovnih ravneh – iztočnice, katerih etimologija korenskega morfema je znana, bodo poknjižene v skladu z etimološko-zgodovinskim načelom, medtem ko bodo etimološko nerazjasnjene iztočnice poknjižene le na glasovni ravni in zapisane v ležečem tisku (npr. *brbalon* ʻvrsta slive' (6-8), *kampuš* ʻjabolčni krhlji' (1-8), *končul* ʻoluščen koruzni storž' (1-5), *šišmoja* ʻzelje, ki ne naredi glav' (5-1)).

3.2 Zgradba geselskega članka

V skladu z leksikografskimi načeli je mogoče narečno gradivo urediti v strukturno enake geselske članke, kjer bodo pokniževeni iztočnici sledili slovnični podatki[12] (npr. m ž s), za znakom ▶ pa bo v nacionalni fonetični transkripciji zapisano narečno gradivo s krajevnimi označevalniki (npr. 4-2 krajevni govor Sadinje vasi dolenjskega narečja, 6-17 krajevni govor Dokležovja prekmurskega narečja ...). Nadaljnji, tj. pomenski razdelek geselskega članka, bo vseboval razlago narečne besede, pri čemer bo ta za iztočnice, katerih narečni in knjižni pomen sovpadata, nadomeščen s knjižno ustreznico, npr. nar. *ášlek*, knjiž. *šalotka*, nar. *belíčka*, knjiž. *brusnica*, nar. *berzota/ beržota* knjiž. *ohrovt*, medtem ko bo pri iztočnicah, katerih narečni in knjižni pomen ne sovpadata, razlaga navedena v ležečem tisku znotraj pokončnic, npr. *ábranek |mlad krompir na poganjkih|*, *bélšica |žgana pijača, ki vsebuje najvišjo stopnjo alkohola, uporabna predvsem v zdravstvene namene|*. Pri leksemih, kjer navedba knjižne ustreznice ne bi bila dovolj povedna, npr. knjiž. *fižólovka* za nar. *bat* oz. knjiž. *krompírjevica* za nar. *bílje*, bo ob njej v pokončnicah dodana razlaga leksema, tj. *|tanjši kol, okrog katerega se ovija visoki fižol|* in *|nadzemni del krompirja|*.

Pomenskemu razdelku bo sledil informativni – uvedel ga bo znak L –, ki bo prinašal podatke o vključenosti oz. nevključenosti leksema v *Slovar slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ + oz. SSKJ –), kjer bo ob ugotovljeni vključenosti leksema preverjano še njuno pomensko ujemanje (p +) oz. neujemanje (p –).

Zadnji razdelek, ki ga bo uvedel znak ⇨, bo sopomenski in bo prinašal informacije o vseh sopomenkah znotraj analiziranega korpusa, s čimer bodo vzpostavljene povezave med enakopomenskimi iztočnicami. Npr. *ašlek* ⇨ *čapljek*, *česnikarica*, *forlek*, *kozjak*, *kozlek*, *lek*, *luk*, *ošlek*, *smrkljec*, *solatka*, *stročnjak*, *šalotek*, *šaloten*, *šalotka*, *šalotnik*, *šarlotka*, *škalonja*, *šoparica*.

Večpomenskost leksema bo nakazana s številčnimi oznakami (**1 2 3**), ki bodo vpeljevale posamezne pomene leksema, npr.:

bob m ▶ **1** ˈbop (1-1, 1-2, 1-3, 1-4) *fižol* L SSKJ +, p – | ⇨ *bažol*, *cizra*, *fažol*, *fažon*, *fižek*, *fižol*, *fižola*, *fižon*, *fržol*, *grah*, *stročnik*; **2** ˈboːp (5-12), ˈbuoːp (5-13), ˈbo̯ːp (5-15), ˈbuo̯p (6-2) *krompir* L SSKJ +, p – | ⇨ *čompa*, *krompir*, *krumpič*, *krumpiš*, *krumpelj*, *krumplin*, *repa*, *repica*; **3** ˈbuoːb (1-10), ˈbaːp (2-1), ˈbu̯oːp (5-2) *krmni grah* L SSKJ +, p – | ⇨ *graholjka*, *grah*, *grahor*, *grahora*, *grahorica*, *grahorka*, *grahovica*, *grašček*, *grašica*, *graška*, *ogrščica*, *orbezel*, *soja*

3.3 Tip slovarja

Zbrano gradivo je primerno za predstavitev v narečnem slovarju, ki ga lahko skladno s tipologijo narečnih slovarjev po Kenda - Jež, Weiss: 1999 opredeljujemo takole:

12 Spol samostalnika se lahko v narečjih razlikuje od spola v knjižnem jeziku npr. knjiž. *jabolko* (sr. sp.) proti nar. gorenjsko *jabuk* (m. sp.), nar. prekmursko *jabuka* (ž. sp.), nar. notranjsko *jabuka* (ž. sp.), tako se slovnični podatki nanašajo le na pokniževeno in ne narečno obliko.

– z ozirom na zemljepisno razsežnost obravnavanega ozemlja kot *večsistemski narečni slovar*, saj bo vključeval besedje 85 krajevnih govorov s prav toliko različnimi sistemi;
– z ozirom na vsebino kot *tematski narečni slovar*, ki bo zajemal besedje iz pomenskega polja kulturne rastline;
– z ozirom na vključenost iztočnic kot *konkordančni narečni slovar*, ki bo vključeval le tiste besedne oblike, ki so prisotne v gradivu – za samostalnike in pridevnike je to v večini primerov edninska imenovalniška oblika, za glagole pa nedoločniška in sedanjiška oblika za prvo osebo ednine oz. množine;
– z ozirom na časovno zvrstnost gradiva kot *sinhroni narečni slovar*, ki popisuje besedni fond obravnavanih krajevnih govorov na prelomu 20. in 21. stoletja;
– z ozirom na metodo kot *konfrontativni narečni slovar*, ki bo vključeval poknjižene narečne in knjižnim leksemsko enake narečne iztočnice;
– z ozirom na potencialnega uporabnika kot *znanstveni slovar*;
– z ozirom na obseg zajetih idiomov kot *enozvrstni narečni slovar*;
– z ozirom na socialnozvrstni položaj obravnavanega idioma kot *nenormativni*, tj. *opisni in prikazovalni narečni slovar.*

3.4 Informativnost slovarja

Na podlagi predvidene strukture bo tako mogoče iz slovarskih enot pridobiti naslednje informacije o obravnavanih narečnih leksemih:

– fonetično podobo leksema,
– zemljepisno razširjenost leksemov,
– razlago pomena narečnih leksemov v okviru tematskega polja,
– podatke o enakosti oz. različnosti narečnih in knjižnih pomenov leksemov,
– podatke o večpomenskosti narečnih leksemov,
– podatke o sopomenskosti narečnih leksemov.

4 Sklep

Zbrano narečno gradivo ne predstavlja idealnega korpusa za sestavo narečnega slovarja (npr. odsotnost rodilniške oblike, sobesedila in časovnozvrstnostnih označevalnikov), vendar pa je kot tako zaradi njegove pestrosti, zanesljivosti, sistematičnosti, primerljivosti in aktualnosti za slovarsko obravnavo povsem primerno, kar se je ne nazadnje pokazalo tudi na vključenih vzorčnih primerih geselskih člankov. Slovar bo tako dokumentiral obstoj in pomenske značilnosti leksemov iz pomenskega polja kulturne rastline ter prikazoval njihovo zemljepisno razširjenost. Njegova vloga bo ne nazadnje tudi vzpodbujanje k tovrstni obravnavi številnih zbirk narečnega besedja za različna tematska polja.

Literatura

BENEDIK, Francka, 1994: Vprašalnice za zbiranje narečnega gradiva. *Traditiones* 23. 87–142.

BENKO, Anja, KOLETNIK, Mihaela, 2011: Primerjalni narečni strokovni (slikovni) slovar za besedje s tematskega področja vrt in sadovnjak v izbranih govorih panonske in koroške narečne skupine. *Jezikoslovni zapiski* 17/1. 273–286.

HORVAT, Mojca, 2012: *Morfološka struktura in geolingvistična interpretacija rastlinskih poimenovanj v slovenskih narečjih*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KENDA - JEŽ, Karmen, WEISS, Peter, 1999: Posebnosti (slovenskega) narečnega slovaropisja. Erika Kržišnik, Metka Lokar (ur.): *35. seminar slovenskega jezika, literature in kulture.* Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 27–45.

SMOLE, Vera, 1992/93: Vseslovenski narečni slovar: da ali ne. *Jezik in slovstvo* 38/6. 233–235.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje. Govorica slovarja*. Ljubljana: ZIFF.

NA POTI DO *GRŠKO-SLOVENSKEGA SLOVARJA* ANTONA DOKLERJA (1915)

Matej Hriberšek
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.14'02'374.822=163.6

Grško-slovenski slovar, ki ga je sestavil Anton Dokler in ga leta 1915 izdal v sodelovanju z Antonom Breznikom in Frančiškom Jeretom, je edini grški slovar, ki je kdajkoli izšel na Slovenskem. Še danes je eden največjih dosežkov slovenske klasične filologije, njegov nastanek pa je tesno povezan tudi s prizadevanji za uveljavitev slovenščine kot učnega jezika na slovenskih gimnazijah.

slovaropisje, stara grščina, klasični jeziki, Anton Dokler, Anton Breznik

The Greek-Slovene dictionary compiled and edited by Anton Dokler with the assistance of Anton Breznik and Frančišek Jerè, is the only dictionary of ancient Greek ever published in Slovenia. Even today it is considered to be one of the greatest achievements of Slovene classical philology; its publication is closely connected with efforts to establish Slovene as a teaching language in Slovene secondary schools.

lexicography, Ancient Greek, classical languages, Anton Dokler, Anton Breznik

1 Slovaropisje klasičnih jezikov v 19. stoletju

V zgodovini slovaropisja klasičnih jezikov na Slovenskem so slovarski dosežki na področju grškega jezika pred Doklerjevim grško-slovenskim slovarjem skoraj nični, saj se, če odštejemo nekaj sporadičnih poskusov, priprave grško-slovenskega slovarja ni lotil nihče; zgodovina slovarjev za klasične jezike pred Doklerjevim grško-slovenskim slovarjem je zgodovina skoraj izključno latinskih slovarjev. V 19. stoletju sta po reformi avstrijskega šolstva leta 1849 nastala dva slovarja za latinščino; eden je ostal nedokončan, drugi je zgolj priročni šolski slovarček. Avtor prvega je bil Janko Pajk, ki je slovar začel pripravljati leta 1871, vendar ga ni dokončal; objavil je le nekaj poskusnih gesel v letnem izvestju mariborske gimnazije (gesla od *aemulatio* do *aequitas*) (Pajk 1871b: 24–26). Koliko mu je uspelo narediti, ni znano, ker se rokopis slovarja ni ohranil (Pajk 1900: 10; Raič 1871; Pajk 1871a; Hriberšek 2005: 137–141). Edini latinsko-slovenski slovar, ki je dejansko tudi izšel, je leta 1882 objavljeni priročni *Latinsko-slovenski slovnik za tretji in četrti gimnasijski razred*, ki ni avtorsko delo, ampak prevod 4. izdaje latinsko-nemškega slovarja Johanna Alexandra Rožka,[1] nastal pa je ob sodelovanju petih srednješolskih profesorjev: Valentina Kermavnerja, Maksa Pleteršnika, Mateja Voduška, Frana Wiesthalerja in Miroslava Žaklja. Od izida

1 J. A. Rožek, [3]1870: Wörterbuch zu Hoffmanns Historia antiqua und Ceasar de bello gallico. Wien.

naprej je bil slovar standardni priročnik za pouk latinščine v slovenskih paralelkah na gimnazijah v III. in IV. gimnazijskem razredu in pomemben člen v boju za uveljavljanje slovenskega učnega jezika (Breznik 1949: 382; SN 1882, št. 223; *Kres* 2 1882: 550; LZ 2 1882: 187, 445, 571–572, 637–638; SN 1906, št. 69; Ilešič 1909a: 474).

2 Prvi poskusi

Od leta 1874, ko je izšla *Latinska slovnica za slovensko mladež*, prvi učbenik za pouk latinščine v slovenskem jeziku, ki jo je pripravil frančiškan in profesor na novomeški gimnaziji p. Ladislav Hrovat (Hriberšek 2005: 145–148; 2006: 103–122), so slovenski profesorji klasičnih jezikov redno skrbeli za posodabljanje in pisanje novih učbenikov in učnih pripomočkov za latinski jezik; vsak nov slovenski učbenik je pomenil vse večje uveljavljanje slovenščine kot učnega jezika pri pouku latinščine. Pri grščini pa je bil položaj precej slabši, saj dijaki niso imeli na voljo ne slovenske slovnice in ne vadnice za grščino (dobili so ju šele leta 1908), zato so uporabljali nemške slovnice, med katerimi je bila najbolj uporabljana grška slovnica Georga Curtiusa *Griechische Schulgrammatik*, ki je doživela 40 izdaj in dve predelavi (Hriberšek 2005: 97–99).

Prvi slovenski učbeniki za pouk grščine so začeli nastajati v šestdesetih letih 19. stoletja. Leta 1967 je klasični filolog Anton Klodič, ki je bil v letih 1863–1867 profesor na mestni gimnaziji v Trstu, od 1867 pa v Gorici, Matici slovenski ponudil, da napiše grško slovnico. Konec istega leta je bil rokopis menda že pripravljen, vendar mu odborniki Matice niso dali zagotovil, da bo učbenik res izdan. Klodič svoje ponudbe ni ponovil, slovnica pa je leta 1870 kljub temu izšla, vendar v italijanščini (Grafenauer 1928: 463; N 1867, št. 33: 271; št. 42: 345; Hriberšek 2005: 132–134).

V začetku sedemdesetih let je nastala *Grška slovnica* Mateja Voduška, ki je tedaj kot profesor deloval na goriški gimnaziji; z njo se je kot odbornik Matice slovenske odzval povabilu odseka za izdajanje knjig k dejavnemu pridobivanju slovenskih učnih knjig.[2] Delo je prekinil po približno dveh letih; na zadnji, 259. strani danes še ohranjenega rokopisa je datum: »V Gorici, 15. aprila 1873«. Obdelal je glasoslovje in oblikoslovje, skladnje pa ne. Rokopis je sicer ponudil kranjskemu šolskemu svetu, a ga ta ni odobril, razlog za to pa je bilo nepopustljivo vztrajanje šolskih oblasti pri nemščini kot učnem jeziku pri pouku grščine (Vestnik 1873: 80; Čermelj, Gantar 1986: 543; Marušič 1991: 247).

Leta 1882 je začel Josip Šuman na Dunaju pisati slovensko *Grško slovnico* in *Grško vadnico*. Ker je uporaba slovenskih učbenikov pri latinščini kazala lepe uspehe, je kranjski deželni zbor na 3. seji 19. septembra 1884 naročil deželnemu šolskemu odboru, naj se potrudi za pridobitev učbenikov tudi za grščino, s čimer bi bila mogoča uvedba slovenskega učnega jezika tudi pri grščini; za izdajo Šumanovih učbenikov je deželni zbor odobril tudi poseben kredit 1.000 goldinarjev, vendar nista izšla. Skoraj četrt stoletja pozneje, leta 1906, so slovenski šolniki še vedno omenjali oba Šumanova

2 Rokopis slovnice, ki ga hrani Rokopisni oddelek NUK (Ms 676), je leta 1947 oddelku podarila Voduškova vnukinja Marija Vodušek.

učbenika, ki sta še vedno čakala v rokopisu in bi ju lahko ob ustrezni predelavi in posodobitvi uporabili pri pouku grščine. Tudi takrat je ostalo zgolj pri besedah (LZ 5 1885, št. 11: 693; *Kres* 6 1886; SN 1906, št. 69; SN 1882, št. 265; Učni jezik 1913: 5).

Valentin Kermavner je bil prvi, ki se je lotil priprave grško-slovenskega slovarja; delo je začel sredi osemdesetih let 19. stoletja, vendar je iz neznanih razlogov zastalo. Ohranjen je rokopis;[3] obdelana so gesla od A do ἀνεκτέον, obsega pa 79 lično popisanih strani velikega formata, ki dokazujejo, da je gradivo ali že čistopis ali prirejen prevod katerega od standardnih nemških slovarjev, morda celo kompilacija več slovarjev. Drugih podatkov o slovarju ni (Hriberšek 2005: 158).

V obdobje na prelomu 19. in 20. stoletja sega tudi bogato, a neobjavljeno ustvarjalno delo Rajka Peruška. V njegovi obsežni rokopisni zapuščini je ohranjen tudi rokopis z naslovom *Grški besednjak*. Gre za že izdelan šolski slovar, ohranjen v štirih manjših zvezkih na 772 straneh, ki je nedvomno prevod ali priredba katerega od nemških šolskih slovarjev; avtor vira in tudi letnice nastanka ne navaja. Rokopis hrani NUK[4] (NV 24 1916: 507–508; Hriberšek 2005: 176–177).

Leta 1908 je dr. Josip Tominšek izdal prva dva slovenska učbenika za pouk grščine: *Grško slovnico* in na njej zasnovano *Grško vadnico*, s katerima je postavil temelje za pouk grščine v slovenskem jeziku. Pismo, ki ga je škof Bonaventura Jeglič poslal avtorju Tominšku, razkriva ozadje nastanka obeh učbenikov; v njem se Jeglič Tominšku zahvaljuje, ker je v rekordno hitrem času za potrebe šentviške gimnazije napisal učbenika za grščino in s tem omogočil, da lahko grščino poučujejo v slovenskem jeziku.[5] Učbenika, ki so ju na gimnazijah na Kranjskem uporabljali do leta 1919, sta nastajala v naglici, zato je v njiju ostalo precej napak.

Ker slovenskega slovarja ni bilo na voljo, so slovenski dijaki uporabljali nemške šolske in priročne slovarje;[6] ker pa tudi ni bilo mogoče pričakovati, da bodo v kratkem dobili šolski slovar, ki bi omogočil neoviran pouk grščine v slovenščini, so slovenski profesorji grščine posegli po začasnem premostitvenem ukrepu: začeli so izdajati priročne slovarčke h grškim piscem, ki so jih brali v 5., 6., 7. in 8. gimnazijskem razredu. Tako je med letoma 1908 in 1913 nastalo deset priročnih slovarčkov, ki so jih pripravili:

– Anton Koritnik k *Iliadi* (vsi objavljeni v izvestjih škofijske gimnazije Šentvid): *Slovarček k I. spevu Iliade* (1907/1908: 3–18); *Slovarček k II. in III. spevu Iliade* (1908/09: 3–21); *Slovarček k I., II. in III. spevu Iliade* (ponatis iz izvestij; 1909); *Slovarček k IV., VI., XVI. in XVIII. spevu Iliade* (1909/10: 3–25); *Slovarček k XXII. in XXIV. spevu Iliade* (1912/13: 3–16); *Slovarček k IV., VI., XVI., XVIII., XXII. in XXIV. spevu Iliade* (1913);

3 NUK, Ms 1399, Valentin Kermavner: I. Dela.

4 NUK, Ms 1415, Rajko Perušek: Zapuščina, I. 4. Primerjalno leksikološko gradivo.

5 Pismo je ohranjeno v Tominškovi zapuščini, ki jo hrani Osrednja knjižnica Celje. Zapuščina ni urejena in popisana.

6 Za popoln seznam gl. Hriberšek 2005: 320–330.

– Andrej Prebil k *Odiseji*: *Slovarček k I., V., VI., VII., VIII. in IX. spevu Odiseje* (Ljubljana, 1912);
– Josip Pipenbacher k Demostenu: *Slovarček k I. in III. olintskemu ter III. filipskemu Demostenovemu (po Wotkejevi izdaji)* (Ljubljana, 1911);
– Josip Tominšek h Ksenofontu: *Ksenofontov slovar (k dr. Karla Prinza »Izboru iz Ksenofonta« s 26 podobami)* (Dunaj, 1909);
– Franc Jerovšek k Herodotu: Besede in rekla, namenjena učencem, ki se pripravljajo na čitanje sedme knjige Herodotovih zgodopisnih raziskavanj. (*ΗΡΟΔΟΤΟΥ ΤΟΥ ΑΛΙΚΑΡΝΗΣΣΕΟΣ ΙΣΤΟΡΙΩΝ ΗΒΔΟΜΗ ΕΠΙΓΡΑΦΟΜΗΝΕ ΠΟΛΥΜΝΙΑ*) (Ljubljana, 1911).[7]

3 Nastajanje slovarja (1908–1915)

3.1 Začetki

Pobudo za sestavo slovarja je leta 1908 dalo Društvo slovenskih profesorjev (v nadaljevanju DSP), ki je s tem namenom posredovalo pri kranjskem deželnem odboru; ta je sestavljavcem slovarja obljubil nagrado (Dokler 1915: IX). Po prvotnem načrtu naj bi slovar obsegal besedišče nove zaveze in grških avtorjev, vključenih v redno lektiro na naših gimnazijah. Ker se je z učnim načrtom leta 1909 seznam avtorjev razširil (Normallehrplan 1909: *passim*), se je moral razširiti tudi predvideni obseg slovarja; filološki odsek DSP je menil, da bi zadostoval slovar v obsegu Gemollovega ali Mengejevega slovarja (Ilešič 1909a: 473–474). Na sejah filološkega odseka 25. januarja in 25. februarja 1909 je bil sprejet sklep o začetku dela pri grško-slovenskem slovarju. Prijavili so se Anton Dokler, Anton Detela, dr. Josip Debevec, Josip Malnar in Anton Sušnik, vsi profesorji na kranjski gimnaziji; po ocenah naj bi bilo delo končano do konca leta 1910 (Ilešič 1909b: 800). Društvo je na občnem zboru 28. decembra 1909 sprejelo ponudbo omenjenih profesorjev (Ilešič 1910: 475). Kljub napovedim, da bo projekt zaključen leta 1910, so se priprave zavlekle, ker so nastopile težave z zagotovitvijo finančnih sredstev za tisk in izdajo, pa tudi ekipa sodelavcev se je precej spremenila; od prvotne skupine je ostal samo Anton Dokler, pridružila pa sta se mu še Anton Breznik in Franc (Frančišek) Jerè (Hriberšek 2015: 7–9). Zakaj se je ekipa sodelavcev skoraj povsem zamenjala, ni znano.

3.2 Viri

Dokler (1915: IX)je v svojem *Predgovoru* k slovarju natančno predstavil grške pisce, katerih besedje je vključeno slovar, ter vire, na katere se je pri delu opiral. Če primerjamo seznam s seznami grške lektire, ki so bili vsako leto objavljeni v šolskih izvestjih gimnazij, je takoj jasno, da gre za pravi šolski slovar, ki vključuje prav tiste pisce in njihova dela, ki so jih v različnih izborih brali in obravnavali pri pouku grščine od 5. do 8. gimnazijskega razreda. Dokler se je pri izboru držal navodil gimnazijskega učnega načrta iz leta 1909 (Normallehrplan 1909), ki je v sicer »želez-

7 Prim. tudi Ilešič 1909a: 474; 1910: 475; 1912: 484; 1913: 553.

ni repertoar« grške lektire vnesel največ novosti, razširil je nabor piscev, učiteljskim zborom in dijakom pa je dal tudi možnost, da si lahko glede na osebne interese in želje izberejo pisce ali delo, kot jim ustreza. Viri za besedje, zbrano v slovarju, so bili:[8]

– grški pisci (celoten opus ali izbrana dela): Homer, Sofokles, Evripid, Herodot, Tukidid, Ksenofont, Platon, Demosten, Arijan, Plutarh, Sveto pismo Nove zaveze;
– besedje najpogosteje uporabljanih izborov grških tekstov;
– splošni grški slovarji;
– šolski slovarji;
– specializirani slovarji za posamezne avtorje;
– že obstoječi slovenski slovarčki (gl. seznam na koncu 2. poglavja);
– slovenski prevodi grških avtorjev: Sofoklova *Ajant* in *Ojdip na Kolonu*, Platonova *Kriton in Apologija*, Ksenofontovi *Spomini na Sokrata* in nekaj spevov Homerjeve *Odiseje*. Nenavadno je, da kot vir omenja samo prevode *Odiseje*, ne pa tudi prevodov iz *Iliade*, ki jih je bilo več kot prevodov iz *Odiseje*.[9]

4 Rezultati

Leta 1913 je bil rokopis grškega slovarja pripravljen; ko je bilo slovarsko gradivo oddano, se je Odbor Društva slovenskih profesorjev obrnil na deželni odbor, da bi pri ministrstvu izposloval potrebna materialna sredstva iz fonda za izdajanje znanstvenih del, v prošnjo za sofinanciranje pa ga je vključila tudi Slovenska matica (Ilešič 1911: 568; 1912: 484; 1913: 553; Hriberšek 2005: 211).

Vsi trije sodelavci, Dokler, Breznik in Jerè, so prispevali tudi uvodna besedila k slovarju. Anton Dokler je napisal kratek informativni »Predgovor« (Dokler 1915: IX–X), v katerem je predstavil obseg slovarskega gradiva, uporabljene vire in sodelavce ter dal nekaj osnovnih pojasnil.

Drugo besedilo z naslovom *Etimologija* je napisal Anton Breznik (Breznik 1915), v njem pa je podal osnovna pojasnila glede etimologij, vključenih v slovar, ter primerjalne sezname glasovnih sprememb od indoevropščine do jezikov, ki so vključeni v etimološko obravnavo. Breznik je bil prava izbira za obdelavo etimologij, saj je bil v svojem času eden najboljših poznavalcev slovenskega jezika, hkrati pa tudi filolog; prav njegove etimološke razlage več kot 2.000 besed v slovarju s številnimi primerjavami ter predstavljenimi paralelami in etimološkimi ustreznicami v drugih jezikih so tisto, kar daje Doklerjevemu slovarju še dodatno vrednost in mu zagotavlja posebno mesto med šolskimi slovarji. Obravnavo etimologij in poglavij s področja primerjalnega jezikoslovja so učni načrti za avstrijske gimnazije praviloma sicer odsvetovali, saj naj bi bile te vsebine prezahtevne za gimnazijski nivo pouka. Redki so šolski slovarji, ki vključujejo etimološke razlage besed, če pa jih, so te praviloma zelo kratke; v nobenem šolskem slovarju za grški jezik etimologije niso obdelane tako natančno kot v Doklerjevem. Včasih preseneti Breznikova izbira gesel, ki jih dopolni z etimološko razlago, saj gre pogosto za redke in nenavadne besede, a je v večini

8 Za natančen seznam virov gl. Hriberšek 2015: 9–11.
9 Za seznam prevodov gl. Hriberšek 2005: 124–131.

primerov izbral take, ki imajo sorodne besede tudi v slovenščini. Nedvomno je želel s tem dati poseben poudarek in pomen slovenskemu jeziku, še zlasti ob dejstvu, da v času, ko je slovar izšel, avstrijska oblast še vedno ni dovoljevala pouka grščine v slovenskem jeziku, ampak je bila učni jezik nemščina, in to kljub temu, da so bili zanj na voljo vsi ustrezni učni pripomočki, razen slovarja. Pri obravnavi se je opiral na najboljše etimološke slovarje: Boisacqov *Dictionnaire étymologique de la langue grecque* (Heidelberg 1907), Waldejev *Lateinisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg [2]1910), Bernekerjev *Slavisches etymologisches Wörterbuch* (Heidelberg 1908) in Klugejev *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache* (Straßburg 1910).[7]

Tretje spremno besedilo z naslovom *Lastna imena* je napisal Franc Jerè (Jerè 1915). V njem je obsežno in podkrepljeno s številnimi primeri predstavil pravila za slovenjenje grških lastnih imen in imen prebivalcev; pri tem je izhajal deloma iz ustaljene rabe, deloma iz dejstva, da je raba nihala in da so različni prevajalci imena različno slovenili. Prav zato je skušal pravila poenotiti, kolikor bi to le bilo mogoče. Zanimivo pa je, da imena, ki so vključena v sam slovar, niso poslovenjena; Jerè je uporabniku ponudil samo pravila, medtem ko mu je povsem prepustil končno rešitev glede slovenjenja.

Četrto spremno besedilo so v slovarju uporabljene kratice piscev, njihovih del, slovničnih terminov in jezikov ter nekatere posebne kratice, na koncu slovarja pa so na treh straneh zbrani Dostavki in popravki. Tu je Dokler zbral popravke napak, ki so se prikradle v slovarsko besedilo (večinoma popravki dolžin in naglasov), minimalna dopolnila, s katerimi je želel natančneje pojasniti posamezna gesla, ter na novo dodana gesla, ki so večinoma vzeta iz Platonovega dialoga *Fajdros* in jih je avtor dodajal slovarju v času, ko so stavci slovar postavljali za tisk.

Slovar je v celoti pregledal dr. Franc Jerè, korekture pa so naredili dr. Jože Debevec, Anton Koritnik, Jožef Prešeren in Jakob Tršan. Izid sta gmotno podprla slovenska Cerkev (škof Anton Bonaventura Jeglič, duhovniki in Katoliško tiskovno društvo) ter – sicer s skromnim prispevkom, pa vendar – tudi prosvetno ministrstvo (Dokler 1915: X). Založil ga je Zavod sv. Stanislava v Šentvidu ob podpori Katoliškega tiskovnega društva in še isto leto je šel v tisk. Iz Doklerjevega predgovora lahko sklepamo, da je bil slovar natisnjen po aprilu 1915.

Z izidom slovarja leta 1915, ki je sovpadel s prvim letom 1. svetovne vojne, je bilo zaključeno sedemletno delo. Porazdelitev nalog med več piscev je omogočila, da je bil končan še pred začetkom vojne in je lahko kljub težkim vojnim razmeram izšel v celoti kljub velikemu obsegu (848 strani).

5 Odzivi

Slovar je zaradi 1. svetovne vojne, ki je bila v polnem razmahu, izšel brez velike publicitete; tudi odzivi nanj so bili skromni. Isto leto je v reviji *Čas* izšla kratka notica o izidu slovarja (anon. 1915: 296):

> Za pouk grščine v slovenskem jeziku po naših gimnazijah doslej nismo imeli slovarja, zato je šolska oblast delala vedno težave. Te ovire poslej ne bo več. Slovar, in sicer izboren slovar imamo: skrbno sestavljen, etimološko obogaten, jezikovno lep, krasno tiskan; lahko smo ga veseli in zavod sv. Stanislava je lahko ponosen nanj. Ker je privzeto v slovar tudi besedje N.Z., bo slovar dobro služil tudi pri študiju sv. pisma.

Leto pozneje je Janez Samsa v reviji *Dom in svet* objavil obsežnejšo predstavitev slovarja (Samsa 1916: 20–24), ki jo je začel z dramatičnim uvodom:

> Slovenski besednjak v obsegu 848 strani je tako redka prikazen, kakor cvetje bajne aloe, ki se pojavi menda vsakih sto let … V dobi, ko se tej preklicani grščini napoveduje vedno nova ofenziva in ko se ji prerokuje brezčasna smrt in splošna pozabljenost! Toda tu je; ne daleč od strelskih jarkov, skoro med granatami je zagledal luč sveta […]

V nadaljevanju je podal splošni opis slovarja, vire, ki so jih sestavljavci uporabljali pri delu, uporabljene prevode grških del (in težave, ker za vsa dela, katerih besedišče je zbrano v slovarju, ni bilo slovenskih prevodov), uporabljene priročnike, etimologije in njihov pomen, vire za primerjavo etimologij in nekaj primerjav, dodal pa je tudi nekaj težjih primerov slovarskih gesel in njihovih razlag. Posebej je izpostavil Jeretov prispevek o lastnih imenih ter odlike slovarja, med katerimi je pohvalil tudi zunanjo in grafično podobo slovarja. Oceno je zaključil z besedami: »In tako ne bo nobene tudi zaželene ovire več, da bi se grščina ne mogla tudi v višji gimnaziji poučevati v materinščini. Kaj pa latinski slovar? Videant consules!« Še obsežnejšo oceno slovarja je Samsa objavil dve leti pozneje v *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien* (Samsa 1917/1918); ta recenzija je najobsežnejša in tudi najtemeljitejša ocena Doklerjevega slovarja sploh.

Izid slovarja je bil zelo pomemben za pouk grščine, saj je bilo mogoče pričakovati, da bo z njim izpolnjen osnovni pogoj, ki ga je avstrijska šolska oblast postavila glede uvedbe slovenskega učnega jezika pri grščini: izdaja grško-slovenskega slovarja. A togi birokratski aparat avstrijskega šolstva je mlel počasi; šele leta 1918, tik pred razsulom avstro-ogrske monarhije, je bil izdan še zadnji odlok glede pouka klasičnih jezikov: ministrstvo je s posebnim ukazom 23. avgusta 1918 odredilo, naj bo tudi pri grščini od V. razreda naprej učni jezik slovenščina (Wester 1920: 3). Od izida naprej je bil Doklerjev slovar standardno pomagalo pri pouku grščine na gimnazijah do ukinitve klasičnih gimnazij leta 1958, od ustanovitve ljubljanske univerze naprej pa tudi dragocen študijski pripomoček.

Viri in literatura

anon., 1915: Grško-slovenski slovar. *Č* 9. 296.

BREZNIK, Anton, 1915: *Etimologija. Grško-slovenski slovar. S sodelovanjem dr. A. Breznika in dr. Fr. Jeréta sestavil Anton Dokler.* Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Katoliška tiskarna. XI–XII.

BREZNIK, Anton, 1949: Pleteršnik, Maks. *SBL* 7 (Peterlin–Pregelj C.). 382.

ČERMELJ, Lavoslav, Gantar, Kajetan, 1986: Vodušek, Matej. *SBL* 14. 543.

DOKLER, Anton, 1915: *Predgovor. Grško-slovenski slovar. S sodelovanjem dr. A. Breznika in dr. Fr. Jeréta sestavil Anton Dokler.* Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Katoliška tiskarna. IX–X.

GRAFENAUER, Ivan, 1928: Klodič Anton, vitez Sabladoski. *SBL* 3. 463.

HRIBERŠEK, Matej, 2005: *Klasični jeziki v slovenskem šolstvu: 1848–1945*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. Zbirka Agora.

HRIBERŠEK, Matej, 2006: *Življenje in delo p. Ladislava Hrovata*. Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, Fakulteta za podiplomski humanistični študij. Zbirka Documenta 15.

HRIBERŠEK, Matej, 2015: *Nastajanje Grško-slovenskega slovarja. Šolski Grško-slovenski slovar. Na osnovi slovarja Antona Doklerja iz leta 1915 posodobil Matej Hriberšek z Barbaro Zlobec Del Vecchio, Živo Borak in drugimi sodelavci*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ILEŠIČ, Fran, 1909a: Vesti »Društva slovenskih profesorjev«. *NV* 17. 472–480.

ILEŠIČ, Fran, 1909b: Iz upravnega odbora »Društva slov. profesorjev«. *NV* 17. 800.

ILEŠIČ, Fran, 1910: Izvestje »Društva slov. profesorjev« o poslovnem letu 1908/9. *NV* 18. 473–480.

ILEŠIČ, Fran, 1911: Izvestje »Društva slovenskih profesorjev« za poslovno leto 1909/10. *NV* 19. 566–573.

ILEŠIČ, Fran, 1912: Tajnikovo poročilo o delovanju »Društva slov. profesorjev« 1910/1911. *NV* 20. 481–487.

ILEŠIČ, Fran, 1913: Tajnikovo poročilo o poslovnem letu 1911./12. na glavni skupščini dne 28. dec. 1912. *NV* 21. 476–478, 550–555.

JERÈ, Frančišek, 1915: *Grško-slovenski slovar. S sodelovanjem dr. A. Breznika in dr. Fr. Jeréta sestavil Anton Dokler.* Ljubljana: Knezoškofijski zavod sv. Stanislava, Katoliška tiskarna. XIII–XVII.

MARUŠIČ, Branko, 1991: Vodušek, Matej. *PSBL* 17. 247.

Normallehrplan des Gymnasiums, 1909: Wien.

PAJK, Janko, 1871a: V zadevah »latinsko-slovenskega slovarja. *SN* 4/138.

PAJK, Janko, 1871b: Primer iz latinsko-slovenskega slovarja, ki se izdeluje. *Programm des kais. kön. Gymnasiums in Marburg*. 24–26.

PAJK, Milan, 1900: *Dr. Janko Pajk*. *Zbornik Matice slovenske* 2. 1–25.

RAIČ, Božidar, 1871: Latinsko-slovenski slovar. *SN* 4/137.

SAMSA, Janez, 1916: Grško-slovenski slovar. *DS* 29. 20–24;

SAMSA, Janez, 1917/18: Grško-slovenski slovar: Griechisch-slowenisches Wörterbuch. *ZföG* 68. 419–427.

Učni jezik, 1913. Ljubljana: Društvo slov. profesorjev.

WESTER, Josip, 1920: Preosnova zavoda v realno gimnazijo. *Izvestje državne realne gimnazije v Novem mestu o šolskem letu 1919/20*. Novo mesto. 1–3.

Seznam kratic

Č – *Čas*
DS – *Dom in svet*
Kres – *Kres. Leposloven in znanstven list*
LZ – *Ljubljanski zvon*
N – *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*
NUK – Narodna in univerzitetna knjižnica
NV – *Nastavni vjesnik. List za srednje škole*
Ms – Rokopisni oddelek NUK
PSBL – *Primorski slovenski biografski leksikon*
SBL – *Slovenski biografski leksikon*
SN – *Slovenski narod*
Učni jezik – *O slovenskem učnem jeziku na srednjih šolah, namenjenih Slovencem*
Vestnik – *Vestnik: znanstvena priloga Zori*
ZföG – *Zeitschrift für die österreichischen Gymnasien*

RELATIONS BETWEEN DESCRIPTION AND PRESCRIPTION IN CROATIAN LANGUAGE MANUALS

Lana Hudeček, Milica Mihaljević
Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb

UDK 811.163.42'374.3–133:81'26

Avtorja analizirata odnose med opisovanjem in predpisovanjem v hrvaških jezikovnih priročnikih. Menita, da anglocentričnega[1] vidika, ki razume predpisovanje kot neznanstveni pristop k jeziku, ni mogoče uporabiti v primeru hrvaščine, saj hrvaško jezikovno predpisovanje vedno temelji tako na opisovanju, korpusni analizi, razlikovanju med funkcijskimi stili in jezikovno rabo kot tudi na izboru, ki izhaja iz dobro uveljavljenih načel in ne iz osebnih preferenc predpisovalcev. Predpisovanje večinoma izhaja iz institucionalnih okvirov in ne iz individualnih mnenj raziskovalcev, raziskovanje za namen predpisovanja pa izvajajo akademske ustanove.

opisovanje, predpisovanje, hrvaščina, purizem

The authors analyze the relations between descriptivism and prescriptivism in Croatian linguistics and Croatian language manuals. They argue that the Anglo-centric[1] view, which considers prescriptivism as a non-scientific approach to language, does not apply to the Croatian situation as Croatian prescriptivism is always based on descriptivism, corpus analysis, distinction of functional styles and language usage as well as selection based on well-established principles and not the personal preferences of prescriptivists. Prescriptivism mostly speaks from an institutional instance rather than from the individual viewpoint of a researcher and presrcriptive research teams work within academic institutions.

descriptivism, prescriptivism, Croatian, purism

Prescriptivism and descriptivism

The starting point for this analysis is the lexicon *Key Concepts in Language and Linguistics* by R. L. Trask (1999): »The *imposition of arbitrary norms* upon a language, often in defiance of normal usage. […] Prescriptivism consists of the attempts, by teachers and writers, to settle these disagreements by insisting upon the use of those particular forms and usages which they personally prefer and by condemning those others which they personally dislike […] A prominent feature of traditional grammar is the frequent presence of prescriptivism: identifying and recommending forms and usages favoured by the analyst.« As opposed to prescriptivism, Trask (ibid.) defines descriptivism as: »The policy of describing languages as they are found

1 Pojav beležijo tudi jezikoslovci iz drugih držav, npr. Junichi Toyota: *Anglocentrični vidik in njegov vpliv na jezikoslovje: primer pasiva./*This is a phenomenon also noticed by the linguists from other countries, e.g. *Anglocentric View and its Influence on Linguistics: a case of the passive voice* by Junichi Toyota.

to exist. Excepting only in certain educational contexts, modern linguists utterly reject prescriptivism […] Descriptivism is a central tenet of what we regard as a scientific approach to the study of language: […] Prescriptivism, in great contrast, is not a scientific approach.«

The difference between descriptivism and prescriptivism is connected with the question: *What is standard language?* As Trudgill's (1999) views on Standard English are often cited by Croatian descriptivists and applied to Standard Croatian, we quote them here: »If Standard English is not therefore a language, an accent, a style or a register, then of course we are obliged to say what it actually is. The answer is, as at least most British sociolinguists are agreed, that Standard English is a dialect.«

In *The Cambridge Grammar of the English Language* by Rodney Huddleston and Geoffrey K. Pullum (2002) prescriptivism is criticized because: 1. if most users of the language don't use the form that is considered to be correct by the grammar, then it is the grammar that is incorrect – taste tyranny; 2. it has been a common assumption of prescriptivists that only the formal style is grammatically correct – confusing informal style with ungrammaticality; 3. prescriptive grammarians have frequently backed up their pronouncements with an appeal to entirely extraneous considerations – spurious external justifications. On the web-page http://www.quora.com/ the difference between linguists and schoolteachers is described as follows: »Linguists create descriptive grammars in order to understand language more deeply. They understand that a single language can have multiple dialects, and that each dialect will have its own grammatical rules – internally consistent, but perhaps different from other dialects of the same language. Prescriptivists include schoolteachers, copyeditors, and others charged with correcting people's use of the language. […] Prescriptivists start with the assumption that there is one 'correct' way to use the language, and many incorrect ways.« In the *Glossary of Grammatical & Rhetorical Terms* the difference between descriptive and prescriptive grammar is described as follows: »Descriptive grammar refers to the structure of a language as it is actually used by speakers and writers. Prescriptive grammar refers to the structure of a language as certain people think it *should be* used.«

In Croatian linguistics similar views are present in the works and reports of some linguists (e.g. Kapović, Sarić, Starčević 2015[2]). Kapović even interprets linguistic prescriptivism as conservativism in language and connects it with conservative political views. However, the English language situation is completely different from Croatian. English has continually existed as a recognized separate language for centuries; there are a number of prescriptive dictionaries and grammars (e.g. http://www.oxforddictionaries.com/words/usage), user manuals (e.g. *Longman Dictionary of Common Errors*), sites (e.g. Grammarly: https://www.grammarly.com) for correcting grammar, special manuals for different functional styles,[3] spelling

2 Reports on HIDIS 2014, Međimurski filološki dani 2015 and Lingvistički krug 2015.

3 See e.g. Adrian Wallwork *English for Writing Research Papers* or Antoinette M. Wilkinson *Scientist's Handbook for Writing Papers and Disertations*.

competitions at the school level, millions of native and non-native speakers, etc. English is a global language, a *lingua franca* of international communication. Thus English does not need language purism. The position of Croatian as a small language is completely different for a number of well-known historical, linguistic and sociolinguistic reasons. Croatian, as other small languages,[4] has to undergo processes which will make it fit for the challenges of the new, globalized world.

Arguments

Arguments are offered to support the idea that that these views (which occur in Kapović's book *Čiji je jezik*) do not apply to Croatian language manuals. Most arguments are taken from these two normative works: *The Croatian School Dictionary* (2012) and the *The Croatian Orthographic Manual* (2013) compiled at the Institute of Croatian Language and Linguistics, as prescriptivism regularly speaks from an institutional instance and teams of qualified linguists work on the compilation of these manuals.

The aim of linguistics is to describe not to prescribe. When the authors of *The Croatian Orthographic Manual* were faced with the problem of how to spell e.g. CRKVA HRVATSKIH MUČENIKA, descriptive linguistics and corpus analysis states that there are these six ways in which this phrase is spelled: *crkva »Hrvatskih mučenika«, Crkva hrvatskih mučenika, crkva Hrvatskih mučenika, Crkva Hrvatskih mučenika, crkva hrvatskih mučenika, crkva Hrvatskih Mučenika.* Statistics doesn't give any reliable data as the occurrence of this phrase is relatively low even on Google. Only if we take into consideration the orthographic system, e.g. compare this phrase with the spelling of phrases as *Dan hrvatskih mučenika* and *crkva sv. Marka*, can we conclude that the correct form (from the aspect of the language system) is *crkva hrvatskih mučenika* as found in *The Croatian Orthographic Manual*.

Languages change, language change is not bad. One of the characteristics of standard language quoted in all prescriptive textbooks is the *elastic stability of the standard language* which takes into consideration language change. The term was first defined by Ljudevit Jonke in 1964, and it was then taken over by other prescriptive linguists.

In the language system there are no correct and incorrect forms. Everything that is used in a language is correct. One can only say that it might not belong to the standard language. Prescriptive linguists always differentiate between language as a system and language as a standard, and the idea of language mistake is always

4 In April 2015 there was a conference *The Role of Lexicography in Standardisation and Purification of Lesser Used Languages* organized by the Fryske Akademy. The reason for such a conference was that »the Frisian language is acquiring new functions and penetrating into new societal domains, or into domains that are traditionally reserved for the dominant Dutch language. Therefore, it needs new terminology […] For lexicographers, one of the most pregnant issues is the choice between an internationalism or a native word, or to put it sharply, between reality and artificiality. Lexicographers and lexicologists from Wales, Ireland, Belgium, Estonia, the Basque County and the Netherlands will give lectures and discuss these issues.« (From the invitation to the conference)

connected with the standard language, not with jargon, dialect, and literary style. This is clearly stated e.g. in *Hrvatski jezični savjetnik* from 1999 (1999: 47–63) which differentiates language standard from language system, connects the idea of language mistakes only with the standard language, differentiates between standard language and its functional styles[5] and jargon, and gives specific criteria for the preference of one language feature in the standard language. The difference between standard language and jargon is illustrated in the book *Od računalnoga žargona do računalnoga nazivlja.*

Language purism is viewed as a completely negative phenomenon. »Purism has almost never been a force among speakers of English, but speakers of French, German, Islandic, Turkish and Basque […] have at times engaged in large-scale purges of foreign elements, with varying degrees of success.« (Trask: ibid.). This completely negative view of purism is not accepted by all linguists, especially speakers of small languages and languages that have been threatened by other bigger or politically stronger languages.[6] The problem is especially complex in terminology. Language counselling has a long and fruitful tradition in the Croatian language from the year 1904 when the book of language advice by V. Rožić was published. From that year on a number of advice manuals have been published (e.g. *Branič jezika hrvatskoga* by N. Andrić, *Književni jezik u teoriji i praksi* by Lj. Jonke, *Hrvatski naš svagda(š)nji* by S. Težak, etc.).[7] One of the important activities of the Institute of Croatian Language and Linguistics is giving language advice to all interested parties. This language advice, questions answered and data based on language editing have been used as data for the compilation of three books of language advice: The first is *Jezični savjetnik s gramatikom* from 1971. This book had a very important role in the development of Standard Croatian and the formation of the awareness that Croatian is a separate language and the need for preservation of this separateness. The tradition of *Jezični savjetnik s gramatikom* was continued by *Hrvatski jezični savjetnik* from 1999, the book *Jezični savjeti* from 2010 and the Internet portal *Jezični savjeti* (http://savjetnik.ihjj.hr).

Prescriptivists impose arbitrary norms upon a language by insisting upon the use of those particular forms and usages which they personally prefer and by

5 Many language advice books deal with a specific functional style, e.g. administrative Hudeček, Matković, Ćutik 2012, scientific Hudeček, Mihaljević 2010, and journalistic Hudeček, Mihaljević 2009.

6 Pieter Duijff, Frits van der Kuip and Hindrik Sijens in the conclusion of their report *How puristic should a purism be* presented at the conference The *Role of Lexicography in Standardisation and Purification of Lesser Used Languages* say: »In conclusion, there is no overall receipt for lexicographers how to deal with loans and purism. First of all, it depends on the language situation you are in. In the case of two closely related languages, it varies from word to word. Sometimes frequency is decisive, sometimes the distance to the source language and sometimes the so-called Frisianness. And it is quite possible that there are other determining factors we have not noticed yet.«

7 Nikola Protuđer lists 77 Croatian language advice manuals (http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CCEQFjAB&url=http%3A%2F%2Fwww-gewi.uni-graz.at%2Fgralis%2Fgralisarium%2F2011%2Fdocs_2011%2FProtudjer_Graz_7-5-2011.ppt&ei=5wxPVZidJYLzUv7ygKAB&usg=AFQjCNEkc_z3-gPsO9-wGP7apvpGe459SQ&sig2=Ry8g2LjQvdF_FvYdnK04YQ&bvm=bv.92885102,d.d24).

condemning those others which they personally dislike. The formulation of each prescriptive rule is preceded by detailed descriptive study based on all normative works written so far (as has already been shown above), language tests and corpus analysis. The work on such manuals is conducted in an institution, a team of linguists works on each of these manuals so one cannot speak of personal preference, e.g. *Croatian Orthographic Manual* had 14 authors and was accepted by secret ballot by the Scientific Council of the Institute consisting of 24 academics.

While forming spelling rules, all Croatian orthographic manuals and the Croatian orthographic tradition in general were considered, all differences between orthographic manuals were analysed and solutions were divided into groups, e.g.:

Table 1: Different orthograpy in manuals

BFM, BHM	BFM IV.	AS, BMM
zadatci	zadaci/zadatci	zadaci
brježuljak	brježuljak/brežuljak	brežuljak
u jesen, naizgled	u jesen, na izgled	ujesen, naizgled
ne ću	ne ću/neću	neću
Johnnyja, Johnnyjev	Johnnyja, Johnnyjev	Johnnya, Johnnyev
naš zavod	naš zavod	naš Zavod
II., futur II.	II., futur II.	II., futur II
NASA – NASE	NASA – NASE	NASA – NASA-e

The principle of usage verification has been particularly important in resolving alternative spelling rules and developing ways how to deal with them. Special attention was given to data received from analyzing various texts (from the *Croatian Language Repository*, the Institute's Croatian language corpus http://riznica.ihjj.hr) and the Internet. Statistical data from Croatian corpuses and Google search engine were taken into consideration as is seen in the following diagram:

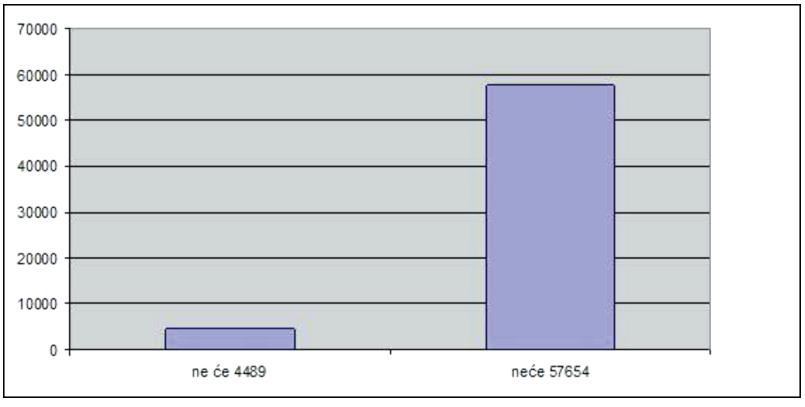

Figure 1: *ne će* and *neće* 1 : 13 on Google (restriction to Croatian) (from the Internet version of *the Orthographic Manual*, pravopis.hr)

Research into alternative spelling rules was carried out in different test groups. It was conducted by researchers who teach at different universities in accordance with carefully designed questionnaires. The results were closely analyzed and were valuable guidelines in establishing certain spelling rules.

As detailed analysis of this test is given in the Ph.D. thesis of Tomislav Stojanov, one of the authors of the *Croatian Orthographic Manual*, here we will only give a fragment of the questionnaire and the results obtained only for one question.

pl. of petak	D od pripovijetka	pl. of privitak
pl. of iscjedak	pl. of crijep	pl. of usadak
pl. of redak	pl. of zadatak	pl. of nacrtak
pl. of predak	pl. of podatak	pl. of curetak
pl. of napredak	pl. of brijeg	
pl. of napitak	pl. of ostatak	

Only the results from the year 2012/2013 of the plural of the noun *redak* are given here:

> *redci* 68 (52,7 %), *retci* 44 (34,1 %), *reci* 12 (9,3 %) *redtci* 2 (1,5), *redovi* 1 (0,7 %), *redki*, *redkovi* 1 (0,8 %) (Stojanov 2015: 25).

At the moment a team of linguists from the Institute of Croatian Language and Linguistics is working on the *Croatian Orthographic Manual* for elementary school children. Our rules and dictionary will also be tested against the corpus of the most common mistakes of the spelling-checker *Hashek*. Here only a few most common mistakes from *Hashek* corpus are shown:

- šta 142084 => što?
- ko 102283 => tko?
- slijedeće 42946 => sljedeće? slijedeć?
- nebi 39396 => ne bi?
- slijedeći 35125 => sljedeći? sijedeći? slijedeć? slijepeći? blijedeći?
- jel 29532 => je l'?

Prescriptivism is not a scientific approach to language. As prescriptivism is based on research, is closely connected to descriptivism, and relies on the results of the descriptivist approach and carefully formulated principles, and is carried out by teams in an academic institution it is clearly also a scientific approach to language.

Prescriptivists are teachers and editors while linguists are descriptivists. This is untrue for the Croatian situation as teachers and editors often rely on linguists to solve many language problems. The very impulse for the writing of *The Croatian Orthographic Manual* came from teachers who asked for a unique orthographic standard (http://www.dphj.hr/o-nama/zakljucci-1.-simpozija-ucitelja-i-nastavnika-hrvatskoga-jezika-8). Researchers from the Institute of Croatian Language and Linguistics are regularly invited to give lectures at teachers' conferences and meetings. Among 14 authors of the *Croatian Orthographic Manual* four have a degree in General Linguistics and among 12 authors of the *Croatian School Dictionary* three have a degree in General Linguistics. Researchers from many institutions (Institute of Croatian Language and Linguistics, Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences, University of Pula, Croatian Academy of Sciences and Arts) are members of the HRT

(Croatian radio and television) Council for Language and Speech which has been formed in order to solve some of the normative problems.

Prescriptivists do not differentiate between the informal and formal style and declare everything belonging to the informal style to be incorrect. Croatian grammar books, advice manuals, and school textbooks usually have a chapter on the relations among standard language, dialect and jargon, and within the standard language differentiate between functional styles (e.g. Frančić 2005). Normative dictionaries also differentiate between colloquial words marked *razg*., jargon words marked *žarg.*, and standard words, e.g.

> **kupaóna** *im. ž.* <G kupaónē; *mn.* N kupaóne, G kupaónā > *razg. v.* kupaonica
> **zȅzati** *gl. nesvrš. prijel.* <*prez. 1. l. jd.* zȅzām, *3. l. mn.* zȅzajū, *imp.* zȅzāj, *aor.* zȅzah, *imperf.* zȅzāh, *prid. r.* zȅzao, *prid. t.* zȅzān> *žarg.*

Standard language is only a dialect of the language. This is not the case with Croatian linguistic terminology in which dialects, jargons, and standard language are carefully differentiated. Definitions are given from *Croatian School Dictionary*:

> **govor 1.** primjena jezika u komunikaciji nasuprot jeziku kao apstraktnomu pojmu **2.** jezični sustav kojega ograničenog naselja [*bednjanski* ~]
> **dijalekt** skupina govora koji po nekim zajedničkim kriterijima čine cjelinu
> **narječje** skupina dijalekata koji prema nekim zajedničkim kriterijima čine cjelinu
> **standardni jezik** sustav uređen svjesnom, planskom normom, tj. pravilima koja sadržavaju pravopis i gramatiku te popis riječi koji se nalazi u normativnome rječniku

Descriptivism and prescriptivism in terminology

Descriptive terminological dictionaries give all synonyms used in a field without deciding between the preferred, depreciated and allowed terms. Often they give a whole string of synonyms for one concept or term in a foreign language, e.g.:

> **computer** računalo, kompjutor, kompjuter, obradnik, rednik, komputator
> (Kiš 2000)

There is place for normative (prescriptive) intervention in terminology only when there is a terminology need, i.e. there is a new concept that does not yet have a name (e.g. *nekapnica* a small device invented by a Croatian inventor that is put on a bottle so the wine does not spill; the inventors turned to the Institute for advice); there is a foreign term that needs a Croatian name; or there are many synonymous terms and one needs to be selected. International standards (ISO 704, 2000) propose these principles of term formation: transparency (vs. opacity), consistency, appropriateness, conciseness (linguistic economy), derivability, linguistic correctness, preference for native language, and these term formation methods: creating new forms (derivation, compounding, abbreviated forms), using existing forms (conversion, terminologization, semantic transfer, trans-disciplinary borrowing), translingual borrowing (direct loan, loan translation).[8]

Linguists from other countries also agree with these criteria., e.g. in their paper *Term properties and modern terminological systems development* Ukrainian linguists Maksym O. Vakulenko and Kateryna O. Meljnyk (2014: 35) say: »It is argued that a terminological neologism can and should be based mainly on the native lexical reserve. […] The term feasibility is defined not by the personal affection of a user but by the combination of objective criteria provided by scientific validity, determined by the analytical method, and currency given by the statistical method.«

Conclusion

1. The English language situation is different from the Croatian language situation: English obviously does not need language purism.
2. In order to give valid prescriptive rules we have to start with descriptive analysis which takes into account statistical analysis and corpus analysis as well as principles for standardization.
3. The awareness of functional styles is very important for prescriptive rules.
4. Prescription is very important in terminology where synonymy is unwelcome and has to be resolved by terminological principles. National terminology should be preserved and developed to meet the changing needs of modern society. The best way of preserving and developing national terminology is through the joint efforts of experts in different subject fields and terminologists.
5. Calling standard Croatian a dialect does not coincide with the definition of dialect in Croatian linguistic tradition.
6. Prescriptivists usually belong to a team from a language institution and do not express their personal point of view.

References

ANIĆ, Vladimir, SILIĆ, Josip, [1]1986, [2]1987, [3]1990 (1994): *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber – Školska knjiga. (AS).

BABIĆ, Stjepan, FINKA, Božidar, MOGUŠ, Milan, Zagreb [1]1971 (forbidden), London 1972, 1984, Zagreb 1990, [2]1994, [3]1995, [4]1996, [5]2000, [6]2002, [7]2003, [8]2004, [9]2006: *Hrvatski pravopis*. Školska knjiga: Zagreb (BFM).

BABIĆ, Stjepan, HAM, Sanda, MOGUŠ, Milan, [1]2007, [2]2008, [3]2009, [4]2012: *Hrvatski školski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga (BHM).

BABIĆ, Stjepan, MOGUŠ, Milan, [1]2010, [2]2011: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Školska knjiga (BM).

BADURINA, Lada, MARKOVIĆ, Ivan, MIĆANOVIĆ, Krešimir, [1]2007, [2]2008: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Matica hrvatska (BMM).

BARIĆ, Eugenija et al., 1999: *Hrvatski jezični savjetnik.* Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Pergamena, Školske novine.

BIRTIĆ, Matea et al., 2012: *Školski rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Školska knjiga.

FRANČIĆ, Anđela, HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2005: *Normativnost i višefunkcionalnost u hrvatskome standardnom jeziku*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Glossary of Grammatical & Rhetorical Terms (http://grammar.about.com/od/terms/)

8 *Guidelines for terminology policies* 2005: 10.

HALONJA, Antun, MIHALJEVIĆ, Milica, 2012: *Od računalnoga žargona do računalnoga nazivlja*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Hrvatska sveučilišna naklada.

HUDDLESTON, Rodney, PULLUM, Geoffrey K., 2002: *The Cambridge Grammar of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

HUDEČEK, Lana, MATKVIĆ, Maja, ĆUTUK, Igor, 2011, [2]2012: *Jezični priručnik Coca-Cole HBC Hrvatska*. Zagreb: Coca-Cola HBC Hrvatska. www.priručnik.hr

HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, VUKOJEVIĆ, Luka, 2010: *Jezični savjeti*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, 2009: *Jezik medija – publicistički funkcionalni stil.* Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

HUDEČEK, Lana, MIHALJEVIĆ, Milica, [3]2012: *Hrvatski terminološki priručnik*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

JOZIĆ, Željko et al., 2013: *Hrvatski pravopis*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. www.pravopis.hr

KAPOVIĆ, Mate, 2010: *Čiji je jezik*. Zagreb: Algoritam.

KAPOVIĆ, Mate, 2013: *Jezik i konzervativizam*. https://bib.irb.hr/datoteka/685296.Kapovic_-_Jezik__konzervativizam_2013.pdf

KIŠ, Miroslav, 2000: *Informatički rječnik*. Zagreb: Naklada Ljevak.

STOJANOV, Tomislav, 2015: *Jezikopisno planiranje i elektronička pismenost na hrvatskome jeziku.* Zagreb: manuscript.

TOYOTA, Junichi, 2003: Anglocentric View and its Influence on Linguistics: a case of the passive voice. *Moenia* 9. 51–73.

TRASK, R. L., 1999: *Key Concepts in Language and Linguistics*. London, New York: Routledge.

TRUDGILL, Peter, 1999: *Standard English: what it isn't.* http://www.phon.ucl.ac.uk/home/dick/SEtrudgill.htm

VAKULENKO, Maksym O., MELJNYK, Kateryna O., 2014: Term properties and Modern Terminological Systems Development. *IITF Journal* 24. 29–38.

NORMATIVNOST TERMINOLOŠKIH SLOVARJEV

Mateja Jemec Tomazin
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'374.26:81'26

V članku odpiramo vprašanje normativnosti oz. preskriptivnosti terminoloških slovarjev, ki izhajajo iz pojmovnega pristopa. Urejanje področne terminologije namreč ne glede na konceptualno izhodišče slovarja povzroči, da se avtorji odločijo za (en) prednostni termin, kar v slovarju prikažejo na različne načine.

terminologija, terminološki slovar, pojmovni sistem, normiranje

In this article the issue is raised of the normativity or prescriptivity of terminological dictionaries based on a conceptual approach. Editing field terminology leads authors to choose, despite the original concept of the dictionary, a preferred term which is presented in different ways in the dictionary.

terminology, terminological dictionary, concept, concept system

1 Uvod

Slovarje tako njihovi uporabniki kot naslovniki[1] še vedno pojmujejo predvsem kot priročnike, po katerih sežejo, kadar želijo pridobiti oz. preveriti neko informacijo.[2] Takšna raba je torej namenjena selektivnemu iskanju informacij in pogostnost (upo)rabe slovarja je premosorazmerno povezana s primernostjo informacij, ki jih slovarji ponujajo, oz. zadovoljstvom uporabnikov z najdenim. Za razliko od slovarjev splošnega jezika, ki načeloma lahko širijo pomensko polje neke besede, pa čeprav na podlagi specializirane rabe, npr. (metaforična) poimenovanja različnih pripomočkov (*miška* v računalništvu), orodij (*skobec* 'past') itn., naj bi terminološki slovarji prikazovali ustaljenost in trdnost pojmovnega sistema.[3]

Po razlagalnih terminoloških slovarjih, ki so praviloma namenjeni predvsem strokovnjakom izbranega področja,[4] posegajo namreč tudi druge skupine uporabnikov,

1 Delitev povzemam po N. Logar Berginc 2009: 225–231.

2 Informacije v terminoloških slovarjih se razlikujejo glede na njihov koncept. Praviloma uporabnik v terminoloških slovarjih najde razlago, opis pojmovnosistemskih razmerij (npr. sinonimija), tujejezične ustreznike, morebitno stilno zaznamovanost ipd.

3 To je seveda relativno, npr. v prejšnjem kazenskem zakoniku je bilo eno od (samostojnih) kaznivih dejanj tudi *grdo ravnanje*, ki so ga pri prenovi kazenskega zakonika vključili v opis kaznivega dejanja *ogrožanja varnosti*, kot so zapisali v eni od sodb tudi zaradi težav pri opisu (oz. zamejitvi tega pojma), in na tak način se je začel tudi proces determinologizacije tega termina, kar seveda pomeni, da se mora tudi pojmovni sistem, prikazan v slovarju, ustrezno prilagoditi.

4 Na tem mestu bi opozorili, da zamisel o (vse)splošnem terminološkem slovarju, ki bi izhajal iz pojmovnega sistema, ni izvedljiva, saj ne ponuja dovolj informacij za različne skupine naslovnikov oz.

med njimi prevladujejo prevajalci strokovnih besedil, ki morajo pri svojem delu vedno znova izbirati najustreznejši izraz v ciljnem jeziku. Pri tem jim je v pomoč čim popolnejša informacija v izhodiščnem jeziku. Tovrstno (upo)rabo terminologije potrjuje tudi spletno mesto Terminologišče,[5] kjer pri terminološkem svetovanju nujno izhajamo iz opisa pojma in šele nato predlagamo jezikovnosistemsko (naj)primernejšo poimenovalno rešitev.

V Sekciji za terminološke slovarje Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU pri terminološkem delu tesno sodelujemo s strokovnjaki, ki urejanje področne terminologije tudi sami vedno znova dojemajo kot izbiro oz. odločitev za najprimernejšo obliko termina, predvsem zaradi lažjega oz. bolj učinkovitega sporazumevanja v stroki (več o tem Žagar Karer 2015).

1.1 Teoretična izhodišča

Strokovni jezik je podsistem splošnega jezika, čeprav je razmerje med njima moč opazovati na več različnih načinov (prim. Bergenholtz, Tarp 1995: 16–19), ki se praviloma sicer podreja javnoveljavni knjižni normi, predvsem z vidika oblikoskladenjskih načel, vendar pa se zaradi različnih vzrokov znotraj posamezne stroke oblikuje posebna ožja terminološka norma, ki ni nujno zgolj jezikovnosistemsko utemeljena, ampak je rezultat terminološkega dogovora področnih strokovnjakov.

Zaradi nenehnega stika strokovne javnosti z drugimi jeziki, še zlasti na področju naravoslovja, vendar tudi v družboslovju in humanistiki, kjer prevladuje angleščina, prihaja do prevzemanja izrazov v slovenščino (več npr. Fajfar 2010: 56 isl.), kar je treba pri sestavljanju terminološkega slovarja upoštevati, še posebej, če postopek prevzemanja še ni zaključen. Največkrat le začasna poimenovalna rešitev so citatne besede, čeprav obstajajo izjeme, npr. *acquis communautaire* za pravo EU.[6] Citatna poimenovanja se z rabo prilagajajo najprej v izreki, pozneje tudi v zapisu (npr. *leasing* – *lizing*).[7] Na področju pravne stroke so izjema tudi latinizmi (npr. poimenovanja pravnih institutov, ki izvirajo še iz rimskega prava), ki se ohranjajo tudi zaradi stilističnega učinka, prihaja pa do skrajševanja izrazne podobe in tako v strokovnih besedilih najdemo njihove okrajšane različice, npr. *de cuius succesione agitur* se pogosto navaja le kot *de cuius*, kar pred sestavljavca slovarja postavlja pomembno

uporabnikov. Prevajalci potrebujejo predvsem pravi ustreznik v ciljnem jeziku, področni strokovnjaki preverjajo pojmovno umestitev in/ali izrazno primernost termina, naključni uporabniki, ki jih eno ali več področij zanima zgolj ljubiteljsko, pa morda celo ne dobijo dovolj informacij o pojmu, saj nimajo ustreznega predznanja (več o tem Fathi 2014). Združevanje različnih pojmovnih sistemov tako vodi v predstavitev terminološke leksike v splošnem razlagalnem slovarju, kjer je informacija dovolj natančna in zanesljiva, da ni strokovno neustrezna, in kljub temu del koherentne slovarske celote.

5 Dostopno na http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce#v.

6 Zanimivo se tudi za *know-how* ni uveljavil slovenski ustreznik *praktično znanje*, ampak je tujejezična sestavina postala celo del termina, npr. v nastajajočem pravnem terminološkem slovarju *know-how pogodba*.

7 Primer terminologizacije *lizinga* je nasploh zanimiv, saj je v slovenščini (tudi v pravu) obstajal termin *zakup*, ki bi pojmovno lahko ustrezal, vendar se je pomen *lizinga* diferenciral in tako *zakup* v današnjem pravu pomeni 'dejanje, s katerim stvar ali pravica, ki prinaša koristi, za plačilo preide v začasno uporabo koga', torej brez možnosti prehoda stvari ali pravice v last zakupnika.

vprašanje, do katere mere slediti rabi stroke in ali v takšnih primerih še lahko govorimo o besedilnih različicah termina.[8] Zaradi zapolnjevanja poimenovalne praznine so v terminologiji pogosti tudi internacionalizmi, ki jih tudi strokovnjaki pogosto sprejemajo kot tisti del področne terminologije, ki zagotavlja medjezikovno pojmovno povezovanje. Termini tujega izvora v terminologiji načeloma niso problematični, če gre že za ustaljene termine. Pri prevzemanju termina v slovenščino zato praviloma sledimo naslednjim terminografskim načelom: a) *ustaljenost*, b) *jezikovnosistemska skladnost*, kamor sodi tudi načelo tvorjenosti nižje stopnje, c) *gospodarnost*, kjer ima manjbesednost[9] prednost pred večbesednostjo itn., in šele č) *domač izvor*, ki je v terminologiji seveda dobrodošel, saj naslovniku praviloma olajša razumevanje. Kljub temu pa prepozne intervencije niso učinkovite,[10] če jih ne sprejme širša strokovna javnost.

Pojmovni pristop namreč v središče postavlja pojem kot miselno enoto oz. enoto znanja, termin pa je njegovo poimenovanje. Normativnost se tako (lahko) izraža predvsem v primerjalni presoji jezikovnosistemskih, prav tako pa tudi terminološkosistemskih lastnosti, ki se kažejo v ustaljenosti[11] nekega termina, kar velja npr. tudi za stopnjo tvorjenosti.[12] Terminološki slovarji so prav tako praviloma kolektivna avtorska dela, zato je doseženo že (vsaj minimalno) soglasje znotraj skupine področnih strokovnjakov, kar praviloma pripomore tudi k enotnejši rabi v stroki. Poleg tega je eden od razlogov za nastanek terminoloških slovarjev tudi ustvarjanje in uveljavljanje slovenskih ustreznikov zaradi uveljavljanja področij, ki se primarno razvijajo zunaj Slovenije in imajo tako (izvorno) tujejezična poimenovanja (prim. Jemec Tomazin, Humar 2013).

2 Prikaz normativnosti v razlagalnih terminoloških slovarjih[13]

Normativni elementi[14] v slovarjih so na različne načine predstavljeni v uvodih, najpogosteje v seznamu oznak in krajšav, redkeje jim je več prostora z izjemo načelnega urejanja pojmovnega področja namenjenega v uvodu. Za potrebe tega

8 Pojav pa seveda ni osamljen v slovenščini, že hiter pregled po spletu potrdi skrajševanje istega termina tudi v drugih jezikih (npr. v italijanščini), podobno se kot besedilne različice pojavljajo npr. še *stroški prevoza* in *stroški za prevoz na delo in z dela* v delovnem pravu ali *izredna odpoved* in *izredna odpoved pogodbe o zaposlitvi*.

9 Načeloma težimo k enobesednosti, če se le da.

10 Tako je npr. predlog, ki je sicer prišel iz stroke, za zamenjavo termina *biotska raznovrstnost* z *raznoživostjo* prepozen oz. bi za njegovo uveljavitev potrebovali izjemno široko podporo celotne osnovne stroke (ter tudi sorodnih strok) in splošne javnosti. Več na http://isjfr.zrc-sazu.si/sl/terminologisce/svetovanje/biotska-raznovrstnost#v.

11 Ustaljenost, ki se kaže v pogostnosti, je sicer zaželena oz. pričakovana lastnost pri določanju normativnosti, vendar se lahko predvsem zaradi neterminološke, torej poljudne rabe v stroki pojavlja tudi napačno izrazje oz. želi stroka uveljaviti sodobnejši termin, kar npr. avtorji želijo prikazati v slovarju. Tako npr. v slovenski folkloristiki ne govorijo več o zbirnem terminu *pripovedka*, temveč *povedka*, ki obsega tako pravljice, torej *pripovedke*, kot druge oblike ljudskega slovstva; prav tako v geologiji dajejo prednost *mineralu* pred *rudnino*, četudi gre za izvorno domač izraz.

12 Zanimiv primer je npr. *kremenčev pesek* v *Geološkem terminološkem slovarju*, ki bi bil sicer po načelu nižje stopnje tvorjenosti *kremenov pesek*, vendar se ta oblika ni uveljavila, čeprav jo kot primernejšo navajata tako SSKJ kot SP. O stopnjah tvorjenosti in vključevanju tvorjenk v slovar prim. Kern 2011.

članka torej vsako usmerjanje na drug termin (največkrat s puščico → ali okrajšavo *gl.*) oz. označevanje izhodiščnega termina z označevalniki razumemo kot normativni poseg, ki naj naslovniku olajša razumevanje pojma, pri čemer s kazalkami prikažemo po presoji področnih strokovnjakov najustreznejšo izbiro na izrazni ravni,[15] označevalniki pa definicijo dopolnjujejo v razmerju do nezaznamovanega, torej praviloma za terminologijo prednostnega izrazja. Normativnost se tako ne kaže več v razmerju *prav* : *narobe*, ampak največkrat *pogosteje* : *redkeje*, *običajno* : *manj običajno*, *sodobno* : *zastarelo.*[16]

2.1 Kazalčni slovarski sestavek

S kazalkami so prikazani neprednostni termini, pri katerih desnosmerna puščica[17] usmerja uporabnika k prednostni iztočnici oz. na ustreznejši termin, ki je bil določen na podlagi gradiva ter skupne jezikovne in strokovne presoje. Prednostna iztočnica v primerjavi s kazalčnim slovarskim sestavkom predstavlja popolno informacijo, ki jo sicer prinaša terminološki slovar (poleg definicije npr. ustrezniki, termini, ki so z vidika pojmovnega sistema povezani z iztočnico, torej informacija o uvrščanju v širšo pojmovno skupino, o pojmih na isti ravni, torej v osnovi nad-/pod-/sopomensko razmerje …). Vzrok preusmeritve je lahko tudi (v rabi pogosta) besedilna različica termina, npr. *trnata savana* → *savana s trnatim grmičevjem* v *Geografskem terminološkem slovarju*, vendar gre še pogosteje za jezikovnosistemsko, največkrat besedotvorno manj primerno ali manj pogosto različico. Merila za preusmerjanje so torej pogostnost (oziroma redkost), morebitna pogovornost[18] oz. neknjižnost, časovna ali stilna zaznamovanost (o tem prim. Fajfar, Žagar Karer 2013; Jemec Tomazin, Humar 2013) ali konotiranost, ki izhaja iz metaforičnega poimenovanja. V slednjih primerih

13 Največ razlagalnih terminoloških slovarjev je izdala Sekcija za terminološke slovarje ISJFR ZRC SAZU, zato bo predstavljeno urejanje normativnosti predvsem v teh slovarjih.

14 Med normativne elemente v terminoloških slovarjih sodijo predvsem zapis, izgovor, podatki o pregibanju, stilna ali časovna označenost in seveda usmerjanje na prednostni termin s pomočjo kazalk, kar bomo prikazali v nadaljevanju. Zanimivo je, da se strokovnjakom zdijo predvsem podatki o naglasu/izgovoru nekako odvečni, kar kaže na to, da je terminologija še vedno primarno uporabljena v pisnem sporazumevanju.

15 Pri korpusnih terminoloških slovarjih upoštevamo merilo pogostnosti v korpusu.

16 O časovni zaznamovanosti v terminoloških slovarjih glej Fajfar, Žagar Karer 2013.

17 V nekaterih terminoloških slovarjih je uporabljena tudi obojesmerna puščica, ki kaže, da gre za en pojem, vendar z dvema različnima izraznima oblikama, npr. *DNK* ↔ *deoksiribonukleinska kislina* v *Botaničnem terminološkem slovarju* ali *AD-pretvornik* ↔ *analogno-digitalni pretvornik* v *Terminološkem slovarju avtomatike*. Tudi ta informacija je posredno normativna, saj uporabniku pušča izbiro med (le) dvema enakovrednima terminoma.

18 V nekaterih terminoloških slovarjih je zabeležena tudi t. i. nestrokovna raba, ki je prav tako s puščico preusmerjena na ustrezni termin, vendar je pri popisovanju tovrstnega izrazja treba upoštevati, da v specializiranih korpusih ni zadostnih podatkov o tem delu strokovnega izrazja, če pa se kljub temu uporablja na nekem področju, pa je ustrezna preusmeritev (brez dodatnega označevanja), npr. *divji med* v *Čebelarskem terminološkem slovarju*, ki ima označevalnik *nestrok(ovno)* in definicijo 'med čebel, ki se naselijo navadno v drevesnih duplinah, skalnih votlinah in živijo brez čebelarjevih posegov', ne navaja pa medtem v širši (agronomski) stroki uveljavljenega termina *divja čebela*. Označevalnik *nestrokovno* je sicer pogost v SSKJ in SP 2001, pojavlja se pri izrazih, ki so jih stroke v času nastajanja SSKJ nadomestile z drugimi, v splošnem jeziku pa so se še pojavljale.

gre največkrat za sicer pogosto rabljene izraze, ki pa so pogosteje rabljeni v govorjenem diskurzu oziroma je njihova metaforičnost tako prisotna, da skušajo področni strokovnjaki poiskati tudi (stilno) nezaznamovano poimenovanje, kar se npr. kaže v naslednjih primerih: *mŕtvi udárec* → *zadušêni udárec* (*Tolkalni terminološki slovar*); *slaboverni posestnik* → *nedobroverni posestnik* (nastajajoči *Pravni terminološki slovar*); *srčna korenina* → *glavna korenina* (*Botanični terminološki slovar*); tako tudi npr. *agenda setting* → *prednostno tematiziranje* (*Termis*), kjer se kaže še soočenje izvorno tujejezičnih terminov, ki naj bi jih zamenjevali s slovenskimi izrazi.

2.2 Označevalniki

Poseben tip normiranja so označevalniki, ki ne označujejo ožjega področja v stroki,[19] ampak označujejo jezikovne posebnosti termina, s čimer želijo avtorji opozoriti na zmanjšano nevtralnost, celo nesistemskost izraza. Zaradi vključevanja izrazja širšega strokovnega področja, celo narečnega in časovno zaznamovanega izrazja sicer avtorji želijo pokazati tudi jezikovni razvoj v stroki, vendar so ti elementi največkrat nesistemsko razporejeni in izrazito odvisni od avtorskega prispevka posameznika.[20]

Termis uporablja npr. oznako *predlagani termin* in *novi termin*, s čimer izrecno opozarja na neuveljavljenost novega poimenovanja, ki pa ga stroka oz. vsaj skupina soavtorjev podpira. Nova poimenovanja so označena tudi na druge načine, *Slovenski smučarski slovar* npr. ponuja stilno nezaznamovane rešitve, ki so označene z grafičnim znakom – piko, za dotlej predvsem žargonsko (torej na specifičnem področju sicer uveljavljeno, vendar nezapisano) izrazje, npr. *snežni zmaj* (< žarg. *kajt*); *železni križ* (< žarg. *iron cross*).

Raba označevalnikov je seveda pogojena s konceptom terminološkega slovarja. Kjer je izrazja malo oz. se to šele standardizira, se lahko skupina avtorjev odloči za več dodatnih informacij, ki jih lahko sporočajo z označevalniki ali tudi pojasnili (npr. *do leta 2008*; *v severovzhodni Sloveniji*). Prav tako nekatere stroke želijo prikazati svojo tradicijo, kar pomeni, da vključijo tudi termine, ki so z vidika sodobne rabe zastareli.[21]

2.3 Sinonim

Tretji tip normativnosti, ki je bolj prikrit, hkrati pa usmerja rabo, je zapis sinonima ob iztočnici. V terminoloških slovarjih se pojavlja ob tujkah, ki so definirane z domačim izrazom, npr. *defekacija* 'blatenje' ali *dekompenzacija* 'odpoved' v *Veterinarskem terminološkem slovarju*, vendar je številčno ta tip precej redkejši od

19 Npr. *farm. kem.* (< *farmacevtska kemija*) v *Farmacevtskem terminološkem slovarju* ali *agr. geogr.* (< *agrarna geografija*) v *Geografskem terminološkem slovarju*.

20 Razvoj terminologije od narečne do standardne oblike je sicer zanimiv in odvisen od izbranega strokovnega področja (o tem prim. Legan Ravnikar 2009), vendar ga je sistemsko težje dosledno vključiti v terminološki slovar. Tako ostanejo takšni termini na ravni zanimivosti.

21 Pri tem pa je treba nujno ločevati med sodobnimi termini za pojme, ki so časovno neaktualni, npr. *dnina* v nastajajočem *Pravnozgodovinskem slovarju*, in med pojmi, ki so sodobni, vendar se je poimenovanje spremenilo, npr. *komuna* za *občino*.

običajne kazalke. Slabost tovrstnega opredeljevanja pojmov je, da se (ne glede na uvodna pojasnila)[22] dostikrat pojavi krožna definicija, kar pomeni, da npr. pri *odpovedi* ne najdemo definicije pojma, ampak spet samo napotilo na *dekompenzacijo*. Ta tip prikrite normativnosti je za terminologijo najbolj vprašljiv v splošnih normativnih priročnikih, predvsem v pravopisu, kjer lahko uporabniki npr. navajanje nadpomenke razumejo kot normativni element (o tem več Jemec Tomazin 2012; Žagar Karer 2015).

3 Se normativnosti sploh lahko izognemo?

Urejanje pojmovnega sistema je neizogibni del slovarskega dela, kar kaže tudi delo pri *Pravnozgodovinskem slovarju*. V izhodišču gre za leksikonski tip slovarja, kjer se ne prikazuje (zgolj) pojmovni sistem, zato tudi ne govorimo o definicijah, ampak o razlagah z obsežnejšimi pojasnili in navajanjem primerov. Kljub temu pa se pojavlja usmerjanje na pogostejši (in zato primernejši) izraz, največkrat gre za standardizacijo oz. uveljavitev izraza (iz prvotno nemškega, toda tudi narečnega v izraz, ki ga je prevzela historiografska stroka), npr. *dejdina* → *dedina* ali *suppanenphennig* → *županov pfening, župreht*. Prav to kaže, da se vsakršno urejanje strokovnega področja v terminologiji uresničuje predvsem z razmerji med posameznimi iztočnicami in posledično izbiranjem prednostne oblike.

4 Zaključek

Normativnost je vsaj v slovenskem prostoru pravzaprav privzeta slovarska lastnost. Raba (zlasti knjižnih) izdaj tako splošnih kot terminoloških slovarjev daje informacijam v njih pomembno težo, pa čeprav lahko korpusni podatki kažejo drugačno usmeritev ali tudi podobo. Poleg uvodov, ki bolj ali manj izrecno omenjajo normativnost oz. pojasnjujejo izbiro med več variantami, so tako najbolj informativni seznami oznak in krajšav, kjer so pojasnjeni označevalniki in drugi grafični elementi, ki naslovnika slovarja usmerjajo k prednostnemu terminu. Čeprav je ta izbira lahko v uvodu poudarjeno neobvezujoča, uporabniki te informacije pogosto jemljejo kot predpis, ki ga sicer včasih tudi zavestno kršijo, še pogosteje pa upoštevajo, zato je odgovornost sestavljavcev slovarjev toliko večja.

Literatura

BERGENHOLTZ, Henning, TARP, Sven, 1995: *Manual of specialized lexicography.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins publishing company.

FAJFAR, Tanja, 2010: *Jezikovni vidiki slovenske pravne terminologije ob primerih sodb Sodišča Evropskih skupnosti. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

FAJFAR, Tanja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2013: Časovna zaznamovanost v terminoloških slovarjih. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika. Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 117–123. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp32/zbornik/Fajfar.pdf

22 *V Pravnem terminološkem slovarju do 1991 (gradivo)* je v uvodu zapisano: »Razmerje med nadrejenimi in podrejenimi sinonimi je prikazano tako, da so nadrejeni sinonimi razloženi, pri podrejenih pa je namesto razlage naveden kar nadrejeni sinonim.« V *Veterinarskem terminološkem slovarju* pa v uvodu na str. 11 piše: »Polnopomenske razlage imajo nadrejeni izrazi […] Polnopomenska razlaga je lahko nadomeščena z več približnimi sopomenkami […].«

FATHI, Besharat, 2014: Experts and Specialised Lexicography: perspectives and needs. *Terminàlia* 9. 12–21.

JEMEC TOMAZIN, Mateja, 2012: Terminologija v slovenskem pravopisu. Nataša Jakop, Helena Dobrovoljc (ur.): *Pravopisna stikanja: Razprave o pravopisnih vprašanjih*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 213–220.

JEMEC TOMAZIN, Mateja, HUMAR, Marjeta, 2013: Stilna zaznamovanost v terminoloških slovarjih. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika. Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 173–179.
http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp32/zbornik/Jemec%20Tomazin.pdf

KERN, Boris, 2011: Analiza besedotvornih sklopov glagola stopiti. *Jezikoslovni zapiski* 17/1. 127–141.

KOŠMRLJ - LEVAČIČ, Borislava, 2006: O terminološkem slovarju in njegovi izdelavi z vidika terminografske ravnine. *Jezikoslovni zapiski* 12/1. 71–87.

LEGAN RAVNIKAR, Andreja, 2009. Razvoj slovenskega strokovnega izrazja. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Terminologija in sodobna terminografija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 49–73.

LOGAR BERGINC, Nataša, 2013: *Korpusna terminografija: primer odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Trojina, zavod za uporabno slovenistiko, Fakulteta za družbene vede.

ŽAGAR KARER, Mojca, 2015: Ožja terminološka norma in odstopi od pravopisne norme v terminologiji. Helena Dobrovoljc, Peter Weiss (ur.): *Pravopisna razhajanja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Viri

BATIČ, Franc idr., 2011: *Botanični terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BOKAL, Ljudmila idr., 2009: *Čebelarski terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BRGLEZ, Ivanka idr., 2013: *Veterinarski terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

BUFON, Milan idr., 2005: *Geografski terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KARBA, Rihard idr., 2014: *Terminološki slovar avtomatike*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

LOGAR, Nataša, VERČIČ, Dejan idr., 2014: *Termis: terminološka podatkovna zbirka odnosov z javnostmi*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

OBREZA, Aleš idr., 2011: *Farmacevtski terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SUŠEC MICHIELI, Barbara idr., 2007: *Gledališki terminološki slovar.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

»I FEEL S*LOVE*NSKO SLOVNICO« … Z VIDIKA UČENCEV IN UČENK SLOVENŠČINE KOT TUJEGA JEZIKA

Elizabeta Jenko
Philologisch-Kulturwissenschaftliche Fakultät, Dunaj

UDK 37.091.3:811.163.6'243'36

Kako slovenske slovnice naučiti tiste, katerih prvi jezik ni slovenski in se učijo slovenščine kot tujega jezika v nemško govorečem okolju? Prispevek nakazuje različne didaktične pristope pri obravnavanju sklonskih končnic, ki predstavljajo eno zahtevnejših poglavij slovenske slovnice – zlasti za učeče se, katerih prvi jezik ni slovanski. Tradicionalne oblike slovničnih preglednic temeljijo na pojmovnem dojemanju in analizi. Povezali jih bomo z dodatnim modelom v obliki krožnih diagramov, ki se v veliki meri opira na vizualne učinke. Tako skušamo prispevati delček mozaika k učinkovitejšemu učenju slovenske slovnice.

slovenska slovnica, slovenščina kot tuji jezik, didaktika, vizualizacija, nevroznanost

Slovene grammar is a special challenge for students of Slovene as a foreign language. Non-Slavic students in particular have problems learning the extensive morphology of the Slovene case system. Traditional representations of the cases in tables will appeal particularly to the linguistic-analytical processing of information. Here, a complementary visual model is developed to contribute to a holistic approach to grammar.

Slovene grammar, Slovene as a foreign language, didactics, visualisation, neuroscience

Uvod

Pojem *slovnica* pokriva »sistematični opis pravil naravnega jezika [...] za jezikovnodidaktično, normativno ali znanstveno rabo, največkrat v obliki priročnika ali učbenika« (ES). Slovnični priročnik torej »na pregleden način vsebuje podatke« o ustroju slovenskega jezika. Na pregleden način pomeni, da »se da (z lahkoto) pregledati in razumeti«, torej »ugotoviti vsebino in smisel« (SSKJ). V prispevku se bomo osredotočili na možnosti predstavitve oblikoslovnih prvin slovenskega jezika tistim, ki se slovenščine učijo kot tujega jezika, v našem kontekstu nemško govorečim mladim in odraslim, in sicer na primeru sklanjatvenih vzorcev.

Interdisciplinarni didaktični diskurz, ki ga zastopata rusistika in slovenistika na Univerzi na Dunaju (UD), je ob spoznavanju nevroznanstvenih raziskav, v novejšem času predstavljenih tudi širši javnosti (npr. Roth 2010), spodbudil razmišljanja o didaktičnih pristopih pri poučevanju oblikoslovja. Dokazano je, da se možgani vedno navezujejo na znana dejstva, s katerimi si pomagajo umeščati nove vsebine (gl. Caspary 2010). Postavili smo si vprašanje, kako v praksi podpreti dejavnost sinaps in prenos signalov v možganih, ter si podrobneje ogledali »največji izziv slovenskega

jezika[1] [...] Neskončno število končnic«.[2] V nadaljevanju bomo predstavili didaktična razmišljanja, iz katerih so se oblikovali krožni diagrami slovenskega sklanjatvenega sistema.

Zgodovinski didaktični utrinki

V obdobju, ko se je slovenščina začela uveljavljati v javnem življenju, je bila prva znanstvena – torej jezikoslovnemu diskurzu namenjena – slovenska slovnica napisana v nemškem jeziku (Kopitar 1808). Z znanstveno pobudo pod vplivom nemške filologije je Kopitar (1780–1844) slovenski jezik umestil v kontekst slovanskega jezikoslovja. Malokdaj pa se omenja dejstvo, da je bilo velikega pomena za razvoj slovenske preporodne slovnice, da je Kopitar 1806 poučeval slovenščino konteso Bellegarde (gl. Zemljarič Miklavčič 1999). Iz tega lahko sklepamo, da je bilo znanstveno delo tudi praktično in didaktično motivirano. Prav tako je praksa narekovala nastanek ustreznega gradiva v 19. stoletju, ko je »prišlo do pravega razcveta jezikovnih priročnikov za učenje slovenščine kot J2/TJ (J2/TJ = drugi/tuji jezik), napisanih v nemškem (npr. Šmigoc 1812, Komel 1887), italijanskem in češkem jeziku, kar je v skladu z geografskimi in družbeno-zgodovinskimi okoliščinami, v katerih so živeli Slovenci« (Zemljarič Miklavčič 2004: 188). V 20. stoletju je bilo število nemških učbenikov slovenščine (npr. Jakopin 1962, Inzko 1981, Vrbinc 1997) dokaj omejeno, slovnica pa je izšla le ena (Svane 1958). Didaktika ni uživala primernega znanstvenega ugleda. V tem kontekstu deloma niti domača slovenistika svojemu jeziku ni pripisovala ustreznega in drugim jezikom enakopravnega statusa. V tujini naj bi bilo zanimanje za slovenščino pogojeno le z znanstvenoraziskovalnimi interesi, denimo zaradi dvojine ali naglasnega sistema. »Razumljivo je, da se je [Svane] v knjigi omejil zlasti na posebnosti, ki so za slovenščino značilne in zaradi katerih je slavistom mikavna. […] Zato knjiga v celoti zasluži vse priznanje in pohvalo. Sami bi se pa morali ob nji […] resno vprašati, ali je vse naše praktično slovničarjenje zadnjih 30 let na pravi poti.« (Šolar 1959: 178)

Didaktični utrinki 21. stoletja

Sodobna izobraževalna in didaktična dejavnost potrjujeta nasprotno. V skladu z jezikovno politiko Evropske unije, ki jo zaznamujeta medkulturnost in večjezičnost s ciljem, da bi vsi državljani EU poleg maternega jezika obvladali še po dva tuja jezika (gl. Barcelona European Council 2002), narašča tudi zanimanje za slovenščino, s tem pa povpraševanje po sodobni didaktiki slovenščine kot tujega jezika ne le v slovenskem, ampak tudi v tujejezičnem okolju. Poleg teoretične raziskovalne ravni vključuje didaktika kot »most med teorijo in prakso« tudi izvedbeno raven, v okviru katere mdr. sodeluje pri »izdelavi [...] didaktičnih gradiv ter pri uvajanju novosti v delo v razredu«

1 Enako velja za ruščino.

2 Intervju z Michaelom Manskem: »Kaj je torej največji izziv slovenskega jezika? [...] Neskončno število končnic. […] Upoštevati moraš spol in število samostalnika, in to še preden začneš sploh razmišljati o obrazilu, ki bi ga uporabil. Možgani me zabolijo, ko samo razmišljam o tem.«

(Krakar Vogel 2004: 11). V »znanstveni radius« didaktičnega raziskovanja sodi po Strmčniku (2001: 41) tudi »zbiranje, dopolnjevanje in posploševanje učnih izkušenj učiteljev in učencev«. V istem kontekstu omenja »akcijsko raziskovanje«, torej raziskovanje učiteljske poklicne prakse z namenom (sprotnega) izboljševanja kakovosti učenja in poučevanja (gl. Altrichter, Posch 2007), na katerem temelji tudi pričujoči prispevek. V nadaljevanju bomo nakazali, kako so se v dialogu s študenti razvili učni pripomočki, natančneje se bomo osredotočili na v praksi preizkušene strategije v zvezi z učenjem slovenskih sklonskih končnic.

Didaktična praksa

Ko sem v osemdesetih letih prejšnjega stoletja na Dunaju[3] začela poučevati slovenski jezik, sem imela na razpolago le malo učbenikov slovenščine kot tujega jezika, še manj jih je bilo namenjenih nemško govorečim. Sodobnejše jezikovnodidaktične slovenske slovnice v nemškem jeziku ni bilo nobene. Majhne, a heterogene skupine učečih se so zahtevale individualiziran pouk s prilagojenimi delovnimi listi. Posebno odobravanje so tedaj požele slovnične razlage v nemškem jeziku.[4] Izkazalo se je namreč, da pomeni slovenska jezikoslovna terminologija oviro za razumevanje slovničnih razlag, saj ima nemško – tako šolsko kot znanstveno – jezikoslovje za osnovo latinsko terminologijo.[5] Po naravi stvari predstavlja to dejstvo težave zlasti pri samostojnem iskanju slovničnih pojasnil izven razreda. Zato so potrebni ustrezni priročniki, da bi takrat, ko se pojavi problem ali vprašanje, odgovor oz. razlago našli hitro in v razumljivi obliki. Odzivi na sodobno slovnico slovenskega jezika v nemščini,[6] ki se je izoblikovala iz omenjenih delovnih listov, pripravljenih za tečaje slovenskega jezika na različnih stopnjah (Jenko 2000), to dejstvo potrjujejo in izpostavljajo dve pomembni značilnosti: na eni strani je bilo izraženo zadovoljstvo nad razlagami v nemškem jeziku in dvojezično jezikoslovno terminologijo, na drugi strani nad jedrnatostjo in preglednostjo (gl. Voss 2003). Izrecno pa je bila izražena želja po prevedenih slovenskih primerih, čeprav se uporabnik zaveda, da so samostojni slovenski zgledi didaktično motivirani.[7]

Tradicionalno so sklanjatve prikazane v obliki tabel. Znano je, da je učenje najučinkovitejše, če se v učnem procesu prepletajo in povezujejo različni dejavniki, ki ustvarjajo mrežo spomina. Analitičnemu in pojmovnemu pristopu ustrezajo slovnične preglednice, kot smo jih vajeni iz neštetih priročnikov vse do slovnice iz leta 2000. Ob

3 Sprva na Ljudski univerzi, kasneje na Diplomatski akademiji, od leta 1998 pa kot lektorica in predavateljica na UD.

4 Že v preteklosti so avtorji učbenikov slovenskega jezika metajezik izbirali v skladu s potencialnimi učenci (knjižne) slovenščine. Gl. Zemljarič Miklavčič 1999: 245–246.

5 Delno tudi nemške prevode latinskih terminov, npr. Präposition/Vorwort.

6 Razlage strukture slovenskega jezika v nemščini za začetniško stopnjo najdemo tudi na spletnem tečaju slovenščine za nemško govoreče, ki ga je razvila Monika Pemič. Dostopen je na spletni strani: slowenisch.uni-koeln.de.

7 »[...] aber so fühle ich mich motiviert, den [...] leeren Raum am Rande jeder Seite auszunützen. [... sem motiviran, da izkoristim prostor za beležke na vsaki strani]« (Alain Brouillard, iz leta 2009 osebno prejetega elektronskega pisma iz Francije.)

delu z njo smo se spraševali, kako jo lahko vključimo v dejavno učenje. Nastale so dvojezično naslovljene prazne tabele, ki jih študentje dobijo v roke kot dodatni učni pripomoček in jih sami korakoma izpolnjujejo po sistemu sestavljanke (Slika 1). Koncept preglednic poznajo, z njimi si pomagajo urejati nove informacije tako, da si postopoma vpisujejo primere iz besedil po svoji izbiri takrat, ko jih obravnavamo, in sicer tiste, ki se jim najlažje vtisnejo v spomin, npr. značilne naslove in verze pesmic. Tako se postopoma navajajo tudi na slovensko jezikoslovno terminologijo.

Sg.: Adjektive mit mask. Substantiven ohne Endung Ed.: Pridevniki s samostalniki moškega spola na -ø				Pl.: Adjekitve mit fem. Substantiven auf -*a* Mn.: Pridevniki s samostalniki ž. spola na -*a*			
Fall Sklon	Endungen Končnice		Bsp. aus dem Kontext	Fall Sklon	Endungen Končnice		Bsp. aus dem Kontext
N/I				N/I		**-e**	***Račke** na potepu*
G/R				G/R	**-ih**	**-ø**	*Pet **majhnih račk** ...*
D/D				D/D			
A/T		**-ø**	*... šlo je na **potep***	A/T			
L/M		**-u**	*Račke na **potepu***	L/M			
I/O				I/O			

Slika 1: Primera (prvotno) praznih preglednic

V naslednjem koraku se navezujemo na razmišljanja študenta, češ da preglednice ne prikazujejo pravega položaja sklanjatev, saj je srednji spol včasih enak ženskemu, včasih pa moškemu spolu. Spraševal se je, zakaj srednji spol ni umeščen v sredini preglednic namesto na robu, kot ponavadi v učbenikih in slovnicah. V *Slovničnih preglednicah slovenskega jezika* (Črnivec 2002) je ta premik uresničen, moški in srednji spol sta tam soseda.

»Vidim in si zapomnim«

»Znanja ni mogoče prenesti [iz enih možganov v druge], znanje morajo možgani vsakega posameznika na novo ustvariti« (Roth 2010: 55). To so – v malo manj dognani terminologiji – vedeli že v preteklosti. »Slišim in pozabim. Vidim in si zapomnim. Naredim in razumem.« Stara kitajska misel, ki jo pripisujejo Konfuciju (551–479 pr. n. št.), naj nam bo didaktično vodilo ob ustvarjanju individualnega slovničnega znanja, pri čemer se bomo osredotočili na vizualizacijo.

Če omenjeni premik v tabelah upodobimo s pomočjo barv (ki jih tukaj iz tehničnih razlogov žal ni mogoče prikazati, zato jih nadomeščamo z različnimi vzorci), postane močno ujemanje moškega spola s srednjim v ednini še bolj očitno (Slika 2).[8]

8 Za boljšo predstavo si vzorce v tej in naslednjih grafikah ustrezno pobarvajte. Kjer omejitvene črte ni, naj se barve prelivajo druga v drugo.

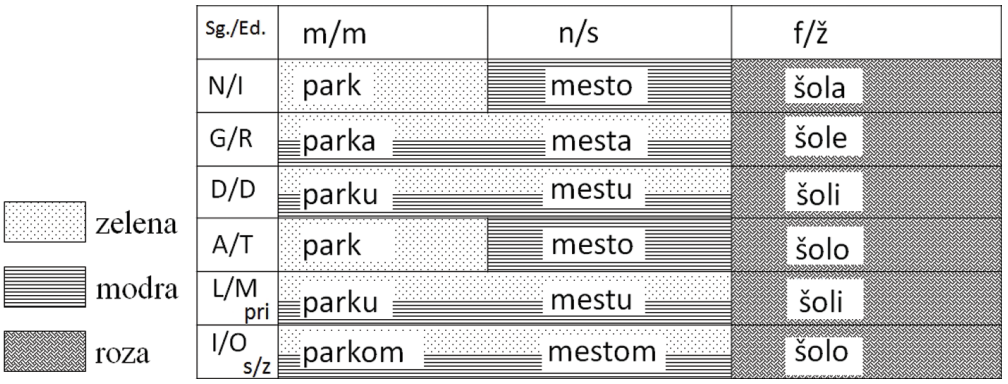

Slika 2: Vzorec samostalniške sklanjatve v ednini

Pikčasti vzorec – tu namesto zelene barve – smo izbrali za samostalnik moškega spola z ničto končnico, črtasto polje – sicer modra barva – prikazuje samostalnik srednjega spola, prepletajoči se vzorec, ki tu ponazarja roza barvo, pa je namenjen samostalniku ženskega spola na *-a*.

Vendar preglednice ustrezno prikazujejo le binarni sistem. Primerjava obrobnih stolpcev je v tro- in večdelnem modelu nepregledna, določene informacije se izgubijo, npr. premik podobnosti v dvojini in množini (Slika 3). Primerjava stolpcev postane – zlasti v črno-belem tisku – nepregledna.

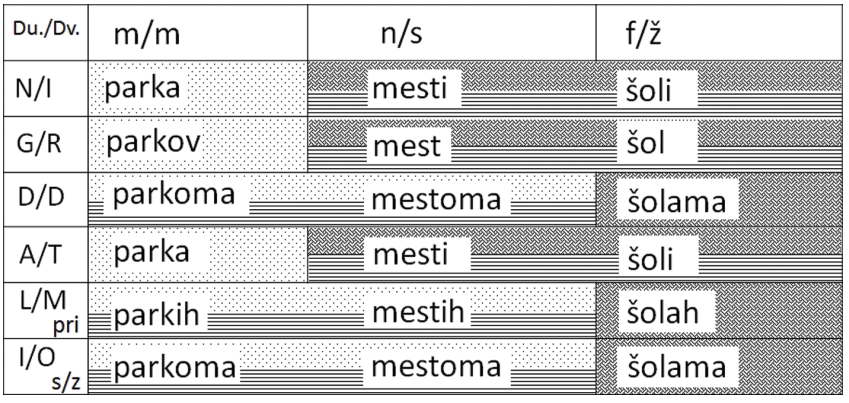

Slika 3: Vzorec samostalniške sklanjatve v dvojini

Zato smo se odločili združiti obrobne elemente. Ob njihovi združitvi nastane krožni diagram, ki nam omogoča alternativno vizualizacijo z drugo žensko sklanjatvijo (karirasti vzorec nadomešča svetlo roza barvo) vred.[9]

9 Na podlagi prikazanega sistema je izšel učbenik ruščine za ednino (Liaunigg, Fischer 2012). Vzporedno so za slovenščino nastali plakati, ki jih uporabljamo pri pouku. Ruska vadnica za množino bo predvidoma izšla leta 2016.

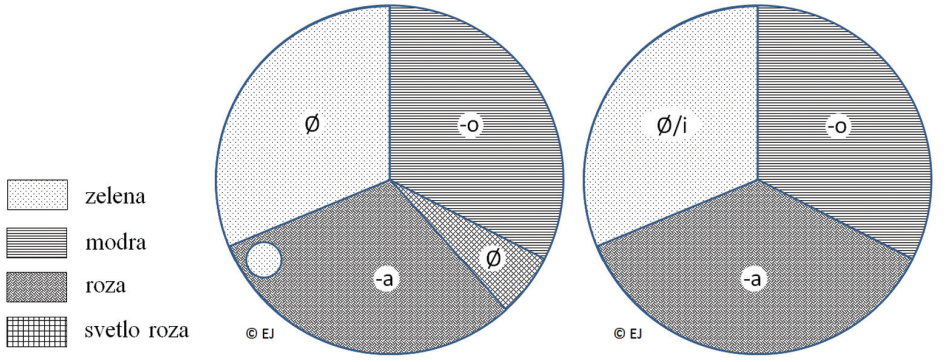

Slika 4: Samostalniška in pridevniška sklanjatev imenovalnika v ednini

Slika 4 predstavlja samostalniško (večji krog) in pridevniško (manjši krog) sklanjatev imenovalnika ednine. V pikčasto polje sodijo samostalniki moškega spola z ničto končnico (npr. *park*), črtasto polje nam kaže končnice samostalnikov srednjega spola (npr. *delo*, *morje*),[10] polje s prepletajočim se vzorcem je namenjeno samostalnikom ženskega spola na *-a* (npr. *šola*), karirasto polje pa samostalnikom ženskega spola z ničto končnico (npr. *ljubezen*, *cerkev*). Pikčasti krogec ponazarja samostalnike moškega spola na *-a*.

Ko obravnavamo ta ali oni sklon, si pomagamo s plakatom ustreznega krožnega diagrama za samostalnik in/ali pridevnik, ki vizualno dopolnjuje analizo (klasične preglednice) in dejavnost (prazne preglednice). Nekateri skloni se v tem sistemu zelo poenostavijo, kar – preizkušeno – mentalno pozitivno vpliva na učeče se, češ, saj ni tako hudo s končnicami. Sliki 5 in 6 prikazujeta samostalniško (večji krog) in pridevniško (manjša kroga) sklanjatev dajalnika in mestnika ednine.

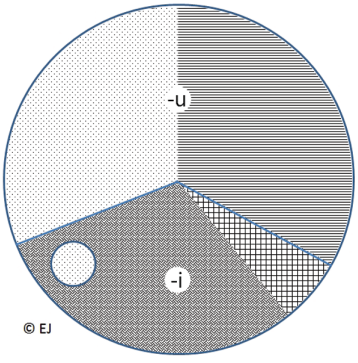

Slika 5: Samostalniška sklanjatev dajalnika in mestnika v ednini

10 Zaradi boljše preglednosti je sistem kar se da poenostavljen. Različice *-e* (*-e-*) pri moškem in srednjem spolu (npr. *mesto*/*morje*, *z bratom*/*z možem*) so omejene na opombe, saj praksa kaže, da postanejo takšne pretvorbe razmeroma hitro samodejne.

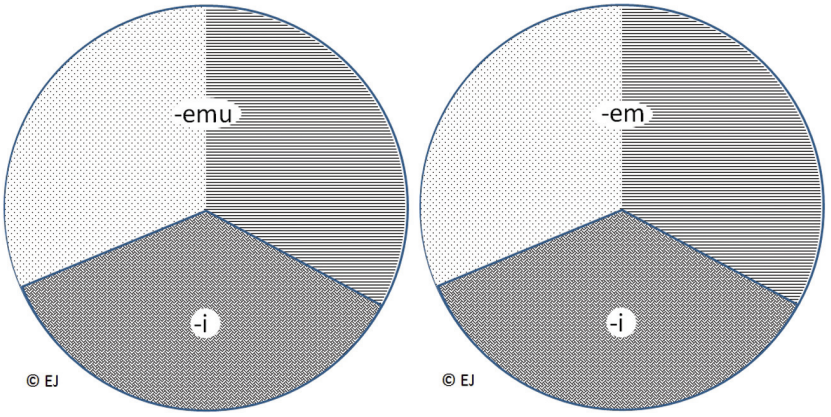

Slika 6: Pridevniška sklanjatev dajalnika in mestnika v ednini

Grafični prikaz je primeren za predstavitev celotnega sklanjatvenega sistema,[11] ki ga zaradi manjkajočega glavnega elementa, barve, tukaj ne predstavljamo. Dostopen je na spletni strani avtorice.[12]

»Naredim in razumem«

Barvno vizualizacijo velja podkrepiti z dodatnim gradivom za dejavno učenje oz. ustvarjanje (konstrukcijo) individualnega znanja. Ti nezavedni procesi se odvijajo v limbičnem sistemu, soodgovornem za čustva in učenje. Nove vsebine se tam ne samo primerjajo z izkušnjami, shranjenimi v možganskem pomnilniku, temveč tudi ocenjujejo, pozitivni oceni pa sledi vključitev v obstoječe znanje (gl. Roth 2010: 58–59). Zaključujemo z vajo, ki se ne opira le na pojmovno in vizualno dojemanje (gl. Jenko, Liaunigg 2014). Učni proces bomo podprli z aktiviranjem čustveno-gibalnega kanala, ki lahko – glede na igralno naravnanost vaje – s pozitivno konotacijo pripomore k čimprejšnjemu ponotranjenju sklonskih končnic.

Potrebujemo po eno žogico zelene, modre in roza barve. Stojimo v krogu in si žogice podajamo glede na spol samostalnikov, ki jih narekuje učitelj. Na nadaljevalni stopnji lahko poslušamo počasi brano besedilo. Ko slišimo samostalnik moškega spola, je to znak, da si podamo zeleno žogico. Pri samostalniku ženskega spola je v zraku roza žogica, če pa slišimo samostalnik srednjega spola, je na vrsti modra žogica. Samostalnike lahko povezujemo s pridevniki, ki pri homonimnih končnicah pomagajo določiti spol: *moj oče* (zelena), *velika ljubezen* (roza), *moja mati* (roza), *naše mesto* (modra), *naša hiša* (roza), *moj prijatelj* (zelena) itn. (Slika 7).

11 Na tem mestu se zahvaljujem Danieli Stojanović, ki je po ročno izdelanih skicah računalniško oblikovala barvne grafike za vsak posamezni sklon ter za celotno ednino, dvojino in množino.

12 Geslo: EMJ15obdobja; samostalnik: https://cewebs.cs.univie.ac.at/persons/jenko/index.php?m=F&t=publikationen&c=afile&CEWebS_what=MJ_Publikationen&CEWebS_rev=64&CEWebS_file=Jenko_Krozni_diagram_Subst.pdf; pridevnik: https://cewebs.cs.univie.ac.at/persons/jenko/index.php?m=F&t=publikationen&c=afile&CEWebS_what=MJ_Publikationen&CEWebS_rev=68&CEWebS_file=Jenko_Krozni_diagram_Adj.pdf

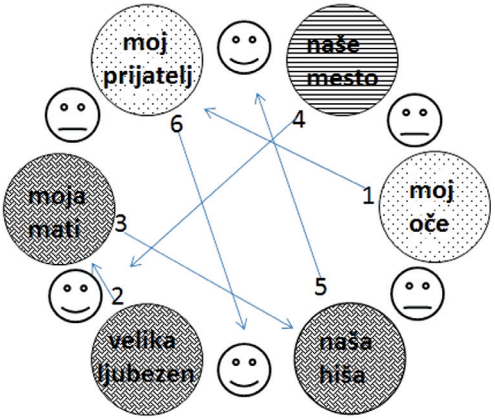

Slika 7: Ponazoritev vaje z žogicami

Sklep

Naloga didaktike je »permanentno usklajevanje med znanstveno disciplino in učnim predmetom« (Strmčnik 2001: 41). Kot povezovalni element med teorijo in prakso mora didaktično raziskovanje črpati iz prakse, iz katere raste, ter jo nenehno razvijati. Izkušnje, podkrepljene z nevroznanstvenimi dognanji, kažejo, da se velja učne snovi – v našem kontekstu bogatega slovenskega oblikoslovja – lotiti s pomočjo prvega jezika učečih se, in sicer z več zornih kotov. Z aktiviranjem različnih možganskih predelov spodbujamo tako analitično in pojmovno kot tudi vizualno in čustveno dojemanje. Tako si vsak študent lahko izbere svojo kombinacijo učnih dejavnosti, saj so učni stili oz. umeščanje novih vsebin v možgane in medsebojno povezovanje informacij zelo individualne narave ter odvisni od posameznikovega glavnega kanala zaznavanja in obdelovanja informacij. Prispevek predstavlja didaktični pristop k slovenskim sklonskim končnicam, ki skuša slediti omenjenim načelom.

Viri

ALTRICHTER, Herbert, POSCH, Peter, 2007: *Lehrer erforschen ihren Unterricht. Unterrichtsentwicklung und Unterrichtsevaluation durch Aktionsforschung*. Bad Heilbrunn: Verlag Julius Klinkhardt.

Barcelona European Council 2002, Presidency Conclusions: http://ec.europa.eu/invest-in-research/pdf/download_en/barcelona_european_council.pdf

CASPARY, Ralf (ur.), [7]2010: *Lernen und Gehirn*. Freiburg: Herder.

ČRNIVEC, Ljubica, 2002: *Slovnične preglednice slovenskega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik.

Elizabeta Jenko: https://cewebs.cs.univie.ac.at/persons/jenko

ES – *Enciklopedija Slovenije, 12. zvezek*, 1998.

Intervju z Michaelom Manskem: http://www.rtvslo.si/zabava/novice/ko-povprasam-po-slovenski-literaturi-se-vsi-najprej-razjezijo-ker-so-morali-v-soli-brati-cankarja/353017

INZKO, Valentin, 1981: *Wir lernen Slowenisch – Učimo se slovensko*. Klagenfurt/Celovec: Založba Družbe sv. Mohorja v Celovcu.

JAKOPIN, Franc, 1962: *Möchten Sie nicht Slowenisch lernen?* Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

JENKO, Elizabeta, 2000: *Grammatik der slowenischen Sprache*. Klagenfurt/Celovec: Drava.

JENKO, Elizabeta, LIAUNIGG, Michaela, 2014: Grammatik und Dynamik – Dynamik in der Grammatik. *Studies in Applied Linguistics*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze. 78–90.

KOMEL, Andrej, 1887: *Kurzgefaßte praktische Grammatik der slovenischen Sprache für Deutsche*. Klagenfurt: St. Hermagoras-Bruderschaft.

KOPITAR, Jernej, 1808: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: W. H. Korn.

KRAKAR VOGEL, Boža, 2004: *Poglavja iz didaktike književnosti*. Ljubljana: DZS.

LIAUNIGG, Michaela, FISCHER, Nathalie, 2012: *Auf alle Fälle Singular.* Wien: Edition Liaunigg.

ROTH, Gerhard, [7]2010: Möglichkeiten und Grenzen von Wissensvermittlung und Wissenserwerb. Ralf Caspary (ur.): *Lernen und Gehirn*. Freiburg: Herder. 54–69.

Spletni tečaj slovenskega jezika: slowenisch.uni-koeln.de

SSKJ – *Slovar slovenskega knjižnega jezika*: http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html

STRMČNIK, France, 2001: *Didaktika*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

SVANE, Gunnar Olaf, 1958: *Grammatik der slovenischen Schriftsprache*. Kopenhagen: Rosenkilde u. Bagger.

ŠMIGOC, Janez Leopold, 1812: *Theoretisch-practische windische Sprachlehre*. Graz: Bey Aloys Tusch.

ŠOLAR, Jakob, 1959: Slovenska slovnica v nemščini, Ocene in poročila. *Jezik in slovstvo* 4/6. 178–181.

VOSS, Christian, 2003: Elizabeta M. Jenko: Grammatik der slowenischen Sprache. Eine Einführung. *Philologia Fenno-Ugrica* 9. 93–95.

VRBINC, Miha, 1997: *Pozdravljeni, Osnovni tečaj slovenščine – Grundkurs Slowenisch*. Klagenfurt/Celovec: Mohorjeva Celovec.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 1999: Slovenščina kot drugi/tuji jezik: zgodovina. *Slavistična revija* 2. 245–260.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2004: »Ali se učite slovenski? Kakó Vam dopade slovénščina?« Marko Stabej (ur.): *Moderno v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 40. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 188–192.

PAVLOVA *PREKMURSKA SLOVENSKA SLOVNICA/VEND NYELVTAN* MED JANEŽIČ-SKETOVO IN BREZNIKOVO NORMO

Marko Jesenšek
Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 811.163.6'282.2(497.411)'36:929Pavel A.
UDK 811.163.6'36:929Janežič A.:929Sket J.:929Breznik A.

Pavlova *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan* ima dve prepoznavni predlogi: (1) med letoma 1909 in 1916 je bila to Janežič-Sketova slovnica, (2) med letoma 1941 in 1942, ko jo je avtor ponovno poskušal objaviti, pa jo je dopolnjeval z novostmi iz Breznikove slovnice (1934). Metodološko gledano je Pavel prevzel Janežičev diahroni model pisanja in je kot slovničar »Janežičev učenec«. Brezniku sledi z razmišljanjem o besednem redu, vendar pa njegov pogled na prekmurski jezik ni celosten – umanjka mu poglobljena razlaga besednih vrst po skladenjskih vlogah, povsem neraziskane pa so zvrsti jezika in sporočanje.

Avgust Pavel, (prekmurska) slovenska slovnica, Janežič-Sketova slovnica, Breznikova slovnica

Pavel's *Prekmurje Slovene grammar/Vend nyelvtan* reflects two templates: (1) between 1909 and 1916, Janežič-Sket's grammar; and (2), between 1941 and 1942, when the author intended to republish his work again relying on input from Breznik's grammar (1934). Pavel follows Janežič's diachronic model of writing, and is considered to be »Janežič's pupil«. Pavel follows Breznik in his discussion of word order, but fails to provide a comprehensive view of the Prekmurje language as he lacks an in-depth explanation of word classes according to syntactic function. Moreover, communication and language registers remain unresearched.

Avgust Pavel, (Prekmurje) Slovene grammar, Janežič-Sket's grammar, Breznik's grammar

1 Uvod

Pavel je začel zbirati gradivo za *Prekmursko slovensko slovnico*[1] takoj po letu 1909, ko je Madžarska akademija znanosti izdala njegovo *Glasoslovje slovenskega narečja v Cankovi*, v celoti pa ga je zbral do leta 1916, ko je imel slovnico pripravljeno za objavo, a »takrat ni mogla iziti«. Sedem let trdega in sistematičnega dela ni bilo dovolj in zaradi »neugodnih razmer in okoliščin« – Pavel (2013: 15) jih je prepoznal v

1 Tako sem leta 2013 v dogovoru s prevajalko Marijo Bajzek Lukač naslovil Pavlovo v madžarščini napisano slovnico *Vend nyelvtan*, ki je leta 1942 ostala v rokopisu, leta 2013 pa je prevedena v slovenski jezik izšla v knjižni zbirki Zora (Jesenšek 2013). Gre za dvojezično izdajo: na levi strani je Pavlovo originalno madžarsko besedilo, na desni strani slovenski prevod (str. 11–375); slovnici so dodane spremne študije Marije Bajzek Lukač (2013: 379–394), Judit Pavel (2013: 395–400), Marca L. Greenberga (1989: 401–412), Martine Orožen (2013: 413–428) in Marka Jesenška (2013: 429–471).

prvi svetovni vojni, razpadanju Avstro-Ogrske, nezgodovinski, a politično spodbujani vendski teoriji in želji madžarske države, da pod njenim okriljem ostane slovensko narodnostno ozemlje med Muro in Rabo – je rokopis obležal v predalu. Judit Pavel (2013: 396) je potrdila, da njen oče ni želel slediti vendski teoriji, zato je idejo S. Mikole, da bi napisal slovnico, ki bi razložila razlike med vendskim in slovenskim knjižnim jezikom, zavrnil in je rokopis »shranil v pisalni mizi« (Pavel 2013: 396). Pavel (2013: 15) je sicer omenil, da je v tem času uredil gradivo za »obsežno primerjalno slovnico za strokovnjake«, v kateri je želel »predstaviti značilnosti vseh prekmurskih narečij«. Čeprav omenjene »misli nakazujejo, da je obstajalo še obsežnejše gradivo« (Bajzek Lukač 1999: 176), pa ga v Pavlovi zapuščini ni – verjetno je od prvotnega načrta, da bi napisal primerjalno znanstveno ali vsaj narečno slovnico, po 25 letih ostalo le prizadevanje za uveljavitev prekmurskega jezika v učbeniku za slovenski jezik. Slovnico je ponovno začel pripravljati za objavo v »neugodnih časih« med drugo svetovno vojno, ko je bilo Prekmurje priključeno Madžarski. Pavel pa si je prizadeval za prekmurski slovenski jezik in slovenstvo že konec prve svetovne vojne, zavedajoč se, da si »ta narod zasluži vso pozornost«, saj je zanj »napočila zadnja ura«. Pavel je madžarskemu ministru za narodnostna vprašanja leta 1818 pisal, da bi bilo vsako odlašanje glede ureditve statusa slovenskega prekmurskega jezika na Madžarskem lahko nevarno za obstoj Slovencev na Madžarskem, saj bi tako nastala v prihodnosti nepopravljiva škoda za njihovo identiteto (po Bajzek Lukač 2013: 382–383). Agresivna madžarska jezikovna politika je med obema svetovnima vojnama slovensko jezikovno vprašanje še bolj zaostrila in prekmurščina je bila na robu preživetja. Pavel se je leta 1941 zavedal jezikovnega pešanja in tega, da lahko za prekmurščino vsak čas nastopi jezikovna smrt, zato se je zavzemal, da bi se v okviru madžarske države v Prekmurju in Porabju nemudoma uredilo slovensko šolstvo in zagotovil pouk v slovenščini. Razmere za slovenski jezik so bile še slabše kot sredi prve svetovne vojne, kljub temu pa se je Pavel odločil, da bo že pripravljen rokopis prijavil na razpis takratne šolske oblasti, ki je poskušala za vsako ceno madžarizirati Slovence in Hrvate na Madžarskem. Poskus, da je pod naslovom *Vend nyelvtan* skril slovensko slovnico, metodološko naslonjeno na Janežič-Sketovo in Breznikovo slovnico, so naročniki spregledali in zato je leta 1942 niso natisnili (Bajzek Lukač 2013: 383–387). Na slovenski strani so imeli glede Pavlove odločitve, da napiše »vendsko slovnico«, odklonilen odnos. Pavel naj bi se zavedal »kočljivosti« dela, ki »smo [ga] mu odsvetovali« (Novak 1970: 305), saj je šlo za »nesrečno dejanje« (Novak 2000: 11), zato so bili odzivi redki – Šiftar (1988: 25) je zapisal, da so bila mnenja o Pavlovi slovnici »skromna in tudi nasprotna«, Šebjanič (1967: 17) pa je celo neupravičeno zapisal, da Pavlova slovnica »nosi pečat največje koncesije okupatorski hierarhiji v Prekmurju in na Madžarskem«. Eden izmed madžarskih recenzentov, Jenő Antauer – drugi, ki jih je priporočil Pavel, tj. Mikola, Kniezsa, Hadrovics, Ratnik in Rogacs, recenzij niso napisali oz. se njihove recenzije niso ohranile – je ugotovil, da je Pavel sledil »praksi madžarskih slovnic in ne slovenskih« (Bajzek Lukač 2013: 386), zato je slovnico »z določenimi pripombami, ki naj bi se upoštevale« (prav tam: 391), priporočil za natis. Antauerjeva ocena izključuje metodološko (in seveda strokovno) naslonitev na

Janežiča in Breznika oz. na slovensko jezikoslovno šolo, vendar to ne drži (Jesenšek 1998: 130; 2013: 453–460; Bajzek Lukač 2013: 299–300; Greenberg 1989: 353). Mikola in Stevancsecz sta, tako je Antauer pisal Pavlu, v njegovem rokopisu »odkrila slovensko smer« (Pavel 2013: 398).

2 Janežičeva, Pavlova in Breznikova slovnica

Pavel je metodološko sledil Janežič-Sketovi slovnici, ko je med letoma 1909 in 1916 zbiral in urejal gradivo za svojo slovnico. Samoocena, da je želel napisati zahtevno slovniško delo za strokovnjake, je preambiciozna, saj se je pri pisanju slovnice izkazal za dobrega slovničarja, ni pa bil strokovnjak za jezikoslovje. Miklošičeva *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen* je bila za Pavlove namene in potrebe prezahtevna, prav tako tudi Šumanova *Slovenska slovnica po Miklošičevi primerjalni* (1881), zato pa mu je bila kot predloga sprejemljiva Janežič-Sketova slovnica za srednje šole iz leta 1906 ali 1911 – še toliko bolj, ker je Janežič leta 1863 poudaril, da je želel napisati vseslovensko slovnico. Vpliv na Pavla je dokazljiv tako po zgradbi, metodologiji in predvsem terminologiji.

2.1 Vsebina Janežičeve in Janežič-Sketove slovnice, 1911 (1954, predelave in ponatisi: 1963, 1964, 1969, 1976; 1889, 1894, 1900, 1906, 1911)

Prvi del: *Glasoslovje* (glasoslovje in pravopisje, 1–24) – Slovensko pismo (Samoglasniki in soglasniki), Veljava in izreka glasnikov (Samoglasniki in soglasniki), Glasovna izpreminjava (Izpreminjava samoglasnikov in soglasnikov), Zlogi in naglaševanje (Zlogi in besede, Naglas in naglaski), Pravopisje. **Drugi del:** *Oblikoslovje* (25–120) – Sklanjatev (Samostalnik, Pridevnik, Številnik, Zaimek), Spregatev (Glagol, Prosti časi in nakloni, Zloženi časi in nakloni, Trpni način, Vrstna razdelitev glagola), Členice (Prislov, Predlog, Veznik, Medmet). **Tretji del:** *Besedotvorje* (121–168) – Izpeljava, Sestava, Besede tujega izvora. **Četrti del:** *Skladnja* (167–284) – Prosti stavek (O stavkovih členih – Osebek, Povedek, Prilastek, Predmet, Prislovje, O nikalnosti, O naglašanju stavkovih členov, Razčlemba prostega stavka; O imenih – Samostalnik, Pridevnik, Številnik, Zaimek, O glagolu), Zloženi stavek (Priredje, Podredje, Množnozloženi stavek), O razporedbi besed in stavkov. **Peti del:** *O stihotvorstvu* (metrika, 284–293). *Dodatek* in *Kazalo* (I–VI).

2.2 Vsebina Pavlove slovnice, 1942 (1909–1916)

Predgovor. Narod in jezik. Narečja (1–3). **I.** *Glászoszlôvje* (glasoslovje in pravopisje, 4–28) – Szamoglászniki (Premene samoglasnikov), Szoglászniki (Premene soglasnikov), Razzlogüvanje, Locsitev, Naglász, Locsila, Kratice. **II.** *Oblikoszlôvje* (29–135) – Beszédne vrste, sztávkovi cslêni, Pregíbanje (Szamosztálnik, Pridêvnik, Zaimek, Stêvnik, Glagol, Prislov, Predlog, Véznik, Medmet). **III.** *Beszédoszlôvje* (135–151) – Szpeláva, Podvojítev, Szesztáva. Pomênoszlôvje (Prvôtni, preneszeni pomên, Szozácsne beszéde, Ednákozvôcsne beszéde, Poimenüvanje, Szprememba beszéde, Beszédni zaklád, Szposzojenke). **IV.** *Sztávkoszlôvje* (152–178) – Prôszti sztávek, Zlozseni sztávek (Prirédje, Podrédje), Krajsanje zlozsenih sztávkov (Vrinjeni sztávek, Velki sztávek, Navêdba, Beszédni red).

2.3 Vsebina Breznikove slovnice, 1934 (1916, predelave in ponatisi: 1921, 1926, 1934, 1940)

Slovenska narečja (1–4); *Slovenski pismeni jezik* (zgodovina slovenskega knjižnega jezika, 4–13). **I.** *Glasoslovje* (13–68): Govorilni organi, Samoglasniki, Soglasniki, Glasovi v besedi in stavku, Črkopis, Raba samoglasnikov v pisavi in izreki, Polglasnik, Dvoglasnik, O izreki in pisavi nekaterih soglasnikov, Poudarek, O posameznih naglasnih vrstah ter o razmerju med slovenskim in srbohrvatskim naglaševanjem, O preglaševanju samoglasnikov, O medsebojnem vplivu samoglasnikov in soglasnikov, O medsebojnem vplivu soglasnikov (prilikovanje), Posebej o prilikovanju glede na pravorečje in pravopisje, O izpadu, krčenju, vrinku, pristavljanju, prestavljanju in drugih spremembah soglasnikov in samoglasnikov, Pravopisna pravila (56–68). **II.** *Oblikoslovje* (69–169): Samostalnik, Pridevnik, Zaimek, Števnik, Glagol, Členki, Prislov, Predlog, Veznik, Medmet. **III.** *Besedoslovje* (157–196): Izpeljava, Sestava, Pomenoslovje in izvor jezika, O rabi besed: pravi pomen ter tropi in figure. **IV.** *Skladnja* (197–244): Delitev stavkov po vsebini, Premi in odvisni govor, Nepopolni stavek, Priredje, podredje in perioda, Osebek, Povedek, Prilastek, Dopolnilo (objekt), Prislovna določila, Pregled sklonov, Najnovejše napake v skladnji, Govorni odstavek. **V.** *Stilistika* (245–251). **VI.** *Meroslovje* (metrika) (252–261). *Kazalo*.

3 Nekatere vsebinske in metodološke podobnosti med Janežičevo, Pavlovo in Breznikovo slovnico

Zgradba Pavlove slovnice je podobna Janežič-Sketovi in Breznikovi – ima obvestila/poglavja o štirih jezikovnih ravninah: glasoslovje, oblikoslovje, besedoslovje in skladnja, ne vključuje pa v osrednjeslovenskem prostoru že od Pohlina tradicionalnega poglavja o metriki (Janežič-Sketova in Breznikova slovnica) in od Breznika na novo dodane praktične stilistike. Slovnice so pisane za šolsko rabo – Janežič-Sketova in Breznikova to naznanjata na naslovnici,[2] Pavlova pa v Predgovoru.[3] Janežič-Sketova je napisana za srednješolce, vendar pa je bila zaradi pogostosti rabe in natisov prepoznana za normativno slovnico slovenskega jezika druge polovice 19. stoletja in do leta 1916. Breznik je napisal slovnico kot gimnazijski učbenik za slovenske dijake Škofovih zavodov v Šentvidu pri Ljubljani. Prvi naslovniki so bili gimnazijski profesorji in dijaki, vendar pa se je slovnica hitro uveljavila v strokovni in širši javnosti ter je prešla v splošno rabo kot najbolj obsežna in uporabna slovnica slovenskega knjižnega jezika med obema vojnama. Čeprav je ostala na pol poti med »zgoščenimi normativnimi poglavji« in »opisno slovnico«, ki »jezikovna dejstva samo konstatira« (Glonar 1934: 531), pa je Breznikova slovnica odpravila »anahronizem Janežič-Sketove

2 »A. Janežičeva Slovenska slovnica. Za srednje šole, priredil dr. Jakob Sket. Deseta izdaja. V Celovcu 1911.« in »Slovenska slovnica za srednje šole. Spisal dr. Anton Breznik. Četrta, pomnožena izdaja, 1934. Založila Družba sv. Mohorja v Celju.«

3 »Mislim pa, da se moramo prilagoditi razmeram in se pri jezikovnem pouku zadovoljiti z enim učbenikom za vse vrste šol in različne razrede ter za vse otroke in odrasle, učence in učitelje ter profesorje.« (Pavel 2013: 15)

slovnice« (Toporišič 1975: 101), saj je v slovenskem jezikoslovju ponovno poudarila že od Trubarja prisotno misel, da osredje v primerjavi z jezikovnim obrobjem omogoča (slovenskemu) jeziku stalnost in mu določa normo in predpis, tako da povezuje razdružena narečja (Toporišič 1992: 169). Pavel se je tako srečal s »suh[o] in neživljenjsk[o] sistematik[o] Janežič-Sketove slovnice« (Toporišič 1975: 101) in sodobnejšim, v skladnji, stilistiki in predvsem besednem redu že moderno (strukturalistično) usmerjenim Breznikovim pogledom na slovenski knjižni jezik (Jesenšek 2011: 284), ki je upošteval tudi »skoraj polstoletno Škrabčevo raziskovalno delo« (Toporišič 1975: 101). Gradivo, ki ga je zbiral po letu 1909, je zato dopolnil z Breznikovim pravorečjem, ki ga je prilagodil potrebam prekmurskega jezika (po Breznikovem zgledu je teoretični del tega poglavja dopolnil s številnimi primeri iz prekmurskega jezika), prav tako pa je opazno prizadevanje, da Brezniku sledi na področju upovedovanja, ki ga Janežič-Sketova slovnica še ni zaznala oz. uspešno predstavila – Pavel je po Brezniku že poskušal razmišljati o pomenski podstavi stavka in inačenjskih tvorjenkah, prepoznavno pod Breznikovim vplivom pa je zaključni del poglavja o Skladnji. *Beszédni red* (175–178) je poglavje, ki ga je Pavel napisal med letoma 1941 in 1942, med ponovnim prizadevanjem, da bi natisnil slovnico:

> Pavel je tako po Brezniku začel v prekmurskem jeziku opozarjati tudi že na členitev po aktualnosti. Breznik je za neodvisni stavčni poudarek izbral primer iz Trdinove Rajske ptice (Bil je imeniten grof. Ta grof je šel v Gorjance na lov. […]), Pavel pa ga je ponazoril z naslednjimi zgledi: *Zsívo je enkrát, dalecs za sznêzsnimi gorámi eden sztári dedek.* / *Sto je zsívo …*?: *Eden sztári dedek je zsívo enkrát dalecs za sznêzsnimi gorámi.* / *Gda je zsívo …*? *Enkrát je zsívo* itd. / *Gde je zsívo …*? *Dalecs za sznêzsnimi gorámi je zsívo* itn. Pavel je po Brezniku opozarjal na besedni red, ni pa še razlagal njegove stilne vrednosti: »Neodvisen stavčni poudarek je največkrat proti koncu stavka ali pa na koncu stavka. Npr.: *Lovec je naleto v lêszi na ednoga velkoga szrnjáka*. V primeru odvisnega stavčnega poudarka stavek začnemo prav z njim. Npr.: *Na koga je naleto lovec …*? *Na ednoga velkoga szrnjáka je naleto lovec v lêszi*. Ostali stavčni členi stojijo za ali pred poudarjeno besedo, odvisno od odvisnosti od stavčnega poudarka.« (§ 453) (Jesenšek 2013: 459)

Gre za tiste čase sodoben strukturalistični pogled na besedni red in členitev po aktualnosti, ki je prevzet po Brezniku. Pavlova slovnica namreč kaže, da je imela dve predlogi: gradivo, ki ga je Pavel zbral do leta 1916, je razvrščal po zgledu Janežič-Sketove slovnice, vse dodatne posege v zbrano jezikovno gradivo pa je med drugo svetovno vojno, ko je ponovno pripravljal slovnico za tisk, opravil ob študiju Breznikove slovnice. Po Brezniku (1934), Janežič-Sketova slovnica tega nima, je Pavel pred poglavjem o glasoslovju napisal še uvodno predstavitev slovenskega naroda, jezika in narečij v pokrajini med Muro in Rabo, tako da je »razmeroma mal[i] jezikovn[i] prostor« narečno razdelil na *zgornje ali severno* (bomécje in bákarji), *osrednje* (ravenci) in *spodnje ali južno narečje* (dolenci ali marki) in ga predstavil na *Karti prekmurskih narečij*. Iz Breznikove slovnice je prevzel tudi predstavitev govoril z risbo govornih organov.

4 Zaključek

Čeprav je Pavel svoj rokopis, ki ga je dopolnil z nekaterimi Breznikovimi novostmi, strokovno izboljšal, pa je njegova slovnica ostala metodološko bližje Janežič-Sketovi. Normativno ni vplivala na razvoj prekmurskega jezika v 20. stoletju, ker je ostala v rokopisu. Danes je jasno, da gre za primerjalno (Pavel na več mestih primerja prekmursko jezikovno gradivo z madžarskim in slovenskim knjižnim jezikom), narečno-zgodovinsko (veliko jezikovnega gradiva je iz Cankove, dodaja pa tudi primere iz prekmurskega knjižnega jezika 18. in 19. stoletja, npr. prekmurski pisatelji: Števan Küzmič), po metodologiji (Janežič-Sketova, tudi Breznikova) in terminologiji pa mladogramatično (čeprav se v poglavju o besednem redu od nje tudi odmika) slovnico prekmurskega jezika. Metodološko gledano je Pavel prevzel Janežičeve raznočasijsko-zgodovinske nastavke pri pisanju slovnice – Janežič sploh velja za slovničarja, ki mu je bilo blizu raznočasijsko jezikoslovje, nekoliko bolj istočasijski pristop k slovenskemu jeziku pa je poskušal njegovi slovnici dodati Sket z »manjšimi dodatki in popravki« v t. i. Janežič-Sketovi slovnici (1889, 1894, 1900, 1906, 1911), ki je pred Breznikom napovedala nove poglede na slovenski knjižni jezik in metodologijo pisanja normativnih slovnic slovenskega jezika.

Pavel je kot slovničar »Janežičev učenec«, težišče njegovega slovničarskega dela je osredinjeno na odkrivanje narečnih vplivov na prekmurski knjižni jezik, primerjalno pa prekmurščino sooča tudi z Janežič-Sketovo normo slovenskega knjižnega jezika. Brezniku sledi v zametke strukturalizma z razmišljanjem o besednem redu, vendar pa njegov pogled na prekmurski jezik ni celosten – umanjka mu poglobljena razlaga besednih vrst po skladenjskih vlogah, povsem neraziskane pa so zvrsti jezika in sporočanje.

Tako kot Janežič-Sketova in (tudi) Breznikova je Pavlova slovnica predvsem didaktična (po uporabnosti, metodologiji in vsebini med eno in drugo) – zaradi razmer na Madžarskem je bila namenjena vsem učencem (»različnim vrstam šol«), učiteljem in profesorjem –, hkrati pa bi lahko bila tudi normativna slovnica prekmurskega jezika, če bi jo leta 1916 oz. 1942 natisnili. Pavlov rokopis je imel vse možnosti, da bi postal referenčna slovnica slovenskega prekmurskega jezika na Madžarskem, saj je pod vplivom slovenskih slovnic poskušala čim bolj natančno opisati posamezne jezikovne ravnine slovenskega prekmurskega jezika – to pa ni bilo po volji madžarskim naročnikom, zato je Pavlova slovnica ostala v rokopisu vse do leta 2013.

Literatura

BAJZEK LUKAČ, Marija, 1999: Pavlova prekmurska slovnica (Vend nyelvtan). *Murkov zbornik*. Maribor: Slavistično društvo Maribor. 175–190.

BAJZEK LUKAČ, Marija, 2013: Od rokopisa do prevoda in objave Pavlove slovnice. Marko Jesenšek (ur.): *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 379–394.

GLONAR, Jože, 1934: Ob novi izdaji Breznikove slovnice. *Sodobnost* 2/10–12. 531–537.

GREENBERG, L. Marc, 1989: Agost Pavel's Prekmurje Slovene grammar. *Slavistična revija* 37/1–3. 353–364.

JESENŠEK, Marko, 1998: Jezik prekmurskih abecednikov in učbenikov v 19. stoletju. Nyomarkay Istvan (ur.): *Slovensko-madžarski jezikovni in književni stiki od Košiča do danes*. Budimpešta: Košičev sklad. 121–138.

JESENŠEK, Marko, 2011: Vpliv Praškega lingvističnega krožka na razvoj slovenskega jezikoslovja. Alenka Jensterle Doležal (ur.): *Vzájemným pohledem: česko-slovinské a slovinsko-české styky ve 20. století*. Praha: Národní knihovna České Republiki, Slovanská knihovna. 283–296.

JESENŠEK, Marko, 2013: Pomen Pavlove slovnice za razvoj prekmurskega knjižnega jezika. Marko Jesenšek (ur.): *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 429–471.

Kalendar najsvetejšega srca Jezušovega, 1916. 126–130.

KÜHAR, Jožef, 1913: *Slòvnica vogrsko-slovènskoga narêčja. Spísana na podlagi Jánežič-Šketove Slovènske slòvnice. Rokopis*.

NOVAK, Vilko, 1970: Življenje in delo Avgusta Pavla. *Razprave, Dissertaciones VII SAZU. Razred za filološke in literarne vede*. Ljubljana: SAZU. 295–341.

NOVAK, Vilko, 2000: Spomini na dr. Avgusta Pavla. *Vestnik* 32–37 (10. 8.–14. 9. 2000).

OROŽEN, Martina, 2013: Prekmurski knjižni jezik. Marko Jesenšek (ur.): *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 413–428.

PAVEL, Avgust, 2013: *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta.

PAVEL, Judith, 2013: Zgodovina sto let starega rokopisa. Marko Jesenšek (ur.): *Prekmurska slovenska slovnica/Vend nyelvtan*. Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti, Filozofska fakulteta. 395–400.

ŠEBJANIČ, Franc, 1967: Razvoj slovensko-madžarskih kulturnih stikov v luči raziskovanja Oskarja Asbotha in Avgusta Pavla. *Avgust dr. Pavel*. Murska Sobota: Pomurska založba; Szombathely: Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár. 14–18.

ŠIFTAR, Vanek, 1988: Ob stoletnici dr. Avgusta Pavla. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 59/1. 13–26.

TOPORIŠIČ, Jože, 1975: Beseda o Brezniku. *Jezik in slovstvo* 20/4. 99–102.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

MOŽNOSTI IN OMEJITVE KOLABORATIVNE LEKSIKOGRAFIJE

Vida Jesenšek
Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 81'374.822=112.2=163.6:004.738.5

Prispevek obravnava možnosti in omejitve kolaborativnih pristopov v novejši leksikografski praksi. Ob uvodni obravnavi poglavitnih leksikografskih teoretskih vidikov slovarske zasnove in analitičnem vpogledu v izbrani slovarski vir (nemško-slovenski spletni slovar PONS) gre za razmislek o načelnih pristojnostih, nalogah in odgovornostih leksikografske vede in leksikografske prakse.

leksikografija, dvojezični slovar, PONS, kolaborativnost, družbena odgovornost

This paper focuses on the capacities and limits of collaborative approaches in the latest lexicographical practice. The initial research into the most important theoretical lexicographical basis for compiling a dictionary and analysis of selected dictionary sources (the German-Slovene online dictionary PONS) is followed by reflection on the basic competences, tasks and responsibilities of lexicographical theory and practice.

lexicography, bilingual dictionary, PONS, collaboration, social responsibility

1 Uvod

Novejšo leksikografsko prakso odločilno zaznamuje razvoj informacijskih in jezikovnih tehnologij ter spleta, zato se spreminjajo tudi vloge in naloge teoretične in praktične leksikografije. Prispevek obravnava vidik, ki izstopa: kolaborativnostni pristop pri sestavljanju spletnih slovarjev.[1] Gre za model interaktivnosti v spletnem okolju, ko odprta in praviloma anonimna skupina posameznikov, slovarskih uporabnikov, sodeluje pri sestavljanju slovarja. Sodelovanje sega od preprostega posredovanja jezikovnih podatkov, ki jih uporabijo leksikografi, do popolnoma samostojnega sestavljanja slovarja brez sodelovanja leksikografske stroke.[2]

Načela kolaborativnostnega spletnega delovanja, ki se uspešno uveljavljajo prav na področju zbiranja, urejanja in interpretacije (jezikovnih) znanj, uživajo tudi družbeno

1 Leksikografska veda pojav poimenuje kot *kollaborative Erstellung* (von Wörterbüchern) (Storrer, Friese 1996: 97) oz. *bottom-up lexicography* (Carr 1997: 209), natančnejših raziskav pa je deležen ob preučevanju spletnih slovarjev, prim. Meyer, Gurevych (2012, 2014), Melchior (2012, 2014) idr. V slovenskem prostoru zasledimo razpravo o kolaborativnem spletnem viru *Razvezani jezik* (Dolar 2014), razpravo o slovarski obravnavi pregovorov glede na kolaborativnostna načela (Jesenšek 2014) in izraze *kolaborativni* oz. *skupnostni slovar* ter *sodelovalno slovaropisje*, *participativna leksikografija*.

2 Leksikografska veda razlikuje med prosto kolaborativnimi (*Wiktionary*), kolaborativno-inštitucionalnimi (*Macmillan Open Dictionary*) in delno kolaborativnimi slovarji (*LEO*, *Open Thesaurus*), prim. Abel, Meyer (2013) oz. med popolnimi in delnimi kolaborativnostmi pristopi, prim. Melchior (2012, 2014).

podporo. Pojav se razume kot zaželena kreativna interakcija, kot prispevek k dostopnosti in odprtosti znanj (po načelu *več glav več ve* oz. *znanje za vse*; *wisdom of crowds*, *crowdsourcing*, prim. Zimmer 2007), kot prispevek k demokratičnosti družbe z vključevanjem množice posameznikov v primarno profesionalne dejavnosti (Jesenšek 2014: 360). Rezultat so številni spletni viri, ki nastajajo ob podpori prosto dostopnih programskih in tehnoloških rešitev.[3] Opraviti imamo torej s tehnološko naprednimi in družbeno zaželenimi aktivnostmi, ki jih udejanjajo tudi priznane leksikografske založbe (Collins, Macmillin, PONS idr.).

S prizadevanji po večji odprtosti in dostopnosti znanj se je treba strinjati, razumljive so tudi težnje založb, ki se za kolaborativnostne pristope odločajo predvsem iz ekonomskih razlogov (čas, stroški profesionalnega leksikografskega dela). Ob pozitivnih vidikih pa se odpira vrsta vprašanj, povezanih s temeljnimi pristojnostmi, nalogami in odgovornostmi leksikografske stroke in praktične leksikografske dejavnosti (Wiegand, Jesenšek 2006). V nadaljevanju so ta vprašanja obravnavana ob primeru slovarske obravnave frazeologije v nemško-slovenskem spletnem slovarju založbe PONS.

2 Slovarska obravnava frazeologije

Slovarska obravnava frazeologije je kompleksno opravilo, zato je pogosto tema frazeološkega raziskovanja.[4] Zaznane so pomanjkljive in/ali neustrezne makro- in mikrostrukturne rešitve v različnih slovarjih. Opažanja v splošnem nemško-slovenskem spletnem slovarju založbe PONS[5] predstavljamo v nadaljevanju.

2.1 Frazeologija kot predmet slovarske obravnave

Pričakovano splošni slovar zajema tudi frazeološke slovarske enote (frazeme, pregovore, kolokacije). Dobršen del v PONS-ove slovarje uvrščene frazeologije je opremljen s kvalifikatorji *fig* oz. *ekspr* (ekspresivno), *ugs* oz. *pog* (pogovorno), *preg* oz. *Spr* (pregovor). Praksa je nerazlikovalna in nedosledna, prim. (1), (2) in (3); pregovori v sklopu istega slovarskega sestavka so različno označeni, prim. (4):

(1) *Liebe macht blind* (brez kvalif.) / *Liebe geht durch den Magen* Spr / *Ljubezen gre skozi želodec* (brez kvalif.) / *Čas celi vse rane* preg / *Die Zeit heilt alle Wunden* fig
(2) *Čas je denar* ekspr / *Zeit ist Geld* Spr
(3) *jemati si kaj k srcu* ekspr / *sich etw. zu Herzen nehmen* ugs
(4) *Kommt Zeit, kommt Rat* Spr / *Die Zeit heilt alle Wunden* fig

3 Prim. razširjenost in obsežnost wikivirov. Prototipičen primer spletnega kolaborativnega slovarja je *Wiktionary*.

4 Prim. npr. Burger (2010: 179–204) in Kühn (2003) o načelnih problemih, Jesenšek (2004, 2005, 2007, 2008, 2013, 2014, 2014a) o nemško-slovenski frazeografiji, Petermann (2001) in Kržišnik (1987/88, 2001, 2003, 2004, 2008) o frazeologiji v slovenskih slovarjih.

5 Slovar, dostopen na naslovu http://www.pons.si, je del povezanih spletnih dvojezičnih slovarjev z nemščino kot izhodiščnim jezikom. Primeri se nanašajo na stanje aprila 2015. Glede na obslovarska besedila gre za tip delno kolaborativnega slovarja, prim. http://sl.pons.com/specials/cms/help.

Gre za nejasno ter mestoma zavajajoče označevanje na različnih jezikovnih ravneh. *Spr* in *preg* na sistemski ravni označujeta tip leksema, tj. specifično slovarsko enoto, z oznakama *ekspr* in *fig* pa slogovno-pragmatično vrednotimo katerikoli jezikovni izraz (torej ne le frazeološkega). PONS kvalifikatorjev ne razlaga, kar bi bilo glede na pomensko razlikovalnost sicer smiselno.[6] Pogrešamo primere rabe, saj se slogovno-pragmatične lastnosti besedja pokažejo šele v konkretnem (so)besedilu. Druga težava je v tem, da pri neoznačenih drugojezičnih ustreznikih drugojezični (praviloma tujejezični) uporabnik ne izve, ali gre za sistemsko ekvivalentnost ali le za pomenski opis oz. prevod, prim. (1). Zadrege pri prevajanju so s tem neizogibne, čeprav naj bi bila osnovna namembnost slovarja prav pomoč pri prevajanju.[7]

2.2 Izbor gradiva

Izbor slovarsko zajetega gradiva načeloma nakazuje razmerje do uporabnika in predvidenih uporabniških položajev ter nakazuje slovarske funkcije. Glede na ugotovitev (op. 7), da PONS-ovi dvojezični slovarji s »prevodi« predvsem predstavijo medjezikovna pomenska razmerja, in glede na predvidene uporabnike dvojezičnega slovarja, za katere je eden izmed jezikov praviloma tuji jezik, bi pričakovali sistematičen izbor pogostih/aktualnih pregovorov in dosledno navajanje prevodnih ekvivalentov.[8] V obslovarskih besedilih ni podatkov o morebitnih načelih in kriterijih za izbor gradiva; tudi znano načelo, po katerem se v dvojezični slovar vključuje frazeologija izhodiščnega jezika s sistemsko (kongruentno) ekvivalentnostjo v ciljnem jeziku (Korhonen 2009: 537–549), ni upoštevano. Tako v slovarju najdemo kongruentne nemško-slovenske pregovorne pare (5), ki tudi umanjkajo, prim. (6), hkrati so v slovar zajete enote brez sistemskega ekvivalenta, ki ga sicer smiselno nadomešča pomenski opis, prim. (7):

(5) *Wer sucht der findet* / *Kdor išče, ta najde*; *Wo ein Wille ist, ist auch ein Weg* / *Kjer je volja, tam je pot*
(6) *Ein leerer Sack bleibt nicht stehen* / *Prazna vreča ne stoji pokonci* (ni v slovarju)
(7) *Kommt Zeit, kommt Rat* / *s časom se bo že našla rešitev*

Če torej izbor zajetega frazeološkega gradiva merimo po primarni namembnosti slovarja (»prevajanje« oz. prikaz medjezikovnih pomenskih razmerij), ugotovimo, da bi ga bilo smiselno določati po načelih pogostnosti in aktualnosti in po kriterijih medjezikovne sistemske ekvivalentnosti, za poklicne prevajalske potrebe pa hkrati navajati tudi druge prevodne ekvivalente, predvsem pomenski opis, npr.:

6 Ekspresivni izrazi izražajo oz. vzbujajo čustveno prizadetost, figurativni izrazi so izrazi za t. i. pesniško izražanje, prim. razlage k iztočnicama *ekspresiven* in *figurativen* v SSKJ.

7 Prim. naslovno spletno stran: »Poiščite pravilen prevod z lahkoto« (http://sl.pons.com/prevod). Sklepamo, da izrazi *prevod*/*prevajanje*/*prevedi* ne označujejo (profesionalnih) postopkov prevajanja, temveč medjezikovna pojmovno-pomenska razmerja.

8 Smiselna bi bila razlikovalna obravnava sistemske in prevodne ekvivalentnosti (Jesenšek 2004). V dvo- in večjezični leksikografiji se pojem ekvivalentnosti poenostavljeno nanaša na medjezikovno ekvivalentnost v sistemskem in prevodnem smislu; sistemski frazeološki ekvivalenti so drugojezični frazemi, prevodni ekvivalenti so poleg tega še pomenski opisi in/ali ustrezni enobesedni izrazi.

(7a) *Kommt Zeit, kommt Rat* / *Kdor bo živel, bo videl* preg.; *s časom se bo že našla rešitev*

2.3 Uvrščanje frazeologije k enobesednim slovarskim iztočnicam

Znana leksikografska zadrega se nanaša na uvrščanje frazeologije v gesla k enobesednim iztočnicam, ki so sestavine frazema, in tudi na njihovo umeščanje v geselsko zgradbo. Priporoča se upoštevanje morfoloških kriterijev (Korhonen 2004, 2009). V opazovanem slovarju je priporočilo le mestoma (8) oz. poljubno upoštevano (9); pogosto je tudi večkratno navajanje pod posameznimi sestavinami (10):

(8) *Zeit ist Geld* (pod prvo samost. sestavino *Zeit*) / *Čas je denar* (pod *čas*)
(9) *Kleider machen Leute* (pod *Kleid*) / *Obleka naredi človeka* (pod *človek*); *Viele Köche verderben den Brei* (pod *Koch*) / *Veliko babic, kilavo dete* (pod *kilav* in *dete*)
(10) *Übung macht den Meister* (pod *Übung*) / *Vaja dela mojstra* (pod *vaja* in *mojster*); *Wer zuerst kommt, mahlt zuerst* (pod *zuerst* in *kommen*)

Ni mogoče ugotoviti, ali PONS pri uvrščanju upošteva pomenske vidike pregovornih sestavin; pri (9) bi lahko predpostavljali, da gre za uvrščanje pod jedrno pomensko sestavino (*Kleid*), vendar tega ni mogoče trditi tudi za slovenski ekvivalent, saj uvrščanje pod drugo samostalniško sestavino *človek* ne upošteva niti priporočenega morfološkega načela. Raznolika praksa PONS-ovega slovarja kaže na neupoštevanje frazeološkega oz. frazeografskega védenja in slabšo dostopnost slovarskih podatkov.

2.4 Ohlapna geselska zgradba

Splošni slovarji frazeologijo običajno uvrščajo med primere rabe oz. v frazeološko gnezdo ob koncu gesla k enobesedni iztočniški sestavini.[9] V PONS-ovih slovarjih je praksa naslednja: (a) pregovori so npr. navedeni ob koncu gesla in sledijo nestavčnim frazemom (prim. iztočnice *roka*, *ljubezen*, *denar*); sklepali bi, da gre za frazeološko gnezdo, (b) frazeologija je navedena na različnih mestih geselske zgradbe, logike zaporedja pa ni možno razbrati (prim. iztočnico *Liebe*), (c) pregovori so navedeni v izrecno označenem delu gesla, ki ga napoveduje oznaka *preg*, ostala frazeologija pa v delu gesla z oznako *ekspr* (prim. iztočnico *oko*).

Nedosledni načini umeščanja frazeologije otežujejo dostopnost podatkov in so uporabniško manj prijazni, hkrati pa izrazita mikrostrukturna neenotnost in ohlapnost (prim. geslo k iztočnici *oko* s pregledno razdelano zgradbo in popolnoma nestrukturirano geslo k iztočnici *Hand*) napeljujeta k spodbudnejši ugotovitvi, da gre za postopen razvoj v oblikovanju leksikografsko sprejemljive in uporabniško učinkovite geselske zgradbe. Trenutno najbolj moteče se zdi nerazlikovalno navajanje tipološko raznovrstne frazeologije in besedilnih primerov rabe, kar je povezano predvsem z manjkajočo opredelitvijo frazeologije. Prim. navedbe k iztočnici *roka*:

9 Prim. Jesenšek (2007, 2008), ki poudarja, da gre za makrostrukturno razširjanje mikrostrukture geselskega članka; frazeologija namreč predstavlja samostojne slovarske enote, ki jih ni primerno istovetiti s primeri rabe enobesedne slovarske iztočnice, sicer frazemske sestavine.

(11) […] *nositi koga na rokah* (besednozvezni frazem) / *on je moja desna roka* (stavčna realizacija besednozveznega frazema *biti komu desna roka*)

2.5 Določitev ekvivalentnosti, pomenski opis, primeri rabe

Splošni dvojezični slovarji pomen pojasnjujejo na več načinov; običajno gre za navajanje drugojezičnih ekvivalentov,[10] redkeje za opis pomena ali primere besedilne rabe. PONS praviloma ostaja pri navajanju sistemskega ekvivalenta v ciljnem jeziku (12), opise pomena najdemo, kadar ekvivalenta ni oz. ga sestavljavci niso našli, prim. (13):

(12) *Eine Hand wäscht die andere* / *Roka roko umije*

(13) *Kommt Zeit, kommt Rat* / *s časom se bo že našla rešitev*; *Der Ton macht die Musik* / *ni pomembno samo, kaj je bilo povedano, temveč tudi, kako je bilo izrečeno*

Mestoma je pomenski opis (skoraj) dobesedni prevod izhodiščnega pregovora, umanjka pa sicer obstoječi sistemski ekvivalent, npr. *Sila kola lomi* pri (14):

(14) *Not macht erfinderisch* / *pomankanje pripomore k iznajdljivosti*

Glede pomenskih opisov k izhodiščnim pregovorom je smiselno pritrditi Korhonenu (2004), ki jih zagovarja pri vseh v slovarju zajetih pregovorih, ne glede na obstoj ali neobstoj sistemskega ekvivalenta; načelo je smiselno prenosljivo na celotno frazeologijo. Dosledno navajanje kratkih pomenskih opisov pomembno prispeva k povednosti in uporabnosti slovarja v prevajalskih in tudi učnih položajih, saj poznavanje frazeološkega pomena tudi pri rojenih govorcih ni samoumevno.

Kratek pregled izbranih vidikov leksikografske obravnave frazeologije in uvid v pripadajočo prakso delno kolaborativnega spletnega slovarja pokaže slabosti, ki v veliki meri izvirajo iz individualnih, ljubiteljskih pristopov, nesistematičnost in nekonsistentnost pa vodita v nekoherentna slovarska besedila, ki opazno nižajo kakovost slovarskega vira. Poglavitna težava je najbrž v tem, da pri tovrstnih slovarjih ne vemo natančno, kdo je leksikograf. Ob tem se odpira vrsta vprašanj, povezanih s temeljnimi strokovnimi pristojnostmi, nalogami in družbeno odgovornostjo leksikografije.

3 Možnosti in omejitve kolaborativne leksikografije v luči družbene odgovornosti

Leksikografska veda izpostavlja več vrst odgovornosti, ki jo ima ta dejavnost do družbenega okolja, v katerem deluje (Wiegand, Jesenšek 2006). Nanašajo se na jezikovno pravilnost slovarskih podatkov, veljavnost strokovnih (jezikoslovnih, leksikografskih) znanj, primernost pomensko-pragmatičnih interpretacij, običajnost slovarskih zgledov, torej na vse bistvene vidike vsebinske in formalne kakovosti slovarskih virov. Odgovornosti se navezujejo tako na leksikografsko stroko kot tudi na slovarskega uporabnika, saj ta upravičeno pričakuje kakovosten vir, tj. slovar,

10 PONS-ovi slovarji dosledno govorijo o t. i. prevodih, kar jezikoslovno, leksikografsko in prevajalsko ne drži.

v katerem bo našel verodostojne jezikovne podatke, primerne in razumljive razlage ter običajne jezikovne zglede. Predvidevali bi, da to velja tudi za uporabnike, ki slovar kolaborativno (so)ustvarjajo, a pri opazovanem slovarju tega ne zasledimo. Založba PONS soustvarjalce svojih slovarjev intenzivno vabi k sodelovanju, išče jih med uporabniki in pri tem ne postavlja nobenih pogojev glede jezikovnih in/ali leksikografskih znanj.[11] V posebnem slovarskem segmentu *Open Dictionary* s pomočjo vnosne maske interesenti ustvarjajo in dodajajo nove vsebine ter po želji popravljajo oz. dopolnjujejo obstoječe slovarske podatke.[12] Na precej neopazni strani *Pomoč*[13] se lahko seznanijo z osnovnimi navodili za aktivno sodelovanje, ki pa so skopa, jezikoslovno, leksikografsko in terminološko nenatančna in mestoma tudi zavajajoča. Vsebinski prispevki uporabnikov naj bi bili pred dokončno spletno objavo uredniško pregledani in po potrebi korigirani oz. optimalizirani, kot pravijo PONS-ovi uredniki. Delni kolaborativnostni princip naj bi torej zagotavljal strokovni leksikografski nadzor nad končno vsebinsko in oblikovno podobo spletnega slovarja. Uredniki v vlogi leksikografskih strokovnjakov naj bi s tem prevzeli omenjene odgovornosti za slovarski izdelek, vendar glede na izjavo v kolofonu slovarskega portala to očitno ne drži: »Založnik in uredništvo ne prevzemata nobene odgovornosti za pravilnost podrobnosti, podatkov, trditev in vseh drugih navedb v prispevkih.«[14]

Kdo je torej avtor slovarjev, ki v spletnem digitalnem okolju nastajajo po načelih pretežno anonimne kolaborativnosti? Kdo zagotavlja kakovost in kdo je nosilec odgovornosti? Kakšna je vloga leksikografa, strokovnjaka za področje razvijanja in sestavljanja slovarjev? Katere funkcije lahko opravljajo tovrstni slovarji? Kako jih razumejo slovarski uporabniki? Po Melchiorju (2012: 352 isl.) gre za iskanje novih poti in možnosti v razvoju leksikografije, pri čemer pa mora slovarski urednik kot strokovnjak na področju leksikografije ostati merodajen organ za zagotavljanje slovarske kakovosti; zastopa namreč leksikografijo kot strokovno dejavnost, ki je družbeno odgovorna za rezultate svojega dela. Če bi se uredništvo PONS-ovih spletnih slovarjev odgovorneje zavzemalo za kakovost svojih dosežkov, bi bogata in uporabna jezikovna znanja in izkušnje kolaborativnih sodelavcev, ki jih ne bi bilo smiselno spregledati, lahko kakovostno nadgradilo s strokovnimi odločitvami.

4 Sklep

V obrisih je predstavljena obravnava frazeologije v spletnem nemško-slovenskem slovarju PONS, ki nastaja z aktivnim sodelovanjem slovarskih uporabnikov. Slovarski prikazi frazeologije veljajo za eno izmed težjih nalog leksikografije, zato je tem bolj očitno, da je za zagotavljanje kakovosti nujno dosledno in odločilno sodelovanje poklicnih leksikografov. Kolaborativnostni pristopi v spletni leksikografiji odpirajo vprašanja, o katerih bi leksikografska veda morala na novo razmisliti. Poglavitni

11 http://de.pons.com/specials/cms/faq
12 Das OpenDict auf PONS
13 http://sl.pons.com/specials/cms/help
14 http://sl.pons.com/specials/cms/kolofon

problem je razumevanje pojma kakovosti in s tem tudi pojma družbene odgovornosti, zato bi bilo treba leksikografske procese v spletni leksikografiji načrtovati tako, da bo zagotovljeno stalno in profesionalno spremljanje kakovosti. Kljub liberalnejšim pristopom k razumevanju jezikovne norme in razrahljani preskriptivni vlogi jezikoslovja in leksikografije je razvidno, da amaterizem in s tem rahljanje leksikografije kot strokovnega in znanstvenega področja ne podpira statusa leksikografije kot družbeno odgovorne poklicne dejavnosti. Kolaborativnostni pristopi so v spletni leksikografski praksi načeloma dobrodošli, saj relativno hitro in tako rekoč brez ekonomskih stroškov podpirajo leksikografsko stroko, za zagotavljanje kakovosti pa odgovornosti nosijo poklicni leksikografi. Z natančnimi redakcijskimi navodili, s sistematičnim izobraževanjem prostovoljnih sodelavcev in stalnim preverjanjem opravljenega dela bi spletne kolaborativnostne slovarje lahko izboljšali.

Literatura

ABEL, Andrea, MEYER, Christian M., 2013: The dynamics outside the paper: user contributions to online dictionaries. *Proceedings of the eLex 2013 conference, 17–19 October 2013, Tallinn, Estonia*. 179–194. http://eki.ee/elex2013/proceedings/eLex2013_13_Abel+Meyer.pdf

BURGER, Harald, 2010: *Phraseologie. Eine Einführung am Beispiel des Deutschen. 4. Aufl*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.

CARR, Michael, 1997: Internet dictionaries and lexicography. *International Journal of Lexicography* 10/3. 209–230.

DOLAR, Kaja, 2014: Kolaborativni slovar Razvezani jezik. *Slavistična revija* 62/2. 235–252.

JESENŠEK, Vida, 2004: Frazeologija v Pleteršnikovem slovensko-nemškem slovarju. Jezikovnosistemska in prevodna ustreznost. Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika. Slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije. 241–252.

JESENŠEK, Vida, 2005: Frazeologija v splošnih dvojezičnih slovarjih. Razmislek ob nemško-slovenskih slovarjih avtorjev Debenjak. Marko Jesenšek (ur.): *Knjižno in narečno besedoslovje slovenskega jezika*. Maribor: Slavistično društvo. 154–172.

JESENŠEK, Vida, 2007: Idiomatik in allgemeinen slowenisch-deutschen Wörterbüchern. Phraseologische und lexikographische Überlegungen. Peter Deutschmann idr. (ur.): *Kritik und Phrase. Festschrift für Wolfgang Eismann zum 65. Geburtstag*. Wien: Praesens. 675–690.

JESENŠEK, Vida, 2008: Phraseologie im zweisprachigen Wörterbuch. Eine Herausforderung für Lexikographen und Übersetzer. Vida Jesenšek, Alja Lipavic Oštir (ur.): *Wörterbuch und Übersetzung* (Germanistische Linguistik 195/196). Hildesheim, Zürich, New York: Olms. 387–404.

JESENŠEK, Vida, 2013: O medjezikovnih frazeoloških razmerjih. Nataša Jakop idr. (ur.): *Frazeološka simfonija: sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 209–222.

JESENŠEK, Vida, 2014: Slovarji nove dobe ali Ni vse zlato, kar se sveti. Marko Jesenšek (ur.): *Jeziki, literature in kulture v stiku: ob 200-letnici M. J. Lermontova, 110-letnici Srečka Kosovela in 100-letnici Vitomila Zupana*. Maribor: Univerza. 85–102.

KORHONEN, Jarmo, 2004: Zur lexikografischen Erfassung von Sprichwörtern in einsprachigen deutschen Wörterbüchern. Christine Palm-Meister (ur.): *EUROPHRAS 2000: Internationale Tagung zur Phraseologie vom 15.–18. Juni 2000 in Aske/Schweden*. Tübingen: Stauffenburg. 233–244.

KORHONEN, Jarmo, 2009: Sprichwörter und zweisprachige Lexikografie: Deutsch-schwedische und deutsch-finnische Wörterbücher im Vergleich. Csaba Földes (ur.): *Phraseologie disziplinär und interdisziplinär.* Tübingen: Narr. 537–549.

KRŽIŠNIK, Erika, 1987/88: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava* 2/2. 143–162.

KRŽIŠNIK, Erika, 2001: Vsebina (slovenskega) frazeološkega slovarja za tujce – določitev in preizkus meril. Erika Kržišnik (ur.): *Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika* (Skripta 5). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 7–21.

KRŽIŠNIK, Erika, 2003: Frazeologija v Slovenskem pravopisu 2001. *Slavistična revija* 51/2. 221–237.

KRŽIŠNIK, Erika, 2004: Poskusni zvezek slovenskega frazeološkega slovarja. *Slavistična revija* 52/2. 199–208.

KRŽIŠNIK, Erika, 2008: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–60.

KÜHN, Peter, 2003: Phraseme im Lexikographie-Check: Erfassung und Beschreibung von Phrasemen im einsprachigen Lernerwörterbuch. *Lexicographica* 19. 97–118.

MELCHIOR, Luca, 2012: Halbkollaborativität und Online-Lexikographie. Ansätze und Überlegungen zu Wörterbuchredaktion und Wörterbuchforschung am Beispiel LEO Deutsch-Italienisch. *Lexicographica* 28. 337–372.

MELCHIOR, Luca, 2014: Ansätze zu einer halbkollaborativen Lexikographie. Andrea Abel, Annete Klosa (ur.): Der Nutzerbeitrag im Wörterbuchprozess. 3. Arbeitsbericht des wissenschaftlichen Netzwerks Internetlexikografie. *OPAL* 4. 27–48 http://pub.ids-mannheim.de/laufend/opal/pdf/opal2014-4.pdf

MEYER, Christian M., GUREVYCH, Iryna, 2012: Wiktionary: A new rival for expert-built lexicons? Exploring the possibilities of collaborative lexicography. Sylviane Granger, Magali Paquot (ur.): *Electronic Lexicography.* Oxford: Oxford Univ. Press. 259–291.

MEYER, Christian M., GUREVYCH, Iryna, 2014: Methoden bei kollaborativen Wörterbüchern. *Lexicographica* 30/1. 187–212.

PETERMANN, Jürgen, 2001: Razmišljanje o konceptu minimalnih frazeoloških slovarjev za tujce. Erika Kržišnik (ur.): *Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika* (Skripta 5). Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 23–34.

PONS spletni slovar: http://sl.pons.com/prevod

STORRER, Angelika, FREESE, Katrin, 1996: Wörterbücher im Internet. *Deutsche Sprache* 24/2. 97–136.

WIEGAND, Herbert Ernst, JESENŠEK, Vida, 2006: O družbeni odgovornosti znanstvene leksikografije. Marko Jesenšek, Zinka Zorko (ur.): *Jezikovna predanost. Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Maribor: Slavistično društvo; Ljubljana: SAZU. 361–378.

ZIMMER, Ben, 2007: *Charting the Digital Future of Dictionary Research: Prospects for Online Collaborative Lexicography. Dictionary Society of North America biennial conference, Chicago, IL.*

PREDMET JEZIKOSLOVJA V OSPREDJU OPISA

Janik Ježovnik
Vrhnika

UDK 81–116.2:81–116.6

Prispevek govori o jezikoslovnem preučevanju, kakor ga opredelita Ferdinand de Saussure ter Noam Chomsky. Obravnavana je združitev obeh delitev v celostno sliko jezikoslovnega predmeta in splošnejšo opredelitev jezikoslovja.

govorica, predmet jezikoslovja, metodologija, Ferdinand de Saussure, Noam Chomsky

The paper discusses the subject matter of linguistics as defined by Ferdinand de Saussure and Noam Chomsky. It considers merging both dichotomies into a complete picture of linguistic subject matter and a more general definition of linguistics.

speech, linguistic subject matter, methodology, Ferdinand de Saussure, Noam Chomsky

1 Uvod

Ozir na predmet preučevanja je znanosti določujoč. Narekuje pristop, metode, raziskovalna vprašanja ter smiselnost zaključkov, ki iz tega izhajajo, in pomembno je, da se vedno aktualizira. Obravnavan je predmet jezikoslovja, kakor ga razume Ferdinand de Saussure in je opredeljen v *Cours de linguistique générale* (1916), in ena od razčlemb Noama Chomskega v delu *Aspects of the Theory of Syntax* (1965). Na tej podlagi je izoblikovana delitev predmeta na štiri sestavne dele govorjenja v splošnem[1] ter nadaljnja delitev na predmete, ki jim vsaj okvirno ustrezajo posamezni oprijemljivejši deli jezikoslovja v ospredju vsakodnevnega preučevanja jezika, npr. pomen, morfem. Je poizkus umestitve obeh delitev v razmerje s koncepti, ki so v ospredju jezikoslovja, ter tako lajšanja njune rabe in razumevanja. Na primeru so prikazane posledice razumevanja predmeta za jezikovni opis in pogled na jezik.

O de Saussurju in Chomskem je bilo na Slovenskem nekaj napisanega, prav o opisu jezikoslovnega predmeta manj, kot bi pričakovali. Pregled teorij je samoumevni del splošnejših jezikoslovnih (Golden 2001) ali filozofskih del (Majer 1978). Samostojen opis de Saussurjeve šole je najti v preglednem članku Marije Švajncer (2012), povzetke pa še v prispevkih na temo metodologije (Kenda - Jež 2006). Ozadje njegovega dela je predstavljeno v spremni besedi prevoda *Predavanj iz splošnega jezikoslovja* (1997). Božidar Kante je v razpravi (2010) osvetlil ozadje čomskijanskega biološkega razumevanja jezika, zgradbo slovnične teorije pa v spremni besedi

1 Izraza *govorica* in *govorjenje* sta rabljena za nadpomenko tako de Saussurjevemu *langue* in *parole* kakor *znanju* in *rabi* pri Chomskem. Zajemata vse realizacije in pojmovanja jezika in govora, ne glede na okoliščine, fizičnost ali abstraktnost.

prevoda *Znanja jezika* (1988). Tudi v *Izbranih spisih* (2011, izvirnik 2008) je najti nekaj jezikoslovja. Golden (Bolta 1987) ponuja izčrpen pregled njegove slovnice do devetdesetih let prejšnjega stoletja.

2 Sosirjanski in čomskijanski predmet

De Saussure je temelj sodobnega opisnega jezikoslovja ter splošno priznan za začetnika jezikoslovnega strukturalizma, na katerem sloni tudi slovnica Chomskega, še vedno pa, v nadaljevanju prikazano na primeru razumevanja govora, obstajajo nesoglasja glede nekaterih osnovnih pojmov. Po nuji je v ospredju opisnega jezikoslovja tudi ločevanje rabe na eni strani in sistema, znanja, vzrokov ali pravil rabe na drugi.

Chomsky ni prvi, ki je rabo ločil od »rabotvornega«, posebej pa se je posvetil razmerju med rabo in znanjem jezika ter ga izčrpno obravnaval, zaradi česar je razčlemba dobila priznanje. Ločevanja ni omejil na ločitev vrste (abstrakcije rabe) in primerka vrste (rabo), temveč se raje izpraševal po izmerljivih ali opaznih vzrokih rabe, npr. možganski poteki, zato je teorija primerna v izogib preveliki meri abstraktnosti. Z de Saussurjem se sklopi brez večjih težav, saj tudi sam poudarja, da so jezikovne vsebine materialno obstoječe v možganih, kjer je sedež jezikovnega znaka.

3 Sosirjanski predmet

De Saussurju (1916, prevod 1997) je *jezik* stvar družbenega dogovora, ki ni lastna posamezniku, ni niti del njegovega jezikovnega znanja niti nima fizične oblike. Jezik se v govorcih odraža z *govorom*[2] v miselni in stvarni (izgovorni, zvočni) obliki.

Pojavljajo se vsaj štirje načini razumevanja de Saussurjevega govora. Četudi je v nadaljevanju privzet četrti, je važna omemba vseh.

a. Govor zajema (zgolj) rabo, sporazumevanje; jezik je sistem, izhajajoč iz govora.

> Dvojezičnost ni značilnost jezika, temveč značilnost njegove rabe. To ni značilnost koda, temveč sporočanja. Ne pripada območju jezika (langue), temveč govora (parole). (Mackey 1972: 554 v: Lük Nećak 1995: 10)

Spornost takšnega razumevanja je v zanikanju individualnosti govora. Po de Saussurjevi razlagi govor ne zajame sporazumevajoče se skupnosti, sporazumevanje je nujno del jezika – udeležencem skupno, ne posamezno. Jasno moramo k rabi prišteti prenos podatkov med udeleženci, če je ne želimo enačiti s samogovorom. Čudno bi bilo tudi, ko bi se de Saussure trudil, da jezik opredeli le za sistem, hkrati pa slednji izraz že ves čas uporablja.

2 Langue 'jezik', parole 'govor' (de Saussure, 1997: 17); raba prevoda za langue more biti sporna z vidika pojmovanja posameznega jezika, vendar je izven sociolingvistike za jezikoslovca takšna raba smiselna le v kakšni pripombi; smotrno je, da jezikoslovje razume jezik v splošnem pomenu ter se izogne predpostavkam o delitvi po družbenem pojmovanju, preučevano raje opredeli glede na stvarne lastnosti (prisotnost glasu ń, besedni red glagol–predmet …) in okoliščine (zemljepisne, demografija govorcev, zgodovinski dejavniki …) oz. opredeli, kaj ni preučevano, tako da ni sodba raziskovalca samega.

b. Govor je govorno dejanje.

> […] njegove [govora] pojavitve so individualne in trenutne. Tu ni nič več kot zgolj vsota posamičnih primerov […] (de Saussure 1997: 30)

De Saussure na interpretacijo zlahka napelje: govor na več mestih primerja z govornim dejanjem, vendar ga z njim ne enači, zanj je govorno dejanje ločen termin. Ko pravi, da govorci z govorom sestavljajo jezik, je težko verjeti, da trdi, da je jezik le zbirka primerkov govornih dejanj. Raje predvidimo, da zgornji citat navaja, da je govor kot pojav skupek posamičnih primerov govora, ki so seveda opredeljeni z raznimi okoliščinami, medtem ko je jezik stanovit, nadizkustven.

c. Govor zajema le golo glasovno podobo.

> […] to je govor, vključno s tvorbo glasov: ta je psihofizične narave. (de Saussure 1997: 30)

Tej definiciji se de Saussure upre že sam. Govor ne vključuje zgolj tvorbe glasov in ima psihično plat.

č. Govor zajema ločen težje oprijemljiv del tako sistema kakor rabe, lasten udeležencu sporazumevanja, ne splošen skupnosti. Udeleženec sporazumevanja je lahko posameznik ali skupina (dialekt, sociolekt). Sporazumevanje ni del govora, saj v njem ni opaženo. Ko opazujemo sporazumevanje, opazujemo jezik, saj ne opazujemo skupine kakor udeleženca večje jezikovne skupnosti, ampak kakor jezikovno skupnost samo po sebi. V govor spada vsakršna fizična realizacija govorice in vse, kar se dogaja le v umu udeleženca.

> Jezik – to bi bila pravila nogometa, po katerih se ta igra razlikuje od drugih športnih iger. Živi govor – način, kako določeno moštvo odigra posamezno nogometno tekmo […] (Majer 1978: 27)

> F. de Saussure je govor pojmoval kot psihološko-fizikalno entiteto. Z govorom govorec udejanja svoje znanje jezika, da bi izrazil svoje misli – iz česar sledi sklepanje, da pripada izražanje misli v stavkih, torej skladnja, pravzaprav psihologiji govora. (Golden 2001: 80)

> [Govor p]redvideva tako jezikovni kod, s katerim govorec (in govorka) izraža svojo osebno misel, kot tudi psihofizični mehanizem. (Švajncer 2012: 51)

4 Čomskijanski predmet

Za razliko od de Saussurja, ki zagovarja splošno jezikovno zmožnost, tj. sposobnost obvladovanja znakov, je tvorbena slovnica nativistična (vrojena slovnica). Chomsky (1965: 4) *stavkotvorno znanje* govorca loči od *jezikovne rabe*,[3] tj. stvarna raba govorice, pogojena z vsakokratnimi okoliščinami. Stavkotvorno znanje pomeni zmožnost oblikovanja globinske miselne jezikovne oblike in nezavedno obvladovanje ponotranjene slovnice jezika, ki posreduje med obliko in pomenom, jezikovna raba pa življenjsko rabo jezika, ki podlega omejitvam govorca, sporočevalnega sredstva ter

3 *Linguistic competence* 'stavkotvorno znanje', *linguistic performance* 'jezikovna raba'.

splošnim zunajjezikovnim dejavnikom. Takšno ločevanje ima poseben pomen za pristop, ki skuša opredeliti neslovnično. Teorijo jezikovnega znanja oddeli od teorije o rabi znanja, pragmatike (Golden 2001: 110).

V najšibkejši obliki je pri idealizaciji podatkov ločevanje lastno vsem jezikoslovcem in vključuje neupoštevanje govornih napak ali zarekov in nadzorovanje okoliščin, npr. skrbna izbira vira, snemanje v mirnem okolju; na kratko zavest, da je jezik podrejen zahtevam uspešnega sporazumevanja.

Čomskijanski pogled gre korak dlje, k jezikovni rabi prišteva psihološko-kognitivne omejitve (npr. v kratkoročnem spominu ali motnje navezovanja, ki niso del preučevanega – abstraktnega jezikovnega sistema idealnega govorca),[4] zato je tam obravnava jezikovnih napak posebej pomembna; primer (1a) za rabo, (1b) za možno globinsko obliko pri analizi z navezovalno motnjo, (1c) pa z (kognitivno, izgovorno) varčnostjo ob izpustu. Pojasniti skuša ustvarjalno rabo jezika, tj. zmožnost tvorbe neskončno novih povedi. Vzpodbud takšnemu pogledu je več; odvisnost od kratkoročnega spomina se da podkrepiti z dejstvom, da pisni jezik izkaže tristopenjsko podrejanje (gnezdenje) stavkov, govorjeni pa največ dvostopenjsko, kakor za angleščino, danščino, finščino, francoščino, latinščino, nemščino in švedščino prikaže Karlsson (2007), ki takšni idealizaciji (da sistem dovoljuje n-stopenjsko gnezdenje, ki v praksi podlega omejitvam pomnjenja) sicer z istim argumentom nasprotuje. S prikazom, da več od tristopenjskega gnezdenja ni mogoče, analizi, ki dovoli neskončni regres, očita odmik od realnosti. V najkrepkejši obliki se da pod omejitve jezikovne rabe všteti še možganske poškodbe, kjer se poraja vprašanje, ali ni mogoče, da je okrnjeno že samo stavkotvorno znanje.

(1) a. Kenguru je žival, ki je vrečar, ki **jo** najdemo v Avstraliji.
b. Kenguru je žival, ki je vrečar, ki **ga** najdemo v Avstraliji.
c. Kenguru je žival, ki je vrečar **in** ki **jo** najdemo v Avstraliji.

Prvi primer (1a) poda goli zapis izrečenega. Ne sprašuje se o sprejemljivosti rabe označenega zaimka, temveč vzroku, tj. zakaj raba odstopa od ustaljene ali v slovnici opisane oblike. Ostala primera ponujata možnosti (analize) globinske oblike. (1b) predvideva, da ujemanje zmoti vrinjeni stavek ter je krepko tiskana oblika v (1a) posledica zaloma v kratkoročnem spominu. (1c) predvideva globinsko zgradbo s priredno vezavo, ko je zaimek ženskega spola pravzaprav pričakovan, veznik pa izpuščen kot posledica kognitivne varčnosti. Seveda so mogoče še druge razčlembe.

Je srečanje nazora, po katerem jezikovno znanje vpliva na rabo jezika, z vzvratnim, ko raba narekuje globinsko zgradbo (Bybee, McLelland 2005; gl. tudi za podrobno obravnavo vpliva vedenja in umevanja na lastnosti jezika), npr. pri ponavljanju podatkov oz. dejanja (prav tam: 383–384). Nazora se prepletata in ne izključujeta, saj bi bilo brez vpliva rabe na znanje nemogoče usvajanje različnih (prvih) jezikov, brez obratnega pa raba sploh. Odprto je le vprašanje, koliko velja eno ali drugo.

4 Govorec v homogeni govorni skupnosti, s popolnim znanjem jezika, brez omejitev spomina ali zbranosti, odtegnitev pozornosti, v rabi nezmotljiv (Chomsky 1965: 17).

5 Presek predmeta

Teorija jezika in govora oz. znanja in rabe je pomembna za klestenje podatkov, pomeni natančnejšo opredelitev preučevanega. V rezultatu med Chomskim in de Saussurjem ni pomembnejših razločkov. Čeprav ima de Saussure jezik za splošno kognitivno zmožnost, Chomsky pa namenski vrojeni jezikovni aparat, oba pozoveta k iskanju splošnih, od okoliščin ločenih zakonitosti jezika. Raziskovalec je v vsakem primeru primoran, da ima npr. gnezdenje stavkov za neodvisen proces, kratkoročni spomin pa za okoliščino, ki proces omejuje – v govorjenem jeziku bolj kot v pisnem ter še manj ob dodatni osredotočenosti pri besednem poigravanju ali jezikoslovnih razpravah. Z omejitvijo (ne le opisom) globine gnezdenja bi jezikoslovec oblikoval trditve o omejenosti kratkoročnega spomina, ki ni predmet njegove vede. Raziskovalcu je v obeh primerih treba ugotoviti, kaj je v opazovanem splošnega (človeškega, možganskega) in kaj pogojenega s spremenljivimi okoliščinami (kulturo, okoljem, medijem sporazumevanja …).

Ne nasprotujeta si niti v delitvi jezika. De Saussurjev govor v grobem vsebuje stavkotvorno znanje in rabo jezika pri Chomskem. Po enakem ključu je mogoče sosirjanski abstraktni intersubjektivni jezik deliti na jezikovno znanje skupnosti in samo dejanje sporazumevanja (Tabela 1). Pri tem je (stavkotvorno) znanje govorca[5] sestavljeno iz vrojenega (sosirjanska splošna kognitivna zmožnost ali čomskijanska vrojena slovnica) in pridobljenega znanja; znanje skupnosti označuje skupno tvorbo jezikovnega znanja govorcev jezika J.

Tabela 1: Deli govorice

Deli govorice[6]	jezik *pojmoven, družben*	govor *umski in stvaren, zaseben*
jezikovna raba	**sporazumevanje** *prenos podatkov*	**rekanje**[7] *pretvorba podatkov*
jezikovno znanje	**jezikovno znanje skupnosti** *upravljalnik*[8] *prenosa podatkov*	**jezikovno znanje govorca** *upravljalnik pretvorbe podatkov*

5 V delitvi je izraz *stavkotvorno znanje* govorca smotrno nadomestiti, saj je za Chomskega vse znanje jezika, ne del znanja skupnosti, in v glavnem pomeni kar skladnjo – posredovanje med obliko in pomenom.

6 Razlikovanja jezika in govora ne gre mešati s čomskijansko delitvijo na *N-jezik* (I-language) in *Z-jezik* (E-language). N-jezik v grobem zajema znanje govorca, Z-jezik se da šteti za vse ostalo. Seveda so možne razne interpretacije, ki npr. pomen namesto rekanju pridružijo N-jeziku. Enako je mogoče iz Z-jezika odstraniti znanje skupnosti, če ga ne ločujemo.

7 Ni ločevanje oblike od pomena. Prisluh, samogovor, poslušalcu nerazumljiv govor spadajo v rekanje, za govorca so navadno vseeno pomenljivi. Pisanje časopisnega članka je primer rekanja, sporazumevanje je šele skupaj z njegovim prebiranjem. S pretvorbo podatkov je mišljen notranji del de Saussurjevega krožnega toka.

8 Jezikovno znanje nedvomno rabo omogoča in je zaslužno za njeno vršitev. Neka podatkovna baza, na podlagi katere oblikujemo in razvedemo izraze. Tako upravlja rabo. Chomsky (1986: 9, 1988: 15) opozarja na razliko med zmožnostjo (znanjem) in sposobnostjo, ki je npr. lahko okrnjena zaradi možganske poškodbe. Če se stanje bolnika izboljša, vidimo izboljšanje sposobnosti: dokaz, da znanje ni izginilo.

6 Posledice v pristopu

De Saussure je zavrgel govor ter predvideval preučevanje jezika (*langue*), jezikoslovje pa je načelo kršilo z vsakim preučevanjem pomena, ki ni vključevalo obsežnih anket govorcev, vsako analizo, ki ni slonela na podatkih jezika (temveč rekanja, npr. fonetika), ter končno, kadar se je raziskovanje osredotočilo na posameznega govorca. Nujna je ugotovitev, da je jezikoslovje s sosirjanskega predmeta preraslo na preučevanje govorjenja v najširšem pomenu. Ožja omejitev predmeta je posebna stroka: sporazumevanje obdeluje npr. pragmatika, rekanje npr. fonetika. Opisno jezikoslovje splošno niha med preučevanjem rekanja in jezikovnega znanja. Znanje je tudi področje semantike, jezikovne didaktike ali fonologije, samo znanje govorca pa npr. usvajanja jezika in nevrolingvistike.

Po nadaljnji delitvi govorice (Tabela 2) je preučevanje gole oblike analiza strukture in razvrstitve, npr. ločevanje zamenljivih glasov, zlogov ali besed ter njihovega položaja, izmerjenega tona itn. Analiza izgovora pomeni preučevanje delovanja govoril, ustreznik v pisnem jeziku je način zapisa in zanj potrebni gibi. Znakovne jezike prepoznamo po tem, da se fizični del rekanja ne loči od fiziološkega, morda le v obliki ločevanja zaznave in tvorbe. Pomen je osnovno razumevanje izraza, kakor o njem sodi govorec, in je lahko vsakemu govorcu rahlo drugačen, v osnovi se z njim ukvarja semantika. Razlikovanje pomenov med govorci lahko imamo za razlikovanje konceptov, kakor ga poskuša razložiti npr. teorija prototipov, lahko govorimo o odsotnosti pomena ali (sosirjansko) pomenu v odnosu do drugih označencev, o posplošitvah pomena ipd. Smisel se oblikuje v govornem dejanju, interpretacija je odvisna od skupnega dela pomena ter vsakokratnih okoliščin, njegovo preučevanje pomeni povezavo semantike s pragmatiko. Z neposrednimi možganskimi procesi in splošnimi lastnostmi možganov se ukvarja nevrologija. Opis, kaj se v možganih dogaja (ne oris fizičnega procesa), kako se sproža delovanje govoril, kakšna je slušna zaznava ter kako se vse povezuje, spada na področje govorno-slušne pretvorbe, tj. ves proces govorčeve obdelave govora: zaznava jezikovnih podatkov, njihova obdelava ter tvorba nove (glasovne, pisne) verige. Z njo se ukvarja nevrolingvistika (torej tudi nevrologija), ki se ji pridruži tvorbena slovnica. Jezikovno umevanje obdeluje vsaka teorija, ki loči zgradbo jezika, kakor jo interpretira govorec, ni pa fizikalna enota. To je ločevanje fonemov (razen če se za fonem opredeli skupne izgovorne lastnosti glasov, npr. zobnost, nezvenečnost in zapora), morfemov, besednih vrst, vprašalne intonacije, hierarhične zgradbe itn. Znanje skupnosti obdeluje pristop, če se ukvarja s pomenom izraza, ki je skupen vsem govorcem govorne skupnosti, ali ga zanima, kaj jim je v jezikovnem umevanju skupnega.

Tabela 2: Nadaljnja sosirjanska delitev predmeta

Nadaljnja sosirjanska delitev predmeta	fizični del	fiziološki del	psihični del
rekanje	**oblika (gola fizična)**	**izgovor**	**pomen (v rabi), nanašanje (referenca)**
sporazumevanje	*zunajjezikovne okoliščine (niso del jezika)*		**smisel**
znanje govorca	**neposredni možganski procesi**	**govorno-slušna pretvorba** *pretvorba oblike, izgovora, sluha in pridruževanje pomena*	**osnovni (slovarski) koncept pomena, jezikovno umevanje** *členjena oblika, npr. na foneme, členitev pomenskega prostora*
znanje skupnosti	*splošne lastnosti človeških možganov*		**skupni del pomena** in **skupno jezikovno umevanje, skupni jezikovni znak**

Delitev govorice namiguje, da se čomskijanska slovnica ukvarja (približno) z jezikovnim znanjem skupnosti (ki ga sicer zastrani), da bi opisala znanje govorca.[9] S svojim razumevanjem idealnega govorca veliko tvorbenih slovničarjev preučuje vrsto knjižnega ali splošnega jezika, v katerem se posameznosti govorca izgubijo. Pristop je samoumeven, če slovnice ne želimo razdrobiti na študij posameznih govorcev ali osnovati na mentalizmu. Porodi se dvom, ali tvorbena slovnica dovolj poudarja probleme, kakršen je vprašanje reprezentativnosti znanja skupnosti za znanje posameznika; je znanje skupnosti dober odraz znanja govorca ali ga v čem zabrišejo načela sporazumevalnosti oz. intersubjektivnosti?[10] Obravnava otroškega ali patološkega govora, jezikovnih napak in razlik v jezikovnih sodbah je dober korak v smer opisa posameznega govorca, ki je namreč presek posameznosti. Govor govorno motenega otroka spada v govor(ico) otrok in govor oseb z enako govorno motnjo, govor ostarelega retorika v govor ostarelih in retorikov, govor lokalnega odvetnika v »lokalščino« in (četudi le občasno) odvetniški govor. S presekom opisov različnih govorov[11]

9 Gre za ugovor metodi, ne preučevani snovi. Pristop, ki naj bi preučeval govorca in ne skupnosti, naj je tudi ne bi izrabljal za idealizacijo podatkov. Ponujena je druga možnost idealizacije. V zadnjem času se trend v tvorbeni slovnici tudi res usmerja k mikrovariaciji. Za pripombo glede odprave nejasnosti se zahvaljujem Marku Hladniku.

10 Mogoče je oblikovati hipotezo: če govorci različnih sistemov v potrebi po sporazumevanju jezik poenostavijo do skupnega pidžina, se lahko enaki poteki odvijajo med govorci sličnega ali skupnega (zaradi idiolektalnosti ali prilagajanja vsebine misli v drugemu bolj razumljivo obliko) jezika: okoliščine, ki bi jih opis govorca moral zastraniti.

precej podrobno opišemo posameznega govorca, z odstranjevanjem pa, kar je skupno vsem govorcem. Morda je nekaj, na kar bi se opis znanja govorca lahko še močneje osredotočal. Mogoče je tudi opažanje, da opisno jezikoslovje ne ozavesti vedno svojih napovedi o različnih delih govorice in kdaj o enem sklepa na podlagi drugega.

Delitev ima posledice v razumevanju razkola med zagovorniki pogleda na jezik kakor temeljno kognitivno prvino (v neki meri izenačitev jezika z govorom v razmerju do zunanjih okoliščin) in pogleda na jezik kakor konvencionalen sistem. Argumente prvi večkrat postavljajo s trditvami o znanju govorca, drugi pa znanju skupnosti ter se ukvarjajo z različnima vprašanjema. Nevidna srž razkola so predpostavke o znanju skupnosti in njegovi naravi.

7 Sklep

Ugotovimo, kaj od jezikoslovja pričakujeta Chomsky in de Saussure. Ko slednji zahteva preučevanje vseh govoric, prvi pa opis vsake rabe, nas primorata v obravnavo govoric sveta v splošnem, najsi bodo posamezne govorice ali skupine podobnih oz. makroareali, pri čemer je govorico ali skupino govoric razumeti kakor tvorbo s skupnimi lastnostmi, ne izbiro knjižnega jezika, ki je le ena od zvrsti, ali jezika države, ki je posledica političnih okoliščin. Na ravni jezikoslovja nas zanima **teorija rekanja**, tj. kakšna je forma, kakšen pomen, izgovor … Pridruži se ji **teorija (znanja) govorca**: kako se govorci razlikujejo, kaj omogoča miselno obdelavo (možgansko pretvorbo) in členitev oblike, pomena, smisla, kakšno je in kako poteka? Kako govorec usvoji in loči razne sisteme in kako vplivajo drug na drugega … Potem je **teorija sporazumevanja**: kakšno rabo pričakujemo v nekih okoliščinah? Kako smisel oblikujejo vsakokratni pogoji? Kakšen je nameravani pomen (smisel, namen sporazumevanja)? Kako se jezik prilagodi nosilcu (mediju) in načelom uspešnega sporazumevanja? Kako poteka menjava kodov, prilagajanje drugemu govorcu v govorjenju in razumevanju … Pridenemo **teorijo (znanja) jezikovne skupnosti**: katero znanje je skupno govorcem, ki se uspešno sporazumevajo, in katero za skupnost značilno? Kaj je skupnega v pomenu izrazov? Kako, ko sta govorca jezika v enakih okoliščinah, nastane (more nastati) nesporazum? (Razkorak v znanju?) Je mogoče ter kako je mogoče, da govorce ob enakem govornem dejanju razumemo drugače ali da v pogovoru enak pomen izrazimo na drugi način …

11 Pozornejši bralec bo opazil, da imamo lahko govor za zaprt (ločen) del trenutno opazovane govorice: register, narečje (notranji del krožnega toka je skupina, ne posameznik). Verjetno gre tudi parole razumeti v splošnem pomenu posebnosti posameznih govorcev v razmerju do (dotične) skupnosti, ki v opisu izmenjave med dvema govorcema ne pride do izraza. V tem pomenu govor približno ustreza priponi *-ščina*: ko govorimo o slovenskem jeziku, imamo navadno v mislih jezik Slovencev, če govorimo o slovenščini, pa največkrat neko vrsto, npr. knjižni jezik; v okviru nemškega jezika ločimo kočevsko nemščino, ne kočevskonemškega jezika. De Saussure je fluidnost opazovanega skušal obvladati ravno z delitvijo na jezik in govor. Na težavo in njeno preziranje opozarja tudi Chomsky (1988: 20).

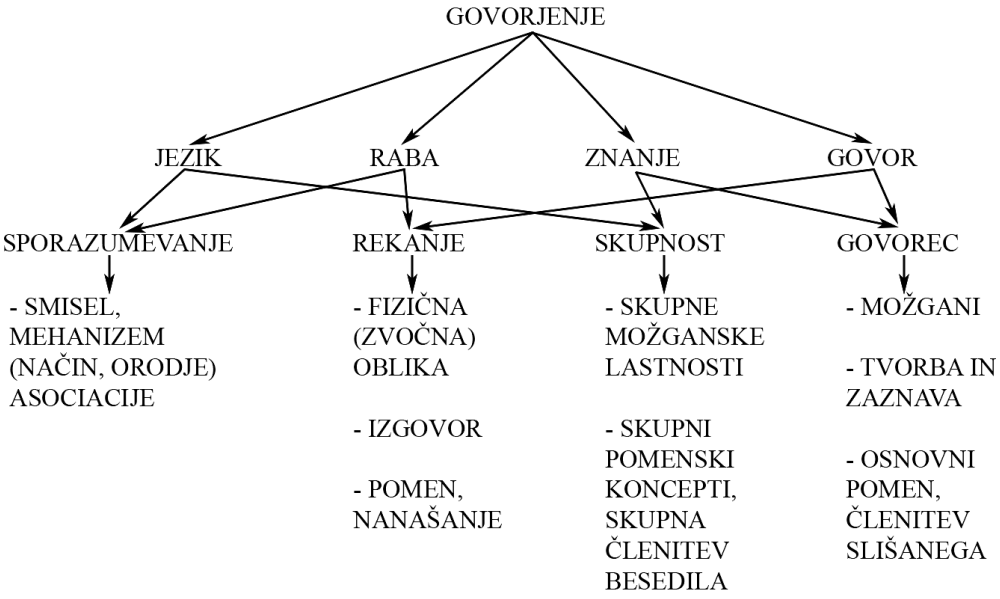

Slika 1: Sinteza delitev de Saussurja in Chomskega

Poleg večjih skupnosti predmet ožimo na ostale sisteme: narečje, sociolekt itn., kamor prenesemo enako obravnavo. Nadaljnjo delitev predmeta po strokah lahko imamo za samoumevno, osredotočajo se na neke okoliščine in povezujejo z drugimi znanostmi. Poleg tvorbene slovnice in pogledov na jezik ima ozir na točni predmet pomembne posledice za slednji del jezikoslovja. Glavni iznos je, da je za raziskovalca in raziskovalni pristop nujna opredelitev preučevanega predmeta ter zavedanje sklepanja o predmetu, ki ni neposredni predmet opazovanja.

Literatura

BOLTA, Marija, 1987: *Tvorbeno-pretvorbena skladnja N. Chomskega*. Maribor: Pedagoška fakulteta.

BYBEE, Joan, MCCLELLAND, James Lloyd, 2005: Alternatives to the combinatorial paradigm of linguistic theory based on domain general principles of human cognition. *The Linguistic Review* 22/2–4. 381–410.

CHOMSKY, Noam, 1965: *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge: The MIT Press.

CHOMSKY, Noam, 1986: *Knowledge of Language: Its Nature, Origin and Use (Convergence)*. New York: Praeger Publishers.

CHOMSKY, Noam, 1988: *Znanje jezika: o naravi, izviru in rabi jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

CHOMSKY, Noam, 2008: *The Essential Chomsky*. London: Bodley Head.

CHOMSKY, Noam, 2011: *Izbrani spisi*. Ljubljana: Modrijan.

GOLDEN, Marija, 2001: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KANTE, Božidar, 1988: Racionalizem ali empirizem – primer Chomsky. Noam Chomsky: *Znanje jezika: o naravi, izviru in rabi jezika*. Ljubljana: Mladinska knjiga. 245–264.

KANTE, Božidar, 2010: Jezik: kaj in zakaj? *Analiza* 3/14. 5–15.

KARLSSON, Fred, 2007: Constraints on multiple center-embedding of clauses. *Journal of Linguistics* 43/2. 365–392.

KENDA - JEŽ, Karmen, 2006: Strukturalizem v slovenski dialektologiji. *Slovensko jezikoslovje danes. Slavistična revija* 54. 115–124, 479–489.

MACKEY, William Francis, 1972: The description of bilingualism. Joshua Aaron Fishman (ur.): *Readings in the Sociology of Language*. Haag: Mouton Publishers. 554–584.

MAJER, Boris, 1978: *Strukturalizem*. Ljubljana: ČZDO Komunist.

NEĆAK LÜK, Albina, 1995: Dvojezičnost ni dvojna enojezičnost. *Uporabno jezikoslovje* 3/4. 8–31.

de SAUSSURE, Ferdinand, 1997: *Predavanja iz splošnega jezikoslovja*. Ljubljana: ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij.

de SAUSSURE, Ferdinand, BALLY, Charles, SECHEHAYE, Albert, RIEDLINGER, Albert, 1916: *Cours de linguistique générale*. Lausanne: Payot.

ŠVAJNCER, Marija, 2012: Pomen in vpliv novih lingvističnih spoznanj Ferdinanda de Saussurja. *Slavia centralis* 5/1. 44–56.

MODEL ZA KORPUS NAREČNEGA GRADIVA TERSKEGA NAREČJA JANA BAUDOUINA DE COURTENAYJA

Janoš Ježovnik
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'282.4(450.365)

V prispevku je predstavljen model za izgradnjo nastajajočega korpusa narečnega gradiva terskega narečja Jana Baudouina de Courtenayja. Izpostavljene so nekatere specifike korpusa in gradiva ter opisana načela lematizacije in oblikoskladenjskega označevanja.

narečni korpus, Jan Baudouin de Courtenay, slovenščina, tersko narečje

The articles discusses the model for setting up a corpus of dialect materials from the Tersko dialect of Slovene as compiled by Jan Baudouin de Courtenay. The specifics of the material as well as the corpus itself are introduced, and the principles of lemmatisation and POS-tagging are described.

dialect corpus, Jan Baudouin de Courtenay, Slovene, Tersko (Torre) dialect

1 Uvod

Delo Jana Baudouina de Courtenayja (1845–1929) o »govorih terskih Slovanov v severovzhodni Italiji«, kot se glasi njegov podnaslov, je izšlo leta 1904 in je druga iz serije knjig gradiv za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo, *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie/Матеpиалы для южнославянской диалектологiи и этнографiи* (v nadaljevanju: Mat. II). Serija naj bi po načrtih avtorja obsegala več knjig; kot je zapisal v pismu Karlu Štreklju, naj bi knjigam z rezijanskimi, terskimi in nadiškimi govori sledilo »še kacih 7–8 tomov s tvarino, nabrano po Goriškem in Kranjskem« (Lenček 1985: 95). Ti načrti so ostali nerealizirani, obsežno rokopisno gradivo za omenjene publikacije pa je Baudouin de Courtenay zapustil arhivu ruske akademije znanosti.

Namen pričujočega prispevka je predstaviti model za vzpostavitev korpusa narečnega gradiva terskega narečja Jana Baudouina de Courtenayja, zbranega v Mat. II. Predstavljeni bodo značilnosti in omejitve obravnavanega gradiva ter način inkorporacije gradiva, torej značilnosti korpusa in načela njegove izgradnje, vključno z načeli lematizacije in označevanja.

2 Narava korpusa

Korpus narečnega gradiva terskega narečja Jana Baudouina de Courtenayja lahko razumemo kot **zgodovinski** in kot **dialektološki** korpus.

Zgodovinski je zato, ker vsebuje besedilno gradivo, zbrano v letih 1873 in 1901, in prikazuje stanje v jeziku tistega obdobja. Tega se je treba zavedati tudi pri uporabi korpusa za dialektološke raziskave sodobnega narečja: korpus je lahko v pomoč, izsledke pa je treba preveriti na sodobnem gradivu.

Ker so v korpusu vsebovana besedila narečna, ga lahko štejemo tudi med dialektološke korpuse. Od modela dialektološkega korpusa, ki ga je za slovenščino s korpusom GOKO prva vzpostavila Klara Šumenjak (2013: 32–35), se loči zlasti po naslednjih značilnostih:

1. medtem ko je GOKO v osnovi govorni korpus, kar je za raziskave narečja smiselno, bo korpus terskega narečnega gradiva Jana Baudouina de Courtenayja zaradi svoje pisne predloge le pisni korpus;
2. korpus GOKO poleg fonološkega zapisa narečnega besedila vsebuje poenostavljeni narečni zapis besedila in njegovo poknjiženo različico (Šumenjak 2013: 45), ki sta ob poizvedbi prikazana vzporedno; korpus terskega narečnega gradiva Jana Baudouina de Courtenayja bo prikazoval le prepis narečnega zapisa, čeprav dopolnitev z ruskim in morda knjižnoslovenskim prevodom ni izključena;
3. ker gre za inkorporacijo zaključene gradivne celote, bo korpus ob vključitvi gradiva iz Mat II. zaprt za nadaljnje gradivske posodobitve; model korpusa GOKO ostaja za tovrstne dopolnitve odprt;
4. pri korpusu GOKO ni označen izvorni narečni zapis, temveč njegova poknjižena različica, kar omogoča avtomatsko označevanje z označevalnikom za slovenski knjižni jezik; zaradi uporabe prilagojenega nabora oblikoskladenjskih oznak avtomatsko označevanje v primeru korpusa gradiva iz Mat II. ni mogoče, zato bo korpus označen ročno, pri čemer bo zaradi ohranitve enostavnosti iskanja lematiziran v poknjiženi obliki.

3 O gradivu

Delo Mat. II je sestavljeno iz dveh delov. Prvi, najobsežnejši del obsega avtorjeve terenske zapise, v drugem pa je zbrano tuje gradivo v manjšem obsegu. Na začetku je obsežen uvod, ki obsega predvsem pojasnila o načinu zapisa, tj. načela označevanja kvalitete in kvantitete različnih glasov ter naglasa, opombe o točnosti zapisa ipd. Zaključni del vsebuje podrobnosti o zapisih in seznam informatorjev (Mat. II 1904: 211–217) ter stvarno kazalo (prav tam: 220).

Narečno gradivo iz prvega dela je Baudouin de Courtenay zapisal v krajih Terskih dolin v letih 1873 in 1901; v času drugega obiska je preveril tudi pravilnost zapisa nekaterih besedil, zapisanih v času prvega obiska; če je bilo mogoče, pri istih informatorjih. Kljub temu je »med ponovno preučitvijo terskih govorov l. 1901 zdaleč privilegiral nabiranje novega gradiva pred izčrpnim preverjanjem starega« (Spinozzi Monai 1988: 48).

Objavljeno je gradivo, zapisano v osemnajstih krajih Terskih dolin. Gradivo posameznega kraja predstavlja zaokroženo poglavje. Na začetku vsakega poglavja so navedeni naslov in vsebina besedil v ruskem in nemškem jeziku, informatorji in morebitne opombe v zvezi z zapisom. Vse narečno gradivo je opremljeno s številkami vrstic in z vzporednim ruskim prevodom.

VII. Заверх (Zavàrx) (Villanova).

Нѣсколько образцов языка, записанных в 1873 г.

Einige im J. 1873 г. niedergeschriebenen Sprachproben.

Они записаны со слов Анджела Негро по прозв. Саботича (Négro Ánǯelo sorakoŋȍn̥ Sabótiɟ), 40 лѣт.

418 ¿Kȁko oblačȉlo su-mjéle ženè tàza-Wàrxaŋ?
419 Katére o-mà ragadȉŋ, ḱíšni meǯelȁnu. Dəm-bòt su-mjȅle ženè te-stȁre čemȍsu bjȅlo wȍz-wòwne; faculȅte su-mjȅle bjȅle
420 wuz-nȉtь še-tè al*púr* wùs-prȅje (alĭ wus-prȅje). Su-mjȅle še pȁs čə̀r wùs-korjȁna; su-mjȅle šè kamьžȍlu po-zȉme wùŋz-wòwne, lь bjȅlu, lь čə́rnu, á po-ljȅte w-srȁkьcь w-mònajȅtax; su-mjȅle ɟamižòt čə̀r po-ljȅte.

---

418 ¿Какое платье было у женщин За-Верхом?
419 У одного полосатая матерія, у другого полушерстяная. Нѣкогда старыя женщины имѣли (носили) бѣлый шерстяной пояс;
420 платки у них были бѣлые нитяные или же из пряжи. [Мужчины] носили тоже черный кожаный пояс (кушак); носили тоже зимою жакет (полукафтан) шерстяной, либо бѣлый, либо черный, лѣтом же [ходили] в рубашкѣ с рукавами; [кромѣ того] носили лѣтом черный камзол.

Slika 1: Primer zapisa v Mat II. (1904: 87)

3.1 Način zapisa

Način zapisa narečnega gradiva je podrobno opredeljen v uvodu Mat. II (1904: IV–XVIII). Baudouin de Courtenay je pri zapisu uporabljal fonetičnim lastnostim govora prilagojeno latinično pisavo.

Večina grafemov »ne potrebuje posebne razlage« (Mat. II 1904: VII), v nadaljevanju pa so razloženi nekateri posebni znaki. Po potrebi je dodan še približek izgovora, kot ga lahko razberemo iz opisa, v slovenski fonetični transkripciji (FT; prim. Kenda - Jež 2011: 27–30) in zapisu IPA.

Grafemi *š*, *ž*, *č*, *ǯ* označujejo ustrezne šumniške pripornike in zlitnike (FT: *š*, *ž*, *č*, *ǯ*; IPA: *ʃ*, *ʒ*, *tʃ* in *dʒ*), pri čemer »se pri izgovoru teh soglasnikov v terskih govorih sliši izrazita srednjejezičnost (palatalnost, ‘mehkost’)« (Mat. II 1904: VIII). Grafem *x* označuje nezveneči mehkonebni pripornik, zveneči mehkonebni pripornik pa je označen z grafemom *γ* (FT: *x*, *γ*; IPA: *x*, *ɣ*). Grafema *ɟ* in *ɖ* označujeta trdonebna zlitnika (FT: *ć*, *ǵ* oz. *t’*, *d’*; IPA: *tɕ*, *dʑ* oz. *c*, *ɟ*): »Izgovor teh fonemov včasih variira. Zaradi svoje neopredeljenosti spominjata na srednjezična, ‘močno mehka’ *t’* in *d’* brez

primesi sičniškega elementa, spet drugič dajeta vtis, ki bi ga lahko bolje odražala grafema *ć* [in] *ʒ́*.« (Mat. II 1904: IX).

V gradivu se variante nosnega zobno-jezičnega zapornika označujejo s štirimi grafemi: *n*, *ɳ*, *ŋ*, *ɒ*. Prvi označuje navadni zobno-jezični izgovor, ostali pa:

ŋ – trdonebni nosni zapornik (FT: *ń*; IPA: *ɲ*);

ɒ – mehkonebni nosni zapornik, alofon *n* pred mehkonebniki (FT, IPA: *ŋ*);

ɳ – nazaliziranost predhodnega samoglasnika; znak iz tipografskih razlogov nadomešča označevanje nosnosti na grafemih, ki označujejo samoglasnike: »*aɳ* = *ą*, *eɳ* = *ę*, *oɳ* = *ǫ itd.*« (Mat. II 1904: X).

Grafemi *є*, *э* in *e* označujejo ozki, široki oz. srednji *e*, grafemi *ѡ*, *ѡ* in *o* pa ozki, široki oz. srednji *o*. Baudouin de Courtenay navaja, da pri *e*-jevskih in *o*-jevskih glasovih zapis fonetične vrednosti ni vedno točen: tako lahko pisna *e* in *o* ponekod označujeta tudi *є* ali *э* oz. *ѡ* ali *ѡ*, nekateri zapisani *є* in *ѡ* pa *i* oz. *u* (Mat. II 1904: XII–XIII).

Grafema *ь* in *ъ* označujeta izgovor reduciranih glasov, ki imata po de Courtenayjevem opisu fonetično vrednost kratkih *є* in *ѡ* (Mat. II 1904: XIII–XIV). V gradivu se prvi znak pojavlja občutno pogosteje od drugega.

Ostrivec nad soglasniki (npr. *b́*, *ý*, *ḱ*, *ĺ*, *ḿ*, *ś*, *v́* ...) označuje njihov palatalizirani izgovor; ponekod je takšen izgovor označen z nadpisanim ^{i} za soglasnikom (npr. s^{i}, t^{i}), sicer pa nadpisani znaki, tudi *i*, pomenijo bežen, reduciran izgovor ustreznega fonema (Mat. II 1904: XIV). Označena je le izrazita palataliziranost (prav tam).

Polkrožec nad znakom (*ă*, *ĕ*, *ə̆*, *є̆*, *ŏ*, *ѡ̆*, *ѿ̆*, *ĭ*, *ŭ*) označuje izrazito kratkost nenaglašenega zložnika, črtica nad znakom (*ā*, *ē*, *є̄*, *ə̄*, *ō*, *ѿ̄*, *ѡ̄*, *ī*, *ū*, *r̥̄*) pa dolžino naglašenega ali nenaglašenega zložnika, izjemoma tudi nezložnika (npr. *n̄*). Črtica lahko nastopa v kombinaciji s krativcem ali ostrivcem, ki označujeta tip (tonemskega) naglasa. Prvi načeloma označuje padajoči (brez znaka za dolžino pa lahko tudi (kratki) dinamični naglas), drugi pa rastoči naglas (brez znaka dolžine pa tudi katerikoli naglas na dolgem zložniku ne glede na tonemsko vrednost) (Mat. II 1904: XVI–XVIII).

Baudouin de Courtenay je za zapis kasnejših dodatkov k besedilu uporabljal različne vrste oklepajev (Mat. II 1904: IV, 17).

Okrogli oklepaj vsebuje zapis variantnega dela besedila:[1]

> *Tȉ mь màš povjє́dàtь, kèj visokò jè tas tlȕ γòr do tə pŕ̥və̀ zvjє́zdə̄ (γòr do tьx pr̥̀vix zvjє́zdѐ)* [...]. (Mat. II: 4)
>
> Ti mi imaš povedati, kaj visoko je ta s tal gor do te prve zvezde (gor do teh prvih zvezd) [...].
>
> 'Ti mi moraš povedati, kako visoko je od tal gor do prve zvezde (gor do prvih zvezd) [...].'

1 Daljše navedbe narečnega besedila so urejene tako, da je v prvi vrstici najprej navedeno narečno besedilo v izvornem zapisu skupaj z navedbo strani v Mat. II. V drugi vrstici je isto besedilo oblikovno-pravopisno poknjiženo, v oklepajih so pojasnjene morebitne oblikovne posebnosti. V tretji vrstici je zapisan knjižnoslovenski prevod.

Oglati oklepaj vsebuje dodatke k prvotnemu besedilu, nove besede ali pojasnila – v gradivu uvaja v glavnem popravke in dopolnitve prvotnih besedil ob pregledu leta 1901. Oglati oklepaj lahko označuje tudi fakultativnost glasov ali delov besed:

> [...] *an šə̀s[t] sòwdə jə kóštalo po lȉtre.* (Mat. II 1904: 8)
> [...] anu šest soldov je koštalo po litru.
> ‘[...] in šest soldov na liter je stalo.’
>
> *Oʃà jə ujȅw ta[γa] velȉcĭγa méγa brȁtra* [...]. (Mat. II 1904: 12)
> Oča je ujel tega velikega mojega brata [...].
> ‘Oče je ujel mojega starejšega brata [...].’

Zaviti oklepaj vsebuje odvečne ali nerazumljive dele besedila; v glavnem se pojavlja v vzporednem ruskem prevodu.

Zvezdici na začetku in koncu okroglega in oglatega oklepaja (tj. (∗ *) in [∗ *]) označujeta, da so bili dodatki ali popravki dopisani leta 1901 med ponovnim pregledom besedila, zapisanega leta 1873:

> *Aɳzàt òɳ ə šъ̀w dòw γ wówkăn, ŋəγá kɷmpáŋan, ā́nu wъ̀s wštrášən (∗wstrȁšəɳ*) ə̀ jeɳ jàw (∗ɖàw*):* [...] (Mat. II 1904: 30)
> Anzat on je šel dol k volkom, njega kompanjem, anu ves ustrašen (∗ustrašen*) je jim jal (∗đal*): [...]
> ‘In zatem je šel dol k volkovom, svojim tovarišem, in jim ves prestrašen dejal: [...]’
>
> *Tə γrjȅx tù nedȅju plēsȁtь [*Bwɷ́x ò nə naγà*] nə̀ parpustȉ bwȍžja juštícja* [...] (Mat. II 1904: 35)
> Te (= to je) greh tu v nedeljo plesati [Bog on *(os. zaim., 3. os. ed. m. sp., nasl.)* ne naga] ne pripusti božja jušticija [...]
> ‘Plesati v nedeljo je greh, [Bog ne dovoli,] ne pripusti božja pravičnost [...]’

3.2 Omejitve gradiva

Zaradi časovne oddaljenosti je treba gradivo jemati kot zapis zgodovinskega stanja v narečju. Iz njega ne moremo neposredno sklepati o današnjem stanju v narečju, posredno pa lahko sklepamo o nekaterih pojavih, ki se odražajo v sedanji podobi narečja, ter o njihovih zametkih. Tako lahko npr. iz opombe v uvodu, da se pri izgovoru šumniških fonemov »sliši izrazita srednjejezičnost (palatalnost, ‘mehkost’)« (Mat. II 1904: VIII), razberemo dejavnik, ki je pomembno prispeval k današnji izgubi fonološkega nasprotja med sičniki in šumevci zlasti v zahodnem delu narečja.[2] Ker se posebnosti pri kvaliteti sičniških fonemov neposredno ne omenja niti te v gradivu niso dosledno označene, ne moremo samodejno sklepati na prisotnost tega pojava že v tistem času.

Naglasne oznake v gradivu so dokaj nepovedne in nezanesljive, kar v uvodu priznava tudi avtor (Mat. II 1904: XVII–XVIII). Ali gre za nezanesljivost zapisa ali pa je nihanje v realizaciji tonemov prisotno že pri Baudouinovih informatorjih in gre torej za nevtralizacijo tonemskih nasprotij, bo treba še preveriti. Glede na podobno nepoveden zapis v gradivu nadiškega narečja (Spinozzi Monai 1988: 56–57), ki tonemska nasprotja ohranja še danes (prim. npr. Šekli 2008), bi lahko sklepali, da

2 S pojavom se celo vzpostavlja tonemski minimalni par [*nùọṣ*] ‘nos’ : [*nuọ́ṣ*] ‘nož’ (Ježovnik 2014: 39).

gre za nezanesljivost zapisa. Gradivo zato ni primerno za natančne naglasoslovne raziskave.

4 Lematizacija

Zaradi kompleksnosti zapisa je potencialno problematičen način podajanja gradiva v obliki, v kakršni je izvorno predstavljeno. Poenostavitev zapisa v skladu s smernicami, predstavljenimi v uvodu, se ne zdi smiselna, ker današnji prikazovalniki omogočajo prikaz naprednega nabora pisav. Poleg tega, da bi bilo tovrstno početje zamudno, obstaja tudi nevarnost nehotene izgube podatkov, saj razmerje med zapisom in okvirnimi fonetičnimi vrednostmi, ki ga vzpostavljajo smernice, ni vedno povsem jasno.

Leme so zapisane v knjižni slovenščini oziroma so pokrnjižene. V tem se naše delo razlikuje od označevanja terskemu narečju tipološko podobnega rezijanskega narečja (prim. Steenwijk 2010). Ta projekt predvideva lematizacijo v standardni rezijanščini po načelih, predstavljenih v standardizacijskih delih Hana Steenwijka (1994, 1999, 2005). Za knjižno slovenščino smo se odločili, ker za tersko narečje še ni bil zasnovan model sistematične standardizacije različnih krajevnih govorov narečja in njihovega enotnega zapisa, snovanje obojega pa presega cilje in obseg teme. Če bi se odločili za zapis lem v narečju, bi bilo nujno najprej vzpostaviti celovit model za standardizacijo, ki bi zagotovil konsistentno in sistemsko medsebojno ujemanje leksemov in kategorij istega tipa. Zaradi neenakomerne gradivne zastopanosti različnih krajevnih govorov in njihove nezadostne opisanosti to zaenkrat ni mogoče. Prav tako iz podobnih razlogov še ni mogoče vzpostaviti zadovoljivega enotnega sistema zapisovanja. Zaradi kompleksnosti znakov in neenotnosti zapisovanja zgolj prepis z znaki, ki jih uporablja Baudouin de Courtenay, ne pride v poštev, saj bi bilo tako oteženo iskanje po lemah.

Narečnim oblikam so pripisane njihove knjižnoslovenske ustreznice ali njihovi oblikovni približki (npr. *kle*, *tle* → *tule* ipd.). V primeru večjih odstopanj od knjižnoslovenske ustreznice, zlasti če beseda v knjižnem jeziku ni prisotna, smo uporabili obliko, navedeno v Spinozzi Monai 2009a in jo ustrezno glasovno-pravopisno pokrnjižili[3] (npr. *djati* → *dejati*, *ejnje*(*le*) ʻ(prav) zdaj’). Prav tako smo se v primeru pisnih dvojnic v gradivu odločili za obliko, ki je kot prednostna navedena v istem delu (npr. *žudih*, *žudi*, *ʒudih* ʻsodnik’→ *ʒudih* → *džudih*).

Narečne foneme /ń/, /ɣ/, /ć/ in /ʒ́/ knjižimo po etimološko-zgodovinskem načelu (npr. *svjećа* → *sveča*, *ɟati* → *dejati* [dəjati]). Težavo predstavljajo pozno prevzete besede, skoraj brez izjeme romanizmi. V tem primeru je knjiženje le glasovno-pravopisno, pri tem pa v zapisu ohranjamo fonema /ć/ in /ʒ́/. Slednji je zapisan z grafemom *đ* (npr. *guđa* ʻvrsta oblačila’ < furl. *gugje*).[4]

3 Izrazje je povzeto po metodologiji knjiženja narečnih hišnih in ledinskih imen, predstavljeni v Klinar idr. 2012: 47–51.

4 Za zapis z grafemom *đ* smo se odločili zaradi enostavnejšega vnosa pri iskanju in zaradi vzporednosti z grafemom *ć* v knjižnih variantah štokavščine (podobna rešitev se pojavlja tudi v Steenwijk 1992). Zapis z dvočrkjema *dj* ali (kot v furlanščini) *gj* bi sicer ustrezal izraziti palatalni naravi glasu, vendar bi lahko prihajalo do zamenjav pri besedah z zaporedji *d* + *j* in *g* + *j*. Zapis z dvočrkjem *dž* ne pride v poštev, saj je tako že označen fonem /ʒ́/; vzporedno z zapisom tega bi lahko po zgledu poljskega pravopisa uvedli dvočrkje

Tujejezični citatni zapisi, ki jih najdemo v gradivu, so lematizirani z ustreznimi tujejezičnimi knjižnimi oblikami, označeni pa so z oblikoskladenjsko oznako X (Ostalo).

Pri lematizaciji lastnih imen upoštevamo rešitve v Spinozzi Monai 2009a, v pomoč pa so nam različna onomastična in toponomastična dela (Merkù 1997, 2006; Dapit 2001).

5 Oblikoskladenjsko označevanje

5.1 Nabor oblikoskladenjskih oznak in načela označevanja

Za osnovo nabora oblikoskladenjskih oznak smo vzeli specifikacije MULTEXT-East (v. 5) za rezijansko narečje, ki jih je ob sodelovanju pri navedenem projektu izdelal Han Steenwijk (2010) in so označene z licenco Creative Commons.[5] Za to smo se odločili, ker je rezijanščina oblikovno in skladenjsko tipološko zelo podobna terskemu narečju. Omenjeni nabor predstavlja ustrezno osnovo tudi v primerjavi z uveljavljenim naborom oblikoskladenjskih oznak za označevanje slovenskega (knjižnega) jezika JOS (Erjavec idr. 2010), saj ta ni prilagojen narečnim značilnostim, ki jih knjižni jezik ne pozna, npr. določnemu in nedoločnemu členu, v narečju pogosteje rabljenim glagolskim oblikam (deležnik na *-ć*, vezni naklon ...), s prostorskim prislovom ojačanim prostorskim predlogom (*ta na*, *tle par*, *ta v* ...) itn.

Pri označevanju oblik v primeru nejasnosti označimo tiste, ki so skladenjsko pričakovane. S tem se izognemo napačnemu označevanju narečnih oblik, ki so homonimne nekaterim knjižnim:

> *Àn mi màš povjȩ́dàtь, kèj zvjézdȅ jè tù firmamȅntu.* (Mat. II 1904: 4).
> Anu mi imaš povedati, kaj zvezde je tu v firmamentu.
> 'In povedati mi moraš, koliko zvezd je na nebu.'

V navedenem primeru obliko *zvjézdȅ* zaradi skladenjskega okolja označimo kot rodilnik množine, ne pa morebiti zaradi končnice kot tožilnik množine.[6]

Podobno velja za označevanje veznega naklona, ki je v nekaterih oblikah homonimen velelnemu, zato se tudi v tem primeru oznaka določi glede na skladenjsko okolje (npr. obvezno nastopa v odvisnem stavku z ozkim naborom podrednih veznikov).[7]

Na nejasnih mestih si, če je to mogoče, pomagamo z ruskim prevodom. V spodnji povedi bi lahko bila poudarjena oblika označen bodisi kot rodilniška bodisi kot (brezpredložna) mestniška:

> *Xódimo májše tu cjérkwo* ***svétə Marijə Mardalénə****.* (Mat. II 1904: 106)
> Hodimo [k] maši tu v cerkvo svete Marije Magdalene/[k] sveti Mariji Magdaleni.
> 'K maši hodimo v cerkev svete Marije Magdalene/k sveti Mariji Magdaleni.'

dź, vendar bi to precej otežilo vnos besede pri iskanju. Ta omejitev velja tudi za grafem *ǵ*, ki je za zapis podobnega glasu v rezijanščini predviden v Steenwijk 1994 in rabljen v nadaljnjih delih.

5 Dostopno prek: http://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0.

6 Ostale pojavitve v obravnavanem gradivu, pa tudi oblike, ki se sinhrono pojavljajo v narečju, nam potrjujejo, da se pri nekaterih samostalnikih *o-* in *ā*-sklanjatve v rodilniku množine namesto pričakovanih končnic res pojavlja končnica *-e*.

7 V zvezi z veznim naklonom (subjunktivom oziroma konjunktivom) v terščini prim. Spinozzi Monai 2009b, v rezijanščini pa Ježovnik 2015.

Ker ruski prevod navaja rodilniško (*святой Маріи Магдалины*), in ne mestniške oblike (**святой Маріи Магдалинѣ*), pri označevanju izberemo prvo.

5.2 Nekaj dopolnitev in sprememb izhodiščnega nabora

V nadaljevanju je navedenih nekaj večjih dopolnitev oziroma sprememb izhodiščnega nabora oblikoskladenjskih oznak in sistema označevanja (Steenwijk 2010).

5.2.1 Glagol

Iz osnovnega nabora sta bili odstranjeni oznaki ***imperfekt*** in ***aorist***, saj se ti dve obliki v gradivu ne pojavljata. Izjema so (prvotno verjetno) aoristne oblike glagola *biti*, na katere so se naplastile spolske končnice; te so označene z oznako ***preteklik***:

Já sь bi šùw φčéra wùŋ óru po sjȅno[.] (Mat. II 1904: 92)
Jaz si *(1. os. ed. sed.)* bi *(m. sp. ed. pret./aor.)* šel včeraj ven goro po seno.
'Včeraj sem (bil) šel na goro po seno.'

Di gráčje ɟe ne bà pœlénta, ma tə̀ njȅbo[.] (Mat. II 1904: 26)
Di gračje če ne (= na *(os. zaim., 3. os. ed. ž. sp., nasl.)* je) ba *(ž. sp. pret. ed. pret./aor.)* polenta, ma te (= to je) ne bo *(sr. sp. ed. pret./aor.)*.
'Hvala bogu, če je bila polenta, a je ni bilo.'

Deležniki (oziroma deležja) so označeni bodisi z oznako za glagol bodisi z oznakami za pridevnik (deležniki) oziroma prislov (deležja), odvisno od skladenjske vloge v stavku. ***Način***, atribut, ki v nabor JOS ni vključen, se označuje le pri deležnikih, in sicer tako, da se skupaj z oznako časa (***sedanjik*** ali ***preteklik***) tvorijo naslednja razmerja:

- tvornosedanji deležnik (na *-ć*): ***sedanjik***, ***tvorni***;
- tvornopretekli deležnik (na *-l*): ***preteklik***, ***tvorni***;
- trpnopretekli deležnik (na *-n*/*-t*): ***preteklik***, ***trpni***.

5.2.2 Zaimek

Poseben problem predstavlja označevanje sklopljenih oblik naslonske oblike osebnega zaimka za 3. osebo ednine ženskega spola (*na* 'ona') oziroma kazalnega zaimka za srednji spol (*to*) in glagola biti (*na (j)e > ne*; *to (j)e > te*). Te oblike so označene kot navezne oblike ustreznih zaimkov.

5.2.3 Prislov

Ker označevanje korpusa poteka ročno, je mogoča natančnejša pomenska delitev prislovov. Pri atributu ***vrsta*** je vrednost ***splošni*** nadomeščena z vrednostmi ***kakovostni***, ***merni***, ***vzročni***, ***prostorski*** in ***časovni*** prislov (po Toporišič 2000: 406).

5.2.4 Predlog

Atribut ***vrsta*** v izhodiščnem naboru vsebuje le vrednost ***predlog***. Ker so v terščini vse adpozicije predlogi, je ta atribut odvečen in je bil zato odstranjen iz nabora. Z vrednostjo ***sestavljen*** (atribut ***tvorba***) so poleg (sinhrono razvidno) tvorjenih predlogov označeni tudi s prostorskim prislovom ojačani predlogi (npr. *ta za*, *ta na*, *ta par* ...).

Literatura

DAPIT, Roberto, 2001: *Cognomi e nomi di famiglia dell'Alta Val Torre*. Bardo: Občina Bardo.

ERJAVEC, Tomaž, KREK, Simon, ARHAR, Špela, FIŠER, Darja, LEDINEK, Nina, SAKSIDA, Amanda, SIVEC, Breda, TREBAR, Blaž, 2010: *Oblikoskladenjske specifikacije JOS*. Različica 1.1. http://nl.ijs.si/jos/index-sl.html

JEŽOVNIK, Janoš, 2014: Izvor poimenovanj za orodja in hišne pripomočke v terskem narečju. *Jezikoslovni zapiski* 20/2. 37–52.

JEŽOVNIK, Janoš, 2015: Vezni naklon v rezijanščini. Danila Zuljan Kumar, Helena Dobrovoljc (ur.): *Škrabčev zbornik 8*. *Zbornik prispevkov s simpozija 2013*. Nova Gorica: Založba Univerze v Novi Gorici.

KENDA - JEŽ, Karmen, 2011: Fonetična transkripcija. Jožica Škofic (ur.): *Slovenski lingvistični atlas 1: Človek (telo, bolezni, družina)*. *Atlas (SLA 1.1)*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 27–30.

KLINAR, Klemen, ŠKOFIC, Jožica, ŠEKLI, Matej, PIKO - RUSTIA, Martina, 2012: *Metode zbiranja hišnih in ledinskih imen*. Jesenice, Celovec: Razvojna agencija Zgornje Gorenjske.

LENČEK, Rado, 1985: Štrekljeva pisma Janu Baudouinu de Courtenayju in Baudouinova Štreklju. *Slavistična revija* 33/1. 72–100.

MERKÙ, Pavle, 1997: *La toponomastica dell'Alta Val Torre*. Bardo: Občina Bardo.

MERKÙ, Pavle, 2006: *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*. Uredila Silvo Torkar in Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SPINOZZI MONAI, Liliana, 1988: Introduzione/Uvod. Jan Baudouin de Courtenay, 1988: *Materiali per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale IV*. *Testi popolari in prosa e in versi raccolti in Val Natisone nel 1873*/*Materiali za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo. Ljudska besedila v prozi in verzih, zbrana v Nadiških dolinah leta 1873*. Trieste/Trst: Editorialie Stampa Triestina/ Založništvo tržaškega tiska, Centro studi/Študijski center Nediža. 11–57.

SPINOZZI MONAI, Liliana, 2009a: *Il Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay*. Videm: Consorzio Universitario del Friuli; Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Sankt Petersburg: St. Petersburg branch of the Archive of the Russian Academy of Sciences.

SPINOZZI MONAI, Liliana, 2009b: Ipotesi di un calco paradigmatico slavo-romanzo (l'imperativo-congiuntivo, uno studio fondato sul Glossario del dialetto del Torre di Jan Baudouin de Courtenay). *Demetrio Skubic octogenario*. *Linguistica* 49/2. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 295–308.

STEENWIJK, Han, 1992: *The Slovene dialect of Resia: San Giorgio*. Amsterdam, Atlanta: Rodopi.

STEENWIJK, Han, 1994: *Ortografia resiana*. *Tö jošt rozajanskë pïsanjë*. Padova: CLEUP.

STEENWIJK, Han, 1999: *Grammatica pratica Resiana*. *Il sostantivo*. Padova: CLEUP.

STEENWIJK, Han, 2005: *Piccolo dizionario ortografico resiano*. *Mali bisidnik za tö jošt rozajanskë pïsanjë*. Padova: CLEUP.

STEENWIJK, Han, 2010: Resian Specifications. Tomaž Erjavec (ur.): *MULTEXT-East Morphosyntactic Specifications, Version 5*. http://nl.ijs.si/ME/V5/msd/html/msd-sl-rozaj.html

ŠEKLI, Matej, 2008: *Zemljepisna in osebna lastna imena v kraju Livek in njegovi okolici*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

ŠUMENJAK, Klara, 2013: *Opis govora Koprive na Krasu na osnovi dialektološkega korpusa. Doktorska disertacija*. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične vede.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Vir

Mat II. = BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan, 1904: *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie II*. *Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien*. Sankt Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Besedilo je bilo pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola, ki ga je na ZRC SAZU razvil Peter Weiss.

STILISTIKA V SLOVARJU: OZNAKA PUBLICISTIČNO

Monika Kalin Golob
Fakulteta za družbene vede, Ljubljana

UDK 811.163.6'374'38:004

Prispevek s primerjavo besedišča z oznako publicistično v treh priročnikih (SSKJ, SP 2001, SSKJ 2) in primerjavo dveh konceptov za slovar slovenskega jezika ugotavlja, da tradicionalno pojmovana publicistična funkcijska zvrst ne omogoča ustreznega kvalificiranja prvin, ki jih uporabniki razumejo kot tipične za novinarska besedila. S sodobnimi jezikovnimi tehnologijami in viri bi bilo mogoče obdelati gradivo, ki bi izkazalo tipične poročevalske avtomatizme in razaktualizirane publicizme. To sta gotovo dve stilni plasti, ki bi ju bilo treba označiti v kateremkoli novem slovarskem priročniku, najbrž z aktualnejšo oznako *novinarsko* ali *v novinarstvu*.

leksikografija, stilistika, kvalifikatorji, publicistično, novinarsko/poročevalsko

Comparison of vocabulary with the style-label ʻpublicistic' in three manuals (SSKJ, SP 2001, SSKJ 2) and of two concepts for a dictionary of Slovene shows that the traditionally conceptualised publicistic field or register does not allow suitable labeling of lexemes, that users understand as characteristic of journalistic texts. It would be possible using contemporary linguistic technologies and sources to process material, that would show typical journalistic stock phrases and dated patterns. These are certainly two style groups, that should be marked in any new dictionary, most probably with the more contemporary label of ʻjournalistic' or ʻjournalese'.

lexicography, stylistics, style-labels, journalese

1 Uvod

Stilistika kot veda o stilnih sredstvih jezika in besedil (Toporišič 1992: 311), o izraznih možnostih in sredstvih različnih ravni jezikovnega sistema, njihovih stilnih pomenih in označenostih (konotacijah), zakonitostih rabe jezika v različnih sporočanjskih okoliščinah ter posebni organizaciji jezika, prilagojeni področjem rabe jezika (Kožina v: Katnić-Bakaršić 2007: 46) je izrazito interdisciplinarna (Hoffmanova 1997) oz. kar transdisciplinarna veda (Katnić-Bakaršić 2007: 46) s stičišči različnih teorij in pogledov na jezik v rabi.

Kot poudarja Sorlin (2014: 6), lahko stilistika zaradi raziskovanja jezika kot kontekstualiziranega obstaja zgolj kot meddisciplinarno področje. Kot piše že Korošec (1998: 8), ko definicijo stila postavlja s šestih vidikov, je namreč stil mogoče opazovati le na ravni jezikovne rabe, rezultata jezikovne dejavnosti, tj. v sporočilu, komunikatu.

Kompleksnost stilističnega raziskovanja se dobro pokaže prav pri leksikografskem delu, ko je treba jezikovne različice uslovariti in jih kar se da nazorno predstaviti uporabniku slovarja. Slovarji so za ta namen kot standardne sprejeli oznake oz. kvalifikatorje, torej okrajšave, ki kažejo »da je dana leksikalna enota stilno označena, strokovna ali časovno opazna« (Žmigrodzki 2010: 12).

Slovar leksikografije (Hartman, James 1998) ob definiciji stilne oznake (ang. *style label*) kot oznake za stilno raven leksema v slovarju dobro ponazarja zapletenost leksikografije in stilnega označevanja: »Stil je notorično težko opredeliti in slovarji so imeli težave z označevanjem vidikov jezikovne rabe z enotno stilno oznako. (Je 'pogovorno' lastnost stila ali stopnje formalnosti ali celo družbeni status?).«

Kot ob poskusnem snopiču (prim. Novak 1963; Pogorelec 1964) in po izidu prve knjige *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) navajata Košmrlj in Müller (1972), so bila vprašanja v zvezi s stilnimi oznakami »osrednje in verjetno najbolj tehtno področje slovenskih kritik v zvezi s slovarjem«. In čeprav so kvalifikatorji po Müllerju (2009: 18) temeljna kvaliteta SSKJ, je »vendar potrebna sistemske in distribucijske preureditve in prevetritve. Kritiki so se ustavljali zlasti ob kvalifikatorjih publicistično, ekspresivno, knjižno, pesniško.«

Kvalifikator publicistično (publ.) je med vsemi temi raziskovalno posebej zanimiv, saj je ob pregledu leksike, označene s publ., razvidno, da v SSKJ ta oznaka ne kvalificira (le) besedja oz. posameznih pomenov, ki bi bili stilnoplastno povezani z rabo v publicističnih besedilih, ampak je zaznamovana s slabšalnim vrednotenjem oz. kar jezikovno kritiko: »O tem kvalifikatorju bi bilo dobro povedati tudi to, da je hote ali nehote, zavestno ali spontano, nosil s sabo tudi takrat negativistični prizvok. Publicistično nam je pomenilo stilno slabo. To je škoda in mislim, da je treba do tega kvalifikatorja oziroma te oznake in sploh do tega gradiva nujno drugače pristopiti« (Vidovič Muha v: Müller 2009: 21). Humar (2009: 66) dodaja, da so bili kot publicistični označeni »ne termini iz publicistike, ampak zlasti s stilnega stališča neustrezni izrazi, ki se uporabljajo v sredstvih javnega obveščanja«.

V prispevku bomo analizirali gradivo, označeno s kvalifikatorjem *publicistično*, v SSKJ (1970–1991), SP 2001 in SSKJ 2 (2014). Ugotoviti želimo, kakšne so razlike med prvo in drugo izdajo SSKJ, ali je bila oznaka glede na kritike SSKJ ažurirana in ali je tovrstna oznaka ustrezna oz. potrebna tudi za bodoče slovarje slovenskega jezika.

Po primerjalni analizi smo v razmislek o kvalificiranju leksike ocenili tudi Predlog za izdelavo *Slovarja sodobnega slovenskega jezika* (SSSJ, http://www.sssj.si, 2013), ki je bil prvič javno predstavljen maja 2013, in Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (NSSKJ, http://www.fran.si, 2015), ki je bil predstavljen marca 2015.

Da bi preverili, kakšno podobo kaže sodobno gradivo in kako je bila glede obravnavanega kvalifikatorja označena Leksikalna baza za slovenščino,[1] smo pregledali

1 Baza je bila izdelana pri projektu Sporazumevanje v slovenskem jeziku, vsebuje 2.500 iztočnic in je na voljo v formatu XML (http://www.slovenscina.eu/spletni-leksikalna.baza).

z diskurznimi oznakami kvalificirano besedišče, kot je bilo pripravljeno za obravnavo stilističnih kvalifikatorjev v delovni skupini za stilistiko in kvalifikatorje v okviru Konzorcija za jezikovne vire in tehnologije, ki deluje v koordinaciji Centra za jezikovne vire in tehnologije Univerze v Ljubljani (CJVT, http://www.cjvt.si/projekti/sssj).

2 Kvalifikator publicistično v SSKJ, SP 2001 in SSKJ 2

Najprej nekaj statističnih podatkov:[2] v SSKJ je z oznako publ. kvalificirano 3.627 pojavitev v 2.696 geselskih člankih. V SSKJ 2 je tako kvalificirano 3.590 pojavitev v 2.667 geselskih člankih, v SP 2001 pa 1.748 pojavitev v 1.501 geselskem članku.

Primerjava med SSKJ in SSKJ 2 kaže, da 75 gesel, ki so imela v SSKJ kvalifikator publ., tega nimajo več: *anglofonski*, *bananski*, *brezvezen*, *dati*, *dejanski*, *diverzifikacija*, *dober*, *dolgometražnik*, *doprinos*, *dosoditi*, *družina*, *efektiva*, *ginljivka*, *grozljivka*, *handicapirati*, *himalajec*, *infrastruktura*, *instruktaža*, *iztočnica*, *izvenzakonski*, *kadrovati*, *kadrovec*, *kadrovik*, *kantavtor*, *koalicija*, *komunikacija*, *kotizacija*, *kratkometražnik*, *leader*, *manager*, *managerstvo*, *maraton*, *maratonski*, *marketing*, *medij*, *medijski*, *načrtovalec*, *najstnik*, *nedvomen*, *nepartijec*, *nogomet*, *obvoziti*, *odpreti*, *oko*, *opismeniti*, *opismenjevati*, *opozicija*, *osip*, *outsider*, *parlamentarec*, *pirat*, *planet*, *plinifikacija*, *počitničar*, *policijski*, *posloven*, *povraten*, *pridobiti*, *prismučati*, *promocija*, *prvenstven*, *reči*, *red*, *refleksija*, *rizičen*, *slogan*, *sponzor*, *superstruktura*, *teenager*, *top*, *veriga*, *vladen*, *vzeti*, *zamrzniti*, *zamrzovati*, *zasnežiti*.

Na novo je v SSKJ 2 pridobilo oznako publ. 41 gesel: *branilka*, *bruseljski*, *bum*, *diktatorica*, *diktatorka*, *estraden*, *evrodežela*, *hendikep*, *hendikepirati*, *inštruktaža*, *izzivalec*, *izzivalka*, *kolač*, *kršiti*, *lider*, *likovnica*, *menedžer*, *menedžerka*, *menedžerstvo*, *milenijski*, *naskok*, *naslovljenka*, *nasprotnica*, *nekaj*, *nekam*, *nobelovka*, *osvajalec*, *osvajalka*, *ovratnik*, *pribaviti*, *protagonistka*, *prvoborka*, *pustolovka*, *šolnica*, *tinejdžer*, *trojka*, *vzhodnjak*, *vzhodnjakinja*, *zadeva*, *zahodnjakinja*, *zasledovalka*.

2.1 Od SSKJ k SSKJ 2

Spremembe v treh priročnikih lahko poskupinimo takole:

a) Posamezni leksemi[3] so brez kvalifikatorja publ. že v SP 2001, enako tudi v SSKJ 2: *anglofonski*, *komunikacija*, *kotizacija*, *maratonski*, *načrtovalec*, *najstnik*, *obvoziti*, *osip*, *plinifikacija*, *počitničar*, *povraten*, *promocija*, *refleksija*, *rizičen*, *sponzor*; oziroma jih v SP 2001 ni, v SSKJ 2 pa so brez kvalifikatorja: *dejanski* (dodano je le *v členkovni rabi*), *infrastruktura* (dodano je le *navadno s prilastkom*), *izvenzakonski*.

b) Posamezni leksemi so v SSKJ in SP označeni s kvalifikatorjem publ., v SSKJ 2 so brez njega: *diverzifikacija*, *družina*, *grozljivka*, *iztočnica*, *kadrovati*, *kadrovik*, *kantavtor*, *maraton*, *medij*, *opismeniti*, *opismenjevati*, *opozicija*, *parlamentarec*, *pirat*, *prvenstven*, *slogan*, *superstruktura*, *veriga*.

2 Zahvaljujem se Simonu Kreku za pomoč pri elektronskem pridobivanju podatkov za primerjavo obeh slovarjev.

3 Navedena so gesla, v katerih se pojavi pri (posameznem) pomenu, iztržku ali gnezdu kvalifikator publicistično.

Skupini a) in b) v večini primerov kažeta v času nastajanja SSKJ novejšo leksiko ali pomene, ki so se glede na vlogo medijev pojavili prav v časopisju in se tam tudi popularizirali, vendar vsekakor ne gre za specializirano stilno plast znotraj poročevalstva oz. medijev.

c) Posamezni leksemi so v SSKJ označeni s kvalifikatorjem publ., v SP enako ali pa teh gesel sploh ne vsebuje, v SSKJ 2 pa imajo drug kvalifikator ali pojasnilo (navedeno v oklepaju): *bananski* (slabš.), *efektiva* (voj.), *ginljivka* (zastarelo), *kadrovec* (nekdaj), *nepartijec* (pog. v social.), *nogomet* (ekspr.), *policijski* (ekspr.), *pridobiti* (pog.), *prismučati* (ekspr.), *top* (pog.), *zamrzniti*, *zamrzovati*, *zasnežiti* (vsi trije imajo označeno le prehodno rabo brez publ.).

č) Leksemi, ki so v priročnikih označeni različno: *dolgometražnik* (SP film. žarg.; SSKJ 2 film.), *dosoditi* (SP šport. žarg.; SSKJ 2 šport.), *kratkometražnik* (SP film. žarg.; SSKJ 2 film.), *outsider* (SP avtsajder; SSKJ 2 pog.).

Skupini c) in č) vsebujeta leksiko, ki je iz žive rabe odšla, tisto, ki je prvotno z določenega strokovnega področja, a so jo zaradi rabe tudi v medijih kvalificirali kot publ., SSKJ 2 pa je to popravil, in leksiko, ki so jo v SSKJ 2 označili s čustvenostnimi kvalifikatorji. Slednja vsaj v primerih *pokazali so lep nogomet*, *prismučal je prvo mesto* in *policijska država* v medijih nastopa kot del športnega in političnega poročanja. Od večine primerov, označenih s publ., so prav take razaktualizirane zveze in frazemi tipična stilna plast, ki bi lahko bila okvalificirana kot publ.

d) Gesla, ki so le v SSKJ, druga dva priročnika teh gesel ne vsebujeta: *handicapirati*, *instruktaža*, *managerstvo*, *oko* (*v vojni je izgubil obe očesi*).

e) Gesla, ki imajo v SSKJ 2 kazalke gl., v SP niso uvrščena; *leader* (gl. lider), *manager* (gl. menedžer).

V skupinah d) in e) so večinoma citatne in tuje besede, ki so se do danes ustalile v drugačni pisni obliki. Zakaj ima kvalifikator publ. v SSKJ iztržek *v vojni je izgubil obe očesi*, je težko razložiti.

f) Leksemi so v SSKJ in SP 2001 označeni s publ., v SSKJ 2 pa so v frazeološkem gnezdu brez kvalifikatorja: *planet* (za *rdeči planet*), *posloven* (za *do njih je vselej zelo posloven*), *red* (za *spraviti problem z dnevnega reda*).

2.2 Novo označeni publicizmi v SSKJ 2

V primerjavi z zgornjimi skupinami so v SSKJ 2 na novo s publ. okvalificirani:

a) ženske oblike za lekseme moškega spola, ki že imajo kvalifikator publ.: *branilka*, *likovnica*, *naslovljenka*, *nobelovka*, *protagonistka*, *prvoborka*, *zasledovalka*, *vzhodnjakinja*, *zahodnjakinja*; sploh če gre za pomenski prenos: *posameznica ali moštvo, ki zmaga na prejšnjem tekmovanju in se ponovno bori za naslov* (branilka), *vodilna ženska nasploh* (protagonistka), *ženska, ki si zelo prizadeva za kaj* (prvoborka);

b) novejše besede in besedne zveze oz. njihovi pomeni: *bruseljska trojka*, *evrodežela*, *hendikep*, *hendikepirati*, *inštruktaža*, *lider*, *menedžer*, *menedžerka*, *menedžerstvo*, *modna diktatorica/diktatorka*, *slovenska estradna scena*, *finančni kolač*, *kršiti*

zračni prostor, *milenijski vrh*, *imeti precejšen naskok v vesoljskih raziskavah*, *beli ovratnik*, *tinejdžer*;

c) nekaj besed, ki bi jim ustrezal kvalifikator zastarelo: *pribaviti* (SSKJ ima kvalifikator zastarelo), *pustolovka* (umetniško delo s pustolovsko vsebino), *šolnica*, *vzhodnjak*, tudi že omenjeni *vzhodnjakinja*, *zahodnjakinja* (v pomenu *kdor je naklonjen vzhodnim/zahodnim idejam*), *zadeva* (*brzojaviti v zadevi predsednikovega obiska*);

č) nekaj primerov iz športnega poročevalstva: *izzivalec*, *izzivalka*, *osvajalec*, *osvajalka*;

d) slovnično napačni rabi *nekaj*, *nekam* namesto *kaj*, *kam*.

2.3 SSKJ – SSKJ 2

Primerjava kaže, da tudi v najnovejšem slovarju problematike kvalifikatorja publicistično leksikografi niso uspeli razrešiti. Predvsem zaradi sledenja SSKJ (vsaj pri ženskih oblikah že kvalificiranih moških samostalnikov in pri kvalificiranju slovničnih napak s publ., pa tudi razvrščanju novejše leksike kot publicistične, ker se pač v časopisju pojavi, ne glede na področje, od koder prihaja v medije), nekaj pa zaradi še vedno nejasne odločitve, kaj je stilna plast, ki jo lahko označimo kot »publicistično«.

3 Koncepti za prihodnost: *Predlog Slovarja sodobnega slovenskega jezika* (SSSJ) in *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (NSSKJ)

Za nadaljnji razmislek o kvalificiranju leksike z oznako publ. smo pregledali oba predloga, ki bi sicer zaslužila temeljito primerjalno analizo (gl. tudi Gantar 2014; Krek 2014; Kosem 2014), a ustavili se bomo le pri problematiki kvalificiranja za novinarska besedila tipične leksike. Predlog SSSJ navaja (Krek, Kosem, Gantar 2013: 34), da dobi uporabnik prek oznak »osnovno informacijo o tem, v kakšnem kontekstu se beseda običajno rabi in kako učinkuje v realni komunikaciji«. Predvidene so naslednje oznake (prav tam: 94–95): področne (raba, omejena na določeno strokovno področje), diskurzne ali kontekstualne (omejitev na tipične sporočanjske situacije, besedilne tipe ali diskurze), slovnične, stilne (te so registrske in konotacijske), pragmatične in časovne. Predvidevamo lahko, da bi besedišče, ki ga SSKJ, SP in SSKJ 2 označujejo kot publicizme, lahko našli med diskurznimi/kontekstualnimi oznakami. Da bi to preverili, so bila iz Leksikalne baze za slovenščino z orodjem iLex v datoteko Word izvožena vsa gesla, ki so vsebovala katerokoli oznako, in sicer za vsak tip oznake posebej.[4] Pri pregledu diskurznih/kontekstualnih oznak se je pokazalo, da gre v številnih primerih, ki so označeni z *zlasti v športu*, *v športnem kontekstu*,[5] *v poli-*

4 Iztoku Kosmu se zahvaljujem za ta izvoz.

5 **kronati** glagol 1. uspešno zaključiti oznaka kontekst: v športu: kdo krona nekaj s čim; kronati z [zadetkom, golom, zmago, kolajno]: Že v peti minuti je tretji ljubljanski napad izpeljal šolsko akcijo, ki jo je z zadetkom kronal Fajdiga; Najprej je z dvema več na ledu zadel Vnuk, nato pa je prednost igralca več z golom kronal še Jan; Slovenski odbojkarji so premiero v evropski ligi A kronali s sijajno zmago v Turčiji.

tičnem kontekstu,[6] *v gospodarstvu*, pa tudi z *novinarski žargon* in *navadno o športnem dogodku*, za enote, tipične za novinarska (poročevalska) besedila. V stilistiki jih je definiral Korošec (1998), njihov zgodovinski vidik je analizirala M. Kalin Golob (2003), sodobnejše zglede ter poglede na razaktualizacijo in publicizme v poročevalstvu pa je dodala G. Červ (2008).

V osnutku NSSKJ (2015: 64) preberemo, da za »označevanje leksikalnih enot in pomenov z značilnostmi publicističnih, poslovno-uradovalnih in umetnostnih besedil predlagamo označevanje z opisnimi kvalifikatorskimi pojasnili, in sicer z neposredno navedbo besedilnih tipov in obrazcev, v katerih se določeno izrazje pojavlja«. Podrobneje je pojasnjeno (prav tam: 66):

> Leksikalne enote, njihovi pomeni in podpomeni, ki se pojavljajo npr. zlasti v publicističnih, poslovno-uradovalnih ali umetnostnih besedilih, so označeni z opisnim kvalifikatorskim pojasnilom, npr. v poslovno-uradovalnih besedilih, v publicističnih besedilih, v umetnostnih besedilih. Kadar jim je mogoče pripisati točno določene tipske oznake, jih čim bolj natančno opredelimo, npr. v publicističnih besedilih s področja glasbe oz. v reportažah, v poeziji, v oglasnih besedilih ipd. Če se bo pri urejanju oz. redigiranju gradiva izkazalo za relevantno, bomo za tovrstne leksikalne enote, njihove pomene in podpomene uvedli samostojne kvalifikatorje, tj. poslovno-uradovalno (posl.-urad.), publicistično (publ.), umetnostno (umetnostn.).

Pred tem pa bo treba razjasniti, katere enote, ki se pojavljajo v publicističnih besedilih, bodo označene kot take, da bi se izognili praksi SSKJ (in SSKJ 2), ki je pod to oznako brez pravih kriterijev uvrščal jezikovno in stilno šibke ubeseditve, ne pa za poročevalska besedila tipične leksikalne enote.

4 Sklep

Tradicionalno poimenovana publicistična funkcijska zvrst je že od šestdesetih let 20. stol. z raziskavami Korošca (1976, 1998) označena kot stilno tako raznorodno področje, da ne omogoča enotnega raziskovanja. Temu dejstvu bi morali slediti tudi pri razmislekih o kvalificiranju prvin, ki so tipične za novinarska besedila.

Izpisi iz leksikalne baze kažejo, da bi bilo mogoče z označevanjem podatkovnih baz in križanjem žanrskih oznak po virih gradiva pridobiti dovolj verodostojno gradivo, ki se znotraj novinarstva pojavlja tako v obliki specializiranih izrazov kot pomenov pri poročanju o športu, gospodarstvu, financah in politiki ter ga označuje težnja po razaktualizaciji prvotno aktualiziranih (frazemskih, metaforičnih) prvin, do katere prihaja zaradi pogoste rabe, in težnja po avtomatizaciji, ki se kaže v tipičnih

6 **blokirati** o postopku, dejavnosti oznaka kontekst: v političnem kontekstu (če USTANOVA ali DRŽAVA blokira drugo USTANOVO ali njena PRIZADEVANJA, jih ovira in onemogoča uresničitev): Mestni svet večinoma blokira vse odločitve v zvezi z Metelkovo. Velike države, skratka, ne bodo tlačile majhnih članic, kajti vsaka odločitev mora biti soglasna – v skrajnem primeru lahko majhne države blokirajo odločitve velikih; Avstrija je teden dni prej, preden je blokirala pristopna pogajanja s Slovenijo, privolila v zaprtje poglavja o energiji z Madžarsko [...]; Poudaril je, da bi z zavrnitvijo zakona blokirali pogajanja o dveh ključnih poglavjih; Madrid naj bi bil pripravljen iti celo tako daleč, da bi blokiral širitvena pogajanja, ki se bodo začela marca.

poročevalskih avtomatizmih. To sta gotovo dve stilni plasti, ki bi ju bilo treba smiselno označiti v kateremkoli novem slovarskem priročniku, najbrž z aktualnejšo oznako *novinarsko* ali *v novinarstvu* (in podrobneje glede na področje dodati *v športu*, *politiki* ipd.). Oznako *novinarsko* (*journ*, »*journalese*«) ima denimo tudi baza Dante kot eno od stilnih oznak (prim. Rundell, Atkins 2011: 243), kar pomeni, da gre za »poseben stil v govoru in pisavi«, in ne za strokovno področno oznako, kar dobro ločuje tudi Predlog SSSJ. Mogoče pa je seveda oznake in pojasnila kombinirati in tako najti za uporabnika najustreznejše poti k razumevanju jezikovne rabe v novinarstvu. Oznaka publicistično je zaradi svoje preširoke umeščenosti, saj zajema tudi oglaševalska besedila, beletristično publicistiko itn. (Korošec 1976: 27; Kalin Golob 2003: 43 in nasl.), danes neustrezna in obremenjena s pejorativnostjo, ki so jo vanjo vnesli neustrezno označeni zgledi v SSKJ.

Literatura

ČERV, Gaja, 2008: Poročevalske metafore ujete v metaforo ogledala resničnosti. Monika Kalin Golob, Nataša Logar, Anton Grizold (ur.): *Jezikovna prepletanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. 133–148.

GANTAR, Polona, 2014: Slovar sodobnega slovenskega jezika: leksikografska tradicija in/ali inovacija. *Slovenščina 2.0* 2/2. 194–231.

HARTMAN, R. R. K., JAMES, Gregory, 1998: *Dictionary of Lexicography.* London: Routledge. E-knjiga.

HUMAR, Marjeta, 2009: Terminologija v novem slovarju slovenskega jezika. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika. 23. in 24. 10. 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 61–69.

KALIN GOLOB, Monika, 2003: *H koreninam slovenskega poročevalnega stila*. Ljubljana: Jutro.

KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina, 2007: *Stilistika*. Sarajevo: Ljiljan.

KOROŠEC, Tomo, 1976: *Poglavja iz strukturalne analize časopisnega stila*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

KOSEM, Iztok, 2014: Fran: pameten in intuitiven? *Slovenščina 2.0* 2/2. 161–193.

KREK, Simon, 2014: Prva in druga izdaja SSKJ. *Slovenščina 2.0* 2/2. 114–160.

KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika. V. 1, 20. 5. 2013*. http://www.sssj.si

KOŠMRLJ, Maja, MÜLLER, Jaka, 1972: Pregled tujih kritičnih mnenj in pripomb o Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 18/3. 109–112.

MÜLLER, Jaka, 1996: *Slovar slovenskega knjižnega jezika in kritika z bibliografijo (1960–1992)*. Ljubljana: Razprave SAZU. 187–234.

MÜLLER, Jaka, 2009: Kritične misli in zamisli o SSKJ. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika. 23. in 24. 10. 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 17–21.

NOVAK, France, 1963: Ob poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Sodobnost*. 467–470.

Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika, 2015. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU. http://www.fran.si

PERDIH, Andrej (ur.), 2009: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika. 23. in 24. 10. 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

POGORELEC, Breda, 1964: Ob poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo* 9/7–8. 232–242.

RUNDELL, Michael, ATKINS, Sue, 2011: The DANTE database: a User Guide. *Proceedings of eLex*. 233–246.

Slovenski pravopis, 2001. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša.

SORLIN, Sandrin, 2014: The »interdisciplinarity« of stylistics. *Topics in Linguistics* 14.

TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba Slovenije.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2009: Poskus določitve meril slovarskega pomena. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika. 23. in 24. 10. 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 27–36.

ŽMIGRODZKI, Piotr, 2010: Polish Academy of Sciences Great Dictionary of Polish History, precence, prospects. *Studies in Polish Linguistics* 6. 7–25.

SLOVNICA V *MALEM SLOVENSKO-JAPONSKEM SLOVARJU*

Kumiko Kanazaši Kuroda
Tokyo University of Foreign Studies, Tokio

UDK 371.671:811.163.6'243'36
UDK 81'374.822=163.6=521

Mali slovensko-japonski slovar je prvi slovar, v katerem so slovnični, naglasni in stilistični podatki, besedne zveze ter stavčni primeri. Članek je sestavljen iz treh poglavij. V prvem poglavju so podane osnovne informacije tega slovarja. V drugem poglavju so podrobno obravnavane slovnične razlage v slovarju in v zadnjem, tretjem poglavju so prikazane naloge za obsežno slovnico in slovar, ki bi pripomogla k razvoju slovenistike na Japonskem.

slovensko-japonski slovar, slovnica, slovnični opis, kontrastivna lingvistika, slovenistika na Japonskem

Mali slovensko-japonski slovar is the first dictionary which includes grammatical, accentual and stylistic data, collocations and the illustrative sentences. In the first part of this paper, the basic data on this dictionary are given; the second part deals with the grammatical explanations; and in the third the work required for a comprehensive grammar and dictionary are described.

Slovene-Japanese dictionary, grammar, grammatical description, contrastive linguistics, Slovene studies in Japan

1 Osnovne informacije *Malega slovensko-japonskega slovarja*

Leta 2009 je izšel *Mali slovensko-japonski slovar* pri založbi Daigakušorin. To je prvi slovensko-japonski slovar; razen slovarčka s 1.500 besedami (Yamasaki 1985). Sestavila sem ga za Japonce, ki se učijo slovenski jezik.

Osem let pred izidom tega slovarja sem napisala *Učbenik slovenskega jezika za Japonce* (Kanazaši 2001). Glavni namen tega učbenika je bil postopen prikaz osnov slovenske slovnice, zato sem morala omejiti število besed: učbenik jih vsebuje približno 800. Jasno je, da to ni dovolj, da bi japonski učenci brali slovenske tekste, četudi so ti za začetnike. Namen je bil, da se na začetku učijo s tem učbenikom z gledišča kontrastivnega jezikoslovja, da bi razumeli sestav jezika, ki nima skoraj nič skupnega z japonščino, ter da bi nato ponavljali slovnico in širili besedni zaklad z učbenikom v angleščini ali v slovenščini.

Mali slovensko-japonski slovar je torej namenjen maternim govorcem japonščine, ki se učijo slovenščino in ki berejo tekste različnih učbeniških materialov za začetnike in nadaljevalce. Ima dva dela: prvi del obsega slovarski del z gesli, drugi del vsebuje slovnične razlage. Jedro prvega dela je sestavljeno iz omenjenega *Slovensko-japon-*

skega slovarja 1500 besed (Yamasaki 1985) in zapiskov ob naslednjih treh priložnostih: individualne inštrukcijah na Japonskem, poletni Seminar slovenskega jezika, literature in kulture ter pri samoučenju s samouškim materialom (Škrubej 1983). Temu jedru so bile dodane besede iz učbenikov (Andoljšek, Jevšenak, Korošec 1988; Jug - Kranjec 1989; Čuk, Mihelič, Vuga 1995; Honzak - Jahič 1996; Pirih 1997), priročnikov (Ferbežar idr. 2004: 243–270; Lečič 2004) in slovarja (Derbyshire 2002). Na žalost nisem imela na voljo frekvenčnega slovarja slovenskega jezika, a sem pred tem že sestavila češko-japonski slovarček s 1.500 besedami (Kanazaši 1998) in priročnik za japonsko-češko konverzacijo (Kanazaši 2000) s pomočjo frekvenčnega slovarja češkega jezika (Jelínek, Bečka, Těšitelová 1961).[1] Ta izkušnja mi je pomagala pri sestavljanju *Malega slovensko-japonskega slovarja*.

Slovar vsebuje približno 10.000 gesel, od katerih se nekatera bistveno razlikujejo od navadnih geslovnih oblik in bi jih uporabniki težko našli. Zato so med gesla vključeni npr. *dán* (< *dnó*), *grém*/*grèm* (< *íti*), *vŕgel* (< *vréči*) itn. Naglasi v geslih in v oblikah so osnovani na *Slovenskem pravopisu* (Toporišič idr. 2001). Pomeni besed temeljijo na *Slovenko-angleškem slovarju* (Grad, Leeming 1994) in *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (Bajec idr. 1995). Besedne zveze in stavčni primeri so iz *Slovenskega pravopisa* (Toporišič idr. 2001), *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (Bajec idr. 1995) in omenjenih zapiskov.

2 Opis slovnice *Malega slovensko-japonskega slovarja*

Japonščina pripada drugačnemu jezikovnemu tipu kot slovenščina in za japonske začetnike je težko razumeti pojme fleksivnega jezikovnega sestava, zato je središče slovničnih razlag tega slovarja morfologija.

Ob koncu devetdesetih let 20. stoletja smo na Japonskem brali slovenske tekste s *Slovensko-angleškim slovarjem* (Grad, Leeming 1994), ki smo ga dobili razmeroma zlahka. Vendar je ta slovar namenjen Slovencem, ki se učijo angleščino. V njem ni bilo niti slovničnih razlag niti slovničnih podatkov o slovenskem jeziku, saj jih domnevni uporabniki naj ne bi potrebovali. Ko sem ga uporabljala, sem tako lahko ugotovila, kaj pomeni dana beseda v tekstu, vendar včasih nisem mogla ugotoviti, kako se ta beseda pregiba, zakaj ima takšno obliko in kakšno slovnično funkcijo ima ta oblika v danem sestavku. Zaradi tega nisem bila prepričana, ali sem pravilno razumela celoten stavek oziroma celoten tekst. Želela sem imeti slovensko-japonski slovar z osnovnimi in razumljivimi slovničnimi podatki v japonščini za tiste, ki se učijo slovenščino.

Način slovničnega opisa v *Malem slovensko-japonskem slovarju* v glavnem temelji na sistemu opisa v *Češko-ruskem slovarju* (Kopecký idr. 1973), ki mi je pomagal pri učenju češčine. To pomeni, da so vse paradigme skupaj na enem mestu izven samega slovarskega dela. Vzrok za tako odločitev ni samo oseben, saj na Japonskem slovarji slovanskih jezikov sprejemajo več ali manj ta način in so tako Japonci, ki so se

1 Leta 2004 je izšel nov frekvenčni slovar češčine: František Čermák idr., 2004: *Frekvenční slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

že učili kakšen slovanski jezik, nanj navajeni. *Mali slovensko-japonski slovar* tako prikaže paradigme po slovarskem delu.

V drugem delu je 58 paradigem in vsaka paradigma ima številko: samostalniki moškega spola: 1–13, samostalniki ženskega spola: 14–19, samostalniki srednjega spola: 20–27, zaimki: 28–37, pridevniki: 38, števniki: 39–46, glagoli: 47–58. Če je beseda pregibna, je zgoraj desno od gesla dodana ista številka kot pri paradigmi. Paradigme samostalnikov so razdeljene glede na vrsto soglasnikov na koncu osnove in obstanek ali izostanek daljšanja osnove. Poleg teh paradigem so dodane paradigme nepravilnih samostalnikov; npr. paradigme besed *dán*, *gospá*, *tlá* itn. V paradigmah spregatve *Češko-ruskega slovarja* (Kopecký idr. 1973) so vse oblike, vključno z deležji in deležniki. Nasprotno je v *Malem slovensko-japonskem slovarju* v paradigmah glagolov samo sedanjik, ostale oblike so razložene po paradigmah, vendar brez številk. V tem smislu je podoben lužiškosrbsko-japonskemu slovarju (Mitani 2003). Paradigmam so dodane kratke in enostavne razlage o različicah, npr. v katerih primerih se vriva samoglasnik *e* in v katerih primerih se izgubi, katere besede pripadajo dotični paradigmi itn. Opis teh razlag je osnovan na omenjenih učbenikih in *Slovenski slovnici* (Toporišič 2000).

V slovarskem delu je po geslu s številko paradigme ali brez oglat oklepaj [ ], v katerem je navedena kratica besedne vrste v japonščini. Namesto splošne kratice za samostalnik ima vsak spol samostalnika svojo kratico. Tudi glagol nima splošne kratice, ampak imata oba vida glagola vsak svojo kratico. Nekateri samostalniki in vrstilni števniki se sklanjajo isto kot pridevnik. V tem primeru ima to geslo številko 38 (isto številko kot pri pridevniku) in v oglatem oklepaju je kratica spola ali števnika. Po oglatem oklepaju sledijo slovnični podatki, če so potrebni: npr. vrivanje samoglasnikov v osnovo, izgubljanje samoglasnika *e* v osnovi, posebne oblike, o katerih je pri paradigmah razloženo samo z enim ali dvema primeroma, premikanje položaja naglasov, sprememba vrste naglasov itn.[2] Pri pridevnikih in prislovih je vedno naveden še primernik, če obstaja za to besedo. Ti podatki so načeloma vzeti iz *Slovenskega pravopisa* (Toporišič idr. 2001). V oklepaju 【 】 je informacija, v kakšni obliki se po navadi uporablja ta beseda: npr. beseda *rokavica* se ponavadi pojavlja v množinski obliki, zato je v tem oklepaju pokazana »množina« z japonsko kratico. Stilistične informacije (npr. pogovorno, emocionalno, starinsko itn.) so osnovane na *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (Bajec idr. 1995) in so prikazane s kratico v kvadratu. Rekcija je prikazana po znaku + in je osnovana na *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (Bajec idr. 1995) in *Slovenskem pravopisu* (Toporišič idr. 2001). Po glagolih se znak + pojavlja samo, ko je rekcija drugačna od sklonskih členov v japonščini in je ni možno analogizirati. Vsi predlogi v geslih imajo znak +.

Kot je bilo že omenjeno, so oblike, ki se zelo razlikujejo od navadnih geselskih oblik in bi jih bilo zato težko najti, vključene med gesla. Razen navedenih samostalniških in glagolskih oblik so med gesla razvrščene tudi nekatere primerniške oblike pridevnikov, npr. *dáljši* (< *dólg*), *ráje*, *rájši* (< *rád*) itn. Pri takšnih oblikah

2 O naglasih je po seznamu kratic razloženo, kaj pomenijo znaki ´, ^ in `.

pomen ni prikazan. Namesto pomena uporabnika vodi do gesla puščica →, npr. v imenovalniku ednine, infinitivu ali osnovniku. Pri glagolih, ki imajo isti pomen in se razlikujejo samo v vidu, puščica ni uporabljena. Vsako geslo vidskega para je prikazano posebej ter s pomenskim opisom, čeprav so pomeni lahko popolnoma isti. Glagoli v vidskih parih so samostojne besede, pregibajo se po svoje in imajo svoje slovnične podatke, ki morajo biti predstavljeni tako začetnikom kot nadaljevalcem. Zdi se, da je to potrata prostora, vendar če bi uporabnik našel iskano besedo in zraven nje le puščico, bi moral še enkrat polistati po slovarju – takšni situaciji pa sem se želela izogniti iz lastnih izkušenj kot uporabnica rusko-japonskega slovarja.

Najpomembnejše je, katerim uporabnikom je namenjen slovar. Kar je jasno maternim govorcem slovenščine ali tistim, ki ta jezik že obvladajo, včasih ne more biti razumljivo za tiste, ki se jezika šele učijo. Pravilen in lep opis ne bi bil smiseln, če ga ne morejo najti tisti, ki ga v resnici potrebujejo.

3 K obsežnemu slovensko-japonskemu slovarju

Z izidom *Učbenika slovenskega jezika za Japonce* in *Malega slovensko-japonskega slovarja* že imamo najmanj eno vrsto učnega gradiva za tiste, ki se zanimajo za slovenščino in se je začenjajo učiti. Takšno gradivo opisuje le norme kot okvir slovnične sestave. Na naslednji stopnji bi bilo treba sestaviti obsežno slovnico in slovar, ki opisujeta ne le norme, ampak tudi pričujoče stanje. Kar se tiče slovnice, bo razen morfologije potreben opis glasoslovja, predvsem pa skladnje, saj bi morala slovnica zajemati teme, ki jih slovar ne obravnava. V slovarskem delu je seveda treba povečati število gesel in obogatiti besedne zveze in stavčne primere s stilističnimi podatki. Pri teh opravkih bi bilo morda smiselno pregledati paradigme. Idealno bi bilo pokazati paradigme spregatve z vsemi oblikami kot v priročniku glagolov (Lečič 2004). Ko bosta izšla takšna slovnica in slovar, bomo dobili osnovo za raziskovanje in razvoj slovenistike na Japonskem.

Slovar se začenja starati v trenutku, ko izide. To je usoda vseh slovarjev. Po izidu *Malega slovensko-japonskega slovarja* smo prejeli *Vezljivostni slovar glagolov* (Žele 2008), *Splošni slovensko-angleški slovar* (Peče idr. 2009) in drugo izdajo *Slovarja slovenskega knjižnega jezika v dveh knjigah* (2014), ki bodo verjetno pomagali pri sestavljanju obsežnega slovarja.

Literatura

ANDOLJŠEK, Ema, JEVŠENAK, Ludvik, KOROŠEC, Tomo, 1988: *Povejmo slovensko*. Ljubljana: DZS.

BAJEC, Anton idr., 1995: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: DZS.

ČUK, Metka, MIHELIČ, Marjana, VUGA, Gita, 1995: *Odkrivajmo slovenščino*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.

DERBYSHIRE, William W., 2002: *A Learner's Dictionary of Slovene with Words in Their Inflected Forms*. Bloomington: Slavica Publishers.

FERBEŽAR, Ina idr., 2004: *Sporazumevalni prag za slovenščino*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.

GRAD, Anton, LEEMING, Henry, 1994: *Slovensko-angleški slovar.* Ljubljana: DZS.

HONZAK - JAHIČ, Jasna, 1996: *Slovenščina ni težka*. Praha: Karolinum.
JELÍNEK, Jaroslav, BEČKA, Josef V., TĚŠITELOVÁ, Marie, 1961: *Frekvence slov, slovních druhů a tvarů*. Praha: SPN.
JUG - KRANJEC, Hermina, 1989: *Slovenščina za tujce – šesti, dopolnjeni natis*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Seminar slovenskega jezika, literature in kulture.
KANAZAŠI, Kumiko, 1998: *1500 nejužívanějších slov českého jazyka*. Tokio: Daigakušorin.
KANAZAŠI, Kumiko, 2000: *Japonsko-česká konverzace*. Tokio: Daigakušorin.
KANAZAŠI, Kumiko, 2001: *Slovenski jezik za Japonce*. Tokio: Daigakušorin.
KANAZAŠI, Kumiko, 2009: *Mali slovensko-japonski slovar.* Tokio: Daigakušorin.
KOPECKÝ, Leontij Vasiljevič, FILIPEC, Josef, LEŠKA, Oldřich, 1973: *Česko-ruský slovník ve dvou dílech*. Praha, Moskva: SPN, Советская энциклопедия.
LEČIČ, Rada, 2004: *Slovenski glagol: oblikoslovni priročnik in slovar slovenskih glagolov.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
MITANI, Keiko, 2003: *Słownik Hornjoserbsko-japanski*. Tokio: Daigakušorin.
PEČE, Maša idr., 2009: *Splošni slovensko-angleški slovar.* Ljubljana: Založba Rokus Klett.
PIRIH, Nataša, 1997: *Slovenščina na koncu jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Cankarjeva založba.
ŠKRUBEJ, Manja, 1983: *Slovenščina – Slovene, A Self-Study Course*. Ljubljana: RTV.
TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica. Četrta, prenovljena in razširjena izdaja*. Maribor: Obzorja.
TOPORIŠIČ, Jože idr., 2001: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
YAMASAKI, Kayoko, 1985: *Slovensko-japonski slovar 1500 besed*. Tokio: Daigakusyorin.
ŽELE, Andreja, 2008: *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

SLOVARSKA OBRAVNAVA STOPENJSKIH TVORJENK V *SLOVARJU SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA*

Boris Kern
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.611:81'374.81

Namen članka je opozoriti na pomembnost zavedanja stopenjskosti tvorjenk pri leksikografskem delu. V članku se omenjena problematika obravnava z vidika vključenosti/nevključenosti določenih stopenjskih tvorjenk v slovar in še posebej z vidika slovarske obravnave v smislu ustreznosti razlag glede na razmerje z motivirajočo besedo ter doslednega/nedoslednega navajanja ustreznih kvalifikatorjev oz. kvalifikatorskih pojasnil.

stopenjsko besedotvorje, leksikografija, slovaropisje, besedotvorje, stopenjske tvorjenke

The aim of this article is to point out the importance of awareness of the gradual nature of derivatives when building a dictionary. The article deals with this subject from the perspective of the presence/absence of the multistage derivatives in the dictionary and especially from the perspective of lexical definitions considering the motivating word, and the (in)consistency of the qualifiers and semantic notes.

multi-stage word formation, lexicography, dictionaries, word formation, multi-stage derivatives

1 Uvod

Pri slovaropisnem delu je vsekakor potrebna zavest o stopenjskosti v slovar vključenih tvorjenk, in sicer tako z vidika slovarskih razlag kot okvalificiranja. Na osnovi raziskave (Kern 2014b: 253),[1] ki je preučevala besedotvorne in pomenotvorne zmožnosti glagolov v slovenskem jeziku, ki označujejo zaznavanje s petimi čuti: vidom, sluhom, vohom, tipom in okusom,[2] je bilo namreč ugotovljeno, da so pomenske modifikacije na ravni netvorjenega leksema in vseh njegovih neposrednih in posrednih tvorjenk[3] pri tematsko sorodnih leksemih sistemske. To pomeni, da so vse nadaljnje tvorjenke tudi v večini predvidljivo pomenotvorne.

Pomenske modifikacije med netvorjenimi leksemi in vsemi neposrednimi in posrednimi tvorjenkami ter posledično tudi ustreznost njihovih slovarskih razlag in doslednost navajanja kvalifikatorjev oz. kvalifikatorskih pojasnil so najbolj razvidne

1 Raziskava je nastala v okviru doktorskega dela *Slovarski pomen stopenjskih tvorjenk glagolov čutnega zaznavanja*, napisanega pod mentorstvom prof. dr. Andreje Žele in prof. dr. Ade Vidovič Muha.

2 V raziskavo je bilo zajetih 1.195 stopenjskih tvorjenk.

3 Neposredno tvorjen je glagol *zagledati* (iz glagola *gledati*), posredno tvorjen pa je glede na glagol *gledati* pridevnik *zagledan* (*zagledan* ← *zagledati* ← *gledati*).

iz hierarhično urejenega nabora besed, ki so tvorjene iz iste korenske besedotvorne podstave in iz enakega slovarskega pomena. Take nabore, pri katerih je osnova za razvrstitev besedja stopnja tvorjenosti, imenujemo *besedotvorni sestavi*, veja besedotvorja, ki take sestave oblikuje in jih analizira, pa *stopenjsko besedotvorje*. Primer (dela) *besedotvornega sestava*:[4]

glédati 1. upirati, usmerjati pogled kam: *gledal je proti planinam* // imeti odprte oči: *brez sončnih očal ne morem gledati* // preh. z gledanjem dojemati, zaznavati vsebino česa: *gledati film, televizijo; pojdimo gledat, kaj se dogaja*

gléd-anje [1.] glagolnik od gledati: *gledanje televizijskih sporedov*

[…]

pre-glédati 1. z gledanjem navadno kritično a) ugotoviti ustreznost, pravilnost česa: *pregledati potne liste*; b) seznaniti se s čim: *pregledati arhiv*

preglèd-ø 1. a) glagolnik od pregledati: *začel se je pregled potnih listov*

pred-preglèd Nb *tiskanje predpregleda fotografij*

pregléd-an *pregledan in potrjen račun*

preglédan-ec nav. ekspr. kdor je pregledan: *število pregledancev se je večalo*

nè-preglédan [1.] ki ni pregledan: *na mizi so ležali nepregledani časopisi*

nèpreglédan-ost [1.] SP *na občini se zavedajo odgovornosti nepregledanosti igral* (Gf)

pregléd-en[1] ki se da (z lahkoto) pregledati, razumeti: *zelo pregledna razpredelnica*

preglédn-ica razpredelnica, tabela: *vpisati v preglednico*

(Kern 2014b: 78–83)

Pri tovrstnih skupinah tvorjenih besed, ki so razporejene okoli netvorjene besede kot izhodišča za neposredno in v nadaljevanju posredno tvorjenje, je ključen tudi skupni pomenski element med tvorjenko in njenim besedotvornim izhodiščem v sodobnem jeziku. Skupino teh tvorjenk imenujemo *stopenjske tvorjenke*. Ob tem gre poudariti, da tvorjenke v kontekstu stopenjskega besedotvorja niso besede, ki nastanejo iz določenega leksema, ampak besede, ki so tvorjene iz konkretnega pomena določenega leksema (prim. Lachnik 2011: 159). Tovrstno razumevanje stopenjskih tvorjenk te oddaljuje od t. i. besednih družin, ki jih razumemo predvsem v kontekstu diahronega jezikoslovja. Razumevanje besednih družin kot sestavov besed s skupnim

4 Gradivska osnova za izdelavo *besedotvornih sestavov* so bili: *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, *Slovenski pravopis*, *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*, *Besedišče slovenskega jezika* in korpusa slovenskega jezika Nova beseda in Gigafida. Če ob posamezni tvorjenki ni navedeno drugače, pomeni, da je gradivski vir za tvorjenko SSKJ, prav tako so v teh primerih iz SSKJ-ja tudi razlage in (delno prirejeni) zgledi ter kvalifikatorji in kvalifikatorska pojasnila. V nasprotnem primeru je vir naveden za iztočnico (SP za *Slovenski pravopis*, Nb za korpus Nova beseda, Gf za korpus Gigafida). Ob prikazanem besedotvornem sestavu gre omeniti še, da številka pomena v oglatih oklepajih kaže na pomensko diferenciacijo, ki jo je bilo treba vpeljati. Pogosto se namreč zgodi, da ima določena tvorjenka v slovarju le en pomen, čeprav je bila tvorjena iz večpomenskega leksema in ima tudi sama več pomenov. V SSKJ-ju je to še posebej pogosto pri glagolnikih, ki imajo le sklicevalno razlago in posledično niso pomensko diferencirani.

korenom (prim. Stramljič Breznik 2004: 7; Toporišič 2000: 116) namreč izključuje pomenski vidik v sodobnem jeziku. Enak koren namreč še ne zagotavlja pomenske zveze dveh besed – ta zveza je zagotovljena šele, če je izpolnjen dodatni pogoj, tj. skupen pomenski element v sodobnem jeziku (Tihonov 1978: V).

2 Slovarska obravnava stopenjskih tvorjenk v SSKJ-ju

Pri pregledu 1.195 stopenjskih tvorjenk je bilo ugotovljeno, da v okviru njihove slovarske obravnave ne najdemo večjih neskladnosti.[5] To je prav gotovo odraz natančnega dela, ki je bilo očitno tudi smiselno usklajevano. Glede na pregledano gradivo lahko pri slovarski obravnavi v SSKJ vendarle predlagamo posamezne izboljšave, ki pa bi jih lahko razdelili v naslednje tri skupine: izboljšave na ravni (1) slovarskih razlag (predvsem pomenske razčlenitve), (2) okvalificiranja, (3) doslednega navajanja določenih leksemov kot slovarskih iztočnic.[6]

2.1 Predlogi za izboljšanje slovarskih obravnav stopenjskih tvorjenk v SSKJ-ju

2.1.1

Kot primer možnosti izboljšave slovarskih iztočnic na ravni razlag gre na prvem mestu omeniti nedoslednosti pri navajanju določenih pomenov v razmerju samostojni pomen : podpomen. Kot primer lahko navedemo drugi pomen glagola *videti* ʻseznaniti se s čim z gledanjem’. Glagola *videti* in *slišati* imata oba v drugem pomenu izraženo seznanitev z gledanjem/slišanjem, medtem ko ima glagol *poslušati* enak pomenski prehod v polje mentalne percepcije izražen v podpomenu (ʻs poslušanjem dojemati, zaznavati vsebino česa’). Navedeni trije primeri so sistemsko enaki, zato bi veljalo pomensko diferenciacijo poenotiti.

Kot problematični (z leksikografskega vidika) se kažejo predvsem leksemi brez slovarske razlage, med katere sodijo trpni deležniki na *-n* in *-t*, deležniki stanja na *-n* in *-t*, deležniki na *-č* in *-ši* ter deležja na *-oč*, *-eč*, *-aje* ali *-ši* in tudi tvorjeni samostalniki na *-ost*, ki so v SSKJ navedeni kot podgesla k posameznim izhodiščnim glagolom. Del njih, ki so pomensko dovolj samostojni, bi bilo treba obravnavati kot samostojne iztočnice. T. i. metoda gnezdenja iztočnic v podgeslih se v sodobnem slovaropisju opušča, sploh z vsesplošno uveljavitvijo elektronskih in spletnih slovarjev, in sicer ne več kot različic knjižnih izdaj, ampak kot izhodiščnih oblik slovarja. Elektronski način kaže težnjo po samostojnih geselskih člankih za posamezne lekseme, tudi besedne zveze in frazeme (tako je to rešeno v (zgolj) spletni izdaji poljskega slovarja *Wielki słownik języka polskiego*). Elektronski način sicer omogoča nabor tako terminov in frazemov v gnezdih, vendar ne več v klasičnem pomenu gnezd.

5 Analizirano gradivo, ki je zamejeno le na stopenjske tvorjenke iz glagolov čutnega zaznavanja, seveda ne omogoča dokončnih posplošitev za celoten slovar, vseeno pa je gradivo zadostno, da lahko opozorimo na nekatere možnosti izboljšave slovarske obravnave v prihodnjih enojezičnih razlagalnih slovarjih slovenskega jezika.

6 Pri slednjem se je treba zavedati, da različne nedoslednosti lahko izhajajo iz samega gradiva, na podlagi katerega je nastal SSKJ.

Problematične so tudi t. i. sklicevalne razlage, predvsem pri glagolnikih, npr. pri *oprezanje* najdemo sklicevalno razlago: »glagolnik od oprezati«,[7] navedeni pa so naslednji zgledi: »stalno oprezanje ga je utrudilo / oprezanje za sovražnikom«, pri čemer gre za združitev dveh pomenov, izhajajočih iz dvopomenskosti motivirajočega glagola: 1. ʻgledati kaj z določenim namenom, navadno skrivoma, pritajeno' in 2. ʻiskati, čakati koga z določenim namenom, navadno skrivoma, pritajeno'. Podobno leksikografsko rešitev najdemo tudi v primerih, ko ima določen glagolnik dejansko potrjen samostojen drugi/tretji itn. pomen – pod točko 1. najdemo zapis »glagolnik od X« z združenimi zgledi, na drugem mestu pa je osamosvojeni pomen (prim. glagolnik *zaznava*: »1. glagolnik od zaznati: *zaznava besed, govora; zaznava časa, prostora, razdalje, temperature; sposobnost zaznave / zaznava sprememb*; 2. *nav. mn. kar nastane v zavesti kot posledica čutnega dojemanja sveta: obnovitev zaznav v domišljiji; jasne zaznave; zaznave in predstave / čutne, slušne, vidne zaznave*«). Pri teh leksemih bi se dalo ustvariti samostojno (nesklicevalno) razlago – vzemimo za primer leksem *srepenje*, ki ima besedotvorni pomen dejanja. Slovarska razlaga bi lahko torej bila ʻdejanje, pri katerem ena oseba gleda drugo nepremično, tako da zbuja neprijeten občutek'.

V posamičnih primerih najdemo pri določenih leksemih tudi manj ustrezne/neustrezne razlage, npr. pri glagolu *preslišati*: 3. ekspr. ʻpostati deležen razmeroma veliko neprijetnih trditev, besed'. Ustreznejša bi bila razlaga ʻzavestno se ne odzvati na veliko neprijetnih trditev, besed', ki bi poudarila tvorno udeležbo pri dejanju. Poleg tega bi bilo treba aktualizirati tudi nekatere razlage, npr. *tipkati* ima v SSKJ razlago ʻpisati na pisalni stroj', enako je tudi pri vseh njenih stopenjskih tvorjenkah, kar je vidno predvsem v razlagah glagolov s predponskimi obrazili *do-*, *na-*, *od-*, *po-*, *pre-*, *s-*, *v-* in *za-* (ob tem velja dodati, da se glagol *dotipkati* v celoti veže le na tipkanje s pisalnim strojem, torej bi bilo danes ustrezno leksemu dodati časovni kvalifikator).[8]

Za nedoslednost pri slovarskem prikazu določenega leksema lahko štejemo tudi obravnavo glagola *zaškiliti* (»nepravilno obrniti zrklo glede na smer gledanja«; zgled: »z očmi je rahlo zaškilil namrščil se je in zaškilil na prijatelja poškilil«). V t. i. malem gnezdu[9] najdemo pomen, ki bi bil lahko samostojen, pri čemer pa ne bi bila ustrezna rešitev s sinonimom v razlagi – gre namreč za nevtralen leksem, torej bi bila potrebna celovita razlaga (2. ekspr. pogledati, navadno skrivoma, pritajeno: *namrščil se je in zaškilil na prijatelja*).

Na določenih mestih bi bila na mestu dopolnitev slovarske razlage, npr. pri *ujéti* 13. ekspr. ʻhitro, v kratkem času zaznati kaj težko zaznavnega, kratkotrajnega' (zgledi: *ujeti sumljiv gib, posmehljiv pogled*). Tu bi bilo v razlagi treba dodati ʻnavadno z gledanjem, poslušanjem'.

7 Nesamostojne razlage glagolnikov izhajajo iz ugotovitve, da glagolniki nimajo samostojnega slovarskega pomena, ampak predstavljajo v razmerju do podstavnega glagola le spremenjeno besedno vrsto.

8 V SSKJ 2 imamo aktualizirano razlago »pisati na računalnik, pisalni stroj«, ki pa ni v celoti ustrezna. Ustreznejša razlaga je »pisati na elektronski napravi«.

9 Poimenovanje iz internega gradiva Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU (npr. M. Silvester *Priročnik za tehnično stran redakcije gesel*, 1978).

SSKJ v svoji strukturi zajema nekatere premišljene, zavestne odločitve, vendar pa te za uporabnike brez podrobnega branja uvoda niso razberljive (te odločitve so povezane predvsem z omejitvami knjižne izdaje slovarja in izhodiščnim ekonomičnim ravnanjem glede obsega slovarskih sestavkov). Prim. večpomenskost časovno okvalificiranih leksemov se kaže zgolj v navajanju zgledov za poševnicami, ki nakazujejo t. i. pomenske odtenke posameznega leksema: *občut* zastar. ʻobčutekʼ (zgledi: *tipni občut* / *občut sramote, varnosti* / *preganjal ga je občut, da se dolgo ne bodo videli*).

V SSKJ najdemo nekaj primerov, pri katerih razlagi med tvorjenko in podstavno besedo nista usklajeni. Tak primer sta glagola *ločiti* in *razločiti*. Prvi ima razlago: ʻvideti kaj kot posameznostʼ, drugi pa ʻvideti, slišati kaj kot posameznostʼ; pri prvem je torej predvideno le vidno zaznavanje, pri drugem pa tako vidno kot slušno, kar je neustrezno. V obeh primerih sta aktualni obe zaznavanji – tako vidno kot slušno.

Na nekaj mestih je vprašljiva (nedosledna) razvrstitev pomenov: primer sta sinonima *zgled* in *vzgled* (razvrstitev je bila sicer narejena na osnovi pogostosti posameznega pomena v gradivu, ki pa seveda pri sinonimih nikakor ni nujno enaka):

zgled
1. dejanje, ravnanje, po katerem se kdo ravna, ga posnema;
2. oseba, stvar z zelo izrazitimi, opaznimi lastnostmi, značilnostmi, po katerih (naj) se kdo ravna, jih posnema;
3. ekspr., navadno v povedni rabi, s prilastkom oseba, stvar, ki ima v veliki meri lastnosti, značilnosti, kot jih določa prilastek;
4. stvar, enota, po kateri se lahko neposredno pokaže, ponazori kak širši, splošnejši pojem.

vzgled
1. oseba, stvar z zelo izrazitimi, opaznimi lastnostmi, značilnostmi, po katerih (naj) se kdo ravna, jih posnema;
2. ekspr., navadno v povedni rabi, s prilastkom oseba, stvar, ki ima v veliki meri lastnosti, značilnosti, kot jih določa prilastek;
3. dejanje, ravnanje, po katerem se kdo ravna, ga posnema;
4. knjiž. primer, zgled.

V primerjavi s SSKJ je nepričakovana tudi razvrstitev pomenov pri leksemu *predogled* v *Slovarju novejšega besedja* (SNB). Načela za razvrstitev so bila pri tem slovarju vendarle drugačna (poudarjen je bil vidik rabe), zato znotraj SNB koncepta naslednje razvrstitve ne moremo šteti za napako:

prèdoglèd 1. ogled postavitve za natis izdelane strani na računalniškem zaslonu
prèdoglèd 2. predhodni ogled

Izhodiščni je vendarle drugi pomen samostalnika, je pa res, da v korpusih številčno prevladujejo zgledi za prvi pomen.

Nepoenotenost na ravni razlag in pri sinonimih je razvidna v naslednjih primerih:

vohati 1. z vohom zaznavati // biti sposoben zaznavati vonj;
vónjati 3. preh. zaznavati vonj;
vónjati 4. biti sposoben zaznavati vonj; vohati.

Pri glagolu *vohati* sta pomena obravnavana kot pomen in podpomen, v primeru glagola *vonjati* pa gre za osamosvojena pomena. Podobno nedoslednost najdemo tudi pri glagolu *gledati* in pri njegovi tvorjenki *dogledati*:

> **glédati 1.** upirati, usmerjati pogled kam // imeti odprte oči // preh. z gledanjem dojemati, zaznavati vsebino česa;
> **doglédati 1.** s pogledom doseči;
> **doglédati 2.** knjiž. doumeti, dojeti.

V kontekstu vidskih parov nekateri sekundarni nedovršniki nimajo dodanih ustreznih pomenov – prim. *spregledati* in *spregledovati*:

> **spreglédati**
> 1. postati sposoben gledati;
> 2. ugotoviti, spoznati stvar, kakršna dejansko je // ugotoviti, spoznati pristnost, resničnost človekovega ravnanja;
> 3. ne videti, ne opaziti // hote ne videti, ne opaziti česa slabega, nedovoljenega;
> 4. ne postati pozoren na koga, ne upoštevati ga, čeprav ima izredne uspehe, dobro dela // ne upoštevati sploh;
> 5. jur. oprostiti od zakonskih predpisov ali obveznosti.
>
> **spreglédovati**
> 1. postajati sposoben gledati;
> 2. ne videvati, ne opažati // hote ne videvati, ne opažati česa slabega, nedovoljenega.

Smiselno bi bilo dodati še tretji pomen nedovršniškega para: ʻne postajati pozoren na koga, ne upoštevati ga, čeprav ima izredne uspehe, dela dobro’, saj ga tudi (današnje korpusno) gradivo potrjuje. Pri oblikovanju besedotvornih sestavov je bil tretji pomen seveda upoštevan.

2.1.2

Na več mestih prihaja do nedoslednosti pri okvalificiranju, predvsem na ravni kvalifikatorjev zastar. in knjiž. Kvalifikator zastar. v SSKJ-ju označuje »[n]ekoč rabljen[o] besed[o], pomen ali zvez[o]; danes je v knjižnem jeziku mrtva (*blagajnica*, *diviti se*)« (SSKJ: XXVII), kvalifikator knjiž. pa »[b]esedo, pomen ali zvez[o], ki se rabi zlasti v leposlovnem in znanstvenem jeziku. V pogovornem jeziku zveni nenavadno (*brižen*, *celovit*, *dasi*)« (SSKJ: XXVI). Nedoslednosti pri okvalificiranju v teh primerih samo potrjujejo, da bi del leksemov in pomenov, ki imajo kvalifikator knjiž., danes lahko okvalificirali z zastar. Primer: **občúten[1] 2.** zastar. občutljiv – **nèobčúten 2.** knjiž. neobčutljiv.

2.1.3

Nenavajanje nekaterih višjestopenjskih tvorjenk (predvsem četrto-, peto- in šestostopenjskih) je glede na zamejitev po obsegu vsakega slovarja logično. SSKJ tako pogosto ne navaja nekaterih tvorjenk, ki jih tvorimo z dodajanjem predponskega obrazila *ne-*, ki izraža nasprotnost (*neopažanje*, *neuslišanje*, *nezapažen*, *nespremljan* itn.), ali v primeru pridevnikov s predponskim obrazilom *ne-* iz njih tvorjenih predvsem samostalniških tvorjenk (*neopaženost* itn.).[10]

V zvezi z (ne)navajanjem določenih leksemov kot samostojnih iztočnic velja posebej izpostaviti skupino poimenovanj za ženske osebe.[11] V okviru tvorjenk iz glagolov čutnega zaznavanja gre omeniti, da SSKJ ob *ogledovalcu* in *pregledovalcu* ne beleži *ogledovalke* in *pregledovalke* (kar je prav gotovo posledica stanja v gradivu iz tistega časa). Te problematike se dotika tudi (ne)okvalificiranje iztočnic *jasnovidec* in *jasnovidka*, slednja je okvalificirana s kvalifikatorjem redko, medtem ko poimenovanje za moško osebo nima navedenega nobenega kvalifikatorja (**jasnovídec** jasnoviden človek: *to je bila dežela prerokov in jasnovidcev* – **jasnovídka** redko jasnovidna ženska: *napovedi jasnovidke*). Slednji primer tudi potrjuje, da je del poimenovanj za ženske osebe novejši.

Pri večini poimenovanj za ženske osebe najdemo v SSKJ sklicevalno razlago ʻženska oblika od X’, in sicer tudi če gre za tvorjenke iz vzporedne podstave, npr. igralec – igralka (prim. Vidovič Muha 1997: 69–79).[12] Takih primerov je v SSKJ 784. Velik korak naprej so topogledno naredili redaktorji SNB kot tudi prenovljene in dopolnjene različice SSKJ, t. i. SSKJ 2. V SNB je bilo dodanih 177 poimenovanj za ženske osebe, ki imajo samostojno razlago (npr. **dekanja** ʻpredstojnica fakultete’). Tudi v SSKJ 2 so razlage ʻženska oblika od X’ ustrezno popravljene: *profesionalka* ʻženska oblika od profesionalec’ → ʻženska, ki se poklicno ukvarja s čim’ (prim. Kern 2014a: 148).

V rubriko nedoslednosti pri (ne)navajanju določenih leksemov kot iztočnic bi lahko šteli tudi (ne)navajanje konverznosti. Kot zgled lahko navedemo konverzijo prislova pri iztočnicah *zaznavno* in *nezaznavno*:

> **zaznávno** prisl.: ob rahlem dihanju se ji komaj zaznavno dvigajo prsi; sam.: razlika med zaznavnim in namišljenim;
> **navídezno** prisl.: navidezno se premikati; navidezno brezpomembna kretnja; navidezno začuden, zadovoljen.

V prvem primeru je samostalniška raba zabeležena, v drugem ne, kar bi bilo treba popraviti.

3 Sklep

Pri pregledu 38 besedotvornih sestavov, ki zajemajo 1.195 stopenjskih tvorjenk, med njimi 169 glagolov čutnega zaznavanja, je bilo ugotovljeno, da v okviru njihove slovarske obravnave stopenjskih tvorjenk iz glagolov čutnega zaznavanja ne najdemo večjih neskladnosti. Slednje je odraz natančnega in smiselno usklajevanega dela, čemur bi vsekakor veljalo slediti tudi pri nastajanju novih razlagalnih slovarjev

10 SP pa pri tem navaja samostalniške izpeljanke na *-ost* sistemsko brez preveritve v gradivu.

11 O umeščanju poimenovanj za žensko delujočo osebo in povezano problematiko slovarskih razlag pri teh leksemih se je v slovenskem prostoru že pisalo (Vidovič Muha 1997, 2011; Trojar, Karer 2013; Kern 2014a).

12 Medtem ko so razlage maskulinativov v SSKJ samostojne, neodvisne od podstave iz samostalniškega poimenovanja za ženske: *gospodinjec* ʻmoški, ki opravlja ali vodi domača, hišna dela’.

slovenskega jezika. Določene pomanjkljivosti se pojavljajo na ravni slovarskih razlag, okvalificiranja in nenavajanja določenih leksemov kot slovarskih iztočnic.

Viri in literatura

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.), 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KERN, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija* 58/3. 335–348.

KERN, Boris, 2014a: Politična korektnost v slovaropisju. Danila Zuljan Kumar, Helena Dobrovoljc (ur.): *Škrabčevi dnevi 8. Zbornik prispevkov s simpozija 2013*. 144–154.

KERN, Boris, 2014b: *Slovarski pomen stopenjskih tvorjenk iz glagolov čutnega zaznavanja. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

ŁACHNIK, Jarosław, 2011: Z badań formalnosłowotwórczych nad wyrazami złożonymi – nasycenie kompozycją rodzin modeli odprzymiotnikowych (metodologia gniazdowa). Piotr Zbróg (ur.): *Współczesna polszczyzna w badaniach językoznawczych, t. III, Od języka w działaniu do leksyki*. Kielce: Instytut Filologii Polskiej, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego. 159–178.

Slovar slovenskega knjižnega jezika: http://www.fran.si

Slovar slovenskega knjižnega jezika 2: http://www.fran.si

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika: Poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.

TIHONOV, Andrej Nikolajevič, 1978: Школьный словообразовательный словарь русского языка. Пособие для учащихся. Moskva: Prosveščenie.

TOPORIŠIČ, Jože, 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

TROJAR, Mitja, ŽAGAR KARER, Mojca, 2013: Družbena občutljivost v terminoloških slovarjih. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 457–463.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1997: Prvine družbene prepoznavnosti ženske prek poimenovalne tipologije njenih dejavnosti, lastnosti. Aleksandra Derganc (ur.): *Zbornik predavanj*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovanske jezike in književnosti. 69–79.

ETIMOLOŠKE OSVETLITVE V NOVEM SLOVARJU – IZZIVI IN DILEME

Simona Klemenčič
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 811.163.6'373.613:81'374.81

V članku je opisana struktura etimološke osvetlitve leksema v splošnem enojezičnem slovarju. Podrobneje so obravnavane težave pri etimoloških osvetlitvah prevzetih besed, za katere ni mogoče vedno ugotoviti, po kateri poti so iz izvornega jezika prišle v slovenščino oziroma ali so nastale že pri nas na podlagi predhodno prevzetih elementov.

slovar, primerjalno jezikoslovje, prevzete besede, etimologija, leksikologija

The structure of etymological clarification of a lexeme in a monolingual dictionary is explained and some specific problems of etymological clarification of loanwords are addressed. In some cases it is not possible to determine how a loanword came from the original language into Slovene or whether it was independently composed in Slovene from previously acquired elements.

dictionary, comparative linguistics, loanwords, etymology, lexicology

Etimološka osvetlitev je kratko pojasnilo o izvoru iztočnice na koncu slovarskega sestavka. Ko je nastajal obstoječi *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, je bila zamisel, da bi veliki splošni slovar vseboval tudi etimološke osvetlitve, tako kot danes Dudnov *Deutsches Universalwörterbuch*, francoski Robertovi slovarji, *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka* Ožegova, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* ali stalno dopolnjujoči se novi *Oxford English Dictionary*, še neizvedljiva. Leta 2015 pa je drugače: etimološka stroka je napredovala, na voljo je več etimoloških slovarjev tako za slovenščino kakor tudi druge jezike, prav tako stalno narašča število revijalnih etimoloških člankov, etimologu pa je danes sicer na voljo manj časa, a več podatkov.

Etimološke osvetlitve smo prvič uvedli v *Slovarju novejšega besedja slovenskega jezika* (pisala sva jih z Markom Snojem). Odziv javnosti je bil izrazito pozitiven, saj je bila ta novost večkrat izpostavljena kot ena bolje sprejetih. Želja uporabnikov je bila, da bi imel tudi novi slovar etimološke osvetlitve; tako predvideva tudi Nacionalni program za jezikovno politiko 2014–2018. V novem slovarju slovenskega knjižnega jezika bodo slovarske iztočnice splošnega razlagalnega slovarja tako prvič v zgodovini slovenske leksikografije tudi etimološko pojasnjene. V tem prispevku bom na kratko predstavila strukturo etimološke osvetlitve, ob tem opisala nekaj izzivov pisanja etimološke osvetlitve ter naslovila nekaj opažanj in pripomb strokovne javnosti in uporabnikov ob objavljenem konceptu.

V konceptu smo zapisali: »Etimolog v etimološki osvetlitvi strne daljši slovarski sestavek etimološkega slovarja v zgoščen niz informacij, ki mora biti tako strokovno ustrezen kot uporabniku razumljiv« (Gliha Komac idr. 2015: 71). Poudariti je treba, da je etimološka osvetlitev kratko pojasnilo besede, zato so nujne nekatere poenostavitve. To je razlog, da se nismo odločili za izraz »etimološka razlaga«, ki implicira bolj poglobljeno in obširno informacijo, podprto z vsemi relevantnimi podatki, ki jih pričakujemo od slovarskega sestavka v etimološkem slovarju, denimo navedbo ustreznice v vseh, ne le bolj reprezentativnih sorodnih jezikih. Če ne bi izpustili nekaterih pomembnih, a ne bistvenih podatkov, bi etimološki del pri nekaterih iztočnicah lahko zavzel velik del slovarskega sestavka.

Razliko med etimološko osvetlitvijo in razlago ilustrirajo dileme pri rabi znakov, relevantnih za etimološko osvetlitev (Tabela 1).

Tabela 1: Znaki za etimološko osvetlitev

E	uvaja v etimološko osvetlitev (samo v tiskani izdaji slovarja)
<	nastalo v redovitem jezikovnem razvoju iz
←	prevzeto (in prilagojeno) iz
↑	sklic (samo v tiskani izdaji slovarja)
=	ima isti izvor kot, je v diahronem oziru enako kot
≅	je približno enako kot
*	neizpričano (rekonstruirano)
‘ ’	navednici za pomen
+	uvaja v zlaganje ali sestavo
-	morfemska meja

Znaka < in = sta rabljena tudi za predstavitev semantičnih razvojev in razmerij.

Uporabniki so predlagali, naj se tam, kjer ne gre za pričakovano glasovno spremembo, namesto < uporabi poseben znak (=). Take informacije drugi veliki splošni slovarji, ki imajo etimološke osvetlitve, ne ponujajo. Poglavitni razlog za to je, da tak znak ob okrnjeni etimološki razlagi, kakršna je etimološka osvetlitev, brez dodatnih informacij ni uporaben oziroma razumljiv. V elektronski izdaji slovarja bo imel zahtevnejši uporabnik zato možnost klikniti na povezavo (Več ...),[1] ki bo odprla ustrezno geselsko iztočnico v *Slovenskem etimološkem slovarju* z natančnejšimi podatki o razvoju besede, praslovanskem naglasu, drugih predlaganih etimologijah in podobno. Druga težava, ki bi jo to potegnilo za seboj, je ta, da se znak < uporablja tudi pri pomenih, pri razvoju pomena pa nikoli ne moremo govoriti o redovitem razvoju.

Težavo smo razrešili tako, da smo razlagi znakov dodali pojasnilo, da se znak < uporablja tudi pri tistih razvojih, ki so zelo redko predvidljivi (po analogiji) oziroma niso predvidljivi (po neregularnih glasovnih spremembah), npr. *gomila* iz pslov. **mogyla* ali pslov. **kamy* iz ide. **$h_2$ak'-men-*.

1 Klikljive besede so v tem članku predstavljene podčrtano.

Etimološka osvetlitev se v elektronski izdaji nahaja v posebnem razdelku, v tiskani pa na koncu slovarskega sestavka.

Etimološke osvetlitve so zasnovane po načelu kontinuitete jezika in pomena – besedno gradivo, ki ni opredeljeno glede na jezik, pripada istemu jeziku kot besedno gradivo (prvi ležeče prikazani leksem) na njegovi levi, besedno gradivo, ki ni pomensko razloženo, pa pomeni isto kot besedno gradivo pred njim. Če prvi ležeče prikazani leksem etimološke osvetlitve ni pomensko razložen, je njegov pomen enak ali vsaj zelo podoben pomenu slovarske iztočnice. Če ni opredeljen glede na jezik, je slovenski (Gliha Komac idr. 2015: 71).

Etimološke osvetlitve v slovarju so:

a) sklicevalne (sklic na leksem, ki je obravnavan na drugem mestu v slovarju),
b) polne.

Etimološke osvetlitve tvorjenk so sklicevalne ali pretežno sklicevalne. Mnoge etimološke osvetlitve so torej mešane: sklic na leksem, ki je razložen na drugem mestu, predstavlja enega od več elementov etimološke osvetlitve.

Sklicevalne etimološke osvetlitve sestojijo iz navedbe motivirajočega leksema. Pojasnjujejo torej lekseme, ki so v slovenščini tvorjenke in kažejo na leksem, iz katerega je tvorjenka nastala. To pomeni, da mora uporabnik v primeru bolj obsežne besedne družine slediti celemu nizu, da pride do osnovne etimološke osvetlitve.

Zgled je naslednji niz:

ráft [...] **E** ← angl. *raft* ← stnord. *raptr* ʻhlod, kladaʼ
ráftanje [...] **E** raftati
ráftar [...] **E** raft
ráftarski [...] **E** raftar
ráftati [...] **E** raft
ráfting [...] **E** ← angl. *rafting*, glej raft
ráftinški [...] **E** rafting

Predlog *iz* uporabljamo v pomenu »tvorjeno iz«. Izpuščamo ga v primerih, ko etimološka osvetlitev sestoji zgolj iz enega sklica. V vseh drugih primerih pa ga uporabljamo. Na primer:

dónor [...] **E** ← angl. *donor* ← stfrc. *doneur* < lat. *dōnātor* iz *dōnāre* ʻdarovatiʼ
odštékan [...] **E** iz *odštekati se* iz štekati

Pri tujih besedah zaradi večje preglednosti uporabljamo *tvorjenka od*, okrajšano *tvor. od*:

anksiolítik [...] **E** ← nlat. *anxiolyticum* (glej anksiozen) + tvor. od gr. *lýsis* ʻsprostitevʼ

Povezavo med dvema besedama, ki pa ni taka, da bi lahko izpeljali eno iz druge po določenem redovitem besedotvornem postopku, uvaja predlog *k*:

fríka [...] **E** ← it. *frico* k *friggere* ʻpražitiʼ

Če motivirajoči leksem (podstava tvorjenke) v slovarju ne nastopa kot iztočnica, je izpisan v etimološki osvetlitvi.

ogljikohidrátni [...] **E** iz *ogljikohidrat* iz ogljik + hidrat

Če v slovenščini ni izpričan, je to označeno z zvezdico pred leksemom.

obvòd [...] **E** iz **obvesti* iz vesti

Elementi, ki niso samostojni, se pa ponavljajo kot sestavni element v več etimoloških osvetlitvah, bodo v elektronski izdaji slovarja zbrani posebej. Uporabniku se bo razdelek z etimološko osvetlitvijo odprl ob kliku.

psoslôvec [...] **E** pes + …slovec
…slôvec [...] **E** < stcslov. *…slovьcь* iz *sloviti* ʻgovoritiʼ

V tiskani izdaji bodo ti elementi razloženi ob vsaki pojavitvi posebej:

psoslôvec [...] **E** ↑ pes + *…slovec* < stcslov. *…slovьcь* iz *sloviti* ʻgovoritiʼ

Sestavljenke s tujimi predponskimi obrazili: v elektronski izdaji slovarja je uporabljena sklicevalna etimološka osvetlitev. Za elemente, ki niso samostojni, se pa ponavljajo v etimoloških osvetlitvah, velja, kot že povedano, da bodo v elektronski izdaji zbrani posebej. Uporabniku se bo razdelek z etimološko osvetlitvijo odprl ob kliku.

tránsmaščôbni [...] **E** trans… + maščoben
trans… [...] **E** ← lat. *trans* ʻčez, nadʼ

V tiskani izdaji bodo ti elementi pomensko razloženi ob vsaki pojavitvi.

tránsmaščôbni [...] **E** iz lat. *trans* ʻčez, nadʼ + ↑ maščoben

Pripombe nekaterih uporabnikov so se nanašale na to rešitev, vendar pa v konceptu novega slovarja ni predvideno, da bi bili nesamostojni elementi predstavljeni s posebnim slovarskim sestavkom.

Leksemi, ki so podedovani iz starejših jezikovnih plasti, imajo polne etimološke osvetlitve, ki segajo do izvora, vendar najgloblje do indoevropskega prajezika. Pritegne se gradivo iz sorodnih, najprej slovanskih, po potrebi tudi drugih indoevropskih jezikov, ki utemeljuje etimološko osvetlitev.

bìk [...] **E** = cslov. *bykъ*, hrv., srb. *bȋk*, rus. *býk*, češ. *býk* < pslov. * *bykъ* k bučáti Več ...

Pri prevzetih leksemih navajamo tujejezično predlogo in sledimo njenemu razvoju skozi čas do izvornega pomena ali besedotvornega predhodnika, ki jo pojasnjuje.

dísk [...] **E** ← angl. *disc* ← lat. *discus* ← gr. *dískos* ʻdisk, kolutʼ
fúži [...] **E** ← it. *fusi*, prvotno mn. od *fuso* ʻvreteno’ < lat. *fūsus*
hospíc [...] **E** ← nem. *Hospiz* ← lat. *hospitium* ʻprenočišče’ iz *hospes* ʻgostʼ
orígano [...] **E** ← it. *origano* < lat. *orīganum* ← gr. *orígganon*
pôfel [...] **E** ← bav. nem. *Pofel* ← jidiš *bovl* ʻničvredno blago, stara šara’ < srvnem. *povel*, *bovel* ʻnižji sloj ljudi, sodrga’ ← stfrc. *pueble*, *poblo* ʻljudstvo’ < lat. *populus*

V primerih, ko etimološka osvetlitev brez dodatnih podatkov ne bi bila dovolj za razumevanje nastanka leksema, so etimološki osvetlitvi dodana dodatna enciklopedična pojasnila.

magdalénica [...] **E** prenarejeno iz frc. *madeleine* po domnevni avtorici recepta *Madeleine Paulmier* (18. stol.)

rúkola [...] **E** ← ben. it. *rucola* iz *ruca* < lat. *ērūca* ʻkodrasti ohrovt' in ʻrukvica' < ʻgosenica' zaradi kosmatega stebla

Predlog *po* se uporablja, če je beseda tvorjena iz lastnega imena. Pri tem za osebna lastna imena Slovencev ne navajamo posebej narodnosti, za tujce pa, razen v primerih, ko je ta razvidna iz sobesedila, kot je pri magdalénica.

cánkar [...] **E** po pisatelju *Ivanu Cankarju* (1876–1918), upodobljenem na bankovcu
kjótski [...] **E** po japonskem mestu *Kjoto*
úzi [...] **E** ← angl. *Uzi* po izraelskem inženirju *Uzielu Galu* (1923–2002) z vzdevkom *Uzi*

Za izdelke, blagovne znamke, linije izdelkov z lastnim imenom in podobno uporabljamo *po imenu*:

elánka [...] **E** po imenu tovarne Elan
monópoli [...] **E** po angl. imenu igre *Monopoly*, glej monopol
tviteráš [...] **E** po imenu omrežja *Twitter* iz angl. *twitter* ʻčebljanje, čivkanje'

Enciklopedično pojasnilo dopolnjuje informacije, ki se nahajajo v razlagi leksema.

veselošólec [...] **E** po imenu tekmovanja *Vesela šola*

Ker so potrebne informacije podane že v razlagi (predvidoma: »kdor se udeležuje Vesele šole, osnovnošolskega tekmovanja v znanju«), dodatno enciklopedično pojasnilo ni potrebno.

Iz istega razloga tudi kratice domačega izvora nimajo etimološke osvetlitve, medtem ko so kratice tujega izvora etimološko osvetljene.

Plasti besedja s stališča motiviranosti (tvorjenosti v slovenščini):

a) nemotivirano (*guru*) – sem spada tako podedovano kot prevzeto besedje,
b) motivirano – tvorjenke (*gurujka*).

Etimološke osvetlitve nemotiviranega besedja so pretežno polne, etimološke osvetlitve motiviranega besedja pa pretežno sklicevalne.

V skupino besedja, ki je s sinhronega vidika nemotivirano, spada tako domače kot prevzeto besedje.

číst [...] **E** = stcslov. *čistъ*, hrv., srb. *čȉst*, rus. *čístyj*, češ. *čistý* < pslov. **čistъ* iz ide. korena **sk'ʰeid-* ʻčistiti tekočino, cediti'
gurú [...] **E** ← angl. *guru*, nem. *Guru* ← hindi *guru* < stind. *gurú-* ʻučitelj' < ʻpomemben, spoštovanja vreden' < ʻtežek'

V skupino motiviranega besedja spadajo leksemi, ki so v slovenščini nastali po kakem tvornem (živem) besedotvornem postopku.

gurújka [...] **E** guru

Pri pisanju etimoloških osvetlitev v *Slovarju novejšega besedja* so se najtežja vprašanja dotikala etimoloških osvetlitev besedja, ki ga posvajajo mnogi evropski in svetovni jeziki (*Wanderwörter*). Primerljive dileme se pojavljajo tudi pri etimoloških osvetlitvah nekaterih leksemov iz starejših plasti (prim. Klemenčič: 2010), skupno pa

jim je, da gre za primere, ko ni mogoče ugotoviti, po kateri poti je beseda prišla k nam oziroma ali je nastala že v sami slovenščini.

Besed iz oddaljenih jezikov praviloma nismo prevzeli neposredno. V delu besedja jezikovni znaki jasno kažejo, kateri jezik je bil neposredni dajalec za slovenščino:

eskalírati [...] **E** ← nem. *eskalieren* ← angl. *escalate* iz frc. *éscalier* 'stopnice' < lat. *scalaria* iz *scala* 'lestev', glej skala[2]
jojóba [...] **E** ← nem. *Jojoba* ← meh. špan. *jojoba* ← indijansko
kebáb [...] **E** ← nem. *Kebab*, skrajšano iz tur. *şiş kebap* 'ražnjič' iz *şiş* 'raženj' in *kebap* 'pečeno meso' ← arab. *kabāb* 'pečeno meso'
kontinuitéta: [...] **E** ← nem. *Kontinuität* ← lat. *continuitas* 'nepretrganost'

V mnogih primerih pa jezikovni znaki ne zadostujejo za določitev jezika posrednika:

ávra [...] **E** ← angl. *aura*, nem. *Aura* ← gr. *aúra* 'svež zrak, vetrič'
búrka [...] **E** ← angl. *burqa*, nem. *Burka* ← arab. *burḳu*
gazébo [...] **E** ← angl., it., špan. *gazebo*, nejasnega izvora
kurkúma [...] **E** ← nem. *Kurkuma*, it., špan. *curcuma* ← arab. *kurkum* 'žafran'
prána [...] **E** ← angl. *prana*, nem. *Prana* ← stind. *prāṇá-*, prvotno 'dih, sapa'
súmo [...] **E** ← angl. *sumo*, nem. *Sumo* ← jap. *sumo* iz *sumafu* 'tekmovati, boriti se'

Obravnava takšnih leksemov se od primera do primera razlikuje in vprašanja se odpirajo vsakič na novo. V idealnem primeru najdemo podatek, kje in kdaj se je beseda prvič pojavila. Včasih je mogoče ugotoviti celo, kdo je avtor besede. Vendar tudi ta podatek ne pove nujno zanesljivo, iz katerega vira ali po kateri poti je beseda prišla v slovenščino. Primer:

orgón [...] **E** ← nem. *Orgon*, glej org(azem) + (horm)on

Avtor te besede je avstrijski psihoanalitik Wilhelm Reich, ki se je pri delu močno naslanjal na dela Sigmunda Freuda. Leta 1942 je napisal knjigo z naslovom *Die Entdeckung des Orgons, Erster Teil: Die Funktion des Orgasmus*. V letih 1942 in 1948 je knjiga izšla v ZDA pod naslovom *The Discovery of the Orgone, Vol. 1: The Function of the Orgasm*. Leta 1954 so knjigo v ZDA prepovedali in izvode uničili. V Nemčiji je izšla 1969. Sredi 20. stoletja se je mnogo več ezoterične literature prevajalo v srbščino in hrvaščino kot v slovenščino; leta 1977 je v Beogradu v srbskem prevodu izšla knjiga Jeana-Michela Palmiera *Vilhelm Rajh: Ogled o rođenju frojdomarksizma*. Ali je beseda v slovenščino prevzeta iz nemščine, angleščine ali iz srbščine, je v tem trenutku nemogoče ugotoviti.

Ob pomanjkanju jezikovnih indicev sklepamo o neposrednem izvornem jeziku:

a) glede na najverjetnejši čas prevzema v slovenščino. Starejše besede so bolj verjetno prevzete iz nemščine, mlajše iz angleščine, v začetku 19. stoletja moramo računati z neposrednim stikom s francoščino, v velikem delu 20. stoletja pa s srbskim ali hrvaškim jezikom;
b) glede na pomen besede.

Računalniško besedje je skoraj zanesljivo iz (ameriške) angleščine. Podobno lahko sklepamo za pojme in pojave, ki so se najprej izpostavili v ameriškem kulturnem svetu:

> **pedofíl** [...] **E** ← angl. *pedophile*, nem. *Pädophiler*, frc. *pédophile* ← gr. *paidóphilos* ʻkdor ljubi dečke, otroke' iz *pais* ʻotrok, dete' + *phílos* ʻprijatelj, ljubitelj'

Pojavljajo se različne nove tehnologije, poklici. Pri leksemu *forenzik* kaže jezikoslovje na večjo verjetnost, da je beseda iz nemščine, enciklopedično znanje pa govori bolj za angleščino:

> **forénzik** [...] **E** ← nem. *Forensik(er)*, angl. *forensic (scientist)* ʻforenzični (znanstvenik)', glej forenzika

Medicina: mlajša ko je beseda, bolj je verjetno, da je k nam prišla iz angleščine. Kadar je beseda novolatinska, pa navedemo le ta vir:

> **anevrízma** [...] **E** ← nlat. *aneurysma* ← gr. *aneúrysma* ʻrazširitev'

Izvor leksema, povezanega s politiko, je v nekaterih primerih vezan na specifičen geografski ali zgodovinski kontekst:

> **pòstsocialízem** [...] **E** ← nem. *Postsozialismus*, glej post.. + socializem
> **lustrácija** [...] **E** ← češ. *lustrace* ← lat. *lūstrātio* ʻočiščenje z žrtvami, spravna daritev' iz *lūstrāre* ʻ(s spravno daritvijo) očistiti'

Najtežje dileme pa postavlja vprašanje, ali je neka beseda res prevzeta iz tujega jezika ali je nastala neodvisno iz elementov, ki so bili v slovenščino prevzeti že prej. Kako točno je nastal glagol *klonirati* – je bil prevzet iz nemškega glagola *klonieren*, je nastal po zgledu angleškega glagola *clone* (prim. *forvardirati*) ali je nastal v slovenščini iz samostalnika *klon* po istem postopku kot *šopingirati* ali *živcirati*? To so vprašanja, ki se vedno znova odpirajo; prim. *delfinarij*, *kristaloterapija*, *arabizem*, *futurolog* …

Da lahko nek leksem nastane samostojno iz prevzetih elementov, kaže naslednji primer:

> **babyphone** [...] **E** ← nem. *Babyfon* iz angl. *baby* ʻdojenček' (glej baby) + *phone* ʻtelefon'

Angleščina take besede ne pozna, torej je nastala v nemščini in jo obravnavamo kot nemško.

V dvomu, torej v primerih, ko ni mogoče najti res prepričljivega dokaza za prevzem ali kalkiranje in obstaja možnost, da je beseda nastala v slovenščini, se bomo odločili, da je beseda slovenska. Primer: za besedo *mlekomat* lahko trdimo, da je najverjetneje nastala v slovenščini. Nemška beseda je *Frischmilchautomat*, francoska *machine à lait* in *distributeur de lait cru*. V angleščini najdemo *milk vending machine*, *milk dispenser* in *milk-o-matic*, beseda *milkomat* na internetu odpelje na strani, ki opisujejo slovenske in poljske mlekomate. Enako besedo – *mlekomat* – ima namreč tudi poljščina, kjer je najverjetneje nastala v enakem procesu kot v slovenščini. Če leksem najdemo tudi v drugih jezikih, to ne kaže nujno na prevzemanje. Slovenščina ima tudi *bankomat*, *iglomat*, kar potrdi produktivnost morfema.

Kjer je beseda vidno prilagojena slovenščini, a najverjetneje prevzeta, uporabljamo *po zgledu*:

> **frangléščina** [...] **E** po zgledu frc. *franglais* iz fran(cóščina) + (an)gléščina
> **végi** [...] **E** po zgledu angl. *veggie* skrajšano iz vegetarijanec

Beseda *frangleščina* bi sicer lahko nastala samostojno v slovenščini, a je to zelo malo verjetno.

Tudi pri kalkih ali delnih kalkih uporabljamo *po zgledu*:

> **últrazvók** [...] **E** po zgledu angl. *ultrasound*, nem. *Ultraschall* iz ultra… + zvok

Uporabniki in strokovna javnost so predlagali, da bi uvedli poseben znak v pomenu »prevzeto in prilagojeno« oziroma »prenarejeno iz«, vendar je velika večina prevzetih besed tako ali drugače prilagojena slovenščini (prim. *lustracija*), zato to dileme ne bi rešilo, le dodalo bi ji nove razsežnosti.

Pri pisanju etimoloških osvetlitev za *Slovar novejšega besedja* so se torej nekatera najtežje rešljiva vprašanja zastavljala pri etimoloških osvetlitvah tistih (prevzetih) besed, za katere ni mogoče zanesljivo ugotoviti, po kateri poti so prišle v slovenščino. Sprotno reševanje opisanih dilem predstavlja del etimologovega dela pri slovarju.

Bibliografija

BEZLAJ, France, SNOJ, Marko, FURLAN, Metka, 1976–2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika I–V.* SAZU, Inštitut za slovenski jezik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

BIZJAK KONČAR, Aleksandra, SNOJ, Marko (ur.), 2012: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

FURLAN, Metka, 2013: *Novi etimološki slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

GLIHA KOMAC, Nataša, JAKOP, Nataša, JEŽOVNIK, Janoš, KLEMENČIČ, Simona, KRVINA, Domen, LEDINEK, Nina, MIRTIČ, Tanja, PERDIH, Andrej, PETRIC, Špela, SNOJ, Marko, ŽELE, Andreja, 2015: Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://www.fran.si/179/novi-slovar-slovenskega-knjiznega-jezika/datoteke/Koncept_NoviSSKJ.pdf

KLEMENČIČ, Simona, 2010: Besede iz drugih slovanskih jezikov v slovenščini. Vera Smole (ur.): *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 22–26.

KLEMENČIČ, Simona, 2014: Polne etimološke osvetlitve v novem slovarju. Irena Grahek, Simona Bergoč (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje: e-zbornik s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika na Ministrstvu za kulturo, 12. februar 2014*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/12-_Simona_Klemencic_-Polne_etimoloske_osvetlitve.pdf

SNOJ, Marko, [1]1997, [2]2003: *Slovenski etimološki slovar.* Ljubljana: Modrijan.

SNOJ, Marko, 2009: Etimološke osvetlitve v novem slovarju slovenskega jezika. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 83–87.

O NEPOSREDNEM, SPONTANEM, GOVORJENEM BESEDILU Z JEZIKOVNOSTILISTIČNEGA IN JEZIKOVNOPRAGMATIČNEGA VIDIKA

Mira Krajnc Ivič
Filozofska fakulteta, Maribor

UDK 81'42:81'38

Neposredna, zlasti spontana in govorjena besedila so predmet raziskav jezikovne pragmatike, analize diskurza. Prispevek prikazuje možnosti analiziranja in interpretiranja teh besedil tudi z vidika jezikovne stilistike, ki se ukvarja z vprašanji jezikovnih različic. Stilistika s pragmatiko in njenim razumevanjem konteksta kot kognitivnega prispevka k sporočenemu osmišlja izbore pri tvorjenju in interpretiranju besedil.

spontano besedilo, govorjeno besedilo, jezikovna pragmatika, jezikovna stilistika, kontekst

Direct, especially spontaneous and spoken texts are the subject of pragmalinguistic and discourse analysis research. This paper shows the possibilities for analysing and interpreting such texts from a pragmalinguistics point of view that deals with the questions of language versions. Stylistics with pragmatics and the understanding of context as a cognitive contribution to the message gives meaning to selection when forming and interpreting texts.

spontaneous text, spoken text, pragmalinguistics, stylistics, context

Uvod

Namen prispevka[1] je povezati tisti vidik jezikovne pragmatike, ki vključuje razumevanje konteksta kot kognitivnega prispevka k interpretaciji besedil, in sicer znanja, kar vključuje tudi Griceovo sodelovalno načelo. Oboje sodi v okvir t. i. mentalnega sveta, pogojevanega tudi s socialnim in fizičnim svetom, s čimer to načelo prispeva k razumevanju (stilnih) izborov, ki jih govorec[2] naredi pri tvorjenju besedila. To pa se nanaša na vidike jezikovne stilistike kot področja, ki se po eni strani ukvarja z jezikovnimi različicami, stili, po drugi strani pa z načini ubeseditve, torej z izbiranjem jezikovnih sredstev med dano množico potencialno enako sprejemljivih, ustreznih in verjetno dogovorjenih znakov. Izraz *verjetno* se nanaša na odstopanja od knjižnojezikovne norme, ob upoštevanju, da je norma govorjenih besedil bistveno bolj fleksibilna, saj tako rekoč nastaja v konkretnem komunikacijskem stiku sproti in spontano.

1 Prispevek je nastal v okviru programske skupine P6-0156 *Slovensko jezikoslovje, književnost in poučevanje slovenščine*.

2 Termin *govorec* je rabljen v pomenu *jezikovni uporabnik*.

Jezikovna stilistika

Usmerjena je na proučevanje naravnega človeškega jezika kot sistema znakov, ki ima svojo strukturo in tudi svoje podsisteme. Kot predmet njenega raziskovanja se v (slovenskem) jezikoslovju v temelju razume raziskovanje funkcijskih stilov oz. jezikovnih zvrsti, različic (prim. Toporišič 2000: 27–32) in jezika nekega književnika ali skupine književnikov, predmet raziskovanja pa je umetnostno besedilo (prim. Pogorelec 2011).[3] S pridevniškim določilom *praktičen* se implicira norma oz. vrednotenje izbora jezikovnega sredstva kot dobrega ali slabega, pravilnega ali nepravilnega ter uporabna vrednost načel stilistike. Jezikovnosistemska stilistika jezikovne pojave skladno s pogostostjo pojavitve in predvidene funkcije v določenem kontekstu kvalificira kot zaznamovane, ekspresivne, nižje, vulgarne itn. Kvalifikatorji so tako dodatni opisi rabe jezikovnega sredstva, ki hkrati s pomensko razlago določajo in opisujejo jezikovno rabo izbranega jezikovnega sredstva glede na splošno družbeno (ne)sprejemljivo (jezikovno) vedenje. Tako slovar in slovnica učita ter predpostavljata, katere naj bi bile govorčeve namere, npr. kvalifikator *žaljivo* tako pomeni, da je govorec nedvomno želel biti žaljiv, saj kvalifikatorji poleg pomena kažejo na govorčev čustveni odnos do pojma in trenutne komunikacijske situacije (prim. Stramljič Breznik 2013: 410). Ozavestiti je treba, da kvalifikatorji opisujejo hipotetično, a verjetno komunikacijsko situacijo in govorčeva čustva, namere. Komunikacijsko spreten govorec se bo o tem skušal še prepričati.[4]

Skladna s strukturno-funkcijsko opredelitvijo stila je tudi Koroščeva (1998: 8) opredelitev stila[5] s sistemskega, postopkovnega, teleološkega, prezentacijskega, besedilotvornega in sporočanjskega vidika. Vendar pa stilem, temeljna enota jezikovne stilistike, zahteva več interpretativnega napora od naslovnika kot nezaznamovana jezikovna enota (Katnić-Bakaršić 1999: 12). Kot tak se stilem ne nanaša na tipično izrazje, skladnjo itn. v besedilu nekega funkcijskega stila, ampak na drugačno, neobičajno. Sodobne stilistične teorije namreč izhajajo iz predpostavke, da stil ni le »oblačilo vsebine«, saj obstaja med stilom in pomenom ekvivalenca: sprememba oblike nujno vpliva na spremembo vsebine (prav tam: 10) in s tem smisla. To pa pomeni, da diateza kot različne ubeseditvene (oblikoslovno-skladenjske) zmožnosti oz. različne stavčnočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) (Žele 2011) ohranjajo le navidezno isti sporočilni smisel in da je v različnih načinih ubeseditve skrit kar najširši zunajjezikovni kontekst. Prav ta naravna neločljivost jezika od konteksta zahteva rahljanje meja med različnimi pristopi k analiziranju

3 Jezikovnostilistične analize kot stičišče jezikoslovnega in literarnoznanstvenega raziskovanja se nanašajo na umetnostno knjižnojezikovno in zapisano besedilo, tj. besedilo, ki ga »tvori« le eden od udeležencev, saj ga kot rezultat komuniciranja pogojujejo razmerja, ki »so vsakokrat drugačna, enkratna in v vseh svojih sestavinah neponovljiva« (Pogorelec 2011: 41), zadnje avtorica aplicira na katerokoli besedilo.

4 Če velja za (vsako spontano govorjeno) besedilo kot sestavljeni znak, da je »neke vrste 'unikum', kar pomeni, da so zanj značilni točno določeni […] dejavniki […], ki pogojujejo sam proces tvorjenja besedila in ki kot taki nikoli niso popolnoma prekrivni z […] dejavniki, ki pogojujejo druge diskurze« (Smolej 2012: 127), lahko to trditev prenesemo na vse (jezikovne) znake.

5 Korošec (1998: 8) stil opredeli kot »eno od načel zgradbe besedila«, kot »tipični izbor jezikovnih prvin v besedilu«.

jezika/besedila in besedilo določa kot sestavljeni znak – torej del sistema –, katerega verjetni pomen in smisel vzajemno evocira kontekst, zlasti govorec, govorca. Prav to dejstvo usmerja k razumevanju jezikovnega sistema kot dinamične celote.[6] Možnosti izbiranja pa niso omejene z jezikovnim sistemom, ampak govorčevo komunikacijsko spretnostjo (1), ko se lahko skladno s teorijo neskladja dosega humorni učinek preko jezika v smislu zavestnega neupoštevanja oblikoslovnih pravil: *vidam*, *vidaj*, *vidaš* (morfostilem) ali s preklapljanjem med jezikovnimi kodi: slovenščina, angleščina, nemščina.

(1)
David: Samo da vidam.
Črt: Kər vidaj.
David: Allrighty …
Črt: Lahko vidaš do polnoči.
Aleš: En kolega je delal pri eni tiskarni, kjer so tiskali te əm stripe za neko nemško əə založbo.
Črt: Ne zej pokvarit vsega.
Alenka: Pa so šli v stečaj pa so jim ostali.
Aleš: Ja, sej je. Sej bi lahko jaz to obdržal.
Cvetka: Samo ti nisi erfolgloser Musiker.[7]

Za sodobno stilistiko sta pomembna postopka preregistracija in stilizacija (Katnić-Bakaršić 1999: 37–38). Pri prvem gre za prevzemanje jezikovnih sredstev iz drugih jezikovnih stilov oz. za možnost prevzemanja značilnosti kateregakoli registra v drugi register, najpogosteje je predmet analize še vedno umetnostno besedilo kot samozadostna celota, ki lahko ustvarja nove pomene in situacije, kar ustvarja dodatni nivo večpomenskosti umetnostnega besedila. Pri stilizaciji pa gre za posnemanje jezikovnih sredstev, značilnih za določen tip jezikovne realizacije z namenom ustvarjanja točno določene funkcije.

S prispevkom želim pokazati, da je absorbiranje in/ali posnemanje elementov drugih stilov, jezikovnih zvrsti ali žanrov lahko značilno tudi za jezik vsakdanjega komuniciranja. V zgledu (2) govorci s stilemom *hvalimo* hkrati posnemajo značilnosti razgovora[8] in jih vnašajo v pogovor med prijatelji ter tako namenoma izkoriščajo pravila rabe jezikovnih sredstev: glagola *hvaliti* praviloma ne uporabljamo kot glagol jezikovne dejavnosti v eksplicitni performativni obliki. Izrečeno *hvalimo* učinkuje

6 Tako razumevanje izraza *sistem* omogoča tudi slovarska razlaga: sistem je skupina povezanih, soodvisnih teles, enot, ki sestavljajo zaključeno celoto za skladno »zunanje« delovanje. Povezanost enot, teles nekega sistema je določena s pravili, zakonitostmi ali glede na funkcije delovanja.

7 Izrečeno se nanaša na naslov stripa, ki ga listajo udeleženci pogovora.

8 Posameznik si ustvari sisteme za svoje jezikovno vedênje, skladno s sistemi skupine ali skupin, s katerimi se poistoveti oz. se želi začasno poistovetiti. Svojo identiteto oblikuje in izraža glede na soudeležence konkretnega govornega dogodka: govorci pri prilagajanju »svojega govora ne funkcionirajo le v skladu z zahtevami situacije, torej zunanje norme, temveč vedno skušajo postaviti v ospredje tisti del svoje podobe, s katerim bodo v dani situaciji dosegli kar največji učinek na konkretnega naslovnika svojih sporočil« (Skubic 2005: 166), kar je nemara najbolj opazno v pogovoru (tj. spontanem pragmatičnem govoru), saj za razgovor veljajo omejitve tudi glede razpoložljivih govornih dejanj, še posebej, kadar je asimetrija med udeleženci izrazitejša in stik manj pogost.

humorno, ta učinek je stopnjevan s strani Davidove prijateljice Alenke, ki ga sicer resno graja, a je njena reakcija manj pričakovana v pogovoru med prijatelji kot v razgovoru. Dosežen učinek humornosti je tu le v očeh opazovalca (prim. Attardo 2001: 33).

(2)
Tilen: Izvolte.
David: Hvalimo.
Alenka: No, David (*očitajoče*).
David: Kaj »No, David«?
Alenka: Pa ne morš kər takoj tak planit.

Za sodobno stilistiko, ki je večinoma opisna (Katnić-Bakaršić 1999: 10), so pomembni trije elementi tradicionalne retorike: nauk o tropih in figurah (metafore, primerjave itn.), teorija o tvorjenju besedila (*dispositio*) in teorija o treh stilih oz. diskurzih (prav tam: 17–18). Trope in figure razume kot dinamična sredstva argumentacije, kot sredstva vezanja besedilnih enot, kot svojevrstne stilistično-semantične konektorje. Teorija o treh stilih pa je pomembna za razvoj funkcijskih zvrsti.

S teorijo jezikovne pragmatike in tako povečanim zanimanjem za dialog, diskurz se je tudi na področju jezikovne stilistike povečalo zanimanje za jezik vsakdanjega komuniciranja (prim. Katnić-Bakaršić: 34).

Teorija jezikovne pragmatike

Osredotoča se na kontekst, smisel, pogovorna sklepanja in nanašanjska zaporedja. Z njimi je povezano izbiranje, sprejemljivost, dogovorjenost in prilagodljivost jezikovnih pojavov (Verschueren 2000: 88, 106–107).[9] Zasnovana je na skupku splošnih načel o racionalnem delovanju človeka (Grice 1991: 28), ki so prenesena na jezikovna vprašanja. Govorec tako razpolaga s smernicami, kako organizirati in uporabiti informacijo, ponujeno v besedilu, da se izrazi (in razume) več, kot je bilo izrečeno. Načeli sodelovanja in vljudnosti sta odgovorni za oblikovanje nanašanjskih zaporedij in koherentnosti besedila ter predstavljata kontekst kot kognitivni prispevek k interpretaciji izreka.

Besedilo

Lahko bi ga opredelili kot v sebi koherentno celoto jezikovnega komuniciranja s prepoznavnimi komunikacijskimi funkcijami in na poseben način oblikovano strukturo (Gansel, Jürgens 2007: 51). Opredelitev besedila kot komunikacijske pojavitve, ki izpolnjuje kriterije besedilnosti po Beaugrandu in Dresslerju (1992: 7–8) je treba dopolniti in nadgraditi s t. i. materialnostjo in medijskostjo (»Materialität und Medialität«; Spitzmüller, Warnke 2011: 22), ki se nanašata na razlikovanje med digitalnim in klasičnim besedilom ter na načine posredovanja besedila naslovniku (internet, radio, televizija). Nedvomno je treba dodati tudi temo oz. vsebino, tesno

9 Vsi ti pojmi se nanašajo na stil kot način tvorjenja besedila.

povezano s tvorčevo namero in želenim ciljem. Funkcija teme je zagotavljanje dostopa do kontekstualnih informacij, ki so za razumevanje bistvenejše od teme same. Besedilne enote so v specifičnih medsebojnih pomenskih in funkcijskih razmerjih, kar oblikuje besedilnost ali koherentnost. Vendar pa razumevanje besedila ni stranski produkt sprejemljivosti (relevantnosti) ali koherentnosti, ampak naših intuicij kot posledica iskanja relevantnosti oblike in vsebine (Blakemore 2001: 105–106). Termin koherentnost tako vključuje tudi kohezivnost kot pojav, ki je tradicionalno vezan le na besedilno skladnjo. Navedeno velja za vsa besedila, tudi govorjena, pri tvorjenju katerih je govorec praviloma pod večjim časovnim pritiskom, še posebej, če gre za neposredna[10] in spontana besedila. Tako je pritisk ob tvorjenju besedila, spontanega ali vnaprej pripravljenega, odvisen od govorčevih komunikacijskih spretnosti.[11]

Spontano neposredno govorjeno besedilo[12] z vidika jezikovne pragmatike in jezikovne stilistike[13]

Sodobna jezikovna stilistika razume besedilo kot mesto tvorjenja smisla na interaktiven, dinamičen način, besedilo je mesto, kjer se pogaja o smislu, saj sporočeno – izraz v kontekstu – evocira in potencira le nekatere pomene (Katnić-Bakaršić 1999: 80). To je neposredno povezano z Griceovim sodelovalnim načelom in pogovornimi sklepanji. Nadalje lahko retorične oz. t. i. stilistične značilnosti (npr. metaforo, litoto, ironijo) v besedilih razumemo kot posledice neupoštevanj maksim sodelovalnega načela, v prvi vrsti maksime kakovosti, načina in količine. Z omenjenimi maksimami lahko povežemo tudi t. i. načela praktične stilistike: načelo jasnosti, jedrnatosti, zanimivosti, primernosti (Toporišič 1965: 81–91). Ker je »aktualno hkratno analiziranje več različnih stilov v nekem besedilu, saj predmet raziskovanja stilistike niso le funkcijski stili, ampak vse jezikovne različice« (Katnić-Bakaršić 1999: 25), je tudi kodno preklapljanje moč povezati s teorijo jezikovne pragmatike in teorijo govornih dejanj (Verscheuren 2000: 172–178). Nedvomno pa je tako vprašanje stilistike kot jezikovne pragmatike vprašanje oblikovanja nanašanjskih zaporedij, saj govorec tehta med količino in relevantnostjo informacij, da ostane jasen in nedvoumen, hkrati pa upošteva značilnosti jezikovnih različic ali besedilnih tipov.

10 Neposredno besedilo nastaja v komunikacijskem stiku med vsaj dvema udeležencema, ki sta v neposrednem stiku.

11 Komunikacijsko spretnost ali sporazumevalno zmožnost sestavljajo jezikovna, sociolingvistična in strateška zmožnost (Bešter Turk 2011: 116).

12 Z opredelitvijo spontanega govora M. Smolej (2012: 17), da se na tak govor »govorec pred potekom govornega dejanja […] ni (na noben možen način) pripravil oz. da govorec vnaprej ni tvoril možnih/verjetnih jezikovnih struktur«, se ni mogoče strinjati iz vsaj treh razlogov: 1) besedilo je odraz družbene prakse (Hepp 1998: 10–11), torej se z razvijanjem komunikacijske spretnosti na nek način pripravljamo na tvorjenje besedil, 2) o možnem poteku spontanega govora lahko razmišljamo in predvidimo vsebinske poudarke ter s tem morda celo strukturo izrečenega, a to še ne pomeni, da bomo predvideno dejansko ubesedili, 3) pomen besedne zveze *pripraviti se na govor* je odvisen od konkretnega govorca (gl. opombo 3).

13 Naj omenim le nekatere raziskovalce (spontanega) govorjenega besedila: O. Kunst Gnamuš (1984), T. Korošec (1998), S. Kranjc (1997), J. Zemljarič Miklavčič (2008), D. Verdonik (2007), M. Smolej (2012), P. Vitez in A. Zwitter Vitez (2004).

Za ponazoritev navajam del pogovora med Rebeko Dremelj (R) in Sašo Lendero (S) (3).

(3)
R: Mimogrede, ne. Js se spravim včeri ə mojga nečaka, od mojga brata …
S: Ja.
R: … sineka Daneja, ne. Star je leto pa pol, ne.
S: Ja.
R: V glavnem super vse. S ta malim se špilam, se zafrkavam, vse fajn ə in potem grem js neki na balkon. In oni majo na balkonu pač tista vrata, ne. Mislim normalna bal[konska vrata].
S: [Ja. Ja.]
R: Js grem na balkon, zaprem vrata ə …
S: Na drugi strani ni kljuke.
R: Ne, vem, ampak js vrata zaprem glih tolk, da ne bo pihal noter.
S: Aha.
R: In pride ta mal – leto pa pu star – zraven unih balkonskih vrat | in on mene tak gleda in jaz se še zafrkavam z njim: »Kaj je, Danej? Kaj je, Danej?« in on se nasloni na kljuko in zapre. In jaz ostanem … Leto pa pu. In js ostanem sama od zuni na balkonu, finta pa v tem, da vhodna vrata do njih [|] sn mela pa tut zaklenjena zaradi tega, da ne bi ta maj slučajno po
S: [Ja.]
R: stupnicih padu. In potem je mene panika zagrabla [|] in sn – stara moja – z tem levim
S: [Ja.]
R: bokom tako bušnla noter v tista vrata, v tisti paniki, ker sn se cela pajtlala, herc mi je delal po moje – ne vem, kolko udarcev na minuto – tako trešča v una vrata noter, da sn vrata raz…
S: Dol vrgla.
R: Zlamala [|] vrata, da sn vdrla v bajto. In tlele mam zdej tule čist plavo, ker sn tole zadela
S: [A!]
R: ob vrata. No, da vidma zej.

V izbrani pasaži se tema razvija pripovedno. Pripoved, ki ima nanašanjsko in razlagalno intenco, se od drugih slogovnih postopkov ločuje po okoliščinah pripovedovanja, semantični vsebini in zaporedjih. Ima linearno zgradbo, v kateri različne pasaže predstavljajo različne vrste informacij. Vsaka pasaža ima različno funkcijo znotraj zgodbe. Poleg tega so v vsaki pasaži vsebovani različni tipi povedi, katerih skladenjske in semantične lastnosti prispevajo k njihovi identiteti kot enoti znotraj zgodbe in k njihovim funkcijam. V analiziranem primeru si Rebeka s konektorjem *Mimogrede*, s katerim nakaže, da kar bo sledilo, morda ni povsem povezano z že povedanim, zagotovi Sašino pozornost in dovolj časa, da bo svojo zgodbo lahko povedala do konca. V usmeritvenih povedih, ki tipično vsebujejo statične glagole, opiše informacije o ozadju, kot so čas, kraj, in določi osebe: *Js se spravim včeri ə mojga nečaka …*; *Star je leto pa pol, ne*. Zadnja poved, reducirana le na bistvene informacije, *leto pa pou*, se v nadaljevanju pripovedi pojavi še enkrat, a ne funkcionira več kot del opisne zgradbe, ampak sodi k vrednotenjski zgradbi. Ponovna pojavitev te

povedi v drugi sestavini pripovedne zgradbe povedi spremeni funkcijo. S premim govorom poustvari dogodek, o katerem pripoveduje: *zafrkavam z njim: »Kaj je, Danej? Kaj je, Danej?«*. Premi govor in poročani govor sta različna načina reproduciranja tujega ali lastnega govora (Hoffmanová idr. 1999: 99–102). S paralelizmom dogajanje stopnjuje: *in on mene tak gleda in jaz se* [...] *in on se nasloni na kljuko in zapre. In jaz ostanem … In js ostanem sama od zuni*. Izpostavljena je napetost med osrednjima osebama zgodbe: *jaz* in *on*, veznik *in*, ki kaže na zaporedje v dogajanju. Rebeka stopnjuje napetost še z dramatičnim sedanjikom: *grem*, *zaprem*, *pride*, *gleda*, kjer glagolska končniška morfema jasno kažeta ali na Rebeko ali Daneja. Dramatični sedanjik uporablja pri zapletanju zgodbe. Ko zgodba doseže vrh, pa začne uporabljati preteklik: *sem se pajtlala*, *je delal*. Sašo z izpostavo *in sn – stara moja* posebej opozori na razplet zgodbe: *tako trešča v una vrata noter, da sn vrata raz… Zlamala vrata, da sn vdrla v bajto*. Opazimo lahko, da nanašalnice *vrata* ne pozaimlja, ampak vedno dobesedno ponovi, lahko doda pridevniški kazalni zaimek *tista* ali *una*. S tem zaimkom ustvarja neke vrste paralelizem, ki stopnjuje učinek njenih besed: *v tista vrata*, *v tisti paniki*. Glede na besedilno zgradbo bi analizirano pripoved lahko razumeli kot dramatično pripoved, saj vsebuje zaplet in vrednotenje, če pa upoštevamo še okoliščine tvorjenja, pogovor je namenjen širši javnosti, pa bi jo lahko razumeli kot anekdoto.

Stil kot način ubeseditve je odvisen od govorčevega znanja kot kognitivnega prispevka k sporočenemu. To znanje so pravzaprav lahko le postavke, prepričanja, želje, ki jih skladno s teorijo jezikovne pragmatike predstavlja t. i. mentalni svet. Ta omogoča različno odzivanje npr. na očitek (zgled (2): *No, David*) in s tem različne ubeseditvene možnosti.

Sklep

S poskusom hkratnega analiziranja gradiva z vidika teorije jezikovne pragmatike in jezikovne stilistike, prvega kot vidika, izrazito vezanega na človekovo znanje, in drugega kot z vprašanji strukture in sistema vezanega vidika, prispevek potrjuje, da je besedilo sestavljeni jezikovni znak, katerega interpretacija je odvisna ne le od tvorčeve izbire in kombinacije jezikovnih danosti, ampak v enaki meri tudi od naslovnika in prekrivnosti njunih »svetov«.

Literatura

ATTARDO, Salvatore, 2001: *Humorous Texts: A Semantic and Pragmatic Analysis*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

de BEAUGRANDE, Robert Alain, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, 1992: *Uvod v besediloslovje*. Ljubljana: Park.

BEŠTER TURK, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130.

BLAKEMORE, Diane, 2001: Discourse and Relevance Theory. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen, Heidi E. Hamilton (ur.): *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell. 100–118.

GANSEL, Christina, JÜRGENS, Frank, [2]2007: *Textlinguistik und Textgrammatik*. *Eine Einführung*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

GRICE, Paul, 1991: *Logic and Conversation. Studies in the Way of Words*. Cambridge: Harvard University Press. 22–40.

HEPP, Andreas, 1998: *Fernsehaneigungen und alltagsgespräche. Fernsehnutzung aus der Perspektive der Cultural Studies*. Opladen/Wiesbaden.

HOFFMANNOVÁ, Jana, MÜLLEROVÁ, Olga, ZEMAN, Jiří, 1999: *Konverzace v češtině. Při rodinných a přáteských návštěvách*. Praga: Trizonia.

KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina, 1999: *Lingvistička stilistika*. Budapest: Open Society Institute.

KOROŠEC, Tomo, 1998: *Stilistika slovenskega poročevalstva*. Ljubljana: Kmečki glas.

KRANJC, Simona, 1997: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo* 42/7. 307–320.

KRAJNC IVIČ, Mira, 2008: *Zasebni dvogovori. Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

KRAJNC IVIČ, Mira, 2010: Pripovedovanje in opisovanje v vrtcu. Jana Goriup (ur.): *Vrtec od včeraj do danes za jutri*. Zreče. 76–86.

KUNST GNAMUŠ, Olga, 1984: *Govorno dejanje – družbeno dejanje. Komunikacijski model jezikovne vzgoje*. Ljubljana: Pedagoški inštitut.

POGORELEC, Breda, 2011: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika*. *Jezikoslovni spisi II*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, Znanstvena založba Filozofske fakultete.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

SMOLEJ, Mojca, 2012: *Besedilne vrste v spontanem govoru*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

SPITZMÜLLER, Jürgen, WARNKE, Ingo H., 2011: *Diskurzlinguistik*. *Eine Einführung in Theorien und methoden der transtextuellen Sprachanalyse*. Berlin, Bosten: Walter de Gruyter GmbH & Co.

STRAMLJIČ BREZNIK, Irena, 2013: Samostalniška leksika z ekspresivnimi kvalifikatorji v Slovarju novejšega besedja. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika: (vidiki, merila, opredelitve)*, *Obdobja 32*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 409–416. http://www.centerslo.net/files/file/simpozij/simp32/zbornik/Stramljic.pdf

TOPORIŠIČ, Jože, 1966: Praktična stilistika. *Jezik in slovstvo* 11/4. 81–91.

TOPORIŠIČ, Jože, [4]2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

VERDONIK, Darinka, 2007: *Jezikovni elementi spontanosti v pogovoru: diskurzni označevalci in popravljanja*. Maribor: Mednarodna knjižna zbirka Zora 48.

VERSCHUEREN, Jef, 2000: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba *cf.

VITEZ, Primož, ZWITTER VITEZ, Ana, 2004: Problem prozodične analize spontanega govora. *Jezik in slovstvo* 49/6. 3–24.

ZEMLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: *Govorjeni korpusi*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

ŽELE, Andreja, 2010: Diateza v slovenščini. *Riječ* 16/3. 128–152.

STANDARDNI IN KNJIŽNI JEZIK – DRUGI POSKUS

Simon Krek
Institut »Jožef Stefan«, Ljubljana

UDK 811.163.6'26'27:004.738.5

Namen prispevka je poskus razjasnitve pojmov knjižni jezik, kot je uporabljen v slovarskih priročnikih, ter standardni jezik, kot ga razume sociolingvistika in ožje teorija jezikovnega načrtovanja. Dihotomijo med obema postavljamo v kontekst razmeroma obsežnih sprememb družbenih okoliščin od časa sprejetja omenjene teorije v slovenskem prostoru, razvoja informacijsko-komunikacijskih tehnologij v zadnjih dveh desetletjih, s tem povezanih sprememb pri rabi jezika ter novih potreb skupnosti govorcev slovenščine.

knjižni jezik, standardni jezik, jezikovno načrtovanje, kodifikacija, jezikovne tehnologije

The paper aims to clarify the notions of »literary language« as it is used in Slovene monolingual dictionaries, and »standard language« described in sociolinguistic terms or more narrowly within the theory of language planning. The difference between the two notions is dealt with in the context of the extensive social changes since the time when the theory of literary language was introduced in Slovene linguistics, the development of information-communication technologies in recent decades and the related changes in language use and the needs of the Slovene speaking community.

literary language, standard language, language planning, codification, language technology

1 Uvod

Na kratko o naslovu: prispevek, podoben temu, je bil prvič predlagan za objavo na simpoziju Obdobja 2013, od tod dodatek – »drugi poskus«. Prispevek je bil zavrnjen, po avtorjevem mnenju ne zaradi pomanjkljive vsebine, temveč zaradi nestrinjanja organizatorjev, na čelu s takratno vodjo simpozija, z vsebino. Neposredni motiv za nastanek prvotnega prispevka je takrat izhajal iz dveh dogodkov, pri katerih je bila že pred tremi leti izraziteje izpostavljena naslovna dilema. Prvi je bila predstavitev portala Slogovni priročnik[1] v Lingvističnem krožku na ljubljanski Filozofski fakulteti oktobra 2012, kjer so navzoči postali pozorni na to, da je na portalu dosledno uporabljen pojem »standardni jezik« v formulacijah, kot so »obliki nista skladni s trenutnim pravopisnim standardom«, ali »standardna« in »nestandardna oblika« pri prikazu posameznih pregibnih paradigem. V debati po predavanju se je izkazalo, da je bila uporaba pojma »standardni jezik« sprejeta z veliko mero skepse, med drugim tudi

1 Portal je bil izdelan v okviru projekta Sporazumevanje v slovenskem jeziku: www.slovenscina.eu. Informacije o portalu so na strani http://www.slovenscina.eu/portali/slogovni-prirocnik, spletna stran samega portala je http://slogovni.slovenscina.eu.

zato, ker za pojmom »knjižni jezik« stoji slovenistična teorija jezikovne zvrstnosti, izhajajoča iz teorije knjižnega jezika praškega lingvističnega krožka.

Drugi dogodek je bil eden od intervjujev ob izidu *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB; Bizjak Končar idr. 2013), ki je podrobneje obravnavan v nadaljevanju.[2] Po izidu SNB je leta 2014 izšla druga izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ; Gliha Komac idr. 2014), ki zadreg z rabo pojma »knjižni jezik« ni razrešila, temveč jih je le zaostrila (prim. Krek 2014: 21), konec marca 2015 pa je Inštitut za slovenski jezik objavil *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika* (NSSKJ; Gliha Komac idr. 2015). Pojmu knjižnosti v teh slovarjih se posvečamo v nadaljevanju.

2 Knjižnost v SSKJ 1, SNB, SSKJ 2 in NSSKJ

Najprej si oglejmo kratek odlomek iz uvoda v prvi knjigi prve izdaje SSKJ, ki je izšla leta 1970, v katerem je opredeljena vsebina slovarja:

> V slovarju je zajet besedni zaklad (besede, zveze) in prikazana njegova raba, kakor se kaže **v sodobnem slovenskem knjižnem jeziku**, to je v obdobju **od začetka tega stoletja do 1969** oziroma do leta izida posamezne knjige. Obsega vse bistvene prvine knjižnega jezika: leposlovni, znanstveni, publicistični, časopisni, pogovorni jezik, terminologijo, žargone in narečno besedišče.

Temu odlomku kot pojasnilo, ki izraža takratno razumevanje duha jezikovne knjižnosti, lahko dodamo še opredelitev pojma knjižni jezik iz prispevka ene od soavtoric slovarja, ki je izšel dve leti po izdaji prve knjige SSKJ (Vidovič Muha 1972: 178):

> V njem [SSKJ] je knjižni jezik razumljen kot **skupek vzporedno živečih, enakovrednih stilov**; noben stil ni kriterij za ocenjevanje drugega. Vendar je treba posebej poudariti, da gre pri vseh, v slovarju potencialno predstavljenih stilnih realizacijah knjižnega jezika, za enoten, trden knjižni sistem, ki ima to sposobnost, da se zaradi čim pristnejšega **posredovanja sporočila** lahko pojavlja enkrat v takšni, drugič v drugačni obliki. V slovarju torej ne gre za direktno odklanjanje oziroma dovoljevanje izraznih sredstev, ampak za njihovo natančno opredeljevanje glede na **določen način izražanja**, na določen **stil knjižnega jezika**.

SNB kot samoopredeljeni dodatek SSKJ nosi letnico 2012. Dobršen del enega od intervjujev po izidu je posvečen statusu »knjižnosti« besedišča, kar v dialogu z novinarjem *Mladine* pojasnjuje urednik slovarja dr. Marko Snoj:

> Imajo vse te nove besede enak »knjižni« status kot besede v SSKJ?
>
> Seveda ne. Verjetno ste opazili, da v naslovu slovarja manjka prilastek **knjižni**. [...] Prinaša besede, ki se na novo uporabljajo ali na novo uveljavljajo v slovenskem **pisnem jeziku**, to pa je danes precej **širši pojem** kot knjižni jezik.
>
> Lahko pričakujemo, da bo vendarle veliko besed iz tega slovarja postalo knjižnih?

2 Marko Snoj: Danes stare mame govorijo ful! *Mladina*, 1. 3. 2013: http://www.mladina.si/120969/dr-marko-snoj-danes-stare-mame-govorijo-ful

> Veliko teh besed je tako rekoč knjižnih. Je pa res, da pojma knjižni jezik danes ne uporabljamo prav pogosto. Govorimo raje o **standardnem jeziku**, čeprav tega nihče zares natančno ne definira. Sam sicer menim, da sta **standardni in knjižni jezik** pravzaprav **sinonima** in da je današnja uporaba prilastka standardni namesto knjižni prevladala pod vplivom angleščine. [...] Nekatere tu prikazane **besede** verjetno **ne bodo nikdar standardne**, kaj šele kanonizirane kot **norma**. Naš osnovni **normativni priročnik** tako ostaja Slovenski pravopis 2001.

Prva izdaja SSKJ in SNB sta bila potem združena v drugi izdaji SSKJ, ki je izšla leta 2014. Z zornega kota našega prispevka si je zanimivo ogledati spremembe v prej omenjenem odstavku iz uvoda, ki je sicer povzet po prvi izdaji, a opazno spremenjen, natanko zaradi zadrege, ki jo obravnavamo. Primerjavo med prvo in drugo izdajo navajamo s prikazom sledenja spremembam:

> V slovarju je zajet ~~besedni zaklad~~o besedje (besede, zveze) in prikazana ~~njegova~~ raba slovenskega jezika, kakor se kaže predvsem v ~~sodobnem slovenskem knjižnem jeziku, to je~~zapisanih besedilih v obdobju od ~~začetka tega~~druge polovice 19. stoletja do 2013~~1969 oziroma do leta izida posamezne knjige~~. Obsega vse bistvene prvine slovenskega~~knjižnega~~ jezika: ~~leposlovni, znanstveni, publicistični, časopisni, pogovorni jezik, terminologijo, žargone~~v okviru socialnih zvrsti tako knjižne kot tudi neknjižne zvrsti in ~~narečno besedišče~~interesne govorice oziroma od praktičnosporazumevalnega prek strokovnega jezika in publicistike do umetnostnega jezika v okviru funkcijskih zvrsti.

Razlika je nadvse povedna:[3] v SSKJ 1 je knjižni jezik dojet kot jasno opredeljen in omejen nabor jezikovnih zvrsti (leposlovni, znanstveni, publicistični, časopisni, pogovorni jezik, terminologija, žargoni in narečno besedišče), ki je po besedah Ade Vidovič Muha »skupek vzporedno živečih, enakovrednih stilov«. Vse, kar najdemo v slovarju, je del »knjižnega jezika«, ne glede na zvrstno opredelitev. Temu ustrezna je bila tudi novinarjeva reakcija v intervjuju, podobno kot večine uporabnikov, ki so šli skozi proces edukacije v slovenskih šolah. Nasprotno se »sodobni slovenski knjižni jezik« iz SSKJ 1 v drugi izdaji spremeni v »zapisana besedila« oz. »slovenski jezik« brez opredelitve knjižnosti, pri čemer so po novem v skoraj identičen slovar (Krek 2014) vključene »tako knjižne kot neknjižne zvrsti«, z nedefiniranim konglomeratom socialnih in funkcijskih zvrsti, o katerih knjižnosti ali neknjižnosti ne vemo dosti. Celota vsebine SSKJ 2 torej ni več »slovenski knjižni jezik«, tako kot v SSKJ 1, temveč je to »slovar slovenskega tako knjižnega kot neknjižnega jezika«, sami pa moramo v njem razločiti »knjižni« del od »neknjižnega«. Če je torej bralec pogledal v SSKJ 1 in v njem našel iztočnico, je lahko predpostavljal, da je ta del slovenskega knjižnega jezika, z morebitnim opozorilom glede zvrsti, ki je povedalo, v kakšnih okoliščinah je raba izraza primerna. Ta sistem je bil s subtilnim premikom postavljen na glavo in po novem gre za slovar **pisnega jezika** z drugačnim konceptom. Značilno je, da so to opazili le avtorji SSKJ 1, ki (verjetno edini) dobro vedo, kako je prva izdaja nastala:

3 V tem prispevku se ne spuščamo podrobneje v vprašanje, od kod je identični slovar nenadoma slovar začel zajemati besedišče od druge polovice 19. stoletja, če so njegovi prvi avtorji menili, da opisujejo slovenski besedni zaklad od začetka 20. stoletja do izida posamezne knjige.

> Nove leksikalne enote so besedilu prve izdaje mehanično dodane ne glede na koncept SSKJ, brez upoštevanja specifičnosti korpusnega gradiva, zlasti pa brez razvidnih meril o sprejemanju. Posledica tega je, da je med temi enotami množica besed, katerih sprejem je v nasprotju s konceptom SSKJ, npr. *džankizacija*, *džek*, *fopati*, *igličar* ‘narkoman’, *kulica*, *narkič* ‘narkoman’, *profi* ‘profesionalec’, *sfaliti*, *štekati*, *radodajka*, *lapati* itn. – Poudarjamo, da se gornja ugotovitev nanaša na neskladje s konceptom SSKJ, ki je slovar slovenskega knjižnega jezika, in ne na zavračanje možnosti, da so vse te leksikalne enote sicer sprejete v kateri drugi slovar slovenskega jezika, ki bi to predvideval v svojem konceptu.

Iz tega izhodišča si oglejmo še napoved vsebine iz osnutka koncepta NSSKJ, ki se še vedno opredeljuje za slovar »knjižnega jezika«:

> Knjižni jezik razumemo kot uzaveščeni, kultivirani in konvencionalni nadregionalni kod, ki ga v slovenskem jezikovnem okolju govorci slovenščine nezaznamovano rabijo zlasti v javnih in formalnih govornih položajih. Pri tem je kultiviranost knjižnega jezika razumljena kot upoštevanje splošno veljavnih načel, norm in družbenih konvencij. Knjižni jezik temelji na jezikovni tradiciji in se tudi s kodifikacijo utrjuje, v svojem jedru je razmeroma stabilen, čeprav se skozi čas postopoma spreminja. Njegova poglavitna vloga je, da kot standardni kod uresničuje osrednjo in temeljno sporazumevalno in povezovalno vlogo jezika za javno rabo.

Knjižni jezik tudi v tem slovarju ne bo več »skupek vzporedno živečih, enakovrednih stilov«, ki so na enoten način opredeljeni v slovarju, temveč bo »kod«, ki se utrjuje s »kodifikacijo«, torej pravopisom in pravorečjem, ena njegovih glavnih opredelitev pa je »kultiviranost«. Skratka, slovar opisuje oboje: tako kultivirani kod kot nekultivirani preostanek, za zadnjega pa tako kot v primeru druge izdaje SSKJ vsaj na podlagi povedanega ne moremo biti prepričani, kaj vse zajema. Kvalificiranje socialnih zvrsti je v osnutku opredeljeno takole:

> Okvalificiranost v okviru socialne zvrstnosti določa odstopanje od kultivirane, v (javnih, formalnih) govornih položajih ustaljene, predvidljive in vsaj pretežno s kodifikacijo usklajene leksike slovenskega knjižnega jezika, ki je večinoma razširjena tako v govorjenih kot zapisanih besedilih. Leksika, ki je torej splošno sprejeta, ustaljena, ima uzaveščeno razmerje do norme in je kultivirana, primerna za formalne govorne položaje, je torej knjižna in z vidika socialne zvrstnosti nezaznamovana. Zaznamovanost gre v dve smeri, bodisi proti izrazito omejeni rabi v posebej izbranih govornih položajih za izrecno poudarjanje jezikovne kultiviranosti in umetelnosti v smislu izkazovanja lastne jezikovne zmožnosti (tj. v ozkoknjižno) bodisi proti manj formalni rabi, tj. najprej v pogovornost (knjižno in neknjižno), po potrebi tudi v narečnost, sleng, otroški govor.

Teza iz gornjega odstavka je: »knjižna leksika« (kultivirana, ustaljena, predvidljiva, splošno sprejeta, s kodifikacijo usklajena) je nezaznamovana, ni kvalificirana. Če je zaznamovana, načeloma ni več knjižna. Kljub temu kvalifikatorja »ozkoknjižno« in »knjižno pogovorno« dajeta vedeti, da je tako opredeljena leksika še vedno del knjižnega jezika. Zelo očitno ni več knjižna leksika, označena z »neknjižno pogovorno«, ni pa jasno, kaj je z narečnim besediščem, slengom, otroškim govorom.

Še manj je jasno, kaj je s pripadnostjo knjižnemu jeziku pri funkcijskozvrstnih ali ekspresivnih kvalifikatorjih. Ali opredelitev »v publicističnih besedilih s področja glasbe« pomeni, da ta leksika ni knjižna? Ali so *miškica*, *sonček*, *srček* (ljubkovalno) del knjižnega jezika, *pizda*, *fukati*, *jeba* (vulgarno) pa ne? Če ne gre več za slovar zgolj knjižnega jezika, temveč ta »obsega [...] tako knjižne kot tudi neknjižne zvrsti«, tega kot uporabniki brez usposobljenega interpreta ne moremo vedeti. Radikalno rečeno: koncept slovarske knjižnosti s tem postane praktično neuporaben.

3 Jezikovna standardizacija in nove okoliščine

Sociolingvistični pojem jezikovne standardizacije je razmeroma univerzalen. Na kratko: jeziki gredo skozi faze izbire (izhodiščne jezikovne variante), kodifikacije, stabilizacije in vzdrževanja (Cooper 1989: 31–32, 125). Verjetno lahko trdimo, da je slovenščina v tej grobi osnovni razvrstitvi v fazi vzdrževanja in da ji ob zglednem opravljanju vzdrževalne dejavnosti vsaj v bližnji prihodnosti ne grozi težja izguba funkcij ali »smrt« (Crystal 2002). Kar je za našo temo bolj zanimivo, je vprašanje, kateri deli jezika s stališča jezikovne standardizacije običajno sploh so standardizirani oz. kaj je torej smiselno (in možno) standardizirati.

> V postopku standardizacije se predpiše izrazna podoba, optimizirajo slovnična sredstva ter fiksirajo pomeni besed. Glavni kodifikacijski priročniki so torej pravopis/pravorečje, slovnica in pravopisni slovar, ki določajo merila pravilnosti v okviru standardiziranih besedil. Produkt standardizacije je urejen jezik, očiščen nedoslednosti v pisavi/izreki, slovničnih dvoumnosti in redundanc ter motečih polisemij. [...] Pojem standardnega jezika je povezan predvsem s tehničnimi vidiki jezikovne rabe: to je najprimernejša oziroma najbolj optimalna oblika jezika za pisavo, zlasti za tisk za množično komunikacijo, pa tudi za nekatere žanre, npr. znanstvena besedila ali administrativne obrazce, kjer mora biti jezik kar najbolj transparenten in objektiven. (Skubic 2005: 46–47)

S približno podobnim dosegom standardizacijskih prizadevanj se strinjajo tudi drugi pisci, kot denimo Frawley (2003: 411): »Področja jezikovnega načrtovanja vključujejo predvsem javno upravo, izobraževanje in komunikacijske medije«. Ali če se ozremo na severnoevropsko prakso – danski zakon o pravopisu (drugi člen) pravi (https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=84769):

> Danski pravopis morajo upoštevati vsi deli javne uprave, parlament ter z njim in s sodišči povezani organi. Predpis se nanaša tudi na nejavne izobraževalne ustanove, ki dobivajo polovico ali več sredstev za delovanje, ter zasebne in nepridobitne šole, ki so del sistema obveznega izobraževanja.

Za naš namen razjasnjevanja razlikovanja med standardnim in knjižnim jezikom je pomembno predvsem to, da pojem knjižnega jezika, kot je definiran zdaj, avtomatično izključuje možnost zakonskega predpisovanja rabe pravopisnih in pravorečnih priročnikov v delih javne sfere, ker je preveč nejasen, da bi ga za to lahko uporabili (če bi se morda za to odločili). Na drugi strani je potencialna zakonska standardizacija (torej standardni jezik) lahko omejena le na razmeroma ozek segment jezika, ki obsega dele

javne (pisne) rabe jezika, kjer je zaradi razlogov, ki so omenjeni zgoraj, kodifikacija zaželena in konsenzualno sprejeta.

Pri tem vprašanju je treba upoštevati tudi razvoj tehnologije, saj nove tehnologije vedno povečajo slogovni razpon jezika – tako se s tiskom poveča potreba po standardizaciji pisnega jezika, nastane vrsta novih formatov in uredniških standardov, z radiem in televizijo se poveča potreba po definiranju enotnega govorjenega standarda, s spletom in digitalizacijo se poveča predvsem možnost dvostranske ali večstranske komunikacije, ki je hkrati tudi javna (Crystal 2011). To pomeni, da ima svetovni splet in splošni prehod s papirja na zaslon daljnosežne posledice za proces javne objave in dostopa do besedil, saj se je število piscev z možnostjo javnega objavljanja dramatično povečalo, čas od nastanka besedila do javne objave se je bistveno skrajšal, veliko prej zasebnih žanrov pa je prešlo v javno sfero (forumi, klepetalnice, družabna omrežja itn.). Na drugi strani se vloga (knjižnega, časopisnega in revijalnega) založništva kot filtra med avtorjem in bralcem bistveno spreminja. Proces objavljanja se individualizira, klasični večavtorski proces, ki je v primeru slovenščine večinoma vključeval tudi lektorja, v novih razmerah bolj ali manj ne deluje več. Standardizacijski koncept za 21. stoletje bo torej moral upoštevati kvantni preskok pri množičnosti javne komunikacije, novo digitalno besedilno stvarnost, neomejen dostop do digitalnih (jezikovnih) virov in možnosti njihovega povezovanja, predvsem pa tudi vse možnosti uporabe napovedujočih se jezikovnih tehnologij.

Pri vprašanjih obvladovanja jezikovnega standarda si moramo predstavljati predvsem možnosti, ki so bile v svetu tiskanih medijev nezamisljive. Tako je danes mogoče jezikoslovno procesirati celoten slovenski splet in uporabnikom ponuditi podatke o rabi jezika v realnem času. V ne tako oddaljeni prihodnosti bomo imeli digitalizirano celotno tiskano kulturno dediščino, ki jo hranimo v knjižnicah, ter jo ponudili v spletnih knjižnicah in kot zgodovinski korpus. Zamisliti si je mogoče virtualne asistente, specializirane za odgovarjanje na vprašanja glede standardnega jezika (glej Krek 2012), strojno prepoznavanje slovarskih definicij v elektronskih besedilih, sprotno detekcijo novih pomenov in objavo definicij novih pojmov v realnem času in podobno (glej http://www.sssj.si).

To predvsem pomeni, da že ima in bodoči govorec slovenskega jezika bo imel (a) veliko večje možnosti za javno komunikacijo kot kdajkoli doslej in (b) bistveno več možnosti, da hitro pride do relevantne informacije bodisi na ravni opisa jezika ali jezikovnega standarda.

4 Zaključek

Selitev večine pisne produkcije v digitalni medij ne bo ostala brez posledic za opredelitve žanrskih, zvrstnih ali funkcijskih dimenzij slovenščine. Ena od značilnosti digitalne dobe je tudi možnost strojne analize velike količine besedil, ki izkazujejo podobne lastnosti na ravni besedišča, skladnje, besedilnih lastnosti in podobno, do možnosti analize osebnih stilov, ta naloga pa čaka bodoče raziskovalce besedilnih žanrov. Na ta način je mogoče priti do bistveno bolj objektivne slike, kakšna je

pravzaprav trenutna podoba slovenskega (pisnega) jezika, in tudi prepoznati tiste dele, ki se dejansko skladajo s standardom oz. bo mogoče celo meriti stopnjo skladanja s standardom. Zaradi vseh opisanih sprememb je smiselno prestaviti težišče kodifikacije na pojem »standardnega jezika« z binarno logiko standardno-nestandardno, ostalo pa prepustiti učinkovitemu, obsežnemu in sprotnemu jezikovnemu opisu.

Bibliografija

BIZJAK KONČAR, Aleksandra idr., 2013: *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

COOPER, Robert L., 1989: *Language Planning and Social Change*. Cambridge: Cambridge University Press.

CRYSTAL, David, 2002: *Language Death*. Cambridge: Cambridge University Press.

CRYSTAL, David, 2011: *Internet Linguistics: A Student Guide*. Oxon, New York: Routledge.

FRAWLEY, William J. (ur.), 2003: *International Encyclopedia of Linguistics*. Oxford: Oxford University.

GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2014: *Slovar slovenskega knjižnega jezika. Druga izdaja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KREK, Simon, 2012: Spletni portal Slogovni priročnik. *Slavistika v regijah*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo. 225–231.

KREK, Simon, 2014: Prva in druga izdaja SSKJ. *Slovenščina 2.0* 2/2. Ljubljana: Trojina. 114–160.

SKUBIC, Andrej E., 2005: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 1972: Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika: (ob Slovarju slovenskega knjižnega jezika I). *Jezik in slovstvo* 17/6. 178–186.

SLOVARSKE RAZLAGE: MED TREZNIM RECIKLIRANJEM STAREGA IN PREUDARNIM UVAJANJEM NOVEGA

Domen Krvina
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 81'374.3:811.163.6'374.81

V prispevku predstavljamo nekaj predlogov za slovarske razlage, pomemben element vsakega, zlasti splošnega razlagalnega slovarja. Izhajamo iz slovenske slovaropisne tradicije, zlasti kot je izkazana v SSKJ, in navajamo možnosti za določene odmike od nje, ki bi se pri sestavljanju prihodnjih slovarjev lahko izkazale kot koristne. Omejujemo se na razlage pri samostalniku, delno glagolu, pridevniku in pretežno z njim povezanem prislovu.

slovarske razlage, tradicija, inovacija

In this paper some suggestions for dictionary definitions, an important element of any dictionary, are presented. Revising Slovene lexicographic tradition (SSKJ), some new approaches to writing definitions are presented which may prove useful in the future. The presentation is limited to definitions of nouns and to some extent verbs, adjectives and adverbs (closely related to adjectives).

dictionary definitions, tradition, innovation

Razmah digitalizacije, napredek računalniških zmogljivosti in izkoristek na tem temelječih tehnologij zaznamuje različna področja, tudi jezikoslovje in slovaropisje. Podatke je mogoče obdelovati hitreje, v večjih množinah, posamezne jezikovne pojave pa odkrivati in ob ustrezni presoji tudi obravnavati sorazmerno učinkoviteje. To velja tudi za jezikovne pojave, ki se odslikavajo v oblikovanju slovarskih razlag. Poseben izziv predstavlja oblikovanje razlag, ki bodo za uporabnika dostopne, hkrati pa bodo jezikovne pojave, ki jih odražajo, opisovale verodostojno.

Prenos slovarskih priročnikov oz. vsebin v digitalno okolje, še bolj pa v zadnjem času njihova izhodiščna zasnovanost zanj v določeni meri odpravljata potrebo po varčevanju s prostorom, ki je zaznamovala slovarje v preteklosti (prim. Landau 2001: 154). Če ob današnjih možnostih iskanja podatkov v različnih priročnikih sočasno in v kratkem času hkrati predpostavimo, da sodobni uporabnik med priročniki različnega tipa (npr. slovar, leksikon, enciklopedija) razlikuje nekoliko manj strogo kot v preteklosti, je mogoče zaključiti, da bi bile slovarske razlage v nastajajočih oz. prihodnjih slovarjih lahko nekoliko daljše oz. obsežnejše, kot so bile do zdaj. Kljub temu menimo, da je zanje še vedno smiselno naslednje temeljno vodilo: naj bodo dovolj informativne, da omogočajo razlikovanje eno- ali večbesednih leksikalnih enot oz. njihovih

pomenov od drugih pomensko najbližjih (prim. Landau 2001: 169–170; Vidovič Muha 2000: 47–61). Več o tem v nadaljevanju, zlasti pri obravnavi samostalnika.

Poleg predpostavljene manjše strogosti pri razlikovanju med posameznimi tipi priročnikov bi za sodobnega uporabnika morda lahko predpostavili tudi nekoliko manjšo pripravljenost na prehajanje med posameznimi, zlasti besedotvorno ali oblikotvorno povezanimi slovarskimi sestavki (npr. od samostalnika k pridevniku in naprej k prislovu), kadar ga zanima pomen tistih, ki so tako ali drugače tvorjeni (pridevnikov in prislovov). V preteklosti (npr. v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ),[1] v slovarju Doroszewskega) so se v teh primerih pogosto uporabljale t. i. navezovalne (npr. *nanašajoč se na ...*) oz. sklicevalne razlage (npr. *pridevnik od*, *glagolnik od*), lahko pa tudi uvrščanje v podiztočnice brez razlage. To je od uporabnikov pri iskanju po slovarju terjalo določeno disciplino in poznavanje slovarske strukture. Poleg tega je bil leksikalni pomen ob takšnem načinu le nakazan, ne eksplicitno podan. Danes se ob manjši potrebi po varčevanju s prostorom, težnji po uporabniški prijaznosti in boljših možnostih za analizo gradiva takemu načinu skušamo izogibati (prim. Krek idr. 2014: 10; Landau 2001: 157–159). Pri tem je treba upoštevati zakonitosti, ki so v preteklosti poleg naštetega vodile k uporabi navezovalnih oz. sklicevalnih razlag (tvorjenost leksemov), pa tudi vprašanje, v kolikšni meri so določeni leksemi dovolj znani, da jih pri pomenskem opisu tvorjenk ni treba znova razlagati, če so že razloženi kot iztočnice (prim. Landau 2001: 160). Več v nadaljevanju, zlasti pri obravnavi pridevnika.

1 Endogeni leksemi (samostalnik in glagol)

Samostalniki in glagoli so kot temeljni gradniki propozicije in endogeni leksemi (Vidovič Muha 2000: 54–61) z notranjo, pa tudi medsebojno sistemsko pomensko organiziranostjo tipičen primer, pri katerem se lahko slovarske razlage sodobnega časa zanesljivo oprejo na izkušnje in prakso iz preteklosti. Gre namreč za lekseme, ki jih je mogoče sorazmerno najučinkoviteje razlagati tako, da pomenu leksema določimo nadpomenko oz. UPS (npr. **hrast**: *drevo* ali **umirati**: *prehajati*), nato pa dodamo dovolj razločevalnih lastnosti oz. RPS[2] (pri **hrastu**: … *ki ima močno deblo s hrapavim lubjem, razvejano krošnjo in nazobčane podolgovate liste z navadno zaobljenimi zarezami* ali pri **umirati**: ... *v stanje, ko ne potekajo več (osnovni) življenjski procesi, navadno zaradi starosti, poškodbe ali bolezni*), da ga lahko ločimo od drugih najbolj podobnih leksemov oz. njihovih pomenov. Te razlage bi lahko imenovali pomensko-sestavinske oz. uvrščevalno-razločevalne (UPS-RPS), nekateri pa jih imenujejo tudi klasične leksikografske oz. aristotelovske – temeljijo namreč na *genus proximum* in *differentia specifica* (prim. npr. Krek idr. 2014: 4–5; Landau 2001: 153).

Pri tem je pomembno, da je razlaga dovolj nazorna oz. dovolj »plastična«, da si uporabnik opisano pojavnost (zlasti če gre za konkretno predmetnost) v mislih lahko upodobi, hkrati pa (kljub predpostavki o manj strožjem ločevanju med priročniki

1 Konceptualne usmeritve so v drugi, dopolnjeni in deloma prenovljeni izdaji (SSKJ 2) v celoti ohranjene.

2 Pri poimenovanjih UPS (uvrščevalna pomenska sestavina) in RPS (razločevalna pomenska sestavina) izhajamo iz Vidovič Muha (2000: 52–57).

posameznih tipov) za splošni razlagalni slovar ne sme biti preobsežna oz. enciklopedična. Pri splošno znanih predmetih, pojmih itn. tako zadostuje že ena ali dve RPS (npr. **miza**: *kos pohištva iz* ***ravne plošče*** *in navadno* ***štirih nog***), pri nekoliko manj znanih pa jih je zaradi nazornosti lahko tudi več (npr. **tiranozaver**: ***velik mesojedi*** *dinozaver z* ***veliko glavo*** *z* ***ostrimi zakrivljenimi zobmi*** *in* ***dvonožno hojo***).[3] Za zagotavljanje konsistentnosti razlag sorodnih leksemov (npr. vseh živali, naprav, priprav določenega tipa) se zdi vsaj zaželeno, če ne celo nujno, da je nabor RPS primerljiv, tj. najpozneje ob objavi večje celote slovarskih sestavkov poenoten.

Nazornost je nekoliko težje dosegljiva pri abstraktnih samostalnikih na *-ost*, ki so tvorljivi zlasti iz lastnostnih pridevnikov. Tudi zato so se v preteklosti (npr. v SSKJ) pogosto razlagali z navezovalno razlago, kjer so UPS predstavljale zlasti *lastnost*, *značilnost*, *stanje*, RPS pa pridevnik, iz katerega je samostalnik na *-ost* tvorjen, v rodilniku (npr. **čistost**: *lastnost, značilnost* ***čistega***). Pri oblikovanju razlag za te samostalnike v današnjih razlagalnih slovarjih se zdi smiselno nabor obstoječih UPS (tj. *lastnost*, *značilnost*, *stanje*) obdržati in ga po potrebi še razširiti, denimo s *pojav*, *dejstvo*. Pri pridevniku, ki opravlja vlogo RPS, je ob izogibanju navezovalnosti smiselno vključiti polno razlago njegovih pomenov, ki se prenašajo v tvorjeni samostalnik na *-ost*,[4] npr. **posesivnost 1.** *pojav, da* ***kdo drugega obravnava kot svojo last, ga želi neprestano nadzorovati, odločati o njegovem življenju***: bolestna, pretirana, skrajna posesivnost; posesivnost in ljubosumje **1.1** *lastnost, značilnost* ***človeka, ki drugega obravnava kot svojo last, ga želi neprestano nadzorovati, odločati o njegovem življenju***: materina posesivnost.[5]

Previdnost je potrebna tudi pri samostalnikih, ki označujejo živalske vrste ali funkcije, poklice itn., saj je lahko zlasti moški spol (a tudi ženski, npr. **mačka**, **puma**) po spolu tudi nevtralen, zlasti v množini. **Študent** ali **politik** tako ni ***moški****, ki* …, temveč ***kdor/človek/oseba****, ki …* ali **bizon** ne ***samec*** *divjega goveda, ki* …,[6] temveč *divje* ***govedo****, ki* ... Nasprotno je ženski spol po spolu nevtralen redkeje. Tako je npr. **študentka** vedno ***ženska****, ki …* (prim. tudi Vidovič Muha 2011: 415–416).

Posebno pozornost zahtevajo tudi razlage pri glagolniku, ki so bile v preteklosti (npr. v SSKJ) zaradi oblikotvorne oz. besedotvorne povezanosti glagolnika z glagolom pogosto sklicevalne. Glagolniški pomeni so seveda tesno povezani s tistimi pri izhodiščnem glagolu, ni pa nujno, da glagolnik izkazuje vse pomene, ki jih glagol; prav tako se lahko razlikuje njihova pogostost ali razvitost. Poleg tega glagolnik

3 Zgleda **miza** in **tiranozaver** sta iz SSKJ 2.

4 Korak v to smer je naredil že *Slovar novejšega besedja slovenskega jezika* (SNB), prim. npr. iztočnico **dialoškost** 2. *lastnost, značilnost besedila, da upošteva in vase sprejema prvine zunanjega, zlasti drugih besedil*.

5 Zgled je iz *Sprotnega slovarja slovenskega jezika*. O konceptualnih značilnostih tako SNB kot *Sprotnega slovarja slovenskega jezika*, pa tudi prihodnjega novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika, se je mogoče poučiti na slovarskem portalu Fran (www.fran.si) s klikom na ikono slovarja in nato na povezavo »O slovarju«. Kar se tiče tu obravnavne problematike, lahko rečemo, da so za vse naštete priročnike značilni večji ali manjši odmiki od koncepta SSKJ, ki ga jemljemo za izhodišče.

6 Zgled je iz Leksikalne baze za slovenščino.

včasih razvija svoje, samostalniške pomene. Razlaga je pri glagolniku samostalniška, a v pomenih, ki so z glagolom tesno povezani, je zlasti pri (sicer posamostaljeni) UPS vezana na glagol (npr. **umiranje**: ***prehajanje v stanje****, ko ne potekajo več (osnovni) življenjski procesi*). Glagolnike le iz nedovršnikov lahko razlagamo tudi z UPS *proces, ko ...*, oboje pa s še splošnejšim »transpozicijskim« (prim. Vidovič Muha 2000: 41; 2011: 16) *to, da* (npr. **privolitev**: ***to, da*** *kdo privoli v ali na kaj*). Pomeni, ki jih glagolnik razvija »samostalniško«, imajo (glede UPS) samostalniško razlago, npr. **pakiranje**: **1.** *zavijanje v zaščitni material, navadno za prenos, prevoz ali skladiščenje*: pakiranje blaga, izdelkov; načini, tehnike pakiranja; stroj za pakiranje **1.1** ***kar*** *nastane****/paket****, ki nastane s takim zavijanjem*: manjše, 125-gramsko pakiranje; vsebina pakiranja **2.** *pripravljanje prtljage:* pakiranje kovčkov.

V nekaterih predlogih (prim. npr. Krek idr. 2014: 9–10) za slovarske razlage se v slovenskem prostoru pojavljajo tudi stavčne razlage cobuildovskega tipa, do zdaj uporabljane zlasti v slovarjih angleščine za tujce, ki so dvodelne: v glavnem stavku se načeloma ne razlikujejo od UPS-RPS razlag, v odvisnem pa dodajajo tipično besedilno uresničitev z udeleženci dejanja (npr. *če KDO umira, navadno ZARADI starosti, poškodbe ali bolezni, prehaja v stanje, ko ne potekajo več (osnovni) življenjski procesi*). Uporabne se zdijo zlasti pri razlaganju glagolov, ki so povezovalci propozicije, so pa navadno sorazmerno dolge (prim. Krek idr. 2014: 5–6). Da bi se izognili takšni prekomerni dolžini in razbremenili besedilo razlage, je mogoče tipično besedilno uresničitev z udeleženci dejanja prikazati v posebni skladenjski shemi, ki stoji pred razlago (npr. **KDO umira ZARADI česa/ZA boleznijo**). Del okoliščin dejanja oz. tudi pomensko sestavino, ki se pri besedilni uresničitvi leksema pojavlja pogosto ali večinoma, pa je mogoče, posebej za členkom *navadno* ali *zlasti* (prim. Vidovič Muha 2000: 62), vključiti tudi v nestavčno razlago (npr. **kričati**: *dajati, izpuščati visoke, predirljive zvoke,* ***navadno*** *zaradi bolečine, jeze, nestrinjanja ali iskanja pozornosti*). V nekaterih primerih (denimo pri glagolih z neimenovalniško izraženim prvim delovalnikom) stavčna razlaga cobuildovskega tipa zveni naravneje (prim. npr. **zmanjkovati**: *če ČESA zmanjkuje, je tega postopoma vse manj* proti **nehavati** *biti na razpolago* (SSKJ) oz. *biti vse manj*) in zato lahko predstavlja uporabno novost (prim. tudi Landau 2001: 176–182).

2 Eksogeni leksemi (pridevnik in prislov)

Pridevniki in prislovi so eksogeni leksemi (prim. Vidovič Muha 2000: 62–77), zato nimajo pravih UPS v smislu hierarhično urejenega sistema nadpomenk in podpomenk, pač pa ob podrobnejšem določanju lastnosti samostalniškega ali glagolskega jedra vsi neke vrste zunanji »uvrščevalni element«. Pri pridevniku ta element (*tak, ki ...* za lastnostne oz. *ta, ki ...* za vrstne pridevnike, ki s samostalniškimi jedri tvorijo stalne besedne zveze) v slovarskih razlagah večinoma ni (bil) ubeseden – razlago, ki po obliki spominja na prilastkovni odvisnik, tako začenja veznik *ki*. Pri lastnostnih pridevnikih sledi ustrezen nabor razločevalnih lastnosti (npr. **dober**: *ki ima več zaželenih,*

cenjenih lastnosti). Tu se lahko oblikovanje razlag za razlagalne slovarje današnjega časa nasloni na preteklo prakso brez večjih sprememb.

Nekoliko drugače je pri razlaganju vrstnih pridevnikov in izpridevniških prislovov, ki so imeli (tudi) zaradi svoje tvorjenosti v preteklosti pogosto navezovalne (npr. *nanašajoč se na ...*) oz. sklicevalne (*prislov od ...*) razlage; ob umestitvi v podiztočnico so bili taki prislovi pogosto celo brez razlage.

2.1 Vrstni pridevnik

Pri vrstnih pridevnikih je mogoče ob podrobnejši pomenski členitvi (ki se je sicer v SSKJ že nakazovala z ločevanjem stalnih besednih zvez, ki jih tvorijo, s poševnicami), pri kateri se v veliki meri potrjujejo domača pomenoslovna spoznanja (prim. Vidovič Muha 2000: 65–66, 310–327), razmerja med njihovim motivacijskim izhodiščem in jedrom stalnih besednih zvez opisati sorazmerno natančno. Ta razmerja predstavljajo leksikalni pomen vrstnega pridevnika, kot ga lahko izločimo iz več zvez s samostalniškimi jedri podobnega tipa. Pri tem velja, da je nabor temeljnih razmerij sorazmerno stabilen; zajema zlasti (prim. tudi Gliha Komac idr. 2015: 37–38):

a) krajevnost (npr. **vrtni**: *ki je **na** vrtu*: vrtna lopa, uta),
b) časovnost (npr. **pooperativni**: *ki je **po** operaciji*: pooperativno obdobje),
c) sestavinskost (npr. **jagodni**: *ki je **iz** jagod ali **vsebuje** jagode*: jagodni sok; jagodni sladoled, jagodna torta, jagodno pecivo),
č) namembnost (**pralni**: *ki se **uporablja za** pranje*: pralni prašek, pralni stroj, pralno sredstvo).

Eno od temeljnih razmerij je še spremstvenost, ki pa jo je mogoče razumeti tudi kot podtip krajevnosti (npr. **briljantni**: ***v/na** katerem je briljant*: briljantni nakit, prstan). Nasploh je krajevnost pogosto še dodatno razvejana s podtipi, ki temeljno razmerje v okviru določene skupine stalnih besednih zvez specificirajo (npr. **kožni**: **1.** *ki je **na** koži, v koži*: kožni pigment; kožne celice, plasti, pore **1.1** *ki **se pojavlja na** koži, prizadene (najprej) kožo*: kožni melanom, rak; kožne bolezni, reakcije, spremembe **1.2** *ki **se izvaja na** koži*: alergijsko kožno testiranje). Zgodi se celo, da tak podtip po pogostnosti prevladuje nad temeljnim razmerjem (denimo pri **pooperativni**: ***ki je, se pojavlja, nastane po** operaciji*: pooperativni šok, zaplet; pooperativna bolečina, okužba). Prav tako lahko posamezni vrstni pridevnik izkazuje več naštetih razmerij, vključno z njihovimi podtipi (npr. **kožni**: **1.** *ki je **na** koži, v koži*: kožni pigment; kožne celice, plasti, pore **1.1** *ki **se pojavlja na** koži, prizadene (najprej) kožo*: kožni melanom, rak; kožne bolezni, reakcije, spremembe **1.2** *ki **se izvaja na** koži*: alergijsko kožno testiranje **2.** *ki je **namenjen za** kožo*: kožni pripravek **3.** *ki je tak **kot pri** koži*: hlačke, nogavice kožne barve).

Kadar iz stalnih besednih zvez v gradivu ni mogoče zanesljivo ugotoviti katerega od naštetih temeljnih razmerij ali pa slednje zajema le (manjši) del zvez, je navezovalna razlaga še vedno tista, za katero se zdi, da najustrezneje pokriva večino zvez. A tudi v tem primeru je razlaga lahko členjena na podtipe, ki pa so še mnogo izraziteje kot temeljna razmerja vezani na stanje v gradivu, čeprav so načeloma primerljivi po

posameznih pomenskih poljih (npr. šport) oz. leksemskih tipih; tako sta denimo pridevnika **nogometni** in **hokejski** poleg izhodišča *ki je v zvezi z ...* primerljiva v večini podtipov, npr. *ki se ukvarja z ...* (igralec, trener), *ki se zanima za ...* (navdušenec, navijač), *ki je uspešen pri ukvarjanju z, slaven zaradi ...* (prvak, zvezdnik), *na katerem se tekmuje v ...* (prvenstvo, tekmovanje, turnir) itn.

Pri navezovalni razlagi vrstnih pridevnikov se zastavlja vprašanje, kdaj je leksem (navadno samostalnik), iz katerega je pridevnik tvorjen, dovolj splošen, dovolj znan, da njegovega pomena oz. pomenov, ki pri tvorbi sodelujejo, v razlago pridevnika ni treba vključevati. Pri tako splošno znanih leksemih, kot sta npr. *hokej* in *nogomet*, je odgovor najbrž jasen (ne, ni treba; prim. tudi Landau 2001: 160). Drugače je pri manj poznanih oz. izhodiščno morda celo terminoloških leksemih, kjer se zdi tako vključevanje, najmanj z uporabniškega vidika, precej smiselno (npr. pri **ishemični**: *ki je v zvezi z ishemijo – **zmanjšanim dotokom krvi zaradi ovire v arteriji, kar povzroča propadanje tkiva v organu, delu organizma***; **realsocialistični**: **1.** *ki je v zvezi z realsocializmom – **politično usmeritvijo, ki zagovarja socializem, komunizem, ter z njim povezano propagando, kulturo, zlasti v nekdanji Jugoslaviji***: realsocialistični čas, realsocialistična miselnost **1.1** *ki temelji na taki politični usmeritvi*: realsocialistični režim, sistem; realsocialistična država).[7] To velja tudi za splošno znane lekseme, kadar pridevniška razlaga glede na gradivno izkazanost izpostavlja pomensko razčlenjenost samostalnika, iz katerega je pridevnik tvorjen (npr. **postni**: **1.** *ki je v zvezi s postom – **časom, ko se kdo odreka čemu, kar ima rad, navadno hrani***: postni dnevi, postne jedi, postna kura **1.1** *ki je v zvezi s **časom, ko je tako odrekanje zapovedano z verskimi določili***: *postna akcija, postne pesmi, pobožnosti, postne zapovedi*).

Opozorimo še, da pri stalnih zvezah samostalniškega jedra z vrstnim pridevnikom pomen sorazmerno pogosto ni preprosto predvidljiv iz sestavnih delov. V tem primeru so se zlasti terminološke stalne besedne zveze že v preteklosti (npr. v SSKJ) pogosto razlagale kot samostojne enote, torej vsaka posebej. Pri **postni** so take zveze npr. **postni čas**: *pri kristjanih 40-dnevno obdobje od pepelnice do velike noči*; **postni dnevi**: *pri kristjanih srede in petki, navadno v postnem času, zlasti pepelnična sreda in veliki petek*; **postni mesec**: *pri muslimanih navadno ramazan*; **postne nedelje**: *pri kristjanih vse nedelje v postnem času* itn.

2.2 Izpridevniški prislov[8]

Kot že omenjeno, so imeli izpridevniških prislovi (tudi) zaradi svoje tvorjenosti v preteklosti (v SSKJ, v slovarju Doroszewskega) sorazmerno pogosto sklicevalne razlage (*prislov od ...*), ob umestitvi v podiztočnico pa so bili lahko celo brez razlage.

Ko želimo danes izpridevniške prislove razlagati, se moramo zavedati, da so s pridevniki, iz katerih nastajajo, tudi pomensko tesno povezani. Razlago je zato mogoče izpeljevati iz pridevniške in ji po potrebi dodati prislovni »uvrščevalni element«, npr. *takó, da/kot (je)*. Ali je omenjeni element za prepoznavnost razlage kot

7 Modificirano po *Sprotnem slovarju slovenskega jezika*.
8 Prim. tudi Gliha Komac idr. 2015: 38–39.

prislovne treba dodati, se zdi odvisno zlasti od tega, ali je prislov izpeljan iz lastnostnega ali iz vrstnega pridevnika in ali je v drugem primeru vrstni pridevnik krajevni oz. časovni. Pri prislovih iz lastnostnih pridevnikov pogosto zadostuje zgolj »poprislovljena« (*-o*) pridevniška razlaga (npr. **bučno**: *zelo glasn**o**, hrupn**o***: bučno navijati, bučno pozdraviti), zlasti pri prislovih iz krajevnih ali časovnih (vrstnih) pridevnikov pa predložna zveza (npr. **občasno**: ***v** časovnih presledkih, navadno nedoločenih*: občasno deževati, občasno se pojavljati, občasno pomagati; pa tudi npr. pri **cenovno**: **1. *glede na** ceno*: cenovno dostopen, sprejemljiv, ugoden; cenovno ovrednotiti **1.1 *pri** ceni, **s** ceno*: *cenovno konkurirati*). Zlasti pri načinovnih prislovih se zdi medtem dodatek »uvrščevalnega elementa« nujen (npr. **diplomátsko**: *takó, kot je značilno za diplomate*: diplomatsko previden, spreten, uglajen; **političnо**: *takó, da temelji na politiki, političnem prepričanju*: politično kadrovati, politično motiviran).

Literatura

GLIHA KOMAC, Nataša idr., 2015: *Osnutek koncepta novega razlagalnega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Različica 1.1*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

KREK, Simon, GANTAR, Polona, KOSEM, Iztok, 2014: Slovarske razlage v novem slovarju slovenskega jezika. Simona Bergoč, Irena Grahek (ur.): *Posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.

LANDAU, I. Sidney, 2011: *Dictionaries. The Art and Craft of Lexicography. Second Edition*. Cambridge University Press.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2000: *Slovensko leksikalno pomenoslovje*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladenjsko besedotvorje*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Viri

Leksikalna baza za slovenščino: http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar

Slovar slovenskega knjižnega jezika, druga, dopolnjena in deloma prenovljena izdaja: www.fran.si

Sprotni slovar slovenskega jezika: www.fran.si

KONCEPTUALNA IZHODIŠČA ZA VKLJUČITEV FRAZEOLOGIJE V SPLOŠNI ENOJEZIČNI SLOVAR SLOVENSKEGA JEZIKA

Erika Kržišnik
Filozofska fakulteta, Ljubljana

Nataša Jakop
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

UDK 81'373.7:811.163.6'374.81

V prispevku so izpostavljena nekatera načelna vprašanja glede vključevanja frazeoloških enot v splošni enojezični slovar z naslednjimi poudarki: razmejitev frazeologije od ostale slovarsko obravnavane večbesedne leksike, prednosti in omejitve uporabe korpusnih in drugih virov za frazeologijo in obvladovanje tipološko raznovrstnega nabora frazeoloških enot v slovarju.

splošni enojezični slovar, slovenski jezik, leksikografija, frazeologija, večbesedne leksikalne enote

The contribution focuses on some key questions regarding the inclusion of phraseological units in a general monolingual dictionary. The following is emphasized: phraseology as opposed to other multi-word lexical units treated in a dictionary; the advantages and limitations of using corpora and other sources for phraseology; and the treatment of typologically varied phraseological units in a dictionary.

general monolingual dictionary, Slovene, lexicography, phraseology, multi-word lexical units

1 Uvod

Doslej edini enojezični frazeološki slovar slovenskega jezika, *Slovar slovenskih frazemov* (dalje SSF) J. Kebra (2011), je izšel v času, ko je bilo v slovenskem leksikografskem svetu razmišljanje o (novem oz. novih) splošnih slovarjih na vrhuncu, zato ni čudno, da sam slovar po izidu – z izjemo temeljite ocene iz tujine (Konicka 2012) in kritike kontrastivnega vidika v slovarju (Jesenšek 2013) – ni bil deležen kake poglobljene kritiške analize slovenskih frazeologov, in to kljub temu, da se je o načelih vključevanja gradiva v specializirani frazeološki slovar pred tem kar dosti razmišljalo in razpravljalo.[1] Obširna in pogosto tudi vroča diskusija o novem splošnem slovarju[2] v zadnjih letih je aktualnost frazeološkega slovarja še nekoliko bolj

1 O tem največ pri Gantar (2001a, 2001b, 2002); temeljit kritiški pregled zasnove frazeološkega slovarja (Keber 2003) sta objavila Kržišnik (2004) in Petermann (2004). Frazeološka stroka je razmišljala celo že o izdelavi frazeološkega slovarja za tujce (prim. Kržišnik 2001).

relativizirala, kajti to je verjetno eden zadnjih slovarjev, ki je bil – metodološko in tehnično gledano – v celoti narejen na »stari« način.

Objava *Predloga za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika* (2013, dalje *Predlog*) je spodbudila potrebo po tem, da se slovenistična stroka še pred začetkom izdelave slovarja sooči z mnogimi teoretičnimi izzivi (tako leksikografskimi kot jezikoslovnimi), predvsem pa novimi konceptualnimi izhodišči, ki jih prinaša in omogoča napredek v jezikovnotehnološki stroki, narekujejo pa tudi potrebe novih generacij jezikovnih uporabnikov.

Osnutek koncepta novega slovarja slovenskega knjižnega jezika (2015, dalje *Osnutek*) načrtuje izdelavo novega splošnega enojezičnega informativno-normativnega slovarja slovenskega knjižnega jezika na osnovi korpusnega gradiva sodobne slovenščine v obsegu 100.000 enobesednih iztočnic. Količinska primerljivost iztočnic v načrtovanem slovarju s SSKJ je samo navidezna, kajti iz koncepta je razvidno v jezikoslovnem in leksikografskem smislu napredno izhodišče, da tudi večbesedne leksikalne enote dobijo kompleksnejšo in celovitejšo slovarsko obravnavo, čeprav niso slovarske iztočnice. Slovenska leksikografija se z nekaterimi teoretičnimi, metodološkimi in tudi praktičnimi vprašanji, povezanimi s takim izhodiščem, zlasti pri obravnavi frazeologije sooča prvič. Kot je bilo že opozorjeno (Kržišnik 2009), so za vključitev frazeologije v splošni slovar in prikaz v njem relevantna tri vprašanja, ki se dotikajo tako makro- kot tudi mikrostrukturnega vidika obravnave: kaj od večbesedne leksike v slovarju razumeti kot frazeološko, kam frazeologijo vključujemo v splošnem slovarju in kako jo v njem obravnavamo in prikazujemo. V prispevku razmišljamo o prvih dveh vprašanjih in s tem želimo predvsem spodbuditi diskusijo o nekaterih izhodiščih za vključitev frazeologije v novi slovar in konsistentno obravnavo frazeoloških enot (dalje FE) v njem.

2 Frazeologija kot poseben segment večbesedne leksike

Ob vprašanju, kaj od večbesedne leksike v slovarju razumeti frazeološko, se takoj pokaže razlika med slovarskim in slovničnim/sistemskim pristopom v frazeologiji. Medtem ko se na ravni slovnične obravnave prehodi med različnimi kategorijami večbesednega jezikovnega gradiva (ne le večbesedne leksike) vedno in nujno kažejo kot postopni, mora slovarsko urejanje najti – lahko tudi do neke mere arbitrarne – točke, na podlagi katerih je razvrščanje lahko kolikor toliko dosledno. Pri tem je pomembno, da so te točke navedene, kajti brez ekspliciranih izhodišč, tudi tistih, ki morda nimajo dokončno jezikoslovno utemeljene razlage brez ostanka, te jezikovne problematike ni mogoče dosledno reševati. Razlika med slovničnim/sistemskim in slovarskim pristopom k jezikovnemu gradivu nikakor ni omejena samo na frazeologijo,[3] je pa pri njej bolj očitna, zlasti to velja za slovensko frazeografijo, ki tradicije

2 Tej temi je bilo v zadnjih 10 letih namenjenih več strokovnih posvetov in srečanj, na katerih so sodelovali jezikoslovci strokovnjaki z različnih slovenskih institucij in predstavili stališča glede obsega, vsebine in izdelave novega slovarja, npr. Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika (prim. Perdih 2009) in Posvet o novem slovarju slovenskega jezika (prim. Grahek, Bergoč 2014).

razvrščanja in načina obravnave – s strani uporabnika slovarja pa najdevanja in ustreznega razumevanja – frazeologije nimajo »posamoumevljene«.

Kot frazeološke razumemo večbesedne leksikalne enote,[4] ki so določene z definicijskimi lastnostmi, med katerimi je za leksikografsko obravnavo reprezentativna prav pomenska celovitost večbesedne jezikovne strukture v smislu nepredvidljivosti pomena, katere del predstavlja tudi konotativna oz. pragmatična pomenska sestavina. Ravno zaradi pomenskih lastnosti so FE vključene tudi v splošne enojezične slovarje,[5] vendar dosedanja slovenska leksikografska praksa njihovi obravnavi v smislu konsistentnosti in vnaprej dogovorjenih in sprejetih teoretičnih izhodišč ni posvečala posebne pozornosti.[6] Posledice so občutili jezikovni uporabniki (tako jezikoslovci kot tudi vsi drugi), ki so opozarjali na težave pri iskanju in identifikaciji FE, pa tudi pri interpretaciji njihovih slovarskih podatkov (za področje dvojezičnih slovarjev prim. Vrbinc 1998: 365–366). Prizadevanja gredo zato v smeri, da bi bil obravnavi in prikazu frazeologije v splošnem slovarju ne le namenjen poseben slovarski razdelek, temveč tudi vnaprej razdelana metodologija njihove leksikografske obravnave.[7] Pri tem sta ključni vprašanji, kaj od večbesednega fonda iz gradiva sploh pride v frazeološki razdelek in po katerih merilih čim bolj nedvoumno razmejevati FE zlasti od drugih večbesednih leksikalnih enot, ki so v slovarju prikazane na drugih mestih (npr. različni tipi stalnih besednih zvez).

2.1 Gradivski viri za frazeologijo v slovarju

Vsaj za temeljni splošni slovar, ki želi prikazati zgleden fond frazeološkega gradiva v sodobni slovenščini, je nujno, da se v začetni fazi FE za slovar pridobi(va)jo iz več virov, tako korpusnih kot tudi drugih. Sistematična (vzporedna) analiza sekundarnih jezikovnih virov, npr. slovarjev, spletnih portalov, jezikovnih svetovalnic, anketiranja jezikovnih uporabnikov, je pri frazeologiji potrebna tudi zaradi metodološke neizdelanosti korpusnega pristopa ob analizi različnih tipov FE. V nadaljevanju bomo izpostavili nekaj aktualnih problematičnih mest, ki upravičujejo kombinirano metodo pri frazeologiji. Razlogov je več: korpusni, slovarski in jezikovni, včasih tudi kumulativni.

(1) S korpusom povezane težave se pojavijo ob FE v skrajnih frekvenčnih legah in v povezavi s specifičnimi lastnostmi korpusa.

3 Prim. Riglerjev odgovor M. Pirnat na članek Izgovor črke *l* (u, w ali v) kot *u̯* (*Slavistična revija* 1979, 27/2, 215–229) v članku O izgovoru črke *l* v SSKJ (*Slavistična revija* 1980/2, 114–120).

4 Ob tem se seveda zavedamo drugačnosti nekaterih stavčnih frazemov (npr. pregovornega tipa).

5 V slovenski leksikografski praksi npr. v SSKJ, pred tem tudi v večjezičnih slovarjih; o frazeologiji v Gutsmanovem slovarju prim. Kržišnik (1997), Eismann (2013), v Murkovem prim. Kržišnik (1999), v Pleteršnikovem prim. Humar (1998).

6 O obravnavi FE v SSKJ prim. Majdič (1970), Petermann (1988), Kržišnik (1987/88).

7 Prim. *Predlog* (2013) in *Osnutek* (2015) – v obeh je predviden frazeološki razdelek, v celoti namenjen prikazu FE v skladu s sodobno frazeološko teorijo in ločen od prikaza drugih večbesednih enot. Tako izhodišče za splošni slovar je razvidno tudi iz slovarjev nekaterih drugih jezikov (prim. Kržišnik 2009: 53–60).

(a) FE lahko v korpusnih virih izkazuje zelo nizko frekvenco, a je njeno aktualnost in rabo v sodobni slovenščini mogoče potrditi s pomočjo drugih jezikovnih virov. Take so:

(a1) novejše FE, ker korpus ni sproti nadgrajevan, npr. *stric(i) iz ozadja* (le 2 pojavitvi;[8] prim. Jakop 2014), tako da niti ni mogoče določiti slovarske oblike glede (ne)fiksiranosti množinske oblike frazema.

(a2) FE z monokabilno oz. unikalno sestavino, ki ima lahko v korpusnih virih prenizko frekvenco, da bi se uvrstila na frekvenčni seznam za geslovnik slovarja (ki običajno izhaja iz enobesednega gradiva), FE s to sestavino pa izkazuje določeno mero relevantnosti za slovarsko obravnavo, npr. pridevnik *križčev* (24 konkordanc) v frazemu *za križčevo voljo* (18 pojavitev v različnih besedilnih virih, tudi po letu 2000). Zaradi pogostnosti rabe FE *brati/peti levite komu* je še večji problem sestavina *levit*, ki v korpusu Gigafida prek spletnega konkordančnika *NoSketch Engine* (nl.ijs.si/noske) izkazuje kot samostalniška lema 29 konkordanc, medtem ko pri iskanju prek namenskega konkordančnika (www.gigafida.net) do te samostalniške leme sploh ne pridemo, saj z iskanjem oblik besede *levit* dobimo 3.963 konkordanc, v polju Osnovne oblike pa je zapisan le glagol *leviti*. Pogostost rabe FE dobimo šele z iskanjem tožilniške oblike *levite* po okolici +/–3, in sicer kolokator *brati* 174-krat in *peti* 48-krat. – Za slovar knjižnega jezika bi bila ob nizki frekvenci sestavine FE relevantna še preučitev rabe frazema v knjižnem jeziku, npr. pri *imeti dolgo lajtengo*.[9]

(b) Pri FE, katerih oblika je prekrivna z obliko nefrazeoloških zvez – najpogosteje prostih, npr. *orati ledino*, *pojesti vročo juho*, *velika riba*, lahko pa tudi stalnih, npr. *črna luknja*, in ne glede na to, ali gre za homonimijo ali pomenske prenose –, je v korpusu treba računati z visoko frekvenco gradiva, pri analizi pa s tem, da pogosto izhajamo le iz naključnega nabora konkordanc. Potrebna bi bila raziskava o tem, koliko naključnih zadetkov v korpusu je minimum, še bolje optimum za ustrezno pomensko razčlenitev frazeologije.[10] Pomagali pa bi si lahko tudi s t. i. introduktorji oz. uvajalnimi sredstvi (Čermák 2004).

(c) Avtomatsko luščenje korpusnih podatkov napoveduje spodbudne rezultate zlasti pri dvo- in trisestavinskih (frazeoloških) strukturah (Arhar Holdt, Arčan 2011; Fišer 2014: 6–7), npr. *prva dama*, *na vse kriplje*, medtem ko so tako pridobljeni podatki pri kompleksnejših FE, npr. *biti v letih*, *(a) ti je muca jezik popapala/snedla*, *lepa beseda lepo mesto najde*, za zdaj manj zanesljivi. Prepoznavanje kompleksnejših FE iz korpusa je oteženo tudi zaradi težav, povezanih z lematizacijo oz. razdvoumljanjem, gotovo pa ima potencial analiza s pomočjo prepoznanih fraznih jeder (Gantar 2007, na več mestih, npr. 37 in 49–51). Spodbudne rezultate korpusne analize na področju stavčne frazeologije prinašajo raziskave Meterca (2014 in 2015).

8 Kjer ni drugače navedeno, so podatki iz korpusa Gigafida.

9 S kombinirano metodo bi frazem ulovili (v SSF ima oznako pogovorno, v korpusu je 7 pojavitev v periodičnih in internetnih besedilih po letu 1997), vendar to še ne pomeni, da bi ga obvezno prikazoval tudi slovar knjižnega jezika. Vsekakor pa bi bil zajet v slovarsko bazo, ki bi med drugim bila tudi dobro podatkovno izhodišče za pripravo sodobnega slovenskega frazeološkega slovarja.

10 Za enobesedno leksiko so bile nekatere raziskave že opravljene (prim. Ledinek 2014: 90–91).

(2) Splošni slovarji lastnih imen kot iztočnic praviloma ne zajamejo, korpusno izdelani frekvenčni seznami, ki predstavljajo izhodišče za geslovnik slovarja, pa lastnoimensko gradivo bolj ali manj avtomatično izločajo, ker predstavlja korpusni šum (Vintar 2009: 354). Vendar pa je za splošni slovar zanimivih več tipov FE, ki so tako ali drugače povezane z lastnoimensko problematiko: sestavina FE je lastno ime (*prosto po Prešernu*), iz lastnega imena izpeljani pridevnik (*P/prokrustova postelja*), frazeološka so tudi mnoga ustaljena nadomestna imena (*dežela vzhajajočega sonca* za *Japonsko*).[11] Ker je njihovo izbiranje zaradi velike količine lastnih imen v korpusu izjemno zamudno, si je pri reševanju frazeoloških vprašanj tega tipa smiselno pomagati z drugimi jezikovnimi viri.

(3) Pomenska razčlenitev enobesednih leksemov brez vnaprejšnjega dogovora o tem, kaj v slovarju vključiti v frazeološki razdelek (kaj prepoznavati kot frazeološko), lahko vodi k nekonsistentnemu razporejanju FE v slovarju, npr. h kolokacijam, med ponazarjalno gradivo v okviru posameznih pomenskih razdelkov ipd.[12] To velja zlasti za t. i. frazeološke skupe, v katerih ena sestavina ali del sestavin nastopa v t. i. frazeološko vezanem pomenu, npr. *kriva prisega*, *zmenek na slepo*. To je za frazeologijo kot vedo problematična skupina predvsem zato, ker je pomensko vezano sopojavljanje v jeziku nasploh precej dinamičen pojav. Frazeološko vezana sestavina lahko – tudi sinhrono gledano – nabor kolokatorjev širi (*stric/i/ iz Amerike*) ali oži (*kriva prisega*).

2.2 Tipi FE v slovarju – makrostrukturni vidik

Specifika frazeologije je tudi strukturno izjemno raznovrstna in pogosto nepredvidljiva in nenapovedljiva množica FE – od t. i. minimalnih frazemov (*pobrisati jo*) pa vse do pragmatičnih in paremioloških, torej besedilnih enot (*dobro jutro!*; *kjer osel leži, dlako pusti*) –, ki jih zaznamuje še določena stopnja variantnosti (*zreti/gledati smrti v oči/obraz*), skladenjske pretvorbnosti (*scati proti vetru – scanje proti vetru*; *mlatiti prazno slamo – mlatenje prazne slame*) in zunanjih vezljivostnih mest v strukturi (*kri je udarila v glavo komu*).[13] S tega vidika predstavlja zapis slovarske oblike FE enega večjih leksikografskih izzivov, še zlasti, kadar govorimo o frazeologiji v okviru splošnega enojezičnega slovarja, kjer se predvideva višja stopnja »poenostavitve« podatkov o FE, kot bi jo pričakovali v frazeološkem slovarju.

11 Poseben premislek je potreben tudi glede (ne)vključevanja in posledično prikaza večbesednih lastnih imen tipa *Bela hiša*, *Rdeči križ*. O tem že Kržišnik (2009: 54). Odsotnost ekspresivnega učinka obe zvezi izloča iz frazeološkega razdelka, tudi če v besedilu pride do metonimične rabe brez ekspresije.

12 Tako je npr. že v SSKJ – prim. iztočnico *škripec*, v kateri so FE, npr. *biti/znajti se v škripcih*, *izvleči/spraviti/rešiti koga iz škripcev*, *pomagati komu iz škripcev*, prikazane kot ponazarjalno gradivo v okviru 2. (ekspresivnega) leksikalnega pomena (o tem že Petermann 1988; Kržišnik 1987/88) – pa tudi v sodobnejših leksikografskih poskusih: prim. slovarski sestavek *stric* v *Spletnem slovarju slovenskega jezika* (http://www.slovenscina.eu/spletni-slovar?dictId=79&entryId=23774&key=S), kjer je zveza *stric iz Amerike* prepoznana zgolj kot zgled rabe, čeprav gradivo v korpusu (še) potrjuje ustaljenost zveze na eni strani in pomensko celovitost, ekspresivnost ipd. na drugi.

13 O tem prim. tudi Kržišnik (2005).

Če razumemo frazeologijo kot anomalno jezikovno pojavnost na več jezikovnih ravninah, od leksikalne do besedilne, pri čemer so anomalne lastnosti izražene tako na paradigmatski kot sintagmatski ravni in razumljene v najširšem smislu, od slovničnih, pomenskih do pragmatičnih posebnosti in omejitev, potem prikaz frazeologije v slovarju ni omejen le na ustaljene besednozvezne in stavčne FE, npr. *poskusni zajček*, *srce pade v hlače komu*, temveč so v slovar vključene tudi FE z vrednostjo povedi oz. minimalnih besedil (tudi t. i. rečenice), npr. reki in pregovori, pragmatični frazemi ipd., seveda le, kadar izpolnjujejo definicijske lastnosti frazeologije. Razumevanje frazeologije je tako v strukturnem kot pomenskem smislu lahko bolj ali manj razširjeno oz. zoženo. Posledično sta temu prilagojena nabor in razvrstitev FE v slovarju.

Na pomenski ravni je še posebej težavno razmejevanje med FE in (nefrazeološkimi oz. neterminološkimi) stalnimi besednimi zvezami, saj meje niso vedno enoumno določljive, niti na ravni nemotiviranosti niti ekspresivnosti.[14] Za uvrstitev v frazeološki razdelek bi bilo zato smiselno upoštevati obe merili in iz njega izločiti vse stalne besedne zveze z nepredvidljivim (neprozornim) pomenom in brez ekspresivnega učinka (npr. *mačje oko*). V osamosvojeni frazeološki razdelek slovarja bi torej vključevali FE z besednozvezno in stavčno strukturo ter povedi, npr. *poskusni zajček*, *bruhati kot vidra*, *noč in dan*; *srce pade v hlače komu*, *v tem grmu tiči zajec*; *pojdi/-te se solit*, *kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade*, *beseda ni konj*. Med frazeološkimi vrstami so za vključitev relevantne vse skupine frazemov, tj. samostalniški (*levji delež*), pridevniški (*odprte glave*), glagolski (*pustiti koga na cedilu*), prislovni (*za prazen nič*), medmetni (*lahko noč*) in členkovni (*kje neki*) frazemi,[15] razen vezniških in predložnih frazemov; ti se v slovarju obravnavajo po drugačnih principih, ne glede na eno- ali večbesednost.

Za urejanje gradiva znotraj razdelka je na voljo več meril – od strukturnih do abecednorednih; poleg tega se v frazeološki literaturi pogosto govori o posebnih strukturno-pomenskih tipih FE, npr. primerjalni frazemi, binomi oz. binomialni frazemi, frazeosheme itn., pri čemer gre za tipe, ki so določeni po različnih merilih, kar za slovarsko urejanje ni dobro. Čeprav se abecednoredna ureditev (po prvi sestavini) zdi zelo preprosta tako za urejanje kot za iskanje, se utegne pokazati, da za slovenščino, zlasti pri glagolskih frazemih, kjer je besedni red med glagolsko in neglagolsko/-imi sestavino/-ami nestalen, ni zelo prikladna.

3 Sklepne misli

K vprašanju kaj: Ne le za preverjanje pravilnosti (upravičenosti) in zlasti tehtnosti nekaterih pomislekov, tudi za raziskovanje slovenske frazeologije in frazeografije

14 Navsezadnje tudi meje med terminološko in neterminološko večbesedno leksiko niso tako jasne, kot bi se zdelo na prvi pogled – za pohištveno industrijo (stroko) je npr. *pisalna miza* termin, za splošnega uporabnika ne, enako dvojni status v jeziku lahko pripišemo mnogim stalnim zvezam (*ročna ura*, *spalna srajca* itn.).

15 Problem povedkovniških frazemov je za frazeologijo manj problem razumevanja povedkovnika v jezikoslovju in leksikografiji sploh kot slabo rešenega in težko rešljivega vprašanja statusa glagola *biti* kot sestavine FE, npr. *(biti) tiho kot miš*.

sploh bi bilo koristno, če bi za odgovor na vprašanje, kaj od frazeologije naj zajame in prikaže splošni slovar, primerjali rezultata kombinirane metode in metode popolnega korpusnega pristopa glede postopkov pridobivanja frazeološkega gradiva in dobljenih podatkov o FE. Vsaj za frazeološki del (še bolje pa bi bilo raziskavo razširiti tudi na drugo slovarsko gradivo) bi tako odgovorili tudi na vprašanje, kaj gre v temeljni in kaj v sprotni (ali kak drug) slovar, morda bi se razlika med slovarji celo osmislila.

K vprašanju kam: Prihodnost leksikografske prakse je, ne glede na metodološko izhodišče, zastavljena tako, da splošni slovar frazeološko gradivo prikazuje v posebnem razdelku čim bolj enovito in celovito.

Temeljit leksikografski razmislek pa bo zahtevalo tudi razreševanje vprašanja kako.

Literatura

ARHAR HOLDT, Špela, ARČAN, Mihael, 2011: Avtomatsko pridobivanje besednih zvez iz korpusa z uporabo leksikona SSJ. Simona Kranjc (ur.): *Meddisciplinarnost v slovenistiki. Obdobja 30*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 13–20.

ČERMÁK, František, 2004: Besedilna uvajalna sredstva rečenic in drugih stalnih besednih zvez. *Slavistična revija* 52/1. 71–88.

EISMANN, Wolfgang, 2013: Oswald Gutsman als »Phraseologe«. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 27–36.

FIŠER, Darja, 2014: Vloga jezikovnih tehnologij pri zasnovi slovarja. Irena Grahek, Simona Bergoč (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje. E-zbornik prispevkov s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/9-_Darja_Fis__er-SlovarPosvet-final.pdf

GANTAR, Apolonija, 2001a: Slovenska frazeologija v dosedanjih slovarjih glede na aktualna slovaropisna načela. *Jezikoslovni zapiski* 7/1–2. 207–223.

GANTAR, Apolonija, 2001b: *Teoretični vidiki zasnove frazeološkega slovarja slovenščine*. *Magistrsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

GANTAR, Apolonija, 2002: Temeljne prvine zasnove frazeološkega slovarja. *Slavistična revija* 50/1. 29–49.

GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini: korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Gigafida: Elektronska zbirka slovenskih besedil: http://www.gigafida.net

GRAHEK, Irena, BERGOČ, Simona (ur.), 2014: *Novi slovar za 21. stoletje. E-zbornik prispevkov s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
http://www.mk.gov.si/si/delovna_podrocja/sluzba_za_slovenski_jezik/predstavitev_podrocja/dogodki/posvet_o_novem_slovarju_slovenskega_jezika

HUMAR, Marjeta, 1998: Frazeologija kot ponazarjalno gradivo v Pleteršnikovem slovarju. Jože Toporišič (ur.): *Pleteršnikov slovensko-nemški slovar: zbornik s simpozija '96 v Pišecah: Komisija »Maks Pleteršnik«*. Novo mesto: Dolenjska založba. 87–96.

JAKOP, Nataša, 2014: Frazeologija v sodobnem slovarju slovenskega jezika. Irena Grahek, Simona Bergoč (ur.): *Novi slovar za 21. stoletje. E-zbornik prispevkov s Posveta o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Ministrstvo za kulturo.
http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/E_zbornik/15-_Natasa_Jakop-korekture.pdf

JESENŠEK, Vida, 2013: O medjezikovnih frazeoloških razmerjih. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 209–222.

KEBER, Janez, 2003: *Frazeološki slovar slovenskega jezika: poskusni zvezek*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KEBER, Janez, 2011: *Slovar slovenskih frazemov.* Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

KONICKA, Jelena, 2012: Prvi slovenski frazeološki slovar. *Jezikoslovni zapiski* 18/2. 169–185.

KRŽIŠNIK, Erika, 1987/88: Frazeološko gradivo v Slovarju slovenskega knjižnega jezika. *Slava* 2/2. 143–162.

KRŽIŠNIK, Erika, 1997: Gutsmanovo razumevanje stalnih besednih zvez. Breda Pogorelec idr. (ur.): *Jezikoslovne in literarnovedne raziskave*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 27–37.

KRŽIŠNIK, Erika, 1999: Frazeologija v Murkovem slovarju. Marko Jesenšek (ur.): *Murkov zbornik: referati s simpozija Anton Murko in njegov čas*. Maribor: Slavistično društvo. 312–347.

KRŽIŠNIK, Erika (ur.), 2001: *Skripta 5. Zbornik za učitelje slovenščine kot drugega/tujega jezika*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.

KRŽIŠNIK, Erika, 2004: Poskusni zvezek slovenskega frazeološkega slovarja. *Slavistična revija* 52/2. 199–208.

KRŽIŠNIK, Erika, 2005: Predvidljivost sintaktičnih transformacij frazemov v slovenskem jeziku. M. Alekseenko (ur.): *Grani slova: sbornik naučnyh statej k 65-letiju prof. V. M. Mokienko*. Moskva: Izdatel'stvo Elpis. 215–222.

KRŽIŠNIK, Erika, 2009: Kam in kako s frazeologijo v novem slovarju. Andrej Perdih (ur.): *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika, 23. in 24. oktober 2008*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 53–60.

LEDINEK, Nina, 2014: *Slovenska skladnja v oblikoskladenjsko in skladenjsko označenih korpusih slovenščine*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

MAJDIČ, Viktor, 1970: Frazeologija. *Naši razgledi* 5. 138–139.

METERC, Matej, 2014: *Primerjava paremiologije v slovenskem in slovaškem jeziku na osnovi paremiološkega optimuma*. *Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

METERC, Matej, 2015: Enote slovenskega paremiološkega minimuma v govornem korpusu GOS. *Slavistična revija* 63/1. 1–15.

Osnutek = *Osnutek koncepta novega slovarja slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://www.fran.si/novi-sskj

PERDIH, Andrej (ur.), 2009: *Strokovni posvet o novem slovarju slovenskega jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

PETERMANN, Jürgen, 1988: Frazeologija v Slovarju slovenskega knjižnega jezika (I–IV). Boris Paternu idr. (ur.): *Sodobni slovenski jezik, književnost in kultura. Obdobja 8*. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 301–310.

PETERMANN, Jürgen, 2004: Janez Keber: Frazeološki slovar slovenskega jezika. Poskusni zvezek. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. 124 str. *Slavistična revija* 52/3. 345–352.

Predlog = KREK, Simon, KOSEM, Iztok, GANTAR, Polona, 2013: *Predlog za izdelavo Slovarja sodobnega slovenskega jezika*. Ljubljana.
http://trojina.org/slovar-predlog/datoteke/Predlog_SSSJ_v1.1.pdf

SSKJ = *Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 1970–1991. Ljubljana (CD-rom in spletna verzija http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html).

VINTAR, Špela, 2009: Samodejno luščenje terminologije – izhodišča in perspektive. Nina Ledinek, Mojca Žagar Karer, Marjeta Humar (ur.): *Termiologija in sodobna terminografija*. 345–356.

VRBINC, Marjeta, 1998: Slovarska obravnava frazeoloških enot. *Vestnik* 32/1–2. 341–376.

СЛОВЕНСКАЯ ЛЕКСИКА В «ЭТИМОЛОГИЧЕСКОМ СЛОВАРЕ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ» (вып. 1–39–, М., 1974–2014–)

Liubov Kurkina
Institut Russkogo jazyka RAN, Moskva

UDK 811.16'01:811.163.6–112'373

Predmet obravnave je slovenska leksika v sklopu praslovanskega leksikalnega fonda, ki se rekonstruira v *Etimološkem slovarju slovanskih jezikov* (zv. 1–39) na podlagi gradiva vseh slovanskih jezikov. Namen prispevka je ugotoviti značilnosti, ki določajo podobo slovenskega jezika na podlagi leksikalnih podatkov.

slovenska leksika, praslovanski leksikalni fond, leksikalna izoglossa, primerjalna analiza

The Slovene lexicon in the composition of the Proto-Slavic vocabulary in *The Etymological Dictionary of Slavic Languages*. (volumes 1–39) is discussed. The objectives include the identification of characteristics that allows the creation of a portrait of Slovene according to the lexicon in relation to Proto-Slavic lexical data.

Slovene lexicon, proto-Slavic fund, lexical izoglossa, comparative analysis

На середину XX в. приходится формирование новой концепции праславянского языка. Смена парадигмы была подготовлена расширением материальной базы, активными исследованиями славянских языков по программам общеславянского атласа и атласов национальных языков, исследованиями славянской лексики. В условиях, когда в значительной степени были исчерпаны возможности внутренней реконструкции по данным фонетики и морфологии, особое значение приобретают данные лексического уровня. Изучение лексики в лингвогеографическом плане открыло более сложную картину распределения внутриславянских и внешних изоглоссных связей. В результате прежние представления о праславянском языке как единой монолитной системе с зеркальным отражением особенностей, характерных для современных славянских языковых групп, уступают место новой концепции, в основе которой лежит идея изначальной диалектной дробности исходной системы. Праславянский язык имеет свою историю. В процессе развития структура праславянского языка претерпела глубокие изменения, потому нельзя ставить знак тождества между современными диалектными образованиями и изначальной диалектной структурой праславянского языка. Новое понимание праславянской проблематики положило начало работам по реконструкции лексического фонда праславянского языка. Так, в работах Т. Лер-Сплавинского, Т. Орлося, С. Радевой и

др. праславянское наследие в словарях польского, чешского, болгарского языков исследовалось преимущественно с опорой на этимологию (см. обзор: Jankowiak 1997: 8–9). В начале 60-х г. в двух этимологических центрах – в Москве и Кракове началась целенаправленная работа по реконструкции праславянского лексического фонда по материалам всех славянских лексикографических источников, включая исторические и диалектные. Одновременно в 1974 г. вышли из печати 1-й т. «Праславянского словаря» (Słownik prasłowiański), подготовленный под руководством проф. Ф. Славского, и 1-й вып. «Этимологического словаря славянских языков. Праславянский лексический фонд» (далее – ЭССЯ), автором которого стал акад. О.Н. Трубачев. При различиях в методических приемах работы оба исследования, проведенные параллельно, независимо друг от друга, дали сходные результаты, и в этом ценность исследования (см. Трубачев 1976: 3–17). В настоящее время опубликовано 39 вып. ЭССЯ, в производстве 40-й вып. словаря (**ǫborъkъ–*pakyla*). В опубликованных выпусках ЭССЯ представлен фрагмент реконструируемого праславянского словника в объеме *A–*ozgǫba*, около 23 тыс. словарных статей. В составе словника большое место занимают образования с преф. *do-*, *jьz-*, *na-*, *ob-*. Включение в состав словаря префиксальных образований соответствует установке представить в максимально полном объеме состав лексико-семантических единиц, предположительно функционировавших на праславянском уровне.

Московский словарь, концепция которого разработана акад. О.Н. Трубачевым, основан на максимально полном использовании всех доступных лексикографических источников по всем славянским языкам, живым и мертвым. В круг источников включаются словари литературного языка, словари исторические и диалектные. Основной список источников по каждому языку приведен в 1-м выпуске, в дальнейшем, с появлением новых источников, необходимые библиографические сведения сообщаются в последующих выпусках. Лексика словенского языка является составной частью материала, на котором базируется ЭССЯ. Выводы о праславянском словаре основаны на материалах всех языков, в том числе словенского языка, и отсутствие материалов какого-то одного языка ограничивает возможности реконструкции и этимологической интерпретации славянской лексики. Основу словенского материала составляет «Slovensko-nemški slovar» М. Плетершника как самый полный словарь тезаурусного типа, который вобрал в себя слова литературного языка, исторических источников, материалы диалектных словарей. Материалы М. Плетершника дополнены сведениями из 5-томного словаря современного литературного языка (Slovar slovenskega knjižnega jezika, knj. I–V. Ljubljana, 1970–1991). Важной составной частью исследуемого словенского материала стали данные словарей Мегисера, Кастельца-Воренца, Гутсманна, словаря Прекмурья и др., отражающие состояние лексики разных регионов и в разные периоды развития словенского языка. Кроме того, используются как старые диалектные словари (см. особенно ЭССЯ: вып. 1–3), так и словари, увидевшие

свет в последние годы: изданные в Италии материалы по терскому диалекту, Kostelski slovar, словари Карничара, Новака, Иванчич Кутин, Райха и т.д. (см. обзор: Куркина 2009–2011: 228–248). Московскому коллективу помощь с лексикографическими источниками оказывает Институт словенского языка, наша особая благодарность сотруднику Института С. Торкару, без внимания и поддержки которого невозможно было бы представить с такой полнотой словенскую лексику в ЭССЯ.

При работе с лексикой словенского языка, трудной в этимологическом отношении, мы опираемся на труды акад. Ф. Безлая, который впервые ввел в практику научных исследований словенский материал, почерпнутый из диалектов, и показал значение словенской лексики для решения проблем славянской этимологии и лингвогенеза славян. Другим источником сведений по этимологии словенской лексики стали для нас «Etimološki slovar slovenskega jezika» (knj. I–V, Ljubljana, 1976–2005), подготовленный Ф. Безлаем и его учениками М. Сноем, М. Фурлан, «Slovenski etimološki slovar» М. Сноя (Ljubljana, 1997, 2003), труды акад. Ф. Безлая, изданные в двух томах, – «Zbrani jezikoslovni spisi» (Ljubljana, 2003) под редакцией М. Фурлан и др.

Словенская лексика в ЭССЯ представлена с максимальной полнотой по всем доступным нам источникам. В контексте словарной статьи словенская лексема идет в окружении лексико-словообразовательных соответствий из других славянских языков. Через соответствия выявляются повторяющиеся линии лексических связей, отражающие характеристики, позволяющие воссоздать лексический портрет словенского языка применительно к праславянской эпохе. В силу ряда причин лексика как наиболее изменчивая, подвижная часть языка не имеет силы абсолютного показателя. Тем не менее, данные лексического уровня дополняют показания других языковых уровней и представляют во всей сложности взаимосвязи славянских диалектов. Рассмотрение словенской лексики на славянском фоне помогает прояснить некоторые аспекты, важные для ответа на многие вопросы, связанные с пониманием соотношения в составе праславянского лексического фонда общего и частного, т.е. регионального, диалектного, с разграничением архаизмов и инноваций, распределением междиалектных связей, выявлением особенностей словообразования и семантики языка. Важно выяснить, что дает словенская лексика для понимания состава и структуры праславянского лексического фонда и каковы особенности словенской лексики в общем составе словаря, реконструируемого применительно к эпохе славянских миграций – V-VII вв. Сам подход к этим проблемам заложен в материале, в принципах отбора и организации лексики в ЭССЯ. Основной единицей ЭССЯ является *цельнооформленная* лексема с определением ее принадлежности к той или иной парадигме словообразовательных, морфонологических, семантических отношений (Трубачев 1963: 166–167). И этот принцип становится определяющим в поисках характерных особенностей словенской лексики.

При проекции на карту праславянских отношений словенская лексика предстает как сложное многоуровневое переплетение разновременных изоглосс, в котором органично сочетается древнее наследие и новообразования, сложившиеся по активным моделям в эпоху формирования славянских языковых групп, а также диалектизмы ограниченного распространения, к которым применимо положение о возможности сохранения архаизмов праславянской древности в отдельных славянских диалектах. Как показывает изучение материала 39 выпусков ЭССЯ, основную часть словенского словаря можно отнести к общеславянскому наследию. При сравнительно-сопоставительном изучении словенской лексики на славянском фоне наиболее дифференцированы различия на уровне словообразования, но при этом надо иметь в виду, что для образований с продуктивными формантами (ср. суф. *-ъkъ*, *-ъnъ* и т.п.) трудно решить вопрос о времени появления межъязыковых соответствий, остается открытой возможность независимого параллельного развития. Кроме того, надо учитывать, что унаследованные модели словообразования неодинаково реализуются в разных языках. Поэтому в плане выявления отличительных особенностей языка эти случаи наименее показательны. Представляется, что более глубокие различия позволяет вскрыть сопоставление на уровне этимологических гнезд в их полном составе, включая словообразовательные и морфонологические варианты. Нередки случаи, когда этимологическое гнездо представлено в словенском языке не в полном объеме, однако его отдельные части поддаются восстановлению по производным образованиям: ср. словен. гл. *lécati*, *lékniti* ʻгнуть’ при отсутствии продолжения производящего гл. ***lęk-t’i*; словен. *lopúh* ʻлопух, репейник’, *lopáta* и т.д. при отсутствии производящей основы ***lopъ* (~ лит. *lãpas* ʻлист’) и т.д. Подобные факты ради чистоты эксперимента нами не принимаются во внимание. Такой избирательный подход, на наш взгляд, дает более точное отображение состава лексических единиц, хотя нельзя не признать, что можно найти немало примеров, когда лексема, имеющая прозрачную структуру, утрачивает семантическую связь с производящей основой и функционирует в отрыве от нее (ср. вост.-слав. продолжения праслав. ***lězvo*, **lězvьje*).

В пестрой мозаичной картине распределения диалектных связей, которая открывается при изучении 39 выпусков словаря, в пределах отведенного объема мы сосредоточим внимание лишь на отдельных аспектах этой большой темы, а именно на том аспекте, который связан с наличием / отсутствием словенских лексем в составе праславянского словаря. В рассматриваем отрезке праславянского словника достаточно определенно выражено отсутствие словенских продолжений некоторых древних лексем: ***aščerъ*, **atra*, **bl’udo*, **borti*, **bebrъ*/**bьbrъ*, **brujati*/**brujiti*, **buga*, **bukъ* (название дерева), **buzъ*/**buzina*, **bъdrъ*, **čezati*/**čeznǫti*, с преф. **ča- *čamьrda*, **čamьrěti*, **čavьrěti*, **ga-vьrati*, **glazъ*, **gliza*, **glota*, **gly a*, **gluda*, **gluzdъ*, **glybokъ*, **goneznǫti*/**gonoziti* (< герм.), **gogolь*, **gorazdъ*, *gornъ*, **grěza*, **xoxolъ*, **xoliti*, **xorǫgy,-ъve*, **xręda*, **xъlpati*/**xъlpiti*, **klěvati*/**kléviti*, **kroporъ* ʻукроп’, **krǫporъ(jь)* (ср. болг. *крýпый*

ʻкрупный’), **krukъ* (ср. цслав. кроукъ corvus), **kusiti* (< герм.), **kuzn'a/*kuznica/*kъznь*, **kъdy*, **kъlbati*, **kъlcati*, **kъlpъ*, **kъnějа/ kъneja*, **kъrkъ*, **kystь*, **labati/ *lebeziti/ *labuziti/ *labъzati*, *laska*, **lelějati*, **lěda*, **l'ul'ati (sę)* и т.д. Частично эту особенность словенский язык разделяет со всеми ю.-слав. языками: **bagъno*, **balamǫtiti*, **brudъ*, **bryla*, **bъdla/*bъdlo*, **bъlkъ/*bъlkati*, **bydlo*, **čara* (ʻчаша’), **čębrъ*, **čekъrda*, **čerьrъnъ*, **čipъ*, **čьbanь* (но **čьbarъ*!), **degna*, **degъtь*, **gala/*gala* II, **galǫza*, **glazъ*, **glъgati/*glъkati*, **gověti*, **gobьzъ(jь)* (< герм. *gabeigs* ʻбогатый’), **xa-mordъ*, **xlebetati*, **xlъpъ*, **xmara*, **xmuliti*, **xmura/*xmyra*, **xolujь*, **xoměkъ*, **xovati*, **jьlьmъ*, **kadьlba*, **kanura*, **kapъtь*, **kastь/*kastiti*, **kazobъ/*kozobъ*, **kažьdьjь*, **kruša*, **kubьlъ* (ʻведро, кадка’), **kuna*, **kumati*, **kuzlo*, **kъlbati*, **kъlbъ*, **kъltati*, **kъlzati*, **kъmenъ*, **kъpъ/*kvapъ* **kъrakъ/*kъr'akъ*, **kъrčagъ/*kъrčaga*, **kъrdьno*, **kъsenь*, **kyverъ*, **ky'ьka*, **kysta*, **natьra* и др.

С другой стороны, нельзя не отметить, что исключительно по словенским данным восстанавливается ряд праславянских лексем: **aževina*, **bogorъ* (словен. *bogor* ʻtumor’), **bъrtь*, **bъža* (~**bъgati* ʻгнуть’), *čamerъ* (~ др.-инд. *camaráh*), **čunъ*, **čuriti* ʻдымить’, **gluta*, **xula* ʻплечевой сустав’ и т.д. Из ю.-слав. лексики только словенские лексемы участвует в реконструкции праслав. **bъrščь*, **bъrtь/*bъrtъ*, **lasa* ʻпятно’ (~ лит. *lãšas* ʻкапля’) и т.д.

Различия в составе лексических единиц являются отражением древней диалектной дифференциации праславянского языка, частично эти различия обусловлены относительно поздними процессами, которые привели к перестройке лексической системы, переосмыслению слов, развитию синонимичных отношений, что сопровождалось утратой одних лексем и активизацией других (см. Popowska-Taborska 1993: 100 и след.).

Естественно, что выводы о статусе той или иной лексико-словообразовательной единицы зависят от материала, которым располагают исследователи, от принятого этимологического решения, а, как известно, этимология остается гипотезой, более или менее вероятной, ср. с разными рядами предполагаемых и.-е. соответствий словен. *gnída* ʻгнида’ и *gnida kruha* ʻкусок хлеба’ (Bezlaj I: 153; ЭССЯ 6: 173–174).

В истории отдельных славянских языковых групп и отдельных славянских языков в процессе сложных преобразований, частично обусловленных разными факторами, унаследованные отношения лишь частично сохраняются в отдельных диалектах. С распадом этимологического гнезда в диалектах трансформируются взаимосвязи лексических единиц, отдельные звенья морфонологических отношений приобретают самостоятельный статус, образуют свою систему отношений. В ряде случаев именно словенский язык, нередко вместе с западными диалектами с.-хорв. языка, является хранителем древних ступеней чередования корневого вокализма, что служит основой для восстановления морфонологического ряда в полном объеме.

Именно по данным словенской лексики поддается восстановлению морфонологический ряд слав. **letěti*. Словенским *lótiti se* ʻприняться, взяться за что-л.ʼ (~ с.-хорв. *lȍtiti se* то же), для которого предполагается родство с гл. **letěti*, мотивировано развитие корневого вокализма и семантики праслав. диалектизмов **lotati (sę)* (рус. *лóматьʼ* ʻрезать, потрошить рыбуʼ), **latati* (словен. *látati se* ʻприниматься за что-л., братьсяʼ), далее **lotokъ* (рус. *лотóкʼ* ʻковш, корыто различного назначенияʼ). Только в словенском языке находим продолжения и.-е. **leu-* ʻоставлятьʼ с полным набором морфонологических вариантов: **lavъkъ* (словен. *lâvek*, *lavki*, *lavke* ʻостатки колосьев, фруктов после сбора урожаяʼ), **lěvъka* (*lêvka* ʻплоды и овощи, не замеченные при сборе урожаяʼ) и **luta* (словен. *lúta* ʻколосья, фрукты, оставшиеся в поле после сбора урожаяʼ (Bezlaj 1967: 125; Bezlaj II: 127). Материалы ЭССЯ позволяют поставить вопрос о возможной связи приведенных лексических диалектизмов, восстанавливаемых для праславянской эпохи, с **lěviti* (словен. *levíti* ʻлинятьʼ), засвидетельствованном только на словенской территории. Словен. *mléden* ʻотощавший; безвкусныйʼ вместе с с.-хорв. *mlêdan* ʻтощий, слабый; нежныйʼ служат основанием для реконструкции чередования праслав. диал. **meldъnъ*: **moldъ* с первонач. значением ʻнежный, слабыйʼ (ЭССЯ 18: 81; 19: 178) и т.д. Из ю.-слав. языков только в словен. *grę̀ba* ʻгруда, комʼ (~ в.-луж. *hrjaba* ʻбугорʼ и др.) получает отражение корневой вокализм *e* для праслав. **grǫbъ*.

К существенным показателям диалектных различий следует отнести участие / неучастие редких непродуктивных формантов в образовании имен: ср. словен. *jadrna* ʻdas Freissloch' < **ědera* с суф. *-r-*, *jâstrob* ʻястребʼ (< *astr-ǫbъ*) при **astr-ębъ*, *galéb* ʻчайкаʼ < **gal-ębъ* при слав. **gol-ǫbь*, *gâbez=gavez*, назв. раст. < **gav-ęzъ*, родств. **gov-ędo* и т.д.

Для понимания того, как протекало формирование и развитие диалектного образования, ставшего основой словенского языка, существенны связи с лексикой восточной части ю.-слав. ареала, языками/диалектами чешско-словацкой группы и вост.-слав. языками. Эти направления связей, обозначенные акад. Ф. Безлаем и описанные им на материале, известном в 60–70-х гг. XX в. (Bezlaj 1967: гл. V, VI, VII), на новом этапе развития науки наполняются более сложным содержанием. Представленные в ЭССЯ результаты фронтального обследования материала всех славянских языков с опорой на более широкую базу данных подтверждают или вносят уточнения в накопленные наукой наблюдения о лексических изоглоссах. Спорным и до конца не решенным остается вопрос диалектных истоков и путей формирования ю.-слав. языковой группы. Лексика указывает на различия в словаре двух ю.-слав. ареалов – западного и восточного. На ю.-слав. территории только в болгаро-македонских диалектах и частично в диалектах сербохорватского языка находим слова **buzъ/*bizina*, **bъdrь(jь)*, **bъltъ/*bъltati*, **bъrla*, **cęta*, **cěglъ/*ciglavъ*, **dьly*, *-ъve*, **grono/*grona*, **xajati (sę)*, **xlębь*, **xoxolъ*, **juda*, **libati*, **likъ* (> болг. *лик* ʻхор, хоровод' < герм. *laiks* ʻпляскаʼ), **liněti/*lin'ati*, **lipati/*lipnǫti/*lipъkъ* и т.д. Эти и другие

факты требуют анализа, расслоения во времени с учетом того, что на современной карте древние отношения могли быть перекрыты, трансформированы под влиянием разных факторов.

Несомненно, в дальнейшей работе над словарем, с реконструкцией слов на последующие буквы, межъязыковые отношения, выявляемые через призму праславянского лексического фонда, получат более сложное конкретное выражение, что расширит материальную базу для выводов об исходной диалектной базе того образования, которое сохранило непрерывную линию развития с праславянской эпохи и легло в основу словенского языка.

Літаратура

BEZLAJ, France, 1967: *Eseji o slovenskem jeziku*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

JANKOWIAK, Lucyna Agnieszka, 1997: Komitet radakcyjny: K. Handke, W. Boryś, I. Grek-Pabisowa, I. Maryniakowa. Prasłowiańskie dziedzictwo leksykalne we współczesnej polszczyźnie ogólnej (Na podstawie Słownika prasłowiańskiego. T. 1–7). *Język na pograniczach 20*. Polska Akademia nauk. Instytut slawistyki. Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy przy Instytucie Slawistyki PAN.

КУРКИНА, Л. В., 2009–2011: Обзор словенских диалектных словарей. Т. И. Вендина (ред.): *Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования 2009–2011*. Москва: Институт русского языка им. В. В. Виноградова. 228–248.

POPOWSKA-TABORSKA, H., 1993: K. Plater (red.): *Wczesne dzieje Słowian w swietle ich języka.* Wrocław, Warszawa, Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich.

ТРУБАЧЕВ, О. Н., 1963: О составе праславянского словаря (Проблемы и задачи). В. В. Виноградов (ред.): *Славянское языкознание. V Международный съезд славистов*. Москва: Наука. 159–196.

ТРУБАЧЕВ, О. Н., 1976: Этимологический словарь славянских языков и Праславянский словарь (опыт параллельного чтения). О. Н. Трубачев (ред.): *Этимология 1976*. Москва: Наука. 3–17.

Принятые сокращения

Болг. – болгарский, в.-луж. – верхнелужицкий, герм. – германский, и.-е. – индоевропейский, праслав. – праславянский, рус. – русский, словен. – словенский, с.-хорв. – сербохорватский, цслав. – церковнославянский.